YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞ

ALİ GEVGİLİLİ

ARAŞTIRMA DİZİSİ
BAĞLAM

YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞ

ALİ GEVGİLİLİ

BAĞLAM YAYINLARI

Bağlam Yayınları / 7
İnceleme - Araştırma / 2
Ali Gevgilili Tüm Yapıtları / 1

Birinci basım Altın Kitaplar Yayınevi, 1981
Gözden geçirilmiş ikinci basım : Ekim 1987

Kapak Yurdaer Altıntaş
Dizgi - baskı Fatih Yayınevi Matbaası - 527 23 72
Kapak baskı Özdemir Ofset

Bağlam Yayıncılık
Ankara Cad. 13/1 Cağaloğlu - İST.

Abdi İpekçi için
Yaşanmış bir dostluğun
anısına...

SUNUŞ

İNSANOĞLU elbet bir et ve kemik yığını değildir. Duyguyla aklın, sevinçle hüznün, tarihin yürüryüşü içinde biçimden biçime girdiği sonsuz bir cümbüşün ortasındadır insan soyu...

Ve insan'la onun tarih'i, bir bütünün iki canlı kesitidir.

İnsan etkinliği ya da çabaları, başka bir deyişle, insanoğlunun toplumsal praxis'i, doğruyla yanlış'ı, gerçeklik'le aldanış'ı birbirlerinden ayıran ölçütün de ta kendisidir.

«Yükseliş ve Düşüş», belli bir çağın koşulları altında, belirli bir toplumun, insan varlığıyla birlikte gerçekleşen tarih içindeki yürüyüşünü anlatmak istiyor.

Tarih, insan soyunun güncel uygulama ya da davranışlarında —bir bakarsınız— sevinç, gerilim, aydınlık, kan ya da oyun'la kesişivermiştir. Karmaşık iç ve dış boyutları bulunan bir etkileşimler süreci, tüm umut ya da beklentileri apansız altüst edivermiştir.

Virginia Wolf'un ilginç deyişiyle, insanın yaşadığı an içindeki «varoluş» sırlarını yine de bütün bu kıyametin arasında aramaktan bir an olsun geri kalmamak gerek.

Bu anlamda, yaşanılan hemen her şey biz'lerle ilgilidir ve bizim üstümüzedir.

Onu anlamak zorunda da değilsek, geride yapılacak başka ne kalır ki?...

Bu araştırmanın bazan bir ortamın genel çizgilerini kavramaya çalışırken, bazan da güncel oluşumu en küçük ayrıntılarına dek inerek bir «varoluş ânı» halinde kavrama zorunluluğunu duyması, bundandır.

*
**

Yine «Yükseliş ve Düşüş», değindiği dönemlere ait olguları en geniş ölçüde Batı sistemine ilişkin somut gereksinmeler altında inceliyorsa, bunun nedeni, Türkiye'nin ana eylem alanının Batı'yla içiçe geçmiş olmasındandır. Ancak dünya sosyalist sisteminin etkileri de sürekli bir veri olarak göz önünde tutulmalıdır.

Ne var ki, söz konusu etkiler genellikle açık diplomasi çerçevesinde görünebilir oldukları kadar incelenebilmişlerdir. Tarihin loş koridorlarında kalan dolaylı ya da kapalı etkileşimler, nesnel birer belge düzeyinde elde edilebildikleri zaman, durumun değerlendirilmesi de herhalde çok daha ileri boyutlara ulaştırılabilecektir.

Burada salt belli bazı ipuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Uluslararası etkileşimlerin daha ötesi, yarının dünyasına kalıyor.

*
**

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, yayıncı olarak sayın Dr. Turhan Bozkurt'un ve redaktör olarak da dost Nilgün Himmetoğlu'nun gösterdikleri sürekli ilgi, itici bir güç oldu.

Yazar, onlara şükran borçludur.

Yazar, sayın Uğur Gergin'e de, teknik düzenlemeleri için özel teşekkürlerini sunar.

Çalışmanın sorumluluğuysa, kuşkusuz, yazarın ve yaşadığı ortamındır.

*
**

Türkiye'de 1969 yılından başlayarak 1973 ilkbaharındaki cumhurbaşkanlığı seçimine kadar olan dönemi anlatan «Türkiye'de 1971 Rejimi»ni, aziz Abdi İpekçi bir önsözle kamuoyuna sunmuştu.

1980'lerde bu yeni çalışma ancak O'nun anısına adanabiliyor.

Ali GEVGİLİLİ

Etiler, İstanbul
7 Nisan 1981

İKİNCİ BASKI İÇİN
ÖNDEYİŞ

TARİH ANA'nın yürüyüşü aksamasız sürüyor. Her an yepyeni bir olguyla ya da yepyeni çözümlemeler ve deneyimlerle...

Dün'den bugün ve yarın'a uzanan oluşum zincirini dosdoğru kavramak, son çözümde tarih'i anlamak demektir.

Türkiye'nin yirmi birinci yüzyıl eşiğindeki serüvenini görebilmek ve onun gereklerini gerçekleştirebilmek için de, yakın çağların yükseliş ve düşüş süreçlerini tüm ayrıntılarıyla izleyip değerlendirmek gerekiyor. Önemli olan, bir dünya bütünü arasında Türkiye'ye ilişkin gelişim yasalarını araştırmaktır.

Yükseliş ve Düşüş, böyle bir yaklaşımla 1980'ler Türkiye'sinde yazıldı. Yapıtın ikinci baskısı yapılırken, 1980'ler sürüyordu. Tümüyle gözden geçirilmesi sırasında hiç bir önemli ek yapılmasına gerek duyulmayışı, yazarı bu açıdan ancak sevindiriyor.

Yazar, ikinci baskının gerçekleştirilmesini özenle üstlenen Bağlam Yayınevi'ne, özel teşekkürlerini ekliyor.

Ali GEVGİLİLİ

Etiler, İstanbul
1 Nisan 1987

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Modern Türkiye'nin Değişim Süreci

1

CUMHURİYETİN İLK YARI YÜZYILI BİTERKEN SOSYO-EKONOMİK YAPI

I

ATATÜRK'ÜN «DEVLET»İ...

TÜRK CUMHURİYETİ'nin ilk elli yıllık yaşamı, sanayileşmesi ve kalkınması geri bırakılmış bir toplumun, **kapitalist** üretim ilişkileri arasında verdiği gelişme savaşımlarının tarihidir. Bir bütün olarak bu elli yıl, toplumun **demokratikleşme ve sanayileşme** bilincine ve uygulamalarına erişebilme süreçlerini de yansıtır.

Kemalist Devrim'i yürüten genç önder **Mustafa Kemal,** yeni devletin uluslararası varlığını belgeleyen Lozan Barışı daha gerçekleşmeden önce, 1923 başlarında İzmir'de bir Türkiye İktisat Kongresi topluyordu. 17 Şubat 1923'te Kongre'nin açış konuşmasını yaparken genç önder, «Yeni Türkiye devleti **cihangir** bir devlet olmayacaktır.» diyordu; Türkiye Cumhuriyeti **«iktisat devleti»** olacaktı. **«İktisadiyat** demek, **her şey** demek» ti ([1]).

---

(1) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt II, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959 (İkinci baskı), s. 110.

Ama nasıl bir **iktisat devleti** olunacaktı?

1917'lere kadar dünya tarihi, genel çizgileriyle, bir tek sosyo/politik gelişim modelini ortaya koymuştu. Sözkonusu ana model, özellikle **Batı Avrupa** toplumlarında yoğunlaşan ve uzun bir süreç sonunda dünya egemenliğini gerçekleştiren **kapitalizm**'di. Ne var ki, kapitalizmin uluslararası ilişkileri içinde, dev Osmanlı düzeni gelişmek bir yana, ancak çökmüştü. Kemalist Devrim'in lideri için, **Sovyet Devrimi**'yle birlikte geniş Rusya toprakları üstünde oluşan **sosyalist toplumu yaratma deneyi** de belki ilginç ama tümüyle benimsenilebilir bir model değildi.

Çağdaş Türk toplumunun bütün dramı, biraz da, önüne çıkan bu **uluslararası ikilem**'de yatar. Yeni Türkiye'nin devraldığı her olgu ya da sorun, büyük çapta bu **ikilem**'in de ürünüdür. Gündemdeki olay, **kapitalist** ya da **sosyalist** olmadan, yeni bir **sosyo/ekonomik yapı**'nın yaratılıp yaratılamayacağı sorunudur. Türkiye'yi yalnız **sermaye,** iç ve dış politika ya da **dış dünya** ilişkilerinde değil; giderek bütün toplumsal yaşamında belirli aralarla altüst eden **temel çelişki**'nin üstünde yoğunlaştığı sorunlardır bunlar...

II

DOĞU DESPOTİZMİ, OSMANLI YÜKSELİŞ VE ÇÖZÜLÜŞÜ

Türk toplumunun ikilemi, öncelikle, tarihin kendisine bıraktığı sosyal yapıyla derinden ilişkilidir.

Anadolu topraklarındaki altı yüzyıllık Türk Osmanlı egemenliği, klasik Batı toplumlarından olduğu kadar, Doğu toplumlarından da bazı noktalarda ayrılır. **Osmanlı** toplumu, feodal bir düzene kaymakta olan **Bizans İmparatorluğu'**na karşı özgür kalmaya çabalayan **Anadolu köylüsü**'nün duyduğu tepkiden de destek alarak kurulmuştu. Osmanlı sisteminin kurucuları, Anadolu insanlarına, **Doğu** ve **İslâm** geleneğinden alınmış ilginç bir çözümü önermekteydiler

Toprak, genel düzeyde **bireysel mülkiyet**'in konusu olmayacaktı.

Doğu despotizmi'nin oldukça hoşgörülü bir biçimini temsil eden Osmanlı sultanı ya da **kamusal otorite**'si, tarımsal üretime elverişli tüm toprakların **biricik sahibi** durumundaydı (1). Bireyler için toprakları ancak **kullanma hakkı** söz konusuydu. Bu olgu, Osmanlı döneminde olduğu kadar, Cumhuriyet Türkiyesinde de geniş **köylü** yığınlarını Batı feodalizmine göre daha **özgürce** davranışa iten, son derece önemli bir tarihsel etken olacaktır. Osmanlı merkezi otoritesi, topraklarla ilgili örgütlenişi de gerçekleştirme işini üstleniyordu. Gerekli olan düzeni kurmak ve yürütmek, her şeyden önce bir **kaynak** sorunuydu. Bu nedenledir ki, Osmanlı devletinde topraktan yaratılan **değer**'e giderek el koyan ve bu olanağı **devlet bürokrasisi'**ni gittikçe güçlendirerek son derece önemli bir araç durumuna getiren, etkili bir başka **egemen sosyal güç** doğacaktı. Özellikle **sivil** ya da **asker** devlet hizmetlilerinden oluşan bu katman, eko-

---

(1) Ömer Lütfü Barkan, «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranın Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri», **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1963, s. 20

nomik sistemin emrinde olan Batılı **sivil bürokrasi'**den farklıdır. Batı'daki sivil bürokrasinin tersine, **Osmanlı devlet bürokrasisi,** bütün ekonomi üstünde bazan bir **egemen sınıf** gibi tasarruf yetkisini kullanabilen, üretim araçlarına tümüyle sahip olmadığı halde sahipmişcesine geniş yetkilerle donatılan, çok **kendine özgü** bir sosyal statüye sahiptir.

Doğu/Batı **karayolu ticareti'**nin kavşak noktasında yer alan ve kuruluş dönemlerinde dünya ticaretinden önemli paylar koparan Osmanlı ekonomik sistemi, yeni uluslararası coğrafya buluşlarının ve dünya ticaret yollarının ortaya çıkışıyla birlikte en duyarlı yerlerinden sarsılmaya başlayacaktı. **Doğu ticareti** artık Osmanlı topraklarından geçmeksizin, **okyanuslar** üstünde yapılıyordu. Bu değişim sonucunda Türk ekonomisi, XVI. yüz yıl başlarından itibaren, **dış ticaret** alanında özellikle **aracılık** yoluyla elde ettiği **dışsal artık değer'**den gittikçe yoksun kalmak taydı. Bu dönemin ikinci özelliğiyse, Osmanlı genişlemesinin Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Avrupa'da varacağı sınırların sonuna ulaşmış bulunmasıdır. Geniş topraklarda yaşayan milyonlarca kişinin gereksindiği **besin'**i, kamusal mülkiyete dayalı tarım, **azalan randıman** dolayısıyla gitgide sağlayamaz duruma düşmekteydi.

Osmanlı toplumunda bu aşama ve sonrası, hem **durgunluk** ve giderek **çöküş,** hem de **sosyal** ve **ekonomik anarşi** dönemidir. Batı Avrupa, Türkiye'yi kendisi için yavaş yavaş bir **pazar** ve **hammadde deposu** durumuna getirmek ister. Ülke içinde de, artan **kaçak ticaret** aracılığıyla özel ellerde birikmeye başlayan önemli ölçüdeki ilk fonlar, bir **tarım** ve **ticaret sermayesi'**ne dönüşmeye çalışır Tarihsel **devlet** yapısı, burada bir daha gelişimin ayak bağına dönecektir. Sisteme egemen bulunan güçler,

hem kendi etkin statülerini kaybettireceği kuşkusuyla toplumda **kapitalist** üretim ilikişlerinin evrimini engeller, hem de önledikleri gelişmelerin yerine daha iyi çözümler getiremezler (¹).

Batı'da XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyılda **Sanayi Devrimi'nin** oluşumu ve kapitalist ekonomilerin dünya pazarlarını bölüşümü, bunalımdaki Osmanlı devletinin yokoluş sürecini daha da hızlandıran bir başka etken olur. Birinci Dünya Savaşı, Batılıların ünlü deyişiyle, Avrupa'nın **«hasta adamı»**ının bir ameliyat masasına yatırılması olayına döner.

Osmanlı topraklarını **küçük devletler** ya da **pazarlar** biçiminde bölüşmek ve **dünya kapitalist sistemi'**nin ayağına takılan bağı yok etmek için gereken tarihsel koşullar, 1910'larda tümüyle olgunlaşmış bulunuyorlardı.

III

YİRMİNCİ YÜZYIL BAŞLARINDAKİ «KURTULUŞ» REÇETELERİ VE MUSTAFA KEMAL...

Kemalist deneyimin çoğu sosyo/politik varsayımları ve elli yıllık cumhuriyet dönemi gelişmeleri bile köklerini yine Osmanlı toplumundan devralınan belli sosyal özelliklerden alırlar. **Türk devlet düzeni** ve onun yetiştirdiği **seçkinler,** XIX. yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılın ilk yarılarında da, başlıca düşüncelerin oluşturulduğu ana temeli sağlarlar.

---

(1) İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma,** İstanbul, Ant. 1969, s. 30-31 ve sonrası.

Osmanlı seçkinleri ya da **büyük** ve **küçük burjuva** niteliklerini kazanmaya yönelen **Jön Türk** aydınları açısından, Birinci Dünya Savaşı eşiğinde, **kurtarıcı** olabileceği umulan birkaç ana düşünce bulunmaktaydı :

1. Batı kapitalizminin **dünyaya yayılma** yoluyla elde ettiği **ek** artık değer ve refahı, Osmanlı Devleti de ancak **Asya** topraklarına doğru açılarak sağlayabilirdi. 1908 yılında Osmanlı toplumunda küçük burjuva önderliğindeki bir parlamenter düzeni (İkinci Meşrutiyet'i) gerçekleştiren genç kadronun özellikle çoğu **asker** kesiminin özlemi, Türkiye'yi **Doğu'ya doğru** genişletmekti. Bunun için de, Asya'daki Türk kökenli toplumları içine alan geniş bir **Turan** devleti kurulmalıydı. Buysa, **Ortadoğuya inme** özlemindeki, geç gelişen **Alman kapitalizmi**'nin istekleriyle bağdaşan ve Berlin tarafından da özellikle Türkiye'ye aşılanan bir tezdi.

2. Özlemleri **modernleşme**'ye dönük ama gözleri **Doğu** yerine **Batı**'ya çevrili bulunan karşıt tez, **Mustafa Kemal**'de kendi somut anlatımını bulur. Genç subay, **Türkiye devleti** için artık salt **Anadolu** toprakları üstünde yaşayan Türklerin bulunduğu bölgeyi **yeterli** görüyor ve burada, Batılı modern düşüncelerle, bir **ulusal devlet** kurmayı öneriyordu.

3. **Gelenekçi** çevrelerde, kurtuluş yine geleneksel **savunu mekanizmaları** yoluyla aranmaktaydı: **İslâm birliği** ya da **Osmanlı birliği** tezleri gibi...

İngiliz, Fransız ve İtalyan kapitalizmine karşı yeni dünya pazarları elde etmek isteyen Almanya'yla işbirliği yapan ilk gruptaki kadro ve onun askeri lideri Enver Paşa, Almanya savaşı kaybettiği gün, gerçekte Turan devleti ütopyasını da yitir-

miş olmaktaydı. Özellikle 1917 Ekimindeki **Sovyet Devrimi**'nden sonra, ortaya çıkan yeni uluslararası durum, en çoğu Türklerin o aşamada **Batı**'yla **Doğu** arasında Anadolu'da ancak bir **ulusal devlet** kurmalarına olanak verebilecekti.

Batı açısından **Mustafa Kemal** büyük bir **reformcu**'dur: **Teokratik** (dinsel) Doğulu devlet düzenini bırakarak, bütün üst yapıda Batı toplumlarıyla uyarlı değişimleri göze alan **laik** bir yenilikçi... Batı'nın genellikle Mustafa Kemal'in ekonomik felsefesine yeterince eğılmediği de sezilir.

Mustafa Kemal, özellikle 1930'lar sonrasında kendisini bir **devletçi** olarak nitelerse de, bu eğilimini bir **sistem** bütünlüğü içinde açıklamaz. Türkiye'de sosyal yapı geridir ve değiştirilmelidir. **Devlet,** yenileşmelere **öncülük** etmelidir; hem **devlet eliyle yatırımlar** yapılarak, hem de **özel girişim** desteklenerek Anadolu'da modern bir **uygarlık** düzeyi yaratılmalıdır.

Mustafa Kemal, **sınıf** çelişkilerinin büyüyeceği **kapitalist** bir modelin belirmesini kaygıyla karşılar. **Sermaye** ve **burjuvazi** bir yandan, **emek** öte yandan gelişmeli ve **küçük burjuvazi** ile **devlet aygıtları,** bu iki sosyal güç arasında neredeyse bir dengeleyici **hakem** olmalıdır. Fransız Devrim Meclisleri'nde Robespierre'in gür sesiyle yankılanan özlemler, genç Türk devletinin kurucusunun dilinde de oldukça yakın bir anlatımını bulur. **«Yurtta barış, cihanda barış»** diye haykıran genç Mustafa Kemal, **dünya kapitalizm** ve **emperyalizmi**'ni eleştirir. Atatürk, ufuktan güneşin doğuşu nasıl görünüyorsa, **Doğu**'nun **mazlum** halklarının gelecekteki uyanışının da öyle göründüğünü söyler. Bir anlamda, klasik sömürgeler çağının sonunu muştulayan ve bir gün çoğu Üçüncü Dünya devletlerine egemen olacak sosyo/ekonomik felsefeyi vurgulayan bir sestir bu

1929 Dünya Bunalımı, Kemalist romantizmin de yaşanılan gerçeklere dönüş aşamasıdır. Dünya kapitalist sistemini altüst eden genel bunalım, **cumhuriyet**'in Osmanlı toplumundan devraldığı bir avuç sanayinin hiçbir umutla kendiliğinden gelişemeyeceğini gösterir. Bağımsızlık Savaşı Türkiye'sinin devraldığı tüm **sanayi** varlığı, toplam olarak 76.216 işçi çalıştıran, çoğu basit imalat düzeyindeki 386 işyerinden oluşmaktadır (1). Temel **ağır sanayi hiç** kurulamadığı gibi, **sanayi**'yle **tarım** arasındaki gerekli **iç bütünleşme** de gerçekleştirilememiştir. Cumhuriyet'in ilk beş yılının Türkiyesi, Lozan Barış Antlaşması'nda boyun eğilen ekonomik kısıtlamaların da etkisiyle hâlâ **pazar** olma durumunu sürdüren, ilkel teknolojili bir **tarım** düzeninden başka bir şey değildir. Cumhuriyetin başlıca görevi, derin gelişme eşitsizlikleri arasında bunalan bu ekonomik yapıyı modernleştirmek olacaktı. 1923/1930 arasında denenen **liberalizm,** varolan ortamda bir çıkmaz sokaktır. 1929 Dünya bunalımı'yla birlikte ekonomik yapının hastalıkları açığa çıkmaya başladıkça, Kemalist Devrim yeni yollar arar. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Başbakan **İnönü**'nün İtalya ve Sovyetler Birliği'ne yaptığı araştırıcı dış gezilerden sonra, tutulacak yol giderek belirginleşiyordu. Bu yıllar, **devletçilik** adıyla bilinen bir tür **devlet** eliyle **sermaye birikimi**'ni hızlandırma dönemidir. Seçilen iktisat siyasetini, **iç** ve **dış koşullar** birarada getirmişlerdir. Devlet, düzenlediği beş yıllık **sanayi planları** çerçevesinde, ilk büyük sanayi yatırımlarını bizzat yapmaya başlar. Demir çelik, dokuma, şeker, çimento vb. maddeleri üreten önemli sanayi birimleri kurulur.

---

(1) A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii/1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1971, s. VIII-X.

Devletçilik, Türkiye'nin **mülkiyet** düzeninde de stratejik yeri bulunan bir olgunun ilk dönemecidir. Devletçe kurulan tesislerin sayıları ekonominin geri kalmışlık koşullarına bağlı olarak sonraki dönemlerde daha da artacaktı. Ekonomi, **kamu** ve **özel** kesimlerin karşılıklı biçimde önemli ağırlıkları oluşturduğu ve birbirlerini etkilediği yeni bir **ikili yapı** kazanacaktır.

Türkiye'de sanayinin **manifaktür** aşamasından çıkışında bir dönemeç noktası olan **devletçilik** eylemi, bu girişimde rol oynayan **modern Türk seçkinleri** ve **küçük burjuvazi**'nin etkinliği dolayısıyla, sürekli bir ideolojik sarsıntının da nedeni olacaktır. **Devletçilik,** küçük burjuvazi bakımından özellikle ekonomik alanda giderek **Kemalizm'**le özdeş sayılacak ve Türkiye'de **kapitalizm**'in gelişimine hem **yardımcı,** hem de **ayak bağı** durumuna gelecektir

- Devlet işletmeleri, bir yandan sanayinin **temel mallar** ya da **hammadde** gereksinimini sağlamak ve **alt yapı** isteklerini karşılamak yoluyla kapitalizmin gelişmesine yardımcı olacak.

- Buna karşılık, devletçi felsefe, kapitalizmin **özgür** gelişimini istemediği için, **bürokratik** mekanizmayla sonsuz engeller çıkararak, **kapitalist kurumsallaşma'**yı yolundan daha da saptıracaktı.

Uluslararası **sistem** önünde doğal **iç** dinamikleri zaten yeterli olmayan Türkiye kapitalizmi, böylece **karmaşık** etkiler altında kalacaktır.

IV

İKİNCİ SAVAŞ'LA GELEN DÜNYA VE TÜRKİYE KAPİTALİZMİ'NİN TIRMANIŞI...

Türk toplum ve ekonomisinin klasik **Kemalist** gelişim süreci içindeki oluşumunu derinden **altüst** eden iki olay, yeniden canlanan Alman kapitalizm ve militarizmiyle Hitler faşizminin kışkırttığı **İkinci Dünya Savaşı**'nın çıkışı ve savaş sonrasında kurulan **yeni dünya düzeni**'dir :

1. 1939'da patlak veren **İkinci Dünya Savaşı,** kıt kaynakların **yatırımlar**'dan **askeri harcamalar**'a yöneltilmesi sonucunda, Türkiye'de ikinci beş yıllık sanayi planı uygulamasını yarıda bırakmıştır. Bundan sonraki beş yıl boyunca devlet hemen hiçbir önemli **sanayi** yatırımına girişemiyecekti. Buna karşılık, tarım alanında **köylü**'nün ürününe —**savaş yedeği** olarak— çeşitli yollardan **el** konacaktır. 1940'ların ilk yarısını kapsayan İkinci Savaş yılları, korkunç bir **enflasyon** ve ona bağlı başdöndürücü bir **«ihtikâr»** dönemidir. Büyük kentlerde beliren yeni Türk **ticaret burjuvazisi** açısından ihtikâr, aslında, **sermaye birikimi**'nin ivme kazanmasından başka anlam taşımamaktadır. Bunun **sosyal** sonucuysa, özellikle **işçi** ve **köylü**'nün rejimden hoşnutsuzluğu ve siyasal iktidarı önemli ölçüde elinde tutan **küçük burjuvazi**'ye karşı gittikçe kabaran ve şiddetlenen öfkesi olacaktır.

2. **Faşizm**'in yenilgisiyle 1945'ler sonrasında, **ABD** ile**SSCB'** nin önderliklerinde **iki kutuplu** yeni bir **uluslararası dünya sistemi** doğacaktır. Savaş öncesinde değişik güçler arasında oldukça bağımsız kalmaya çalışan Türkiye için artık **sonun başlangıcı** gelmektedir. Dünya koşulları, biraz da kendi dışında ola-

rak, Türkiye'yi bir **blok'**la bütünleşmeye iter. Gidilen yön, **Batı sistemi'**dir. Batı, Türkiye'ye yalnız kendi **politik** sistemini değil, **ekonomik** rasyonellerini de getirecektir ([1]). Türkiye'de tarihsel ikilemin de o andaki çözülüşüdür bu. Yıllarla birlikte yetişen **büyük burjuvazi,** 1945 sonrasında önce **Demokrat Parti'**de odaklaşan bir siyasal eylemi oluşturacaktır. Bu yaygın muhalefet hareketi, 1950'de **genel oy** yoluyla, **Atatürk'**ün kurduğu ve o anda devlet başkanı olarak **İnönü'**nün başında bulunduğu **CHP'**yi iktidardan uzaklaştıracaktır. Böylece **küçük burjuvazi'**nin doğrudan **iktidar ortaklığı** son bulmakta ve Türkiye'de **kapitalizm** doğrultusunda etkili bir sosyal ve ekonomik değişimi tümüyle gerçekleştirmek isteyen **büyük burjuvazi'**nin iktidarı oluşmaktaydı.

Halk yığınları'nın, kendilerini geliştirmekte yetersiz kalan eski **devletçi** ve **bürokrat** kadrolara duyduğu tepkiyi de yedeğine alan burjuvazi, özellikle 1950/1970 arasındaki yirmi yılda yapıyı âdeta tersine çevirecekti. **Kapitalizm,** toplumdaki **kapitalizm öncesi** güçlerin de direnişlerini kıracak, kırda ya da kentte üretim güçlerini yepyeni umutlarla canlandıracaktır.

Cumhuriyet'in ellinci yılında Türk ekonomisine bakıldığında, 1950/1970 dönemini kapsayan yirmi yıllık gelişimin şu tabloyu yarattığı görülür([2])

● Türk ekonomisinin yapısal yetersizlikleri, özellikle 1950'deki değişimi izleyen yirmi yılda dünya kapitalist sistemi-

---

(1) Ali Halil (Gevgilili), **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye,** İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s. 244-245.

(2) Ali Gevgilili, «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıfları», **Sosyal Siyaset Konferansları,** 24. Kitap, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1972, s. 62-63.

nin geniş dış kredilerinin de yardımıyla belli ölçülerde giderilmeye çalışılmıştır. Dış kaynaklar hem **tarım**'da hızlı bir **makineleşme**'yi, hem de ülkede **modern** ekonomik kesimin öncüsü olan büyük **alt yapı yatırımları**'nı hızlandırmıştır. Yollar, köprüler, barajlar, santrallarla donatılan Anadolu, oldukça **içine kapalı** bir ekonomik birim görünümünden çıkarılarak, **pazar için üretim**'e açılmıştır.

● **Tarım**'da ekilebilir toprakların son sınırına varılmıştır. Hız alan **kapitalistleşme** ve **sermaye birikimi,** kırlarda bir yandan **geleneksel** kesimleri tasfiye ederken, öte yandan da ilk **modern** işletmelerin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

● **Kentler**'de orta ve büyük **sanayi** üretim birimlerinin yaygınlaşması sağlanmıştır. 1960'lardan itibaren sanayileşmenin **devlet planları** öncülüğüne alınması, **kapitalistleşme** ve **sanayileşme** hareketinin ana rasyonellerini, tüm ekonomiye kabul ettirmesinin de bir başka simgesidir. Türkiye'de hızla gelişen **sanayi burjuvazisi**'nin, **tarım** ve **ticaret burjuvazisi**'ne oranla göreli bir **üstünlük** elde etmesi, planlı dönemden sonra kolaylaşacaktı.

● Kırsal kesimde toprakla son geleneksel bağlarını da koparan **tarımsal emek...** Türkiye'de sanayinin ucuz ücretli **emek ordusu**'na dönüşmüştür. İşçi sınıfının **kendi için sınıf** haline gelişini hızlandıran süreç, **demokratikleşme** aracılığıyla, sendikalaşma, toplu pazarlık ve grevi de giderek anayasal haklar olarak onaylattırır.

● Sermaye birikimi ve yoğunlaşması, Türk ekonomisindeki **tekelleşme** eğilimleriyle birlikte, 1970'lerden itibaren yeni bir aşamaya yaklaşıldığını duyurmaya başlar. Bu, **burjuvazi**

içinde **sınıf içi** çelişkilerin büyüyüp keskinleştiği ve **yapısal değişim'**in tüm toplumu yeni mevzilere ittiği tarihsel bir andır. Toplumun **alt** ve **üst** yapısı arasındaki derin farklılıklar, sosyal ve politik alanda Türkiye'ye daha önceki hiçbir dönemde tanık olmadığı türden **yepyeni sorunlar** getirmektedir.

Ekonomideki eski güçlü durumlarını sürdürmek isteyen özellikle kırsal kökenli **gelenekçi** çevrelerle yeni bir siyasal ve sosyal **egemenlik** peşındeki **dışa açık** modern **kapitalist** kesim arasında, böylece stratejik bir iktidar savaşımı oluşmaktaydı. **Egemenlik statüleri,** giderek değişen eski ve yeni sınıfların çatışma ve çelişmeleri, bazan toplumu köklerinden sarsan boyutlara ulaşır: **27 Mayıs 1960'**da **DP'**yi alaşağı eden ve **1961 Anayasası** ile sonuçlanan askeri girişimden sonra, Türkiye'ye ikinci büyük askeri müdahaleyi getiren **12 Mart 1971** öncesinin yoğun iç bunalımları gibi... Bir yandan kırsal kesimin, öte yandan da kentlerin küçük burjuva unsurlarının, **geçis toplumu'**na gösterdikleri tepki, Türkiye'de **1971 Rejimi'**nin tüm olağandışılıklarıyla gerçekleşmesinin de önemli bir kaynağıydı. Uluslararası sistemler arasındaki çatışmalar da, bu süreçte, hiç kuşkusuz, çok boyutlu roller oynamışlardı.

Tanık olunan şeyler, en sonunda, **tarım toplumu'**ndan **kapitalist** üretim ilişkileri altında bir **sanayi toplumu'**na **geçiş** aşamasının derin çelişkileridir.

Korkunç sancıların içinden, giderek **başka** bir Türkiye doğuyordu artık...

2

ELLİNCİ YILDA EKONOMİK DÜZEY VE 2000'LER İÇİN HEDEFLER

I

KALKIŞ DÖNEMİ GERİDE KALIRKEN...

29 EKİM 1923'te ilan edilen **Cumhuriyet'in** ardından Türkiye'nin sosyo/ekonomik yapısına elli yıl sonra genel bir bakış, hem başarıları, hem de yepyeni sorunları ortaya koyar. Walt W. Rostow'un ünlü **büyüme kategorileri** sınıflandırmasıyla ([1]), Cumhuriyet döneminin ellinci yılında Türkiye **kalkış** (take-off) aşamasını **çoktan** geride bırakmış bir toplumdu.

1920'lerin on milyon nüfuslu Türkiye'sinin yerini 1970'lerde halkı kırk milyona yaklaşan yepyeni bir toplum alır. Bu toplum, ilk yirmi beş yılında tutarı bile kesin olarak saptanamayan kişi başına ulusal gelirini, 1973'te **500 dolar'ın** üstüne çıkarıyordu. Önemli olan nokta, özellikle 1960'ların ikinci yarısından sonra gelişimin aldığı sistematik ve birbirini etkileyen **hız'dı. Nüfus patlaması'na** karşın, **ekonomik büyüme** 1950'den sonraki yirmi yılın genel bir özelliğini oluşturur. 1938/1950 döneminde

(1) W. Rostow, **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Ankara, Odalar Birliği 1966, s. 36.

(sabit fiyatlarla) on iki yıl boyunca ancak dörtte bir oranında artırılabilen Türkiye'nin ulusal geliri, **sanayileşme** sürecine girilmesiyle birlikte, 1950/1969 arasında yüzde üç yüzlük bir artışa tanık oluyordu. Ulusal gelirden **yatırımlar**'a ayrılan pay, aynı yirmi yılda, yüzde 9,4'ten yüzde 20'ye çıkarılmıştı. En önemlisi, belirli **sanayi** alanlarında Türkiye uluslararası karşılıklı **maliyet üstünlüğü** kazanma aşamasına gelmişti. Bu dönemde **tarım**'ın ulusal gelire katma değeriyse, yüzde 40'tan yüzde 22'ye kadar geriliyordu.

Sanayi'nin 1962'de yüzde 16,3 olan ulusal değere katkısı, 1973 Türkiye'sinde yüzde 25'ti (1). Türk tarihinin 1950-1970'ler arasındaki yirmi yılında tanık olduğu iki yoğun **askeri müdahale,** iki büyük **devalüasyon,** geniş **işçi** ve **gençlik eylemleri, sıkıyönetimler, siyasal yargılamalar** ve giderek **siyasal idamlar**'ın ardında yer alan **ekonomik tablo** buydu.

Ne var ki, Cumhuriyet Türkiye'sinin kendi standartlarına göre birer ilerleme olan bu sonuçlar, çağdaş gelişme düzeyi karşısında hiç de yeterli değildir.

Türk kapitalizmi ve onun daha gerisinde Batı sistemi, 2000 yılına kadar uzanan bir başka dönemde bu yetersizlikleri aşmaya çabalayacaktı. Devlet Planlama Örgütü'nün 1973/1995 arasındki yirmi iki yılı kapsayan **Yeni Strateji**'si, Türkiye'ye yepyeni hedefler öngörür. Temel hedef, 1995 yılının Türkiye'sini, **1970'in İtalya**'sıyla benzer **gelişme düzeyi**'ne çıkarmaktır. Burada, ne 22 yıllık süre, ne de İtalya örneği rastlantısaldır. Türkiyede **sistem,** 22 yıllık dönemde, **Avrupa Ekonomik Topluluğu** (AET) ile **gümrük birliği**'ni gerçekleştirmek ve giderek Batı Av-

---

(1) Dr. Halûk Cillov, «1973 Milli Gelirimiz», **Milliyet**, 23.VII.1973, s. 7

rupa'nın ekonomik ve politik birliğinin **tam üye**'si olmak amacındadır. Böyle bir yaklaşımda, Türkiye'nin **sanayi toplumu** olma sürecinin başarısı, ekonomik düzeyde kişi başına düşen ulusal gelirin dört kat artırılarak (1970'ler başındaki değerleriyle) 1500 doları aşmasıyla ölçülüyordu. **Model,** XXI. yüzyıl başlarında 70 milyon insanlı bir Türkiye'de yılda en az ortalama yüzde 9'luk büyüme hızına erişmek ve sanayi kesiminde yüzde 12'nin altına düşmeyen bir gelişme hızını gerçekleştirmekle hedefine ulaşabilirdi.

Yirminci yüzyıl sonu Türkiye'si için gündeme getirilen istek, küçümsenemeyecek boyutlarda bir hedef ve erişilmesi hiç de kolay olmayan bir sıçramadır.

Bu aşamada, Türkiye'de **sistem**'in önüne şu sorunlar gelir

AET önünde etkinlik sağlayabilecek bir **sanayi toplumu**'na çevrilebilmek için ulusal gelirden **tasarruf** edilen yani **yatırımlar**'a ayrılan payın görülmemiş bir hızla artırılması gerekir. Bunun için de, 1970'ler başlarında yüzde 20 kadar olan tasarruf oranı, 22 yılda yüzde 40 gibi olağanüstü yüksek bir düzeye çıkarılmalıydı. Hedefe erişmek belki olasılıydı. Ama bu, çok çetin **demokratik** ve **politik** sorunları getiren bir tercihti. Kişi başına ulusal gelir artışı, Japonya, Bulgaristan, İspanya ya da İsrail'e göre Türkiye'de çok daha **düşük** hızdaydı. Bununla birlikte, sözü edilen ülkelerin çoğuna oranla Türkiye gelişmesini büyük ölçüde kendi **iç** kaynaklarıyla sağlayabilmiş bir toplumdu. Örneğin, 1960/1969 döneminde **dış kaynaklar**'ın **yatırımlar**'a oranı [1], Türkiye'de yüzde

---

(1) Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl Sarc, «Türkiye'nin Gelişme Hızı», **Türkiye İktisat Gazetesi**, 2.VII.1973, s. 1, 8.; Hollis B. Chenery, «Growth and Structural Change», **Finance and Development**, Eylül 1971, Tablo: II.

13.5'ken, Yunanistan'da yüzde 32.8, İsrail'de yüzde 65.0 ve Ürdün'deyse yüzde 109.1 düzeyini buluyordu.

Gelecek on yıllarda da Türkiye'de ekonomik **sistem** bu **yüksek tasarruf** eğilimini **acaba** gerçekleştirebilecek miydi?

Kalkınma'ya **uygun** «etkili siyasal, ekonomik ve yönetimsel yapı» sorunu işte burada önem kazanır. Zira, halk yığınları bu atılımlara ya daha **demokratik** yollardan inandırılarak ya da ancak **zorlanarak** yöneltilebilirler.

❶ **Demokratik** açılışlarla **inandırma** süreci, hiç kuşkusuz, halk yığınlarının gelişme, ilerleme, demokratikleşme ve eşitlik özlemleriyle bütünleşen, ileriye açık, toplumcu yöntemlerle başarılabilir.

❷ **Zorlama**'ysa iki yoldan uygulanabilir: Birisi, sonu **faşizm**'le bitebilecek deneylerdir İkincisiyse, Fransa'nın XIX. yüzyılda hiç de yabancısı olmadığı daha ılımlıca sayılabilecek bir yol, yani belirli etkin **devlet** aygıtlarının **iktidar** üstündeki **egemenlik** ve **güdüm**'üne dayanan **bonapartizm**'dir. Türkiye'de özellikle 1971-1973 arasında o nitelikte bir girişim denenmiştir. O sırada halk yığınlarının hoşnutsuzluğu pahasına büyük burjuvaziye yardımcı olan bir bölüm bürokrasi ve küçük burjuvazi, demokratik hakları da bir ölçüde gölgeleyerek, sosyal yapıda derin yaralar açmıştı. Türk halkıysa gelecekte sürekli yeni **1971 Rejimleri** yaşanmasını istemiyecektir.

O zaman sorun, Türkiye'de de giderek çağdaş bir **sanayi toplumu**'na özgü, **uygar** ve modern anlamıyla **demokratik** iktidar modellerinin yaratılıp yaratılamayacağı olgusuna dönüşmektedir.

II

«TEKNOLOJİ ÜRETEN TOPLUM» OLMAK İÇİN NELER GEREK?

2000'li yıllarda, 1970'ler **İtalya**'sının düzeyine erişmek, Türkiye'de **sanayi**'nin tüm yapısını değiştirmekten ayrı düşünülemeyecek bir sorundur. Ağır sanayiye öncelik veren sosyalist yöntemden farklı olarak, Türkiye'de sanayi **tüketim modeli**'ne dayanır. Bu sorun, dış ticaretin yapısını da etkilemekteydi. Cumhuriyet'in yarım yüzyılı kapanırken, Türkiye yılda 2 milyar doları aşkın dışalımda bulunuyordu. Ne var ki, bunun ancak yüzde dört kadarı **son ürün** niteliğindeki tüketim malıydı. Dışalımların yarıya yakın bölümü, **yatırım malları**'ndan yani yeni sanayi yatırımları için gerekli makine ve donatımdan oluşuyordu. Dışalımın ikinci yarısıysa, sanayinin kullandığı **hammadde** ya da **ara mallar**'la ilgiliydi. Bu şaşırtıcı görünüm, tümüyle Türk kapitalizminin getirmiş bulunduğu tüketim mallarına dayalı sanayileşme modelinin ürünüdür. 1960'lardan sonra sayıları milyonları aşan sanayi işçilerine yaslanarak siyasal arenaya gelen Türkiye sosyalizmi, bu nedenle Türk sanayileşme modelini **dışa bağlı** olmakla suçlar. Gerçekte, XXI. yüzyıla AET'yle bütünleşmiş olarak girmeyi benimseyen Türkiye kapitalizmi de bu terslikten tedirgindir. Sistemin 22 yıllık yeni hedefi, **teknoloji üreten toplum** olmaktır; bir başka deyişle, zincirin eksik olan **ana** ve **ara mallar** sanayilerini gerçekleştirmek... Bu çözüm, aynı zamanda, **dışa bağımlılık** olgusunu da azaltabilecek yapısal bir değişiklik biçiminde öne sürülür.

Son durağı 1995 yılı olarak saptanan **Yeni Strateji**'nin beklentilerine göre (1), yarının Türkiye'sinde **tarım** ulusal gelirin yaklaşık nızca **onda bir**'ini yaratacak, **sanayi** ise **onda dört** oranına erişecekti. Ulusal gelirin **yarı**'sını **hizmetler** sağlayacaktı.

Bu arada model açısından önem taşıyan sorun, **sanayi**'nin **iç yapısındaki değişiklikler**'dir. Eskiden sanayi yatırımlarının ancak onda üçü ana ve ara mallar sanayilerine yöneltilirken, 22 yıllık sürede bu yatırımların payı, **Yeni Strateji**'ye göre, onda beşe yükseliyordu. **Sanayi** böylece, kendi kendini yaratıp **yeniden üreten** bir nitelik kazanmak amacındaydı.

Uzun süreli planlar, **dış dünya**'yla ilişkilerde de köklü değişikliklerden söz ederler

İlk hedef, ekonominin dış kredilere **bağlılık** oranını azaltmaktı. Kalkınma çabasındaki tüm öteki toplumlar gibi, Türkiye-de de bir yandan büyüyen makine ve hammadde dışalımları, öte yandan da dışalımdaki artışın gerisinde kalan dışsatım gelirleri, sürekli **dış ticaret** ve **dış ödeme açıkları** yaratıyordu. Örneğin, ellinci yıl Türkiye'sinde 2 milyar dolarlık dışalıma karşılık dışsatım gelirleri ancak 1 milyar dolardı.

Bütün gelecek açısından burada da yine anlamlı bazı sorular beliriyordu:

1970'lere kadar **tarımsal** ürün dışsatımlarına dayanan Türkiye, **sanayi** ürün dışsatımlarına da yönelme gereksinimindeydi.

---

(1) **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilâtı, 1973, s. 989.

Dokuma başta olmak üzere Türk tüketim sanayisi ürünleri hem AET, hem de Asya, Afrika, Ortadoğu pazarlarında Türkiye'ye bir yer açılmasını isteyebilecek düzeye gelmekteydiler. Bu, planlı kalkınmaya yönelinen 1960'lar sonrasındaki sanayileşme temposunun doğal bir sonucuydu.

Ellinci yılında Türkiye toplam dışsatımının onda dördü kadar sanayi ürünü dışsatımında bulunabiliyordu. Elli yıl önce dışarıya gerçek anlamda bir tek sanayi ürünü olsun satamayan bir toplum için, bu durum da, kendince önemli bir gelişmeydi. Türkiye kapitalizminin uzun süreli hedefi ise, 1973'te 400 milyon dolar olan **sanayi ürün dışsatımı**'nı on milyarlarca dolara çıkarmaktır. Ana ve ara mallarını ülke içinde üretmek, kendi teknolojisini kendisi yaratmak, derinlemesine sanayileşmeyi başarmak bu dönemin birbirine bağlı ortak hedefleriydi.

Türkiye'nin dış kredilere bağlılığını azaltma deneyinde güvendiği stratejik bir etken de, ülke dışında çalışan bir milyon kadar Türk işçisinin anayurda transfer ettiği gelirlerdir. Ellinci yılda bir milyar doları aşan işçi dövizleri, ekonominin dış ticaret açığını kapattığı gibi, uzun sürede dış tasarruf gereğini de azaltan bir etken olarak sahneye çıkabilmişti. Bu, Türk iktisat tarihinde daha önce düşünülmeyen, etkileri ve uzantıları beklentileri çok aşabilecek dinamik bir başka **kaldıraç**'tı Başarıyla kullanılabilirse, Türkiye'nin hem istediği düzeye çıkışını kolaylaştıran, hem de dışa bağlılık oranını —dıştaki **emek ordusu** varoldukça— azaltabilecek tarihsel bir **dış dünya katkısı**...

III

MİNARELER VE FABRİKALAR ALTINDAKİ GERÇEKÇİ VE MİSTİK DİYALEKTİK

Bir yerde, hemen her şey, **umutlar** ve **olasılıklar**'la ilgilidir Ama Amerikalı sosyal bilimci Daniel Lerner'in dediği gibi [1], XX. yüzyıl dünyası, **yükselen umutlar**'ı bazan **umutların yıkılışı**'nın da izleyebildiği bir çağdır.

Nasıl olacaktı modern Türkiye'nin yazgısı?

Türkiye sanayi kapitalizmine dönüşürken bu sorunlara burjuvazinin verdiği karşılık Cumhuriyet'in ikinci yarı yüzyılı başlarında, Türkiye'nin **dinamik** koşullar altnda, etkili bir **yatırım** ve **tasarruf** siyasetiyle darboğazlarını aşabileceği varsayımına dayanır.

Varsayımlar bazan belirli **nesnel** temellere dayanabilir. Hele, bunları gerçekleştirecek **yapısal değişiklikler** ve **yeni toplumsal örgütleniş** biçimleri de düşünülmüşse...

Şunlar sorulabilir

1. 2000'li yılların Türkiye'sinde **ekonomik** ve dolayısıyla **politik** gücü azalacak olan **geleneksel kesim,** bu büyük dönüşümleri nasıl karşılayacaktı? Özellikle eski ve gelenekçi bazı büyük kırsal çevreler, **dışa açık** sanayi burjuvazisinin kendilerine karşı

---

(1) Daniel Lerner, «İktisadi Kalkınma ve Gelişen Sosyal Yapı/On Yıllık bir Milletlerarası Tecrübe Üzerine Düşünceler», **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri,** İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1964, s. 2-3.

egemenlik kurmasına kolay katlanmak istemezler. Türkiye'nin siyasal sahnesini 1970'ler başında altüst eden burjuvazi içi büyük **hegemonya** sürtüşmesinin stratejik bir nedeni de, **gelenekçi** ve **modern** kesimlerin iki ayrı **dünya anlayışı** arasındaki derin çelişkilerdi.

2. Kırlarda cüce işletmeler birleştirilip milyonluk **emek fazlaları** kentlere aktarılmak istenirken, başka sorunlar da sahneye çıkar. Hızlı kentleşme, artan konut gereksinimi, büyüyen ulaştırma sorunu ve giderek modernleşen işçi sınıfının önlenmez ağırlığı... Bunlar, Türkiye'de güçlü bir **demokratik ilerici** sol hareketin büyük dama taşlarıdır. Büyük burjuvazi, sürekli olarak **tasarruf** edilmesi tasarlanan bir kalkınma sürecinde, yığınların daha iyi yaşama özlemlerini giderek ne ölçülerde karşılayabilirdi?

3. Türkiye kapitalizmi gelecekle ilişkili tüm tasarılarını, özellikle **Batı**'ya dönük belirli ve oldukça düzenli olacağı varsayılan **dış koşullar'**a göre saptar.

Ya **dünya** ne gelişmeler gösterecektir, o dönemlerde?..

*
* *

Hiç kuşkusuz, çağdaş tarih durgun çerçeveleri parçalayarak, durmaksızın ileriye doğru akmaktadır.

Minareler hâlâ Türkiye'nin dört bir yanını süslüyor.

Ama yalnız **minareler** değil, onların yanında yepyeni **bacalar** da yükseliyor.

Gelişme, ilerleme, demokratikleşme yönündeki eğilimler, uzun süredir tarihin koridorlarında bekleyen bir toplumun tüm sabırsızlık ve coşkusuyla gittikçe sahnedeki yerlerini arıyorlar.

Kemalizm'in ilk başlangıç dönemi özlemlerini çoktan **aşmış** bulunan Türkiye insanlarının somut dünyası, kendine özgü potansiyelleri içinde, bütün bir geleceğin sırlarını da bağrında taşıyor. **Minareler** kadar, insancıl, adaletli ve demokratik bir **modern dünya** da, Türkiye'de yığınların hem **mistik,** hem **gerçekçi** yanlarının biricik kurtarıcı ışığıdır.

Geleceğin **yeni Türk ikilemi** işte, bu **sentez'**in nasıl oluşacağı sorununda kıvılcımlanmaktadır ([1]).

---

(1) Ali Gevgilili, «De la Sociéte Agricole à Société Industrielle/Un Nouveau Monde Sous les Minarets», **Le Monde Diplomatique**, No. 235, October 1973, s. 28-29.

Tek Partili İdeolojinin Çöküşü

1

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ CHP'DEN İKİ PARTİYE GEÇİŞ DÖNEMİ 1945'LER

I

ALİ SUAVİ'YE GÖRE TÜRK TOPLUMUNUN ÖNÜNDEKİ ÜÇ ÇÖZÜM YOLU VE İNÖNÜ

BÜTÜN modernleşme süreci boyunca Türkiye insanlarının önüne sıksık gelecek olan **tarihsel denklem**'i, daha bu serüvenin başlarındayken ilk kez **Ali Suavi** görülmemiş bir açıklıkla dile getirmişti.

Değil **Ondokuzuncu yüzyıl**'ın ikinci yarısında, **Yirminci yüzyıl** sonu Türkiye'sinde bile düşünülebilmesi zor görünen pek çok olguyu ve sorunu şaşırtıcı bir gerçekçilikle kavrayabilmiş bulunan bu garip yazar, çağdaşlarının deyişiyle, **sakallı ihtilâlci,** modernleşme savaşımlarının toplumda genellikle üç ana **düşünce** ve **eylem** alanını açacağını görmüştü. Genç Türk aydınları birbirleriyle **yarın** üstüne sürekli didişip duruyorlardı. Dıştan bakıldığında, kolaylıkla aynı saflarda buluşması gereken bu **yenileşmeci** kesimlerin **neden** bu denli çatıştıklarını anlamak hiç de kolay değildi.

Herkes, herkesi suçluyor; her grup, bir ötekisinde bir **terslik** buluyordu.

Nedendi bu?

Aralarında nasıl bir **yaklaşım** farkı vardı ki, taraflar bir türlü uzlaşmak bilemiyorlardı?

Londra'da ünlü gazetesi **Muhbir'i** çıkardığı 1860'lı yılların sonlarında, yabancıların çok daha açık biçimde anlayabilmeleri için İngilizce olarak yazdığı bir başyazıda, **Ali Suavi** Türkiye'nin çeşitli sosyal kesimlerini birbirinden ayırar değişik yaklaşımların, **üç parti'**de toplanabileceğini söylemişti ([1])

- Birinci partide yer alanların düşünceleri, **«önce bir Kurucu Meclis'e** sahip olalım» biçiminde özetlenebilirdi. **Kurucu Meclis,** ülkeye **anayasa** getirecekti.

- İkinci öbekte yer alanlarsa, «Türkiye'nin kurtuluşu, tüm iç ve **dış** engelleri bir hamlede ortadan kaldıracak bir **diktatör'**ün belirmesindedir» diyenlerdi.

- Üçüncü kesimdekiler, bambaşka bir tezi dile getiriyorlardı «Ülkede **eğitim'**in yaygınlaşması **özgürlükler'**i doğuracak, özgürlükler bir **Anayasa** yaratacak ve bu da topluma yepyeni bir yaşam getirecektir Öyleyse, **Eğitiniz...»**

Ali Suavi, bu üç seçenek arasında **en ideal'**inin sonuncusu olduğunu söylerken, gerçekte modern **uygar** ya da **sivil toplum'**u yaratan en önemli gelişim süreçlerinden birisini savunmuş bulunuyordu. **Sivil toplum,** değişim dinamiklerinin, tüm **sosyal taban'**daki ya da alt yapıdaki gelişmelerle birlikte aşa-

---

(1) Dr. Cavit Orhan Tütengil, **İngiltere'de Türk Gazeteciliği,** İstanbul, İ. Ü. İktisat Fakültesi, 1969, s. 48-49.

ğıdan **yukarıya doğru** geldiği bir düzendir. Orada yolu açan **zor,** tarihin nesnel koşulları içinden fışkıran **toplumsal atılım**'ın ta kendisidir.

Ama, yeterince **gelişememiş** bir toplumun, her şeyin olağanüstü hızla yürümekte olduğu bir çağda, **bekleme**'ye sabrı var mıdır?

İşte bu, bir bakıma, yüzyıl önce ne denli **yakıcı** bir sorun olmuşsa, yüzyıl sonra da **Türkiye** için hemen hemen aynı ölçüde **bunalımlar** yaratan bir konudur. Ali Suavi daha o dönemlerden, **son çözümde** yine de uzun sürede **en kalıcı** yolun, **toplumsal tabanın gelişimi**'yle bulunan çözümler olacağını ileri sürebilmişti.

Acaba, XX. yüzyıl ortalarının Türkiye'si bu soru önünde **nasıl** bir tavır alabilirdi?

Tarih, sürekli kurtuluş yolları arayan Türk toplumunun önüne, önce **Mustafa Kemal Atatürk** ve sonra **İsmet İnönü** eliyle, **küçük burjuvazi**'nin siyasal önderliğindeki bir **tek parti** yani **CHP** tarafından yürütülen modernleşme deneyimlerinin ardından, 1945'li yıllarla birlikte giderek hangi **yeni** yolları döşeyecekti?

O ana kadar **tek parti**'ye dayalı kalabilen Cumhuriyet Türkiye'sinin **kuruluş yapısı,** gelecek dönemlerde istense bile eski **tekçi** düzenini sürdürebilir miydi?

1945'ler ile 1970'ler arasındaki yirmibeş yıl, somutta, bu sorunun en az **üç büyük bunalım** aşamasında yeniden gündeme yükseldiği ve varolan ilişkilerin yasaları altında üç kez belli bir sosyo/politik çözüme götürüldüğü bir dönemdir.

*
**

Tartışmasız olan nokta, Türkiye'de geniş **halk** yığınlarının hemen her zaman çözümü —süre bakımından bazan **uzun** da görünse—, kendi **demokratik** katılımlarıyla birlikte oluşturulacak bir büyük toplumsal **uzlaşım** ve **dönüşümler** sürecinde aradığıdır.

İkinci Savaş biterken, **küçük burjuva'**nın gittikçe yıpranıp durgunlaşmış partisi **CHP**, yeryüzünün **kapitalist** ve **sosyalist** sistemler halinde ikiye ayrılmakta bulunduğu bu yeni aşamada eski ideolojisini hâlâ sürdürmek isteseydi de, **uluslararası diyalektik** ona bu olasılığı bırakmazdı. Ankara'nın önüne, iki sistemce, karşılıklı olarak, birinden birisini seçmesini istedikleri bir **zorunluluklar alanı** konulmaktaydı:

1. **Sovyetler**'le ergeç **çatışacak** olan **Batı** ve **ABD'**nin Türkiye'den istediği şey, 1923'ten beri ana çizgileriyle süregelen CHP'nin **tek parti** yönetiminin sona **ermesi** ve ülkede **çok partili** bir siyasal yaşantıya geçilmesiydi. **Kapitalist sistem'**in **etkileşim** alanı içinde **bırakılan** bir Türkiye, Batı'ya ilişkin temel sosyo/politik modeli de benimsemek zorundaydı. Hem daha büyük bir ekonomi yaratmak amacıyla Batı'dan yeni **ekonomik kaynaklar** istemek, hem de **kapitalizm'**in **siyasal felsefe'**siyle çelişen bir rejimi sonuna değin uygulamak olanaksızdır. Bu, Ankara'ya egemen en güçlü parti ya da aygıtların bile iradesini aşmış bulunan bir olguydu.

2. Çözümü kolaylaştıran etken, tarihin anlamlı bir çelişkisiyle, **öteki yaka'**dan gelmiştir. Doğu Avrupa'da kurulan ve kurulacak olan bir dizi **sosyalist rejim** sonucunda Sovyetler'le Batı ülkeleri arasına bir **güvenlik bölgesi** yerleştirecek olan **Stalin'in** ilginç adımlarından birisi de Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e özgürce çıkıp Karadeniz'e yabancıların girmesinin kısıt-

lanabilmesi için, Moskova'nın Türkiye'den **Boğazlar** üstünde bir takım ortak üs ve denetim yetkileri istemesı olmuştur. Bunları gerçekleştirmek üzere Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un, ABD'nin de dolaylı izniyle, 7 Haziran 1945'te Moskova'da Türkiye Büyük Elçisi Selim Sarper'le yaptığı görüşme, sonun başlangıcı sayılabilir. Molotov, görüşmede, «Türkiye'de **daha demokratik** ve **temsili** bir hükümet kurulması» dileğinin yanı sıra, Türkiye'nin **Boğazlar'ı** Sovyetler Birliği'yle birlikte savunmasını öneriyor ve **Doğu sınırları'**nda da Sovyetler yararına değişiklikler yapılmasını istiyordu (1).

Sovyetler, Türkiye'yle olan ilişkileri düzenleyen 17 Aralık 1925 tarihli Türk/Sovyet saldırmazlık antlaşmasını da, yeni koşullara uymadığı gerekçesiyle uzatmayacaklarını Ankara'ya 1945 Mart'ında duyurmuş bulunuyorlardı. Sarper'in Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a derhal iade ettiği için gerçek metni Türkiye Dışişleri'nin elinde bulunmayan nota, bir bakıma Ankara'daki politik düğümü de kendiliğinden çözecek kadar önemli bir etkendi.

Çankaya'da **Milli Şef** sıfatıyla, hem **Cumhurbaşkanı**, hem de **CHP Genel Başkanı** olarak Türkiye'yi yöneten **İsmet İnönü** açısından durum açıklığa kavuşuyordu :

Ali Suavi'nin tarihsel **üçlem'**indeki **«her şeyi çözen diktatör»** seçeneği 1945'lere kadar yürütülebilmişti ama ondan sonrasında kolay sürdürülemeyecekti. Türkiye'nin, **Hitler Almanyası** önünde, **demokrasi cephesi** adı altında İkinci Savaşı yürütmüş bulunan **ABD, İngiltere** ve **SSCB** arasında bir **denge oyunu**

(1) Dr. Halûk Ülman, **Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, Ankara, SBF, 1961, s. 55-56.

uygulayarak kendi iç sistemini yineleme şansı Hitler sonrasında da kesinlikle sona ermekteydi.

İnönü, Doğu'ya yönelemezdi.

Batı'ya gidildiğinde ise, **istenecek** çözümler belliydi. **San Francisco'**da 1945 Nisan'ında temelleri atılan **Birleşmiş Milletler** yasası, **Batı** sisteminin özellikle **demokrasi** ve **özgürlükler** alanında şart koşacağı **ana ölçüleri** ortaya koymuş bulunuyordu. İster istemez **Batı'**ya doğru yönelinecek ve onun ana istekleriyle uyumlu olan son seçenek yani **«klasik demokrasi** yoluyla **uzun süreli çözüm»** arayışları gündeme yükselecekti.

Yüzyıldır Türkiye gündeminde bulunan ve ancak çok sınırlı dönemlerde uygulanabilen **demokratikleşme,** giderek ülkenin modern gelişim tarihinin ana durağına dönüşmekteydi.

II

SOLU BASTIRAN İNÖNÜ, DP İÇİN BAYAR'A IŞIK YAKIYOR

O yıllarda bazen **yüce başbuğ** diye de anılan devlet başkanı İnönü'nün Türkiye'nin çok partili demokrasiye **geçiş** dönemi için nasıl bir yöntem istediği, belki, kendisi tarafından yazılı belgelerde yeterince açıklanmış değildir. Ne var ki, davranışlarındaki mantık ve özellikle yakını Metin Toker tarafından, İnönü'nün yaşamakta olduğu günlerde yazılıp yayınlanan **Tek Partiden Çok Partiye** (1) adlı belge, 1945'ler sonrasında düşünülen geçiş stratejisinin halkalarını büyük çapta aydınlatır.

---

(1) Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970, s. 21 ve sonrası.

İnönü'nün 1945'ler sonrasında **nasıl** bir **yöntem** uygulayacağı, şöyle özetlenebilirdi :

1. Öncelikle Türkiye'de Atatürk döneminde izlenen Sovyetler Birliği'yle **yakın ilişki** sürdürmeye dayalı anlayış tümüyle etkisiz kılınacaktı. Bu, bir anlamda **sola darbe** planıdır. (Almanya ya da Hitler'le yakınlık isteyen **ültra sağ** ise zaten B.M.'ye girilmesinin hemen ertesinde etkisiz kılınmış bulunuyordu).

2. **Tek parti**'den **çok parti**'ye geçiliyor görünülse de, gerçekte ancak **iki parti**'ye geçilecekti. CHP karşısında, özellikle İnönü açısından **kabul edilebilir** nitelikteki muhaliflerden oluşan bir **orta sağ** ya da **liberal/kapitalist** politik parti ortaya çıkarılacaktır.

3. CHP de giderek kendi içinde bir **temizleme** ve **arınma** işleminden geçirilecekti. 1930'lu yıllarda CHP için düzenlediği tüzük, Atatürk tarafından bile **«Mussolini fazişminden özenti»** olmakla eleştirilmiş bulunan **Recep Peker**'in ([1]) simgelediği tarihsel bürokratik, merkezci, otoriter felsefe ve iktidar, aşama aşama yıkılacaktır. CHP, daha modern düşüncelerle yetişmiş olan bir **genç kuşağın eline** teslim edilecektir.

4. CHP ile yeni **muhalefet partisi** belli bir etkinlik sağladıktan sonra, **ulusal şef** olarak **İnönü** de bu iki kesimin **üstüne** yükselecek ve Çankaya'dan bir büyük **hakem** gibi **oyun**'un kurallarına uygun biçimde oynanmasını denetleyecektir.

Sözkonusu siyasal yaklaşımlar belgelerde belki hiçbir zaman bu açıklıkla dile getirilmemiş olabilirler. **Ama, uygulanan** yöntem —en sonunda— onlardan başka bir şey olmayacaktı.

---

(1) Dr. Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, İkinci Kitap, İstanbul, Yörük Matbaası, 1968, s. 2.

Bu iç uygulamalara paralel biçimde de, **Moskova**'ya karşı Batı'nın parlayan gücü **Birleşik Amerika**'yla çok daha yakın ilişkiler kurulacaktı.

İnönü, tutulan yolu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1945'te yaptığı açış toplantısında ilk kez bazı yanlarıyla açıklar(1)

«Bizim **tek eksiğimiz**, Hükümet partisinin karşısında bir **parti** bulunmamasıdır.»

Bu **parti** nasıl doğacak, onun yerini **başkaları**'nın alması ne gibi önlemlerle engellenecektir?

CHP lideri ve devlet başkanı, 1945 Türkiye'sinde ne tür **muhalefet**'ler olabileceğini de en iyi **«bilen»** kişidir. İnönü, kısa süre önce, 1945'in **19 Mayıs**'ında verdiği ünlü söylevde de şunları dile getirmişti:

> «Büyük Meclis'in şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat, **halk idaresi**'nin memleketi **serbest düşünceler**'e ve **hürriyet** hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan **otoriter** idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda **anarşi**'yi ve **sözü ayağa düşürme**'yi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade **ilerleme**'sini temin edecektir.»

İlerleyecek olan düzende, **anarşi** ya da **sözü ayağa düşürme,** ancak **aşırı**'lardan gelirdi. 19 Mayıs söylevinin hemen ardından, **Prof. Zeki Velidi Togan**'dan **Alpaslan Türkeş** adlı genç bir subaya kadar sağ kanatta **Pantürkist** eğilimleriyle tanınan

---

(1) **Resmi Gazete,** No. 6147, 2.IX.1945, s. 9567.

hemen herkesi tutuklatan İnönü'nün gözlerinin, bu kez, **sol**'a dönmesinden daha doğal bir sonuç beklenemezdi. Hele **Moskova**'dan da, **Yalta Konferansı**'nın kararları ışığında ABD'nin dolaylı onayıyla Ankara'ya **uyarıcı bildiriler** verilirken...

İnönü'nün hem güvenilir, sözü ayağa düşürmeyecek bir **orta** muhalefet ararken, hem de **sol**'un ne yaptığını incelerken dikkatini çeken şey, **tek parti** sultasından bunalmış bulunan bu iki kesimin de CHP'ye önemli ölçüde karşı koyduklarıdır.

CHP, Atatürk döneminde bile ele alınamayan **toprak reformu**'nu en sonunda 1945 ilkbaharında parlamentoya getirmiş ve çok partiye geçiş öncesinde büyük toprak sahipliğinin direncini kırmak istemiştir. Ne var ki, toprak reformunun görüşüldüğü 14 Mayıs 1945'te **Adnan Menderes** adlı genç bir Aydın CHP milletvekili, tasarıyı şiddetle eleştirmişti. Aydın'lı büyük toprak sahibi bir aileden gelen bu genç adam, 1930'larda önce **Serbest Fırka** saflarında politikaya atılmış, sonra da Atatürk'ün ilgisini çekerek Meclis'e CHP adına alınmıştı.

Menderes, yalnız da değildi. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üstüne, **İnönü**, Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olurken, geçmişte kendisinin Atatürk'ün başbakanlığından uzaklaştırılmasından sorumlu gördüğü kadroları **uzlet**'e itmişti. Bunların en önündeyse, Atatürk'ün Millî Mücadele sırasında Hint Müslümanları adına kendisine gönderilen paralarla **İş Bankası**'nı kurdurttuğu, sonra **İktisat Bakanı** ve **Başbakan** yaptığı **Celâl Bayar** vardı. İttihat Terakki döneminden beri Türkiye'nin politik sahnesinde yer alan Milli Mücadele yıllarında **Galip Hoca** adıyla milis örgütlenmelerine yardım eden, kendisini bir ara «**devletçi sosyalist**» diye tanımlayan, **Yeşil Ordu**'nun

kuruluşunda rol alan **Bayar** ([1]), 1939'dan beri CHP sıralarının arkalarında küskün oturuyordu.

Bir başka küskün ise, Atatürk'ün askeri okul yıllarından beri arkadaşı olan ve ölümüne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin **Dışişleri Bakanlığı'**nı yapan **Dr. Tevfik Rüştü Aras'**tı. Dr. Aras, Milli Mücadele'nin en karanlık günlerinde, Batı'ya karşı Sovyet desteği sağlamak üzere Mustafa Kemal'in, 18 Ekim 1920'de Ankara'da kurdurduğu resmi **Türkiye Komünist Fırkası'**nın temsilcisi olarak **Komintern** (Üçüncü Enternasyonal) toplantılarına katılmak üzere **Moskova'**ya gitmiş, orada Sovyet devriminin önderleriyle yakın ilişkiler kurmuş bir devlet adamıydı. Dr. Aras'a bizzat **Atatürk** şunları söylemişti([2])

> «Bir komünist partisi kurdurdum. Ben partiye girmedim. **İsmet,** (İnönü) **Ali Fuat** (Cebesoy) ve **Fevzi** (Çakmak) Paşalar partiye girdiler... Bizi dünya tanımazsa, komünistlerle birlik olur, kurulan **yeni bir dünya'**da yerimizi alırız. **Fakat memlekete yabancı eli sokmayız.»**

Atatürk'ün Dışişleri Bakanı'na göre, **Türkiye**'nin o tarihte **Komintern**'e alınmamasının nedeniyse, Türkiye'yi destekleyen **Stalin**'in partide güçsüz kalmasıdır. Aslında, Dr. Aras, 1945 Türkiye'sinde de Sovyetler'den gelen önerilerin tartışılabilir olduğu inancındaydı. Aras'a göre, öneriler daha çok **Molotov** ve onun ardında yer alan bazı ermeni bilim adamlarının ürünüydü. ABD Başkanı **Roosevelt'**le çok yakın ilişkileri bulunan

---

(1) Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967, s. 77

(2) Çetin Altan, **Atatürk'ün Sosyal Görüşleri**, İstanbul, Dönem Yayınları 1965, s. 90-91.

Stalin'in, bu önerileri çok ciddi biçimde benimsemesi durumunda, yıkık Avrupa'da Sovyet isteklerinin gerçekleşmesine engel olabilecek tek bir güç o anda zaten bulunamazdı.

İnönü öyle düşünmüyordu ve özellikle **Menderes**'le akrabalığı bulunan **Dr. Aras**'tan tedirgindi. Kaldı ki, yine aynı **Aras**'ın, o dönemin en etkin günlük sol gazetesi olan **Tan**'la da yakın ilişkileri vardı. Tan başyazarı **Zekeriya Sertel**'le eşi **Sabiha Sertel**, Genelkurmay Başkanlığı'ndan 68 yaşındayken 12 Ocak 1944'te İnönü tarafından emekliye çıkarılan **Mareşal Fevzi Çakmak**'la da dost olmuşlardı. 1945 sonlarına doğru Sertel'lerin yayınladığı **Görüşler** adlı yeni bir dergi, ikinci sayısında Bayar, Menderes ve Çakmak'ın yazı yazacağını ilan etmekteydi.

İnönü açısından, bir **sivil** olarak **Bayar**, kendisine cephe alan Atatürk'ün öteki tüm yakın arkadaşlarına göre, **muhalefet** liderliği için en uygun adaydı. Sorun, **Bayar**'la **ötekiler** arasındaki **tehlikeli alâkalar**'da toplanmaktaydı. Çözüm açıktır: İstenmeyenler etkisizleştirilecektir.

İnönü'nün direktifleri üstüne CHP sözcüsü **Ulus** gazetesinde **Falih Rıfkı Atay**'ın 3 Aralık 1945'te yayınlanan yazısı, olup bitecekleri haber veren bir uyarı gibidir (1)

> «**Celâl Bayar**'ın **Kemalizm** davasına ve **Türk devrim gelenekleri**'ne **uygun** bir **muhalefet partisi** kurmaya ve işletmeye **muvaffak** olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celâl Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin **muhalefet partisi**'ni kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?

---

(1) Falih Rıfkı Atay, «Yeni Bir Muhalefet Partisi», **Ulus**, 3.XII.1945, s. 1

...Meselâ, Celâl Bayar'ın hemen hemen İkinci Dünya Harbi'nin başlangıcına kadar sorumlarına katılmış olduğu meselelerin, bundan önce görüldüğü gibi **CHP'ne** karşı **menfiler** ve **bozguncular** tarafından **silâh** olarak kullanılmasına bundan sonra da müsaade edileceğini zannetmiyoruz.»

Bayar, son çözümde, muhalefet için seçilebilecek en iyi liderdi. Ama, ertesi gün, 4 Aralık 1945'te **Cumhuriyet'**te yayınlanan ilginç bir başyazıda **G** harfinin yazılış biçimi orak çekice benzetilen ve **Bayar'**ın, **Menderes'**in, **Köprülü'**nün de yazılar yayınlayacakları **Görüşler** dergisi ne olacaktı?

Tan gazetesi, bu muhalefetin **ses'**i olmaya bırakılacak mıydı?

Gerçi, öğrenimini 1910'lu yıllarda Türkiye devleti adına **Birleşik Amerika'**da yapan **Zekeriya Sertel,** İkinci Dünya Savaşı sonrasında **Birleşik Amerika'**nın dünyaya yapacağı ekonomik yardımları gazetesinde övmüş, bundan Türkiye'nin de yararlanacağını belirtmişti. Ne var ki, Atay'a 3 Aralık 1945'te yazdırdığı yazıda **Bayar'**a liderliği konusunda en açık güvenceyi verdiren İnönü, **Tan** ve **Dr. Aras** için bambaşka şeyler düşünüyordu. O geceyi **Tanin** başyazarı **Hüseyin Cahit Yalçın'**la birlikte bir dost toplantısında geçiren Sertel, neler olacağını ancak ertesi günü anlayacaktır Yalçın, «Kalkın Ey Ehli Vatan...» demiş ve parmağıyla —tıpkı **Cumhuriyet'**in yaptığı gibi— **Tan'**ı göstermitir ([1]). Bu yazıların ardından İstanbul Üniversitesi'nde CHP Gençlik Kolları'nın öncülüğüyle bazı gençler **komünistler'**e karşı büyük bir gösteriyi başlatıyor ve Babıâli'ye

(1) M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950),** İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968, s. 268.

inerek **Tan**'ın basıldığı tesisler de içinde olmak üzere sol yayın yapan çeşitli yerleri tahrip ediyorlardı.

Bu, Metin Toker'in deyişiyle, Demokrat Parti ile öteki muhalefet kesimleri arasındaki «**tehlikeli alâkalar**»ın da sonunu getiren kesin darbedir([1]).

İkinci ve sessiz aşama, **Dr. Aras**'ın **DP kurucuları** arasında yer almamasının sağlanmasıydı. **DP programı**'nın oluşturulmasında büyük katkıları bulunan Dr. Aras **sosyal adalet**'e ilişkin bölüme gelindiğinde, **sosyalizm**'in genel ilkesi olan «Herkesten yetenekleri ölçüsünde ve herkesin çalışması kadar» sloganının programa geçirilmesini isteyecek, buna da öteki kuruculardan **Refik Koraltan** sert biçimde karşı çıkacaktı. Bayar ve Menderes'e olan yakınlığını sürdürmekle birlikte, Dr. Aras bu koşullarda kurucular arasında yer almayacaktı.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da, **Celâl Bayar, Adnan Menderes,** Prof. **Fuat Köprülü** ve **Refik Koraltan** öncülüğünde resmen kurulur. İnönü açısından, önemli olan **sol bağ** kopmuştur. Kısa bir süre sonra, Köprülü ve Koraltan ikilisinin katkılarıyla program uygulamada daha çok CHP'nin geleneksel **merkezci** eğilimlerine karşı, daha **merkez dışıcı** bir kişilik kazanacaktır. **Özgürlükler** ve **dernekleşme** haklarının ayrıntılı biçimde savunulduğu D.P. Programında, partinin, «Türkiye Cumhuriyeti'nde **demokrasi**'nin **geniş** ve **ileri** bir anlayışla gerçekleşmesine» hizmet amacıyla kurulduğu daha ilk maddesinde açıklanıyordu.

Metin Toker bunlara şunu ekler([2]) :

«Müstakbel Demokrat Parti'nin programı, hükümete veril-

---

(1) Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** s. 111

(2) Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye,** s. 111

mezden önce, **Cumhurbaşkanı Milli Şef İsmet İnönü**'nün **vize**'sinden geçti. Bunu, ona bizzat **Celâl Bayar** götürdü.»

Çankaya'daki bu gizli görüşmede İnönü ve Bayar özellikle **laiklik** ve **dış politika** üstünde ayrıntılarıyla konuşmuşlardı.

Program tamamlandığında, onu İnönü'ye götürmeyi Menderes, Köprülü ve Koraltan'a öneren de yine **Bayar**'dı(1)

«...Görüşmeyi ikisi de gayet iyi hatırlamaktadırlar, fakat bunu ikisi de ilk defa açıklamaktadırlar... **İnönü** programı aldı ve sordu

— **Terakkiperver'lerde olduğu gibi,** «İtikadatı diniyeye biz riayetkârız» **diye madde var mı?**

Celâl Bayar

— Hayır Paşam. **Lâikliğin dinsizlik olmadığı** var, dedi.
— **Ziyanı yok. Köy Enstitüleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?**
— Hayır.
— **Dış politikada ayrılık var mı?**
— Yok!
— **O halde, tamam...»**

Programı, Koraltan bu gizli buluşmadan birkaç gün sonra 7 Ocak 1946'da saat 16.30'da götürüp İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a veriyor ve Hükümet, **onayı çoktan alınmış** olan bu siyasal belgenin gerekli işlemlerini yarım saat içinde bitirerek, **Demokrat Parti**'nin kurulduğunu bütün Türkiye'ye ilan ediyor-

---

(1) **A.g.k.** s. 112-113

du. Aynı gün yaptıkları basın toplantısında **CHP** ile **DP** arasındaki **farklar** sorulduğunda, Bayar'ın **«demokrattır»** diye geçiştireceği soruya, **Adnan Menderes'**in yanıtı da ilginç olacaktı

«Belki iki parmak daha **sol**'dur.»

Ne var ki, **Moskova Radyosu,** Demokrat Parti daha kuruluş aşamasındayken özellikle **Celâl Bayar**'ı hedef alan yayınlar yapmış, onu **Sovyetler Birliği**'ne **düşman** olmakla suçlamıştı. Başlangıçta DP Programı'nı düzenleme çalışmalarına katılan Zekeriya Sertel, Bayar'ın bu yayınlardan da çok üzüldüğünü belirtir. **Bayar**'ın **Sovyetler** konusunda kendisine söylediklerini, Sertel şöyle nakleder ([1])

«Moskova Radyosu beni Sovyet düşmanı olmakla suçlandırıyor. Oysa, bilirsiniz, ben **Atatürk**'ün adamıyım. O'nun ölüm yatağında bana yaptığı **vasiyet**'i yerine getirmek en kutsal görevlerimden biridir. Onun için ben Sovyet düşmanı olamam.»

Sertel'e göre, olaylara yol açan **Görüşler** dergisinin çıkarılmasını isteyen ve o günlerde İş Bankası'ndan aldığı 80 bin liralık tazminatın beş bin lirasını dergiye sermaye olarak vermeyi öneren de, yine **Bayar** olmuştu. Menderes de, yıllar sonra, Balıkesir'de 15 Mayıs 1952'de yaptığı bir konuşmada, **Tan** olayını anımsatarak CHP'ye şu soruyu yöneltmişti ([2])

«Daha dün işlerine gelmeyen neşriyatı durdurmak için gençleri tahrik ederek İstanbul'un göbeğinde **gazete** matbaalarını **hâk ile yeksan** ettiren onlar değil midir?»

---

(1) M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, s. 267

(2) Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 107

DP'nin kurulduğu günlerde tanınmış CHP'li Faik Öztrak gibi, «Celâl Bayar tamamiyle Rus taraftarıdır» diyebilenler de eksik değildi ([1]).

III

İKİ KUTUPLU DÜNYA, TIRMANAN DP, BÜYÜK DEVALÜASYON VE «PSİKOPAT»...

Demokrat Parti'nin ilk yılı, dünyada ve Türkiye'de büyük gerilimlerin belirdiği bir ortamda geçecektir.

Birleşik Amerika'da Sovyetler Birliği'yle **dostluk** siyasetini güden Başkan **Franklin D. Roosevelt**'in 1945 Nisan'ındaki ölümünden sonra işbaşına gelen eski yardımcısı **Truman** giderek Moskova'yla **gerilim** diplomasisine geçmek üzereydi.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi nedeniyle savaş araç ve gereçleri üreten sanayilerde büyük bir durgunluk belirirken, terhis edilen yüzbinlerce Amerika'lı göğüslerinde madalyalarıyla sokaklarda **aç** ve **işsiz** dolaşıyorlardı.

Bütün **Avrupa**'ysa, İngiltere'sinden Sovyetler Birliği'ne kadar tam bir **yıkım** içindeydi.

Bir yandan 1945 Şubat'ında **Yalta**'da yapılan ABD, SSCB ve İngiliz doruk buluşması çerçevesinde **Avrupa** artık **Doğu** ve **Batı** kesimleri halinde **ikiye ayrılmaya** başlıyor, öte yandan da

---

(1) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, c. II. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s. 475

bunalım, umutsuzluk ve **iç siyasal uzlaşmazlıklar**'ın sürdüğü kıta üstünde uzun süreli yepyeni uluslararası önlemlerin gerektiği ortaya çıkıyordu Güçsüz Avrupa'ca hükümetler birbiri ardına devrilirken, onları derleyip bütünleştirecek; durgunlaşan sanayileri canlandıracak yeni araçlara duyulan özlem açıkça belirginleşmekteydi.

Bunalım, tutucu İngiliz Başbakanı **Winston Churchill**'in dediği gibi, ancak Doğu ve Batı'yı bölüp askeri gerilimlerin en yoğunu içine çekecek olan **demirperde**'yle çözülebilecekti.

1946 ve 1947 yılları, Sovyetler'in Yalta Konferansı'yla kendi etki alanları içinde bırakılan Doğu Avrupa ülkelerinde hızla **halk cumhuriyetleri** kurmalarıyla sonuçlanacaktır. Batı'daysa, Fransa'da ulusal kahraman General **de Gaulle**'ün işbaşına gelmesinden sonra Fransız Komünist Partisi'nin de katılmasıyla kurulan ulusal koalisyonlar çözülecek; grevler, politik tartışmalar arasında, kapitalizmin politik güçleri kendi kesin iktidarlarını yerleştireceklerdir. Uluslararası **gerilim,** başka bir deyişle, kurulmaya başlanan **kapitalist** ve **sosyalist** sistemlerden oluşan **iki kutuplu** dünyayı derleyip toparlayan bir süreç işlevini üstlenecektir.

Türkiye'nin iç gelişmeleri de bu süreçten kuşkusuz etkilenecekti.

Oysa, CHP'nin 10 Mayıs 1946'da Ankara'da toplanan II. Olağanüstü Kurultay'ı, partinin geleneksel yapısında ilginç bazı değişmelerin haberlerini getiriyordu :

● Parti, yıllardır **iki dereceli** olarak yapılan **genel seçim**'in artık **tek dereceli** olmasını benimsiyordu.

● **Dernek kurma** özgürlüğünü kısıtlayan maddeler kaldırılıyordu. Kaldırılan maddede, «Türkiye'de **cins** ve **sınıf** ve **rejiyonal** fikirleri koruma ve yayma, **sınıf mücadelesi** uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz» dendiği görülüyordu.

● CHP'nin **tek** ve **değişmez genel başkanı** sıfatını taşıyan İnönü de, verdiği önergeyle, **«değişmez genel başkanlık»** kurumunu kaldırtmıştı. Genel Başkanı CHP'de de bundan sonra Kurultay'lar seçecekti.

Seçim sistemini **tek dereceli** yapan değişiklik ve üniversite'ye ilk kez bilimsel ve yönetimsel **özerklik** tanıyan yasalar 1946 ortalarına kadar Meclisten çıkarılırken, hükümete **gazete kapatma** yetkisi veren Basın Yasası'nın 50. maddesindeki hüküm de kaldırılıyordu. Ayrıca, işçiler için **sosyal sigorta** sistemini öngören yasa, 1946 başlarında yürürlüğe girmiş bulunuyordu.

CHP'nin **acele'**si vardı. Zira, **DP** kuruluşundan çok kısa süre geçmesine karşın, yurtta olağanüstü hızla büyümeye başlamıştı.

Cumhuriyet'ten beri Türkiye'yi yönetmekte olan **CHP** siyasal arenadaki yer kaymasını görür ve 1947'de yapılması gereken **genel seçim'**i, 21 Temmuz 1946'ya yani bir yıl öncesine alır. Demokratlar kurulmalarından ancak a'tı ay geçmiş olmasına karşın canlı bir seçim kampanyası yürütürler. Ne var ki, CHP acımasızdır, Türkiye'de seçim güvenliğini sarsan ilk büyük kanlı olaylar da zaten bu sırada patlak veriyordu. Ama, Demokratlar bunlara cesaretle direnecek ve gittikçe tırmanan bir muhalefete geçeceklerdir. **Mareşal Çakmak** bile seçime **DP'**nin İstanbul listesinden **bağımsız** olarak katılmıştı.

Gizli olarak uygulanan sayım sonucunda, 465 milletvekilliği için yapılan seçimde **DP'**nin gösterdiği 273 adaydan ancak

62'sinin seçildiği ilan ediliyordu. DP, sayımları onbinlerce kişinin katıldığı gösterilerle protesto ederken, **şaibeli** bir seçim yapıldığı izlenimini bütün yurda yayar. Meclis 12 Ağustos 1946 da toplanacak ve **CHP** ile **DP** arasındaki büyük **parlamento çatışmaları** da böylece birbiri ardına patlamaya başlayacaktır.

İnönü, ilginç bir davranışla, **Saraçoğlu**'nun yerine, **başbakan** olarak yeni dönemde CHP'nin **resmi ideoloji**'sinin temsilcisi **Recep Peker**'i hükümetin başına geçirmişti. Başbakan Peker, Türkiye'de **merkez**'deki otoritenin gücünü hızla sarsmaya başlayan bu demokratik gelişmeden duyduğu kaygıyı, Mecliste, **devlet**'in «insanlığın en büyük eseri» olduğunu savunarak anlatmaya çalışır. Devleti güçlendirmek amacıyla da DP'lilerin şiddetle direnmelerine karşın, **gazete** yayınını kısıtlayan ve **kötü ünlü** ya da **sui şöhret** sahibi kişilerin gazete yayınlama hakkını kaldıran bir yasayı Meclis'ten geçirir. Ne var ki, antidemokratik kısıtlamalar DP'nin gelişmesini nasıl önleyemiyorsa, basına konan yasalar da bir yerden sonra çok daha dinamik gazetelerin sahneye çıkışını engelleyemeyecek ve 1946'yı izleyen yıllar, Türk basınının en renkli dönemleri olacaktır ([1]). **Hürriyet**'ten **Milliyet**'e kadar çok gazete 1940'lar sonlarında yayınlanmaya başlıyorlardı.

1946 sonbaharına girilirken, Türkiye'de ekonomik açıdan da ilginç bir olay yaşanıyordu. Bu, sonradan **7 Eylül kararları** adı verilen büyük oranlı **devalüasyon** deneyidir. Savaş yıllarının **enflasyon, vurgun** ve olağandışı spekülasyonları nedeniyle Türk parasının iç ve dış değerleri arasında beliren büyük farkı gideren 7 Eylül 1946 devalüasyonu, gerçekte, **Türkiye** ile **Ulus-**

---

(1) Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s. 171-178

lararası Para Fonu (IMF) arasında kurulan bağın da ekonomiye ilk yansımasıdır

İkinci Savaş ertesinde başlangıçta **Sovyetler**'in de katılmasıyla **Bretton Woods Konferansı**'nda temelleri ortaya konulan Batı'nın uluslararası mali sistemi, kendi iç kaynakları gelişmesine yeterli olsaydı Türkiye'yi o anda henüz kapısında bulamayabilirdi. Ne var ki, 1930'ların **devletçilik** yılları sırasında **Sovyet** kredileriyle Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nı uygulayabilen Türkiye, İkinci Savaş'tan sonra yeni bir **kalkınma planı** düzenlemekteydi. Sovyetler bu kez **kredi** açmak bir yana, Ankara'ya ancak **nota**'lar vermekteydiler.

CHP iktidarı için bu koşullarda başvurulacak tek seçenek, **Batı** ve **ABD**'den **kredi** istemek oluyordu. **Liberal** kur politikaları öneren **Para Fonu**'yla anlaşabilmenin tek yolu, yıllardır dengesi bozulmuş bulunan Türk parasının değerini **düşürmek**ten ibaretti. **1 ABD doları**'nın değeri bu kararla **2.80 TL.** olarak belirleniyor ve **dışalım** malları birkaç haftada **%50** pahalanıyordu.

O yıllarda, bunun Türkiye'de bir çığırın başlangıcı olacağını düşünebilenler belki parmakla sayılabilirdi. Oysa, **devalüasyon** tüm **kamu ürünleri** fiyatlarına **zincirleme zamlar**'ı birlikte getirecek; **geçim pahalılığı**'nı daha da şiddetlendirecekti. Bunun yararınıysa, **dış borç** bekleyen iktidardaki **CHP** yerine, parlayan **DP** muhalefeti görüyordu. Bayar ve DP, **devalüasyon'a** yaylım ateşi açarken, aynı çarkın hemen hemen onar yıllık aralarla Türkiye'de **sürekli** işlemeye başlayacağını o anda herhalde akıllarından bile geçiremezlerdi.

Ekonomik bunalımları eleştirisi, kaldı ki, yeryüzünün bütün muhalefetlerinin en çok sevdikleri şeydir. Sokaklar, işsiz,

aç ya da geçim umutlarını yitirmiş insanlarla doluyken, onların yüreklerinden neler geçiyorsa özgürce söylüyordunuz. Onların bilinçaltlarını dile getiriyordunuz. Bayar, Menderes ve öteki DP'liler, bütçe açıklarının çığ gibi büyüdüğünü, mali durumun bozulduğunu, enflasyonun olağanüstü arttığını, köklü önlemler gerektiğini 1946 sonlarında Meclis kürsülerinden haykırırlarken, Türkiye'de yepyeni bir **muhalefet töresi**'ni yaratmakta olduklarını da —yine kuşkusuz— kestiremezlerdi.

Eleştiri ve tepkilerden olağanüstü huzursuz olan **devletçi** Başbakan **Peker,** en sonunda Menderes'e 18 Aralık 1946'da Meclis kürsüsünden **psikopat** diye haykırıyordu (1).

Muhalifler'ine sözlerin en ağırını yağdırmak da böylece Türkiye'nin bir başka **iktidar töresi** —ya da **töresizliği**— olacaktı.

Politika pratiği, Türkiye'nin varolan koşullarında ancak bu kadarını yaratabiliyordu.

IV

İSTANBUL'A GELEN MİSSOURİ, TOPLUMU EZİP GEÇEN KOMÜNİZM UMACISI...

Demokrat Parti, önüne açılan yollarda gittikçe hızla koştururken, **Türkiye**'yle **Birleşik Amerika** arasındaki ilk büyük

(1) Nadir Nadi'nin aktardığına göre, Başbakan'ın Menderes için **«psikopat»** sözünü kullanmasının bir nedeni de, muhafelet liderinin gizlice dinlenen telefon konuşmalarındaki «süslü» ve «ipe sapa gelmez laflar»ıydı. **İktidar,** en gizli telefon konusmalarını bile dinlemekteydi. Daima da dinleyecekti. [Nadir Nadi, **Perde Aralığından**. İstanbul. Cumhuriyet, 1965, s. 209].

bağlantılar da anlamlı olaylarla gerçekleşiyordu. Washington-daki Türkiye Büyük Elçisi Münir Ertegün'ün ölümü, **Truman**'ın Ankara'ya ilk **dostluk** bildirisini göndermesi için beklenmedik bir fırsat yaratmıştı. O dönemlere kadar yeryüzünde yapılmış en büyük savaş gemisi sayılan **Missouri** zırhlısı 5 Nisan 1946' da Elçinin cenazesiyle İstanbul limanına geldiği zaman, Türkiye'de heyecandan yer yerinden oynuyordu.

Ancak, **Akdeniz'e** ve hele **Boğazlar'a** ilk kez bu denli büyük bir ABD donanmasının girmesi, Ankara'yla Moskova arasındaki soğukluğu da aynı ölçüde gerginleştirecekti.

Sovyetler, ABD donanmasının Akdeniz ve Türkiye ziyaretlerini kendilerine karşı bir **kışkırtma kampanyası** diye niteleyerek Ankara'ya 24 Eylül 1946'da verdikleri yeni bir notayla, «Boğazlar'ı **ortaklaşa** savunma» önerilerini yineliyorlardı.

Bu çekişmenin etkisi, kısa süre sonra Türkiye içinde bir daha görülecekti.

Hükümet, 1947 yılına olağanüstü sert önlemlerle giriyordu. Uluslararası **gerginlik** ileri sürülerek, İkinci Dünya Savaşı başladığından beri Türkiye'de yıllardır süregelen **sıkıyönetim** hükümetçe altı ay daha uzatılmaktaydı. Mareşal Çakmak'ı eleştiren sözler söyleyen yeni Genelkurmay Başkanı'na karşı çıkan **Yeni Sabah** gazetesi süresiz kapatılırken, **Vatan, Yeni Türkiye, Tasvir** gibi gazeteler de hükümete saldırgan tehditlerde bulundukları gerekçesiyle mahkemeye veriliyorlardı.

Başbakan Peker, 16 Ocak 1946'da hükümetin **sınıf** esasına göre parti ve dernek kurmayı serbest bırakması üstüne kendiliklerinden ortaya çıkan sol **sendikalar'a** da cephe alıyor-

du. Bunların tümü kapatılıyor, sorumluları da tutuklanıyorlardı. Ayrıca, çeşitli sol dergiler yasaklanmaktaydı.

Başbakan Peker, 16 Ocak 1946'da sınıf esasına göre kurulmuş bulunan iki **sosyalist parti**'yi de hükümetin giderek yasakladığını açıklıyordu. Partilerin ilki, uzun süre İmralı Cezaevi Müdürlüğünü yapmış bulunan hukukçu **Esat Âdil Müstecaplıoğlu**'nun kurduğu **Türkiye Sosyalist Partisi**'ydi. İkinci partiyse, **Dr. Şefik Hüsnü Değmer**'in yönetimindeki **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi**'dir (1). Her iki partinin sayıları yetmişi bulan yöneticileri derhal tutuklanıyor ve kapatılan partileri nedeniyle aylarca yargılanıyorlardı.

Duruşmalarda TSP sonunda beraat edecek ama TSEKP yöneticileri yıllar sürecek mahkumiyetlere uğrayacaklardı. İlginç olan, özellikle Dr. Değmer'in durumuydu.

Gençliğinde Batı'daki sol parti ve eylemleri yakından izleyen Şefik Hüsnü, giderek **Kurtuluş** ve **Aydınlık** dergilerini çıkarmış; kendisi gibi sol bazı aydınları Milli Mücadele başlarken 22 Eylül 1919'da İstanbul'da kurduğu sol bir parti olan **Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası** içinde örgütlemeye çalışmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda askerliğini yaparken Rusya'da esir düşen tarım uzmanı ve gazeteci **Mustafa Suphi** de, Sovyet Devrim'inden esinlenerek 1920'de Bakû'de **Türkiye Komünist Partisi**'ni kurmuştu. **Mustafa Kemal**'le yazışmaları sonunda Türkiye'de çalışmak üzere 1921 başlarında yurda dönen M. Suphi'yle 14 arkadaşının, 28/29 Ocak gecesi bindirildikleri bir motorla Sürmene açıklarında boğdurulması üstüne, Dr.

(1) Prof. Dr. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 155.

Değmer, uzun yıllar **TKP**'nin **yönetim** sorumluluğunu üstlenmişti [1]. Ne var ki, **Takrir-i Sükun** yasası sonucu tüm çalışmaları 1925'lerden sonra yeraltına inen TKP, zamanla o ölçüde karışmıştı ki, bizzat **Stalin**'in isteğiyle 1938'de tasfiye olunmuştu. Bulgar komünisti Dimitrof'un yanında Komintern'de de çalışmış bulunan Dr. Değmer, İnönü'nün özel izniyle İkinci Savaş başlarında Türkiye'ye dönmüş, askerlik görevini doktor olarak yapmıştı. Şefik Hüsnü'nün güvenini kazanan gençlerin başındaysa, **Mihri Belli** adlı —Robert Kolej'de yetişmiş— genç bir iktisat asistanı bulunmaktaydı.

1946 tutuklamaları, uygulanmasına kısa bir süre için olanak verilen **eski sol**'un **yasal** çalışmalarını da kendiliğinden durdurmuş oluyordu.

Ne var ki, CHP ve Peker hükümetinin **komünizm** kavramı çerçevesindeki girişimleri durmayacaktı. Bu kez Ankara Üniversitesi'nin Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde halk bilimcisi **Prof. Pertev Naili Boratav,** sosyolog **Doç. Dr. Behice Boran,** tarihçi **Prof. Niyazi Berkes** de aralarında olmak üzere sol eğilimli öğretim üyelerine karşı bazı sağ eğilimli öğrencilerin protestoda bulunmaları üstüne, **Yurt ve Dünya** dergisini yayınlayan bu bilim adamları, Milli Eğitim Bakanlığı'na henüz gelen **Reşat Şemsettin Sirer** tarafından topluca görevden alınıyorlardı. Üniversitelerarası Kurul'un bu kararları bozması bile sonucu değiştirmiyor ve Bakan Sirer, söz konusu öğretim üyelerini, bu kez Bütçe yasasında kadrolarını kaldırtarak **Üniversite dışı** bıraktırıyordu.

---

(1) Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar,** s. 115-122 ve 146-151.

Aynı dönemde, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde de anayasa ve devletler hukuku kürsüsünden ayrılmak zorunda kalan **Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar**'ın **Vatan** gazetesindeki olay lar yaratan başyazılarından sonra, **Zincirli Hürriyet** adlı halk gazetesini çıkardığı ve çeşitli kovuşturmalara uğradığı görülüyordu.

Sirer'in işbaşına gelme nedeni de ilgi çekiciydi. DP'nin İstanbul il başkanı avukat **Kenan Öner**, CHP nin tanınmış Milli Eğitim Bakanı **Hasan Âli Yücel**'i **komünistlik**'le suçlamış, bunun üstüne dava açan Yücel de bakanlıktan ayrılıp yerine Sirer'in geçmesine yolaçmıştı. Sirer'in öteki işlerinden biriyse, köylü çocuklarını pratik yöntemlerle geliştirmek amacıyla açılan **Köy Enstitüleri**'ni komünizmle suçlayan DP'nin ardına takılarak bir iç tasfiyeye götürmek olacaktı.

Komünizm suçlamaları giderek, **Mareşal Çakmak**'a kadar uzanıyordu. **Mareşal Çakmak,** 1946 seçimlerinde İstanbul'da 194.833 oy alırken, **Bayar**'ın oyu bile ancak 186.340'ı bulabilmişti [1]. Bu koşullarda halkoyunun özel bir değer verdiği **Çakmak**'ın, üyeleri arasında **Zekeriya Sertel**'le **Cami Baykut**'un bulunduğu **İnsan Haklarını Koruma Derneği**'ne katılması, bağımsız Mareşal'a karşı yeni bir **komünizm** kampanyası açılmasıyla sonuçlanıyordu. Okul kitaplıklarından çoğu klasik yapıtların çevirileri kaldırılıyor, öğretmenler görevlerinden alınıyordu. Basında **Nadir Nadi, Necmettin Sadak, Şükrü Baban** ve **Ahmet Emin Yalman** gibi değişik eğilimlerdeki, yazarlar bile bu herşeyi **komünizm**'le suçlama kampanyasını kınıyor ve sakıncalarını dile getiriyorlardı. Ne var ki, **komünizm**'le suçlamalar

---

(1) **Cumhuriyet, 24.VII.1946, s. 1.**

öylesine yaygınlaşır ki, sonunda **Hüseyin Cahit Yalçın** da aynı konuda Mareşal **Çakmak'a** karşı uzun bir kampanyaya girişmekten kaçınmaz.

Türkiye'de bir **siyasal töre** daha yerleşiyordu

Karşıtlar'ını **karalamak** isteyenler, Millî Mücadele'nin en bunalımlı anlarında bazan Mustafa Kemal bile kaygılıyken, **zafer'e** olan kesin inancını asla yitirmeyen[1] ve cehennem ateşi altında namazını eksik etmeyen Türkiye Cumhuriyeti'nin **tek** mareşaline de —gerekiyorsa— **komünist** diyebilirlerdi.

Türkiye'de bir yandan **özgürlük** istekleri bayrak gibi durmadan yükseliyor, öte yandaysa **sıradan politikacılar,** karşılarındakileri güç durumda bırakacağını umdukları her şeyi söylemekte hiçbir sakınca görmüyorlardı.

Politika, böyle anlaşılmak isteniyordu.

Oysa, Bayar'ın ilk kez **Genel Başkan** seçildiği **DP'nin 7-11** Ocak 1947 günlerindeki **Birinci Büyük Kongre'si,** oybirliğiyle onaylanan bir **Hürriyet Misakı'nı** getirmişti. **Misak,** bir takım **ön koşullar** sıralıyor ve bunlar gerçekleştirilmediği takdirde DP'nin **Meclis'i** bırakıp **sine-i millet'e** döneceğini ilan ediyordu. **Hürriyet Misakı'nın** Türkiye gündemine koyduğu istekler şunlardı [2]

- Anayasaya aykırı tüm **antidemokratik** hüküm ve yasalar kaldırılacaktır.

---

(1) Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı,** İstanbul, Çan Yayınları, 1962, s. 223-224.

(2) Şevket Süreyya Aydemir **İkinci Adam,** c. II., s. 464-465.

- Tam güvence sağlayan yeni bir **seçim yasası** düzenlenecektir.
- **Yönetim**'in **partizanlık**'tan çıkıp **bağımsızlaşması** sağlanacaktır.
- **Devlet başkanlığı** göreviyle **parti genel başkanlığı** görevi aynı kişide birleştirilemeyecektir.

Hürriyet Misakı'na CHP hükümetinin yanıtı çok ilgi çekiciydi. Meclis'te konuşan İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, bütün bu **muhalefet** çabalarının ardında yine ancak **komünistler**'in **halk ihtilâli** yapma çabalarını görüyor; DP'yi yine bir **komünist aracı** diye niteliyordu.

Ama, bu suçlamaları ertesi gün derhal reddeden ve anayasaya aykırı, **antidemokratik** yasaların kalkması savaşından asla geri dönmeyeceklerini söyleyen **Bayar** olacaktır ([1]).

Baskıcı iktidarla özgürlük isteyen muhalefetin çatışması giderek kentlerdeki büyük alanlara taşıyor; CHP'nin zorlukla topladığı kalabalıklara Bayar onbinlerin katıldığı mitinglerle karşılık veriyordu. CHP aracılığıyla, 1947 Mayıs'ında Menderes başta olmak üzere DP milletvekillerinin bazılarının **dokunulmazlık**'larının kaldırılması isteniyor; **uluslararası** gerginlik nedeniyle **sıkıyönetim**'in bir daha uzatılması öneriliyordu. DP'lilerin **sıkıyönetim**'in bir **«iç politika baskısı»** gibi kullanılamayacağı yolundaki eleştirileri dinlenmeden, altı aylık bir uzatma daha gerçekleştiriliyordu.

Peker hükümeti, çözümü, ancak **muhalefeti ürkütme, ezme** stratejisinde görüyordu artık...

---

(1) Vatan, 9.II.1947, s. 1

Oysa, DP, bu strateji sürerse **sine-i millet'**e çekileceğini çoktan duyurmuştu.

Çankaya'da **İnönü**, olup bitenleri sessizce izliyor ve belki de **beklediği** günlerin en sonunda geldiğini düşünüyordu.

2

TRUMAN DOKTRİNİ SONRASINDA İNÖNÜ, PARTİ-DEVLET BAĞINI KOPARIYOR

I

«ATAERKİL BABA» HAKEM ROLÜNDE

OLUŞUMU **Çankaya** sırtlarından izleyen tarihsel lider **İnönü** açısından, yaklaşan dönem, giderek **CHP** içinde bir **büyük tasfiye**'yi gerçekleştirip kendisini **CHP** ve **DP** arasında **hakem** statüsüne çıkarmaya çalışacağı aşama olacaktı.

İnönü, 1946 seçimlerinden sonra işbaşına getirdiği **resmî ideoloji**'nin gelenekçi uygulayıcısı **Peker**'in **iktidar darboğazı**'nı aşamayacağını herhalde çok iyi biliyordu. Ne var ki, Peker'in sertliği, **İnönü'ye bunalmış** Demokrat Parti'lilerin **şükran**'ını kazandırabilirdi. Böylece hem **Peker** ile birlikte simgelediği **tek partici ideoloji** erirken **CHP** daha **genç Batı** sistemine **yakın** görünen ellere geçer; hem de İnönü, **DP** ile **CHP**'nin aynı anda sevgisini kazanarak **Çankaya**'da gerçek bir **ulusal önder** olurdu.

İnönü'yü yeni stratejisini uygulamaya iten biricik nedenin salt içsel değerlendirmeler olduğu da söylenemez.

Moskova'nın sürekli baskı ve notaları karşısında, **Ankara** ve **Washington** arasında beklenen **yakın ilişki** doğmak üzereydi. 1945'lerden sonra **Türkiye** ne denli ABD desteğini gereksinmek-

teyse, **Yunanistan** da gerçekte aynı ölçüde Beyaz Saray'dan yardım beklemekteydi 1940'larda faşist **Alman isgali** altında kalan **Yunanistan**'da, Doğu ve Batı'nın destekleriyle güçlü bir **komünist gerilla eylemi** yaratılmış bulunmaktaydı. Oysa, Yalta' da ortaya çıkan **dünya dengesi,** Yunanistan'da çok daha **düşük** ölçüdeki bir komünist etkinliğine olanak vermekteydi ([1]). Gerillaların buna rağmen bir **iç savaş**'a yönelmesi, Ankara'nın yanı sıra güçsüz Atina'yı da Birleşik Amerika'dan acele büyük yardımlar istemeye itmişti.

Başkan Truman ABD'den beklenen yanıtı, 12 Mart 1947'de açıklanan **Truman Doktrini**'yle verir. Doktrine göre, **Birleşik Amerika** artık **Ankara** ile **Atina**'yı, açıkça, kendi **koruma alanı** içinde saydığını ilân ediyor ve Türkiye'yle Yunanistan'a gerekli askeri yardımlarla asker ve sivil **personeli** göndermeyi üstleniyordu. Daha sonra da, Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımı öngören bir yasa 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe konuluyordu. Yasanın, **stratejik** nitelikte iki hükmü vardır ([2])

- **Türkiye** ve **Yunanistan**, kendilerine verilen ABD silâh, araç ve gereçlerini, **Birleşik Amerika Başkanı**'nın **bilgi** ve **onay**'ı olmaksızın hiçbir biçimde **«amaç dışı»** kullanamayacaklardır.

- Birleşik Amerika, askeri yardımların amaçlarına **uygun** biçimde kullanıldığını **Türkiye** ve **Yunanistan**'da sürekli biçimde **denetleyecek**'tir.

---

(1) Doç. Dr. İlter Turan, **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1972, s. 6.

(2) Doç. Dr. Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Ankara, Aydınlık, 1969, s. 97-101.

Türkiye özellikle yine **sol** yazar ve düşünürlerden gelen eleştiriler üstüne, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da bu yasa gereğince yapılan ilk **Türk/ABD ikili yardım anlaşması**'na sadece ikinci hükmü doğrudan koydurtmayacaktı. **Denetim,** daha dolaylı biçimlerde yapılacaktı. Ama, ABD'nin verdiği **silâhlar**'ın, **salt ABD'nin onayladığı alanlar**'da **kullanılabileceği,** 1947'deki ilk **ikili anlaşma**'dan itibaren tüm Türk/ABD siyasal **uzlaşım** formüllerinin de özünü oluşturacaktır.

Sovyetler'in sert eleştirilerine yol açan **Truman Doktrini**'yle açılan bu yeni dönem için, CHP'nin tarihsel lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, şu tanımlamayı yapıyordu (1)

> «Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren **parlak** ve **ümitlerle** dolu bir işaret...»

Truman Doktrini, Türkiye ve Yunanistan'a yardımla başlayıp giderek ABD'ye bağlı bütün Batı Avrupa ülkelerini kapsamına alacak olan **Marshall Planı** doğrultusundaki ilk ön adımdı da... Bloklar arasında **Stalin** döneminde **demirperde** kesinleşir **ve ABD'nin Türkiye**'yi kendi **etki bölgesi** altında saydığı Truman Doktrini'yle ortaya çıkarken, Ankara'nın hâlâ bir **«sözde demokrasi»** görüntüsü vermekle yetinmesi beklenemezdi. İnönü'nün Batı doruklarını sürekli araştıran gözleri, 1947 ilkbaharında gidilecek **yer**'i bütün açıklığıyla izlemekteydi.

...Ve, **İnönü,** haftalardır Peker'le sert bir savaşı sürdürüp **«Peker'le demokrasi yapılamayacağını»** sık sık ileri süren **Bayar**'a elini uzatır. Çankaya'da 7 Haziran 1947'de başlıyarak bir

---

(1) **Ayın Tarihi,** No: 162, Mayıs 1947, s. 46

ay kadar süren uzun konuşmalarda İnönü, DP lideriyle belli bir **uzlaşım'**a varmaya çalışır. Zaman zaman Peker'i de çağırır, onu da dinler. Bayar'la birlikte görüştürür.

Ulusal önder, ilk kez, **arabulucu** rolündedir.

Görüşmelerden sonra yurtta bir geziye çıkan Bayar, duyduğu zaman Peker'i olağanüstü kızdıracak olan açıklamasını da bu koşullarda yapar. Bayar'ın alanlarda açıkladığına bakılırsa, **Hükümet'**le görüşen **İnönü,** DP'ye **baskı'**nın kaldırılacağını duyurmuştur. **Peker, baskı** yapıldığını resmen tanıyamazdı ki, **baskının kaldırılacağı'**nı söyleyebilsin. Başbakan, muhalefet liderinin söylediklerini duyunca beklenildiği gibi, Bayar'a çok sert bir yanıt verecekti.

Oysa, Peker'in bu öfkeli çıkışının hemen ertesi günü, Cumhurbaşkanı **İnönü'**nün Türkiye'ye sürpriz bir bildirisi olacaktır. **12 Temmuz Beyannamesi adıyla** tanınan bu bildiride, ulusal önder, iktidar ve muhalefet arasında sorumluluğa dayalı bir **diyalog'**un yararını belirterek ilginç bir formül öneriyordu (1)

- **İktidar** açısından artık önemli olan, **muhalefet'**in **yasa dışı** yollara sapmayacağının bilinmesidir.
- **Muhalefet** de, **iktidar'**ın kendisini **boğmak** gibi bir amacı bulunmadığına inanmalıdır.

İnönü, bununla da kalmıyor, **«ihtilâlci bir teşekkül olmayan»** muhalefet partisi DP'nin, **«iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek»** gerektiğini ilan ediyordu. Ulusal önder, uzun süreli **asıl** tasarısını açıklamakta da, bu aşamada hiçbir sakınca görmüyordu :

---

(1) **Vatan, 13.VII.1947, s. 1.**

İnönü, **devlet başkanı** olarak, kendisini, «her **iki parti**'ye karşı **eşit** düzeyde **görevli»** sayıyordu.

Tarihsel aile'nin, **ataerkil baba**'sı, değişim sancıları altındaki toplumda **eski iktidar**'ına **geri gelmek** ister gibiydi.

DP'nin İnönü'ye yanıtı, özde **olumlu** yönde olacak ama biçimsel eleştiriler —özellikle Peker'e dönük olarak— sürdürülecekti.

II

RESMİ İDEOLOJİ'NİN SİMGESİ PEKER NASIL DÜŞTÜ?

İnönü, bu arada, **CHP içinde** de, Peker'e ve simgelediği eski egemen **devletçi** ideolojiye karşı kendi dengesini kuracak ikinci bir eylemin temellerini atmaktaydı.

Tarihsel liderin kendi başbakanına karşı kullanacağı iki somut **domataşı** vardı Birisi, milletvekili olarak CHP.ye katılan genç uluslararası hukuk bilgini **Prof. Dr. Nihat Erim,** ötekisiyse CHP Grupu'nda belli bir etkinliği bulunan Karadeniz'li **Faik Ahmet Barutçu...**

Barutçu, **tekçi** egilimleri nedeniyle **Atatürk**'ü bile dolaylı ve dolaysız yollardan eleştirebilmiş bir insandı.

Peker, **12 Temmuz**'dan sonra İnönü'ye gelip **çekilme** tasarısını açıkladığı halde, cumhurbaşkanı daha bir süre **yerinde kalmasını** önermişti. İnönü, bir yandan İstanbul'a giderek orada **İslâm**'cı ve **liberal** tarihçi **Ord Prof. Dr. Şemsettin Günaltay**'la

konuşur, öte yandan da, **Prof. Köprülü**'yle yakın ilişkisi bulunan **Prof. Erim** aracılığıyla **Demokrat Parti** yönetimiyle sıkı ilişkilerini sürdürür. Truman Doktrini, ABD Kongresi'nde konuşulurken Ohio Temsilcisi George Bender'in Ankara'dan **«küstah bir diktatörlük»** biçiminde söz etmesi; Ankara'nın o dönemlerdeki en varlıklı kişisi **Vehbi Koç'a**, Amerika'ya yaptığı bir gezide Amerikan işadamlarının öncelikle Türkiye'de **huzurlu** bir **«iktidar/muhalefet ilişkisi»** istediklerini söylemeleri, Çankaya açısından zaten yeterli ölçüde anlamlı bildiriler olmuştu.

DP kurucularından **Köprülü**, 12 Temmuz Beyannamesi üstüne yayınladığı başyazılarda, İnönü'yü ısrarla överken; Recep Peker için, **istifa** etmesinin, tarihe yapacağı **ilk ve son hizmet** olacağını söyleyebiliyordu.

Köprülü'yle Erim arasındaki sürekli diyalogun ucunun **Çankaya**'ya kadar uzandığından bilgisi olmaması asla beklenemeyecek bir **Peker** açısından, bunlar, gerçekten de çok üzücüydüler. Peker, en sonunda, 13-14 Ağustos 1947 günleri Çankaya'da İnönü'yü bir daha görmeye gider. İnönü'den olumlu bir davranış görünce, tarihsel lidere sarılır, öper (1). Cumhurbaşkanından, hükümet/muhalefet ilişkilerine karışmamasını ister.

Ne var ki, İnönü o arada yine İstanbul'a doğru uzanacaktı. 20 Ağustos günü İnönü İstanbul'da **Hamdullah Suphi Tanrıöver** ve İstanbul Üniversitesi Rektörü **Prof. Sıddık Sami Onar**'la birlikte yemek yiyordu. Eski bir **Türk Ocak**'lı olan Tanrıöver, CHP elinde bulunan **Halkevleri**'nin artık partiden özerkleştirilmesini diliyordu. Oysa, **Halkevleri** 1931'de **Türk Ocakları**'nın yerini almıştı (2). İnönü bu isteği, kendisine yakın olan CHP Genel Baş-

(1) Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 281.

(2) Prof. Dr. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s 323.

kan vekili **Hilmi Uran**'la büyük çapta çözümler ama Başbakan Peker'e açtığında **olumsuz** karşılık alır. Resmi ideoloji için, **Halkevleri,** tek partici öğretinin de bir **kâbe**'si gibidir.

İnönü, Ankara'ya geri döndüğünde, Peker kendisine Çankaya'da çaresizlik içinde başvuracağı son yolu anlatıyordu. 25 Ağustos'ta açılacak olan Meclis'te Başbakan ertesi gün CHP Grupu'nu toplayacak ve onlardan **güvenoyu** isteyecekti. Böylece Peker milletvekillerine **CHP**'ye kendisinin **egemen** olduğunu göstermek istiyordu İnönü bunu **«olumlu»** karşılar. Oysa, **Prof. Erim,** Çankaya'ya gelip aynı konuyu açtığı zaman İnönü ona, «Sen ortaya atılma» diyecektir. Başka bir deyişle, sorunu çözmek için ileriye süreceği **karşı taş**'ı İnönü gerçekte çoktan bulmuştur.

Peker, tasarladığı gibi Grup'tan **güven** istediği zaman, CHP'nin ideolojisine Atatürk döneminden beri büyük ölçüde katkıda bulunan bu ünlü siyaset adamı, beklemediği bir durumla karşılaşacaktı. Milletvekilleri, birbiri ardına söz alıp bir zamanların **dokunulmaz adam**'ı Peker'e çatıyorlardı. Peker'e dönük eleştirilerin en ağırını ise, **İnönü'**nün, **Halkevleri** konusundaki dileklerini yerine getirmeye söz verdiği **Tanrıöver** yapmaktaydı. Peker, kendilerinden güvenoyu alıp **«Meclis ve Grup benimle birlikte»** diyerek **İnönü'**nün **önüne** mi çıkmayı tasarlıyordu yoksa?

Saatler süren görüşmelerden sonra gece yarısı saat 22'de oylamaya geçildiğinde, **Peker** sonucu dehşetle farkedecekti

Nihat Erim, Kasım Gülek, İsmail Rüştü Aksal gibi CHP'de çoğu **liberal** eğilimli **gençler**'den oluşan ve **Ali Fuat Cebesoy'**un da kendilerine katıldığı yeni bir milletvekili kuşağı, Peker'e

kırmızı oy vermişti. Sayıları 34 olan kırmızı oyculara, sonradan **Memduh Şevket Esendal** da katılıyor ve CHP içinde **35'ler** olayı böylece sahneye çıkıyordu.

27 Ağustos 1947 günü **Prof. Erim** bu kez **Köprülü**'yle birlikte **Menderes**'le de görüşüyor ve **Menderes,** CHP'de **resmi ideoloji** yanlısı güçleri **tasfiye**'yi gerçekleştirdiği takdirde, **«İnönü'nün yanında yer alacağını»** doğruluyordu.

Bir darboğaza **sıkıştırılan** Peker, 35 **kırmızı** oya karşılık aldığı **güven**'e dayanarak yine de kabinesini derhal yenilemek isteyince, İnönü, ona, bu işi de CHP Grupu'na haber verip Meclis'ten geçirmeden yapamayacağını söyleyecektir. Peker, Grupa gittiğinde, çetin bir **eleştiri** kampanyasıyla daha karşılaşıyordu. Başbakan bu kez **istifa** niyetiyle Çankaya'ya geldiğinde, İnönü buna da yanaşmayacak; gidip Grup'tan **yeni kabine** için de **güvenoyu** istemesini yineleyecekti. Grup'taki son toplantılarda **Prof Erim** bile, bizzat **İnönü'den** aldığı **direktif'le** Peker'i şiddetle eleştirdiği halde, İnönü «böyle celselerde hep muhalifler konuşur» diyerek Başbakan'a güven verecekti. Ertesi gün, «İnönü'nün istifasını kabul etmediği» söylentilerini yayarak CHP Grupu'na giden **Peker**'se, başvurduğu oylamada, **«kabine değiştirmek»** için 194 olumlu oy alırken, **kırmızı** oyların 47'ye çıktığını görüyordu, **35'ler,** başka bir deyişle, **47'ler** omuşlardı(1).

İnönü, açıkça, **küçük burjuvazi**'nin **resmi ideoloji**'sini biçimlendirmiş olan **geleneksel kadro**'yu sarsıyor, kendisine bağlı **Batı**'ya dönük, **liberal** genç politikacılardan oluşan yeni bir yönetici grupunu —eskileri **eze eze**— sahneye sürüyordu. Hem de, yine kendi eliyle işbasına getirdiği resmi ideolojinin son en büyük **kahraman**'ına karşı...

---

(1) **A.g.k.**, s. 294-296.

Ağır **yaralar** pahasına elde ettiği güvenoyundan sonra, Peker, yenilediği kabineyi 5 Eylül 1947'de Meclis'e sunar.

7 Eylül'de **İnönü** Çankaya'ya bu kez **Bayar'**ı çağırarak, **Sovyetler'**e **muhalefet'**le **«cephe birliği»** göstermek üzere, bir DP milletvekilini de yanına alarak **Doğu'**da geziye çıkmak istediğini söyler.

8 Eylül'deyse, **CHP Parti Divanı** toplantısında, Başbakan Peker, İnönü'nün giderek parti yönetimiyle doğrudan doğruya ilgilenmez **görünmek** için ortaya çıkarttığı **CHP Başkan Vekilliği** sıfatının, **Başbakan** olduğuna göre, kendisinde birleştirilmesini ister. Buna, **Erim** şiddetle karşı çıkar. **Otoriter** ve **totaliter** birisi olduğunu söylediği Peker'in, **«bir de partiyi ele geçirirse ne olacağını»** sorar. Peker, Divan'ın bütün üyelerinin aynı şiddetle direndiği önerisine **gerçek** tepkinin **nereden** geldiğini en sonunda kesinlikle anlamıştır. Oysa, o sabah yeni kabinesinin ilk toplantısına başkanlık bile etmişti, **İnönü**...

Peker, bu sürekli küçük düşürülmelerin acısıyla Çankaya'ya istifa'sını sunmak üzere gittiğinde, o akşam, **son darbe**'yi yer. İnönü, daha birkaç saat önce **Başbakan'**a en ağır eleştirileri yapan **Erim'**le başbaşa yemek yemektedir.

Ertesi gün, **«sağlık durumu bozulduğu»** için Peker görevden çekilmiş; alan, yeni başbakan **Hasan Saka'**ya açılmıştır.

Bunaltıcı koşullarda 399 gün başbakanlık yapan **Peker, geleneksel kadro'**nun acımasız **tasfiye** işlemine zor katlanacak ve 3 Nisan 1950'de sessizce yaşama **veda** edecekti. Kırık, acılı ve umutsuz olarak...

Çankaya'daysa İnönü, Peker'in ayrıldığı gece, **Bayar, Köprülü, Menderes** ve **Koraltan'**la başbaşa yemek yiyor, zaferini kutluyordu.

Genellikle **Memduh Şevket Esendal** eliyle CHP'ye sokulmuş bulunan liberal politikacılar kuşağını, İnönü 17 Kasım'da yapılan VI. Kurultay'da giderek hızla öne çıkarıyordu. Parti programının çok tartışılan **vatan, millet, milliyetçilik** gibi kavramlarını Kurultay ya kaldırır ya da yumuşatırken, **devletçilik** ilkesine de çok **esnek** bir nitelik veriliyordu. Yapılan önemli bir değişikliğe göre, tüm illerde bundan sonra **valiler, otomatik** olarak **CHP il başkanı** kimliğini taşımayacaklardı. **Yürütme erki ile politik örgüt**'ün birliği yani **parti'yle devlet** arasındaki resmi bağ, **tek parti ideolojisi'**nin bu en temel koşulu da artık çözülmüştü.

Liberal demokrasi yavaş yavaş kendi yörüngesinde yürüyordu.

İnönü, **CHP** ile **DP** arasında dilediği **arabuluculuk** statüsüne, bir an kavuşmuş gibiydi. **Ulusal Önder'**in tek üzüntüsü, bu kez, **DP**'nin içindeki **aşırılar'**dı.

III

DP'DEKİ TEMİZLİK, GEÇMİŞİN KİRLERİ, NATO... VE İNÖNÜ'NÜN DRAMI

Muhalefet'i bile kendi koyduğu kurallara göre **belirleme** çabasındaki devlet başkanı **İnönü** bakımından, **Demokrat Parti**'de **hangi** etkenlerin canını sıktığını anlamak zor olmamalıydı. **Çankaya'**nın hoşnutsuzluğuna yol açanlar, **Sadık Aldoğan, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Tengirşenk** gibi, Bayar, Menderes ya da Köprülü doğrultusundaki **ılımlılar'**ı, **Çankaya**'ya yaptıkları ziyaretler ve orada katıldıkları çözümler nedeniyle eleştiren çevrelerdi. Onlar, **12 Temmuz Beyannamesi'**ni **yüzeysel** bir olay

saymakta, **sine-i millet**'e dönme kararının uygulanmasını istemektedirler.

Beklenen olay, milletvekilleri aylıklarına **zam** yapılması üstüne suyun yüzüne çıkıyordu. DP, zamma **kırmızı oy** verilmesini ama buna rağmen çıkacak olan zammı, milletvekillerinin alıp partiye bağışlamalarını kararlaştırır. **Ne** var ki, özellikle **Köprülü'ye** karşı olan bir bölük milletvekili, aylık farkını partiye vermez. Köprülü'yü yeniden DP başkan vekili seçtiremeyen Bayar da önce bu milletvekillerinin adlarını açıklar. Sonra, **hırçın** yapılı emekli general **Aldoğan** da aralarında olmak üzere başkaldıranlardan beşi partiden uzaklaştırılır. Bu olay, karşılıklı istifaların başladığı bir gerilime döner. İstifaların sonunda DP'de salt 31 milletvekili kalmış bulunuyordu.

Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı gibi bağımsızlaşan eski DP'liler, sonunda, **Millet Partisi**'ni 1948 Temmuzunda kuruyor ve Fahri Genel Başkanlığına da **Mareşal Fevzi Çakmak**'ı getiriyorlardı. **Millet Partisi,** Menderes'in, Köprülü'nün DP'sini topluma **ihanet** eden, davaya sırt çeviren bir siyasal kuruluş olarak gösteriyor; CHP ile DP'yi aynı sertlikle eleştiriyordu.

Bu **iç bölünüş**'ün ilk aşamada en çok İnönü'yü mutlu ettiğini söylemekse, gereksizdir.

Ne var ki, **kötü** iklim ve tarımsal üretim koşullarının da etkisiyle ekmeğin bile kolay bulunmaz olduğu 1948 ilkbaharında, DP de eleştirilerini yeniden yükseltecektir. **Prof. Erim**'i de ilk kez 8 Haziran'da yenilediği kabinesine bakan olarak alan Başbakan **Saka,** muhalefetin önerilerine uygun bir **seçim yasası** çıkaramadığı için, 17 Ekim 1948'deki ara seçime ne **DP** ne de **MP'**

nin katılmadığını üzüntüyle görüyordu. Katılma oranıysa dörtte biri bile bulmamıştı. Sonunda **Saka** da, **pahalılık, ekonomik zorluklar, şiddetlenen muhalefet** karşısında **yalnız** kalıyor ve 1949' un 14 Ocak günü istifasını veriyordu.

Yeni hükümeti kuracak kişi, **Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay**'dır. Günaltay, Türkiye'yi daha güvenceli koşullar altında **genel seçim**'e götürmeye çalışacak olan başbakandı.

Amaç gerçekten daha **demokratik** bir platforma yönelmekse, 1950'lere doğru Türkiye'de ta 1930'dan beri hiç kullanılmadığı halde hâlâ ortada duran **İstiklâl Mahkemeleri** yasası da aralarında bulunmak üzere, tüm kısıtlamaları bir an önce **kaldırmak**'tan başka hemen hiçbir seçenek yoktu

Demokrat Parti'nın özellikle **taban**'ı, **erken seçim** isteklerini sürekli dile getirdiği gibi, DP iktidara geldiği takdirde CHP' lilerin yaptıklarının tümünün **hesabının sorulacağı** temasını da özenle işlemeye başlamıştı. Bunun doğal bir sonucu olarak, 20 Haziran 1949'da toplanan DP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde, **Milli Husumet Andı** diye anılan bir siyasal belge ilan ediliyordu.

CHP, söz konusu andın özellikle **partizan** yönetime ve yöneticilere dönük olduğunu gördüğü halde, **bürokrasi**'nin bu tepkilerden tümüyle ürkmemesi için DP'ye bir karşı **eleştiri** kampanyası açıyordu. Ayrıca, Başbakan Yardımcısı olan Prof. Erim bir yurt gezisine çıkıyor, ardından da, İnönü 9 Ağustos'ta İzmir'de konuşuyordu.

İzmir, özellikle 1949 yazı sonlarında, **DP** ve **CHP'**nin güçlerini karşılıklı olarak sonuna kadar deneyecekleri gerçek bir sınav yeriydi. İnönü, o ana kadar sürdürdüğü **iktidar** ve **muhalefet** arasında **partilerüstü** bir **arabulucu** ya da **hakem** gibi dav-

ranma umutlarının **boş** olduğunu, büyük olasılıkla, ilk kez İzmir'de anlamaya başlayacaktı. **İnönü** İzmir'deyken, **CHP** mitingini kat kat aşan kalabalıklarla **DP** ve **Bayar** alanları dolduruyor; Bayar, iktidarın yanlış yoldan vazgeçmemesi halinde Türkiye'de bir **kardeş kavgası**'nın çıkacağını uyarıyordu. Bu, gerekiyorsa **özgürlükler**'in üstüne de bir **şal** örtülebileceğini söylemiş olan **Erim**'in eleştirilmesi yoluyla, doğrudan doğruya, İnönü'ye verilmiş kesin bir yanıttı. Aynı ortamda **Cemil Sait Barlas** gibi bazı CHP'li bakanlar ise, **«kökü dışarda solcular»** diyerek özellikle **sol** ve **DP** üstünde bir başka **korku havası** yaratmaya çabalıyorlardı.

DP, yeni seçimde, valilerin, il ve ilçe görevlilerinin 1946'da olduğu gibi yine açıkça **CHP** için çalışacağından; sandıkların kaçırılıp oyların değiştirileceğinden ürküyordu.

CHP'deki korkuysa bambaşkaydı

Cumhuriyet'in ilk kuruluş aşamasından 1950'lere dek Türkiye'ye tek **egemen politik güç** halinde yön verilmiş ama geçen yıllarla birlikte kendisini yenileyemeden donup kalan **küçük burjuvazi**'nin **siyasal parti**'si yıpranıp tükenmişti. Geride kalacak olan, bir yığın **tepki, karışık dosya** ve **kirli söylenti**'den ibaretti.

Geçmişin hesabı gerçekten istenirse, ne olurdu?

Milli Şef, kendi CHP'sini bile resmi ideolojisinin elinden belli ölçüde çıkarıp değiştirmek isterken, böyle bir bunalımla nasıl başedebilirdi?

Birleşik Amerika'yla **Batı Avrupa**'nın önde gelen ülkelerinin uzun bir çalışma döneminden sonra 4 Nisan 1949'da Washington'da **Kuzey Atlantik İttifakı Antlaşması** ya da **NATO**'yu kurdukları bir dünyada **CHP** de. **DP** de kaçınılmaz biçimde kendi

geleceklerinin sorunlarını **gündem**'de bulmaktaydılar. **Muhalefet** özellikle de **dürüst** bir **seçim** üstünde diretiyordu. 16 Ekim 1949'daki ara seçime de yasa değişmediği için muhalefet katılmamış ve CHP yine **katılımsız** bir **seçim** ortamıyla karşılaşmıştı.

Türkiye 1950'ye girmek üzereyken, CHP **güvenceli** bir **genel seçim** yasası için parlamentoyu harekete geçirmeyi de kabul ediyordu Yargı denetimini, gizli oy, açık sayım ilkelerini getiren yasa, 16 Şubat 1950'de DP ve CHP'lilerin ortak oylarıyla çıkıyordu.

Genel Seçim, **14 Mayıs 1950**'de yapılacaktı.

Anadolu **karıncalar** gibi kaynıyordu. Bir başka 14 Mayıs'ta, Menderes'in Toprak yasasını eleştirerek, 1945'te başlattığı yeni bir siyasal yaşam biçimi, **iki kutuplu** bir dünyanın dış ve iç gerçeklikleri altında, **son** hesaplaşmaya yöneliyordu. Bu arada, **Mareşal Çakmak**'ın 10 Nisan 1950'de beklenmedik ölümü, İstanbul'daki cenaze töreninin kenti âdeta baştan başa ayaklandırdığı bir **siyasal protesto** bildirisine dönmüştü.

Çankaya'daki **İnönü** görüyordu ki, bu,1938'den beri süregelen **ulusal önder**'liğinin de kesin bir **hesaplaşma** noktası olacaktı.

Sovyet Devrimi'nin hemen ardından,otuz yıl kadar önce yepyeni umutlarla Türk toplumunda da bir **modern iktisat devleti** kurmak üzere sahneye çıkan siyasal eylem, yığınlardan kopmuş bir **küçük burjuvazi**'yle **despotik merkezci bürokrasi**'nin sultası altında, yeterince sağlanamayan iç ve dış kaynakların doğurduğu **üretim, fiyat** ve **bölüşüm depremleri** arasında, şimdi tarihsel yazgısıyla buluşmak üzereydi...

D.P
Liberalizminden
Otoriterliğe
Yöneliş

1
HIZLI DEĞİŞİM VE SOĞUK SAVAŞ BASKILARI ALTINDA LİBERALİZM DENEYİ

I

MUTLAK ÇOĞUNLUK SİSTEMİ'NİN TEK PARTİ'YE ÇEVİRDİĞİ BİR MECLİS...

TÜRKİYE'Yİ 14 Mayıs 1950 pazar günü ne kimse önceden tanıyabilir ve ne de kolaylıkla düşünebilirdi.

Milyonlar, yıllardır **baskı** altında durdukları kovuklardan çıkmış ve **genel oy** adı verilen modern yaşamın en anlaşılmaz varlığını birdenbire ete ve kemiğe büründürmüşlerdi.

Sandıklardaki oylar, sayıla sayıla bitirilemiyordu.

Oylar arasında, **Demokrat Parti**'nin aldığı payın sonu gelmiyordu. **Demirkırat şahlanmış; CHP**'yi de, **İnönü**'yü de ezip geçmişti. Yığınlar için ne **terör,** ne **dipçik,** ne de **özgürlükler** üstüne örtülecek **şal**'ın bir anlamı kalmıştı.

Bu, bütün bir **ideolojik üst yapı**'nın aşılması olayıydı.

Toplum için Demokrat Parti, o anda, kendi öz benlikleri demekti. Susadıkları, tadmaya doyamadıkları herşey demekti.

Yirmiyedi yıl boyunca, bir **tek parti** her konuda onlara yön vermek istemiş, iyinin ve doğrunun ne olduğunu **yalnız** kendisi bilir sanmıştı.

Oysa, toplumsal alt yapı öyle düşünmüyordu. Yorgun, atılım gücünü yitirmiş, iktidarın karanlık labirentlerinde sayısız oyuna ve özel çıkara batmış bir baskıcı **bürokratik** parti ve onun yöneticileri, yıllarla birlikte serpilen Türkiye'ye istediği ve beklediği **yeni anlam'**ı getiremezlerdi.

Ali Suavi'nin nice yıllar önce önerdiği gibi, **gelişim,** kendi dinamikleri içinde ender bazı koşullarda daha demokratik bir **sivil toplum** için gereken sıçramaları da yaratabilirdi. Yığınlar, haklarını kullanır; özgürlüklerden başlayarak yapının altından üstüne doğru bir dönüşüm sürecini gerçekleştirebilirdi.

Demokrat Parti kazanmıştı. Hem de, daha düne kadar silme CHP'li milletvekilleriyle dolu olan **tüm parlamento'**yu kazanmıştı.

***

22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devralan DP, aynı gün **Celâl Bayar'**ı Türkiye'nin ilk **sivil cumhurbaşkanı** seçiyordu. Bazı DP'liler **«2.000 yılına kadar iktidarda kalacaklarını»** söyleyecek kadar mutlu, bazıları da **«İnönü'nün sınırdışı edilmesini»** önerecek kadar coşkulu ve öfkeliydiler

Parlamento aritmetiği nasıl olmuştu da böylesine tersine dönmüştü?

Altüst oluşun önemli bir sırrı, **seçim sistemi'**ndedir.

Oya katılmanın yüzde 88.81 bulduğu **14 Mayıs** seçiminde, **Demokrat Parti tüm oylar'**ın ancak **yüzde 53.3**'ünü aldığı halde, uygulanan **mutlak çoğunluk** sistemi nedeniyle **Millet Meclisi'**ndeki 487 sandalveden tam 408'ini elde etmişti. **Sandalyeler'**in, başka bir deyişle, **yüzde 83'**ü DP'ye ait olmuştu. Oyların **yüzde 39'**unu alan **CHP'**nin sandalyeleri ise 69'dan ya da Mec-

lis'in **yüzde 14**'ünden ibaretti. DP'nin içinden doğan **Millet Partisi** ise, ancak bir milletvekili çıkarabilmişti(1). **DP** bu koşullarda Meclis'te canı istediğinde bir **tek parti** gibi davranabilecek kadar **rahat** olacak ve **muhalefet,** ülke çapında elde ettiği politik desteğin pek azını parlamentoya yansıtabilecekti.

Türkiye'nin bütün 1950'li yıllardaki siyasal dengesini **altüst** edecek olan bu yadırgatıcı çelişkinin tarihsel sorumlusuysa yine **CHP**'nin ta kendisidir.

DP muhalefet yıllarında parlamentodaki sandalyelerin illerde alınan **oy oranına göre bölüşülmesi** için **nisbi temsil** sistemini önerdiği halde, Türkiye'de oyun yarıyı aşkın çoğunluğunu sağlayabileceklerinden uzun süre hiç kuşkulanmamış **olan** CHP ve İnönü, **çoğunluk** sistemini yeğlemişti. Böylece **sandalyeler** bir ilde bazan küçük bir farkla DP'yi geçtikleri durumlarda bile tümüyle CHP'lilerin olacak; buna karşın herhangi bir ilde DP'lilerin bütün sandalyeleri alabilmeleri ancak CHP'yi çoğunlukla ortadan kaldırmalarıyla sağlanabilecekti. Buna da CHP iktidarı aşırı olasılık vermemişti. Ayrıca, **Millet Partisi** ya da ileride çıkabilecek herhangi bir **aşırı** eğilimli partinin, bazı illerde alabileceği oylar sayesinde **nisbi temsil** yoluyla parlamentoya belli sayıda temsilci sokabilmesini de, **çoğunluk sistemi** kesinlikle önleyecekti.

Ama, tarihsel ortam, oyunu **tersyüz** etmiş ve oyların yarıyı aşan çoğunluğunu CHP'den DP'ye aktarmakla, küçük burjuvazinin partisini bir anda ufaltmış, toplumdaki gerçek gücüne oranla olağanüstü kısırlaştırmıştı. İnönü, çevresinde, 28 Haziran 1950'de CHP Genel Sekreteri olan **Kasım Gülek**'le **Ulus'**

---

(1) Nermin Abadan, **1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, S.B.F., 1966.

ta yazan **Erim**'den başkasını bulamaz olmuştu. Daha sonra tarihsel yanılgılarını anlayan CHP'liler **nisbi temsil** isteğiyle sahneye çıktıklarında bu kez DP'liler sistemi değiştirmeye yaklaşmayacaklardı. Rollerin değişmesi daha da sürecekti. 1950'ler öncesinde DP'nin şiddetle savunduğu işçilere **toplu sözleşme** ve **grev** hakkının tanınması isteğine **sınıf kavgaları**'na ve **komünizm**'in gelişmesine yol açacağı savıyla karşı çıkmış bulunan CHP'nin, giderek **grev**'in savunucusu kesileceği 1950'ler sonrasında, grev'den **komünizm**'in doğacağını söyleyen de yine aynı DP olacaktı. İşin ilginci, başlangıçta kendisine karşı kullanılan bu **komünizm heyulâsı** giderek 1950'ler sonrası Demokrat Parti'sinin bütün ideolojik tepkilerinin de ana hedefine dönüşmekteydi.

Cumhurbaşkanı **Bayar,** ilk DP hükümetini kurma görevini **Adnan Menderes**'e verir. Menderes, kısa sürede hükümeti kurup programını 29 Mayıs'ta Meclis'e sunar. 2 Haziran 1950'de, Menderes —umduğu biçimde— çok rahat bir **güvenoyu**'nu Meclis'ten sağlamış bulunuyordu.

Menderes'in ilk hükümet programında, şu ilginç görüş yer alıyordu

> «...**İrtica** ve **ırkçılık** gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan... **aşırı solcu** hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz.»

Demokrat Parti, böylece **gericilik** ve **ırkçılık** gibi siyasal ideoloji ve eylemleri bile o günlerde **aşırı sol** diye tanımlanan **komünizm**'le yanyana koyabiliyordu. Oysa, DP kuruluşunun ilk dönemlerinde bizzat CHP ve İnönü tarafından komünistlerle ilişki kurmakla eleştirilmiş ve **Tan**'ın yıkımına yol açan olaylar dizisinin ardında **Bayar** ile Sertel'ler ve öteki bazı sol eğilimli kişiler arasındaki karşılıklı yakınlaşmalar etkin bir rol oynamış-

lardı. DP işbaşına gelince roller değişiyor; **İslâm'**cı ve **aşırı milliyetçi** akımları da **sol** olarak nitelemek, DP'ye düşüyordu.

İşin ilginci, iktidara gelir gelmez, Demokrat Parti'nin ilk işlerinden birisinin, **ordu'**ya el atmak olmasıdır. Bir albay 5 Haziran 1950'de Başbakan Menderes'i ziyaret ederek, 8-9 Haziran gecesi kendisine karşı bir **askeri darbe** yapılacağını öne sürmüştü. Bayar'la danışan Menderes, 6 Haziran'da o ana kadar Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinde gerçekleştirilen en büyük değişikliği yapıyor ve **Genel Kurmay Başkanı** başta olmak üzere ordunun üst düzey görevlilerini tümüyle değiştiriyordu. Ayrıca, 15 general ve 150 albay da en kısa sürede görevden alınıyordu[1]. Bu olay, daha sonra sürekli izlenecek olan **kapitalizm'**in evrensel ideolojisiyle en etkin **devlet aygıtları'**nı aynı potada eritme deneyimlerinin de Türkiye'de ilk ve en açık biçimde sahneye çıkışıdır

CHP döneminde hem **devlet başkanı,** hem de **parti genel başkanı** görevlerini kişiliğinde birleştiren İnönü'ye karşı cumhurbaşkanının **bağımsız** olmasını savunduklarından, **Bayar** Çankaya'ya geçince liderlik görevinden çekilmiş; **Başbakan Menderes,** 9 Haziran 1950'de **DP Genel Başkanlığı** görevini de üstlenmişti. **Yürütme gücü** böylece Türkiye'de doğrudan doğruya **parti liderliği'**yle bütünleştiriliyor ve **sivil siyasal iktidar'**ın, **devlet** yetkilerini Türk toplumunda çok daha özgürce kullanma dönemi açılıyordu. Tarihsel reflekslerinden kolay sıyrılamayan **bürokrasi** buna tepki gösterse de, bazı geleneksel devlet aygıtları zaman zaman hoşnutsuzluklarını ortaya koysa da; Menderes, bu **sivil parti/iktidar bütünleşmesi** uygulamasından asla

---

(1) Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, S.B.F., 1970, s. 67.

geri durmayacaktır. **Bağımsız** devlet başkanı Bayar bile 1950'lerin ikinci yarılarında sosyal muhalefet ve CHP'den gelen tepkiler yoğunlaşınca, üstünde **DP** yazılan ünlü bastonunu açıkça eline almaktan sakınmayacaktı.

DP, son çözümde, Türkiye'de artık **kapitalizm**'in varolan iç ve dış ilişkileriyle birlikte kendi sosyal ve siyasal programını yazma dönemini başlatmaktadır.

II

DP'NİN İLK İŞLERİ : ARAPÇA EZAN VE GENEL AF

Demokrat Parti'nin ilk işi, Atatürk döneminde başlatılan **Türkçe ezan** okunması töresini yerleştirmek amacıyla çıkarılan **Arapça Ezan Yasağı** hakkındaki yasayı, 16 Haziran 1950'de kaldırmak olacaktır. DP, biçimsel olarak, Türkçe ezan okunmasını kaldırıp yasaklamıyor; ezanın **Arapça** okunabilmesini sağlamakla yetiniyordu. Bu nedenle CHP'lilerin bile katılmadan edemedikleri bu öneri, Türkiye'de **Türkçe ezan** döneminin kendiliğinden sonunu getirmekteydi.

Almanya'da **Martin Luther** döneminden beri dinsel kaynakları **ulusal dil** ile okumak ya da yaymak, **reform** eylemlerinin en tipik uygulaması olmuştu **Türkçe ezan**'ın camilere egemen bulunan **dinsel ideoloji** eliyle bir daha ele alınamamak üzere bir yana gömülmesi, bu anlamda, Türkiye'de **İslâm**'a dönük olarak geliştirilebilecek **modernleşme** ya da **reform** çabalarının da uzun süre boyunca sonunu getirmek demekti. **Din** kendi geleneksel **kült**'ü içinde bırakılacak ve ancak DP'nin batılaşmacı,

kapitalist eylem programının bir **yedek gücü** halinde tutulacaktı. **İslâm**'ın kendi adına bir sosyo/politik güç niteliğini almasıysa, yeni rejime göre ancak **irtica** ve **aşırı so'** eylem sayılabilirdi.

Türkiye'nin çok uzun bir süre **İslâm**'cı bir açık siyasal eylemden **neden** uzak kaldığının açıklaması, 1950'ler başlarında ortaya konulan bu siyasal strateji içinde yatar.

DP'nin ikinci siyasal eylemi ise özellikle 1945'leri izleyen baskı, sosyal ve politik bunalım yıllarının siyasal ve sıradan suçlularla doldurduğu hapishaneleri **genel af** yoluyla boşaltmak olacaktı. Siyasal sistem bu tutumuyla **suçluluk** gerçeğiyle **sosyal yapı** arasındaki kaçınılmaz bağıntıyı da —istemese bile— tanıyordu. O kadar ki, DP'lilerin iktidara gelişlerinin daha ikinci ayında, 14 Temmuz 1950'de çıkarılan **genel af**, Atatürk'ün ölümüne yakın günlerde silahlı kuvvetlerde **isyan** girişimlerinde bulunmakla suçlanıp 28 yıl dört ay hapse mahkum edilen ozan **Nâzım Hikmet Ran** da aralarında olmak üzere, hapisteki tüm **«komünist»**leri bile özgür bırakmaktaydı[1]. **Af**, büyük toplumsal dönüşüm anlarında böylece **düzen** içinde genel bir **uzlaşım** ve **hoşgörü** sağlanabilmesinin siyasal iktidarlar yönünden ilk önlemine dönüşmekteydi.

Sosyal tarih, Türkiye'de **af**'fın neden mutlaka **siyasal** ve **genel** nitelikte olması gerektiğinin ana kurallarını da, gerçekte, yine 1950'li yıllarla birlikte ortaya çıkan bu **temel yaklaşım** içinde bulacaktır.

---

(1) Ne var ki, Nâzım Hikmet askere alınmak istenmesi ve sürekli baskılarla karşılaşması üstüne 16/17 Haziran 1951'de İstanbul Boğazı'ndan bir motorla çıkacak ve Sovyetler Birliği'ne yerleşecektir. [Vâ-Nû, **Bu Dünyadan Nâzım Geçti**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965, s. 438-439]

1950'li yıllardan itibaren her bunalım döneminin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin hapisanelerini dolduran **siyasal mahkumlar** kadar, sıradan **mahkumlar'**ın da, ana istekleri olarak **genel af'**fı gündeme sürmeleri, aynı tarihsel modelin ilginç bir **yeniden üretim** deneyidir.

DP'nin iktidarına başlarken geçmişle ilgili olarak **İslâm'**cısından en **aşırı sol'**una kadar tüm kesimlere tanıdığı **bireysel** özgürlüğün ardından, **kapitalist** gelişim modeliyle ilgili asıl iç ve dış uygulamalar ortaya çıkarılacaktı. Söz konusu güçlere, başlangıçta söz verilen bütün **antidemokratik yasaların kaldırılması** ise, kısa bir süre geçince anımsanmak bile istenmeyecektir.

III

KORE SAVAŞI'NA KATILAN VE NATO'YA ALINAN ANKARA...

Demokrat Parti'nin 1950'lerin ilk yıllarıyla birlikte giriştiği uygulamalar, **iç** ve **dış** yanlarıyla, bir **bütün'**ün iki halkasıdırlar.

Bunlar, **uluslararası** düzeyde bizzat İnönü'nün **Truman Doktrini** sonrasında açılmaya başladığı dünya **kapitalist sistemi** ve **Birleşik Amerika'**yla eklemleşme sürecinin en geniş uzantılarıdır.

İdeoloji ve **uygulama,** burada, kendi mantıksal sonuçları altında karşılıklı olarak birbirlerini üretir ve aynı döngünün içine çeker. Söz konusu süreçte, belki, bazı uygulamaların çok daha titiz ya da ayrıntıda farklı biçimlerde yapılabileceği ileri sürülebilir. Ne var ki, ilginçliğine karşın, **ayrıntı** düzeyindeki ti-

tizlik ve duyarlılığın, **öz'deki** büyük **bağlantı** ve **eklemleşme'**yi köklü bir biçimde değiştirebileceğini beklemek zordur.

Tarihin ve ilişkilerin yasası, izlenen **sistem** içinde ancak yapılanlara oldukça **yakın** bazı sonuçları doğurabilirdi.

Menderes iktidarı, göreve başladığı dönemde bir dizi **yeni adım'**ı atıyordu.

Dünya kapitalist ve sosyalist sistemlerini karşı karşıya getiren ve 1945'ler sonrasının en büyük uluslararası açık **militer** çatışmasına dönen **Kore Savaşı,** 25 Haziran 1950'de patlak verdiğinde, Türkiye basınında da toplumu ürküten bir kuşku ve duyarlık ortamı yaratılmıştı. **«Hür Dünya»,** o dönemlerin en çok tüketilen siyasal sloganıdır ve DP'nin siyasal felsefesine göre, **beyaz devrim** yapan Türkiye de tartışmasız bir başka **«Hür Dünya - Free World»** ülkesidir. **Komünizm,** özgürlük içinde yaşamak isteyen Güney Kore'yi tehdit ederken, Birleşik Amerika'nın ya da Ankara'nın bunu uzaktan seyretmesi nasıl beklenebilirdi?

Bugün Kore'de olan, yarın Türkiye'de de denenebilirdi. Kamuoyunda bu **politik bildiri'**nin bütün boyutlarıyla oluşturulduğu aşamada, Menderes iktidarı Kore'ye 4 bin 500 kişilik bir Türkiye savaş birliğinin gönderilmesi kararını, 25 Temmuz 1950 gecesi Bayar'ın başkanlığında yapılan bir toplantıda alır. CHP ve İnönü başlangıçta bu davranışa sert bir tepki göstermişlerdir. **Anayasa'**ya göre, **savaş açma** yetkisi ancak **Türkiye Büyük Millet Meclisi'**ne aittir. DP'yse kuralların dışına çıkarak, Bursa'daki bir kabine toplantısında Türkiye'nin **savaç açma** kararını dünyaya ilan etmişti. Bunu, **Behice Boran'**ın başkanlığında kurulmuş bulunan **Türkiye Barışsever Derneği'**nin yayınladığı Kore savaşına katılma kararını kınayan bildiri izler.

Kıyamet de o zaman kopar.

Basına dağıtmadan önce bir örneğini **İstanbul Emniyet Müdürlüğü**'ne verdikleri halde **gizli bildiri** yayınladıkları savıyla, Boran'la derneğin öteki yöneticileri derhal tutuklanırlar. Hemen ardından, İstanbul, Ankara ve İzmir'de Kore savaşı kararı aleyhine yazı yazıp yayınladıkları gerekçesiyle onyedi gazetenin sorumluları savcılıklara çağırılır[1]. Başbakan Menderes de, savaş kararına dönük eleştirilerin «hiçbir surette iyi niyetle» değerlendirilemeyeceğini bildirerek, «bu gibi hareketler, ceza kanunumuzda **suç** sayılmıştır ve **ağır cezalar**'la karşılanmıştır» diyordu[2]. Gerçekten de, **Barışseverler** uzun bir yargılama dönemi ve hapis cezalarıyla karşılaşacaklardı.

CHP'nin ve İnönü'nün eleştirileri yeni ortamda gittikçe yumuşuyor ve ancak **anayasal biçim**'le ilgili bir soruna dönüştürülürken, Kore'ye Türk birliklerinin akını da başlıyordu. Türk birlikleri sonradan Çin de savaşa katılınca cephenin en tehlikeli bölümlerinde yer alacak, sayısız ölü ve yaralı vereceklerdir. Öyle ki, 28 aylık bir süreden sonra savaş başladığı noktada bittiği zaman, Kore'de Türk Tugayı'ndaki subay ve askerlere verilen madalyalar bir rekor kırmaktaydılar. İki yılda 41'i **gümüş yıldız**, 67'si **bronz yıldız** ve beşi de **liyakat madalyası** alarak Türkiye'ye onurla dönen askerler, Başkan **Truman**'ın Bayar'a gönderdiği bir mesajda, Sovyetler'in yanı başındaki Türkiye'nin gösterdiği **kahramanca çabalar** diye alkışlanmaktaydılar.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 26'ncı maddesinde yer alan hüküm,«yabancı devletle mukavele, muahede ve sulh akdi,

---

(1) Nevzat Üstün, **Türkiye'deki Amerika**, C. I. İstanbul, Var Yayınevi, 1967, s. 22

(2) **Zafer**, 27.VIII.1950, s. 1

harp ilânı» gibi görevleri, **Büyük Millet Meclisi**'nin **«bizzat ifa»** edeceğini öngörüyordu ama, sorunun o yanı da, Meclis'in aylar sonra 11 Aralık 1950'de yaptığı uzun tartışmalarda hükümetin **barış**'a hizmet eden ve «Birleşmiş Milletler'in Kore'deki barış gücüne katkı» niteliğini taşıyan böyle bir kararı vermesinin anayasaya aykırı olamayacağı yolundaki bir önergenin, 39 kırmızı ve bir çekimser oya karşın, DP'lilere ait 311 oyla onaylanması suretiyle çözümleniyordu.

Daha önce üyelik istekleri sürekli reddedildiği halde, Kore Savaşı'nın ardından, 15-20 Eylül 1951'de Ottowa'da yapılan **NATO Konseyi**'nden sonra **Yunanistan** ile **Türkiye**'nin **birlikte** NATO'ya katılmaya çağırıldıkları da görülecektir.

Tarih planında bu salt Kore'deki **Türk kahramanlığı**'yla açıklanabilecek bir olay mıdır?

Sorunun karşılığını yine daha derinlerde aramak gerekir.

Batı sistemi ve özellikle **Birleşik Amerika,** 1950'lı yıllara kendisi için değişik sayılacak bir **uluslararası konjonktür** içinde geçmiştir. Bu ortamın **dönüm noktası,** 1949 yılında **Sovyetler Birliği**'nin de ilk **atom bombası**'nı gerçekleştirmesidir. ABD'nin o ana kadar tek başına elinde tuttuğu **nükleer tekel** böylece sona eriyordu. **Kore**'de **54 bin 246 ölü** ve **103 bin 284 yaralı** verecek olan Birleşik Amerika, bu yeni ortamda, **nükleer silahlar**'ın uluslararası düzeydeki silahlı büyük yerel çatışmaları çözümlemeye yetmeyeceği dersini alıyordu.

Pentagon ve **NATO** stratejileri üstünde, Kore derslerinin çok boyutlu etkileri olmuştur(1)

---

(1) Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye,** s. 120-122

1. Nükleer tekel döneminin **toptan savaş** doktrini giderek arkada kalıyor, 1950'lerin ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles tarafından **«savaşın eşiğinde dolaşma»** diye de tanımlanan, **sınırlı savaş** düşüncesi ön plana çıkmaya başlıyordu. Bunu sağlamak için de dünyanın en stratejik yörelerindeki bir dizi ülkenin **Batı milter sistemi** içine sokularak, **Sovyetler Birliği'nin kuşatma** altına alınması gerekliydi. **Özellikle Türkiye** ve **Yunanistan,** bu çerçevede, NATO militer stratejisinin **doğrudan denetim'i** altında tutulması gereken iki jeopolitik noktaya dönüşmekteydiler.

2. Birleşik Amerika, aynı zamanda, NATO içinde dostu olan Batı Avrupa'lı bütün büyük ülkeleri de artık **tek** bir **komuta merkezi** içinde toplayacaktır. NATO üyelerinin ulusal ordularından büyük birlikler böylece ilk kez **NATO emrine** veriliyor ve 1950'nin Aralık ayında **NATO kaynaşık askeri gücü** ortaya çıkarılıyordu. NATO yüksek komutanlığının **Genel Kurmay Başkanlığı'**yla en stratejik **karar alma** mekanizmaları, bu aşamadan sonra sürekli olarak **ABD Genel Kurmayı'**ndan gelen generallerin emrine verilecektir. 2 Nisan 1951'de **Dwight David Eisenhower'**in ilk **Genel Kurmay Başkanı** olduğu NATO kaynaşık askeri gücü, böylece hem Batı'yı tek bir **savaş savunma alanı** halinde planlayacak, hem de bu alanı geniş bir **ABD üsleri** dizisiyle donatacaktır. Eisenhower, 20 Ocak 1953'te **ABD Başkanı** olunca, bu politikaya ABD çapında bir süreklilik kazandıracaktır.

3. İki parçaya bölünerek Batı yakası **silahsızlandırılmak** suretiyle Batı sistemi içinde bırakılan **Federal Almanya** ve Uzak Doğu'da **Japonya** da doğrudan birer **Batı sistemi** ülkesi durumuna getirilmekteydiler, İkinci Dünya Savaşı'nın bu iki **saldır-**

gan devleti, **Kore Savaşı** patlak verinceye kadar Doğu ve Batı için ancak birer **faşizm** ve **yayılma** simgesi sayılmıştı. Oysa, yeni ortamda, **Federal Almanya** ilk kez **Sovyetler'**e karşı Batı savunmasını güçlendirmek üzere **silahlandırılabilir** bir ülke statüsünü kazanacak ve sonra da 1955 Mayıs'ında **NATO'**ya **tam üye** olarak alınacaktır(1). **Çin'in Kore Savaşı'**na katılması nedeniyle de, Çin'e karşı Uzak Doğu'da yeni bir **denge** sağlamak gerekçesiyle **Japonya** ve **ABD** arasında bir **barış antlaşması** yapılacaktır. NATO, Japonya'yı üye olarak almayacak; ancak ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki **ekonomik** ve **politik** eklemleşmeler hızlandırılacaktır. **Roma Antlaşması'**yla **Avrupa Ekonomik Topluluğu'**nun da giderek 1958'de kurulması, bu kez Batı Avrupa çapında bir **ortak ekonomik ve politik kimlik** arayışıyla sonuçlanacaktır.

Batı'nın bu **küresel** militer bütünleşme, ekonomik ve politik birlik kurma, Sovyetler ve dünya sosyalist sistemini üsler ve giderek ortaya çıkarılacak olan **bölgesel paktlar** yoluyla **kuşatma** stratejisi de anlatır ki, **Ankara'**nın NATO'ya alınmasının, **Kore Savaşı'**na katılma kararı ve oradaki **kahramanlık destanları** gibi etkenleri aşan, çok daha derin ve köklü nedenleri vardır.

NATO'ya **Türkiye** ile **Yunanistan'**ın **birlikte** alınmaları, bu açıdan da, **tarihsel** bir simgedir. Bazı daha özel nedenleri de bulunmakla birlikte, Ankara ve Atina'ya Batı ve ABD çok değişik boyutlar içinde gereksiniyordu. **Atom bombası'**nı evrensel düzeyde kullanmaksızın yapılacak **sınırlı savaş** uygulamalarında,

---

(1) F. Almanya'nın NATO'ya alınmasını şiddetle eleştiren Sovyetler Birliği de, bir hafta içinde bütün Doğu Bloku askeri güçlerini bütünleştiren **Varşova Paktı'**nı 14 Mayıs 1955'te ortaya çıkarmıştı.

Türkiye bir **NATO üssü** durumuna getirilmedikçe, o dönemde varolan savaş teknolojisi altında Batı ve ABD'nin **Urallar**'daki **Sovyet** sanayi bölgeleriyle **Kafkasya**'daki petrol kaynaklarını yok edebilmesi olanaksızdı. Bunlar, **ancak** Sovyetler'e **en yakın** noktalarda kurulacak üslerle bombalanabilirlerdi. Ankara'yı NATO'ya almak, bu anlamda bir **jest** değil, **strateji**'nin kaçınılmaz bir yasasıydı.

Ancak Batı stratejisinde bu denli **işlevsel** bir yer kazanan **Türkiye**'nin **iç yapı**'sında da ekonomik, sosyal ya da politik düzen kesinlikle salt içsel dinamiklere bırakılamayacaktı. **Strateji,** militer kesim kadar, bazan onunla en ilgisiz görünen alanlara dek toplumun tümüne uygulanması gereken bir **bütünlük** taşır.

DP'nin ve **Başbakan Adnan Menderes**'in **tarihsel yazgısı,** böylece, **uluslararası** gelişimlerle gittikçe ayrılmaz biçimde **bağlanmış** bulunuyordu.

IV

DP'Yİ BEYAZ TERÖR'E YÖNELTEN İÇ VE DIŞ ETKENLER NELERDİ?

Demokrat Parti iktidarı özellikle 1950'lerin ilk yarısında **beyaz devrim** sloganının özgürleştirici ortamı içinde başlanan uygulamaların giderek bir **terör'e** dönüştüğünü görür. Siyasal iktidar eliyle uygulanan bu **yasal baskı,** son çözümde, iktidarın **içsel** iradesini aşan yeni **dışsal** dinamiğin **düzen** üstündeki tarihsel yansımasıdır

Nedir bu **dışsal dinamikler**?

Sistem içi oluşumlarda, **sistem'**e ait **evrensel** gereksinimler, tek tek **ulusal** toplumlara ait özlemleri kendi **genel** zorunlulukları altında bazan ezip geçebilirler. **Küresel** olan **strateji**, özellikle **genel** felsefesiyle **çeliştiğini** varsaydığı durumlarda **ulusal** ya da **yerel** olan istek ya da gelişmelere boyun eğmez. Eğemez.

O zaman, **sistem içi çatışma** bazan bir **doruk** noktasına tırmanır ve **son çözümleme** orada belirlenir. Sistem içindeki **ulusal güç**, eğer kendisine çok daha **değişik** nitelikte ve **yeterli** bir **uluslararası çıkış** manivelası bulabilirse —yıllar sonra Çin Hindi alt kıtasında deneneceği gibi— bu cendereyi parçalayarak, yeni boyutlarına ulaşabilir. Yoksa, tarihin kanalları salt **içsel** dinamiklerle yetinen büyük **değişim** çabalarına uzunca bir süre tıkalı kalabilir.

Demokrat Parti'nin 1950'ler sonrasındaki yazgısına verilen **beyaz terör** adı(1), bu anlamda **tarih'**in gerçek ilişkilerinden doğan bir yansıma olarak tanımlanabilir. **Bayar'**ın ve **Menderes'**in ellerini tutan şey, onların üstlerindeki bu **zorunluluklar** alanının da ta kendisidir.

Yeryüzüne yön veren yeni ilişkileri ABD Dışişleri Bakanı **John F. Dulles,** ilginç bir biçimde açıklar(2). Dulles'a göre, **Türkiye** ve **Yunanistan** da aralarında olmak üzere **NATO** ya da **Batı sistemi** içinde yer alan ülkelerde 1950'ler başlarında dünya insanlarının **350 milyon'**u yaşamaktaydı. Bu, **Batı uygarlığı'**nın özünü oluşturan alandı ve Batı onların uğruna **en üst düzeyde** (maximum) **militer** harcamayı göze almalıydı. Dünyanın NATO

(1) Dr. Eroğul, **Demokrat Parti** s. 71

(2) John Fuster Dulles, **War or Peace, New York,** The Macmillan Co., 1957 s. 163

içinde bulunmayan yörelerinde yaşayanlarsa, 1.7 milyar kişiydi. Bunun 700 milyonu o anda **komünist yönetimler** altındaydı. Sovyetler kendilerini güçlü gördükleri anda, arta kalan bir milyar insan üstünde de etkinliklerini kurabilirlerdi. Üstelik, komünizm ne **Hitler** ve ne de **Mussolini** yöntemleriyle bir tutulabilirdi. Onlar salt **kaba kuvvet'e** dayanan **faşist** rejimlerdi. Oysa, **Marx'cılık** ya da **komünizm** yalnız **yığınlar'**dan sözetmekteydi. Yığınlar **dolaylı müdahale** yöntemleriyle NATO'nun kapsamadığı yörelerde de **statüko**'yu alt üst edebilirlerdi. Çözüm, Dulles'a göre şuydu :

«Barış için güçleri eyleme geçirmek» başka bir deyişle, **silahlanmak** ve çokluk **uçurum kıyısı'**na kadar yaklaşmaktan kaçınmayan militer çekişmeler arasında, genç ülkelerde **yığınlar** yoluyla ortaya çıkarılabilecek bir **şiddet devrimi'**ni engellemek (1)...

ABD'nin 1950'li yıllardaki dış politikasına damgasını vuran Dulles, bu politikanın temel uygulama alanında **Türkiye** ile **Yunanistan'**ın da yer aldığını bir cok kez yineler.

Böyle bir yaklaşımla bakıldığında, **Batı** sisteminin, karşıt sistemle olan ilişkileri çerçevesinde, **Demokrat Parti** eliyle Türkiye'de çizdiği rotanın belirli özelliklerini anlayabilmek hiç de zor olmayacaktır. Şöyle ki

1. DP, Türkiye içinde hızlı bir **ekonomik liberalizm** ve **kapitalistleşme** programı izler. Batı'ya ait **Dünya Bankası** kredilerini etkin bir **özel girişimcilik** yaratmak amacıyla Türkiye kapitalizmine akıtmak üzere, kamu kaynaklarıyla, **özel** statüdeki

---

(1) John Fuster Dulles, **War or Peace** s. 112-165

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası daha 1950 Ağustos'unda kurulmuş bulunuyordu. Bunu, **Birleşik Amerika**'lı uzmanlarca düzenlenen **Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu**'nun 1 Ağustos 1951'de, **Petrol Kanunu**'nun da petrol aramalarını yabancı sermayeye açmak üzere 18 Mart 1954'te çıkarılması izler. Cumhurbaşkanı **Bayar,** 18 Ocak 1954'te İstanbul'dan yola çıkarak, iki gün İngiltere'de kaldıktan sonra, **Birleşik Amerika**'da tam elli gün süren uzun bir karşılıklı görüşme gezisi yapar. İstenen, bütün bu yasaların ışığında **ABD sermayesi'**nin **Türkiye'yi kalkındırmak** üzere Anadolu'ya gelmesini sağlamaktır. Ama, **Sovyetler'**in **yumuşak karnı** altında duran Türkiye'ye **militer** alanda olağanüstü ilgi gösteren Batı, **ekonomik** yatırımlara gelince aynı yakınlığı hiçbir zaman gösteremeyecekti. Zira, **sermaye, ürkek'**ti. **Türkiye'**yse, tipik bir **soğuk savaş** alanıydı.

2. Kore Savaşı'nın **tarım** ürünleri dışsatımında yarattığı **yüksek gelir** konjonktürünün etkisi yokolup **liberal** dış ticaret politikaları izleyen Türkiye büyük **dış ödeme açıkları** vermeye başladıkça, ülke içinde her türlü **toplumsal muhalefet'**e gösterilen tepki de aynı oranda sertleşecekti.

● Kore Savaşı'nın en sıcak döneminde, 13 Ocak 1951'de **Zeki Baştımar** ile **Mihri Belli'ye** bağlı iki büyük grup, yeni bir Türkiye Komünist Partisi davası çerçevesinde tutulanacak ve ağır cezalara mahkum edilecekti. Oysa, 1925 yılında **Şeyh Sait İsyanı** nedeniyle çıkarılan ünlü **Takrir-i Sükun Kanunu'**ndan beri komünist partisi zaten yasadışı durumdaydı. Tutuklamalardan üç gün sonra, **ceza yasası'**nın ünlü **141** ve **142'**nci maddelerini ağırlaştıran **Demokrasiyi Koruma Kanunu** tasarısı, Meclis'e getiriliyordu. Aftan kısa süre sonra yurt dışına giden **Nâzım Hikmet'**in artık adı bile duyulmuyordu. **İzmir Fuarı'ndaki** Çekoslovakya pavyonuna asılan «Çekoslovakya'da İşsizlik

Yok» ve «İşçiler Eğleniyor» gibi panolar nedeniyle, bu ortamda Çekoslovakya'lı pavyon müdürü, **komünizm propagandası**'ndan sanık olarak mahkemeye verilebiliyordu[1].

● DP kendi içindeki muhalefete bile hoşgörüsüz duruma geliyor; Menderes yönetimindeki genel merkez, tüm örgüt üstünde kesin bir egemenlik kuruyordu.

● **Anayasa**'nın oldukça **arı Türkçe**'si de DP'ye fazla görünecek ve 24 Aralık 1952'de **Cumhurbaşkanı**'nı **Reisicumhur**'a **Genel Kurmay Başkanı**'nı **Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi**'ne çeviren **Teşkilâtı Esasiye Kanunu** çıkarılacaktı.

● DP bir yandan Atatürk'ün heykellerine saldırıları önlemek amacıyla 1951'de **Atatürk'ü Koruma Kanunu**'nu gerçekleştirir, öte yandan da **teokratik** güçlerle en geniş ilişkilere girer. **Hikmet Bayur**'un Atatürk'e ve devrimlerine sırt döndüğü savıyla istifa ettiği **Millet Partisi**, soruşturmanın güvenceli yürütülebilmesi gerekçesiyle mahkemeden çıkartılan bir kararla 8 Temmuz 1953'te geçici olarak kapatılır. Yargıç güvenliğinin varolmadığı bir düzende, Millet Partisi'ni bekleyen sonuç, 1954'teki genel seçimler yaklaşırken 27 Ocak 1954'te tümüyle kapatılmak olacaktı.

● Aynı DP, liberal **Vatan** gazetesinin başyazarı **Ahmet Emin Yalman** Malatya'da 22 Kasım 1952'de dinci görünümlü bir suikastte yaralanınca, hem etnik kökenli belirli **dinci** gruplara, hem de **milliyetçi**'lere karşı eyleme geçiyordu. DP milletvekili Sait Bilgiç'in baskanlığını yaptığı **Miliyetçiler Derneği**, 23 Ocak 1953'te kapatılacaktı. **Nurculuk** adlı bir örgütlenişi ger-

---

(1) Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti**, s. 72

çekleştiren **Said El Nursi** [gençliğinde **Kürdi** ünvanını kullanmıştı], 23 Aralık 1953'te mahkemeye verilecekti 23 Temmuz 1953' te de **Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu** çıkarılacaktı.

● **Köy Enstitüleri** de 27 Ocak 1954'te çıkarılan yasayla köy öğretmen okullarına dönüştürülmekteydi.

Ancak, DP'nin bütün bu **politik kısıtlama** çabalarına karşın, ekonomide yürütülmeye çalışılan **hızlı büyüme** stratejisi için gerekli **iç** ve **dış** kaynaklar yeterince sağlanamadığından **enflasyon** giderek güçleniyor ve **CHP** yavaş yavaş tümüyle cansız bir parti görünümünden uzaklaşmaya başlıyordu. **CHP'deki canlanış,** onun **aydınlar, gençlik, üniversite** ve **bilim** çevrelerinde de yeni bir etkinlik sağlamasını kolaylaştırmıştı. DP bu kez hem **üniversite** ile **basın**'ı, hem de **CHP**'yi ve **muhalefet**'i **susturma** çabalarına yönelecekti. Üniversite öğretim üyelerinin özellikle muhalefete katkıda bulunmasını önlemek amacıyla 21 Temmuz 1953'te üniversite akademik kadrolarının partilere üye olması ve etkin politika yapması yasaklanıyor; 1950'ler başlarında bir ölçüde özgürleştirilen **basın** üstündeki **denetim** de 1953 ve 1954 te yapılan yasa değişiklikleriyle gittikçe sertleştiriliyordu. CHP' nin tüm parti binaları, yayın organı **Ulus**'un yönetim ve yayın tesisleri, **tek parti** dönemlerinde haksız biçimde elde edildikleri gerekçesiyle çıkarılan bir yasayla 14 Aralık 1953'te tümüyle el konulup Hazine'ye aktarılıyordu(1). Kapatılan **Ulus**'un yerine

---

(1) CHP'ye göre, toplam değeri 1953'te 100 milyon T.L. olarak belirlenen bu malların, 45 milyon liralık bölümü hükümetçe CHP'ye verilmiş, gerisi özel bağışlarla ortaya çıkmıştır. **Ulus** ise, Atatürk'ün CHP'ye bıraktığı mallar arasındaydı. (Prof. Dr. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** s. 341).

Yeni Ulus'u çıkaran **Prof. Erim** de 1954'te **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın bir başyazısı nedeniyle Yalçın 27 ay hapis cezası alırken, büyük bir para cezasına çarptırılıyordu. **Yalçın** hapse atılacak, **Erim** ise eski dostu **Menderes**'le kaçınılmaz bir **diyalog** kurmaya zorlanacaktı. 80 yaşındaki Yalçın bu yakınlaşma sonucunda **Bayar** tarafından affediliyor, ancak Erim'in itibarı çok zedeleniyordu.

3. Uluslararası ilişkilerde de Türkiye salt **Batı'ya bağlı** bir ülke olmakla kalmayıp **Batı adına** özellikle **Orta Doğu** ve **Balkanlar'**da uluslararası eylemlerde bulunan bir devlete dönüştürülmekteydi. Özellikle 1952 Temmuz'unda **Mısır'**da Kral Faruk'un tahttan indirilmesi ve giderek 1954'te doğrudan işbaşına geçen Albay **Nâsır'**ın ortaya çıkışı, Yakın Doğu ve Afrika'da ulusal bağımsızlıklarını ekonomik alanda da gerçekleştirmek isteyen bir dizi ülkede yepyeni **radikal** siyasal eylemlerin başlangıcı olmuştu.

Batı'nın o dönemdeki temel politikası yine bu değişimi dengede tutmak ve kendi yörüngesi altında yapılabilmesini sağlamaktı. Bu amaçla da **Moskova'**ya karşı **Balkanlar** ve **Ortadoğu'**da iki **alt pakt** halkası oluşturulmak istenmekteydi

- Bunlardan ilki,**Türkiye, Yunanistan** ve o dönemin Sovyet önderi Stalin'le çatışma durumundaki Tito'nun **Yugoslavya'**sı arasında Bled'te 9 Ağustos 1954'te yapılan yirmi yıl süreli **Üçlü Balkan İttifakı'**dır.

- İkinci halka ise, **İngiltere**'nin Ortadoğu'daki en güvenilir adamı sayılan Irak Başbakanı **Nuri Es-Said** döneminde **Türkiye** ile **Irak** ve **İran** arasında 24 Şubat 1955'te **Bağdat'**ta imzalanan **pakt'**tır. **Bağdat Paktı'**na kısa süre sonra, **İngiltere** ve **Pakistan** da katılacak, **ABD** de gözlemci olacaktır

V

STALİN SONRASI, ULUSAL BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ VE DIŞ ORTAMA TERS DÜŞEN ANKARA...

Demokrat Parti iktidarının ve Ankara'nın özellikle görmezden gelmek zorunda kaldığı nokta, Sovyet önderi **Stalin**'in 5 Mart 1953'teki ölümüyle birlikte **Sovyetler Birliği**'nde yer almaya başlayan büyük değişikliklerdir. Yazar İlya Ehrenburg'un **buzların çatırdaması** diye tanımlayacağı bu olay, Sovyet yönetiminde, iç yaşamda belirli özgürleştirmelerin; uluslararası düzeydeyse, **barış içinde yanyana yaşama** politikasının aşamalarla ortaya çıkacağı dönem olacaktı. **Moskova,** Stalin'in ölümünden iki ay sonra, 30 Mayıs 1953'te Ankara'ya verdiği bir notayla Türkiye ile yeniden **dostluk** bağları kurmak istediğini bildirecek, bu yakınlaşma çabaları sonraki yıllarda daha da artacaktır.

Ne var ki, sistemin genel mantığı içinde **yanyana yaşama** henüz ancak en üst düzeylerdeki ilişkiler için söz konusu edilirken, Türkiye'ye düşen işlev başlangıçta yine Batı'nın ve NATO'nun **kale**'si olmaktır.

Yugoslavya, Stalin'in ölümünden kısa bir süre önce yirmi yıl için yapılan **Balkan Paktı'**nı, Sovyet önderinin ölmesiyle birlikte birkaç ay içinde ilgisiz kalarak **ölü** duruma getirmişti. **Yugoslavya** ve **Tito,** Asya ve Afrika'nın 1.3 milyar insanını içinde barındıran 29 ülkesi 18 Nisan 1955'te **Bandung Konferansı'**nda buluştuklarında, **Mısır'**ın **Nâsır'**ı ve **Hindistan'**ın **Nehru'**suyla birleşerek, Doğu ve Batı blokları dışında kalmayı öngören **Bağlantısızlık** eyleminin de ilk temellerini atar. Türkiye'yse Konferan-

sa, Dışişeri Bakanı **Fatin Rüştü Zorlu**'nun Meclis'teki açıklamasına göre, ancak Batılı devletlerin kendi yararlarına katkıda bulunması yolundaki ısrarları nedeniyle son anda katılır[1].

Bağlantısızlık, gerçekte, Asya ve Afrika'da ulusal egemenliklerini sağlama savaşına giren bir dizi genç ülkenin yıllar boyunca uluslararası tavrını da belirleyecek bir evrenin açılış halkasıdır. Ankara, Doğu'daki iç dönüşümlere kapalı kalacağı kadar, **Asya** ve **Afrika**'daki **ulusal bağımsızlık** sürecine de böylece ters düşecektir. **Cezayir**'in ulusal bağımsızlık savaşında olduğu gibi, Fransa'nın sömürgeci siyasetlerini kınayarak Cezayir'lilere kendi yazgısını kendisi belirleme hakkını savunan önergelere Birleşmiş Milletler'de 1957 ve 1958'de Ankara **çekimser** oy kullanacaktır. **İran**'da 1952'de ulusalcı Musaddık petrolleri ulusallaştırıp Şah'ı devirdiğinde Türkiye **Şah**'ı destekleyecek; **Mısır**'da ise Nâsır'a karşı siyasetler izleyen Türkiye Büyükelçisi 1954'te sınırdışı edilecektir[2]. Nâsır'ın Süveyş Kanalı'nı ulusallaştırması üstüne, İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortaklaşa düzenledikleri Mısır'ı işgal planının ABD ve SSCB'nin ortak girişimiyle durdurulduğu 1956 Süveyş bunalımında da, Türkiye kendisini bir daha Mısır'la ters düşmüş bulacaktır. Ulusalcı güçlerin 14 Temmuz 1958'de Nuri Es-Said ve veliaht Abdulilah'ı sokaklarda parçalayarak Irak'a egemen olmaları üstüne de, **Bağdat Paktı** bu kez **Bağdat**'sız kalıyordu.

Soğuk savaş felsefesiyle **barış içinde yanyana yaşama** gerçekleri arasındaki bu derin çelişki, ancak modern **kıtalarara-**

---

(1) **Zafer**, 26.II.1956, s. 1

(2) Mahmut Dikerdem, **Ortadoğuda Devrim Yılları**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977, s. 71-95.

sı **balistik füzeler'**in geliştirilip giderek Türkiye'nin eski NATO stratejisi çerçevesindeki önemi değişinceye kadar **Demokrat Parti'**yi ayakta tutabilirdi. Batı'dan ekonomik ve militer kökenli kaynaklar Ankara'ya 1950'lerin ikinci yarılarına kadar belli bir hızla akıtılmıştır. Ama, Türkiye'nin eski stratejideki **sıçrama tahtası** işlevi aşıldıkça bir noktadan sonra Batı kaynakları bile kolay sağlanamayacaktı.

VI

DÜNYA'DA DÖNÜM NOKTASI MACARİSTAN VE SÜVEYŞ OLAYLARI...

1956 yılı gerçekte **Doğu'**da ve **Batı'**da bir büyük **dönüm noktası'**nı ortaya koymaktadır.

Sistemler giderek kendi **egemenlik** alanlarıyla ilgili başka uygulamalara yönelmekteydiler(1)

1. Stalin sonrasında **Doğu Avrupa'**da da başlayan **özgürleştirme** sürecinde, en hızlı yol alan ülkeler **Polonya** ve **Macaristan** olmuşlardı. 1956 Haziran'ında Polonya'da Sovyetler'e karşı büyük protesto gösterileri yapılıyordu. Polonya'daki olaylar, Stalin'in Tito'su sayarak görevden uzaklaştırdığı **Gomulka'**nın Polonya'da yönetime gelmesi ve Polonya Genel Kurmay Başkanlığı görevini üstlenen Rus Mareşalı Rokovski'nin Polonya Komünist Partisi Politbürosu'ndan uzaklaştırılmasından sonra ancak yatıştırılabiliyordu.

---

(1) Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, s. 134-137

Buna karşılık, **Macaristan**'da 1956'da eski Stalin'ci Rakosi' nin görevden uzaklaştırılmasıyla başlayan tepkiler ve gösteriler ilk aşamada ulusalcı sol **İmre Nagy**'i işbaşına getirmeye dönükken, giderek tümüyle Sovyetler'e karşı bir görünüm almıştı. İki gün içinde bütün Macaristan'a yayılan yoğun gösteriler, Sovyet birliklerinin ülkeye girmeleri üstüne iki haftada bastırılabilmiş ve Sovyet ordusu yeniden geri çekilmiş bulunmaktaydı. 24 Ekim'de Macaristan Başbakanı olan **Nagy**, ılımlı komünist, sosyal demokrat, küçük mülk sahibi ve köylü temsilcilerinden oluşan bir **koalisyon** hükümeti kurar. Basın ve sendika özgürlükleri sağlanır, Kardinal Mindszenty gibi siyasal tutuklular bırakılır.

Ne var ki, Batı'da olağanüstü ilgi ve destek gören **Nagy**, 1 Kasım 1956'da **Macaristan**'ı artık **yansız** bir ülke ilan ediyor, **Varşova Paktı**'ndan ülkesini çektiğini bildiriyor ve **Birleşmiş Milletler**'den de destek istiyordu. Bunun üstüne **Macar Komünist Partisi** ikiye ayrılmıştır. Nagy'i terkeden **Janos Kadar**'ın önderliğinde ortaya çıkan ikinci bir güç odağı, Sovyetler'e çağrıda bulunmuştur. 4 Kasım'da Budapeşte'ye giren Sovyet birlikleri, böylece, bir **Doğu Avrupa** ülkesinde tanık olunan en kanlı **iç savaş**'ı da kıvılcımlandırıyorlardı. Olaylar 10 Kasım'da bittiği zaman, 2 bin 700 kişi ölmüş 20 bin kişiyse yaralanmıştı. İkiyüz bine yakın Macar da **göçmen** olarak ülkeden ayrılmıştı.

Yugoslav Elçiliği'ne sığınan **Nagy**, verilen güvence üstüne dışarı çıkınca 23 Kasım'da Sovyet yetkililerince tutuklanıp Romanya'ya götürülecek ve kapalı bir duruşmadan sonra 1958 Haziran'ında kurşuna dizilecekti.

2. İlginç olan, **İngiltere** ve **Fransa**'nın **İsrail**'le işbirliği ederek **Süveyş Kanalı**'na ve daha genelde tüm **Ortadoğu** stratejisi

ne yön vermek üzere giriştikleri **Mısır'a çıkarma** girişiminin de eşdönemde gerçekleşmiş bulunmasıdır. Nâsır, işbaşına geldikten sonra **Süveyş Kanalı**'nı giderek ulusallaştırarak İngiliz ve Fransız çıkarlarını sarsmıştı. ABD'nin paktlar, çeşitli dolaylı ya da açık girişimlerle hızla yönelmeye başladığı yeni Ortadoğu dengesinde, **Londra** ve **Paris**'in gerçek özlemi, **petrol egemenliği**'ni ve ana **su** yollarını **ABD**'ye kaptırmamaktı.

Nâsır'ı işbaşına getiren ulusalcı rüzgârlar, Batı Avrupa'nın tarihsel güç merkezlerine, kendilerine bağlı köhne rejimleri yıkıp yerlerine **ABD/SSCB dengeleri** içinde belirlenecek yeni **radikal** yönetimleri getirebilecek olan büyük bir değişim biçiminde görülmekteydi. **Süveyş**'e karşı askeri müdahale, bu anlamda Nâsır'ın parlayan yıldızını da **söndürme** eylemiydi.

Ne var ki, **Paris** ile **Londra,** Polonya ve Macaristan olayları dolayısıyla **Moskova**'ya karşı bir **psikolojik savaş** açmış görünen **Birleşik Amerika**'nın, işler **Ortadoğu**'daki çıkarların Batı ülkeleri arasındaki **bölüşüm**'ü sorununa gelince, başka bir tutum alacağını herhalde düşünememişlerdi. İkinci Savaş bittiğinden beri **soğuk savaş**'ı tırmandıran Washington'la Moskova, bu aşamada ilk kez açık biçimde **elele** veriyorlardı. ABD ve SSCB, gönderdikleri bir **ültimatom**'la, Fransız ve İngiliz askeri birlikleri Süveyş'in eşiğinden derhal geri dönmediği takdirde, bu tarihsel sömürge devletlerinin önünü bizzat keseceklerini açıklıyorlardı.

Bu, yalnız İngiltere'de Muhafazakâr **Eden**'in, Fransa'da ise Sosyalist **Mollet**'nin hükümetlerinin düşmesi ve İsrail'in büyük umutlarla geldiği çıkartmadan geri dönmesiyle biten bir serüven değildir. Olaylar, her iki **sistem**'e, kendi içlerindeki **zayıf halka**'ları öğreten büyük bir **ders** yerine de geçmişti.

ABD de, **SSCB** de, **Macaristan** ve **Süveyş** olaylarının ardından kendi **sistemleri içinde** büyük bir **çekidüzen verme** işlemini başlatmışlardır. Bu süreç, **Doğu'da** ve **Batı'da** iki ayrı aşamada oluşuyordu :

1. İki sosyal sistem de, ilke olarak, **sistem içi** ülkelerde olup biten gelişmelerin, sistemin ana gücüne ait bir **iç sorun** sayılacağı tezini benimseyeceklerdir. Sisteme dıştan gelebilecek etkilere karşı da ABD ve SSCB ayrıca **bir dizi iç önlem** alacaklardır.

2. Sistemin içinde varlığı görülen iç bunalım, uzlaşmazlık ve çelişkiler daha büyük bir özenle ele alınmaya başlanacaktır. Bu amaçla gerekirse yeniden düzenlemelere başvurulacak, **reformlar** yapılacak ve gerilimlerin bir daha eski **patlama** boyutlarına ulaşamamasına çalışılacaktır.

Gerçekte, 1955 Şubat'ında **Sovyetler Birliği Komünist Partisi** Birinci Sekreterliği'ne gelmiş bulunan **Nikita Kruşçev,** 14 Şubat 1956'da toplanan ünlü **20. Kongre'de, Stalin** dönemine ilişkin iç ve dış **baskı** politikalarını açıkça kınamış ve **barış içinde yanyana yaşama** politikasının ilk büyük adımlarını atmıştı. **Stalin kültü'**nü tüm Doğu Avrupa'da da altüst eden bu süreç, Macaristan'daki büyük patlamaya karşın yine de durdurlamayacak ve daha ileri götürülmeye çalışılacaktır. **Stalin,** heykelleri, resimleri, sözleriyle tüm Sovyet ve Doğu Avrupa ükeleri üstünde yokoluyor; buna karşılık, politik, ekonomik, sosyal **özgürleşme** çabaları hız alıyordu. Öyle ki, Macaristan'ın yeni başbakanı **Kadar** bu liberal tutumu, «bize karşı olmayan bizdendir» anlayışına kadar götürebiliyordu.

Batı'da da, **ABD** özellikle **Batı Avrupa** çapında, Süveyş'te denenen tipte kendisinden bağımsız girişimlere bir daha kalkı-

şabilecek türdeki **hükümetler**'in **son**'unu getirirken, **Ortadoğu**'da çok boyutlu yeni uygulamalara açılmıştır.

O dönemin ABD Başkan'ı **Eisenhower** nedeniyle **Eisenhower Doktrini** adı verilen teze göre, Ortadoğu'nun eski güçleri **İngiltere** ve **Fransa**, giriştikleri baskı çabası sonucunda tüm itibarlarını yitirmiş ve bölgede bir **güç boşluğu** doğmuş bulunuyordu. **Sovyetler**, bu güç boşluğundan yararlanarak hızla Ortadoğu'ya inebileceklerdi.

Eisenhower, 5 Ocak 1957'de Kongre önüne getirdiği yeni doktrininde, Ortadoğu'dan giderek **uzaklaştırılacak** olan **İngiltere** ile **Fransa**'nın yaratacağı boşluğun, nasıl bir ABD/SSCB ikilemi altında doldurulacağını açıklıyordu. Kongre'nin 9 Mart 1957'de bir **ortak karar** halinde onaylayıp ABD Başkanı'na olağanüstü yetkiler tanıdığı yeni doktrinin ana görüşleri şunlardır (1)

● Ortadoğu'da barış ve istikrar sağlanması yalnız bölge devletleri açısından önem taşımamaktadır. Dünya barışı açısından da **yaşamsal** bir önem taşıyan bu yöre, bundan sonra **Birleşik Amerika**'nın kendisinde doğrudan **sorumluluk** ve **yetkiler** bulacağı bir alan olacaktır.

● ABD Başkanı, **Kongre** tarafından kendisine tanınan **yetkiler**'le, **uluslararası komünizm**'in egemen bulunduğu herhangi bir ülkeden gelebilecek silahlı saldırıya karşı **korunma** isteyen herhangi bir Ortadoğu ulusuna ya da uluslar topluluğuna yardım etmek amacıyla **Ortadoğu**'da da **ABD silâhlı kuvvetleri**'ni kullanabilecektir.

---

(1) Prof. Dr. Edip Çelik, **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 135-136

Birleşik Amerika böylece ilk kez **NATO'nun doğal alanı dışında**'ki bir dünya yöresinde, **Batı sistemi adına** silahlı çatışmalara girme görevini üstlenmiş oluyordu. Sonraları **Birleşik Amerika**'nın **dünya jandarmalığı** diye tanımlanan **uluslararası müdahale** stratejisinin odak noktası, **Eisenhower Doktrini**'nin getirdiği bu felsefede yatar.

2

DP BİR «TEK PARTİ» İKTİDARINA DÖNÜYOR

I

«DOLAYLI SALDIRI» DOKTRİNİ SAHNEDE

EISENHOWER DOKTRİNİ ve daha genelde Arap/İslâm dünyasında bir **model** olarak alınan Mısır'ın radikal başkanı **Nâsır**'ın ardından birbirlerini izleyen **askerı darbeler** döneminde, Ortadoğu da hızlı biçimde **ABD** ve **Sovyet** güç dengelerinin altına kaymava başlamıştır. Her yeni darbeyle birlikte gelenekçi rejimler ve monarşiler ABD'yle biraz daha bütünleşirken, yeni radikal yönetimlerin Sovyetler'den ekonomik ve militer yardım sağlamaları da, **uluslararası komünizm**'in **yayılması** diye nitelendirilmekteydi. Bunun en büyük etkisi de yine **Ankara** ya da **Türkiye**'nin ulusararası konumu üstünde ortaya çıkıyordu.

Washington, daha 1956 Nisan'ında **Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi**'ne üye olarak **Bağdat Paktı**'na ilk adımını atarken,**Türkiye**, **İran**, **Pakistan** ve **Irak**'ın **ulusal haberalma** ve **güvenlik** örgütlerini de uluslararası komünizme karşı tek bir mer-

kezde birleştirmiş bulunuyordu. **Eisenhower Doktrini**'nin hemen ardından, Birleşik Amerika 1957 Haziran'ında **Bağdat Paktı**'nın askeri komitesine üye oluyordu.

Suriye'de ortaya çıkan radikal rejimin Sovyetler'le yakınlaşması, 1957 Ekim'inde Türkiye'nin Güney sınırlarında büyük bir yığınak yapması ve bölge içinde önemli bir çekişmenin belirmesiyle sonuçlanır. Bu çekişme de yine yoğun bir **Türk/Sovyet gerilimi**'ne yol açar 1 Şubat 1958'de **Suriye** ve **Mısır** aralarında birleşerek **Birleşik Arap Cumhuriyeti**'ni kurarlar. Yemen de bu birliğe katılır Irak ile Ürdün ise 14 Şubat 1958'de bir Federasyon oluşturma kararını alırlar. 1958 Mayıs'ında **Lübnan**'da derin bir iç bunalım patlak verir. Lübnan'ın yeni bazı güçleri, öteki Arap ülkelerindeki radikal yöntemleri benimserken, gelenekçi cumhurbaşkanı Şamun bunları **«dolaylı bir komünist saldırısı»** diye niteler. Türkiye'nin Bağdat Paktı'ndaki dostu **Irak**'ta, gücünü **İngiltere**'den alan eski rejimi kanlı sonuna götüren **ihtilâl,** 14 Temmuz 1958'de böyle bir ortamda gerçekleşmiş bulunuyordu.

Türkiye'nin çevresel bağlantılarını olağanüstü kısa süre içinde yokederek, Lübnan'da da **statüko**'nun değişmesine yol açacak olan bu süreci durdurmak umuduyla, Şamun, derhal Birleşik Amerika'yı Eisenhower Doktrini çerçevesinde Ortadoğu'ya girmeye çağırır. Birleşik Amerika böylece **Türkiye**'nin **Adana** yöresindeki üsleri kullanmak suretiyle 15 Temmuz 1958 de beş bin **ABD** piyadesini Lübnan'a çıkarmaktaydı. O ana kadar, ancak **Akdeniz**'de **Altıncı Filo**'su aracılığıyla bir **askeri varlık** gösteren Birleşik Amerika, ilk kez silahlı birlikleriyle bir Ortadoğu ülkesine girmiş olmaktaydı.

Türkiye yine yoğun bir ateş altındadır.

Irak derhal çekildiği için Bağdat'sız olarak Londra'da toplanan **Bağdat Paktı** bir bidiri yayınlıyor ve **doğrudan** ya da **dolaylı** komünist saldırılarına karşı, **Kongre**'nin tanıdığı yetkilere dayanarak **ABD'nin** Pakt ülkeleriyle **güvenlik** ve **savunma** konularında işbirliği yapacağını açıklıyordu.

Dolaylı saldırı, böylece, bir kavram olarak 5 Mart 1959'da **Ankara**'da **Birleşik Amerika**'nın **Türkiye, İran** ve **Pakistan**'la ayrı ayrı yapacağı **ikili anlaşma'**lara yerleştirilecektir.

İlginç nokta, **dolaylı saldırı** kavramına çok stratejik bir yer veren bu **ikili anlaşma'**nın, anayasal açıdan **TBMM**'nin onayını gerektirdiği halde —parlamentoya bilgi bile verilmeksizin— daha yapıldığı gün yürürlüğe konulması ve 23 Nisan 1959'da **ABD** tarafından **Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'**ne verilerek **tescil** ettirilmesiydi. Anlaşma duyulup CHP ve muhalefet tarafından olağanüstü tepkiyle karşılanınca, yürürlüğe girişinden ondört ay sonra büyük gürültüler arasında Meclis'e getirilecek ve 14 Mayıs 1960'da DP oyçokluğunca onaylanacaktı(1).

ABD'nin bizzat **B.M.**'ye tescil ettirdiği bir anlaşmayı **Türkiye'**de **DP'**nin aylarca **TBMM**'den gizlemesi nedendi?

CHP ve muhalefet ne için **dolaylı saldırı** kavramını taşıyan bir Türk/ABD ikili anlaşmasına bu denli kaygıyla bakmaktaydı?

Bunları anlamak için Türkiye'de **dolaylı saldırı** kavramının öznesini oluşturan **komünizm** ve **uluslararası komünizm** sorununa biraz daha yakından eğilmek gerekecektir

---

(1) Prof. Dr. Edip Çelik, **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi,** s. 141-142

II

KUYRUKLARIN UZADIĞI BUNALIMLI TÜRKİYE VE DÜNYAYI YÖNETEN DİNAMİKLER...

Komünizm ve **dolaylı saldırı** kavramlarının yanyana gelmesinin Türkiye'de CHP'den başlayarak bütün muhalefet kesimlerinde yarattığı kuşkuların altında, **dolaylı saldırı**'nın her türlü iç **toplumsal muhalefet**'i bastırmada da kullanılabilmesi sakıncası yatar.

Türkiye'de özellikle 1950'lerin ikinci yarılarından itibaren muhalefetin temposu gittikçe tırmanıyordu. Kore savaşı konjonktürünün ortadan yokolmasıyla, **pamuk** ve **buğday**'ı **yüksek** fiyatlarla dışa satıp bol **döviz** sağlama şansı çoktan sona ermişti. Oysa, DP, iktidarının başarısı, Batı'nın **tüketim** toplumlarına özgü bütün modern araç ve gereçlerin hızla Türkiye yığınlarına sağlanabilmesine bağlıydı. Örnek olarak, toplum o yılların tüketim mallarında bir **naylon çağı**'nı yaşamaktaydı. Karayolları, köprüler, barajlar, limanlar hızla kurulmaktaydı. Ancak, bunları, yatırımları ve artan dışalım gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla sürekli **ek** iç ve dış kaynaklar gerekliydi ve onlar gittikçe bulunmaz duruma giriyorlardı.

DP, önündeki darboğazı aşmak umuduyla ikili bir iktisat politikası izliyordu:

● Türkiye içindeki modern **alt yapı yatırımları,** yeniden yeniye **pazar için** büyük üretime açılan **tarım** kesiminin **destek alımları** ve gelişen **sosyal hizmetler** sonucunda şişen **kamu bütçeleri** giderek **açıktan finansman** yoluyla karşılanmaktaydı.

O günlerin deyişiyle, **banknot basımevi** durmaksızın işlemeye başlatılmıştı.

● Yükseltilemeyen dışsatımlara karşılık, olağanüstü büyüyen dışalımların finansmanı için de, **ABD** ve **Dünya Bankası** başta olmak üzere büyük Batı ekonomilerinin kapıları çalınacak, **dış bağış, borç, kredi** istenecekti. Türkiye, **komünizm**'e karşı, **Batı**'nın en doğudaki **kale**'siydi. Bu **militer** işlevin, **Batı** tarafından **ödenmesi gereken** bir **rant**'ı vardı. Bu **dış rant** Demokrat Parti'ye ödenmeliydi.

Batı, bir süre için bu yöntemleri hoşgörüyle karşılasa bile **barış içinde yanyana yaşama ortamı** güçlendikçe, Ankara karşısında kaygılar duymaya başlayacaktır.

Batı sisteminde **DP**'nın **hızlı büyüme** ve **ekonomik genişleme** yönündeki iktisat politikası uygulamalarına duyulan **tepki** de, iki ana nedenle açıklanabilirdi :

● Özellikle **yüksek** ölçüde **açık finansman** yoluyla girişilen **kalkınma** ve **kapitalistleşme** sürecinin doğal sonucu, toplum içinde **sınıf çelişkileri** ve sınıf savaşımlarının gittikçe kızışırken, hızlı bir **enflasyon**'un ortaya çıkmasıdır. «Kapitalistleşme, sınıf çelişkileri ve enflasyon» arasında oluşan bu **spiral**, bir **soğuk savaş kalesi**'ni bile bir gün kendi içinden çatlatabilirdi.

● **Dışsatımlar** yeterince büyümezken, dış ödeme gereksinimi **dış borç** ve **bağışlar'la** karşılamanın da yine bir sınırı vardı. Bu **sınır**, Türkiye'nin, Batı'nın tasarladığı **uluslararası işbölümü** içindeki yeriyle belirlenmiştir. Sınırlarını aşan bir Türkiye —siyasal iktidarı istediği kadar **Batı yanlısı** olsun—, bir

yerden sonra **Batı içi hiyerarşi** ilişkilerini **altüst** edebilecek gelişmelere yol açabilirdi.

Dünya kapitalist sistemi, Türkiye'de yapılması gerekeni son derece **açık** duruma getirmekteydi. Ankara'daki **Demokrat iktidar** çok daha **hesaplı** ve **planlı** bir ekonomik büyüme politikası izlemeli, açık finansmanı en alt düzeye indirmeliydi. İsteneni sağlamanın en kısa yolu, Ankara'nın olağanüstü gereksindiği **dış borçlar'ı** bol vermemek ve dış kaynak gereksinimlerini DP'nin başına bir **Demokles kılıcı** gibi asmaktı. Ankara'yı bunaltan bu Batı stratejisi, 1950'lerin ortalarına doğru Türkiye'de ilk **darlıklar, kuyruklar** ve DP'yi destekliyen **yığınlar** arasında **kuşkular** belirmesine yol açacaktı. Bu gibi durumlarda uluslararası önerileri görmezden gelmeye çalışan, bir siyasal iktidara karşı sosyal muhalefetin dozunu arttırarak, asi iktidarları güçsüzleştirip **uysallaştırmak** da bir başka **uluslararası yöntem**'dir. Türkiye'de bu yöntem **1950'ler** ortalarından itibaren ne denli başarıyla kullanılacaksa, daha sonraki her **uslulaştırma** gereksiniminde de yine aynı etkinlikle sahneye çıkarılacaktır.

Türkiye'nin kentlerinde, sokaklarında uzayan **kuyruklar** karşısındaki çıldırtıcı azabını, «Hay, kopsun o kuyruklar!..» haykırışlarıyla bir gün ortaya koyacak olan **Menderes**'in ve **DP'nin ikilemi,** dünyayı yöneten aklın bu **büyük gözetim** sürecinde yatar. Sosyal huzursuzluklar ve muhalefet büyüdükçe de aynı ikilem, Menderes'i ve Demokrat Parti'yi her yerde **uluslararası komünizm**'i görme histerisine itecekti. Bu öylesine görülmez bir **hayalet**'ti ki, bazan bunalan iktidar tarafından sosyal muhalefeti **bastırma** tehdidi olarak kullanılacak, bazan da dışa karşı, güçsüz iktidarın **yalnız bırakılmaması** için bir **uyarı** nedeni gibi yararlanılmaya çalışılacaktı.

Oysa, **uluslararası işbölümü** çerçevesinde olup biteni, her halde hiçbir kesim, kaynakların başında herşeyi **denetleyen** dış güçler kadar açık biçimde göremezdi. Dış sistem, gerektikçe, bu **kıyamet**'i kendi istediği sonuçları yaratmak için hatta bile bile de yaratabilirdi.

ABD'nin 1959 Türkiye'siyle imzalayıp Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960'a ancak bir hafta kala yasama organından geçirdiği **dolaylı saldırı** ikili anlaşması da, herhalde, salt DP'nin muhalefeti özgürce bastırması için yapılmamıştı. Amaç, belki de tümüyle tersine, Demokrat Parti gelecek dönemlerde tarih sahnesinde bulunmasa da, **Ankara**'yı **sistem**'in genel ilişkileri çerçevesinde **tutma** stratejisiyle ilgiliydi.

Ne var ki, ülke içinde çoğu güçler, **komünizm** ya da **dolaylı saldırı** olgularının sistemlerarası ilişkilerdeki büyük ve belirleyici çizgilerini kolaylıkla göremeyebilirlerdi.

Oysa, onlar, ancak kendilerine **bırakılan** alanda birbirleriyle özgürce boğuşabilirlerdi. Asıl **önemli** olan ise, dünyayı yöneten aklın, oyunun kurallarını çok özgürce belirleyebileceğini sanan **içsel dinamikler** ve kendisi açısından anlam taşıyan **siyasal kesimler** üstünde kuracağı ve bir an olsun bırakmak istemeyeceği **denetim'**di.

III

BİR GEÇİŞ TOPLUMU'NUN UMUT VE TEPKİLERİ ARASINDA DP ÇÖZÜMSÜZLEŞİRKEN...

Türkiye'de özellikle dış kredi ve borçların yavaş yavaş **duraklatılması** yoluyla başlayan **toplumsal gelişimi denetleme**

uygulamaları, siyasal sonuçlarını 1950'li yılların ilk yarısı bitmeden göstermeye başlar. **Enflasyon** büyüyor ve 2 Mayıs 1954 genel seçiminde de oyların **yüzde 56.6'**sını sağlayıp Meclis'te 541 sandalyenin 503'ünü, yani **yüzde 93'**ünü alabilen **Demokrat Parti,** giderek kendi içinde bile yoğun **tepki** ve dalgalanmalarla karşılaşıyordu.

1955 Kasım'ında Menderes yurt dışındayken **Demokrat Parti Meclis Grupu'**nda ilk kez dört saat süren alışılmamış bir gizli oturumda, DP'li Emrullah Nutku, şunları söyleyebilmişti(1):

> «Bu memlekette herkes **aynı fedakârlığı** yaparsa bir **kalkınma** olabilir Fakat bir taraftan halktan **fedakârlık** istenirken, diğer taraftan her gün beş on **milyoner'**in doğuşu halka ıztırap vermektedir.»

Oysa, Türkiye'de **her sokakta bir milyoner yaratılması** gerektiğini söyleyen, **Menderes'**ti.

Gerçekte, Türkiye'ye Batı sistemi eliyle getirilen ekonomik yapı ve yeni **tüketim** alışkanlıkları giderek bir **bunalım** noktasına yaklaşmış bulunuyordu. Makinalaşan kırlardan kopup gelen büyük **emek** orduları, kentlerin varoşlarında bulabildikleri **gecekondu'**ları ve kavuşabildikleri ilk kentsel toplumsal ortamı, içinden geldikleri eski dayanılmaz koşullara oranla, yeni bir **uygarlık** aşamasının belirtileri olarak sevinçle karşılayabiliyorlardı. Oysa, kentlerin yerleşik güçleri, başka bir deyişle, **saray** ya da **konak** yaşamının eski alışkanlıklarını hâlâ sürdürmeye çalışan gruplar, taşınmaz mallardan sağladıkları **rant'**larla keyif sürenler, çoğu **orta sınıf** ve ara tabakalar, ünlü bir atalar sözünde tanımlandığı gibi, «dağdan gelip bayırdakileri yerinden

(1) **Cumhuriyet, 23.XI.1955, s. 1**

eden» bu yarı kırlı/yarı kentli **geçiş toplumu** insanlarından olağanüstü tedirgindiler. Görüyorlardı ki, kentler sadece yerleşik sınıflara ait birer **kapalı alan** olmaktan çıkmaktaydı. Bir yandan **kapitalist** üretim ilişkilerinin **enflasyon, spekülasyon, vurgun** koşulları içinde yepyeni ve töresiz bir **varlıklılar** sınıfı türerken, öte yandan da **İstanbul** başta olmak üzere tüm büyük kentler âdeta bir **nicelik devrimi**'ne tanık oluyorlardı. Kırlardan kentlere dolup taşan yığınlar, eski kent yapısının alışılmış **sahipler**'ini bir yana itmekteydiler. Bu, giderek modern **burjuvazi** ile **işçi sınıfı**'nın karşılıklı etkilerini sahneye çıkaracak olan bir süreçtir. Eski güçler, enflasyon sonucunda ellerindeki değerler küçüldükçe, tepkilerini DP'ye karşı yöneltmeye başlamaktaydılar.

Kentsel yaşantıda **hızlı değişimler** ve **modernleşme** yoluyla yeni dünya görüşleri, bilgi ve becerilerle büyük ölçüde karşılaşmaya başlayan çeşitli katmanlardan gelme **aydın** kesim içinde de **hoşnutsuzluk** sürekli yaygınlaşmaktaydı. **Komünizm, Marx'cılık** ya da **sosyalizm,** ceza yasalarıyla basın yasalarının gittikçe ağırlaştırıldığı böyle bir ortamda, ancak birer **tabu**'dur.

Ne var ki, siyasal ve sosyal bilimlerin geniş biçimde modern yüksek öğrenime girmesi, okur yazarlığın yaygınlaşması, orta ve yüksek öğretime akının büyümesi, yığınsal iletişim araçlarının etkinliğinin artması gibi bir dizi etken, CHP'nin eski tarihsel kökenlerinden kaynaklanan **küçük burjuva muhalefeti**'nden başlayıp her türlü ileri dönük eğilime kadar uzanan yeni **toplumsal muhalefet** potansiyellerinin yükselmesini kaçınılmaz kılmaktaydı.

Toplumun öncü çekirdekleri arasındaki bu iç dönüşüme, DP'nin bulabildiği biricik yanıt, merkezdeki **siyasal ikitdar** denetimini arttırmaktan ibaretti. Devlet aygıtları ne kadar DP yararına çalışan bir **baskı** mekanizmasına dönüştürülebilir ve mu-

halif sesler ne ölçüde kısılabilirse, büyüyen sosyal muhalefet de aynı ölçüde kolaylıkla ezilebilir sanılıyordu. Ne **Hürriyet Misakı** kalmıştı, ne de **liberallik**...

Basın susturuluyor, devlet görevlilerinin tüm güvenceleri ortadan kaldırılıyor, **üniversite** öğretim üyelerinin siyasal iktidar eliyle azli gerçekleştirilerek üniversite özerkliği yokediliyordu. Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1 Aralık 1954'te hapsedilmesiyle şiddetlenen baskılar, **ispat hakkı** da esirgenen basında **terör** havası estirilmesiyle sonuçlanmıştı.

Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki gerilimleri arttıran bu ortamda **basın'a** yine **kısıtlamalar** getirilmek istenmesi üstüne, **İnönü** Meclis'te şöyle demişti([1])

«Başvekil, matbuatın murakabesi altında bulunmak vaziyetinde değildir. Basvekil, matbuat rejiminin bu tarzda kalacağını ilân ediyor. Türk milleti kendisinden davacıdır. Bu başvekil kendi grubunu dinlemiyor. Meclis'i dinlemiyor.

Artık böyle bir başvekili kimse **durduramaz.**»

1946 Meclis'indeki roller, 1954 Meclis'inde tümüyle yer değiştirmiş gibiydi.

Kötü iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretimde de büyük darlıklar beliren bu ortamda Demokrat Parti yönetiminin muhalefetten duyduğu tedirginlik, CHP'yle olan ilişkileri büyük çatışmalara sürüklemekteydi. CHP Genel Sekreteri **Gülek'**in çıkmış olduğu Karadeniz gezisi sırasında Zonguldak'ta 12 Ağustos 1955'te yaptığı bir konuşma, iki gün sonra Sinop'ta tutuklanarak İstanbul'da cezaevine konulmasıyla sonuçlanmıştı. Genel

---

(1) Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, s. 251

Sekreter, önüne çıkarıldığı mahkeme tarafından ertesi gün serbest bırakılacak ama olayın yankıları uzun süre dinmeyecekti.

6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul'da bir DP milletvekilinin çıkardığı akşam gazetesinde yer alan «Atatürk'ün Selânik'teki evine Yunanlıların bomba koydukları» yolundaki büyük haber üstüne, İstanbul'da özellikle azınlıklara ait **malvarlığını** yakıp yıkan korkunç gösteriler, yangın ve tahrip olayları patlak veriyordu. İzmir'de de Yunan Konsolosluğu ve Fuar'daki Yunan Pavyonu ateşe verilmişti. **Sıkıyönetim** ilanına ve yüzlerce sol eğilimli aydının tutuklanmasına yol açan bu olayların sorumluları konusunda, Demokrat Parti yönetiminin hiç kuşkusu yoktu. Dışişleri Bakanı Köprülü, 12 Eylül'de yaptığı Meclis konuşmasında olaylardan açıkça **komünistler'**i sorumlu tutuyordu.

IV

HÜRRİYET PARTİSİ VE BAŞKALDIRAN DP GRUBU

Türkiye'de içteki **toplumsal muhalefet'**i, dıştaki **uluslararası komünist stratejisi**'yle bir tutma deneyi, gerilimi azaltmak bir yana, gittikçe büyütecekti. Oysa, Demokrat Parti, Türkiye'ye yerleştirmeye çalıştığı yeni **liberal** yaşantı biçimini ve **tüketim toplumu** kalıplarını Türkiye'nin bir **küçük Amerika** olması

özlemiyle açıklamış, Başbakan Menderes çeşitli konuşmalarında **«her mahallede bir milyoner yaratmak»** sloganını sık sık kullanabilmişti.

6-7 Eylül olaylarının az sonrasında, DP'de daha çok **liberal** denilen kanatta yer alan 19 milletvekili ilk parti içi karşı tepkiyi başlatıyordu. **Ondokuzlar,** basına yazılanların doğruluğunu **ispat hakkı**'nın yeniden tanınmasını istiyor ve parti yönetiminde ağır bir iç bunalıma yol açıyorlardı. DP Genel Merkezi, **başkaldıran** milletvekillerini 12 Ekim 1955'te Haysiyet Divanı'na veriyor, Divan da bunlardan dokuzunu derhal partiden uzaklaştırıp geri kalanları için de **soruşturmayı derinleştirme** kararını alıyordu. Ancak, DP'nin **aşırı merkezci** ve **baskıcı** tutumuna karşı çıkan **ondokuzlar** bu ikiye bölme taktiğine boyun eğmeyecek ve topluca DP'den istifa edeceklerdi.

Türkiye'nin siyasal yaşamında **Hürriyet Partisi** adı verilen parti bu grup tarafından 19 Kasım 1955'te kurulur. **Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu,** Prof. **Turan Güneş, Cihat Baban,** Dr. **İbrahim Öktem** bu ortamda **Hürriyet Partisi** aracılığıyla **DP**'yi **uslulaştırma** çabasını sürdüreceklerdi.

Ne var ki, **Hürriyet Partisi**'nin sahneye çıkışı, Menderes yurt dışındayken grupta başlayan başkaldırıyı, Türkiye'ye dönüşünden sonra yoğun bir bunalıma döndürecektir. DP Grubu, 29 Kasım 1955'te yaptığı toplantıda, ekonomik, sosyal ve politik bunalımlar nedeniyle **Menderes hükümeti**'ne bir **eleştiri** salvosu açmaktaydı. O ana kadar ancak CHP'den duyulabilen bu tür eleştirilerin bütün DP milletvekillerince yapılmaya başlanması, bakanların birer birer grup önünde **istifa** etmeleriyle sonuçlanıyordu.

Tüm bakanların birer birer çekildikleri bu fırtınalı toplan-

tıda, DP Genel Başkanı ve Başbakan olarak **Menderes** son şansını dener. Menderes, şu tezi savunur(1)

«Ben istifa etmiyorum. Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki, şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Kendimi tamamen Grup'un takdirine terkediyorum.»

Basında yeralan bazı haberlere göre(2) Başbakan'ın «dilerseniz **hilâfet**'i bile geri getirebilirsiniz» deme pahasına tepkileri yatıştırmaya çalıştığı bu olağanüstü oturumda, iki önerge verilmişti. İlk önerge, kabinenin Menderes'le birlikte tümden düşürülmesini; ikinci önergeyse, Menderes dışındaki bütün bakanların çekilmesini öngörüyordu.

Menderes, Grup'a istenen değişiklikleri **derhal** yapmaya söz vermesinin karşılığını görür ve ilk önerge yerine ikincisi onaylanır. Kabinenin bütün bakanları gitmiş, salt **Menderes** ayakta kalmıştır.

Menderes bu çalkantıyı, onbir günlük bir kabine bunalımından sonra, devlet yatırımlarını **plan**'a bağlamaktan, anayasa ve seçim yasalarını düzeltmeye, basın, üniversite ve memurlar üstündeki kısıtlamaları kaldırmaya ve karaborsayla savaşa kadar uzanan her türlü **söz**'ü veren bir hükümet programıyla DP Grup'undan 13 Aralık 1955'te yeniden **güvenoyu** alarak atlatabilecekti.

---

(1) Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti** s. 131

(2) **Vatan**, 30.XI.1955, s. 1

V

MENDERES, İNÖNÜ, BÖLÜKBAŞI VE BUNALIM LABİRENTİ...

Türkiye'de içteki **muhalefet**'in üstüne aşırı ölçüde **sert gidilmemesi**, basının rahatlatılması, Menderes yönetimindeki Demokrat Parti'nin dizginlenemeyen iç uygulamalarına karşı **Batı'**nın genel istekleridir

CHP ve İnönü'nün Demokrat Parti'ye **saldırı** dozunu arttırması, Menderes'in kendi grupunu derlemesini kolaylaştıracaktır. Başbakan, Meclis'te 10 Şubat 1956'da CHP'yi açıkça **komünist**'lik, **ulusal çıkarlara kundak koymak** ve yurdu dışarıya **jurnallemek**'le suçlandırmaktaydı. İnönü'yse, ertesi hafta, sendikaları gezerek, **grev hakkı**'nı savunur. Meclis görüşmeleri DP ve CHP'liler arasında kavga ve yumruklaşmalarla bir **meydan savaşı** görünümünü alır.

DP ve **Menderes** bu ortamda yeniden bütünleşmişti. **Bağımsız** statüdeki Cumhurbaşkanı **Bayar**'ın Çankaya Köşkünde sürekli toplantılar yapan DP Genel İdare Kurulu, bir karşı saldırıyla CHP'nin ve muhalefetin üstüne yürümeyi kararlaştırır. Menderes yeni stratejiyi Gaziantep'te 10 Nisan 1956'da binlerce kişi önünde şu sözlerle açıklıyordu[1]

«Muhalefet ve basının açmış olduğu şiddetli ateşin himayesinde bir takım **komünist** birliklerin hareket hazırlıklarında oldukları görülüyor... **Kanunlar** kâfi gelmiyorsa, kanun

(1) **Zafer**, 11.IV.1956, s. 1; Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti**, s. 135

hükümleri getireceğiz. Eğer **adalet** mekanizması, mevcut kanun hükümlerini anlamakta müşkilât çekiyorsa, bunları sarahate götüreceğiz. Tâ ki bu **ihtilâlci metodlar,** bu **fitne** artık bitsin!»

CHP'nin tarihsel önderi İnönü'nün buna yanıtı da çok sert ve açık olacaktı([1])

«Demokratik rejimi **geriye çevirmek,** herhangi bir babayiğitin harcı değildir. Kim buna teşebbüs ederse... daha o günün akşamı dünya başına **zindan** olacak; kendisini, arkadaşlarını ve teşkilâtını bir **kâbus'**a atacaktır.»

Bu karşılıklı iktidar/muhalefet patlamasının ardından da **yargı'**ya, **basın'**a, **üniversite'**ye, **sendikalar'**a arka arkaya DP iktidarının darbeleri inmeye başlıyordu. O kadar ki, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı **Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'**nun ders yılı açılış konuşmasında öğrencilerine «Nabza göre şerbet vermeyiniz» sözü bile **politika** yapmak sayılacak ve Dekan Feyzioğlu'nun **bakanlık emri'**ne alınması için yeterli görülecekti. Bunun üstüne, Türkiye'de **batıcı** bir **liberal** düzeni savunan **Forum** dergisini çıkaran Doç. Dr. **Muammer Aksoy, Aydın Yalçın** ve **Münci Kapani'**yle asistan **Coşkun Kırca** ve **Şerif Mardin** protesto amacıyla Siyasal Bilgiler'den istifalarını veriyorlardı. Bir yandan belirli bazı **sendikalar** kapatılıyor, öte yandan bir profesör olan DP'li Adalet Bakanı'nın düzenlediği **basını kısıtlama** önerileri hızla parlamentodan çıkarılıyordu.

İnönü'nün DP'ye karşı **meydan** okuyarak o günlerde dillerden düşmeyen ünlü konuşmasını yapması bu sıraya rastlar([2])

---

(1) **Ulus, 13.IV.1956, s. 1**

(2) **Vatan, 8.VI.1956, s. 1**

«**İrtica rejimi** ansızın gelmiyor, gözümüzün içine baka baka, adım adım, profesörler eliyle hazırlanarak geliyor. Basiretler bağlanmıştır. Mesuliyetlerin vicdanlar üzerindeki baskısı da o nisbette ezici ve amansız olacaktır. Işıktan korkuyorsunuz. Karanlıktan medet umanlar, elbette tarihimizin **karanlık** köşelerinde unutulacaklardır.»

Politik deprem böylece aşama aşama yurt yüzeyine yayılmaktaydı. DP ve Menderes, **uluslararası komünizm**'in Türkiye üstündeki bitip tükenmez kışkırtmalarından yakınıyordu. Oysa Batı, **Kruşçev**'in **Stalin**'i kınayarak **barış içinde yanyana yaşama** dönemini hızlı biçimde açma çalışmaları içinde bulunduğu bir çağda **«hesapsız kitapsız»** DP iktidarından gittikçe kaygılanmaya başlamıştı. **Batı** için **Türkiye,** bir **stratejik yöre**'ydi. Yitirilmemeliydi ve gereksiz iç bunalımlarla bir **kaos**'a sürüklenmemeliydi. **Kapitalizm,** yoğunlaşan dışalım tıkanmalarıyla birlikte ülkedeki ilk büyük **özel sanayi girişimleri**'ni de zaten bu ortamda gerçekleştirmekteydi. Aydınlardan, durumundan kaygılı eski ve yeni sosyal sınıf ve tabakalardan yığınlara doğru inmeye başlayan hoşnutsuzlukla kendisini kuşatan dış cendereler arasında, **Demokrat Parti** yönetiminin yapabileceği tek iş kalıyordu

Ülke içi kısıtlamaları yaygınlaştırma... **Baskı**'yı giderek kara bir **terör**'e çevirtmek.

Sürüklenilen nokta, 1950'de **liberal** umutlarla açılmış bir **demokratikleşme** döneminin en büyük **tarihsel çelişkisi**'dir. Kendi kendisini **yeniden** ve **genişleyerek üretebilme** potansiyelleri sınırlı kalan, büyük çapta dış sistem katkılarıyla ayakta tutulabilen bir cılız kapitalist ekonomi, aynı zamanda **siyasal özgürleşme**'yi de göze alabilecek olanaklara sahip çıkamıyordu. **Ekonomi**'de **liberal,** sosyal ve siyasal platformda ise ancak

tek'ci, **baskı**'cı ve **merkez**'ci olan bir rejimi bağrından fışkıran **çelişkiler** ancak bir **kıyamet**'e götürebilirdi.

Gerçekten Demokrat Parti'nin muhalefeti tümden sindirme ve denetime alma çabaları son kez Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'yla ortaya çıkıyordu. Arkasından da, kapatılan **Millet Partisi**'nin yerine **Cumhuriyetçi Millet Partisi**'ni kurup DP'ye meydan okuyan eski astronomi bilim adamı, yeni dönemlerin sıcak anlatımlı halk politikacısı **Osman Bölükbaşı**'yı seçim bölgesi **Kırşehir**'de etkisizleştirmek için bir ara **ilçe** durumuna getirdiği bu kenti Menderes yeniden **il** yapıyordu. Ancak o gün Meclis görüşmelerini terkederken DP'lilere «ahlâksız adamlar» diye bağırdığı için **Bölükbaşı** hakkında «Meclis'in yüce kişiliğine hakaret» davası açılıyordu. Bölükbaşı, dokunulmazlığı kaldırılıp 2 Temmuz 1957'de tutuklanacaktı.

27 Ekim 1957 genel seçimi böylesine **gergin** bir ortamda yapılıyordu. Seçim öncesinde bu kez bazı CHP sözcüleri, **bağımsız bir mahkeme** kurulup **Menderes**'in bütün işlerinin **hesabı**'nın orada isteneceğini ilan etmekteydiler. Roller, değişip gitmişti. DP'lilerin 1950'de CHP'lilere dediklerini şimdi CHP onlara söylüyordu. Yığınların önünde «size **hizmet** etmek, size **kul köle** olmak hususunda elimizden gelen herşeyi yapmaya hazırız» biçiminde konuşan Menderes, «İsmet Paşa hastadır, bu hastalığın adı da **iktidar hastalığı**'dır» diyordu. Bayar, Taksim alanında binlerce İstanbul'lu önünde konuşarak, «otuz yıl sonra Türkiye'nin **küçük bir Amerika** olacağı»nı savunuyordu. Buna karşılık, 6-7 Eylül olaylarından sonra partisi ile arası gittikçe bozulan **Prof. Köprülü**, bir yıl sonra, 6 Eylül 1957'de DP'den istifasını vermişti. Köprülü, eski partisinin liderini eleştirerek, yeni seçim mücadelesinin, **«tek parti, tek şef»** sistemini canlan-

dırmak isteyen bir **adam'a** karşı koca bir **millet'in** mücadelesi olduğunu söylemekteydi[1].

İnönü'den gelen sesse yine bambaşkaaır

«Eğer **Demokrat Parti'nin** şansı varsa, **benim** sağlığımda **çekilmek** lütfuna uğrar. Onları ileride müdafaa edecek **tek adam, ben** olacağım.»

1957 seçimi, gerçekten de, Demckrat P ırti'ye, **Menderes'in** ayakları altından nelerin **kaydığı'nı** gösteren verileri ortaya koyuyordu. **DP** ilk kez oyların yarıdan çoğunu alan parti olma özelliğini yitirmiş ve **yüzde 47.7** oranında oy sağlayabilmişti. **CHP'nin** oy gücü ilk kez **yüzde 40.8'i** aşmış, **CMP** de **yüzde 7.2** dolayında bir halk desteği elde etmişti. Seçimler öncesinde çok büyük sonuçlar alacağını uman **Hürriyet Partisi'nin** payıysa, **yüzde 3.8'in** az üstündeydi. Gerçi, parlamentoda sayıları 610'a yükselen sandalyelerin 424'ü **mutlak çoğunluk** sistemi nedeniyle, yine **DP'ye** aitti. Ancak, yeni mecliste **CHP'nin** 178, **CMP'nin** dört, **Hür. P.'nin** de dört sandalyesi olacaktı.

Seçim yolsuzluklarıyla ilgili söylentilerse, tüm yurda yayılmış; Gaziantep'te yüzlerce kişi, DP'nin son anda birkaç bin oy farkıyla kazanmış ilan edilmesini protestoya çalışırken tutuklanmıştı.

Yaralı ve yorgun **Demokrat Parti'nin** **çöküş** süreci işliyordu.

---

(1) Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti** s. 142-143

VI

AÇILAN VE KAPANAN İHTİLÂL DOSYASI, DEVALÜASYON, İLK HEDEFLER BEYANNAMESİ...

İnönü'nün 1960'lara doğru gittikçe dramatik bir görünüm alacak davranışlarını anlamak zor olmamalıdır.

Lozan barış görüşmeleri sırasında Cumhuriyet'in kuruluşuna ilişkin tüm **uluslararası çekişme** dinamiğini günü gününe izlemiş ve bunları kendince çözümlemiş bulunan **İnönü**'nün deneyimli gözlerine göre, Türkiye'nin üstünde çalan çanlar, **komünizm**'in değil, ancak **DP'nin batışı**'nın kanıtları olabilirdi. Yeryüzü **değişik** ilişkilere doğru yöneldikçe, **DP**'nin **iç**'te olduğu kadar, **dış**'ta da dayandığı geleneksel **soğuk savaş** ilişkileri ancak daha da çatlayabilirlerdi.

İlk hükümetini 1950'ler başında bir gün içinde ilan eden **Menderes** bile suların **ters** akmaya başladığını sezmiş bulunmalıydı ki, 1957 seçimlerinden sonraki beşinci hükümetini bu kez 28 günde kurabilmişti. Buna karşın, program okunur okunmaz üstünde çalışmak için süre isteyen muhalefete birkaç günlük arayı DP'liler çok görüp güven oylamasını o gün bitirecek kadar telaşlıydılar.

Demokrat Parti'nin bundan sonraki yaşamı, birbirini izleyen kısa duraklar içinde şöyle özetlenebilir

● **Üniversite**'ye ve **basın'a düşünce açıklama** alanında konulan sürekli kısıtlamalar nedeniyle Türkiye'de özgürce konuşulabilen son kürsü olan **Türkiye Büyük Millet Meclisi** kalmış

bulunuyordu. DP, 27 Aralık 1957'de çıkardığı bir **içtüzük**'le Meclis'te sözlü soruları, haftada bir tek gün ve ancak bir saat süreyle konuşulmak üzere kısıtlıyor; konuşmalarda saygı kurallarından ayrılan bölümleri **tutanaktan çıkarma** yetkisini de Meclis, çoğunluğa sağlıyordu. Milletvekilleri için Meclis çalışmalarıyla ilgili cezalar da arttırılıyordu.

● İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi anayasa öğretim üyesi **Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı** değişikliklerin hukuk açısından **sakat** olduğunu söyleyince, derhal bakanlık emrine alınıyordu.

● 23 Aralık 1957'de **Samet Kuşçu** adlı bir binbaşı, hükümete **ordu** içinde giderek **Demokrat Parti**'ye karşı bir **darbe** yapmak üzere **örgütlenmeler** olduğunu duyuruyordu(1)

İstanbul Valiliği'nde İçişleri Bakanı **Dr. Namık Gedik**'le konuşan Kuşçu, **ihtilâlciler** arasında, DP öncülerinden **Samet Ağaoğlu**'ndan başlayarak, Yapı Kredi Bankası yöneticisi **Kâzım Taşkent**'e kadar kimlerin adlarını saymıyordu ki? Kuşçu'nun bu açıklamalarıyla başlayan **dokuz subay** olayı, CHP milletvekili adayı emekli subay Cemal Yıldırım ile ordudan sekiz subayın tutuklanmasıyla sonuçlanacak ve soruşturmalar, ordu içinde varolan bir takım komitelerin ana ilişkilerine kadar uzanacaktı.

Ne var ki, gizli örgütlenişle ilgili açıklamalar, bunları soruşturmakla görevli olanların da yardımıyla **kanıtlanılamaz** duruma getiriliyor ve sonunda Kuşçu'nun **orduyu isyana teşvik** suçundan iki yıl hapsiyle dosya kapanıyordu. Tutuklanan sanık-

---

(1) Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1965, s. 77-94

lar arasında bulunan o dönemin yarbayı **Faruk Güventürk,** bu konuda 1960 sonrasında şu açıklamayı yapmadan edemeyecekti(1) :

> «...Okunan planlar **tamamen hakikate uygun** ve **bizim planlarımız**'dı. Sonradan öğrendik ki, bunlar yazılmış ve Samet'e imza etmesi için ısrar edilmiştir... Şu halde o planları veren bir **başka** el mevcuttur ama bugüne kadar bu **muamma** çözülememiştir.»

Muamma, belki de, yine ortamın içindedir. Tasarıların tümü iktidara **ihbar** edildiği halde, uzun yargılamalar sonunda hiçbir sonuca varılamayışı, bu sürecin bir başka **muamma**'sı olarak kalacaktı. Kesin olan nokta; DP iktidarı için **halk** yığınlarının önündeki gerilemesine paralel biçimde, onları ayakta tutabilecek en etkin **devlet aygıtı** içinde de bir başka çözülüşün düzenlendiğidir.

Bu da, her **büyük bunalım** dönemecinin bir başka **alışılmış** tekniği olacaktı. **Düşüş** süreci, kendi **taktik** çözümlerini de— bütün bağlantılarıyla birlikte— oluşturmayı unutmayacaktır.

Ne iç baskılar, ne de parlamentoya kadar uzanan sindirmeler, Batı sistemi içindeki bir kapitalist ekonominin genel bunalımını ve yeniden üretim darboğazını yok edebilirdi. Üçyüz milyon dolarlık bir **dış borç** sağlamak konusunda **ABD**'sinden **Batı Avrupa**'sına ve 24 Nisan 1958'de gezmeye çıktığı **Japonya**'sına kadar başvurduğu Batı metropollarının tümünden de, **Menderes'in** aldığı yanıt **olumsuz**'du. **Sistem,** DP'den başta Türk parasının değerini tam üç kat düşüren bir **devalüasyon** olmak üzere, geniş bir dizi **kemer sıkma** önlemi almasını istemekteydi. **7 Eylül** kararları, DP'den adeta tarihsel intikamlarını

---

(1) A.g.k., s. 99

alıyorlardı. 1946'da yerden yere vurdukları **devalüasyon** ve **ötesi,** 1958'de özü hiç değişmeksizin bu kez **DP**'lilerin önüne çıkıyordu

Ancak başka hiçbir **seçenek** kalmadığını kavradığı zaman Menderes ve DP bu isteklere boyun eğecek ve istenen **büyük oranlı devalüasyon**'la **kemer sıkma** önlemlerini 4 Ağustos 1958' de uygulamaya koyacaktır.

Son çözümde, **devalüasyonlar** ve **kemerlerin sıkılması,** Türkiye'nin her büyük **ekonomik bunalım'**ının sonunda uygulamak zorunda kalacağı, sistemin doruklarından gelen **ortak** bir **reçete**'ye dönüyordu. Sistem, dış kaynak yetersizlikleri arasında kıvranan bir ekonomiye, **devalüasyon ve ekonomik büyümeyi düşürme** dışında hemen hiçbir **seçenek** tanımıyordu.

Tanınmaması bir rastlantı da değildir:

Dış kaynak akımlarının kısılmasının bütün amacı zaten bu sonuçları yaratmaktır.

Düşüş'ü 1958 sonlarında ne **Hürriyet Partisi**'nin 24 Kasım' da **CHP**'ye katılması, ne **Cumhuriyetçi Millet Partisi**'yle **Türkiye Köylü Partisi**'nin 16 Ekim'de birleşip **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi**'ne (CKMP) dönüşmesi ve ne de **CHP'**nin 12-15 Ocak 1959'da toplanan 14. Kurultay'ında belirlenen **İlk Hedefler Beyannamesi** değiştirebilirdi. Bunlar, belki de, yaklaşan **deprem'**in en açık kanıtlarıydılar.

İlk Hedefler Beyannamesi, bir **muhalefet güçbirliği**'ni oluşturmak amacıyla Türkiye'nin önüne on maddelik bir **enaz program** koymuştu. CHP programı, Türkiye'de **kurulmak istenen** yeni bir sosyo/politik yapının tüm güncel amaçlarını kapsar[1]

---

(1) Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler,** İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1976, s. 161-163

- Türkiye'de gelişimi durduran ,gerileten bütün **antidemokratik yasalar,** yöntem, anlayış ve uygulamalar kaldırılacaktır.

- **Millet Meclisi**'nin yanı sıra demokratik denetimi arttırmak amacıyla bir **ikinci meclis (senato)** kurulacaktır.

- Yasaların anayasaya uygunluğunu yargı düzeyinde de denetlemek üzere bir **Anayasa Mahkemesi** oluşturulacaktır.

- **Anayasa** modern demokrasi ve toplum anlayışına uygun, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik ilkelerine dayanan bir devlet düzenine göre **değiştirilecek**'tir.

- **Devlet başkanlığı,** gerçek bağımsızlığına kavuşturulacaktır.

- **Yargıç güvenliği** sağlanacaktır.

- **Partizan yönetim** yerine, **yansız** ve **yasalara bağlı** bir yönetim getirilecektir.

- **Sosyal adaletsizlikler** önlenecektir.

- Seçim güvenliğinin yanı sıra, **nisbi temsil** getirilecektir.

- Meclis Başkanlık Divanının tarafsızlığı sağlanıp siyasal partilerin ve milletvekillerinin **yasama** ve **söz özgürlükleri** sağlanacaktır.

- **İspat hakkı** ve **mal beyanı** gerçekleştirilecektir.

DP'nin gerçekleştiremediği **Hürriyet Misakı,** daha da genişleyerek bu kez sanki **CHP'nin** malı olmuştu.

CHP ve İnönü, daha o günden, yakın gelecekte olup bitecek herşeyin altına onaylarını verir gibidirler. Muhalefetin derlenişini **ehlisalip cephesi** diye niteleyen Menderes DP'sinin, yıkımdan korunabilmek için bulabileceği son yanıt, kendi **vatan cephesi'**ni kurmak olacaktı. DP'yi destekleyen partili ya da partisiz herkesin adının uzun listeler halinde devlet radyosundan kamu oyuna açıklandığı **Vatan Cephesi** dönemi, Başbakan **Menderes'**in **Kıbrıs** sorununu çözmek üzere İngiltere'ye giderken sis yüzünden uçağının 17 Şubat 1959'da Londra yakınlarında yere çakılıp parçalanmasıyla bir de **Tanrının koruduğu başbakan** efsanesiyle bütünleşir. Bazı Bakanlar da aralarında olmak üzere 16 kişinin canverdiği kazadan, Menderes yaralarla kurtulabilmişti. Kıbrıs'la ilgili anlaşmaları imzaladıktan ve bir süre tedavi olduktan sonra Menderes bir **evliya** gibi Türkiye'ye döndüğü zaman, **İnönü** bile kendisini Ankara garında karşılamaya gidiyordu.

Oysa, kazanın yolaçtığı geçici siyasal **ateşkes** biter bitmez, **cepheler** savaşlarını yeniden açmakta hiç gecikmeyeceklerdi.

Demokrat Parti'nin muhalefeti **ürkütmek** amacıyla perde arkasında kullandığı vazgeçilmez slogan yine **komünizm** heyulası olacaktı. İşin ilginç yanı, CHP ısrarla komünistlerle işbirliği yapmakla suçlanırken, Manisa'da sürgün bulunan Şefik Hüsnü'nün sessiz ölümü, —kendi yakın dostları dışında— kimsenin ilgisini çekmeyecekti bile...

Bu alışılmış **komünizm** motivi ABD için de artık ilginç değildi. O anda, Washington, tüm SSCB ve Doğu Avrupa'da **Sta-**

lin'in son izlerini de silen **Kruşçev'i**, Sovyet Devrimi'nden beri Birleşik Amerika'yı ziyaret eden ilk Sovyet önderi olarak karşılama hazırlıklarının içindeydi.

Menderes Ankara'sı, **dolaylı saldırı** kavramlarında çözüm ararken, yollara başka taşlar döşeniyordu.

Bütün bu çelişkiler arasında, bir de, iniş çıkışlarla dolu **Kıbrıs** ve **Türk/Yunan ilişkileri** adlı iki dosya, uluslararası arenada Ankara'nın öteki darboğazını oluşturmaktaydı.

6/7 Eylül gecesi İstanbul'u bir cehenneme çeviren olaylar da aslında Kıbrıs gerekçesiyle çıkmıştı. Belki, o olaylar bir gün DP'nin **idam fermanı**'nı oluşturacak **dönüm noktası** yerine geçmiş de bulunabilirdi.

Görülmeyen gerçek, **Kıbrıs'**ın, hızla **değişen** uluslararası dengeler arasında **yerini arayan** bir başka sorundan ibaret bulunduğudur. Uluslararası bunalım, DP'nin boynuna asılmıştı. Olaylar Demokrat Parti'nin durumunu **Batı içi** ve **NATO içi** bir tartışma konusuna çevirdiği gibi, belli afalarda Ankara'yı yoğun Türk/Sovyet çatışmalarının ortasına da çekmekteydi.

Dünyayı yöneten aklın, kurulmakta olan yeni dünya dengeleri çerçevesinde **Kıbrıs** için de tasarladığı **başka roller vardı.**

3

KIBRIS BUNALIMI İLK KEZ TÜRKİYE'NİN ÖNÜNE ÇIKIYOR

I

ÜÇ YÜZYIL OSMANLI'YA AİT OLAN KIBRIS NASIL İNGİLTERE'YE GEÇTİ?

GÜNEY DOĞU AKDENİZ'de yeralan **Kıbrıs** adasının öyküsünü, tarihler **Taş Devri**'ne kadar götürürler. 3 bin 572 mil karelik bu yeşil ada, bütün Akdeniz ticareti ve Yakın Doğu egemenliği deneylerinde daima **özel** bir değere sahip olmuştur.

Yüzlerce yılı kapsayan bu geçmiş boyunca Kıbrıs, Yirminci yüzyılda adı sık sık Yunanistan'la birlikte anılacağı halde, hiç bir zaman **Yunanistan** devletiyle bir **birleşik birim** niteliğini taşımamıştır. Örnek olarak, **Roma İmparatorluğu** Milattan Sonra 395'te **Roma** ve **Bizans** halinde ikiye ayrıldığı zaman, Bizans İmparatorluğu'nun içinde, **Kıbrıs,** Yunanistan ülkesinden **ayrı** bir birim olarak örgütlenmişti(1). Antik çağlarla birlik-

---

(1) Doç. Dr. Sevim Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fakültesi, 1978, s. 9

te Kıbrıs üstünden Asur, Miken, Aka, Mısır, Pers, Roma kökenli egemenlikler gelip geçiyordu. Milattan sonra Yedinci ve Onuncu yüzyıllar arasında kalan dönemde Kıbrıs'a çeşitli Arap istilâları da gerçekleşmişti. Ada, 1191'de Haçlı seferlerine katılan İngiliz Kralı I. Richard tarafından fethedilmiş, bir süre de Filistin'in devrik kralının egemenliğinde kalmıştı.

Kıbrıs XIII. yüzyılda giderek **Venedik** yönetimine geçmişti. Uzun süre **Ortodoks** kilisesinin egemenliğinde kalan Kıbrıs, böylece yoğun bir **Katolik** etkisiyle karşılaşıyordu.

Kuruluşunu izleyen ilk iki yüzyıl boyunca gelişen **Osmanlı** devleti tarafından **Kıbrıs 1571** yılında fethedilmiştir. Adayı yeniden **Ortodoks** etkilerine açan, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da tutulan ve Osmanlı devletinin yayılma ve uzlaşma politikasının bir aracı sayılan **Fener Kilisesi** olmuştu. Kıbrıs piskoposlarına, 1754 tarihli bir **ferman**'la **halkın resmi temsilcisi** olma sıfatı tanınmış, kiliseye doğrudan doğruya Babı Âli'ye başvurma yetkisi verilmişti. Böylece Osmanlı tarafından belli bir özgürlük ve özerklik tanınan Ortodoks kilisesi, sonraki dönemlerde Kıbrıs'ın **Ortodoks** halkına **Yunan'dan gelme** oldukları inancını veren asıl etkendi. Ünlü bir deyiş olarak bilinen «Bir Kıbrıs'lı **kan**'ı nedeniyle herşey olabilir, fakat, **Ortodoks** olduğu için kendisini **Yunanlı** sayar» sözünün ardında yatan tarihsel olgu, Osmanlı'nın kendi egemenliği sırasında yeniden bütünleştirilmesini sağladığı **Kıbrıs** ile **Ortodoks**'luk arasındaki bu derin bağlantılardır[1].

Osmanlı egemenliğiyle birlikte Kıbrıs'ta bir de Türk topluluğu beliriyordu. Bazı Yunanlı kaynakların öne sürdüğüne göre, Kıbrıs Türk topluluğunun kökeni, **II. Selim**'in adaya yer-

---

(1) **A.g.k.**, s. 10-11

leştirdiği yirmi bin **Osmanlı askeri**'ydi. Ada bunun sonucu olarak dinsel açıdan **Ortodoks** ve **İslâm**, etnik bakımdan da **Rum** ve **Türk** kesimlerine ayrılıyordu.

Kıbrıs'ın **üçyüz yıl** boyunca etkisinde kaldığı **Osmanlı** egemenliğinden çıkışı, **Yunanistan**'ın değil, **İngiltere**'nin işidir. Osmanlı'nın Çarlık Rusya'sıyla karşılıklı savaşlar ve çatışmalar içinde bunaldığı Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, İngiltere, Osmanlı'yı zorlayarak, 4 Haziran 1878'de yapılan **İttifak Andlaşması** yoluyla **vekâleten** ve **geçici** olarak adaya girmişti. Osmanlı devleti **Rus savaşı**'ndan yenik çıkmış ve 3 Mart 1878'de Ayastefanos Andlaşması'nı imzalamak durumunda bırakılmıştı. **İngiltere**, bu koşullar altında, Osmanlı Devleti'ne Asya'daki topraklarını **koruma garantisi** vermekteydi. Bu güvencenin işleyebilmesi, İngiltere'nin **Kıbrıs** gibi Anadolu'ya yakın bir **stratejik** noktaya üslenmesini gerektirmekteydi. İngiltere, söz konusu **savunma paktı**'nın eşliğinde Osmanlı'nın yüksek çıkarları'nı gözetmek gerekçesiyle, Kıbrıs'a girmiş ve bir daha da çıkmak bilmemiştir. Oysa, bu geçici el koymanın koşullarını düzenleyen 1 Temmuz 1878 tarihli **Ek Protokol**'da **II. Abdülhâmid** şu kuralın yer almasını bile sağlayabilmişti[1]

> «Eğer Rusya, Kars ve son muharebede Ermenistan'da zaptetmiş olduğu diğer yerleri Türkiye'ye iade edecek olursa, Kıbrıs adası İngiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran 1878 tarihli Andlaşma da hükümsüz hale gelecekti.»

Üstünde **güneşin batmadığı** bir sanayi ve ticaret imparator luğuna dönüşmekte olan İngiltere, girdiği yerden -kuşkusuz-

---

(1) Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Esklyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fakültesi, 1975, s. 4

bir daha çıkmak istemeyecekti. Londra için önemli olan, Osmanlı elindeki **Ortadoğu** topraklarına **Rusya**'nın asla girmemesinin yanında, **Hindistan'a** kadar uzanacak bir büyük dünya yöresi üstünde İngiliz egemenliğini sağlayan **askeri üsler**'i de kurmaktı. Orta ve Uzakdoğu, Kıbrıs aracılığıyla kolaylıkla denetlenebiliyordu.

İngiltere'nin Kıbrıs'la Türkiye arasında kalan son bağı da koparmasını, Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na katılması sağlamıştır. **İngiltere**'nin **Ortadoğu** ve **petrol** olanaklarına tek başına kavuşması, aynı kaynaklara girmek isteyen **Almanya** bakımından bir **felâket** olabilirdi. İngiltere'den kurtulmak umuduyla Almanya'yla **ittifak** eden Osmanlı, **İtilâf** devleti İngiltere'ye kendiliğinden **savaş açma** durumuna geliyordu. Osmanlı'nın savaşa katılmasının ikinci haftasında, İngiltere de Kıbrıs Hükümet Gazetesi'nde yayınladığı bir kararla (Order in Council), 5 Kasım 1914'te 1878 Andlaşması'nı feshediyor ve adanın **İngiliz İmparatorluğu**'na katıldığını ilân ediyordu.

Londra, yeni Türkiye'nin ulusal sınırlarını çizen **Lozan Andlaşması**'nda, Kıbrıs'ın 1914'te İngiltere'ye katıldığını da Ankara'ya onaylattırmıştır. Ege denizindeki **12 ada**'yı da **İtalya**'ya bırakan Türkiye'nin gerek **Kıbrıs** ve gerekse **12 ada** konusunda Lozan'da sağlayabildiği tek güvence, bu adalarla ilgili olarak ileride ortaya çıkabilecek her türlü **ilhak, bağımsızlık** ya da başka **yönetim biçimleri** üzerinde **Ankara**'nın söz hakkını **saklı tuttuğu** açıklamasıydı.

Türkiye'yi yıllar sonra yeniden **Kıbrıs sorunu**'yla yüzyüze getirecek, dayanak noktası da, Lozan'ın 16. maddesindeki bu olanaktır.

Kral V. George'un 10 Mart 1925'te bir **Taç Kolonisi**'ne (Crown Colony) çevirerek doğrudan doğruya İngiliz **egemen toprağı**'na dönüştürdüğü Kıbrıs İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin yeri sarsılmasa ve **Süveyş deneyi**'yle birlikte Ortadoğu'nun sömürge devletleri olarak İngiltere ve Fransa' nın hegemonyasının sonu gelmesiydi, Türkiye açısından uzunca süre bir **sorun**'a dönmeyebilirdi. Avrupa çapında kesinleşmiş bulunan **ABD/SSCB güç dengeleri,** 1950'lerin ikinci yarılarından itibaren **Ortadoğu**'ya ve **petrol**'e doğru kaymaktaydı. İngiltere'nin itibarsızlaşıp **güç boşluğu** yarattığı Ortadoğu'da, **Kıbrıs'ın statüsü** sürekli gerilimlerin konusu olmaya adaydı.

II

ENOSİS İSTEKLERİ, KIBRIS'I BİR TÜRK/YUNAN ÇATIŞMASINA İTİYOR...

Geleneksel Yunan ideolojisi, kurmayı tasarladığı **Büyük Yunanistan devleti** ülküsünü gerçekleştirmek için, Lozan sonrasından beri **enosis** ya da **ilhak** kavramıyla, **Kıbrıs**'ın Yunan devletine bağlanması kuralını savunmuştur. Kıbrıs'taki İngiliz sömürgesinin yarını sorunu ortaya çıktığında, Atina derhal **selfdetermination** ya da **kendi yazgısını kendisi belirleme** ilkesini gündeme sürecektir. **Süveyş**'ten 1954 yılında İngiltere'nin geri çekilmesiyle birlikte, **Kıbrıs'ın geleceği** üstündeki tartışma İngiltere ve Batı için daha da stratejik bir boyut alıyordu. Yunanistan, Lozan Andlaşması'nı kendince yorumlayarak Türkiye'nin Kıbrısla tüm ilgisini kestiğini savunuyordu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na 16 Ağustos 1954'te yaptığı başvuruy-

la Yunanistan ilk kez **Kıbrıs'ın geleceği'**ni uluslararası bir sorun durumuna getirmekteydi. Atina'ya göre, B.M., **halkların eşit hakları** ve **self-determination** kurallarını, kendi himayesi altında, Kıbrıs halkına da uygulamalıydı.

Prof. Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı sırasında Türkiye bakımından, bir Kıbrıs sorununun bulunmadığını bile söyleyebilmiş olan **Demokrat Parti** iktidarı bakımından, uluslararası dengelerdeki değişim önemli bir dönüm noktasıdır.

Kıbrıs, iç ve dışta **Ankara'**nın görmezden gelemeyeceği bir başka etki altına girmekteydi

● İç etken, **Kıbrıs**'ın, **Türkiye**'nin **yumuşak karnı** altındakibir yöre oluşuyla ilgilidir. İtalyan egemenliğinden İkinci Dünya Savaşı biterken Paris Andlaşması'yla Yunan egemenliğine geçirilen **12 ada**'dan sonra, **Kıbrıs'**ın da İngiliz egemenliğinden çıkarılarak **Atina'**ya bırakılması, Ege'deki Yunan etki alanının **Güney Anadolu'**nun altına kadar yayılmasıyla sonuçlanırdı. Buna, en azından strateji açısından göz yumulamazdı. Sedat Simavi **Hürriyet'**te başlattığı yoğun bir kampanyayla, **Kıbrıs'ın Türk olması** tezini, siyasal iktidarın bir süre gazetesiyle giriştiği çatışmaya ve açtığı davalara karşın, kamuoyunda belirli bir etkinliğe kavuşturmuş bulunuyordu.

● Dış etken ise, **İngiltere, Batı, ABD** ve son çözümde **NATO'**nun, yeryüzünün geniş yörelerine bakan bir **militer üs** olarak **Kıbrıs'**a duyduğu gereksinimdir. **Kendi yazgısını kendi eliyle belirleme** ilkesine göre yapılacak bir halkoylaması sonucunda adanın **Rumlar'**ın eline geçmesi, sonra da **Yunanistan'**a tek yanlı katılması sakıncasına karşı, **Londra** adanın içinde bir **karşı denge** aramak zorundaydı. Bu **karşı denge** gü-

cü, ancak **Kıbrıs Türkleri'**yle onların siyasal sorumluluğunu üstlenecek **Türkiye** olabilirdi. Kıbrıs'ta **tek** değil, **iki** topluluk bulunduğunu **Londra** o zaman anımsamıştır. Kıbrıs'ın geleceği belirlenecekse, Rumlar ve Türkler ayrı ayrı göz önüne alınır ve adanın tek bir devletin kesin egemenliğine geçişi önlenirdi.

Adayı yönetimine aldıktan sonra Londra **böl** ve **yönet** stratejisi çerçevesinde **Türk** ve **Rum** topluluklarının **ayrı** varlıklarını sürdürmelerine dikkat etmiş, ancak Türk kökenlilerin sayıca güçsüzleştirilmesi konusunda da Rumlar'a yardımcı olmuştu.

Kıbrıs'ın **Türk Müftüsü,** sorunun aldığı yeni uluslararası boyutlar karşısında Birleşmiş Milletler'in Dokuzuncu Genel Kurulu'na gönderdiği bir mektupta, şu ilginç görüşleri öne sürmüştür([1])

● Rum çoğunluğunda olduğu ileri sürülen Kıbrıs, bu duruma İngiliz yönetimindeki son 60 yılda gelmiştir. Kıbrıs'ta 1790 yılında 60 bin **Türk'**e karşılık ancak 20 bin **Rum'**un yaşadığı görülmekteydi. Ada'nın **Rumca** konuşan Ortodoks Hıristiyan halkının kökeniyse, **Yunan'**lı değil; bütün Güneydoğu Akdeniz'e yayılan, kendilerine özgü bir **levanten** halktı. Yunan kökenli bir kesim Rum, aslen Kıbrıs'lı olmadığı gibi, Türkiye ve İngiltere'nin hoşgörüsüyle adaya sonradan yerleşmiş bulunmaktaydı.

● Kıbrıs'ın yazgısını belirlerken, göz önünde tutulması gereken bir etken de, **toprakların dağılımı'**dır. 1950'ler ortala-

---

(1) Doç. Dr. Sevim Toluner **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** s. 52-53

rında Kıbrıs'ta Rumca konuşan 300 bin **Türkçe** konuşan 100 bin kişi yaşamaktaydı. Ne var ki, adada gittikçe artan baskılar nedeniyle Türkiye'ye göçetmiş 200 bin **Kıbrıs Türk'**ü daha vardı. Adadaki 100 bin Türk, **ekilebilir topraklar'**ın **yüzde 42'**sini ellerinde bulunduruyordu. Anadolu'nun güney kıyılarından ancak 43 mil uzaklıkta olan Kıbrıs'ın, Kıbrıs Türkleri'yle birlikte 25 milyon kişiyi bulan Türkiye yerine; adadan 683 mil uzaklıktaki toplam sekiz milyon Rum'a bağlanmasını, Kıbrıs Türklerinin dinsel önderi, **halkların eşit hakları** kuralına uygun bulmamaktaydı.

Kıbrıs'la ilgili Yunan ve Rum tezleri de, Birleşmiş Milletler'in ilk tartışmalarında şöyle ortaya konulmuştur:

- Kıbrıs'ın üçbin yıldır ağır basan özelliği, **Yunanlı** olmasıdır. Türkiye'nin adayı fethinden önce, Kıbrıs'ta tek bir Türk yaşamamaktaydı. 1670'de Kıbrıs'ta 30 bin Türk'e karşılık, 150 bin Rum bulunuyordu. Adanın 1950'ler ortasındaki nüfusunun da yüzde 80'inin Rum olmasına karşılık, Türkler yüzde 18 yakınlarındadır.

- Kıbrıs'ta **toprak bölüşümü** konusunda, mera ve ormanlar da hesaba katıldığında, toprakların yüzde 78.4'ünün Rumlar'a, yüzde 19.3'ünün Türkler'e ait olduğu görülür. Kırsal alanda yaşayan halkın yüzde 17'sinin Türk olmasına karşılık, yüzde 81'inin Rum çoğunluğundan oluştuğu görülür. Kaldı ki, **kendi yazgısını kendisi belirleme hakkı,** salt halkın **ırk** ya da **etnik** durumuna göre değerlendirilemez.

- Kıbrıs, en yakın Yunan adasından 140 mil uzaklıktadır. Atina'ya göre uzaklığı 510 mil olan Kıbrıs, Ankara'dan da 228 mil ötededir. **Bir ülkenin yarını, salt bazı coğrafya değer-**

lendirmelerine göre belirlenemez. Önemli olan, bu topraklarda yaşayan **insanlar**'ın özgürce yapacakları **seçim**'lerdir.

Kıbrıs sorunu böylece bir yandan **uluslararası stratejiler**, öte yandan da **ulusal özlemler**'le ilgili sosyo/politik **içerikler** kazanır. Büyüyen çelişkilerin en gerisinde, kurulmaya çalışılan ama kolay gerçekleştirilemeyen **yeni dünya dengesi**'nin **gizli** ve **açık** çekişmeleri vardır.

Çekişmeler yoğunlaştıkça, **Türkiye** ve **Yunanistan**, Kıbrıs sorunu dolayısıyla kendilerini birbirlerine gittikçe **ters düşmüş** bulur. Kıbrıs'ta 1950'li yıllarda özellikle **enosis eylemini düzenli** bir **silahlı direniş**'e çeviren Yunan gerillacısı **Grivas** yönetimindeki **EOKA örgütü** ve **Ortodoks Kilisesi**'nin tarihsel gücüne yaslanan **Başpiskopos Makarios**, İngiltere'den Kıbrıs'ı bir **sömürge** olarak bağımsızlaştırmayı amaçlayan eylem içinde iki etkin **rum** kanadı oluşturmuştu. Kıbrıs kökenli **Makarios**, adada son derece güçlü olan **komünist** ve **sol** sivil kesimlerin de dolaylı desteğiyle bu savaşımı **anti-sömürgeci** bir kimliğe büründürmekteydi. **Aşırı milliyetçi** Grivas içinse, aslolan, Kıbrıs'ı **Büyük Yunanistan** düşü içinde bütünleştirmekti.

Atina, bazan **İngiliz** sömürge yönetimiyle, bazan da enosis'i önlemek umuduyla İngiltere'ye dolaylı destek oldukları gerekçesiyle **Türk** topluluğuyla çatışma durumuna giren her iki eylemden de kendi amaçları yönünde yararlanıyordu. Yunanistan'a göre, Kıbrıs üstündeki çekişmenin çözümü, NATO gibi Batı için **hiyerarşi** ilişkilerinin ağır bastığı yerlerde değil, gittikçe güçlenmeye başlayan **Bağlantısız** devletlerin oylarının sağlanabileceği **Birleşmiş Milletler**'de aranmalıydı. Üçüncü Dünya toplumlarında her devrimci girişimi kuşkuyla kar-

şılayan Demokrat Parti Ankara'sı B.M.'de ne denli **yalnız**'sa, Yunanistan da o kadar güçlüydü. Bu destek bazen sosyalist sistemden, bazen Bağlantısızlar'dan ve belli ölçülerde Batı'dan gelen katkılarla, Türkiye'yi B.M. görüşmelerinde Kıbrıs konusunda sürekli yenilgi ve yalnızlıklara sürükleyebiliyordu. **NATO,** üçü de üyesi olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs nedeniyle uzlaşmazlıklar çıkmasından **hoşnutsuz** bulunmaktaydı.

III

6/7 EYLÜL OLAYLARINDAN «Ya TAKSİM YA ÖLÜM»E...

6/7 Eylül 1955 gecesi İstanbul ve İzmir'i **altüst** eden olaylar dizisi de, bir **uluslararası baskı** stratejisinin ürünü sayılabilir. 1955 ilkbaharı, **Yunanistan'**ın bir önceki yıl **B.M.**'ye getirmiş bulunduğu Kıbrıs sorunu nedeniyle dünyada büyük ilgi toplamaya çalıştığı bir dönem olmuştu. Bu amaçla, Kıbrıs'ta Rumlar kanlı gösteriler düzenliyor; yeniden yeniye kıvılcımlanan **Arap radikalizmi'**ni ve **ulusal bağımsızlık** eylemlerini kazanmak umuduyla **İngiltere'**yi bir **sömürgeci devlet** olarak kınıyorlardı.

İngiltere, sürüklendiği bu ikilemden çıkabilmek umuduyla 1955 Haziran'ı sonlarında **Türkiye** ile **Yunanistan'**ı ilk olarak Kıbrıs konusunda **aynı** masada buluşmak üzere **Londra Konferansı'**na çağırır. 27 Ağustos'ta başlayan Konferans'ta adanın tümüyle Yunanistan'a verilmesini isteyen Atina'ya karşı, Ankara'nın getirdiği tez de Kıbrıs'ın tümüyle Türkiye'ye bırakıl-

ması gerektiğiydi. Kamu oyu Türkiye'de de artık Kıbrıs nedeniyle alevlendiriliyordu:

● Londra'daki Kıbrıs'lı Türkler 4 Eylül'de Londra'da bir gösteri yaparlar.

● 6 Eylül günü, bu kez İstanbul'da öğleden sonraları yayınlanan **İstanbul Ekspres** gazetesi, Atatürk'ün doğduğu Selanik'teki eve Yunanlıların bomba attığı ve evi tahrip ettiği haberini olağanüstü iri başlıklarla Türkiye kamuoyuna duyurur.

Bu, **son**'un başlangıcıdır.

İstanbul bir anda büyük bir duyarlığa girer. Gençleri örgütleyen **Kıbrıs Türktür Cemiyeti,** Taksim'de bir gösteri düzenler. Gösteri kısa süre sonra denetim tanımaz duruma gelecek; alanı dolduran onbinlerce kişi, **Beyoğlu'**ndan başlayarak İstanbul'un varlıklı yörelerindeki özellikle tüm azınlık mağazalarını, din merkezlerini, mezarlarını kundaklamaya başlayacaktı. Tepkiler, azınlıkların yoğunlukta olduğu bazı semtlerde konutlara saldırıya yöneliyordu. Ertesi sabah İstanbul tanınmaz durumdaydı. Kenti bu **terör'**den arındırmak, temizlemek aylarca süre isteyecek, milyonlarca liralık tazminat ödenmesini gerektirecekti. Köprülü'nün Meclis'te 12 Eylül günü yaptığı açıklamada sorumluluğunu **komünistler'**e yüklediği olay için **meclis soruşturması** açılması önerilirse de, DP çoğunluğu buna olanak bırakmaz. Sorun, İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'in istifasıyla kapatılmaya çalışılır. İstanbul, İzmir ve sonra Ankara'da **sıkıyönetim** ilan olunur. Basında yasaklamalar ve gazete kapatmalar yaygınlaştırılır. Olayın gerçek nedenleri bir

süre için boşlukta kalır([1]). B.M., bu ortamda, ABD'nin de desteğiyle, Kıbrıs işini gündeme almayı reddeder.

Yunanistan'la Türkiye'nin Kıbrıs üstünde karşılıklı olarak **mutlak hak** istekleriyle geçen bu başlangıç dönemi, İngiliz Sömürgeler Bakanı Lennox - Boyd'un Avam Kamarası'nda 19 Aralık 1956'da adanın iki topluluk arasında **taksim**'i düşüncesini ortaya atmasıyla, yeni bir aşamaya yönelecektir. İngiltere'nin, **kendi yazgısını kendisi belirleme** ilkesinin olumsuz yanlarını göstermek amacıyla geliştirildiğini ileri sürdüğü **taksim** tezi, Türkiye'de «ya **taksim**, ya **ölüm**» sloganlarıyla yeni bir mitingler dönemini açmaktaydı. Sorun giderek 1958'de NATO içinde ele alınacak ve 25 Kasım - 5 Aralık 1958 boyunca Birleşmiş Milletler'de görüşüldükten sonra, Meksika delegesinin önerisiyle, «barışçı, demokratik ve adil bir çözüme varılması için **taraflar**'ın çaba göstereceklerine güvenildiğini» belirten bir karar —oylanmaksızın— kabul olunacaktı. Atina, böylece, Kıbrıs'ta salt Yunanistan'ın tek taraf olarak tanınamayacağını anlıyor ve Batı sisteminin istediği biçimde **Türkiye** ve **İngiltere**'yle bir masaya oturup çözüm arama formülünü onaylıyordu.

---

(1) DP, İstanbul milletvekili Mithat Perin'in gazetesi **İstanbul Ekspres**'in açıkladığı Selanik olayının, 27 Mayıs'tan sonraki Yassıada duruşmalarında, Türk güvenlik örgütüne bağlı Yunan uyruğu bir Türk genci tarafından düzenlendiği bildirilecektir.

IV

ZÜRİH VE LONDRA ANTLAŞMALARIYLA BAĞIMSIZ KIBRIS'IN DOĞUŞU

1959 Şubat başlarında Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlarının katılmasıyla Kıbrıs görüşmelerinin **Zürich**'te başlaması bu koşullarda gerçekleşir. Yunanistan ya da Türkiye'ye **«ilhak edilemeyeceği»** anlaşılan Kıbrıs **için** yeni bir **bağımsız devlet** statüsünün ilkeleri belirleniyor; İngiltere'nin bu yapı içindeki yeri saptanıyordu.

11 Şubat'ta Zürich'te imzalanan metinler, bu kez **Londra'**-da iki gün süreyle **İngiltere'yle de konuşulup** kesinleştirilerek 19 Şubat 1959'da **Londra Andlaşmaları** ortaya konulmaktaydı. Londra'ya çağrılan Kıbrıs Rum topluluğu Lideri Başpiskopos **Makarios** ve Türk topluluğu lideri **Dr. Fazıl Küçük,** ayrı ayrı yaptıkları **bildirler** yoluyla bu sonuçları onayladıklarını doğruluyordu.

Türk Başbakanı **Menderes**'le Yunan Başbakanı **Karamanlis**'in imzaladıkları metnin en ilginç yanlarından birisi, **Garanti Andlaşması**'dır(1). Garanti Andlaşması, **Enosis** ve **taksim** tezlerinin tümüyle yasaklanacağını belirtiyor. Kıbrıs'ta kurulacak yeni anayasal düzenin **korunması**'nı ise **Türkiye, İngiltere** ve **Yunanistan'a güvence** altına aldırıyordu. Bu ilkelerin çiğnenmesi durumunda da, tarafların **toplu** ya da bu sağlanamadığında **tek başına,** Kıbrıs içinde **harekete geçme** hakkı —düzeni yeniden kurma amacıyla sınırlı kalmak koşuluyla — tanınıyordu.

---

(1) «Garanti Andlaşması», Sarıca, Teziç Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** s. 271-272

Kıbrıs sorunu böylece bir süre için uluslararası çatışma alanından uzaklaştırılmış bulunmaktaydı. 1959 Martı'ndan itibaren başlatılan çalışmalarda **Kıbrıs Anayasası** belirlenecek, en son aşamada da İngiiz üslerini bir **İngiliz egemen toprağı** statüsu kazandırarak güvenceye alan çözümler getirilecekti. Türkiye adına —Menderes'le yakınlaşması son derece artan— **Prof. Dr. Nihat Erim**'in katıldığı Anayasa görüşmeleri sonuçlandığında, takvim 6 Nisan 1960'ı gösteriyordu. İngiliz üslerinin son statüsüyse, 1 Temmuz 1960'da kesinleştirilebilecekti.

Anayasa tasarısı da, son değişiklikleriе 6 Temmuz 1960'da kesin biçimini alıyor, İngiliz Parlamentosu **Kıbrıs'ın bağımsız** bir **cumhuriyet** olmasını 21 Temmuz'da onaylıyordu. Kraliçe'nin gerekli işlemleri bitirmesiyle, **Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası** 16 Ağustos 1960'da yürürlüğe giriyordu ([1]).

Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getiren uzun bunalımların ardından Kıbrıs dosyası böylece bir süre sessiz bir köşeye çekiliyordu.

Ancak Kıbrıs çözümünün hemen ardından tarih sahnesinden **çekilen** başka şeyler de olacaktı.

---

1) «Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası», **Kıbrıs Sorunu**. s. 279-393

4

MUTLAK İKTİDAR'DAN MUTLAK TRAJEDİ'YE

I

İNÖNÜ'NÜN «BÜYÜK TAARRUZ»U, MENDERES'İN «VATAN CEPHESİ»

LONDRA ANDLAŞMASI'nı imzalamak üzere gittiği İngiltere'de korkunç bir **uçak kazası** geçiren DP lideri ve Başbakan **Menderes,** o an için herşeyden kurtulmuştu. Oysa, D.P.'yi Türkiye'de bekleyen bir **cehennem** vardı.

17 Şubat 1959'da meydana gelen kazadan üç ay sonra Türkiye'de iç politik arena yine dipten doruğa kadar kaynıyordu.

Muhalefet, **büyük taarruz**'u açmaktaydı. CHP lideri **İnönü,** 46 milletvekili ve büyük bir basın grupuyla 29 Nisan 1959'da Milli Mücadele sırasında saldırgan Yunan Ordusu'nun son komutanı general **Trikopis**'i esir aldığı **Uşak**'tan, **Ege**'nin soluk alıp verişlerini dinlemeye gidiyordu. Olaylar zinciri, CHP lideri daha Ankara garından hareket ederken halkla polisin çatışmasıyla başlamıştı. Uşak'ta, CHP'li kalabalıklar parti merkezinin önünden geçerken DP ile başkanının, çay bardağını kafileye fırlatmasıyla birlikte sokak kavgaları başlayacak ve o

gezinin sonuna kadar her ilde yinelenecekti[1]. Ertesi gün CHP'liler Uşak garından ayrılırlarken çıkan çatışmada bir **taş** İnönü'nün başına gelerek onu yere düşürecekti. Ayağa kalkıp DP'lilerin üstüne yürüyen **İnönü,** gerçek **taarruz'a** girişmişti.

Yalnız Ege yöreleri değil, tüm Türkiye **dehşet** içinde ayaktaydı.

Manisa'da İnönü, **iktidar'a** da, **Çankaya'**ya da gürlüyor gibiydi

«Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir **dehşet idaresi** kurarak, vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiş görünüyor. Kanun yolundan çıkmış olanlar, haklarını koruma kararında olan **hür vatandaşlar** karşısında mağlup olacaklardır. Vatandaşlarımızın hizmetleri uğrunda seve seve **can verme'**yi, hayatımızın yüksek, şerefli ve son mükâfatı saymaktayız.»

İzmir'de, İnönü gelirken, İçişleri Bakanlığı'nın emriyle tüm siyasal kongreler yasaklanıyordu. Ege'nin muhalefet potansiyelini simgeleyen **Demokrat İzmir** gazetesi de ertesi gün bir grup saldırgan tarafından tahrip olunuyordu.

Ne var ki, İnönü yasaklama kararlarını dinlemiyor ve **milletvekili dokunulmazlığı'**nın bulunduğunu belirterek sert konuşmalarını sürdürüyordu. Demokrat Parti, bu ortamda **İnönü'nün şiddeti'**yle boğuşamayacağını anlamış sayılabilirdi. Uğraşılan, **basın'**dı. Yargıç güvencesinden yoksun mahkemelerden, İnönü'nün konuşmaları için geceyarıları **yayın yasakları** çıkarılıyordu. Ama kararı çıkarmakta çok geç kalındığın-

---

(1) Dr. Cem Eroğul, **Demokrat Parti,** s. 166 ve sonrası

dan, gazetelerin ancak makineleri durdurularak birinci sayfaların manşetlerindeki başlık ve haberler kazınmak suretiyle 3 Mayıs 1959 sabahı Türkiye insanlarının manşetleri **bomboş** gazetelerle karşılaşmalarına da yol açılıyordu. Bu, Cumhuriyet'in kurulduğu günden beri Türkiye kamuoyunun hiç tanık olmadığı bir durumdu.

Sanki, on yıl önce özgür muhalefet, özgür basın için savaş veren D.P. yokolmuş; yerine, tek parti CHP, **DP** kılığında geri gelmişti.

Olaylar dizisi bitmiyor ve İzmir'den 4 Mayıs 1959'da uçakla İstanbul'a gelen İnönü, **Topkapı'**dan kente girerken bu kez kalabalık bir grupun saldırısına uğruyordu. Bu olay, çevredeki bir binbaşının yanındaki askerleri saldırıcıların üstüne yürütmesiyle durdurulabiliyordu. İnönü 7 Mayıs'ta Ankara'ya döndüğünde, karşılayıcılarla polis arasında yeniden büyük bir çatışma patlak veriyordu.

Olayların parlamentoya getirildiği 11 Mayıs 1959'da görülmemiş **arbede** sırası artık **Meclis'**tedir.

İlginç olan şey, **İnönü'**nün bu arada **CHP** içinde gerçekleştirdiği **iç darbe'**dir. 28 Haziran 1950'den beri CHP Genel Sekreterliği görevini sürdürerek Türkiye'yi karış karış gezen, örgütü canlandırıp düzenleyen **Kasım Gülek'**e karşı **İnönü,** 1959 sonbaharında ağır bir kampanya açmıştı. Gülek'in, NATO Parlamenter Grupu Başkanı **Albay Fens'**e, CHP milletvekili Nüvit Yetkin'le ilgili olarak yazdığı eleştirici bir mektubu ele geçiren CHP lideri, en sonunda, 28 Eylül 1959'da Genel Sekreter'in **istifa** etmek zorunda kalmasını sağlıyordu. Böylece **Gülek** ve yardımcısı **Dr. Kâmil Kırıkoğlu** sahneden uzaklaşıyor; onlarla

işbirliği eden bazı ilericiler de etkisizleştiriliyordu. İnönü, **İsmail Rüştü Aksal'ı** Genel Sekreter yaparken, CHP'ye katılan **Prof. Feyzioğlu**'yla **Hürriyet Partisi** yöneticilerini de ön plana çıkarmaya başlıyordu.

***

İpler gittikçe gerilmekte, karşılıklı **suçlamalar, tartışmalar, Vatan Cephesi**'nin radyolarda bir siyasal komediye dönen uzun katılma listeleri, **kemer sıkma** politikalarının yol açtığı **işsizlik, pahalılık, huzursuzluk** ortamı içinde **Demokrat Parti'**-nin altındaki son temeller yıkılmaktaydı. Başkentte Bayar'ın, Menderes'in ve tüm DP üst yönetiminin görebildiği tek bir umut kalmıştı:

Birleşik Amerika'dan büyük bir **dış kredi** sağlamak, ekonomik darboğazı kısa bir süre için rahatlatmak ve yeni bir **seçim**'e giderek yine güçlü biçimde **iktidar**'a yerleşmek...

Bağdat Pak'tının Irak'taki kanlı ihtilâlle yıkılmasından sonra Ortadoğu'daki Batı yanlısı rejimleri güvenceye almak gerekçesiyle kurulan **CENTO**'nun 1959 Ekim'inde yapılan toplantısı Menderes tarafından bu amaçla kullanılır. Washington'a gelmesi ABD yönetimince istenmediği halde **Menderes** Birleşik Amerika'ya gidecek ve oradan kesin bir **destek** sağlamaya çalışacaktı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da, 30 Ekim 1959'da, Anadolu topraklarında bir **füze üssü** kurulmasının kabul edildiğini açıklayacaktı. Bunu, 1959 Aralık ayı içinde, DP'nin olağanüstü gösterişli olmasına çalıştığı ABD Başkanı **Eisenhower'in** Türkiye gezisi izliyordu. DP çevrelerinden giderek CHP'nin kapatılması, İnönü'nün dokunulmazlığının kaldırılması gibi tehditler de yükseltiliyordu.

Dünya, ne bir kurtuluş sağlayabileceği umuduyla ileri sürülen **komünizm heyulâsı**'na ve ne de **soğuk savaş** ideolojisine uygun düşen ortamlardaydı.

Sovyet Komünist Partisi Birinci Sekreteri **Kruşçev, Sovyet** Devrimi yapıldığından beri kırk yılı aşkın süredir ilk kez en yüksek noktadaki Sovyet önderi olarak Birleşik Amerika'yı haftalar boyunca gezebiliyordu. Kruşçev'in 1959 Eylül'ünde yaptığı bu gezi yalnız **Kremlin** ve **Beyaz Saray** arasındaki büyük diyalogu açıklığa kavuşturmakla kalmamıştı. **Kruşçev,** doğrudan **Amerikan halkı**'nın **yanı başına** gitmişti. Sovyet önderi, ABD'yi bir baştan ötekisine aşarken, yıldırım hızıyla giden trenleri durdurabiliyor; mısır tarlalarının arasına dalıp en iyi mısırın hangi koşullarda ve nasıl yetiştirilebileceğini televizyon kameralarının önünde üreticilerle dakikalarca tartışabiliyordu. Arkasındaki koruma görevlilerini atlatan Kruşçev, New York'un göbeğindeki mağazalara, yapılara, işyerlerine dilediğince girip çıkıyordu.

Bildiri açıktı

Barış içinde yanyana yaşama, sıradan bir slogan olarak kalmayabilir, **yaşayan** bir olguya dönüştürülebilirdi.

Yumuşama'nın somut belirtileri eşikteydi.

II

DP MECLİS'TE OLAĞANÜSTÜ BİR «TAHKİKAT KOMİSYONU» KURUYOR

Demokrat Parti, ayakta kalabilmesinin gerçekleştirilebildiği eski dış dinamiklerin yokolduğunu —acıyla görse de— seçeneksizlikten hâlâ **terör'**ü tırmandırıyordu.

İnönü, Bursa'daki CHP kongresinde, Demokrat iktidara salvoların en ağırlarını savuruyordu[1]

«...Seçimi **kaybedecek** olanlar iktidarda kalmak isterlerse, **dünya başlarına yıkılacaktır.** Dünyanın başlarına yıkılması için, ben, **tasavvur ettikleri, tasavvur edebilecekleri** derslerin **en ağır**'ını onlara ödetmesini bileceğim.»

Menderes, yeni duruma koyduğu tanıyı bu sözler üstüne açıklar İnönü, **ihtilâl** ardındadır.

İnönü'ye göreyse, **ihtilâl,** baskı yönetimi kurmak isteyenlerin sürekli korkusundan ibarettir. Dürüst seçim güvencesini vermeyen DP'liler gideceklerdir. «Hem de, **çok fena** gidecek» lerdir.

İnönü'nün çokluk yasaklanan sözleri, en inanılmaz yerlerde çoğaltılıyor ve binlercesi elden ele, kentten kente dolaşıyordu.

Gerilimi olağanüstü arttıran olay, **soğuk savaş**'ın bir başka simgesi olarak **Güney Kore**'nin diktatörü **Rhee**'nin başına gelenlerdir. Kore'de yapılan hileli seçimler nedeniyle 1960 Mart ortalarında gençlik ve halk bu **polis devleti**'ne karşı tümüyle başkaldırmış durumdaydı. CHP ve DP'nin Yeşilhisar ilçesi sorumluları arasındaki bir silâh çekme olayının duruşmasını izlemek üzere CHP liderinin 2 Nisan 1960'da Kayseri'ye gitmesi, bu ortamda, bir başka büyük olaya döner. Kayseri Valisi daha yola çıkmadan İnönü'ye oraya gelmemesi için telgraf çekmiş, İnönü buna rağmen yola çıkınca Vali treni yakın bir istasyonda durdurarak İnönü'den geri dönmesini istemişti.

---

(1) **Vatan, 11.I.1960 s. 1**

CHP Genel Başkanı, valiyi dinlemeyip yine yoluna devam edeceği gibi, Yeşilhisar'da önüne konulan **asker barikatı**'nı da yürüyerek aşacaktı.

İktidar, en sonunda, sözünü hiçbir güce dinletemiyordu.

Menderes ve DP'si, yaşamlarının en bunaltıcı deneyini bu ortamda göze alırlar. **DP Meclis Grupu,** 12 Nisan 1960'da **CHP** hakkında **meclis soruşturması** açılmasını kararlaştırır. Demokrat Parti, 15 Nisan'da da, **CHP'nin seçim dışı yollar**'dan **iktidara gelme** çabasında olduğunu öne sürerek, **hücre örgütü** kurduğunu ve **silahlı ayaklanma** hazırladığını ileri sürer. Bütün bunları önlemek üzere, Meclis'te 15 kişilik bir **Tahkikat Komisyonu** kurulmasını önerir.

CHP'nin, insan haklarını çiğnediği ve bir **baskı düzeni** kurduğu gerekçesiyle Başbakan **Menderes**'in **yüce divan**'a verilmesini önerdiği bu fırtınalı ortamda, DP çoğunluğundaki Meclis, 18 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını onaylamıştı. **İnönü,** ünlü sözlerinden bazılarını o fırtınalı oturumda söyleyecektir :

«Eğer bir idare **insan hakları**'nı tanımaz, **baskı rejimi** kurarsa, o memlekette **ihtilâl** behemehal olur. Böyle bir **ihtilâl** bizim dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, **sizi ben bile kurtaramam...** Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilâl **meşru** bir haktır.»

Tahkikat Komisyonu göreve başlar başlamaz tüm siyasal eylemleri derhal yasaklarken, 19 Nisan günü CHP Genel Merkezi'nin önünde ilk **gençlik gösterisi**'nin de provası yapılıyordu. Demokrat Parti, **yasama** organı içindeki bir kuruluşa, ancak

yargı gücüne ait olması gereken yetkileri vermiş; soruşturma kurulunu, **savcı** ve tüm **yargıçlar'a** tanınan bütün yetkileri sonuna kadar kullanma gücüyle donatmıştı. İnönü, bunlar üstüne, **Kore'de Rhee'ye** katlanamayanların Türkiye'de bunlara hiç katlanamayacağını söyler ve tam **12 oturum** için **Meclis'ten** çıkarılır.

III

İLK KANLI GENÇLİK ÇATIŞMALARI VE MENDERES İKTİDARININ SONU

Yeni dönem, önce **İstanbul'da** üniversite gençlerinin sokaklara döküleceği, Türkiye'de de **kahrolsun diktatörler** sözlerinin duyulacağı ve 28 Nisan 1960 sabahı İstanbul Üniversitesi bahçesinde öğrencileri dağıtmak isteyen polisin bizzat Rektör **Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ı** bile tartaklayacağı aşamanın da başlangıcıdır. Bunu ertesi günden itibaren **Ankara'da** da **Kızılay Bulvarı** üstündeki gittikçe büyüyen öğrenci gösterileri izleyecekti. Bir yandan **sıkıyönetim,** öte yandan sürekli **yayın yasakları, tutuklamalar** ve dizi dizi insanı Tahkikat Komisyonu önünde **sorguya çekmeler'le** dolu olan bu dönem, **Cumhurbaşkanı** Bayar'ın Çankaya'da anayasa hukuku öğretim üyesi **Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'le** konuşurken, tek çözüm yolunun **tenkil** olduğunu söyleyeceği günlere gidiyordu(1). Oysa, Prof. Başgil bile **Menderes'in** ve kabinesinin **derhal istifa** etmesini öneriyordu.

---

(1) Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri,** İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1966, s. 134

NATO'nun Bakanlar Konseyi, sokakları tanklar ve silâhlı askerlerle dolu bir İstanbul'da 2 Mayıs 1960'da kaygı içinde toplanır.

Bütün bu önlemlere karşın, sonradan **555 K** parolasıyla ün yapan 5 Mayıs günü saat 5'te Ankara'da **Kızılay**'da büyük bir gösteri daha gerçekleştirilir.

Menderes, gençlik gösterilerine **İzmir**'de onbinlerce kişinin katıldığı **halk mitingleri**'yle karşılık vermeye çalışır. **Bağlantısız** Nehru'yu karşılamak üzere döndüğü Ankara'da DP lideri ve Başbakan Menderes, 21 Mayıs 1960'da bu kez okullarından topluca çıkan **Harbiyeliler**'in bütün başkenti heyecana veren protesto yürüyüşüyle karşılaşıyordu. DP'nin içinde bile artık kaçınılmazlaşan bir şeylerin kuşkuları vardı.

Parlamento'da **DP Meclis Grupu** kararsızdır ve bu ortamdan bir an önce **geri** dönülmesini ister durumdadır.

25 Mayıs 1960'da **Menderes**, bunalım ortamından kurtulmak istercesine **Ankara**'dan ayrılıp birden **Eskişehir**'e gidiyordu. Ama, 25 Mayıs günü, Eskişehir Havaalanı'nda bulunan havacı subaylar da ona ancak sırtlarını döneceklerdi.

Kentte Türkiye'nin **başbakan**'ı halkla konuşamayacaktı.
Hoparlörün telleri kesilmişti.

Oysa, DP lideri **Menderes** konuşabilseydi, Türkiye'nin önünde, **«artık Tahkikat Komisyonu'nun süresini doldurduğunu»** bildirerek, **«bir an önce genel seçim'e gidilmesini»** önerecekti([1]).

---

(1) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** s. III. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 443

27 Mayıs 1960 sabahı, gazeteler, tüm olağanüstü yöntemlere son verilerek Meclis'in normal bir çalışma ortamına geçirilmesini isteyen DP'lilerin önergesiyle dolu olan manşetlerini de hiçbir zaman kamuoyuna duyuramayacaklardı. Gazeteler geceyarısından sonra baskıya girerlerken Sıkıyönetim durmalarını emretmişti.

Verilmesi gereken **bildiri** başkaydı.

Bildiri, sabahın erken saatleriyle birlikte, devlet radyolarından, Milli Savunma Bakanlığı'nın **NATO Dairesi Başkanı** Albay **Alpaslan Türkeş** tarafından okunuyordu

- Türk Silâhlı Kuvvetleri, **kardeş kavgası'**na engel olmak üzere **idare'**ye el koymuşlardı.
- Türkiye, **NATO'**ya, **CENTO'**ya ve tüm **uluslararası** sözleşmelerine **bağlı'**ydı.

***

Menderes, Eskişehir'den bir arabayla Kütahya yollarına doğru hızla uzaklaşmaya çalışıyordu.

Kurtulmaya çalıştığı bütün bir geçmişti, aslında...
Hiçbir yere gidemezdi.
Ne içte ve ne de dışta, **hiçbir yere...**

1960 Nisan'ının sonlarında **Ankara** ve **Moskova'**da aynı anda birer bildiriyle ilan edilen DP lideri, Başbakan **Menderes'**in **Sovyetler Birliği'**ne kadar giderek **Kruşçev'le görüşme** tasarısı da, **dolaylı saldırı** anlaşması da hiçbir şeyi değiştiremezdi. Belki de, **Menderes'**le Dışişleri Bakanı **Fatin Rüştü Zorlu** ve dış kaynak yetersizliklerinden bunalmış olan Maliye Bakanı **Hasan**

Polatkan sonunda çemberi yarıp geniş bir **Doğu/Batı etkileşimi'**ne açılmayı tasarlamış bulunabilirlerdi.

Çabaları boşunaydı.
Yazgı tümü için de belirlenmiş, yollar tutulmuştu.

***

Yassıada'da 14 Ekim 1960'da çalışmalarına başlayan **Yüksek Adalet Divanı'**nda **Bayar, Menderes,** bütün **bakanlar** ve **DP milletvekilleri,** DP'nin siyasal iktidar sorumluluğuna karışan **tüm yönetim görevlileri** aylarca yargılanacaklardı.

Sonuç 15 Eylül 1961'de belli oluyordu
15 **idam,** 31 **müebbet hapis,** 418 **çeşitli ağır ceza** ve 123 **beraat...**

İdam cezalarından, yaşlı devlet başkanı **Bayar'**a ait olanı da aralarında bulunmak üzere, onikisi **müebbet hapse** çevrilecekti.

Ama, **asla affedilmeyecekler** üçüydü
Başbakan ve DP Genel Başkanı **Adnan Menderes,**
Dışişleri Bakanı **Fatin Rüştü Zorlu,**
Maliye Bakanı **Hasan Polatkan...**

İçişleri Bakanı **Dr. Namık Gedik'**se, daha ilk günlerde intihar ederek zaten **sahnenin dışı'**na çıkmıştı.

Menderes'i, gecikmiş **intihar denemesi** bile kurtaramazdı.

Ve önce **Zorlu** ile **Polatkan,** sonra bir başka sabah **Menderes,** ayrı ayrı, yaşama veda ettiler.

***

Kapanan, **iki partili** görünümündeki **kapalı** bir **Tek Parti İktidarı** dönemiydi.

Çok şeyler yapmışlar; kentlerden en uzak kırlara kadar topluma umudun, özgürlük özleminin ve **halk**'a **güven**'in tohumlarını saçmışlardı. Kentler yepyeni insan yığınlarıyla dolmuş, kırlar makinalaşmış; yurt yollar, köprüler, barajlar, fabrikalar, limanlarla donanmıştı. Jandarmanın dipçiği, polisin sultası, devletin terörü ilk kez onlarla birlikte kaybolmuştu. Ama, **uluslararası sistem** başlangıçta **bağış** olarak akıttığı büyük dış fonları kesip **ekonomik büyüme** giderek **dış borç** batağına saplandıktan sonra, **özgürlük,** Türkiye'nin **kendi kendisine yeniden üretemediği** erişilmez bir nesne olmuştu.

Bu, **madde**'si, tarihsel **gelişme eşitsizlikleri** altında kendisine ait özlemlerin karşılıklarını üretmeye yetmemiş bir toplumun dramıdır.

Onlar, **verili** olan bu koşullar varken, büyük olasılıkla isteseydiler de, **öz**'de bundan başkasını kolay üretemezlerdi. **Sivil toplum**'a özgürce geçemezlerdi.

***

Mutlak iktidar en sonunda **mutlak trajedi**'yi getirmişti.

Hürriyet Misakı, kendisini sürekli̇leştirecek iç ve dış sosyo/politik ve ekonomik koşulların varolmadığı bir düzende, **yağlı ip**'e dolanmıştı

İp'in ucunda, iki soru hâlâ asılı duruyordu

● Menderes **son çözüm** olarak sarıldığı **genel seçim'e** gidebilseydi ya da **28 Mayıs 1960 sabahı** Türkiye yeni bir seçi-

mi gerçekleştirebilseydi, Demokrat Parti acaba yeniden **iktidar**'ı alabilir miydi?

● Tarih, **merkezci** eğilimlerin egemen bulunduğu bu düzende **14 Mayıs 1950** seçimini **mutlak çoğunluk** yerine **nisbi temsil** sistemiyle yapabilmeye olanak tanısaydı; **deneyimli** bir İnönü CHP'siyle özgürlüklerden söz eden genç bir Bayar ve Menderes DP'sinin üstüne oturacakları daha **dengeli platform** bambaşka bir Türkiye diyalektiğine açılabilir miydi?

Bunlara, ipin altındaki Menderes'in azap dolu gözleri bile hiçbir açık yanıt veremezdi.

*
* *

Kaldı ki, **tarih** ütopyalarla dolu belirsiz bir **bulmaca** değil, **yaşanmış olan**'ın ta kendisidir.

Üçüncü Bölüm

27 Mayıs ve Sonrasında Çoğulculuk Arayışları

1

27 MAYIS EYLEMİ VE MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ

I

27 MAYIS EYLEMİ, «TARİHSEL ÜÇLEM» KARŞISINDA HANGİ YOLU SEÇECEK?

EĞER **tarihsel ortam** olanak verseydi de, toplumsal gerçekliğe o anda geniş boyutları arasında bakılabilseydi, daha 27 Mayıs 1960 sabahı başlarken, **Ali Suavi**'nin yüzyıl önce dile getirdiği **üçlem**'in Türkiye'nin önüne bir daha bütün açıklığıyla geldiği görülebilirdi.

Gelmesi doğaldı da...

Onlar, belli bir dönemin **nesnel** ilişkileri altında dile getirilmiş olan sorunlardı.

Tarih ana ancak gündemde bulunan somut sorunlarla uğraşır, onların **çözülüş** diyalektiğini araştırır.

Türkiye'de 27 Mayıs sabahı **siyasal iktidar**'da ne **Bayar**'la **Menderes** ve ne de **Demokrat Parti** vardı.

Ne yapılacak, onlardan boşalan **iktidar** odakları kimler eliyle ve nasıl doldurulacak, en önemlisi, seçilecek yolun ana **doğrultu**'su neler olacaktı?

Türkiye'nin doğrultularıyla ilgili **üç parti** böylece yeniden gün ışığına çıkıyor, **üçlem** bir daha ete ve kemiğe bürünüyordu :

● Birikmiş tüm iç ve dış engelleri bir çırpıda yok edecek bir **diktatör** mü belirmeliydi?

● **Kurucu Meclis** oluşturulup düzenin yeni dengelerde kendisini **yeniden üretebilmesi** için 1924'ten beri Türkiye'ye yön veren Anayasa'dan başka bir **anayasa** mı yapılmalıydı?.

● Yoksa gerçek çözüm, **sivil** ya da **uygar toplum** konusundaki özlemleri karşılamak üzere önce yığınların eğitsel, toplumsal ve ekonomik gelişimlerini beklemek, onların hak ve özgürlükleri yaşama geçirmeleriyle birlikte de yavaş yavaş Türkiye'nin kurtuluşuna **ortam** açmak mıydı?

27 Mayıs'ı gerçekleştiren tüm gizli örgütler, **Demokrat Parti'**yi **devirme** amacını genellikle ilk ve baş hedef seçmişlerdi. Belki, eylemin en son odağında, belli bir **yarın'**a **ilişkin** programlar da vardı. Ancak, **eylem'**in çok uzun süreli amaçlarıyla uygulama kanalları arasında —en azından **teori** ve **pratik** düzeyinde— böyle bir **amaç** ve **araçlar bütünleşmesi** gerçekleştirilmemişti. **27 Mayıs,** teorisiyle, kendi devrimci amacını pratiğe dönüştüren dipten doruğa örgütlü bir çağdaş politik çabanın ürünü olabilmenin ötelerindedir. **Devirme** eylemi, amacının en iyi olduğu durumlarda bile **devrimci sosyo/politik örgütleniş** gereksinimini **karşılamaz** ve **ona yetişemez.**

27 Mayıs'ın ilk günü Ankara sevinç, şaşkınlık ve kargaşayı aynı anda yaşar. 26 Mayıs gecesi damadı Metin Toker'e uykuya yatmadan önce **«ihtilâl kapımızda...»** diyen CHP lideri **İnönü** için bile **27 Mayıs** ancak uzak bir belirsizlikten ibaret-

tir([1]). Bu **belirsizlik,** Demokrat Parti iktidarını devirip Cumhurbaşkanı Bayar'ı bizzat Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı aracılığıyla tutuklatan ya da Kütahya'da Menderes'i etkisiz kılan devirme eyleminin önde gelen çoğu yöneticileri açısından da aynı ölçüde söz konusu edilebilirdi. Elinde silah bulunan her üniformalı, DP'li ya da DP'ye yakın sayılan ya da önde gelen her kişiyi tutuklayıp bir askeri binaya doldurmaktaydı.

Eylemi başkentte etkin biçimde yürütenlerden General **Cemal Madanoğlu,** şunları ekler ([2])

> «Şu evde falanca var, onu da götürün, şu adam da onlardandır şeklinde hemen bütün mebusları ve yakınlarını toplamışlar Baktım durum büyüyor. Derhal Harp Okulu'na gittim. Ortalık ana baba günüydü. Siviller dolmuştu. Kabine azaları hariç, gerisini bırakmalarını söyledim. 150 kişi kadar bıraktılar. Bunların hepsi de DP mebuslarıydı.»

Eylemin etkin bir kişisi, 27 Mayıs günü salt en üst düzeydeki **siyasal sorumlular**'ı karşısına almakla yetinen bir **devirme**'den söz etmektedir. Eğer o yol sürdürülseydi, bunun doğal sonucu siyasal sorumluluğu bulunan kişilerin belki de **Yüce Divan**'a verilip yasama organının en kısa sürede bir seçimle yenilenmesi olurdu.

Bu, pratikte, uzun süreli **üçüncü parti**'nin ağır basması ya da benimsenilmesi demekti.

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl,** c. III, Ankara, Burçak Y 1967, s. 1-2

(2) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** c. III, s. 464

Ancak, **27 Mayıs** kendisine bir **teorik temel** aradığı zaman görecektir ki, tarihsel aşamalara bu denli **saf** bir bakışla eğilmek olanaksızdır. Yaşanan dönemin iç ve dış diyalektiği altında, yaşam, arada hiçbir şey olmamış gibi süremezdi. Yapılan **eylem**'e çözümün nerede olduğunu, General Madanoğlu'nun **İstanbul Üniversitesi**'nden getirttiği bir dizi kamu ve anayasa hukuku otoritesinin gösterdiği söylenir. Gerçekten de, Rektör **Ord. Prof. Onar** başkanlığındaki İstanbul Üniversitesi bilim kurulu, eylemcilere hem giriştikleri işin, **«anayasaya ters düşmüş»** bir siyasal iktidara karşı yapılmış **yasal** bir eylem olduğunu belirten, hem de yeni çözüm yollarını gösteren ünlü **Anayasa Komisyonu Raporu'**nu 28 Mayıs 1960'da verdiği zaman, olayların akışı belli biçimde değişecektir. «Bugün içinde bulunduğumuz durumu âdi ve siyasi bir **hükümet darbesi** saymak doğru değildir» diye başlayan Rapor, **hak** ve **hukuk** kavramlarıyla hiç bir ilginin kalmadığı 1960'lar başı Türkiye'sinde Büyük Millet Meclisi'ni bile «gerçek bir yasama organı» sayamıyordu. 27 Mayıs'ın uygulanmasını gerçekleştiren güçler arasından oluşturulacak bir **Milli Birlik Komitesi** giderek **devlet kurumları'nı-siyasal iktidar'ı** ve **yasal hükümet'i yeniden kurmak zorunda'**ydı(¹).

Eylem böylece yepyeni bir işlev kazanıyor; bir **yeniden kuruluş** görevine çağırılıyordu. Bu, son çözümde, **27 Mayıs'**ın ilk kez gerçek anlamda bir **devrim** olmaya da çağrılmasıdır. Eksik ya da yanlış olan nokta, **eylem'**in kendi doğrultusunu buluşunda belli bir etkinlik gösteren bilim adamlarını ya da **Üniversite Raporu'**nu bu **rota** değişiminin **tek nedeni** gibi görmektir. Oysa,

---

(1) «Anayasa Komisyonunun Raporu», Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, c. III., 468-472

ortam, varolan süreç altında **üniversite** böyle bir yönlendirilişe katkıda bulunmasaydı bile onu yine de kendisine bir **anlam** ve **temel** bulmaya itecekti. İtmeseydi, **27 Mayıs'**ı gerçekleştirmenin ne gereği ve ne de anlamı olurdu. **Üniversite,** çözümlerin oluşumunda **neden** değil, ancak bir **sonuç'**tur.

Üçüncü çözüm bu koşullarda sahnenin —belirli bir süre için— dışına itiliyordu. Geride ancak ilk iki olasılık, bir **diktatör'**ün yönetiminde tüm iç ve dış engelleri tek elde çözüme götürmek ya da bir **Kurucu Meclis** aracılığıyla yeni bir **anayasa** ve **örgütleniş** biçimini yaratmak seçenekleri kalmaktaydı.

27 Mayıs, bu anlamda, 28 Mayıs 1960 günü önündeki gündemi **üçlem'**den bir **ikilem'**e indirmiş bulunuyordu.

II

ÜNİVERSİTE ANAYASA KOMİSYONU ELİYLE 27 MAYIS EYLEMİNE SUNULAN PROGRAM

Üniversite Anayasa Komisyonu'nun Raporu, 27 Mayıs'çıları Türkiye çapında bir yeniden kuruluş görevine çağırırken, iki önleme başvurmayı salık veriyordu

> «Birincisi Âmme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve Milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, âmme menfaatini gözetecek **fiili ve geçici hükümet** kurarak idareyi devam ettirmek.
>
> İkincisi : Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleş-

mesini sağlayacak Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir **Anayasa** hazırlamak, ayrıca milletin gerçek idaresinin ihrazına imkân verecek bir **çoğunluk istibdadı**'na mâni olarak, siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dahilinde bir **seçim kanunu** meydana getirmek.»

Ancak bunlardan sonra **yeni seçim**'e gidilecek ve **demokratik kurumlar,** yeni anayasanın ışığında yaratılacaktı.

Tarih, ister istemez soracaktır

Yeni Anayasa'yı yaratacak olan kimdir?

● Bir **Kurucu Meclis** mi?

● Yoksa, çok daha değişik nitelikte yetkilere sahip farklı organlar mı?

Önerilen çözüm, bu konuda da şu özellikleri taşımaktadır·

● İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden çağırılan görevli öğretim üyeleriyle oluşan Anayasa Komisyonu, Ankara Üniversitesi'nden de bilim adamlarını kendisi çağırarak bir **hazırlayıcı küçük komisyon** durumunda yeni anayasa projesini düzenleyecektir.

● Proje, daha sonra, **Yargıtay, Danıştay, Sayıştay** ve **Askeri yargı** yargıçları gibi en yüksek yargı kurumlarından, basından, barolardan ve benzeri toplumsal kurumlarla uzmanlardan oluşturulacak daha geniş bir **heyet'in** ve Milli Birlik Komitesi tarafından kurulacak Hükümet'in incelemesine sunulacaktır.

● Anayasa projesinin yasal biçimini alması için izlenecek yöntem ayrıca saptanarak kamu oyuna duyurulacaktır.

Türkiye'de varolan siyasal seçenekler arasında, bu öneri bir **Kurucu Meclis** çağrısı mıydı?

Kurucu Meclis, toplumun bağrı içinden seçilen ve onları doğrudan temsil eden yetkili temsilcilerin, bir anayasayı da yine kendi eliyle yapma girişimidir. Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın deyişiyle, «Halk, yalnız anayasa yapmakla görevli bir meclis seçer. Anayasayı bu meclis yapar. Bu arada, anayasanın yapımı tamamlanıncaya kadar, meclis devletin yönetimini de yüklenir» (1).

Oysa, önerilen model, anayasa projesinin tümüyle seçilmiş bir yasama organı dışında, belli bir bilim adamları grupunca düzenleneceğini belirtiyordu. Tasarı, yüksek yargı organlarıyla bazı toplumsal kuruluş, dernek ve benzerlerinden oluşacak daha geniş bir **heyet**'le M.B.K.'ce kurulacak **hükümet'in incelemesi**'ne sunulacaktı.

Söz konusu **kurul**, en geniş ve demokratik anlamıyla düşünüldüğü zaman bile bir **meslekler meclisi** ya da **korporatif meclis** biçiminde tanımlanabilir miydi?

Kaldı ki, **yürütme gücü** de bu **heyet**'in içinden çıkmıyor; eylemi yaratan **Komite** tarafından atanıyordu. **Yasallaşma**'ya ilişkin sözlerden anlaşılanlar, halkın doğrudan katılımı **dışında** yapılan anayasanın, belki de **kurucu plebisit** yoluyla **evet** ya da

---

(1) Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku** (4. Bası), İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi, 1980, s. 128

hayır demekten ibaret bir istekle halkoyuna sunulabileceğini düşündürüyordu.

Etkin bir **Kurucu Meclis'**i de büyük ölçüde **saf dışı** eden bu yöntem, son durağında nereye varır, Türkiye'ye ilişkin temel **üçlem'**in hangi durağına ulaşırdı?

27 Mayıs'ın gerçek tarihsel sorunu, bir yerde, burada yatar.

Güncel sorun, **demokratikleşme** özlemleri karşısında böylece yine de **güçlü bir yönetim'**den **dikta'**ya kadar uzanan olasılıklarla **Kurucu Meclis** yoluyla uzun sürede **sivil toplum'**a açılabilecek seçenekler üstünde düğümlenir.

Buna bir **karşılık vermek** zorunluydu. Salt **içsel** düzeyde de değil, **uluslararası** etkileşimlerle birlikte çözüm aranmalıydı.

«Adi ve siyasi bir **hükümet darbesi»** olmanın daha ötesindeki **kurucu** işlevlere çağrılan **27 Mayıs** eylemi, varoluş yasaları altında, kendi kendisiyle yapacağı en büyük **hesaplaşma'**nın eşiğinden ilk adımını attığını o anda —kuşkusuz— bilemezdi.

Ama, tarihten —bu anlamda— kaçılamazdı da...

III

TARİHSEL ÖNDER İNÖNÜ, GÜRSEL'E CHP'NİN PROGRAMINI ÖNERİYOR...

Demokrat Parti'yi siyasal iktidardan alaşağı eden eylemden bir süre önce **izin'**le **İzmir'**e gitmiş bulunan Kara Kuvvet-

leri Komutanı **Orgeneral Cemal Gürsel**, Ankara ve İstanbul'da askeri eylemi yöneten çekirdekler tarafından **yeni güç**'ün başı olmak üzere 27 Mayıs 1960'ın öğle saatlerinde Ankara'ya getirildiği zaman **iktidar ikilem**'inin en somut sorunlarını önünde bulur. Eylemcilerce hızla ortaya çıkarılan **Milli Birlik Komitesi** başkanlığının yanı sıra **devet başkanı** ve **başbakan** sıfatlarını da üstüne alan Orgeneral **Gürsel**, ilk gün, «Türk milletinin hissiz bir **sürü** olamayacağı»nı vurgulamakla yetinmişti. Kuşkusuz, bir toplum **duygudan yoksun** bir **sürü** gibi düşünülemezdi. Her düzenin, kendisine **anlam** veren çeşitli sosyal güçleri ve bu güçlerin de bütün toplumsal örgütlenişe yayılan kolları vardır. **Demokrat Parti** giderek geri dönülmez biçimde güncel arenanın dışına sürülürken, öteki siyasal güçler ve örgütlenişlerle olan ilişkiler de başka bir çözüm beklemekteydiler.

27 Mayıs eylemi'ni giderek kendi başına bir **politik otorite'** ye dönüştürmek isteyen kesimler, bu noktada, davranış kurallarını belirlemeye çalışırlar:

Yeni eylem «hiç bir **parti**'yi tutmayacak» ve «onlarla **birlikte** de olmayacak»tı.

Bu arada **Komite**'ciler en kısa sürede yapılacak bir genel seçimle, iktidarı yeniden **ulusal irade**'ye bırakacaklarını ekleseler bile, varolan partilere sırt dönen bir yöntem, en sonunda, onları kendilerine daha etkin bir **kök**, bir **temel** aramaya iterdi. Zira elinde **silah'ı** bulunan güçler açısından da, **varolan** önemli bir gücü tutup desteklemeksizin uzun süre etkili kalabilmek olasılı değildir. Kaçınılmaz olan görev, yeni gücün, iktidar köklerini üretebilmek için, kendi siyasal örgütlenişini de gerçekleştirmesidir.

Tarihsel deneyimlerinin de ışığında izlenecek yolun **ne-**

reye gideceğini herkesten önce gören ve bizzat **Gürsel** önünde dile getiren, CHP lideri **İnönü** olacaktı. İnönü, devlet başkanını kutlamak gerekçesiyle 29 Mayıs'ta Gürsel'e yaptığı ziyarette, başbaşa kaldığı kısa süre içinde, ona kendi karşı reçetesini de sunmuştu[1]

- **Ordu'ya** kesinlikle **egemen** olunmalıydı.
- **Ordu** ve **yönetim,** kendi arasında **bölünmeme**'liydi.
- **Seçimler'e** en kısa sürede gidilmeliydi.
- **Dış politika** ve **uluslararası ilişkiler** konusunda çok **duyarlı** davranılmalıydı.

CHP lideri önerdiği çözümlerle hem eylemin varolan siyasal yapının ötesinde bir **politik içerik** kazanmasına karşı çıkmakta, hem de **genel seçim**'i erkenden gündeme sürerek yeni **siyasal iktidar**'ın sahipliğine adaylığını koymaktaydı. Dış ilişkilerle çelişecek büyük değişikliklerden kaçınılması önerisi, daha da anlamlıdır. **Batı sistemi** içinde yer alan bir toplumda, uluslararası sistemin yasaları altında gerçekleşen bir **iktidar kayması**'nın gerçek **itici** güçlerini, yaşamı o ilişkiler altında biçimlenmiş bulunan İnönü kadar yakından kimse tanıyıp sezinleyemezdi. CHP lideri inanıyordu ki, doğrultuyu bozmak ancak ortamı karıştırıp belki de bir **iktidar kaosu**'na döndürebilirdi. Bunu önlemek için, **silahlı** güçlerde **bütünlük** sağlamak, ona **egemen olmak** ve en kısa sürede de yolu yeniden politik arenanın en etkin gücüne —bu anlam içinde CHP'ye— bırakmak gerekirdi.

İnönü, böylece, sürekli genişleyebilecek bir **belirsiz program'a** karşılık, kendi **dar** programını gündeme sürmektedir.

---

(1) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** c. III., s. 459-460

CHP lideri, en stratejık noktaya dokunmuş olduğunu, çok kısa zamanda anlıyor ve eylemin başındaki Gürsel ile arasına kısa süre sonra bir **perde** indirilmek istendiğini sezinliyordu. 27 Mayıs eylemi, yedeğine alacağı öteki bazı toplum güçleriyle birlikte, yeni bir **Türkiye kuruluşu'**nun dinamosuna dönmeye çabalayacaktı.

IV

M.B.K.'NİN RADİKAL KANADI KENDİ İKTİDARINI KURMA ÇABASINDA

Milli Birlik Komitesi'nin etkinleşmesi birbirini bütünleyen halkalar halinde gerçekleşir

● Gürsel'in başbakanlığında, **partilerüstü** diye nitelenen kişilerden oluşan ilk **hükümet** ilan edilirken, düşürülen D.P. iktidarının bütün sorumlu kadroları hakkında bir **soruşturma kurulu** düzenlenmesi için Adalet Bakanı'na yetki verilir.

● Ankara'da Harp Okulu'nda tutuklu bulunan DP'lilerden ikiyüz kişilik bir grup 30 Mayıs günü, Marmara Denizi'nin İstanbul Boğazı girişindeki askeri üs **Yassıada'**ya gönderilir. Bayar ve Menderes de, 10 Haziran'da aynı yere yollanacak ve sonradan başlayacak uzun duruşmalar için gerekli dosyaların düzenlenmesine geçilecektir. **Yüksek Soruşturma Kurulu,** 1960 Haziran'ı biterken kesin biçimini almış bulunuyordu.

● Başlangıçta en kısa sürede **kışlalara dönme** sözünü eden **Milli Birlik Komitesi,** eylemin **siyasal** organı olarak, 12 Haziran 1960 da **yasama** görevlerini üstüne alır. Yeni dönemin **Ko-**

mite'ce onaylanan ilk **geçici anayasa**'sına göre, Meclis kapatılıyor, eski anayasa önemli çapta yürürlükten kaldırılarak değiştiriliyor ve kamu yönetimi, **siyasal iktidar'a** el koymuş bulunan güçlere veriliyordu. DP'ileri yargılayacak **Yüksek Adalet Divanı** da yine bu 27 maddelik **geçici anayasa**'yla gerçekleştirilmekteydi.

Daha önemlisi, yeni siyasal eylemi simgeleyen **Komite**'nin kendi kendisine kazandırdığı **statü**'dür. Geçici Anayasa'nın onuncu maddesine göre, **M.B.K. üyeleri**, ettikleri **yemin**'e sadık kalmadıkları bir **yargı** hükmüyle kesinleşmedikçe, içinde bulundukları kuruluştan **çıkarılamaz**'lardı.

Bu gidiş, başka bir deyişle, **yeniden kuruluş**'u başaracak olan tek, tartışılmaz ve değiştirilmez **üst otorite**'yi yaratma yolundadır. Bu otorite, belki bir **mutlak iktidar** niteliğini elde edebilir ama herhalde kendi otoritesini aşan nitelikteki bir **Kurucu Meclis**'e yeşil ışık yakacak güç olamazdı.

● Yeni eylem giderek **korunma** ve hangi nedenle olursa olsun kendisine karşı çıkacak güçleri **etkisiz kılma** eğilimlerini de ortaya koyacaktır. Bu amaçla önce tutuklanan ve gözetim altına alınanlarla ilgili olarak, **İnkılâbın Korunması**'nı öngören yasa, 28 Haziran'da yayınlanır. Bunu, **İnkılâp Mahkemeleri** adını taşıyan yasanın, 18 Ağustos 1960'da yayınlanması izler

Hiçbir zaman uygulanamayacak olan **İnkılâp Mahkemeleri** ne yapacaklardı?

Yasaya göre, bunlar, **M.B.K.** tarafından, gerekli görüldükçe, **«yeteri kadar»** ve **«sabit ya da gezici»** olarak kurulacak **yargı** organlarıydılar. Yargının alanı, böylece tüm ülkeye yayılıyordu. Bir başkan'la iki yargıç üye ve bir savcı'dan oluşan İnkılâp Mahkemesi kadroları, yedek ve yardımcılarıyla birlikte,

Bakanlar Kurulu'nun bir kat fazlasıyla göstereceği adaylar arasından, Komite tarafından atanırlardı.

1950'ye doğru kalkan **İstiklâl Mahkemesi** yasası, bir başka kılık giyerek geri gelmişti. Önerilen sistem, **yasama** gücünü eline alan ve kendisine bağlı **yürütme** gücünü özgürce belirleyerek denetleyen **yeni otorite**'nin, bütün **siyasal** nitelikli sorunlar üstünde kesin bir **yargı gücü'**nü elde etmesi demekti. Salt **ölüm** cezalarını uygulama yetkisi bulunmayan söz konusu mahkemelerle, Türkiye bir anlamda hem **yasama** ve hem de **yürütme** gücünü aynı anda bağrında tutan ve İstiklâl Mahkemeleri'ni kendi içinde oluşturarak bizzat **yargı** erkini de eline alan **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'**nden sonra âdeta ikinci bir **olağanüstü** güce dönüşmekteydi. Oysa, tüm olağandışılığına karşın, İlk Meclis **halk temsilcileri'**nden oluşmak gibi çok özel bir duruma sahiptir(1). 27 Mayıs'ın önerdiği **İnkılâp Mahkemeleri**, kendi **kurucu'**luğunu ilan eden bir çekirdeğin, **«yasama/yürütme/yargı»** güçlerini tek başına benliğinde bütünleştirme çabasını yansıtır.

1960 Mayıs'ı daha sona ermeden **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'na, **«Gelirler, ama gitmesini bilmezler!»** diyen CHP lideri **İnönü'**nün(2), yolun sonunu anlaması zor değildi.

Bu, er ya da geç, sorunlara **bir çırpıda** çözüm arayan ve kendi **iktidar kaynağı** dışındaki hiçbir siyasal güce yaşama hakkı tanımak istemeyecek olan bir ortama yöneliş olasılıklarının ilk aşamasıdır:

---

(1) Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 129 ve 144
(2) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, c. III, s. 493

1. Milli Birlik Komitesi özellikle kendilerinin de bir parçası olduğu orduyu bile istediği yönde değiştirmeye çalışacaktır. Örnek olarak, 2 Ağustos 1960'da yayınlanan bir yasayla, 235 **general** ve beş bin **subay** bir anda ordudan **emekli'ye** çıkarılıyordu.

Bu **yığınsal tasfiye,** sonradan **Eminsu** adını alan bir büyük hoşnutsuzlar grupunun ortaya çıkışına yolaçacaktı. Gelecekte, yeni iktidara karşı örgütlenmek isteyebilecek herhangi bir sivil güç, **Eminsu'**cu emekli subaylardan daha iyi bir hazır **dayanağı** zor bulabilirdi.

2. Yeni rejim, 30 Eylül 1960'ta **Devlet Planlama Teşkilâtı'**nı kuruyordu. **Özel kesim** için **yönlendirici** ve **kamu kesimi** için **zorunlu** nitelik taşıyacak olan **devlet planlama,** hem ekonomik kaynak kullanımını **yönlendirme,** hem de **denetleme** aracıdır. Siyasal belgeler, Türkiye'de 27 Mayıs'la açıklık kazanacak **planlama** çabalarının gerçekte Menderes daha iş başındayken başlamış olduğunu gösterirler. Batı Avrupa'lı planlama uzmanı Prof. **Jan Tinbergen'**in gözetiminde Ankara'da sessizce başlatılmış bulunan çalışmalar, Demokrat Parti'nin **çizgi dışı** ekonomik büyüme programından bunalmış bulunan **Batı sistemi'**nin koyduğu koşullara da uygundu. **Büyüme,** böylece, bir **disiplin'e** alınabilecekti.

3. **Salim Başol'**un başkanlığına atandığı **Yüksek Adalet Divanı'**nın duruşmaları 14 Ekim'de başlamaktaydı. Yassıadada, yabancı bir ülke tarafından devlet başkanına armağan edilen bir köpeği, köye çeşme yaptırmak üzere **Bayar'**ın bir kamu kuruluşuna sattırması olayını ele alan ünlü **köpek davası** açılıyordu. **Divan,** bir süre sonra, Başbakan Menderes'in bir **Dev-**

let Operası sanatçısıyla kurduğu ilişkiden doğan bebeğin doğum sırasında ölmesini ele alacaktı.

Bebek ölmüş müydü, yoksa ortadan mı kaldırılmıştı?..

Türkiye kamuoyu, günler süren **bebek davası** sırasında, Menderes'in başbakanlıktaki kasası içinde bulunduğu açıklanan **kadın külotları'na** kadar daha nice şeyi izleyecekti. Yeni otorite, böylece, DP'yi **tasfiye** işlemine girişiyordu. **Menderes'i**, büyük yığınlar önünde **çirkin** ve **güç** duruma düşürebileceği varsayılan her türlü **yolsuzluk** ve **özel suçlama,** birer birer sahneye çıkarılıyordu. Yargılamanın bir **anayasayı çiğneme** suçuna yönelebilmesi için, ancak **anayasal düzen** üstünde direnecek güçlerin üstünlüğü gerekliydi.

4. 28 Ekim 1960'da **tasfiye sırası** bu kez **üniversite**'lerdedir. **Komite,** 114 sayılı yasayla, sonradan **147'ler** adını alacak bir dizi öğretim üyesinin işine topluca son vermekteydi. 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör ve çeşitli doçentler ile asistanlardan oluşan **tasfiye listesi,** aslında **yeni rejim'in üniversiteden geçme**'si olayıydı. Kulislerde, **basın'**dan da geçileceği duyulmaktaydı. Üniversite dışı bırakılanlar arasında, daha önce Anayasa Komisyonu'nda görev alan Prof. Tarık Zafer Tunaya bile bulunmaktaydı. Tunaya, Doç. İsmet Giritli'yle birlikte, Anayasa Komisyonu'ndan da 25 Ağustos'ta beklenmedik biçimde uzaklaştırılmıştı. Klasik **parlamento** yerine **Türkiye'de** bir tür **korporatif meclis** kurulmasını öneren **Ord. Prof. Onar'**ın kimliğinde, onlar, yeni otorite'nin **radikal** kesimine ait olan **çözüm**'e karşı çıkmışlardı.

5. Yeni otorite, alışılmış **partiler** düzenine dönülmesini değil, önerdiği bazı **radikal** tasarılar çerçevesinde, oluşturula-

rak, çeşitli **meslek** temsilcileriyle işbirliği halinde çalışabilecek tek bir **ulusal meclis** kurulmasını istemekteydi.

6. Yeni düzen, sonuç olarak, bir **ülkü ve kültür birliği** kurmak amacındaydı.

Neydi bu **ülkü** ve **kültür birliği?**

Tasarı, önceden saptanan belirli **ülküler** üstünde gerçekleştirilecek bir **partilerüstü** eğitim, öğretim, basın-yayın örgütlenişini amaçlar. **Partiler** sistemini yokeden ana eğilimi, **korporatif meclis**'i ve **ülkü ya da kültür birliği** tasarılarıyla yeni otorite, **düzen**'i böylece kendi dünya görüşü yönünde değiştirmek istediğini de ortaya koymuş bulunmaktaydı.

Ancak, belirginleşen siyasal eğilimler bir takım **kökler'e** tutunmaya çalışırlarken, ister istemez başka bir takım köklerde de derin **çatırtılar** ve **şoklar** doğurmaktaydılar. Kulislerde tasarıların mimarı olarak, 27 Mayıs sabahı radyolardan yayınlanan ilk bildiriyle adı duyulan ve geçmişi 1940'ların **Turancılık** davalarına kadar uzanan Kurmay Albay **Alpaslan Türkeş** gösterilmekteydi. **Panturanizm** ideolojisiyle Türkiye çapında yeni bir **tek parti/tek adam** dönemini açmak özlemlerinden kuşkulanılan **Türkeş** ve iktidardaki bir grup **radikal MBK** üyesi genç subaya en büyük tepki, bir zamanlar **DP'ye** karşı muhalefeti yürüten **sol** kesimlerden ve **CHP'den** geliyordu. **Sol** ve **CHP'liler** karşı çözüm yolu olarak **Kurucu Meclis** isteğini gündeme yükseltmekteydiler.

MBK'nin sesi sık duyulan Kurmay Yüzbaşı **Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Muzaffer Karan** gibi radikal genç sözcülerine göre, Türkiye büyük değişikliklere **hasret** bir ülkeydi ve sorunlar çözülmeden yine **parti kavgaları'**na sürüklenmek bir kurtuluş yolu olmayacaktı.

V

RADİKAL ASKERİ KANADA KARŞI, İNÖNÜ İLK SAVAŞI AÇIYOR

Siyasal parti çalışmaları yasaklandığından, anlaşılması zor olan şey, bu sırada derinlerde olup bitenlerdir. Yeni otorite, bir şeyler yapmaya çalışmakta; bazan açık, bazan da fısıltı yoluyla, toplumun DP baskısından kurtulurken bir başka **dikta'**ya sürüklenme olasılıkları ülkeye yayılmaya başlamaktaydı.

Çatışmanın altında yatanları belli bir açıklıkla toplum önünde dile getiren yine CHP'nin 9 Eylül 1960'daki kuruluş yıldönümü nedeniyle **İsmet İnönü** olacaktı [1]

«Üç ay zarfında, **27 Mayıs**'tan evvelki **cemiyet** ve **siyaset** hayatımızı artık **hatırlamaz olmuş** gibi bir halimiz var. Geçen iktidar başındakiler, yeni usul marifetlerle, seçimi hiçbir zaman kaybetmemek hayaline kapılmışlardı. **Polis** ve **jandarma** elde bulunursa, **adalet** tesir altında olursa, söz söyleyebilecek vatandaşlar, nimetle veya kahırla **susturulursa**, serbest fikir söylemek basında ve Meclis'te imkânsız hale getirilirse, halk kıpırdayamaz ve aciz kalır sanılırdı. İdareciler, her milletin bu yola sapmış idarecileri gibi, **halk**'ın hakiki düşüncesini, **halk**'ın **potansiyel kuvvetleri**'ni anlamaz ve görmez hale gelmişlerdi...»

İnönü, **dün**'den sözaçarken âdeta **o güne** bir **değinme**'de bulunur gibiydi. Bu yol, sonu olmayan yoldu. Kaldı ki, İnönü'ye göre, Türkiye iç sorunlarına dalıp giderken **dışta** da büyük sorunlar doğmaktaydı. Gelecek yılların sarsıntısız geçirilmesi için dikkatli olmak gerekliydi.

Şu sorulabilirdi

---

(1) **Vatan**, 10.IX.1960, s. 1

CHP lideri, **çözüm**'ü nerede görmekteydi?

Tarihsel «**Başbuğ**»a göre çözüm iki yöndedir

● Yaşanan **inkılâp devri, 1961 Ekim**'inde **Büyük Millet Meclisi**'ne görevini bırakmak suretiyle sona ermelidir.

● Toplumu güvenliğe çıkarmış, **inkılâpçılar** —başka bir deyişle, **MBK üyeleri** de— 1961 Ekim'inden sonra iş başına gelecek yeni yönetimlerce lâyık oldukları **saygı**'yla göz önünde tutulacaklardır.

MBK'nin en az **dört yıl** daha **işbaşı**'nda kalarak görev yapması tezlerinin basında ortaya atılabildiği bir dönemde, bu, CHP'nin **savaşı başlatma** işaretidir. İnönü, görülmemiş bir kesinlikle **1961 Ekim** tarihini **görevin sona ereceği son süre** olarak ilan etmekle kalmıyor; bu çağrıya uydukları takdirde **MBK** üyelerine her türlü **siyasal korunma**'yı sağlayacağını da Türkiye ve dünya önünde açıklıyordu. Sabırsızlık, **tehdit** ve gündeme yükseltilen bir **yeni çözüm,** aynı anda, böylece belirginleşir.

Radikal kanadın, bunu görmemesi olanaksızdır.

İnönü, **kesin otorite** arayan ve tarihsel düzeyde tâ yüzyıl öncesinden beri varlığı bilinen **radikal seçeneğe** meydan okuyordu.

Hem de, **dış dünya**'ya dikkati çekerek...

VI

DIŞ ORTAM : U-2 UÇUŞU VE DÜŞEN EİSENHOWER, İÇ SONUÇ : RADİKALLERİN SONU

DP'nin düşmesi ve MBK'nin bir yıldız halinde sahneye yükselmesiyle gözden kaçan **dış ortam**'ın tarihsel olayı, DP döneminde **Adana**'da kurulmuş olan **ABD üsleri**'nden kalkan bir **U-2 casus uçağı**'nın başına gelenlerdir.

Pakistan üstünden Sovyet göklerine giren **Birleşik Amerika'ya** ait U-2 uçağı, erişilmez sanılan yüksekliklerde **SSCB'** nin **militer hazırlıklar'**ının ve **nükleer siloları'**nın fotoğraflarını çektiği sırada, 1960 1 Mayıs'ında Sovyetler tarafından beklenmedik biçimde düşürülmüştü. **Garry Powers** adlı pilot, gerçekleşebileceğine olasılık verilmeyen bu düşme olayında, derhal yanındaki zehiri içip yaşamına son vermesi gerekirken bunu da yapmamış ve **Sovyetler'**in eline **canlı** olarak **geçmişti**(1). **Moskova,** dünya kamuoyu önünde **Birleşik Amerika**'ya soruyordu

Uluslararası kurallara **«aykırı»** olarak yapılan bu uzay casusluğu, **«ABD Başkanı'nın bilgi»**siyle mi olmuştu, yoksa **«Başkan kendi otoritesini bile aşan güçlerin gizli oyunlarına araç»** mı edilmişti?

Sovyet lideri **Kruşçev,** casus U-2 uçağının düşürüldüğünü ilk kez açıkladığı **Sovyet Yüksek Meclisi'**nin 5 Mayıs 1960 günlü toplantısında, «**Başkan Eisenhower'**in içten barışçı özlemler beslediğine kuşku duymadığını» söyleyerek, olayı «Başkan'ı kısıtlayan **emperyalist** ve **militarist** çevreler»e bağlamıştı.

1960'ın 16 Mayıs'ında **ABD** ve **SSCB** yöneticilerini **Paris'**te bir araya getiren **doruk buluşması'**na gelirken, Başkan **Eisenhower, Kruşçev'**in kendisine yapacağı davranışı düşünde bile tasarlayamazdı. Oysa, Kruşçev toplantı başlar başlamaz söz alarak, «tüm uluslararası kurallara aykırı olan U-2 casus uçağı olayını Eisenhower'in dünya önünde **kınaması'**nı» isteye-

---

(1) ABD Hava ve Uzay Dairesi de, Sovyetler'in uçağı, pilotu sağ olarak ele geçirdiğini hiç düşünemediğinden ilk yanlışlığı yapmış ve **U-2'**nin, **«kazara** Türkiye'den Sovyet sınırına geçen basit bir **meteoroloji uçağı** olduğunu**»** öne sürmüştü.

cekti. Şaşkın durumdaki ABD Başkanı, kendi kendisini **otoritesiz** kılmaktan başka anlamı bulunmayan bu jesti yapmayı reddettiği anda da, Kruşçev doruk buluşmasını görüşmelere başlamadan terkedecekti.

Dünya, dehşet içindeydi.

Olay, Batı'daki çoğu çevreye göre, ABD'nin **soğuk savaş yanlısı** bazı etkin güçlerinin, **Eisenhower** gibi **barış yanlısı** bir **asker başkanı** bile **«kendi istemi dışında'**ki işlere sürükleyebildiğini» ortaya koymaktaydı. Başlamadan kesilen doruk buluşması, bir süre önce yaptığı Amerika gezisinde beklenmedik başarılar kazanan **Kruşçev** açısından, ikinci bir başarının simgesi oluyordu. O arada da, **Moskova** ve **Washington** arasında **sert notalar** gidip geliyor, **«Türkiye'deki üslerin işlevleri»** de aralarında olmak üzere en bunaltıcı sorunlar **gizli diplomasi'** nin kanalları içinde ayrıntılarıyla tartışılıyordu.

Türkiye, kendisine açıktan fazla bir şey **sorulmayan** bir ülkeydi. **İnönü'**nün bunun korkunçluğunu da görmemesi olanaksızdı.

Bir devlet, **ulusal bağımsızlığı'**na, karşın, kendisini doğrudan ilgilendiren bir sorunda bile aşırı **muhatap** alınmıyorsa, bu, onun adına **konuşma yetkisi'**nin **bir başkasına** ait olduğunun varsayılmasındandı. Aynı ölçüde sezilen gerçek, Eisenhower'in gücünün de hızla eridiğiydi. Öyle ki, yeni ABD seçimlerinde süresi dolan Eisenhower'in yerine **Richard Nixon** adaylığını koyacak ve Demokrat Parti'nin **barış** içinde yaşamaktan söz açan adayı **John F. Kennedy** önünde yıkılıp gidecekti. Başkan Eisenhower'ın **veda mesajı'**nda tüm Birleşik Amerika ve dünya kamuoyunun dikkatini çekeceği sorun, sonradan 1960

ve 1970'li yılların en büyük tartışmasına dönüşecek olan **«asker/sanayi bütünleşmesi»** olacaktır. **Eisenhower,** Amerikan halkına **«sakınılması gereken** en büyük **tehdit»** olarak, **«askerler ile savaş sanayilerinin elele vermesi»**ni göstermiş, buna karşı sürekli **uyanık** olmalarını uyarmıştı(1).

***

İnönü, işte, U-2'ler nedeniyle Moskova'yla Washington arasında **«barış içinde yanyana yaşama»** sürecinin bu büyük hesaplaşmaları yapılmaya başlanırken, **Türkiye**'de **kendi otorite**'sinden başka hiçbir şeyi tanımak istemeyecek ve belki de **Pantürkizm** ideolojisini giderek gündeme sürebilecek bir **tek**'ci **iktidar**'ın olanaksızlığını da gözlemlemekteydi.

İkilem, orduyu, üniversiteyi, siyasal partileri ve basını birer birer **tasfiye etmek**'ten sözedilen böyle bir ortamda, kendi kaçınılmaz son **iç iktidar savaşı**'nı getirecekti.

Getirecek ve 13 Kasım 1960 sabahı, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nı da üstlenmiş olan General **Cemal Madanoğlu** yönetimindeki daha ılımlı bir **Milli Birlik Komitesi** grupunun, **Gürsel**'in de onayıyla, bu kez **Türkeş** başta olmak üzere, **Ondörtler** diye tanınan **radikal kanat**'ı **tasfiye** ettiği görülecekti. Söz konusu radikal subaylar, hem **Komite**'den çıkarılıyor, hem ordudan **emekli** ediliyor ve hem de **danışman** statüsü verilerek birkaç gün içinde Türkiye dışındaki Büyükelçiliklere sürülüyorlardı.

Bu, **radikal çözüm**'ün belli bir süre için tarih gündeminden uzaklara sürülmesinin de başlangıcıydı.

Tarihsel üçlem içinde arta kalan çözüm, **Kurucu Meclis,** artık gündeme yükselecekti.

---

(1) Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye,** s. 219

2
KURUCU MECLİS DÖNEMİ VE 1961 ANAYASASI'NIN ÖZGÜR DÜNYASI

I

KURUCU MECLİS YENİ BİR ANAYASA OLUŞTURMAYA BAŞLIYOR

KURUCU MECLİS, sayıca küçülen ve **radikal** kanadını yitirdikten sonra giderek eskisine oranla güçsüzleşen **27 Mayıs** eyleminin siyasal organı olan **Milli Birlik Komitesi** tarafından, 13 Aralık 1960'da çıkarılan yasayla varlık kazandı.

İlk toplantısını, 6 Ocak 1961'de Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan yeni yapıda gerçekleştirdi.

Türkiye böylece **yeni anayasa** yapımına yönelmekle kalmıyor, çok değişik anod ve katodlarda kutuplaşacak olan **geniş** bir **çok partili siyasal yelpaze**'ye de açılıyordu. **Yeni anayasa,** somutta, **yeni partiler** demekti. Hem de, geçmişin birikimlerini ister istemez **aşmakla yükümlü** bulunan **partiler**... Onlar sırası gelince birer birer kurulup örgütlenecek ve demokratik savaş gününde cephedeki yerlerini alacaklardı.

Türkiye'de yapılan iş, daha genelde, ne salt bir **anayasa değişimi** ve ne de salt bir **politik örgütleniş yenilenmesi**'ydi. Gerçekte, **bir düzen,** bütün olarak, alışılan eski **yaşantı biçimi'**ni, **dünyaya bakış açısı**'nı, bağrındaki **çelişki dinamikleri**'ni yer-

lerinden oynatma süreciyle karşı karşıyaydı. Bu öyle bir süreçti ki, ardında **modern kapitalist toplum**'un yani **çoğulcu sınıflı yapı**'nın tüm tarihsel mantığı ve felsefesi de vardı. Yalnız anayasa yeniden yapılmıyor; 1920'lerin **M. Kemal** günlerinde başlayıp **1945 durağı**'ndan geçen ve 1950'deki iktidar değişimiyle bir başka dönemece giren tüm ilişkilere giderek yepyeni **biçimler** veriliyordu.

Biçimler, bu bağlam içinde, **öz**'ü de bir noktadan alıp bir başka noktaya taşırlar. **Öz,** başka bir deyişle, kendisine verilen **biçim**'le birlikte yeniden oluşur. Michelangelo, taşı ya da mermeri yontup nasıl o görkemli ürünleri yaratmışsa **yeni anayasa**'nın ortaya koyacağı **yeni form** da —varolan çoğu standartları son derece zorlasa bile— yine de Türkiye'de bir başka **öz**'ü çağıracak; onu başka kıyılarda, başka tarih deneylerinin öznesi durumuna getirecekti.

II

«DİRENME HAKKI» KAVRAMI 1961 ANAYASASI'NDA NASIL ÇÖZÜMLENDİ?

1961 Anayasası adı verilecek olan **27 Mayıs'ın anayasa**'sı, çoğu modern anayasada olduğu gibi, bir **başlangıç** bölümüyle başlayacaktı. Ona anlam veren tüm özlem ve duyguların da, somutlaştırılmasıydı bu(1)

«Tarihi boyunca **bağımsız yaşamış,** hak ve hürriyetleri için **savaşmış** olan;

---

(1) Kâzım Öztürk, **Gerekçeli Anayasa,** Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 16

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla **meşruluğunu kaybetmiş bir iktidar**'a karşı **direnme hakkı**'nı kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak **mili birlik ruhu** içinde daima yüceltmeyi amaç bilen **Türk Milliyetçiliği**'nden hız ve ilham alarak ve;

«Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesinin, **Milli Mücadele ruhu**'nun, **millet egemenliği**'nin, **Atatürk Devrimleri**'ne bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetleri'ni, **milli dayanışma**'yı, **sosyal adalet**'i, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve **teminat** altına almayı mümkün kılacak **demokratik hukuk devleti**'ni bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için; Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasa'yı kabul ve ilân ve onu, **asıl teminat**'ın **vatandaşlar**'ın gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, **hürriyet'e, adalet'e ve fazilet'e** âşık evlâtlarının **uyanık bekçiliği**'ne **emanet** eder.»

1961 Anayasası, böylece, kendisi hakkındaki en doğrudan ve yalın açıklamayı getirmiş olmaktaydı.

Bu, **öz**'de **zor**'u ve **baskı**'yı yadsıyan bir anayasadır. **Zoru yadsıması** o düzeylerdedir ki, **zora karşı direniş**'i bile bir **hak** sayabilecek kadar...

Kuşkusuz, hiçbir anayasal düzenin, kendi **varoluş felsefesini yokedecek** bir **zor**'u onaylaması beklenemez. Burada sözü

edilen de, **yıkan** değil, kendisini ve **demokratik öz**'ünü **koruyan** bir **toplumsal bilinç**'tir. Anlamı boşlukta kalmış bir **direnme hakkı,** ancak **tüm yapıyı altüst etmekle** kalır. **1961 Anayasası**'nı oluşturan Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu'nun da bir üyesi olan Prof. Dr. Mümtaz Soysal, **zor**'a gerekirse **zor**'la karşı çıkmaktan söz eden ve tâ ortaçağın Hıristiyan ideolojisinden beri varolan bu kavramın, Anayasa'nın maddeleri yerine, **başlangıç** bölümünde anılmasını ilginç bir uzlaştırıcı formül olarak niteler[1]

«Daha önce konan kurallardan ayrılmış ve **zulüm** yoluna sapmış bir **kuvvet** karşısında **zor** kullanarak direnmek, insanların doğal davranışlarına ve içgüdülerine de uygun olabilirdi ama, bu direnmenin bir **anayasa hakkı** olarak hukukça düzenlenmesi, **kurulu düzen**'in, daha doğrusu **kurulu düzen** adına **kuvvet** kullanmak isteyenlerin karşısına sürekli bir **engel** koymuş olacaktı. Ama, öte yandan bir çok kişiye göre, **27 Mayıs** hareketini geçerli bir **hukuk temeli**'ne oturtabilmenin tek yolu da böyle bir hakkın varlığını **kabul** etmekti. Bu durumda, **«direnme hakkı»**nı Anayasa'nın maddeleri arasına açık bir hüküm olarak koymayıp **Başlangıç** kısmında dolaylı bir biçimde böyle bir haktan söz etmek en doğru yol olarak göründü. **«Direnme»** sözü, **Anayasa'yı çiğnemeye kalkışacak** yöneticiler için bir **uyarı** niteliği taşıyacaktı.»

Prof. Soysal'a göre, unutulmaması gereken nokta, amaçları **yıkıcı** duruma gelen bir yönetimi **«değiştirmek ya da devirmek»** hakkının 4 Temmuz 1776'daki **Amerikan Bağımsızlık Bildirisi**'nde de; **«zulme karşı direnme»**yi insanın **«doğal ve za-**

---

(1) Mümtaz Soysal, **Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1979 (5. baskı), s. 109

manaşımına uğramaz» hakkı olarak gören Fransız Devrimi'nin 26 Ağustos 1789'daki **İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirisi**'nde de yer almış bulunuşudur.

1961 Anayasası'nın ardındaysa, bütün bir geçmişin **acı, baskı** ve **bunalımlar**'ı vardı.

Toplum, genel seçimlerde **mutlak çoğunluk** sistemi sonucu, oyların yarıdan azını elde eden bir tek partinin tüm parlamentodaki sandalyaların onda sekizini alabildiğini kaç kez görmüştü. Halkoyunun toplam olarak yarısından çoğunu kazandığı halde, **muhalefet**'in aynı parlamento sıralarında bir avuç temsilcisiyle nasıl **soluksuz bırakılabildiğini** izlemişti. Parlamento görüşmelerinin kısıtlamalara uğratılmasına; **antidemokratik** olduğu tartışmasız tasarıların, oyçokluklarına dayanılarak ekspres hızlarıyla yasalaştırılmasına tanık olmuştu. **Öneren'in** de, **onaylayan**'ın da salt kendisinden ibaret bulunduğu bir yasama organına sahip siyasal iktidarların, **yürütme** gücünü ne kadar kolaylıkla Türkiye çapında bir **terör**'e yönlendirebildiğini —bir dehşet filmini seyredercesine— izlemişti. İşler, en sonunda, **yasama**'nın ve **yürütme**'nin bir olağanüstü **yargı** yetkisiyle herşeyin üstüne çıkabilmesine kadar da vardırılabilmişti.

1961 Anayasası'nın altındaki imza, böyle bir **dün**'ü, bir daha ne **bugün,** ne de **yarın** yeniden yaşamak istemeyen bir sosyal istençin imzasıdır Anayasa, kendi savunusuna verdiği özel anlamı, **temel hak** ve **özgürlükler**'le ilgili bölümünde çok daha ayrıntılı biçimde belirler. Konu **düşünce özgürlüğü** kavramına gelince, 1961 Anayasası artık herhangi bir sınırlama bile tanımaz. Bu konuda Anayasa şunları dile getirir:

«Madde 20 — Herkes **düşünce** ve **kanaat hürriyeti**'ne sahiptir; düşünce ve kanaatlarını, **söz, yazı, resim** ile veya

başka yollarla **tek başına** veya **toplu olarak açıklayabilir** ve **yayabilir.** Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz.»

Özgürlük kavramıyla **özgürlüğün özü** burada elele verirler. Yine anayasacı Prof. Soysal'ın tanımlamasıyla, **«özüyle birlikte özgürlüğü kaldıran»** bir sınırlamaya da olanak bırakmazlar. **«Düşünce** ya vardır, ya yoktur; **«bazı düşünceler açıklanabilir, bazıları açıklanamaz»** dediğiniz andan itibaren düşünce özgürlüğünü özüyle birlikte ortadan kaldırmış olursunuz»(1). Herhangi bir **suç'u** önleme kaygısıyla, bu kez tümüyle **düşünce**'yi **önlemek**, 1961 Anayasası'nın anayapısıyla yadsıdığı bir olgudur. **Suç** kesinlikle, **düşünceden ayrı** tutulmak gereken bir kategoridir.

1961 Anayasası'nın siyasal kurumlar, kurumlar arası ilişkiler, devlet, kamu ve toplum ilişkileri üstünde getirdiği çözümlemeler, kendi **özgürlük** felsefesinin kaçınılmaz birer uzantısıdırlar.

III

1961 ANAYASASI'NIN ÖNGÖRDÜĞÜ YENİ SOSYO/POLİTİK SİSTEM...

1961 Anayasası'nın siyasal felsefesi, daha genelde **Türkiye'**de özellikle ilk anayasal çabaların başladığı **1876'**lardan beri her deneyle bir daha öğrenilen derslerin artık genel bir **anayasal hüküm** düzeyinde yazılmasıdır. Bunu, salt bir **geçmişe**

(1) Mümtaz Soysal, **Anayasanın Anlamı**, s. 146

tepki anayasası saymak **yanılgı** olur. **Tepki,** kısa boyutlu bir yaklaşımdır. Oysa, **özgürlük arayışı,** Türkiye üstündeki son yüzyılın **tek ve kesin doğrultusu** olarak nitelenebilir. **Sivil toplum,** gerçekte, **özgürlükler**'in **insanlar** için bütün **uygulanabilirlik'**leriyle varoldukları toplumdur. **Sivil toplum'**u, **kendi süreklilikleri** içindeki **yatay** ve **dikey** geçişleriyle yaratan **düzen'**dir; onun bağrındaki **tarihsel güç ilişkileri'**dir.

1961 Anayasası, en son çözümae, **yarın'**a bakmıştır. Kısa bir yarına da değil, **en geniş** ve **en uzun** boyutlarıyla **tüm geleceğe**... Eğer kuruluşundan ikiyüz yıl sonra bile bir **ABD toplumu** hâlâ **aynı anayasa** aracılığıyla yönetilebilmişse; **İngiltere** bir yazılı anayasaya bile gerek duymamışsa; bunlar da yine düzene yön veren anayasal kuralların **çok uzun** prespektiflerle çizilebilmiş olmasındandırlar. Anayasalar, **günlük akış'**a göre sabahtan akşama yeniden yazılan **sıradan yasalar** değillerdir. **Sıradan yasalar'**da **yüzyılları aşan** bir soluk da bulunmaz.

1961 Anayasası, böylece, Türkiye'de odukça ileri dönük bir **çok partili** politik temsilin **yasama/yürütme/yargı güçleri** arasında, çok daha **geniş** ve **denetleyici** dengelerin; **merkezci otorite** karşısında **yerel, yatay** örgütlenişlerin kurallarını koyacaktı. İster **iktidarda** ister **muhalefette** olsunlar, **siyasal partiler'**i, demokratik siyasal yaşamın **vazgeçilmez unsurlar'**ı sayacaktı. **Özerk üniversite'**yi, **özgür basın'**ı **özerk kamu radyo** ve **televizyonu'**nu, **dernek** kurma ve **örgütlenme** haklarını güvenceye alacaktı. Yasaların, Anayasa'nın özüne ve biçimine uygunluğunu denetlemek üzere **Anayasa Mahkemesi'**ni kuracaktı. **Toprak reformu'**na kadar uzanan bir dizi yeniden düzenlemeyi, **anayasal görev** diye gündeme getirecekti. Parlamentonun dilenildiğince seçimlere götürülüp sık sık değiştirilmesini

engellemek özlemiyle **kestirme** yöntemlerle **fesih hakkı'**nı bile tanımayacak; **Meclis'in sürekliliği** anlayışı çerçevesinde, çok zor koşullara bağlanmış olan **parlamentoyu yenileme** yöntemlerini öngörecekti.

Bunun, **Türk parlamento hukuku** üstünde de geniş etkileri olacaktır. Ne var ki, bir **parlamento** yalnız **anayasa** içinde yer alan kurallarla biçimlenmez. **Gerçek halk meclisi,** anayasal yapıyı, tarihsel süreçte yarattığı **gelenekler'**le güçlendirir ve pekiştirir. Oysa, **1961 Anayasası** koyduğu geniş ve uzun süreli ilkelere karşın, **parlamento** düzeyinde gerekli desteği kolay bulamayacaktı. Zira, **anayasa kuralı'**nı yaşama geçiren ve onun günlük düzeyindeki boşluklarını gideren **gelenekler,** belli sosyal ve siyasal **birikimlerin ürünleri'**dirler.

Gelenekler, siyasal ve sosyal **düzenlilik** dönemlerinin tipik örnekleri olarak belirirler. **Türkiye'**deyse, **1961 Anayasası'**nın öncesinde de, sonrasında da **parlamento hukuku** alanındaki geleneklerin **«fakirliği»,** düzenli bir siyasal yaşamın **«henüz gerçekleşmemiş»** bulunmasıyla açıklanabilecek bir durumdur(¹).

Bu, 1961 **Anayasası'**nın bir gün gerçek **dram'**ını da oluşturan bir etkendir.

Kendi çözümlerini **gelenekler** yoluyla yaratamayan bir siyasal sistem bu kez **sorumlu'**yu başka yerlerde arayacak; **geçici** ve **kısa çözümler** adına sık sık **anayasa'**nın **öz'**üne dokunmayı bir **çözüm** sanacaktır.

---

(1) Erdoğan Teziç, **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları,** İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi 1980, s. 73-74

IV

AP, YTP, TİP SAHNEYE ÇIKIYOR, SEÇİM GÜNDEME GİRİYOR

Kurucu Meclis, Yassıada'daki **DP'**yi dışarıda bırakmasına karşın yine de uzun ve çetin tartışmalarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Zira, **temsil** niteliği bulunan her **organ,** en sonunda, bir **düzen'**i oluşturan **ana** sosyo/politik ilişkilerden, **çelişki** ve **gerilimler**'den uzak kalamaz. **Temsil'**in olduğu yerde, **insanlar, sınıflar,** toplumsal **gruplar** da vardır.

Kadı ki, Türkiye'de **Kurucu Meclis** yaprağı açıldığı zaman, onun sonrasını oluşturacak yeni **politik arena** da hızla **yaşama gelme** durumundaydı.

Politik arena, 1961 Şubat'ının ilk haftaları biterken adeta çalışkan karıncaların yerin dibinden gelen uğultularını duyuyordu

Küçük burjuvazi'nin politik partisi **CHP** önünde onbeş yıl boyunca bir başka programın, bir başka dünya görüşünün özlemlerini temsil etmiş bulunan **Demokrat Parti**'nin **ideolojik öz'**ü, yeni dönemlerde de kendisine bir ses arayacaktı. **Sağ'**dan da, **orta'**dan da, **sol'**dan da yeni **ses'**i kendilerinin yükseltebileceğini söyleyenler vardı. Belki, gerçekten öyle olmak istiyorlardı. Bazılarıysa, belki de, bütün **«iktidar'a gelme»** beklentilerine karşın yine de bir **büyük** muhalefet partisiyle **tek başına** karşı karşıya kaldığında **CHP'**nin seçim yoluyla iktidara kolay yükselememesi olasılığına karşı, **DP'nin oy tabanını bölmek** için **birkaç** muhalefet partisini birden yaratmak gerektiğini düşünüyorlardı. **Menderes,** 27 Mayıs'a bir hafta kala İzmir'de onbinlerce insanı

hâlâ ardı sıra sürükleyebildiği gibi, Menderes'in **tek başına** izleyicileri olacaklar da CHP'yi yeniden boşlukta bırakabilirlerdi.

Dünyayı yöneten akıl'ın, 1961 Anayasası'nın getirdiği **çoğulcu** yapı kadar olumlu karşılayacağı bir çözüm de, **politik yelpazeyi** geniş çapta **açmak** olmalıydı.

Yelpaze, değişik partilerle öylesine açılmalıydı ki bir daha herhangi bir güç, **iktidar'ı tek başına** kolayca derleyemesin...

Ortalıkta **İsmet İnönü**'nün önderliğindeki **CHP** ile **Osman Bölükbaşı**'nın önderliğindeki **CKMP**'den başka politik partinin bulunmadığı 1961 Türkiye'sinde, dipten gelen uğultu giderek patlarcasına gün ışığına çıkacaktır:

● 11 Şubat 1961 günü, **Adalet Partisi** doğuyordu. Bu, Türkiye'de giderek **kapitalizm**'in [1961 Anayasası'nın ana yönelişleriyle birlikte biçimlenecek] **yeni programı**'nı oluşturacak gücün sahneye ilk çıkışıdır. Ancak, **Demokrat Parti**'nin bütün **öncü kadroları**'nın **etkisiz** kılındığı ve siyasal haklarından yoksun bırakıldığı bir ortamda **yeni** açılan alan ancak ya **DP**'nin **ikinci** ya da **üçüncü** düzeydeki kişilerin ya da DP'lilerin kendilerine **siper** edecekleri —27 Mayıs'la farklı nedenlerle de olsa **çelişki**'ye düşmüş bulunan— başka **kadrolar**'a kalacaktı.

Adalet Partisi, kuruluş aşamasında bu olasılıkların ikisini de **bir arada** yaşıyordu. Yassıada'da yargılanan **DP**'lilerin bazan en **uzak**'taki **yakınlar**'ına bile böylece bir siyasal savaş ve **iktidara tırmanma** kapısı aralanmaktaydı. Buradan, acılı **eşler, hırslı** ve **kinli çocuklar** gelip geçeceklerdir.

Ancak, **AP**'nin **ilk genel başkan**'ı, tarihin bağrındaki **çelişki**'yi yansıtmak istercesine, **27 Mayıs** sonrasının ilk **genel kurmay başkanı**'yken M.B.K. tarafından girişilen **büyük tasfiye** sırasın-

da görevden uzaklaştırılan **Orgeneral Ragıp Gümüşpala** olacaktı. Gümüşpala, AP kuruluşunda yalnız da değildi. 27 Mayıs'cıların **tasfiye** ettiği **Eminsu'cu emekli subaylar'ın** çoğu, yüksek **bürokrat** ve **teknokratlar'ın** bazıları da, AP liderliğinin **destek güçleri'ni** oluştururlar. **Gümüşpala,** son derece **yumuşak** ve **gösterişsiz** kişiliğiyle, o günlerde **kuyruklar** diye karalanan **düşük DP' liler'in** yakınlarına destek olacak; onların yeniden Türkiye'yi bir **politik muhalefet** halinde örgütlemelerine yardım edecekti.

Ne var ki, **AP** gerçekten **DP** mi olacaktı?

Burada durmak gerekir. **Filozof,** nehirden akıp giden suların bir daha asla aynı biçimde geri dönmeyeceğini tâ antik çağlardayken görebilmişti. Organik olarak **DP**'yle çeşitli bağları bulunsa da, **somut'ta, Adalet Partisi** ancak **kendi kendisi** olabilirdi.

Bunu gerçekleştirebilmek içinse, en azından bir beş yılın geçmesi gerekirdi.

Bunu, **DP sonrası'nın** senaryolarını yazanlar görecek güce fazlasıyla sahiptiler.

Kaldı ki, alan tek başına **AP'ye** de bırakılmayacaktı.

● Türkiye'nin kimliklerini yeniden belirleme özlemindeki yığınları, 12 Şubat 1961'de bu kez **Yeni Türkiye Partisi'nin** doğuşunu izleyeceklerdir. Orada da DP'liler vardı. Ne var ki, YTP önderliğini üstlenecek olan **Ekrem Alican** da, **Prof. Aydın Yalçın** ya da **Yusuf Azizoğlu** ve benzerleri de, **DP'nin** anlayışıyla bir noktadan sonra çelişkiye düşen, **liberal** kesimden gelen insanlardı. Bu yönleriyle de, onlar, aldıkları ada uygun olarak, Türkiye'yi **yeni** saflarda derlemeyi amaçlamaktaydılar. Demokrat ve Adaet Parti'lilerin **kin** ve **intikam** duyguları, onlar için söz konusu değildi. Hatta onların —belki de— Yassıada'da toplananlara

karşı birikmiş bazı **kırıklık** ve **öfkeleri'**nin varolduğu da ileri sürülebilirdi.

● 13 Şubat 1961'in aynı zamanda **Türkiye İşçi Partisi'**nin doğum günü olması —gelişmelerin bu ilginç bağlantısı içinde— herhalde bir rastlantı olmamalıdır. İstanbul'da Maden-İş Sendikası'nın yöneticisi **Kemal Türkler,** Lastik-İş Sendikası'nın yöneticisi **Rıza Kuas** ya da Basın-İş Sendikası'nın liderlerinden **İbrahim Güzelce'**nin de kurucuları arasında yer aldıkları **TİP,** başlangıçta pek az ilgi çeker. Çoğu çevreye göre bu salt **işçi oylarını bölmek** amacını güden yüzeysel bir girişimden ibaretti.

Oysa, kısa süre içinde **TİP'**in **sosyalizm'**in bayrağını yeniden kaldırma savaşına girdiği görülecektir. Parti, 1945'ler sonrasının özgürlük savaşçılarından **Mehmet Ali Aybar'**ı genel başkanlığına çağıracak; **Aybar** da **Behice Boran'**dan **Prof. Sadun Aren'**e kadar geçmiş dönemin **politik örgütleniş** yoluyla **sosyalizm** için uğraş vermeyi benimsemiş çeşitli sol kişi ve kesimlerine kapılarını **açacaktır. Türkiye Komünist Partisi'**nin adıysa, belli bir süre duyulmaz olacaktır.

Böylece, **1961 Anayasası,** dayanacağı dengelerin **pratik** alanını kendiliğinden aralamış bulunuyordu.

CHP ve **MBK** arasındaki bir **güç paylaşımı'**na dayalı iktidar uzlaşımına duyulan **tepkiler** yavaş yavaş suların yüzüne taşmak üzereydiler. Kendilerine aylardır **kuyruk** denilen, **suçlanan, küçük düşürülen** ve —en önemlisi— belli bir dönem boyunca siyasal tepkilerini ortaya koymaktan alıkonulan güçler, alanı, **İnönü'**ye de, **CHP'**ye de, **27 Mayıs'**ı simgeleyen herşeye de bırakmamaya hazırdılar.

Menderes'in **asılması**, bu birikimin üstüne sürülen kanlı bir **kor'**dur. Bir **efsane**, **bir kahraman**, bir **anlatılmaz masal** ya da **öykü'**dür artık O... CHP'nin tarihsel önderi olacakları daha **idam** kararının açıklanacağı 15 Eylül 1961'den çok önce görmüş ve 13 Eylül'de devlet başkanı **Gürsel** ile **MBK**'ne, **«Siyasi suçlardan dolayı ölüm cezası bugün dünyada kalmamış gibidir»** sözleriyle başlayan bir **uyarı mektubu'**nu yazmıştı(1). **Ne** var ki, MBK de yalnız değildi. Bu kez **ordu** içinde doğan **Silahlı Kuvvetler Birliği** adlı bir **iç örgütleniş**, politikaları saptıyor ve yürütüyordu. Menderes **asılacak** ve olanlar olacaktır. Alanlar, yeniden doğal siyasal yaşama açıldığında da, **Menderes** uğruna çın çın inleyecektir.

Denilecektir ki, **«Gözlerimizin içine bakınız, anlarsınız!»**
Bu, bir **parola**'dır.
Kürsülerin altındaysa, **darağaçları** yakılacaktır.

İç ve dış dinamikler, son çözümde, umutlarla gelen bir **1961 Anayasası**'nın altında —kendileri açısından kaçınılmaz görünen— **dinamitler'**i de yerleştirmişlerdi bile...

Perde açılabilir; **sahne**, yeni bir **dekor**, yeni bir **kadro'**yla, Türkiye'nin tarihsel **üçlem'**i çevresindeki **yükseliş ve düşüş** çevrimlerine hiç değilse bu kez bir daha kolaylıkla sürüklenmeme umuduyla değişik bir **oyun'**a başlayabilirdi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığına gelen **İnönü**, kendi eliyle koşullarını belirleyebieceğini umduğu bir ortamı açma beklentisiyle girdiği **15 Mayıs 1950** seçimlerinde, tasarılarının altüst olduğunu görmüştü.

---

(1) **Ulus, 17.X.1966, s. 1**

Bayar'ların, **Menderes**'lerin **DP**'si, bir 27 Mayıs şafağında yokolup gitmişti.

27 Mayıs'la birlikte, bir **ulusalcı radikalizm** dönemini açabileceklerini uman bir **M.B.K. grupu,** hem de kısacık bir sürennin sonunda çatlayarak Türkiye'nin dışına sürülmüştü.

Şimdi, **İnönü,** 1961 Anayasası'nın eşliğinde **siyasal iktidar** denilen kutsal **tanrıdağı**'na bir daha tırmanma uğraşındaydı.

CHP lideri, mutluydu, iyimserdi.

Uzun görüşmelerin sonucunda, hem yeni **Millet Meclisi,** hem de **M.B.K.** üyesi askerlerin de **doğal üye** olarak katılmasıyla kurulması kesinleşen **Senato** için seçimlerin gerçekleştirilmesi aşaması hızla yaklaşıyordu. **Meclis seçimi**'nin bundan böyle **nisbi temsil** sistemiyle yapılmasını öngören yeni **Seçim Kanunu,** Kurucu Meclis'ce 25 Mayıs 1961'de onaylanıyordu.

Eylemin ilk yıldönümünü oluşturan **27 Mayıs 1961**'de **1961 Anayasası** da Kurucu Meclis'ten çıkıyordu.

V

HALKOYU DA YENİ ANAYASAYA BÜYÜK ÇOĞUNLUKLA «EVET» DİYOR

1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961'de **halkoyu**'na sunuldu. **Demokrat Parti**'nin öfke içindeki çoğu izleyicilerinin «**Hayır**'da **hayır** vardır» diye ortalığı inlettikleri bir Türkiye'de, **halkoylaması**'na 11.7 milyon seçmenin 10.3 milyonu katılıyor ve tam **6.348.191** kişi, **1961 Anayasası**'na **evet** diyordu.

Kurucu Meclis, 4 Eylül 1961'de işlevini bitirecekti.

15 Ekim 1961.deyse, günler sürmüş bir gerilimli kampanyanın ardından, **İkinci Cumhuriyet**'in ilk **genel seçim**'i yapılıyordu.

Parlamento, 26 Ekim 1961'de açılacaktı.

İnönü, bütün bu işler için son süre olarak **«1961 Ekim'i»** demiş ve... takvim orada noktalanmıştı. Savaşı **kazanmış**'tı.

Dile getirdiği, son çözümde, varolan ıç ve dış ilişkiler yumağının **zorunluluklar alanı**'na sürdüğü **gündem**'in sesiydi.

*
**

İnönü'nün herşeye karşın bilemediğıyse, yeni dönemleri de **kazanma**'nın kendi açısından bile korkunçluğudur.

3

BİR TÜRKİYE ÇOĞULCULUK VE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHSEL KÖKENLERİ

I

TÜRKİYE'DE ÖZGÜRLÜK VE MERKEZ'Cİ/MERKEZDIŞI'CI GÜÇLER DİYALEKTİĞİ

TÜRKİYE'DE **1961 Anayasası** gerçekte **İkinci Cumhuriyet**'in de çıkış noktasıdır.

Burada **durmak** ve **Türkiye sorunu**'nu kendi tarihsel diyalektiği arasından çok daha büyük boyutlarla yeniden görmeye çalışmak gerekir.

Türkiye yüzyıllar boyunca üstünden sayısız soyların, boyların, dinlerin ve halkların akıp geçtiği bir yeryüzü yöresiydi. Bu toplum o sonu gelmeyen **kaynama**'nın arasında, **çağdaş** ve **demokratik** kimliğini yaratabilmenin savaşındaydı.

Osmanlı düzeni bile en sonunda **Türk**'ünden **Bizans**'lısına kadar uzanan bir büyük sosyal **sentez**'in eşliğinde oluşmuştu.

Sentez gereksinimleri modern çağlarda da **yepyeni** bir diyalektikle gündeme gelmez olur muydu hiç?

Modern çağların iç çelişkilerinin birisi **kapitalizm**'in **emek/sermaye** diyalektiğiyse, özellikle **geçiş** toplumlarında onu bütünleyen bir başka çelişkiler yumağı da, ülkede varolan **sistem** adına davranan **merkez**'le onun **bağımlılık** ilişkilerini aşma savaşımındaki **çevre** arasındadır.

Merkez ve **çevre** arasındaki ilişki, kendi özgül koşulları altında en sonunda bütün sosyo/politik yaşamı etkisine alan özelliklere sahiptir.

● **Merkezci dinamik,** çözüm ararken, kendisinin koyacağı bir takım **genel hedef** ya da **norm'**lara, büyük kentlerinden en uzak gerice yörelerine kadar tüm **çevre'**nin tartışmasız biçimde uymasını ister. **Merkez** herkes adına düşünecek, yeni yöntemler oluşturacak ve bütün toplumsal yapının sözkonusu önerilere uyarak benliğini dönüştürmesini bekleyecektir. Burada, **sistem'**in, kendisini hangi **izm'**le nitelediğinin bile bazan aşırı önem taşımayabileceği söylenebilir. Bütün **merkezci** güçler en sonunda birbirlerine çok benzer **araçlar** kullanırlar. Ellerinde bulunan **devlet** aygıtlarının tümünü, isteklerine direnen her **çevre** gücünü **kırmak** için —hele **dara düşmüşlerse**— çekinmeden kullanırlar.

Özgürlük bile o nedenle **merkez'**le çelişen bir **dinamik** sayılabilir bazan...

O zaman, özgürlüğün üstüne **şal** örtülür ya da örtülmek istenebilir.

● **Merkezdışı'**cı ya da **çevresel** dinamik açısından **özgürlük,** yaşamının, **olmazsa olmaz** nitelikteki birincil özlemidir. Hatta bir **özlem** de değildir bu... bir **varoluş nedeni;** bir **yürek, damar** ve **kan** ilişkisidir. Onlar birlikte bulunmadıkça ne özsular varlığın içinde üreyebilir ve ne de tarih devinebilir. **Özgürlük,** bir **türkü** ya da **ütopik bir sığınak** değildir.

Merkez için **düzenlilik** ve **uyumluluk** neyse[1], diyalektik karşıtlığı içinde, **çevre** açısından da **özgürlük** gereksinimi odur.

---

(1) Şerif Mardin, «Center - Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?», **Deadalus** (Winter 1973), s 173 ve sonrası

Bu karşılıklı **zorlamalar** altında, yeni **sentez'i** çok daha üst bir **genişleyen yeniden üretim** sürecinde kuracak olan **tarihsel yapı ve onun özgüllükler'i** sahneye çıkar.

Sentez'e varmakta yararlanılan araç, **siyasal katılma** ya da **siyasal belirleme'yi merkez'den** toplumun en alt **çevre'sine** kadar indiren **demokratikleşme** savaşımlarıdır.

*
**

Türkiye **demokratikleşme** ve **siyasal katılma** açısından **nerelerdedir** acaba?

Türkiye'nin düzeni bir bakıma tâ **1839 Tanzimat Fermanı'n**dan beri geleneksel **doğulu** uygarlık ve devlet yapısından daha **modern** bir alt ve üst yapıya geçişin kavgalarını sürdürürken, onunla atbaşı giden bir **merkez/çevre** özgürlük çözümlemesinin de tam ortasındadır.

Tanzimat ya da **Gülhane Hatt-ı Hümayunu,** en sonunda, giderek **merkez/çevre dinamiği** bozulup parçalanan Osmanlı düzenine bir yeni yöntem önerisiydi. Bu yöntem, ister geleneksel Osmanlı toplum ve devlet piramidinin doruğunda otursunlar, isterse geniş tabanında bulunsunlar, bütün Osmanlı dünyası insanlarına, ilk kez, **bir** ve **eşit** olduklarını söylüyordu[1]. İster **Türk,** ister **islâm dinine bağlı,** isterse **rum, ermeni, yahudi, sırp** ve benzeri, **Türk ya da İslâm dışı** kökenlerden gelsinler, aynı topraklar üstünde yaşayan **insanlar** ancak aynı **toplumsal** ve **bireysel hak** ve **özgürlükler'den** yararlanabilirlerdi. Liberal Batı dünyasının **klasik dünya görüşü** olarak **hukuk devleti** olgusu böylece ilk kez **Türkiye'nin** kapılarını çalmaktaydı.

---

(1) Ed. Engelhardt, Tanzimat, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1976, s. 32-33

Osmanlı dünyasının önünde güçlendikçe **emredici** bir konuma geçen **Avrupa** ülkelerinin bu önerisi, yalnız Avrupa'nın **hasta adam'**ını kurtarmak amacıyla yapılmamıştı. **Egemen** durumdaki **dış odak** böylece **yeni uluslararası gelişim süreci'**yle **Türkiye'nin iç dinamikleri** arasında bir büyük **uyumluluk** sağlanmasını da amaçlıyordu. Anadolu'da öylesine kesin biçimde çağdaş kamusal anlayışlar, kurum ve uygulamalar doğmalıydı ki, bu **geri dönüşü olmayan yol'**dan hemen herşey **özgürce aksın,** arasında serbestçe dönüp dolaşsın... Burada, **egemen dış merkez'**in giderek bağımlı konuma düşen **çevre ülkeleri'**nden genel beklentisi ya da **zorlayıcı isteği** de ortaya çıkıyordu.

Sanayi Devrimi'nin eşliğinde gittikçe somut bir biçim alan **Batı'**lı **sivil toplum** modeli zaten **bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler** demiyor muydu?

Sivil toplum, son çözümde, **yatay** ve **dikey** geçişlerle, **uygarlığın** da sınıftan sınıfa, yöreden yöreye **geçebileceği** varsayılan bir yaşama biçimiydi. Bu anlamda da **sivil toplum** içinde ne **merkez** ve ne de **çevre** tek başına **belirleyici** olabilirdi. **Belirleme** ya da yeni oluşacak **sentez** ancak **merkez** ve **çevre'**nin dinamik bir **karşılıklı etkileşimi'**yle doğabilirdi.

Avrupa'nın hasta adamı Osmanlı devleti, başlangıçta toplum içinde etkinlikle sürdürdüğü **merkez** ve **çevre** ilişkilerini özellikle düzenin altüst olduğu Onaltıncı yüzyıldan itibaren büyük çapta **bozmak** ve hatta **dondurmak** zorunda kalmıştı. **Piramid'**in en üstünde oturan Osmanlı sultanı ve halifesi, teorik olarak, **tanrı'**nın isteminin bir yansımasıydı.

Tanrısal istem, **mutlak'**tır. Tartışılamaz.

Bir zamanlar **bilim'**e, çok özgür olan **din** ulularına, **askerlik** gücüne —statü açısından padişahın daha altında bulunduk-

ları halde— kendisinden bile **üstün** gibi davranabilen bir **Fatih Sultan II. Mehmed,** Osmanlı'nın **çöküş** dönemlerinde görülemeyecekti. **Sultan buyuracak** ve onun altındakiler de onu sessizce **onaylayacaklar'**dı. Osmanlı saltanatının **bilim** ve **din** ulularını **maaş'a** bağlaması, bu anlamda, onları **sistem'**in doğrudan bir **hizmetli'**si durumuna getirme eylemiydi[1]. Kaldı ki, Osmanlı'da **Türk** ve **doğu** kökenli bir **yürütme gücü'**ne önemli çapta **sınırlar** koyan da yine aynı **Fatih'**ti. **Doğu Türkleri'**yle olan bağları azaltan II. Mehmet **Batı'**ya **açılış'**a dönüktü. Fatih, **Vezir-i Âzam** Çandarlı Halil Paşa'yı İstanbul'u alır almaz 1453'te öldürtmekle bir **Türk devlet aristokrasisi'**ne giden kapıyı kapatmış; **devşirmeler'**den oluşan ve tümüyle merkezin **kapıkulu** olan bir **merkezci otorite** yaratılmasında etken olmuştu[2]. Üstelik **Fatih,** İtalya'ya doğru yola çıkmak üzereyken, gözlerini büyük olasılıkla **Roma İmparatorluğu'**nu almaya dikmiş bulunuyordu. 1566'ya kadar tam 46 yıl hüküm süren **Kanuni Sultan Süleyman,** unutulmaz **kapitülasyon'**ları başlatan ticaret ayrıcalıklarını da, aslında güçsüz Fransa'ya **destek olmak** amacıyla tanımıştı. Ama, **Batı** sonradan tüm uluslararası yapının değişmesi sonucu ön plana çıkmış, **Osmanlı** geriye düşmüştü. **Batı** bir uluslararası **merkez** konumunu elde ederken, **Osmanlı devleti** ise aşama aşama **çevre ülkesi** durumuna gelmişti.

Osmanlı'da gelişim durakladıkça giderek daha da **bürokratik merkezci** görünüm alan iç yönetim sistemi, kentlerin tüm

---

(1) Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, Ülken Yayınları, 1979, s. 37

(2) Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** İstanbul, Cem Yayınevi, 1978 (ikinci baskı), s. 54

meslek (lonca) örgütlerini de kuşatmıştı. Bir zamanlar kendilerine —İslâm olmadıkları için ek **vergi** ödeme yükümlülükleri dışında— düzen içinde eşite yakın bir yer tanınabilen **slav, rum, ermeni, yahudi** ve benzeri **gayrımüslim** toplumsal gruplar, özellikle onaltıncı yüzyıldan sonra **donan yapı** içinde **zımnî** adı verilerek oldukça arkalara itilmişlerdi. Onlar, iç sistemde **merkez** için, geleneksel **çevre'**nin bile dışında gibiydiler.

Sanayi Devrimi'nin **Avrupa'**da doğan sınırsız kaynaklar ve pazarlar ardındaki **açık dünya'**sı ve onun ünlü **açık kapı politikası,** Osmanlı sosyal sistemine elbet katlanamazdı. Başlangıçta her bir **azınlık** grubunun **siyasal hâmi'**si rolünü üstlenmekle işe başlayan İmparatorluk İngiltere'sinden **Çar'**lık Rusya'sına kadar bütün güçler giderek önce bu **zımnî'**lik görüntüsünü **yoketmek** isteyeceklerdi. Bunun, **ikiyüzlü** siyasetlerin ilke sayıldığı XIX. yüzyıl dünyasında bir **insancıllık** sonucu olduğuysa kolay söylenemez. **Avrupa** o sırada **sosyal devrimler** çağındaydı ve **bırakınız yapsınlar'**a uygun düşmediği zaman, **liberalizm'**in ya daözgürlük şarkılarının eli bir **terör** —hem de,**devletten gelen terör**— kasırgasına derhal dönebilirdi. **Fransız Devrimi'**nin en büyük önderlerini bile bir gün içine sürüklendikleri **kan** deryası arasında, **«Devrim kendi çocuklarını öldürtüyor»** diye haykırtan şey **özgürlük'**le yükselmeye çalışan **burjuvazi** ve **kapitalizm** arasındaki bu karmaşık **egemenlik** ilişkileriydi.

II

TANZİMAT, BATI, MARX VE «DÜZENİN YABANCILAŞMASI»

Tanzimat, Batı'nın **zorlama'**sı altında yapılmış ve Batı ya da Rusya da aralarında olarak, **Avrupa** için yararlı sayılan tüm

İslâm dışı azınlıklar'a, Osmanlı **merkezci** otoritesinin önünde, **Türk** ve **İslâm** halk kesimleriyle birlikte, **eşit** hak ve özgürlükler tanınmıştı. Böylece, dış sistem kendisiyle **eklemleşecek** bir Türkiye'nin **üst** yapısını oluşturmaya zorlarken, aynı zamanda, **Türk** ya da **İslâm** halk gruplarının, birer başka **çevre** gücü olarak **merkez'**e karşı yararlanacakları ilk **demokratik** araçlar da sahneye çıkmıştı.

Başlayan süreç, iki yönde gelişecektir

1. **Türk** ve **İslâm** kesimler en sonunda **hürriyet'**in **«esir-i aşk»**ı olacaklardı Yeniden yeniye gelişen modern öğretim kurumlarının kapısından Türk ve İslâm kökenli gruplar da geçecek, **yeni düşünceler** edinecek ve **otoriter merkez'**e karşı değişik ölçülerde **özerk** ya da **bağımsız** sosyal, politik ya da kültürel **çevresel demokratik savaşımlar'**ı başlatacaklardı. Bu zincir **Genç Osmanlılar'**dan **Jön Türkler'**e, **İttihat ve Terakki'**den tâ **CHP'**ye kadar uzanan bir **radikal merkezci** kanat doğurduğu gibi; en **pragmatik** görünümünü **Prens Sabahattin'**de bulan büyük bir **merkezdışı'**cı güç yaratacaktı.

2. **Zımnî** kalmaktan kurtulan **İslâm dışı** sosyal gruplar giderek **ikinci sınıf insan** olmaktan çıkıp **eşit** haklar'a gerçekten sahip **yurttaşlar** statüsüne geçeceklerdi. Yine Tanzimat sonrasının gelişme diyalektiği altında, İslâm dışı **azınlık** grupları yeni gelişen **bürokrasi'**nin yani **Bab-ı Âli'**nin içine kadar gireceklerdi. Bunlar, **ekonomik** ve **mali** alanlardaki geniş etkinlikleriyle, gittikçe netleşen ilk **kapitalist** üretim ilişkilerinin **birincil sermaye gücü** durumuna da geleceklerdi.

Siyasal katılma süreci Türkiye'ye belki **tersten** girmiş ama —çok geç de olsa— en sonunda **işleme'**ye başlamıştı.

Toplumsal değişim sırasında **siyasal katılma** olgusuna verilen ağırlık, hiç de rastlantısal değildir. Çağdaş siyasal bilimler kuramına göre, **modern devlet'i geleneksel devlet'ten** ayırdeden özellik, bir toplumda **halk'ın siyasete katılma** ve **siyasetten etkileniş'**inin artmış olmasıdır(1).

Modernleşme süreci genel bir model olarak, ana çizgileriyle şöyle işler :

- Toplumdaki **dağınık** sosyal gruplar giderek **yöresel** ya da **dar çevresel** düzeylerinin ötesinde, **tüm** toplumsal platformda **siyasal** oluşumla ilgilenmeye başlarlar.

- Siyasal yaşama büyüyen ilgi, giderek bu katılmayı **örgütlendirecek** olan **yeni siyasal kurumlar'**ın, özellikle de **politik parti'**lerin doğuşunu gerçekleştirir.

- Uzun sürede, **devlet'**le olan ilişkiler kadar, onun ötesinde tüm **devlet dışı iktidar ilişkileri'**ni de kapsayan yepyeni **dinamikler** ortaya çıkar.

- **Çevre** ve **grup** ilişkileri, çeşitli yörelerde ve kesimlerde bulunan insanlara, ender koşullarda siyasal yaşama **doğrudan** bir **özerk katılma'**nın yanısıra; başlangıç aşamalarında çeşitli **çevre yönlendirmeleri** altında **istem dışı** ya da **sürüklenilerek** (mobilize) **katılma'**yı da getirir. Bazan **çevresel zorlamalar,** bazan da (cami, kilise, bey, ağa, şeyh, aşırı varlıklı ve güçlü biri gibi) **etkin kurum ya da kişiler** nedeniyle başlatılan bu **siyasal sürükleniş,** en son aşamada, sürüklenen ke-

---

(1) Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma,** Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi, 1975, s. 1-3

simin **kendisi için** ya da **kendisi adına** işleyecek olan çağdaş politik güdüleri **Lilinç üstüne çıkaracaktır.**

Bu süreç, **uygar toplum** açısından **zorunlu** ve **kaçınılmaz** olan **modern politika**'nın gerçek içeriğiyle başladığı noktadır.

Tanzimat da, ilk aşamada **Avrupa** sisteminin kendi yaşantı biçimini ve toplumsal yapısını Osmanlı içinde **yeniden üretme** deneyi olarak başlatılmış bulunsa da, işte bütün bu nedenlerle o süreci başlatanların **istem**'ini bir noktadan sonra ister istemez **aşacak**'tı.

Dış sistem'in göndermekte olduğu **dünya görüşü, kültür** ya da **sosyo/politik savaşım araçları,** Türkiye'nin iç dünyasında kuşkusuz çetin bir **ikilem**'i ya da **İdris Küçükömer**'in ilginç tanımlamasıyla **düzenin yabancılaşması** olgusunu tüm boyutlarıyla yaratacaktır(1).

Ama, **düzen**'in **çökmüş** bulunan eski yapıyı aşmasını zorlayacak olan, geri dönüşü bulunmayan, çok boyutlu **dinamik** bir **yabancılaşma**'dır da bu...

*
**

Geri kalmış ve **yapıca farklı** nitelikteki **çevresel** bir toplumsal düzene, daha **ileriye dönük** olarak **dış sistem**'ce **verilen etkenler**'in, **çöküş** sürecine girmiş **iç yapı** açısından **neler** getirebileceğini ilk görenler arasında, Batı dünyasında özellikle XIX. yüzyıl ortalarından itibaren **bilimsel sosyalizm**'in teorik ve pratik köklerini kuran **Karl Marx** ve **Friedrich Engels**'in yer aldığı unutulmamalıdır. İki filozof da, **Sanayi Devrimi**'yle birlikte **Batı** dünyasında yepyeni bir ivme kazanan **yenileşme** sürecinin, yeryüzünün **kapalı** kalmış öteki yörelerine **nasıl** gire-

---

(1) İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma,** s. 94-95

bileceği sorusunun yanıtlarını arıyorlardı. Onların düşünce sisteminin, **bir tek ülkede** değil, **uluslararası** düzeyde bir **devrimci diyalektik** üstüne yerleştirildiği ise, tartışmasızdır.

Kimler ve **nasıl** açacaktı yeryüzünün bütünlüğüne giden bu yepyeni **devrimci** yolları?

Batı Avrupa dünyasından özellikle **Türkiye, Rusya, Hindistan** ve sonunda **Çin'**e yani **Doğu** ve **Asya** dünyasına doğru yayılacak bir **modernleşme,** Marx ve Engels için, **doğu despotizmi'**nin bütün kapalı alanlarını da geniş bir **uluslararası etkileşim'**e açacak olan başlıca manivelaydı. Özellikle İngiliz sömürgeciliğinin tâ Hindistan'a değin erişen **zulüm** ve **kan** dolu **savaşçı** ve **sömürgeci** yöntemlerini **Marx** ve **Engels** şiddetle kınıyor; **Londra'**nın, **Osmanlı devleti** ve **Doğu sorunu** üstündeki **iki yüzlü** ve **kaypak** politikalarını, Birleşik Amerika'daki **New York Tribune** gazetesinde yayınladıkları ayrıntılı değerlendirmelerde günü gününe ortaya koyuyorlardı ([1]). Ama aynı yazılarda **Marx,** kendi durumuna bırakıldığında iç dinamizmini daha da yitirerek uluslararası dönüşümlere bütünüyle **kapanacağı'**ndan kaygılandığı bu **despotik rejimler'**in bir an önce **yıkılması gerektiği'**nin de savunusunu yapıyordu. **Değişime kapalı** ve oldukça **durağan** nitelikteki **geleneksel** rejimler yıkılmalıydılar ki, yeryüzünün bütünlüğünü kurmayı engelleyen **ayakbağları** bir an önce yokolsun ve **tek bir dünya'**nın geniş ve özgür **devrimci** güçleri kıtalardan kıtalara at koştursun...

---

(1) Karl Marx, Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye),** Ankara, Sol Yayınları, 1977, s. 15 ve sonrası

Tanzimat, yeni seslerin önce dıştan, sonra toprağın en altlarından gelmeye başlayacağı somut bir başka tarih durağıydı.

III

ÖZGÜRLÜKLER «BIRAKINIZ YAPSINLAR» FELSEFESİ VE «ULUSAL EKONOMİ» ÇELİŞKİLERİ

Modernleşme kavgası, giderek **İslâm dışı** gruplardan, **azınlık** ve **levanten** kesimlerden Türkiye'nin **Türk** ve **İslâm** topluluklarına doğru kaymaya başladıkça, bağrındaki **ekonomi politik** gerçekliği de Osmanlı düzeninin önüne bütün açıklığıyla koyacaktı. Koymuştur da...

Türkiye'de bir özgürlükçü **politik** yapı içinde yeni **ekonomik** çözümlerin ne olabileceğini araştıranlar, başlangıçta ancak **Sakız'lı Ohannes** ya da **Portakal Paşa** gibi, İslâm dışı kesime bağlı düşünürler olabilmişlerdi. Ne var ki, onlar savundukları **liberal** ekonomi ve politika felsefesinde hiç de yalnız kalmamışlardır. Avrupa'yı bir baştan ötekisine kadar saran **«Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler»** manifestosu, **Ohannes** ya da **Portakal Paşa'nın çevresel** ilişkileri altında savunabilecekleri başlıca çözümdü. Onlar, en sonunda, **verili** bir **alan** içinde, tarihlerinin önlerine koyduğu görevleri gerçekleştirmekteydiler.

Ama aynı **liberal manifesto,** Türkiye üstünde benzersiz bir **özgürlük şarkısı** gibi dolaşmış bulunan bir **Namık Kemal** için de çok daha başka bir **anlam** mı taşıyacaktı?

O **Namık Kemal** ki, otuz milyonluk geniş Osmanlı devleti toprakları üstünde yaşayan insanların hemen hiçbirinde bilinçli biçimde varolmayan **vatan** kavramını göndere çekmiş ve **ulusalcı romantizm**'in Türk dünyasındaki ilk bayrağı olmuştu. Namık Kemal Bey için bile **politik** alandaki **özgürleşme**'nin **doğal** ve **zorunlu** sonucu, **ekonomik** düzeyde de sınırdan sınıra **özgürce** dolaşan bir sisteme eşitti. Siyasal yazılarında **özgür dolaşım** Namık Kemal'in önemle yer verdiği bir kavrama dönüyordu(1).

Namık Kemal, **halk temsilcileri**'nden oluşan bir **parlamento** ya da o dönemin deyişiyle **usûl-ü meşveret** yoluyla, Türkiye'nin değişik **çevre**'lerince **seçilen** insanların, Osmanlı mutlak monarşisi ya da **merkez**'i önünde toplumun istek ve özlemlerini dile getirerek, **devlet** yönetimini **sultan'la birlikte** gerçekleştirmelerini savunuyordu. Genç düşünür, büyüyen bir **nüfus'u**, kendi **ulusal kaynaklar**'ını gittikçe güçlü biçimde eyleme geçiren bir düzeni ve **yenileşme**'de büyük roller üstlenen bir **devlet**'i önerir. Ne var ki, **özgürlük** ve **halk katılımı** gibi kavramlara verilen bu büyük yere ve engin yurtseverliğine karşın, Namık Kemal için, **özgürlük** süreciyle **özgür (liberal) ekonomi** arasında da belirli bağlar vardır.

Sınırların genişlediği, her yeniliğin üstünden engelsiz aktığı bir dünyada **açık ekonomi** kurma isteği, Namık Kemal'in özgürlüklerin varlığı açısından **zorunlu** gördüğü bir çözümdür.

---

(1) Namık Kemal, **Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye**, İstanbul, Selânik Matbaası, tarihsiz; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 98-99

Bu tavır bir yerde, **seçilen** her **sistem'**in, kendisinin yanı sıra sahneye çıkaracağı bazı temel **zorunlu sonuçlar'**ın da bulunacağının tanınmasıydı.

O çağların dünyasında **yurtsever** Namık Kemal'in **özgürleşme** ve **yenileşme'**yle **ekonomik liberalizm** arasında kurduğu karşılıklı bağın, **ulusal ekonomi** doktrininin yeterince bilinmediğinden ileri geldiği düşünülebilir.

Bu sav o ölçüde kesinlikle ileri sürülemez.

Osmanlı düşüncesi, çeşitli çevresel yetmezliklerine karşın, çağı içindeki **uluslararası** gerçeklikleri yine de yakından izleyebilen olanaklara sahipti.

Öncelikle **İngiltere'**nin öncülüğünü yaptığı bütün ulusal sınırları yeni **sanayi kapitalizmi'**nin önünde açmayı öneren **açık kapı politikası,** Sanayi Devrimi'ne çeşitli nedenlerle **geç** katılan **Almanya** ve **Avusturya** gibi öteki kara Avrupa'sı ekonomilerinde ezici bir **dış rekabet** yaratmıştı. 1850'ler sonrasında, **List** ve benzerlerinin savunduğu **ulusal ekonomi** anlayışı, **ezici** dış rekabetlere bir **tepki** olarak ortaya çıkıyordu.

Ulusal ekonomi, son çözümde, **kapitalist üretim ilişkileri** arasında yer alan bir **ara model'**dir. **Ulusal ekonomi** anlayışı **açık kapı'**yı değil; belli bir süre boyunca ağır **özveriler'**de bulunma pahasına da olsa, **ulusal** düzeyde ve gerekiyorsa **devlet zoru'**yla yaratılacak bir **sanayileşme'**nin, **kapalı gümrükler** yoluyla ayakta tutulup geliştirilmesini önerir. **Ulusalcı düşünce,** böylece, **kapitalizm** içinde, kendi **devlet** ve **iktisat** anlayışını yaratmak istemekteydi. **Ulusal'cılık,** ekonomik ve politik **ülküler'**ini gerçekleştirmek amacıyla özellikle **Almanya'**da sonraları giderek güçlenen bir **ulusal devlet'**i, gittikçe **merkez'**de

toplanan yönetim, kültür ve ekonomi politikalarını yanı sıra sahneye çağıracaktı. **Prusya devleti,** bir **polis devleti** olduğu kadar, **ulusal ekonomi** doktrini devletidir de...

Sultan **II. Abdülhamid'**in **Japonya'**daki çağdaşının, aynı zamanda modern **Japon kapitalizmi'**nin temellerini **kapalı gümrükler** ve **sıkı korunmuş ulusal sanayi yatırımları** formülüyle atan ünlü **İmparator Meiji** oluşu da bu açıdan yine anlamlı bir başka tarih olayıdır. Ancak, ne **kapalı Prusya** ve ne de **kapalı Japonya** açısından **özgürlük** adlı bir kavramın uzun süre gündemde fazla bir yeri bulunamayacaktı.

Kapalılık, ekonominin yanında özellikle **işçi** sınıfını baskı altında tutmak amacıyla **politika'**ya da sıçrar. **Merkezci** kapalı ulusal kapitalist ekonomi, en son aşamasında, çoğu kez **polis devleti'**ni de üretir.

Egemen nitelikteki güçlü **liberal ekonomi'**ye karşı kapitalist Batı'nın daha gerice devletlerinde bir **ara çözüm** olarak beliren **korunmuş ulusal ekonomi** tezi Osmanlı dünyasında yalnız izlenmekle kalmaz; **İstanbul'**da kendi sözcülerini de bulur. Bu tezin Osmanlı dünyasındaki önde gelen savunucusunun, **modernleşme'**ye duyduğu derin ilgiye karşın, **öz'**de bir **gelenekçi** kalan **Ahmet Mithat Efendi** oluşunda anlamlı bazı toplumsal nedenler görülebilir. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal gibi çok parlak, coşkun bir **seçkinci ideolog** değildir. Ama, tüm toplumu, Ahmet Mithat Efendi kendisine takılan **hace-i evvel** adının doğruladığı gibi, bir **ilkokul öğretmeni'**ymişçesine **eğitmiş'**ti. Hem de, yarım yüzyılı aşan sürekli bir **günlük gazete yazarlığı** deneyimiyle... İşin ilginci, Ahmet Mithat Efendi **özel girişim'**e karşı çıkmak bir yana, gazeteciliğinin yanısıra, Beykoz'daki tanınmış bir **içme suyu'**nu İstanbul'a çata-

nalarla getirip pazarlamasını gerçekleştirecek kadar **pratik**'le yoğrulmuş bir **işadamı**'ydı([1]). **Yenileşme** açısındansa, **modern sanat**'a karşı hâlâ **Divân edebiyatı**'nı savunan **Muallim Nacı'**yi, kendi **damad'ı** olduğu halde, çıkardığı gazeteden uzaklaştırabilecek kadar da **ilerleme**'lere açıktı.

Özgürlük sorunuyla **ekonomik sistem** ya da **ekonomik düzey** sorunu arasındaki ikilemde, Ahmet Mithat Efendi, **sömürgeler**'den sağlanan **ucuz hammaddeler**'le İngiltere'deki modern tezgâhlarda **seri** halinde üretilen **bol** ve **düşük maliyetli** sanayi ürünlerinin, güçsüz Osmanlı basit el üretimini yıkıp geçecek güce sahip bulunduğunu görecek gerçekçiliğe sahipti.

İşte, bu noktada, Türkiye'de de güçlü Batı sanayi kapitalizmine karşı, **özel** ve **kamu** kesimlerinin **elele** vererek **ulusal sanayi**'nin kuruluşuna öncülük etmeleri tezi sahneye çıkıyordu. **Ahmet Mithat Efendi** gazetesinde günlerce yayınlayıp sonradan kitaba döndürdüğü ünlü **Ekonomi Politik** dizisiyle, ekonomik alanda sınırsız **liberalizm** önünde **ulusal iktisat** doktrinini ortaya koymaktaydı ([2]). Yazılarda, **Ohannes** ve **Portakal Paşa**'lar ya da **liberal**'ler, **dış rekabet**'ten **korunmuş** bir **ulusal ekonomi** adına yaylım ateşine tutuluyorlardı.

Görülüyor ki, **özgürlük** özlemleriyle açılan dönem, yalnız **liberal ekonomi** ortamını üretmekle kalmamış; son aşamasında **aşırı ulusalcı** ya da **merkezci, baskıcı, şovenist** eğilimlere bazan kolaylıkla uzanabilen bir **kapalı ulusal ekonomi** doktrinini de gündeme çıkarmıştı. Bir gün **özgürlükçüler** ile **ulusal-**

---

(1) Münir Süleyman Çapanoğlu, **Ahmet Mithat**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti, 1964, s. 19

(2) Ahmet Mithat, **Ekonomi Politik**, İstanbul, Kırkanbar Matbaası, 1878

cılar karşı karşıya geldiklerinde, **çözüm yolu** olarak savunacakları ilk düşüncelerin çoğunu zaten yine bu geçmişin birikimleri arasında bulabileceklerdi.

IV

TÜRKİYE'DE GÜNCEL POLİTİK PRAXİS'İN OYUN ALANLARI

Türkiye'de **1961 Anayasası**'yla **göreli** olarak açılacak **çoğulcu** dönemin bütün güçleri, aslında, geçmişin bağrında **gizli** kalan **tomurcuklar**'ın çok kısa süre sonra yeniden birer birer açacağını bilmeliydiler.

1960'lı yılların hemen her gücü, bir yandan kendi **sınıfsal** konumunun, öte yandan da **merkez/çevre diyalektiği** içindeki toplumsal durumunun zorunlu kıldığı istekleri dile getirecek ve ondan daha azına **asla** razı gelmeyecekti.

- Bir **siyasal iktidar** çekişmesi mi olacaktı?

Merkez'ci erki o anda yoğun biçimde elinde tutan **silahlı** güçten başlayarak, bütün ilgili kesimler birbirleriyle yine açık ya da kapalı **karşı karşıya** konumlar alacaklardı. Hatta gün olacak, **silahlı güç** kendi içinde bile derin **sorunlar** ve **başkaldırılar**'la uğraşmak zorunda kalacaktı.

- **Ekonomik planlama** sorunu mu gündeme yükselecekti?

Ekonomik kaynakların büyük bölümünü, **ulusalcı** bir anlayışla, bir **merkez**'den yönlendirmek isteyen **korumacı ulusal**

ekonomi düşüncesinin temsilcileriyle öncelikle **dış'a** doğru açılarak özgürce gelişen bir **özel girişim**'in yaratılmasını savunanlar yeniden acımasız bir savaşa sürükleneceklerdi.

● **Dış politika** bir büyük tartışma masasına mı yatırılacaktı?

O zaman da, özgürlükçü/batılaşmacı **çevre** güçleriyle, otoriter / ulusalcı **merkez** kesimleri yine birbirlerinin altlarındaki toprağı kaydırmak isteyeceklerdi.

Son çözümde, **merkez** ne ölçüde **derlenmek** için diretirse; **çevre** de aynı oranda **bağımsız** ve **özerk** kalmak uğraşına girecekti.

Tarihsel koşulları, onlara, ancak bunları miras bırakıyordu.

***

Gerçekten, **İkinci Cumhuriyet** Türkiye'sinin yaşayacağı sosyo/politik sorunları anlamayı kolaylaştırıcı **anahtarlar**'ın çoğu da yüzyılların birikimleri arasında gizlidirler.

Çağdaşları arasında, **Ali Suavi** yüzyıl önce **Namık Kemal**'i de, **Ahmet Mithat Efendi**'yi de geride bırakarak, toplumun **taban**'ından yani **çevre**'sinden **tavan**'ına ya da **merkez**'ine yükselecek bir toplumsal dönüşüm sürecini tasarlayabilmişti. Ali Suavi, **merkez**'den gelen **değişim zorlaması** yerine, **çevre**'den yükselen **sivil** bir gelişimi çok daha sağlıklı buluyordu. **Halk**, yenileşmede asıl **dayanak noktası** olarak alınmalıydı. İslâm'cı düşünceden gelen bu genç adam, başlangıçta **Hz. Muhammed** ve ilk **dört halife** döneminde olduğu gibi **seçim** yoluyla belirlenmediğinden, **Hilâfet**'i bile **İslâm'ın** özüne aykırı sayabilen bir

merkezdışı'cı eğilime sahipti. Suavi, Türkiye'de **Padişah**'ın yetkilerini kısıtlayan bir **parlamento**'yla yetinilmeyerek, bir **cumhuriyet**'in gerçekleştirilmesinin düşünülebileceğini de, İslâm'daki bu ilk **cumhur** kavramına dayanarak önerebilmişti[1].

Ali Suavi'deki özlemler, bir anlamda, Anadolu insanın iç dünyasındaki karmaşık **demokratik** beklentilerin uzantıları sayılabilirler. **Halk yığınları** hem **kamu**'dan destek bekliyor, hem de kendi kişiliklerini sürekli biçimde daha ileriye götürecek yönde, **çevre'yi geliştirici** bir **özgürlük** istiyorlardı. Türkiye'de giderek hızla modernleşen **kentsel** kesimin yanı sıra, eski yapının çoğu özelliğini sürdürmesine karşın **kırsal yöreler** insanlarının da **demokratikleşme**'ye **olumlu** yanıtlar verebilmelerinin ardında yatan sır, buradadır. Kaldı ki, bu eğilimler salt XX. yüzyıl ikinci yarılarına özgü Türkiye gelişmeleri olarak ele alınmamalıdırlar. **Demokratik** potansiyel, yapının içinde en azından yüzyıllar öncesinden beri vardı. Başlangıçta **Türkiye** ya da **Rusya**'ya ancak yıkılması, dağılması gereken devletler gibi bakmış bulunan **Marx** bile bunu daha sonraları görmüştü. Kapitalist **Batı**'nın gelişim ve üretim şemalarıyla **Asya**'nın tarihsel çizgileri, ne aynı özellikleri taşıyordu, ne de taşıması zorunluydu.

Bilimsel sosyalizm'in kuramcısı öncelikle **Batı'lı** kapitalist üretim ilişkilerinin **dışında** ve **ötesinde** bir **Asya'lı üretim tarzı** bulunduğunu saptadığı zaman **Doğu**'ya başka gözlerle bakmak gerektiğini anlamıştı [2]. Kırsal kökenli **Asya'nın bozkır**

---

(1) Ali Suavi, «İslâm Devletlerinde Siyasî Kuvvet», **Ulûm**, c. III, No. 16

(2) Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1963, s. 6-26

uygarlıkları, başta **ulaştırma, sulama, sağlık ve eğitim** işleri olmak üzere bireylerin **kişisel** güçlerini çok aşan **toplumsal** işlevlerin kesinlikle **kamu** tarafından üstlenilmesini gerektirmekteydi. **Doğu** dünyasında **kamu**'ya Batı'daki klasik işlevi dışında bir nitelik verdiren bu tarihsel durum, Batı'nın **birey**'i mitoslaştıran ana felsefesinden ayrılan bir Doğu gerçekliğine de kaynaklık edecekti.

Köylülük, yine **Batı'da çevre'nin** çokluk en **tutucu**, en **umarsız** ve **duyarsız** sayılabilen gücüyken, Türkiye'de **demokratikleşme'nin** dinamolarından birisinin de köylüler olabileceğini, tarihsel deneyimler XVI. yüzyıl Türkiye'sinin büyük **sosyal çalkantılar'ından** beri ortaya koyuyordu (1). **Merkez'i** sürekli aşan bu büyük **iç dinamik**, önceleri **Rusya**'daki yeni sosyal gelişmeleri incelemeye çalışan **Marx'ı**, ömrünün en son aşamasında esrarlı **Türkiye'yi** çok daha iyi kavrayabilmek amacıyla **Türkçe** öğrenmeye kadar götürmüş olan büyük bir tarihsel güçtür. Bilimsel sosyalizm'in kurucusu görmüştü ki, Türkiye'yi bir de kendi içinden kavrayıp algılamadıkça, halk yığınlarının bağrındaki dönüşüm olanakları dışarıdan anlaşılamazdı(2). **Daha ileri** bir yapıya geçmek özlemiyle **Anadolu** halkının iç dünyasında —**Batı şemaları** çerçevesinde açıklanılması zor— bir **gizil güç** kıvılcımlanıyordu.

Böylesine **değişik** biçimlerde işleyen dinamiklerin **varolabildiği** bir düzende, sorunlara salt **klasik** parlamento yapısı içinde **yeterli** bir **yanıt** verilebilir miydi?

---

(1) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, **Celâli İsyanları**, Ankara, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1963, s. 250 ve sonrası

(2) Isaiah Berlin, **Karl Marx, His Life and Environment**, Londra, Oxford University Press, 1965 (3. baskı), s. 279-280

Buna, **sivil toplum'**a duyduğu bütün özlemlere karşın, **Ali Suavi** bile **evet** diyememişti. Londra'da **Muhbir'**i çıkardığı yıllarda İngiliz parlamenter sisteminin işleyişiyle Türkiye'nin yapısı arasındaki derin çelişkileri yakından izleyebilen Ali Suavi, **sağ/orta/sol saflaşmaları'**na yönelmiş bir Batı parlamento şemasından Türkiye'de —en azından o koşullar varolmadıkça— kolay sonuç alınmasının beklenemeyeceğini anlamış bulunuyordu. **Halk'**ın yönetime katılmasını sağlayabilmek amacıyla, Batı'nın **bireyci, bencil** dünyasından değişik özellikler taşıyan ve yoğun **kamusal** eğilimlere sahip çıkabilen Anadolu'da daha ileri çözümler bulunması gerekiyordu. Çözüm yolu, ne **Doğu despotizmi'**nin mutlak **otoriteci** yapısında, ne de **Batı kapitalizmi'**nin sınır tanımaz **bencil'**liğindeydi.

Otorite, **merkez'**i güçlendirirken bencillik de **çevresel** dağılmayı şiddetlendirebilecek; bu iki olasılık arasındaki **gelgitler** toplumda sürekli **kargaşa** ve **tepkiler** yaratacaktı.

Bunlardan hangisi **ilerletici,** hangisi **geriletici** dinamik olabilirdi?

Sorunun **doğru** karşılığı, her durumun kendi **özgül** koşulları altında verilebilir. Eğer merkez, **demokratik katılışı** engelliyorsa, en ileri amaçlarla davrandığı zaman bile bir yerden sonra **geriye doğru** kaymaya başlayacaktı.

Buna karşılık bazan **aşırı liberal** görünen bir **merkezdışı'**cı süreç, yol açtığı **demokratikleşme** sonucu, bu dünya içinde **ilerletici** bir işlev de kazanabilecekti.

Sağ ve **sol** ya da **ileri** ve **geri** gibi olgular, tarihsel özellikleri nedeniyle uzun süre etkin bir **siyasal katılma**'dan yoksun bırakılan Türkiye'de **doğru** ve klasik tanımı içinde **geçerli** kavramlar olamamışlardı. **İleri** başlayanın **Doğu**'da bazan beklenmedik bir aşamada birdenbire gerilerin en **arka** sırasına düşmesi ya da **geri** görünen bir bayrağın ardındaki eylemlerin bazan apansız çok **ileriler**'e geçebilmesi, Marx'tan beri her Batı düşünürünü sarsmış bulunan tarihsel özgürlüklerin ürünüdür. Türkiye'de de **Tanzimat,** onu izleyen 1876 **Birinci Meşrutiyet**'i, 1908 sonrasının **İkinci Meşrutiyet**'i ve hatta M. Kemal'in **Cumhuriyet**'i bu anlamda sürekli bir **iniş** ve **çıkışlar** halitasıdır.

Prof. Küçükömer'in, **küçük burjuva** kökenli **İttihat ve Terakki Fırkası**'ndan başlayarak **Cumhuriyet Halk Partisi**'ne kadar uzanan politik yelpazeyi **merkezci/otoriter/bürokratik** özü nedeniyle **sağ** ve Prens Sabahattin'in **ademi merkeziyet**'le **teşebbüs-ü şahsî** anlayışlarına dayanan **Hürriyet ve İtilâf Partisi**'nden **Demokrat Parti** ve **Adalet Partisi**'ne kadar gelen tüm siyasal örgütleniş çabalarını **sol** sayabilmesinin ana nedeni de(1), yine bu **özgürlükçü** eylemlerin **otoriter ideoloji**'yle düşecekleri çelişkilerdir

● Türkiye'nin yığınları, yüzyıllar süren **baskı** ve **üstten yönlendirme** döneminin ardından, kimliklerini **özgürce** belirle-

---

(1) İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması/Batılaşma,** s. 82

yebilecekleri yeni bir **düzen** aramaktaydılar. Burada, **merkezdışı**'cı her eğilim, ister istemez, **resmi ideoloji**'yle çelişen **sosyal muhalefet**'e **dayanmak** ya da onunla belli ölçülerde **uzlaşmak** zorundaydı. **Toplumsal muhalefet** de, varoluş dinamiğini bile, bazan **liberalizm**'in yaşayabilmek için kendisine duyacağı gereksinimden alabiliyordu. Türkiye politikasında her büyük **liberal** ekonomi politik savaşımının, doğal yandaşıymışcasına, **ileri** dönük güçlerle **ittifak** araması, bir **tarihsel yanılgı** değil; **tarihsel zorunluluk**'tu

● **Merkezdışı**'cı dinamik, bir başka desteğini, batıya dönüklüğü nedeniyle özde **laik** bir tavıra sahip olduğu halde, yine de **din**'de arayacaktı. **Din**, son çözümde, **merkezci/otoriter** iktidarın genellikle doğası gereği **kendisine karşı** ya da **rakip** saydığı bir güçtür. O zaman, **özgürlükçü** görünen ve yeni **iktidar**'ını oluşturmaya çalışan **liberal** kesimler, **baskı** altındaki **dinsel** odaklara ve yığınlara **kurtuluş**'u ancak kendilerinin onlara sağlayabileceği bildirisini vereceklerdi. Bu bazan **irtica**'a **tâviz** ya da **gericiliğe ödün** görünümüne kadar varabilse de, söz konusu olayın özünde, otoriteliğe karşı bir **özgürleşme** çabası da yatmaktaydı.

İslâm'cı yığınların, üstelik **Hıristiyan** Batı dünyasından esinlenen bir **modernleşme** sürecine gösterdikleri çok karmaşık **sosyal tepki**'nin **liberal** kesimlerce kullanılabilmesi, Türkiye'nin **öğretici** olgularından birisidir. Merkezci **laik otorite** en iyi niyetle davrandığı zamanlarda bile **din**'de **ezilmesi gereken şeyler**'den başkasını göremez. **Din'i,** tarihsel boyutları altında bir **toplumsal kurum** ya da **gerçeklik** gibi inceleyemez. Bu hoşgörüsüz **üsttenci** baskının dinsel kesimlerde yarattığı hoşnutsuzluktan da **liberal** politik güçler yararlanırlar. 1908'de **İttihat**

Terakki'ye karşı bir gerici ayaklanma biçiminde görünen **31 Mart Olayı**'nın, özde, ne Abdülhamid yandaşı ve ne de meşrutiyet karşıtı olmayışı, bunun sonucuydu. Gelenekçi askerlerin sosyal hoşnutsuzluğunu dinsel duygularını **kışkırtma** yoluyla kullanan **31 Mart**'ın asıl sorumlularıysa, bizzat **liberal** politik kesimden, onların asıl destekçisi olan **İngiltere**'ye kadar uzanan **merkezdışı**'cı güçlerdi[1].

Varolan **otorite**'ye karşı duyulan **tepki** çoğu kez **İslâm**'cı muhalefetle **liberal** muhalefetin bir noktada birleşimini kaçınılmaz kılıyordu.

● **Liberal partiler,** bir yandan **İslâm**'cılarla **işbirliği** yaparken, öte yandan da en az yüzyıldır **rum, ermeni, yahudi** gibi **İslâm dışı** ya da **arap, arnavut** vb. **köken**'ce **Türk olmayan** kesimlerin desteğini de sağlayabiliyorlardı[2]. Aynı anda farklı **dinsel** ya da **etnik** kökenlere bağlı gruplara **liberal** politik güçlerin böylesine ilginç bir **yakınlaşma** fırsatı bulabilmesinin sırrı; gücünü pekiştirme çabasındaki **merkez**'ci otoritenin **ulusalcı** ve hatta bazan **şoven** eğilimlerinin ağır basmasına karşılık, liberal **merkezdışı**'cı gücün **anti-şoven** ve belli ölçüde de **uluslararası** bir görünüm taşıyabilmesindedir.

● **Merkez**'ci güç, **uluslararası** ortamın kendisini çeşitli yöntemlerle sıkıştırıp bunalttığı aşamalarda iyice **otoriter, otarşik** ve giderek **dikta**'cı olmak dışında hiç bir çözüm de bulamıyordu. Liberal kesmise, bireysel özgürlük ve parlamenter demokrasiyi savunan ana çizgisiyle **dışa açık** olmaya ister istemez

---

(1) Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972, s. 332-363

(2) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1952, s. 239-255

önem veriyordu. Bu tutum hem onların doğal **sınıfsal** gereksinimlerinin, hem de **uluslararası** düzeydeki ana **dış güç** odağının beklentilerinin bir sentezi niteliğini taşımaktaydı.

● **Kaynak** ve **gelir bölüşümü** sorunları da merkez/çevre çelişkisinden derin biçimde etkilenir. **Merkez'**deki güç, bir **seçkinler** grubu oluşturarak, yönetimde **tekel** kurmaya çalışır. Siyasal yaşamdaki karşılıklı pazarlıklara, ödünlere karşı **olumsuz** düşünceler içindeki **seçkinler'**le **bürokrasi**, toplumdaki yerlerini **sağlamlaştırmak** için çeşitli **önlemler'**e başvurur(1). **Seçkinci** yöntemler, **siyasal katılma'**dan fazla hoşlanmaz.

İktidar ve **yönetim'**de beliren **tekelleşme** çabası, merkez'ci yönetimin kendi **ekonomik** refahını, etkinliğini ve **statü'**sünü pekiştirme amaçlarıyla bütünleşir (2).

Çevre'yi oluşturan **merkezdışı'**cı güçler ellerindeki **ekonomik varlıklar'**a üstten gelen bu tür **karışımlar'**a karşı sürekli direneceklerdir. **Direnme'**yi, hem **ekonomik** varlıklarını **merkezin emrine vermemek**, hem de **sosyal** ve **kültürel değerler'**ini bildiklerince **sürdürme** için tek çözüm yolu olarak göreceklerdir.

● Merkez'ci ideolojinin ilginç özelliklerinden birisi de, «**toplumsal sınıf** ve **çatışma** olgusunun **red** edilmesi ya da **yok** sayılması»dır(3). **Devlet,** tüm ulusun yararları adına çalışmalı; varlıklı/yoksul/aydın **ulusal dayanışması'**nı gerçekleştirmeye yönelmelidir.

---

(1) Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği, 1973, s. 127

(2) Şerif Mardin, «Center - Periphery Relations...» s. 175 ve ötesi

(3) Dr. Gencay Şeylan, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara, TODAE, 1974, s. 77

Çelişkileri sürekli kışkırtan bu yolun sonu, **merkez**'in — hele **sivil** güçlerin **iktidarsız** kaldırkları aşamada— koyu bir **devletçi**; ona karşı koyan **çevre**'ninse, **devlet'çiliğe direnişçi** bir görünüm almasıdır. Bu nitelikteki bir **devlet fetişizmi**'nin, ne **toplumcu dünya görüşleri**'yle ve ne de **çalışan sınıflar**'la bir ilgisi bulunabilir.

Dış dünya da, **oyun**'unu, yine bu somut **iç çelişkiler** üstünde oynar.

***

Özgürlükçü yapısının doğal gereği olarak, **tek merkezlilik** yolundaki baskıları **dengeleme**'yi amaçlayan araçlar **1961 Anayasası** içinde fazlasıyla vardı.

Yeni olanaklar, Demokrat Parti'nin dinamik muhalefet dönemiyle başlayan ve 1950'lerin ikinci yarılarından sonra bu kez CHP'nin saflarında gittikçe güçlenen **sosyal muhalefet**'e ve tüm **çevresel güçler**'e, önemli fırsatları sunuyordu.

Genellikle **iktidar** ilişkileri **dışında** bırakılmış toplumsal güçler bu ortamda yeni **siyasal katılma** araçlarını birer birer öğrenecek ve sonunda onları kendi yararlarına kullanmak da isteyeceklerdi.

Eskiyen güçler, önlerindeki **kısır döngü**'yü erkenden sezinleyerek dünya görüşlerini ve yapılarını yenileyemezlerse, ancak **sahnenin dışı**'na sürüklenebilirlerdi.

Bir yanda, kolay bırakılamayacak olan **tarihsel körlükler** vardı. Öte yandaysa, yepyeni **toplumsal özlemler**, kendilerine **çağdaş roller** arıyorlardı.

Parlamento, ufukta duran sorunlara **çözümler** yaratabilmeye uygun, **yaşanmış deneyler**'e sahip bile değildi.

Oysa, **geç kalmış deneyler** ancak çok daha **yoğun** ve **ağır** bunalımların ilk belirtileri olabilirlerdi.

Dördüncü Bölüm

İnönü Ulusalcılığından Demirel Kapitalizmine Geçiş

1
İKİNCİ CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN İÇ VE DIŞ ORTAMI

I

İKTİDAR BEKLEYEN İNÖNÜ VE TÜRKİYE'DE İLK NİSBİ SEÇİMİN SONUÇLARI...

İKİNCİ Cumhuriyet döneminin ilk genel seçimi 15 Ekim 1961'de yapılırken, bütün olasılıklar, **CHP**'nin ezici çoğunlukla işbaşına geleceği varsayımına dayandırılmıştır. **DP 27 Mayıs'ın** altında **ezilmiş,** DP'nin sosyal tabanında, **CKMP'nin** yanısıra, **AP** ve **YTP** gibi aynı alanda oynayan iki **düşman kardeş** ortaya çıkarılmıştı.

Umulan, **düşmanlar** birbirlerini bölerken, alanın **CHP'**ye ve **İnönü'**ye kalmasıydı.

CHP liderinin beklentilerini, en yakınındaki kişi olarak yine Metin Toker şöyle dile getirir [1] :

«**İsmet Paşa,** seçimlerin **CHP** tarafından kazanılacağını sanıyordu. O takdirde kendisi **Cumhurbaşkanı** olacak, **CHP hükümeti**'ni Genel Sekreter **İsmail Rüştü Aksal** kuracaktır.

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşa'yla 10 Yıl,** c. IV. Ankara, Burçak Yayınları, 1969, s. 17

Kuvvetli bir CHP kadrosu elde hazırdı ve bu kadro güç DP devrinde hem tecrübe kazanmış, hem de bilenmişti. İsmet Paşa'nın niyeti treni selâmet rayına oturttuktan sonra Cumhurbaşkanlığını da bırakmak ve Senato'da eski cumhurbaşkanlarına ayrılmış yerinden, kalp huzuru içinde **millet işlerine nezaret etmek,** gerekirse ağırlığını o sıfatıyla koymaktı.»

Oysa, seçimleri CHP ezici çoğunlukla kazanamayacaktı. Kazanmaması, çok da olağandı.

Demokrat Parti eylemi, **Bayar'**ın, **Menderes'**in ya da herhangi bir **kişinin ötesinde,** yüzyılları aşan bir dönemde **sosyal taban'**ın, özlemlerini bir türlü yeterince karşılayamamış bulunan bir **merkez'**e karşı gösterilen tarihsel tepkinin de bir simgesi olmuştu. Bu nitelikteki bir **toplumsal tepki** asla yokolmaz; benliğini **yeniden üretecek** kanalları bir **olağanüstü yönetim** dönemi içinde bile er geç bulur.

Kaldı ki, onların bir de **asılmış evliyâ'**ları vardı.

Meclis için seçim 1961 sonbaharında **mutlak çoğunluk** yerine, ilk kez **nisbi temsil** sistemine göre yapılmaktaydı. Bir ilde, öteki partilerden tek oy fazla kazanan bir partinin ilin tüm parlamento koltuklarını paylaşması dönemi bitmişti. **Çoğunluk** sistemi, o sırada yalnız ikinci meclisi oluşturan **Senato** için söz konusuydu.

Dört partinin katıldığı 15 Ekim 1961 genel seçimi, **Millet Meclisi'**nde **nisbi temsil'**in de etkisiyle daha ilk deneyde tam bir **iktidar boşluğu** yaratmıştı (1) :

---

(1) **1950-1965 Milletvekili ve 1961-1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, Ankara, DİE., 1966**

1. Nüfusu 1961 güzünde 28.8 milyona yaklaşan Türkiye-de 12.295.395 kişi oy verme hakkına sahip bulunmaktaydı. Seçim görülmemiş bir ilgi uyandırmış ve seçmenlerin 10.5 milyonu, başka bir deyişle, yüzde 81'i aşan bölümü **sandık** başına gitmişti. Bu büyük **siyasal katılma** oranı da anlatıyordu ki, Türkiye'nin halk yığınları hiç de **sessiz** kalmaya razı değillerdi. 27 Mayıs sonrasında bir ara okuma-yazma bilmeyenlerin oy kullanamaması ya da DP'lilerin oy hakkından yoksun kılınması gibi **küçük burjuva** kökenli **seçkinci** önerilerin rahatça yapılabildiği bir bunalımın ardından, **sandık'**lar konuşmuş ve halk yığınları sahipsiz olmadıklarını kanıtlamışlardı.

Demokratikleşme, hiç kuşkusuz, **oy sandıkları**'yla sınırlı bir olgu değildir. Süreç, **siyasal katılma** oranı, **demokratik beklenti** ve **umutlar**'la da ayrılmaz biçimde ilişkilidir.

2. Toplumsal düzeyde özlemlerin bu denli yükselebildiği ve hiçbir olağandışı olayın çıkmadığı 15 Ekim 1961 seçimi, eskileri ve yenileriyle birlikte **politik partiler'**i de kesin bir **sınama'**dan geçirmişti.

Sonuç, hangi **parti'**nin ne ölçüde bir **sosyal destek** sağlayabildiği açısından çok düşündürücüydü

● İktidardan olağanüstü umutlu **CHP,** 3.724.752 oyla, seçmen yığınlarının ancak **yüzde 36.7'**sinin desteğini elde edebilmişti. **450** sandalyelik Millet Meclisi'nde CHP'nin milletvekili sayısı 173'ten ibaretti.

● Daha **sekiz ay önce** kurulmuş bulunan **Adalet Partisi** 3.527.435 oy sağlamış, seçmenlerin **yüzde 34.8**'inin desteğini almıştı. Meclis'teki sandalyelerin 158'i **AP'**nin olacaktı.

● **Bölükbaşı'**nın partisi **CKMP,** 1.415.390 oyla, Türkiye seçmenlerinin **yüzde 14'**ünün temsilcisi durumundaydı. Sandalye sayısı birdenbire 54'e yükseliyordu.

● Yine sekız aylık ömrü bulunan **Yeni Türkiye Partisi** de, seçmenlerin **yüde 13.7'**sinin yani 1.391.934 kişinin oyunu kazanmış ve Meclis'e 65 milletvekiliyle girmişti.

● 1961 Türkiye'sinde **binde 8** oranında kalan 81.732 kişilik bir **bağımsız** oyu da vardı. İnsanlar, kazanamayacaklarını bilseler de, bazı bağımsız adaylara —**varolan** sisteme örtülü bir **direniş'**i belirtircesine— oylarını verebilmişlerdi.

Sonuçların gerçek **şok'**unu anlayabilmek için, değerlendirmenin eskisi gibi **mutlak çoğunluk** sistemiyle yapıldığı **Senato** seçimine bakmak gerekliydi. O zaman ortaya şöyle bir görünüm çıkıyordu :

● **AP,** seçmenlerin **yüzde 35.5'**ini oluşturan 3.560.765 oyla, 150 senatörün seçimle geldiği Senato'daki koltukların 71'ini yani **yarıya yakını'**nı tek başına elde etmişti.

● **CHP** Senato seçiminde payı oransal olarak **yüzde 37.1'**ye ulaştığı ve 3.734.285 oy elde ettiği halde ancak 36 senatör çıkarabilmişti.

● **CKMP,** oyların yüzde 13.5'i düzeyindeki 1.350.892 seçmeniyle 16 senatör'ü parlamentoya göndermişti.

● **YTP'**nin durumu daha da ilginçti. Sekiz aylık parti 1.401.637 oyla —yani yüzde 14'lük bir seçmen yığınıyla— bir anda 27 senatörlüğün sahibi olmuştu.

● Senato için kullanılan **bağımsız** oylar binde 4'e düşerek, 39.558'de kalmıştı.

Sonuç, tartışma götürmüyordu.

CHP, beklediği **oy patlaması'**nı gerçekleştiremediği gibi, **Meclis'**teki gücünü de ancak **nisbî temsil** sayesinde yaratabilmişti. **Mutlak çoğunluk** sistemi uygulandığı zaman, **AP** özellikle nüfusu küçük illerde **CHP'**ye yaptığı ufak bir fark sonucunda öteki partilere tek bir sandalye bile bırakmayabilirdı. Meclis ve Senato'da AP'nin aynı orandaki bir seçmen desteğiyle bu denli farklı sonuç alması, **nisbi temsil'**den doğuyordu. Oylar **oransal** olarak bölünmeseydi, Meclis'te de bazı illerdeki küçük farklar sonucu AP'nin CHP'den daha fazla yer alması beklenebilirdi.

Bu, gerçekten büyük bir **şok'**tu ve özellikle **27 Mayıs** sonrasının siyasal sorumluluğunu üstlenenleri derinden etkileyecekti.

Sözgelişi bir **AP, CKMP, YTP bütünleşmesi** gerçekleştiği gün, **siyasal iktidar devrilmiş** olan güçlerin eline geçebilecekti.

Gelecekteki seçimlerin neler gösterebileceği, bir başka sorundu.

27 Mayıs'ın içsel dinamiği bu aşamada kendi **ölümcül** sorusunu karşısında bulur

Yeniden politik arenaya yükselen **çevresel güç,** er ya da geç, **27 Mayıs'**ı uygulayan **merkez'**e de **meydan** okumayacak mıdır?

Merkez'le tüm **çevre** arasındaki çatışma dinamiği bu soruyla birlikte **parlamento'**nun bütün geleceğini etkileyen bir görünüm almaktaydı.

İkinci Cumhuriyet'in de, **1961 Anayasası'**nın da, daha açılmadan **kapatılacak** bir parlamento olasılığıyla karşılaştığı andır bu...

II

SAHNEDEKİ YENİ GÜÇ CUNTALAR VE «SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ»

Yeni seçilmiş **parlamento** görevine başlamaya hazırlanırken, araya **kim** girebilirdi?

Araya girebilecek olan ilk güç, giderek **Milli Birlik Komitesi'**ni de büyük ölçüde denetimine almış bulunan **Türkiye Silâhlı Kuvvetler Birliği'**dir. Oysa, **yasalar** böyle bir örgütün varlığından sözetmiyorlardı.

1961 Anayasası uygulamada **silahlı kuvvetler'**le **siyasal iktidar** arasında yönetimde bir tür **ortaklık** ilişkisi kurmak amacıyla, **Kuvvet Komutanları'**yla **Başbakan** ve ilgili **bakanlar'**ın, bağımsız **Cumhurbaşkanı'**nın başkanlığında toplanacakları **Milli Güvenlik Kurulu'**ndan sözetmişti. Ancak, **Silahlı Kuvvetler Birliği** onunla da ilgili değildi.

Sonradan ortaya çıkan belgelere göre, yasalarda görünmeyen bu kuruluşun ilk biçimlenişi, 27 Mayıs'ın ikinci **Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'**a kadar uzanıyordu. **Milli Birlik Komitesi,** ordu içinde çeşitli dönemlerde ortaya çıkan çeşitli gizli komitelerin kısa sürede bir araya getirilmesinden doğan bir kuruluştu. MBK'yle birlikte söz konusu gruplar arasındaki politik etkinlikler sona ermemiş, daha da yaygınlaşmıştı. Bu alt örgütleniş doruklara doğru bağlanmış ve kendi içinde bir **meclis** gibi çalışan **Silahlı Kuvvetler Birliği'**ni doğurmuştu. Genel Kurmay Başkanı **Sunay,** daha 28 Haziran 1961 de yayınladığı 'Türkiye Silahlı Kuvvetler Birliğinin Prensipleri' adlı bir gizli genelgeyle, bu kuruluşun çalışma ilkelerini açık-

lamıştı (1). Genelge, yeniden seçime gidilmesini, Yassıada duruşmaları sonuçlanıp **infaz**'ların yapılmasına bağlamış; **«mahkumların kurtarılmasının asla söz konusu edilemeyeceğini»** belirtmişti. **İnönü**'nün idam cezalarına karşı çıkan **uyarı mektubu**'nun MBK tarafından dikkate alınmamasının bir nedeni de zaten bu **prensip**'ti. Yine genelgedeki bir başka ilkeye göre, işlerin bitirilip seçimin yapılması, 29 Ekim 1961'i geçmeyecekti.

Ondörtler'in tasfiyesiyle birlikte ordu içinde güçlenen bu örgütlenişlerin iki alt **odak noktası** daha vardı.

İlki, 27 Mayıs'ı düzenleyen ilk çekirdekler arasında bulunduğu halde eylem sırasında Kore'de görevli olduğu için MBK'de yer almayan albay **Talat Aydemir**'le arkadaşlarının egemenliğindeki **Ankara**'da beliren **albaylar** cuntasıdır.

Ötekisi, **İstanbul**'da en üst düzeydeki **generaller**'e kadar uzanan ve daha hiyerarşik nitelik taşıyan bir örgütleniştir.

Bunlar en sonunda, **lider** olarak yine **Sunay**'a bağlanmış görünmekteydiler (2).

Silahlı kuvvetler üstünde bu örgütlerin egemenliklerini kurması, etkin bir grupta bir süre boyunca lider görevini üstlenen **Hava Kuvvetleri Komutanı** Orgeneral **İrfan Tansel**'in M.B.K. tarafından görevinden alınmak istenmesiyle birlikte olmuştu. **Tansel olayı** çıkınca, Silahlı Kuvvetler Birliği, Aydemir ve albaylarının da katkısıyla, Genel Kurmay'a 6 Haziran 1961'de bir **ültimatom** vermişti. **Ültimatom,** şunları öngörüyordu

---

(1) Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam,** İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 144-145

(2) Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** c. III., s. 551 ve sonrası

● Orgeneral **Tansel,** Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na **geri** döndürülecekti.

● Milli Savunma Bakan Vekili General Muzaffer Alankuş'la, Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanları ve İkinci Ordu Komutanı **emekli**'ye çıkarılacaktı.

● Tansel'in ayrılmasına yol açanlar, yine Tansel'in (ya da destekçilerinin) düzenleyeceği listeye göre **emekli** edileceklerdi.

● Tansel ve dayandığı gruplara karşı çıkan eylemi yürüten **M.B.K.** üyesi Korgeneral **Cemal Madanoğlu** Ankara Sıkıyönetim Komutanlığından, Albay **Osman Köksal** da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'ndan alınarak, Milli Birlik Komitesi'ndeki doğal görevlerine döneceklerdi.

● M.B.K.'den hiç kimse bir daha tasfiyeye zorlanmayacaktı.

● Ordu'da yapılacak atama, yükseltme ve tasfiyelere bundan sonra Milli Birlik Komitesi de karışmayacaktı.

Merkez'de kendi iradesini kendisi yaratan bir örgütleniş böylece doğmuş bulunmaktaydı. Bu olay, **Ondörtler'**i tasfiye eden **Madanoğlu'**nun gücünün yokedildiğini göstermesi açısından da ilgi çekiciydi.

Parlamentonun yeni yapısı belli olur olmaz, Ankara ve İstanbul grupları ilginç bir tutum alıyorlardı :

Parlamento asla toplanamayacaktı.

İstanbul'da Birinci Ordu Komutanı Orgeneral **Cemal Tural** ve İstanbul Askeri Valisi Korgeneral **Refik Tulga** da aralarında bulunmak üzere yüksek düzeyde on general ve amiral,

28 albay, sonradan **21 Ekim Protokolu** adı verilen bir belgeyi, bu amaçla onaylamışlardı. Belge, derhal Genel Kurmay Başkanı **Sunay'a** iletilir. Amaç, belgeye göre, toplantısını 26 Ekim'de gerçekleştirmesi beklenen parlamentonun en geç 25 Ekim'e kadar yapılacak bir **müdahale**'yle etkisiz kılınmasıydı.

İnönü, işte bu aşamada yine sahneye çıkacaktı. CHP lideri, kulislerde duyulan **protokol** nedeniyle ikili bir strateji izliyordu

1. **AP** başta olmak üzere öteki partiler, parlamento açılmadan önce CHP'yle birlikte belirli **ortak ilkeler** üstünde bir **siyasal belge** onaylamaya çağırılıyordu.

2. AP'lilerin **cumhurbaşkanlığı için** giderek kendi adaylarını göstermeyi düşündükleri yeni aşamada, **Orgeneral Gürsel'** in de **TBMM** tarafından yedi yıl süreyle **devlet başkanı** seçilmesi öneriliyordu.

İnönü'nün bu formülü ortaya koymasıyla birlikte **partiler** ve **merkez** arasında belli bir **pazarlık** başlar. Silahlı Kuvvetler Birliği dört istekte bulunur :

- **Gürsel'**in **cumhurbaşkanlığı** kesinleştirilecektir.
- **Yassıada suçluları** bağışlanmayacaktır.
- **Eminsu'**lar yeniden orduya alınmayacaktır.
- **147**'ler üniversiteye geri dönmeyeceklerdir.

Bunlardan, **Gürsel** ve **Eminsu'**larla ilgili olanlar, politik partilerce onaylanır. DP'lilerle ilgili **af'**fın ise **şimdilik** yapılmayacağı kaydedilir; **147'ler** hakkındaki madde kaldırılır.

Ortaya çıkan belge, Çankaya'da Gürsel, Komutanlar, Silahlı Kuvvetler Birliği temsilcileri ve parlamentoda sandalyeleri

bulunan parti liderleri arasında 24 Ekim 1961'de yapılan **yuvarlak masa** toplantısında CHP, AP, CKMP ve YTP tarafından onaylanıyordu.

Geride, son bir **engel** kalmıştı

27 Mayıs'tan sonra **«ihtilâl»** hakkında eleştirel bir yazı yayınladığı için bir ara tutuklanan ve 15 Ekim seçimlerinde **AP'**nin İstanbul listesinden **senatör** seçilerek parlamentoya girme hakkını kazanan **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil...**

Bazı AP'liler, Prof. Başgil'i **cumhurbaşkanı adayı** olarak çıkarmayı düşünmekteydiler.

Ülkede temel hak ve özgürlüklerin tanınması için 1940'larda **Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti** Başkanı olarak savaşan bu **liberal/İslâm'cı anayasa hukukçusu,** o akşam, Ankara'da bazı **M.B.K.** üyelerinin de **silah** zoru altında, parlamentodan istifasını vermek zorunda bırakıldı ve geceyarısı başkentten uzaklaştırıldı.

İkinci Cumhuriyet'in yeni siyasal arenası artık açılabilirdi.

Parlamento kapatılmamıştı ama üstüne daha ilk gününden itibaren varlığını duyacağı bir **Demokles kılıcı** asılmıştı. **Bayar**'la Türkiye'de ilk kez yaşanan **sivil cumhurbaşkanı** deneyiyse, liberal ve sivil **Başgil'**in başına gelen **kaza**'yla —bir daha çok uzun süre düşünülememek üzere— gündemin dışına sürülmüştü.

Belki, **protokol** sahneleriyle bütün elde edilmek istenen de buydu.

III

DEĞİŞEN TÜRKİYE —GÜNEY KORE— KÜBA ZİNCİRİNİN ARKASINDAKİ GERÇEKLER

Türkiye'yi, **İkinci Cumhuriyet**'in ilk parlamentosu açılırken yalnız **iç gündem**'iyle bağlı düşünme olanağı bulunabilseydi, sorunların çözümü yine de daha kolay olabilirdi.

Oysa, **Türkiye**'nin yanında, en stratejik **Doğu/Batı** çelişkileriyle örülmüş bir **uluslararası** denklem olgunlaşmaktaydı.

Tarih yeryüzünün olağanüstü stratejik değerdeki üç yöresinde, 1959/1960 yıllarında **büyük düşüşler**'i izlemişti

1. Düşüşlerin ilki, **Güney Kore**'deydi Kanlı uluslararası savaşın ardından ülkesinde bunaltıcı bir **polis rejimi** kuran diktatör **S. Rhee,** 1960 ilkbaharında **gençlik** ve **öğrenci** kesimlerinde yükselen gösterilerin ardından yıkılırken, Batı duruma karışarak, Güney Kore'de uluslararası sistemin yasalarına uygun bir iç değişimi sahneye koymuştu.

2. Öteki **düşüş,** Türkiye'de **Menderes** ve **DP iktidarı** çevresinde gerçekleşmiş, bu sorun da radikallerin tasfiyesi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası'nın eşliğinde gelen [mutlak bir iktidar partisinden yoksun] yeni parlamentoyla çözülmüştü, Batı açısından, Türkiye, **Sovyetler**'in **yumuşak karnı**'nı yakından ilgilendiren bir sorun demekti.

3. Çözümü, en azından, Batı'nın geleneksel modeline uygun değilmiş gibi görünen son **düşüş**'se, bu kez **Birleşik Amerika**'nın **yumuşak karnı** altında gerçekleşmekteydi. Söz konusu ülke, **Floradi**'dan bir el uzatımı ötedeki **Küba**'ydı.

Karayip Denizi'ndeki bir şeker kamışı, turizm ve eğlence adası olarak bilinen Küba, 1950'ler sonlarında diktatör **Batista'**nın yönetiminde baskının ve terörün her türlüsüne sahne olmuştu.

ABD tarafından silahlandırılan ve o dönemlerin siyasal sözlüklerinde **muz cumhuriyeti** diye nitelenen Batista rejiminin yarattığı **iç terör,** karşıtını üretmekte hiç gecikmemişti. **Dr. Fidel Castro'**nun önderliğinde, bir silahlı halk ve aydın eylemi doğuyordu Küba'da... Hazırlıklarını ilerici bazı Latin Amerika ülkelerinde yapıp belli aralarla Küba'da silahlı eylemler düzenleyen devrimcileri, uzun süre, **antikomünizm** edebiyatıyla Batista kendi yararına kullanmayı bile düşünebilmişti. Her yeni **başkaldırı** deneyi, Washington'dan biraz daha **dış kredi** ya da **militer yardım** sağlamayı kolaylaştırmaktaydı. Ne var ki, **ABD** bu yolun çıkmazlarını anlıyor ve **komünizm heyûlâsı'**na sığınarak her diledikierini yapabileceklerini uman bu üniformalı diktatörleri dizginlemek amacıyla 1958 Mart'ında Karayip yöresindeki **dikta** yönetimlerine karşı ilk **ABD silah ambargosu'**nu ilan ediyordu (1).

Birleşik Amerika'nın, dostlarına karşı, kendi eliyle **silah ambargosu** koyması ilk yaklaşımda yine ters görünebilirdi. Ancak, buradaki amaç, **ilerici** ya da **devrimci güçlerin** sürekli baskısı altında kalan **dikta** rejimlerini bu yeni güçlere teslim etmek değildi. Birleşik Amerika'nın gerçek özlemi, **diktatör'**ün, ABD'yi **iç politika'**sının bir **araç'**ı durumuna getirmesini önlemek ve **güçsüz** bırakmaktır. **Dış kaynakları kesilen rejim,** en sonununda **ekonomik bunalımlar** altında **soluksuz kalacak** ve yerini,

---

(1) William A. Williams, **The U.S. Cuba and Castro,** New York, Monthly Review Press, 1962, s. 33-34

dış sistem'in uygun gördüğü gördüğü bir başka **Batı yanlısı** siyasal güce bırakacaktır. Devrimci eylemlerin en çok arttığı bir anda stratejik bir yöredeki **Batı'**cı **diktatör'**ün **ABD silah ambargosu** yoluyla **yapayalnız** bırakılması, bu **koltuk değişimi** stratejisinin doğal bir halkasıydı.

Birleşik Amerika **yumuşak karnı**'ndaki **Küba'**yı da güvenilir bir çözüme götürmek amacıyla **silâh ambargosu**'na alıyor ve İngiltere aracılığıyla ancak Castrocu'ları engellemeye yetecek ölçüde bir silah desteğini sürdürüyordu. **ABD silah ambargosu**'nun tipik özelliklerinden birisi de, ana kaynaktan kesilen silah akımlarının, **uysallaştırılmak** istenen ülkenin militer gücünü birdenbire bir boşluğa atmasını önlemektir. O zaman, bir başka önemli Batı ülkesi, ABD'nin yerini ancak **sınırlı düzeyde** alır. Korunmak istenen ülkeye, onu tümden yıkmadan yaşatacak kadar **silah** ya da **kredi** yollanır. **Darboğaz,** yerinde kalmak amacıyla direnen **diktatör'**ü giderek bir **kıskaç'**a alacak ve **tarihin çöp tenekesi'**ne attıracaktır.

Sıkıştırma ve **bunaltma** yoluyla iktidarı sisteme çok daha yakın bir güce devretme deneyi, yalnız **Küba'**da değişik biçimlerde sonuçlanmıştı. Küba'da bunalımın gittikçe yoğunlaştığı bir aşamada Batista'ya, kendisini çok yakından tanıyan eski bir ABD diplomatı aracılığıyla **Washington'**un bir önerisi, 1958 Aralık ayının ilk haftasında ulaştırılmıştı. **Amerikan Senatosu'**nun 1961 yılındaki soruşturmaları sırasında resmen açıklandığına göre, öneri şu nitelikteydi (1)

Görevden ayrılması zorunlu duruma gelen **diktatör,** siyasal iktidarı, kendisine **çok ters** düştüğü halde, ABD'ye **çok yakın**

---

(1) Maurice Zeitlin, Robert Scheer, **Cuba, An American Tragedy,** Londra, Penguin Books, 1964, s. 5 ve sonrası

olan bir başka **muhalif** güce bırakacaktı. ABD bu yeni gücü derhal tanıyacak ve kısa süre içinde militer yardımları başlatarak, istenmeyen asıl devrimci gücün iktidara gelmesini önleyebilecekti.

Küba diktatörü **Batista** için, **ABD Dışişleri Bakanlığı** ile **Merkezi Haberalma Örgütü** (CIA) tarafından tasarlanan ve CIA Başkanı **Dulles** tarafından **onaylanan** formül, diplomat William D. Pawey tarafından Havana'da 9 Aralık 1958'de Batista'ya iletilmişti. Ne var ki, **Batista** bu öneriyi de olumsuz karşılayınca, **Dr. Castro** önderliğindeki **devrim'**in patlaması kaçınılmaz oluyordu. Kısa sürede tüm **Küba** halkının desteğini sağlayan **Castro** iktidara gelirken, Batista'nın 1 Ocak 1959'da ülkesinden kaçtığı öğreniliyordu.

Çözüm, hiç değilse **resmen** düşünülen biçimden ters yönde gerçekleşmiş gibiydi. İlginç olan nokta, başlangıçta **Castro'**nun ve dayandığı belli başlı ılımlı sol güçlerin **komünizm'**den uzak durmakta çok titiz davranmalarıydı. Ne var ki Birleşik Amerika'nın çıkarları açısından Küba, **ulusalcı** bir **devrim** yönetimine bile dayanılamayacak kadar **stratejik** nitelik taşıyordu. Küba ekonomisi, çoğu Latin Amerika ülkesi gibi, **ABD** ekonomisiyle **bütünleştirilmiş** bir parçadan ibaretti. Kişi başına ulusal gelirde, o sırada Latin Amerika'nın dördüncü ülkesi olan **Küba,** ABD yatırımları açısından üçüncü geliyordu. Sözgelişi, **ABD sermayesi** Küba'daki **hizmet** kesiminin yüzde 80'ini, **madenler'**in yüzde 90'ını, **besi hayvanı çiftlikleri'**nin yüzde 90'ını, **petrol rafinerileri'**nin yüzde 100'ünü, **demiryolları'**nın yüzde 50'sini, **şeker sanayi'**sinin yüzde 40'ını ve **bankalardaki mevduat'**ın yüzde 25'ini elinde tutmaktaydı (1). **Castro'**nun işe başla-

---

(1) William A. Williams, **The U.S., Cuba and Castro,** s. 21-22

dığında model olarak aldığı Küba'nın **1940 Anayasası,** ulusal egemenliği güçlendirmek, iktidarı demokratikleştirmek, insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak gibi **klasik demokrasi** içindeki kavramlardan başka bir amaç da taşımamaktaydı. 1959 Mart'ında Küba'da yapılan ilk özgür **sendika** liderliği seçimlerinde, **komünist** adaylar 3.800 yer için yapılan seçimlerin tümünü yitirecek kadar güçsüzdü.

Castro, 21 Mayıs 1959'da yaptığı konuşmada, Küba devriminin ilk konumunu şöyle açıklayacaktı ([1])

> «Dünyamızın karşı karşıya kaldığı en büyük sorun ülkelerin, insanları ya açlığa mahkum eden **kapitalizm** ya da ekonomik sorunları çözerken, insanların gelişiminde büyük katkısı bulunan özgürlükleri baskı altında tutan **komünizm** arasında bir **seçim** yapmak zorunda bırakılmalarıdır. Oysa Küba'lılar da, Latin Amerika'lılar da öyle bir **devrim'**i geliştireceklerdir ki, orada **maddi gereksinimler** karşılanırken **özgürlükler'**den özveride bulunulmayacaktır...»

Kırlarda toprak sahiplerinin yüzde birbuçuğundan ibaret bir azınlığın, ekilebilir toprakların yüzde 46'sını denetledikleri, buna karşılık çiftçilerin yüzde 85'inin **topraksız** bulunduklarından gelirlerinin üçte birini **kira** diye ödedikleri; üçbuçuk milyon insanın kırsal yörelerde basit kulübelerde yaşamaya mahkum edildiği, halkın yarısının elektrikten tümüyle yoksun kaldığı böyle bir düzende, Castro'nun ilk önerisi, **ulusal güç'**ü geliştirmekti.

Bu tutumun, er ya da geç, bütün Latin Amerika çapında dış yararlarıyla çelişen bir **ekonomik ulusalcılık** akımı yarat-

---

([1]) C. Wright Mills, Listen Yankee, New York, Ballantine, Mc Craw-Hill, 1960

masından kaygılanan **ABD**, Castro'ya **kapitalizm** ya da **komünizm** dışında bir **üçüncü seçenek** tanımak istemez. Zira, o yol giderek yeryüzünün **ulusal bağımsızlık savaşları** veren pek çok stratejik yöresinde de önemli ölçüde **içe kapalı**, otarşik ve büyük olasılıkla **ABD/SSCB** diyalektiği dışında kalmaya çabalayan yöntemlere yol açabilirdi.

Kapitalist sistem'in ana gücü **ABD**, bu aşamada **seçim**'i **Küba** adına da yapacak ve **Castro**'yla ilişkileri hızla gerginleştiren bir yol izleyecektir. **Casrto**'yu **Sovyetler**'le geniş bir diyaloga iten ilginç bir süreç böyle açılıyordu. Bu sürecin sonundaysa, **ABD** bir gün yine ancak **Türkiye**'yle **Küba** arasında **paralel** kurduracak bambaşka olasılıkların doğuşunu görecekti.

Küba, Sovyet **danışman**'ları, **teknisyen**'leri, **üs** ve **nükleer füze**'leriyle dolduğu zaman, **Birleşik Amerika** bütün bunların anlamını **Kruşçev**'den sorduğunda, Sovyetler de Türkiye'deki ABD üslerini, nükleer savaş başlıklarını, militer personelini göstereceklerdi.

Üstünde önemle durulması gereken nokta, 1960'lara girilirken âdeta **barış içinde yanyana yaşama** ilişkilerine paralel biçimde kendilerine yeni birer siyasal düzen gelen üç ülke, **Türkiye, Güney Kore** ve **Küba** arasında, özellikle **Küba**'nın durumunun ortaya koyduğu sorunlardır.

Türkiye ya da **Güney Kore**, kapitalist sistemdeki genel konumlarını sürdürdüklerinden ancak iç yapılarındaki değişiklikler bazan önemli bir **sorun** olacaktı.

Oysa, küba, **sistem dışı** bir **üçüncü seçenek** yani **bağımsız** bir **ulusal** gelişim modeli izlemek istemişti. Dar anlamıyla **Bağlantısızlık** anlayışının da **ötesinde** olan bu yaklaşım, Washing-

ton tarafından hoşgörülmeyecek ve **ABD/SSCB** etkileşimi ya da daha geniş bir anlamda **kapitalist Batı/sosyalist Doğu ikilemi** dışında üçüncü bir **bağlantısız yol** olamayacağı, 1960'lar başlarken **tarih'e not** edilecekti.

Bu, **Yalta**'dan başlayarak en sonunda **Vietnam**'a kadar uzanacak olan **sistemlerarası belirleniş** gerçeğinin de yeniden kanıtlanması deneyidir.

IV

SPUTNİK VE NÜKLEER GÜÇ EŞİTLİĞİ ÇAĞINDA ANKARA'NIN SEÇENEKLERİ

İkinci Cumhuriyet dönemi başında **Türkiye**'de de, **kapitalist** ve **sosyalist** etkileşimler dışında ayrı bir **içe dönük, ulusal seçenek** olup olmadığını araştırmayı deneyecek her güç, en sonunda temel uluslararası diyalektiği kendi önünde bulacaktı. **Barış içinde yanyana yaşama** dönemi,**çok kutuplu** bir dünya **ortamı** yaratmışa benzediği anlarda bile **iki kutuplu** olmaktan kurtulamayacaktı. Kutbun bir yanında **Batı** ve daha özel olarak **ABD,** öte yanındaysa **Doğu** ve daha özel olarak da **SSCB** bulunuyordu.

Tarih'in izleyeceği **oyun,** ayrıntıda farklı olabilecek bazı etkenlere karşın, **öz**'de bu temel diyalektiğin dışına çıkamazdı ve çıkamayacaktı.

Menderes döneminin kaba **soğuk savaş** senaryoları, çoktan **kapatılmış** bulunuyordu. **Komünizm** gerekçesine sığınarak,

eski siyasetleri uluslararası diyalektikten **özerk** biçimde götürmeyi deneme şansı, **sıfır'a** yakındı.

Ankara, 27 Mayıs'ın büyük dalgalanmaları arasında **U-2** casus uçaklarının ardında gizlenen gerçekleri belki görememiş olabilirdi. Oysa, uluslararası platform **Türkiye - Kore - Küba zinciri** içinde **soğuk savaş** pratiklerini aşındıracak yenilikleri hazırlarken, Sovyet önderi **Kruşçev** 14 Ocak 1960'da ilginç bir **bildiri'**yi dünya kamu oyuna açıklamıştı. Sovyetler Birliği, silahlı kuvvetlerinin sayısını **3.6 milyon** kişiden **2.4 milyon'**a indiriyordu. Bunun anlamı, **Sovyetler'**de tam 250.000 **subay'**ın militer sürecin dışına çıkarılmasıydı. Sovyet Savunma Bakanı Mareşal Malinovski birlikleri dolaşıyor; orduda neden böyle bir kısıtlama yapıldığını açıklıyordu (1). Uzaya ünlü **Sputnik'**i atan ve Dulles'ın **soğuk savaş** politikalarının 1958'de kesin çöküşüyle birlikte ABD karşısında **nükleer silahlar'**da **eşitlik** durumuna yönelecek olan bir **Sovyetler'**in, gereksiz **insan kalabalığı'**ndan ibaret orduları hazır tutmasının artık anlamı kalmamaktaydı. Nükleer silahlarda **güç eşitliği, ABD** ya da **SSCB'**nin birbirlerine **ilk nükleer vuruş'**u gerçekleştirdikleri zaman bile geride kalan nükleer silahlarının öteki gücü **yoketme** yeteneğinde bulunması anlamını taşıyordu. Bu düzeylere ulaşabilecek bir **ABD/SSCB dengesi'**nde **klasik soğuk savaş histerisi'**nin ve **militer kışkırtma** taktiklerinin önemli bir yeri olmamalıydı.

Geleneksel nitelikteki **aşırı** militer gücü **azaltma** süreci, daha genelde bütün stratejik ülkelerde de herhalde **geçerlilik** kazanacaktı.

---

(1) D.E. Fleming. **The Cold War and Its Origins, 1917-1960,** c. II., New York, Doubleday 1961, s. 991, 1001.

1 Mayıs 1960'da Sovyet göklerinde, Sovyet ulusal egemenlik alanının tam 1.200 mil içinde casusluk yaparken düşürülen ünlü **U-2 uçağı,** Moskova'ya, **soğuk savaş** mekanizmasına vurulacak son büyük darbe için gerekli bütün fırsatı da sağlamıştı. Eisenhower'in silahsızlanma danışmanı Harold Stassen'e göre, **U-2** casus uçuşu, Paris'teki ABD/SSCB doruk buluşmasını **baltalamak** amacıyla **«bazı ABD militer çevreleri»**nce yaptırılmıştı [1]. Aslında **Sovyetler**'in içinde de, ordu birliklerinin azaltılmasından hoşnutsuz bir grupun varlığı bilinmekteydi. **Kruşçev,** bu nedenle Paris'e doruk buluşmasından iki gün önce gidip Fransız Başkanı **de Gaulle'**den doruk başlamadan önce U-2 olayının sorumlularının ortaya çıkarılmasında **Eisenhower'**a **aracılık** etmesini istemişti. Bunalmış durumdaki Eisenhower, olayın kişisel sorumluluğundan ileri gelmediğini söylemekten kaçınınca, Paris Doruk buluşması bilinen biçimde gerçekleşememiş ve Kruşçev, ertesi gün, 18 Mayıs 1960'daki basın toplantısında öfkeyle patlamıştı. Havaya **yumruklar** sıkan bu Kruşçev görüntüsü, son çözümde, **soğuk savaş'**ın canlanmasını bekleyenlerin büsbütün çökmesiyle sonuçlanmıştı. Yüzeysel gerilim dönemi, eski Dulles dönemi politikalarının tümüyle yokolmasıyla kapanacaktı.

İkinci Cumhuriyet, pratikte, **barış içinde yanyana yaşama** kuşağının da tam üstünde doğmaktaydı. Paris Doruğu çöktüğü zaman Sovyetler'i eleştirmiş olan Demokrat Parti'li **John F. Kennedy,** 20 Ocak 1961'de yeni ABD Başkanı olarak yemin ederken artık başka şeyler söylüyordu [2] :

---

(1) David Wise, Thomas Ross, **The U-2 Affair,** New York, Random House, 1962, s. 103

(2) **The New York Times,** 21.I.1961, s. 1

«Yeniden eski **kuşku ormanı'**na geri döneceğimize, **yeni** bir ortam yaratmaya yönelelim. Yeni bir **güç dengesi** değil, **yeni bir dünya düzeni** yaratalım. Öyle bir dünya ki, güçlüler **adil,** yoksullar **güvenli** ve uluslararasında **barış** sağlanmış olsun...»

Yeni ortam, Türkiye'nin **soğuk savaş** ve militer tırmanma yolunda yine de direnmesi durumunda, sorunun belki de ancak bir başka ABD/SSCB uzlaşımını çağırmasıyla sonuçlanacak olan bir durumdur. Dünyaysa, o arada çok ilginç iki olay daha yaşayacaktı

● Moskova'da 1960 Kasım ve Aralık aylarında yeryüzünün çeşitli yörelerinden gelen 81 komünıst partisinin katılmasıyla toplanan Dünya Komünist Partileri Konferansı'nda **Sovyet** ve **Çin Komünist Partileri** arasındaki büyük görüş ayrılığı açıkça ortaya çıkıyordu. Moskova'nın **yumuşama'**ya dönük siyasetlerini kınayan Pekin, onun **revizyonist** bir çizgiye geldiğini savunmaktaydı. Sovyetler'e göreyse, **nükleer dehşet'**e dayalı bir çağda, **sorumsuz serüvenler** de düşünülemezdi.

● Gözler, 1961 Aralık ayında bir başka olayı izliyordu. **Kruşçev** ve **Kennedy** bu kez **Viyana'**da başbaşa buluşuyor ve yeni bir **dünya nükleer dengesi'**ne dönük adımlar atıyorlardı.

Yeni oluşum, Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından, 15 Temmuz 1963'te yapılacak ünlü toplantıda alınan kararlarla şöyle açıklanacaktır (1) :

«Atom bombası, **sınıf savaşı** ilkeleriyle bağdaşmaz. Atom, sınıfı ne olursa olsun, tüm insanlığı yoketmektedir.»

---

(1) Arthur Schlesinger Jr. «Coexistence **vs. Peace»**, **End of the Cold War** , Londra, **Survey'**den ayrı bası, **1964**, s. **15**

Bütün bunların gözlenebildiği bir çağda, **Ankara** nerelere dayanarak, neler yapabilirdi?

Durum, ikinci Cumhuriyet'in ilk gününden itibaren tüm partiler için de, toplumsal kesimler için de, **cunta'**lardan **yığın örgütleri'**ne kadar bütün etkin güçler için de, bir bakıma, bu soruda odaklanmaktaydı.

Gidilebilecek **sınırlar** belliydi ve... uluslararası istemin üstüne çok taşan, özellikle de **ultra sağ, ultra sol** ya da **aşırı şoven** nitelikteki seçenekler açısından gidilebilecek yer, bir **çıkmaz sokak'**tı.

Onlar ancak **barış içinde yanyana yaşama** ortamının ana dengeleri içinde oynayabilirlerdi ya da kendileriyle oynanılırdı; **son söz'**se, **sistemlerarası diyalektik** çerçevesinde belirlenirdi.

***

İçte ya da dışta 1960'lı yıllar boyunca yapılan her büyük **girişim,** özgül anlamlarını, zorlayan **iç dinamik'**lerle üstten denetleyici **dış odaklar** çözümlemesinde bulacaklardı.

2

TARİHSEL ÖNDER İNÖNÜ VE CHP'NİN İKTİDARA İKİNCİ YÜKSELİŞİ

I

HAPİSTEKİ BAYAR'IN DA ONAYIYLA İNÖNÜ CHP/AP KOALİSYONU'NU KURUYOR

İKİNCİ CUMHURİYET'in ilk parlamentosu toplandığı zaman, büyük olasılıkla yine hiçbir güç CHP'nin tarihsel önderi **İnönü** kadar durumun bilincinde olamazdı. **Yeni** bir dünya dengesinin, **yeni** bir anayasanın eşliğinde, değişik bir Türkiye'nin sosyo/politik sorunlarına Ankara'da da **çözüm**'ler aranılacaktı.

Gündem, alışılmamış sorunlarla doludur:

● Toplumda **tek parti hükümeti dönemi** bitecek, Türkiye için çok yabancı olan **koalisyon** iktidarlarını deneme zorunluğu doğacaktı.

● 27 Mayıs sonrasında **iktidar**'a gittikçe karışan **devlet aygıtları** ve ortaya çıkan çeşitli açık ve kapalı **örgütler, cuntalar** elde ettikleri gücü yitirmek istemeyeceklerdi.

● **Yassıada**'da yargılanıp ömür boyu hapis cezasıyla **Kayseri**'de bir genel hapishaneye aktarılan **Celâl Bayar**'ından

en sıradan milletvekiline kadar bütün **DP'liler** bir an önce **siyasal** af bekleyeceklerdi.

● **Türkiye ekonomisi**'nde, 27 Mayıs sonrası, durdurulan kamu yatırımlarına paralel biçimde büyük bir **durgunluk** dönemi yaşanmıştı. 1961 Anayasası **yönetim, vergi, toprak, eğitim** reformlarından söz ederken, 1950'li yıllarda hızla gelişen **Türkiye kapitalizmi** de **özel girişim**'e daha fazla destek olunmasını önerecekti.

● Ülke için bir **ekonomik kalkınma planı** yapmak; **iç kaynakları kıt** ve **dış borçları bol** ekonomiye yeniden **ek** iç ve dış kaynaklar bulmak gerekecekti.

Batı sistemiyle —kendi isteğini aşan koşullar altında— **çelişki**'ye sürüklenmiş bir **Menderes**'in **başına gelenler**'i de **unutmamak** gerekliydı.

İnönü'nün **Gürsel**'i **Çankaya**'ya yeniden **devlet başkan**'ı seçtirirken, kendisini de **İkinci Cumhuriyet**'in **ilk başbakan**'ı yaptırabilmesi, özellikle iç dinamikler üstünde olağanüstü bir **satranç** oynamasını bilen tarihsel önder açısından bir başarı bile sayılamazdı.

İnönü, Atatürk'ün kendisini Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı'ndan uzaklaştırıp daha liberal eğilimli **Bayar**'ı benimsemesinden yirmidört yıl geçtikten sonra, 19 Kasım 1961'de Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetinin başbakanı olarak tekrar iktidara gelmekteydi.

Bu gerçekten de olağanüstü ilginç bir işbaşına geri dönüştü.

İnönü, onbeş yıldır **CHP** ile savaşan **DP**'nin **ikiz**'i **AP**'yi, **asılmış** bir **Menderes** gerçeğine karşın, **aynı hükümet** içinde **CHP**

ile bir araya getirebilmişti. Bu, **İnönü** kadar **Kayseri**'deki **DP'**lilerin ve büyük olasılıkla **Bayar**'ın da başarısıydı. Onlar, çoğu parlamento sıralarına ilk kez gelmiş bulunan **yeni kuşak** DP/AP'lilerin, tek başlarına o anda hemen hiçbir şey yapamayacaklarını biliyorlardı. Biribiri ardına gelebilecek yeni **cunta şokları** da, **siyasal af** sorunu da ancak **İnönü** altına imzasını atarsa çözülebilirdi. Darağaçlarının altından gelenlerin bir **CHP/AP koalisyonu**'na duydukları ve duyacakları kaçınılmaz kuşkuyu kırmakta, **Kayseri**'den verilen **olumlu bildiri** önemli rol oynar. **İnönü** de, bazan tek başına **AP Grupu**'na gidip orada konuşmayı bile göze alan bir siyaset ustalığıyla koalisyonu pekiştirir.

12 **CHP**'li ve 10 **AP**'li bakandan oluşan **Birinci İnönü kabinesi**'nin programı, özellikle **siyasal koalisyon** kavramının özünü ortaya koyması bakımından, unutulmaz bir siyasal belgedir (1)

> «Başkanı bulunduğum **karma hükümet,** siyasi hayatımızda, geçmiş misali olmayan bir **yeni** teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde, bir araya gelmeleri ve **bir dilden konuşmaları imkânsız sayılan siyasi partiler,** anlaşarak, bir **hükümet** kurabilmişlerdir.»

1961 Anayasası, gerçekte, **yürütme** ile **yasama** arasına da yeni dengeler yerleştirmişti. Anayasa'ya göre, bir **hükümet**'in **kurulabilmesi** için gereken **güvenoyu,** Meclis'in o oturumunda bulunanların yarıdan bir oy fazlasına ulaşıldığı zaman sağlanmış oluyordu. Ama, güvenoyu almış hükümeti **devirmek** için, bu kez Meclis **salt çoğunluğu**'nun yarıdan bir oy fazlası yani tam **226 oy** gerekliydi.

---

(1) Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s. 493

CHP liderinin kurduğu **AP/CHP koalisyonu** hükümeti, 2 Aralık 1961'de **269 güvenoyu** alarak, İkinci Cumhuriyet'in siyasal yaşamında bir başka kolay erişilmez rekoru kırabiliyordu. Güvenoyu, iyice yüksekti. **Düşman kardeşler,** yola çıkarken birleşebilmişlerdi.

Aşılması gereken büyük **barikatlar** karşılarında durduğu sürece, **birleşme** de sürecekti.

İnönü bunu anlar ve kartlarını ona göre oynar.

II

İNÖNÜ'NÜN İLK RANDEVUSU CUNTALAR ÇEKİŞMESİ VE AYDEMİR'İN 22 ŞUBAT OLAYI

İnönü'nün, önündeki gündemle ilk randevusu, **cuntalar** sorunu üstünde olacaktı.

CHP lideri 17 Ocak 1962'de radyodan konuşarak, Türkiye önünde, **demokrasi**'den vazgeçen **kapalı bir sistem**'e asla izin vermeyeceğini söyler. Bunu, **Silahlı Kuvvetler Birliği'**nin başkanı durumunda bulunan Genel Kurmay Başkanı Orgeneral **Sunay'**ın Ankara'daki komutanların tümünü 19 Ocak'ta toplantıya çağırması izler. Sunay, orada, benimsenilecek çizgiyi açıklar. İnönü'nün başında bulunduğu bir siyasal ortamda, çözüm yollarını bulmak da kendileri açısından zor değildir. Ne var ki, üst düzeylerdeki generallerin desteklediği bu tez, albaylar tarafından hoşnutlukla karşılanmıyordu. Onlar, yeni tezin, giderek **hiyerarşik** bir **üstten örgütleniş** ve **disiplin** zincirinin gerekçesi olacağını anlıyorlardı. İnönü, **siyasal iktidar** ve **Silahlı Kuvvetler** arasındaki ilişkileri **komutanlar** aracılığıyla **Milli Güvenlik Kurulu** içinde **bütünleştirme** çabasındaydı. Milli Mücadele'nin en şid-

detli günlerinde, **Çerkez Ethem**'in **Kuvve-i Seyyare**'sini düşman saflarına atıp **düzenli ordu**'yu toplumun tek askeri örgütü durumuna getirmiş olan bir İnönü için, sorunun bir başka çözümü de yoktu.

Ankara'da iki kesim arasındaki **ayrılık,** böylece açığa çıkmaktaydı. **Ankara Harp Okulu** Komutanı Albay **Talât Aydemir,** «Türkiye'de yüzde yüz bir **ikinci ihtilâl** olacağı» inancındaydı[1].

«Gürsel de, MBK üyeleri de, kendileri de ayrı ayrı **ihtilâl** hazırlıkları» içindedirler. Hatta «CHP bile **dolaylı** yollardan hazırlıklar yapmakta, **intikamcı partiler** de bir **halk ihtilâli»** tasarlamaktaydılar. Aydemir'e göre, bizzat **Sunay**'ın önderliğinde bir **ihtilâl** hazırlanmasını zorunlu kılan neden, silahlı kuvvetlerle halkın arasının sürekli açılmak istenmesiydi. Sunay, toplantıyı kapatırken, Başbakan'a giderek, «ordunun İnönü'yü tümüyle desteklediğini bildireceğini» açıklamakla yetiniyordu

Sunay, Ankara'da 18 Şubat'ta yeniden başlıca komutanları toplayacak ve büyük grupların kendisiyle birlikte olduğunu görecekti. Bunun ardından da Sunay, kendi başlarına **darbe** düzenlemeyi tasarlayan albayları ya yurt içine dağıtan ya da emekliye ayıran bir **tasfiye planı**'nı geliştiriyordu.

22 Şubat 1962 akşamı **Aydemir**'in tüm **Harp Okulu** öğrencilerini harekete geçirip kendisine destek sağlayan öteki birliklerle birlikte **Ankara**'ya egemen olma eyleminin başlangıcı, Sunay'ın **tasfiye planı**'ydı. Aydemir, durumun beklentilerine uygun gideceğinden öylesine güvenliydi ki, **İnönü**'yle **hükümet** üyelerini **Çankaya Köşkü**'nde ele geçirdiği halde onların bırakılmala-

---

(1) Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** c. III, s. 560

rına bile izin vermişti. Oysa, Aydemir harekete geçişinden kısa süre sonra **yalnız** kaldığını, öteki üst düzey gruplarının birer birer koptuğunu anlayacaktı. Başkaldıran **albay** kan dökmeden **teslim** oldukları takdirde bağışlanıp serbest bırakılacaklarını bildiren Başbakan **İnönü**'ye sabaha karşı boyun eğiyordu.

İnönü, AP açısından bile o anda **demokrasiyi kurtaran kahraman** gibiydi. Meclis, ertesi gün, O'nu ayakta karşılayacaktı. Aydemir ve kadrolarıysa artık devlet çarklarının dışındaydılar.

III

AYDEMİR'İN ARKASINDAKİLER VE SUNAY ÜSTÜNDE ÇANKAYA — İNÖNÜ ÇEKİŞMESİ...

22 Şubat dosyasını kapatırken, Metin Toker birkaç kısa dipnot ekler (1)

● **Aydemir**'le **işbirliği** yapanlar arasında **İnönü kabinesi**'nin bazı **bakanlar**'ı bile vardı. Bunlar, bakanlıklarının dosyalarını kendisine açıyor; Aydemir'e, örnek olarak **«dış politika** konuları hakkında bilgi veriyorlardı». Bakanlar içinde teması en ileri götüren de, **Avni Doğan**'dı. Kendisine **sivil başbakan** olacağı söylenen Avni Doğan, «İstanbul'da esrarengiz havalar içinde, ta Belgrat ormanlarında, gizli kaldığını sandığı toplantılar yapmış, **ihtilâlci** kesilmişti». Oysa, 22 Şubat bastırılınca aynı bakan, Hava Kuvvetleri'nin Karargâh defterine, «Tedbirde **kusur** ettiğimizi görerek **utandım»** diye yazacaktı.

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl**, c. IV, s. 48-49

● «Türkiye'de **iktidar alternatifi**»ymiş gibi **Aydemir**'le temas kuranlar arasında **Amerika Birleşik Devletleri** de vardı. Washington 20 Şubat'ta Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbott'u bu amaçla Türkiye'ye yollamıştı. Ankara'da **Başbakan İnönü**'yü ziyaret eden Talbott'un fotoğrafını yayınlayan Toker, «Maalesef, sayın Amerika'lının Talât Aydemir'le çekilmiş fotoğrafı bizde yoktur. Belki **C.I.A.**'de vardır» diye ekliyordu. Toker, «Aydemir'in ona kendi kuvvetini nasıl anlattığını ve **dış münasebetler** konusunda ne **teminatlar** verdiğini, Talbott'un da acele **yardım** ve **destek** istediğini tahmin etmek güç değildir» der.

Aydemir'in emekliliği hızla gerçekleştirilirken, Cumhurbaşkanı **Gürsel**'in Başbakan **İnönü**'ye, Genel Kurmay Başkanı **Sunay**'la başka bazı komutanları da **emekli**'ye çıkarmasını önerdiği görülüyordu. **Gürsel**'e göre, **22 Şubat**'ı gerçekte «**onlar cesaretlendirmişler**»di. Yine Toker, bu konuda da Gürsel'in «sözlerinde hiç gerçek payı olmadığını söylemek şüphesiz imkânsızdı» diyecektir. Gürsel'in Genel Kurmay Başkanı adayı; Tansel'in Hava Kuvvetleri'nden Washington'a atanmak istendiği 6 Haziran 1961'de, jetlerin Ankara üstünden uçuşları sonucunda Tansel görevine dönerken emekliye çıkarılan Kara Kuvvetleri eski komutanı **Orgeneral Celâl Alkoç**'tu. Oysa, **22 Şubat**'ı Ankara'daki **Hava Kuvvetleri Karargahı**'ndan yöneten **İnönü**'ye en büyük destek, **Tansel**'in derhal Eskişehir'e uçup harekat boyunca yanında kaldığı Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı **Muhsin Batur**'dan gelmişti (1).

Soruna, İnönü'yle Gürsel'in bakış açıları farklıydı. İnönü, yakın geçmişte yaptıkları ne olursa olsun, Genel Kurmay Baş-

---

(1) **A.g.k.**, s. 59-60

kanı'yla CHP iktidarının stratejileri çerçevesinde bir **bütünleşme** sağlamak istemekteydi. Sunay'ın durumunu güçlendirirken, o yoldan İnönü, CHP iktidarına önemli bir **destek** sağlayacağını hesaplıyordu. **Çankaya'da bağımsız** konumunu sürdürme çabasındaki **Gürsel'in** en istemediği şey de buydu. Örnek olarak, **Gürsel,** İnönü'ye başbakanlık görevini bile **CHP Genel Başkanı** diye değil, **Malatya Milletvekili** sıfatıyla vermişti. Yine Gürsel kurulacak hükümetlerin **tüm partiler'i** bir araya getiren **milli koalisyon** niteliğinde olması için diretmişti. **İnönü'yse, başbakan'ın** ya da **yürütme** gücünün başının etkisini azaltmaktan başka sonuç vermeyeceği inancıyla **milli koalisyon** önerilerini duymazdan gelmişti. Sunay'ın Genel Kurmay Başkanlığı'ndan emekliye çıkarılması önerisini de İnönü anlamlı bulmayacaktı.

Çankaya'daki **Gürsel,** bunun üstüne, danışmanı ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri **Nâsır Zeytinoğlu'nun** da önerisiyle **AP** Genel Başkanı **Gümüşpala'ya,** bir başka **bildiri'yi** iletmekteydi.

● Eğer **22 Şubat'çılar** için bir **af yasası** çıkarılacaksa, buna mutlaka **DP'lilerin affı** da eklenmelidir.

● 22 Şubatçılar'ın **af'fı** için öncelikle onların **yargılanmış** olmaları gerekir.

Nedendir bu?

22 Şubatçılar'ın yargılanması, **merkez'in** içindeki daha birçok gerçeği ortaya koyacak ve sorun **en üst'e** kadar dayanacaktı. Toker, «kaç kişi Talât Aydemir ile birlikte kaç **ihtilâl** protokolunun altına imzasını basmıştı ve başta **Cevdet Sunay,** kaç generalin başkanlık ettiği toplantıda bir **ihtilâl'in** kararı alınmıştı» diyerek, işin perde arkasını açıklar (1).

---

(1) **A.g.k., s. 64**

İsteklerini doğrudan **İnönü'ye** onaylatamayan **Gürsel,** böylece yan yollardan sonuca ulaşmayı denemekteydi. Ancak, «**Gümüşpala,** Gürsel'den aldığı bildiri üstüne **İnönü'**ye aynı yönde bir **muhtıra** verince, CHP lideri derhal **koşulsuz** bir **22 Şubat affı'**nı gündeme sürecekti.

Gümüşpala, sorunun nerelere gideceğini belki de sezemediğinden affı engelleyince de, **İnönü** 30 Mayıs 1962'de birdenbire başbakanlıktan **istifa'**sını veriyordu.

Oysa, İnönü'nün istifası **siyasal iktidar'**dan gitmek değil, bu kez **Gümüşpala'**lı **AP'**den de kurtulmuş olarak **geri gelmek** üzere yapılmış bir girişimdi. Öyle ki, **CHP** lideri AP'nin rakipleri **YTP** ve **CKMP'**yle önceden **özel bağlantılar kurmuş,** bazı **bağımsızlar'**ın desteğini sağlamış yani **güvenoyu** için gerekli çerçeveyi kurmuş bulunuyordu.

Kısa sürede görevden ayrılmasına karşılık, **CHP/AP** koalisyonu büyük bir bunalımın olağanüstülükleri arasında oldukça **önemli işler'**i gerçekleştirmiş bir hükümetti

● **27 Mayıs'**a dönük eleştirileri yasaklayan **Tedbirler Kanunu,** 5 Mart 1962'de çıkmıştı.

● **147** öğretim üyesi, 27 Mart'ta üniversitedeki görevlerine dönme hakkını kazanmışlardı.

● **Anayasa Mahkemesi'**nin kurulmasına ilişkin yasa, 22 Nisan 1962'de onaylanmıştı.

● Devlet Planlama Teşkilâtı ilk **beş yıllık plan** çalışmalarını büyük çapta hızlandırmıştı.

● Ağır dış kaynak yetmezliğindeki ekonomiyi canlandırmak üzere **Batı** sistemiyle **OECD** çerçevesinde bir **Türkiye'ye Yardım Konsorsyumu** oluşturmaya dönük adımlar atılmıştı.

En önemlisi de, **İnönü,** yanındaki **AP'li bakanlar'ı** bile **AP Genel Merkezi'ne ters** düşürebilmiş ve istifasını verirken onların bir bölümünü de protesto için partilerinden koparmıştı.

İnönü, 22 Şubat'a ve ondan önce olup bitenlere **yasal** bir **af zırhı** geçirilmemesini, ikinci hükümet girişiminde kendi lehine bir koz olarak **ustalıkla kullanacaktı.** Sunay başta olmak üzere, **geçmiş'in** tümüyle **af kapsamı'na** alınmasını dileyen bütün güçler, yine **milli koalisyon** ardından koşan **Çankaya'yı,** başbakanlık görevini yeniden **İnönü'ye** vermeye **ikna** edeceklerdi.

IV

«ÂSİ ALBAY», 21 MAYIS OLAYIYLA KESİN «TASFİYE» YE UĞRUYOR

CHP lideri açısından **ordu içinde bütünlük kurma** işlevi, hem **geçmişin aklanması** hem de **ikinci koalisyon'un** kurulması amaçlarıyla birleşince, 1962 yazında **CHP, YTP, CKMP** ve **bağımsızlar'dan** oluşan **İkinci İnönü Hükümeti'ni** kurmak çok zor olmamıştır. **22 Şubatçılar'ın** affını **cuntacıları yargılama** tasarısıyla birleştiren Gürsel ve **Çankaya,** böylece ordu saflarındaki en büyük desteklerinden yoksun kalmıştı. Yeni ortam, hükümet dışında kalan bütün muhalif kesimlerin artık **«CHP + Ordu = İktidar»** formülünü dile getirecekleri bir dönem olacaktı.

YTP lideri **Ekrem Alican'la** CKMP adına **Hasan Dinçer'in** ve CHP'den de Prof. **Turhan Feyzioğlu'nun başbakan yardımcısı** olarak birarada yer aldığı kabineyi, yirmialtı günlük bir hükümet bunalımından sonra, İnönü, 25 Haziran 1962'de ortaya çı-

karmıştı. Kabineye, bağımsız **Feridun Cemal Erkin** de **Dışişleri Bakanı** olarak katılıyordu. İlk kabinenin cuntacılara bilgi vermekle eleştirilen Bakanı **Sarper** artık hükümette yoktu.

Dört çekimser ve 134 olumsuz oya karşılık **259 oy'la güven** alan **İkinci İnönü kabinesi,** İnönü'nün ilk kez **«27 Mayıs'ın hedefine erişmiş olduğunu»** ilan edeceği yeni bır siyasal durağın başlangıcıydı.

Görevi biten bir **27 Mayıs,** son çözümde, **«kışlasına dönmesi»** gereken bir **ordu** anlamını da taşıyordu. Türkiye'nin **Avrupa Ekonomik Topluluğu'**yla bütünleşme ve **ortak üye** olma özleminin yine ilk olarak dile getirildiği hükümet programında, şunlar belirtilir [1]

> «27 Mayıs İhtilâli, meşruluğunu kaybetmiş bir idareye karşı Türk milletinin **direnme hakkı'**nı kullanmasıdır. Bu hareket **amacına** ulaşmış ve memlekette **demokratik Cumhuriyet** nizamının yeniden kurulmasını sağlamıştır. Hükümetin siyaseti, 27 Mayıs devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketin karşısında olacaktır.»

İnönü'nün bu davranışı, **27 Mayıs'**ın ardındaki **güçler'**in tümüyle sahneden çekileceğini anlamına da alınmamalıydı. İlişkiler, doğrudan **CHP** iktidarı yararına olduğu ölçüde sürdürülecek, onun dışındakilerse önlenecekti.

Süreç de zaten o yönde gelişiyordu. Örnek olarak, **CKMP** İnönü'yle koalisyon yaparken, partinin lideri **Osman Bölükbaşı** yaklaşan bazı şeyleri sezmişçesine genel başkanlığı bırakıyor **ve Millet Partisi** adıyla yeni bir örgütlenişe yöneliyordu. CKMP

---

(1) Kâzım Öztürk, T.C. Hükümetleri ve Programları, s. 515

sonunda, kendisine bir başka güç kaynağı arayacaktı. O kaynak da uzakta değildi. Albay **Türkeş** ve **Ondörtler,** politik arenaya girmek üzere aylardır dışta hazırlık yapıyorlardı.

Uzun süre yurtdışında tutulan **Ondörtler** böyle bir ortamda Türkiye'ye geri dönmeye başlamaktaydılar. Ondörtler'in öncüsü **Orhan Kabibay'ı** ilk karşılayan yine **Talât Aydemir** olacaktı. Kısa süre sonra da İnönü'yle Aydemir arasında sert söz tartışmaları yapılıyordu.

İnönü'nün kamuoyu önünde **Aydemir** için kullandığı deyim, **sergüzeştçi'**ydi.

Aydemir'in yanıtıysa, **İnönü'nün tükenmiş** ve **statüko'cu** bir kişiye dönüştüğü eleştirileriydi. «Ben, **âsi** bir albayım» diyen Aydemir, bunların ardından tutuklanıyordu. Ne var ki, Aydemir 18 Temmuz 1962'de serbest bırakılacaktı.

Zira kendisini **yargılamak** olanaksızdı. İnönü'nün sözverdiği gibi, 22 Şubat'a kadar olan tüm ordu içi eylemleri **af** kapsamına alan yasa nedeniyle, ne Aydemir'i o dönemden sorumlu tutma olasılığı vardı ve ne de Aydemir'in affedilmiş bulunan bu dönemi yargı önüne çıkıp açıkça deşmesi yararlıydı.

Aydemir serbest bırakılınca, **«milletin ordusu»**nun **CHP'nin aracı** olmayacağı temasını daha da sert biçimde işlemeye girişiyordu. **Ondörtler'**le **Aydemir'**ciler arasında da geniş ve ayrıntılı biçimde **iktidara el koyma** planlarının yapıldığı duyuluyordu.

Demokrat Partili'lerle ilgili ilk **sınırlı af** da parlamentodan 21 Şubat 1963'te çıkmış bulunuyordu. Bunu, **Bayar'ın geçici serbest bırakılması** izlemişti. Ancak, Kayseri'den Ankara'ya DP döneminin politik gösterilerini andıran uzun araba kervanlarıyla

gelen Bayar, ilk tuzağa düşüyordu. **Genel Kurmay,** kapısı önünde **Bayar**'ın konvoyuyla yaptığı büyük bir **gösteri**'ye özel tepki gösterecek ve hakkındaki karar 28 Şubat'ta kaldırılan Bayar, Kayseri cezaevine yeniden yollanacaktı. Bu olayın hemen arkasından da **27 Mayıs**'ın bundan sonra **Hürriyet ve Anayasa Bayramı** biçiminde kutlanılmasını öngören yasa hızla parlamentodan geçirilecekti.

İnönü, her şeyi, bir **anlam bütünlüğü** içinde yapmaktaydı. Böylece hem **Bayar**'ı geriletiyor, hem dıştaki cuntacı grupların orduya dönük bildirilerinin önünü kesmek istiyordu.

Âsi **Aydemir,** ikinci şansını, işte böyle bir ortamda **20/21 Mayıs 1963** gecesi deneyecekti. Arkadaşları bir ara Ankara Radyosu'nu ele geçirip **«ihtilâl bildirisi»** okurlarken, Aydemir de üniformalarını giyip **Harp Okulu**'na gidiyordu. Oysa, âsi albay eskisinden de yalnızdı ve kulaklara fısıldandığına göre, girişeceği eylem çok kanaldan **İnönü**'ye de, **Sunay**'a da önceden ulaştırılmış bulunmaktaydı. Başbakan İnönü o gece evinden çıkmaya bile gerek görmez. **Bastırma** işlemini yürüten **Sunay**'dır. Bir **kapan**'ın içinde kıstırılmış olduğunu iş işten geçtikten sonra anladığı zaman, Aydemir için artık yapacak hiçbir şey kalmıyordu. Söylentilere göre, bir süre kendisiyle birlikte yargılanacak olan **Ondörtler**'den **Türkeş** bile onu çok önceden **yalnız** bırakanlar arasındaydı.

Sıkıyönetim altındaki Türkiye'de, büyük çoğunluğu **Harp Okulu öğrencisi** olmak üzere 1.459 sanığı bulunan **Aydemir Davası,** Mamak'ta aylarca sürecekti. Yargılamayla ilgili bilgiler, sıkıyönetim nedeniyle ancak verilen **basın bültenleri**'nde açıklandığı kadar yayınlanabiliyordu. Oysa, Aydemir'e göre, **gerçek cuntacılar** kendileri değil, onları bu duruma düşürenlerin tümüydü.

Sonuç, 5 Eylül 1963'te açıklanıyordu. Yedi **idam**, 29 **müebbet hapis** ve sayısız **ağır hapis** cezalarıyla sonuçlanan dava, pratikte, hem bütün bir geçmişin üstüne çekilen **son çizgi**, hem de bu geçmişi sürekli anımsatarak ortalıkta dolaşan **âsi albay'**ın kesin tasfiyesi anlamını taşımaktaydı.

Asılacak olanlar bu kez **Aydemir**'le yardımcısı **Fethi Gürcan**'dı. Ötekilerin önce cezaları ömür boyu hapse çevrilecek ve sonra tümü de, tıpkı Kayseri'de arta kalan **Demokrat'lar** gibi, bir **büyük af**'fı bekleyeceklerdi.

Albaylar, bir zamanlar **devrilmesi** için örgütlendikleri **DP' liler**'in ardından, kendilerini de aynı **yazgı** içinde buluyorlardı.

Menderes'i asan güç, kendi içinden de **ip**'e insan veriyordu.

Ve cuntaların açık **devirme** girişimlerine çok uzun süre için son verdiren bu iki siyasal **idam kararı**'nın altında, **bu kez**, kısa bir süre önce **«siyasi** suçlardan dolayı **ölüm cezası** bugün dünyada kalmamış gibidir» sözlerini yazmış olan **İnönü**'nün imzası yer alıyordu.

Tarih, çelişkilerini gerçekten de yaman bir diyalektikle örmekteydi.

*
**

İnönü, açısından Türkiye'de **sergüzeşt** dönemi de bitmişti.

Bunun, **sistem**'in harcı olarak kendisine duyulan gereksinimin **son**'u da olacağını acaba anlıyamıyor muydu?

Sistem, iktidarı, kendi temel ilişkileri dışındaki hiçbir kişi ya da kuruma uzun süre bırakamazdı.

V

İNÖNÜ, GÜLEK, ERİM VE DOĞAN'I DA CHP'DEN TASFİYE EDİYOR

İnönü, **cuntalar** arasında yaptığı temizliğin bir eşini kendi partisi **CHP** içinde de gerçekleştirecekti.

Gülek'i 1959 sonlarında Genel Sekreterlik'ten uzaklaştırmasından beri sorun **CHP** örgütünde için için kıvılcımlanmaktaydı.

Olay, önce, 24 Ağustos 1961'de toplanan **XV. CHP Kurultayı'**nda büyük tartışmalara yol açmış ve delegeler **Paşacılar** ve **Gülek'**çiler diye ikiye ayrılmışlardı (¹). Gülek, istifa etmek zorunda kalmasını, **İnönü** ve çevresindeki Prof. **Feyzioğlu**'yla **Hürriyet Partisi** kadrolarının **masa başından parti yönetimi**'ni gerçekleştirmek istemelerine bağlamaktaydı. Eski Genel Sek reter, kendisini, **örgütçü** olarak sunuyordu. Ne var ki, Genel Merkez'in görüşünü savunan **Avni Doğan** 1961 Kurultayı'nda bu savları reddediyor ve asıl nedenin, **Atlantik Konferansı**'na parti adına gönderilen CHP temsilcisi **Nüvit Yetkin'**in dil bile bilmediğini **Gülek**'in bir mektupla NATO yetkilisi **Albay Fens**'e yazması olduğunu öne sürüyordu.

Kurultay'sa, bunun ancak biçimsel bir gerekçe olduğunu sezinliyordu. Bu nedenle XV. Kurultay'da sorun kapatılmak istenmiş ve bu konuda Genel Başkan'ın bilgi vermesini dileyen Prof. Feyzioğlu'yla Hürriyet Partisi'nden CHP'ye geçen

---

(1) Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler,** s. 140

Prof. **Turan Güneş** ve arkadaşlarının düzenlettirdiği önerge reddedilmişti.

Ne var ki, İnönü «beni susturamazsınız» diyerek protestolar arasında kürsüye çıkıyor ve **«Ya ben, ya O»** diyordu. Bu koşullar altında ekibinden ancak beş kişiyi parti yetkili kurullarına sokabilen Gülek ve dayandığı güç yönetimde yalnız kalıyordu. Buna karşılık, CHP içinde bazan **merkez sultası** diye tanımlanacak olan iç çatışmalar gittikçe büyümeye başlamaktaydı. Örgüt, yönetimi ve bakanları yetersiz buluyor, 27 Mayıs öncesinde verilen ileri dönük sözlerin unutulduğundan yakınıyordu.

22 Şubat olayından sonra, İnönü bu kez **Gülek**'in yanısıra, söz konusu **cuntacı** gruplarla ilişkisi bulunduğunu ima ederek **Nihat Erim, Avni Doğan** ve **Turgut Göle**'nin de CHP'den atılması yolunda büyük bir kampanya açacaktı. İnönü'ye göre, parti içinde **demokrasi dışı tertipler**'e girenler vardı ve **«demokrasi dışı rejim»** taraftarları, «CHP içinde görüştükleri vasıtasıyla CHP'yi kullanabileceklerini sanmakla feci hayal sükûtuna uğrayacaklardı» (1). CHP Disiplin Kurulu'na verilen dörtlerden Erim, Gülek ve Doğan bir yıl süreyle CHP'den uzaklaştırılırken, Göle'yle ilgili dosya askıya alınıyordu.

Çekişme, 14 Aralık 1962'de yapılan **XVI. CHP Kurultayı**'nda **Gülek**'çilerle yeni Genel Sekreter **Dr. Kemal Satır** arasında bir hesaplaşma biçiminde sahneye çıkarken, **İnönü** konuyu kendisiyle **dörtler** arasındaki bir kesin seçime döndürecekti. Öyle ki, dörtler'in affını öngören 600 delegenin ortak önerisi gündeme bile alınmıyor, İnönü'nün istediği gibi bir soruşturma

---

(1) **Milliyet**, 22.9.1962, s. 1

komisyonu kuruluyordu. Komisyon, sonuçta 13 olumsuz oya karşılık, Erim, Gülek ve Doğan'ı bir yıl süreyle **partiden uzaklaştırma** kararının geçerliğini 39 oyla onaylayacaktı. Karar, Kurultay'dan da yine İnönü'nün ısrarlarıyla aynı biçimde geçecekti.

Ne var ki, bütün bu **iç çekişmeler, CHP** içinde **örgüt'le yönetim** arasında sürekli **çelişkiler** doğmasına yol açmaktaydı. Kurultay kapanırken, Gülek dönemindeki genel sekreter yardımcısı **Dr. Kâmil Kırıkoğlu** ve 1950'lerin sonlarında DP terörüne karşı parti organı **Ulus**'un genel yayın yönetmenliğini yürüten **İhsan Ada**'nın artık **«ileri»** yanı kalmayan CHP'den istifalarını açıklamaları, bunun ilginç bir örneğiydi ([1]).

Parti'de yönetime egemenliklerini koyanlar, özellikle kendilerine ters düşen grupları sürekli **tasfiye**'ye yöneleceklerdi.

([1]) **Cumhuriyet**, 17.11.19662, s 1

3

TÜRKİYE'DE DÜZEN TARTIŞMALARI BAŞLARKEN

I

YENİ BİR YAPI VE YENİ DÜNYA GÖRÜŞLERİ

TÜRKİYE'DE 1960'ların ilk yarısında **İnönü siyasal iktidarı'**nın iş başında bulunduğu ortama genel bir **tanı** koymak gerekirse, bu dönem, hangi kesimde olursa olsunlar tüm güçlerin **resmi ideoloji'**nin değişik bütün görüntülerini **aşma** savaşımlarına giriştikleri yıllar diye nitelenebilir. Eski yapı sürekli çatırdıyor ve geleneksel **kalıplar** gittikçe donup etkisizleşiyorlardı.

Sosyal düzen, yepyeni **arayışlar'**ın ardındaydı.

Alışılmamış gelişmeler oluyor, uzun on yıllar boyunca dile getirilmesinden bile **korku** duyulmuş bulunan **düşünceler, kavramlar, özlemler** yeni anlamlar kazanıyorlardı.

1960'larda sosyo/politik açıdan belirgin iki olay, iki ayrı platformda, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyip geliştirerek sahneye çıkmıştı :

1. Birinci olgu, sosyal ilişkilerin bütün alanlarını saran **Türkiye'nin yapısı** ya da **Türkiye'nin düzeni** üstündeki kuşku ve tartışmalardır.

2. İkinci olgu, giderek dönüşen sosyo/politik yapının oluşturma sancılarını çektiği modern **dünya görüşleri**, teorik ve pratik düzeydeki **yenilikler, örgütlenişler** ve **eylem** biçimleridir.

Türkiye'nin yapısı ya da düzeniyle doğrudan ilişkili bulunan ilk kesitteki olaylar, **1961 Anayasası**'nın çizdiği geniş çerçeve belirginleştikçe açığa çıkmış, yaşama geçmişti. Anayasanın aradığı **norm**'lar, en sonunda, belli bir dönemin sosyal **insan varlığı** eliyle belirlenecekti. Anayasa'nın **sosyal devlet** kavramı çerçevesinde getirdiği yeni **bildiri**'yi en kısa sürede algılayıp eyleme ilk geçecek olanlar, **modern kentsel kesim** içindeki **ileri dönük** bütün güçlerdi. Düşünceler kapalı odalardan geniş alanlara doğru taşıyor ve **Cumhuriyet**'in **küçük burjuva** aydınına özgü eski kalıplaşmış **ideoloji** paramparça oluyordu. Bir zamanlar DP'nin **oy deposu** sayılan gecekondularda, kentlerin yamaçlarında **madde** ile **düşünce** giderek başka kutuplarda elele verebiliyor; aydın, işçi, genç ya da çalışan her türlü insan, ortak bir yeni **dil** arıyordu. **Köklü dönüşümler**'e duyulan gereksinimler savunuluyordu. **İşçi sınıfı** ya da **sosyalizm** gibi kavramlar, **Takrir-i Sükun** döneminden beri ilk kez açık biçimde tarihin **loş** köşelerinden gün ışığına çıkıyordu.

Türkiye'de, son çözümde, **CHP**'nin daha ötesinde yeni bir **sol** kanat doğuyordu.

II

SİVRİLEN İKİ GENÇ ADAM
BÜLENT ECEVİT VE SÜLEYMAN DEMİREL

İnönü CHP/AP ittifakından oluşan ilk kabinesine, son aşamada ilginç bir değişiklik getirmişti. 1961 Anayasası, **grev, toplu**

sözleşme ve modern **sendikacılık** gibi olgunları anayasal düzeyde güvenceye almış, bunları kısıtlayan ya da hiç tanımayan eski yasaların bir an önce değiştirilmesini zorunlu kılmıştı. **Çalışma Bakanlığı** bu koşullarda olağanüstü önem kazanmaktaydı. Oysa, **İnönü**'nün Çalışma Bakanlığı için düşündüğü aday yine CHP'nin resmi ideolojisinden gelen Kemalî Beyazıt'tı. CHP içinde gittikçe ön plana çıkmaya başlayan **Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu**, özellikle **Çalışma Bakanı** olarak, genç ve dinamik **Bülent Ecevit**'in seçilmesi gerektiğini savunmuştu (1). Ecevit, CHP içinde daha önceki dönemlerde etkin olan Prof. Fahri Ecevit'le ressam Nazlı Ecevit'in oğluydu. Genç politikacı, ABD kökenli **Robert Kolej**'den yetiştiği için Batı'yı oldukça iyi bildiği gibi, sanata da dönük bir milletvekiliydi. Gazetecilik yapan, bir ara **şiir**'ler de yazan bu genç insanı, İngilizce'ye egemenliği nedeniyle **İnönü** özellikle yabancılarla yaptığı konuşmalarda daima yanında bulundururdu. Ne var ki, İnönü bakımından **devlet adamlığı** başkaydı, **iyi** dil bilen bir **sanatsever** olmak başka... İnönü'nün bu kuşkularını Feyzioğlu ve Toker giderecek, Ecevit'in Çalışma Bakanı olmasını elbirliğiyle gerçekleştireceklerdi.

Ecevit, gerçekten de Çalışma Bakanlığı'nda işçi haklarıyla ilgili yasaları hızla düzenlemeye girişmişti. Ama, toplum yasaları beklemeye gerek duymaksızın, kendi dinamizmini ortaya koymakta gecikmemişti. Türkiye'nin en önde gelen işadamı Vehbi Koç'un İstanbul'daki büyük kablo fabrikası **Kavel**'de **TİP**'li sendikacılarca başlatılan ilk **grev,** 1960'lar Türkiye'sinde âdeta yeni sosyal uyanışın bir simgesi olmuştu. Bunu, metropol İstanbul'un öteki büyük sanayi kuruluşlarındaki grevler izli-

---

(1) **Metni Toker, İsmet Paşayla On Yıl,** c. IV, s. 22

yor, yasası daha çıkmadan **grev** yaşama geçiriliyordu. **Lokavt'ı** da **grev'le** birlikte yasallaştıran **Bülent Ecevit'e**, en büyük tepki bu nedenle yine sol sendikalardan gelmişti. 1960'lı yıllar başlarken Ecevit, **sendikaların partilerüstü politika** izlemesi yolundaki geleneksel öğretiyi savunuyor; işçi sınıfının üst sendikal örgütü **Türk-İş'i** o rotada tutmak için çaba gösteriyordu. Ecevit'in bir başka ilginç davranışı, grev ve lokavt yasasıyla toplu iş pazarlığı yasalarının çıktığı 1963 yılının **23 Temmuz** gününü **İşçi Bayramı** ilan ettirmesiydi.

O yıllar, Türkiye'de **1 Mayıs'ların Bahar Bayramı** diye adlandırıldığı ve **İşçi Bayramı** olarak **yığınsal biçimde** kutlanmasının Takrir-i Sükun yasası nedeniyle otuz yılı aşkın süredir önlendiği dönemlerdi. 1945'lerdeki sınıfsal kökenli ilk sol sendikal örgütlenişlerin yasaklanıp dağıtılmasından sonra, **CHP İşçi Bürosu** eliyle seçilerek örgütlenen değişik bir **sendikacı** kuşağı, **Türk-İş'i**, DP'nin işbaşına gelmesinden kısa süre sonra ortaya çıkarmıştı. **ABD'nin** sağladığı eğitim fonları ve Amerika'dan gelen sendikacıların verdikleri derslerle Türk-İş'te **partilerüstü kalma** stratejisi bir **ideoloji** durumuna getirilmiş bulunmaktaydı. Ancak, bu tavır **sol** kanatta beliren genç sendika liderlerince gittikçe eleştirilmeye başlanıyor, modern işçi sınıfının önünde Ecevit açık ya da kapalı ağır tepkilerle karşılaşabiliyordu.

***

İlginç bir rastlantıyla, Türkiye'nin **Süleyman Demirel'in** adını büyük tartışmalar içinde duyması da yine 1960'lar başlarında olur. **Demirel,** DP'nin ülkeyi barajlarla donatma savaşını verdiği 1950'ler sonlarında **Menderes'in** çok önemsediği **Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nü** yapmış genç bir mühen-

disti. Bu niteliği daha sonraki dönemlerde **Bayar**'ın kendisinden bazan **Su Müdürü** diye sözetmesine bile yolaçacaktı. Yetenekli ve çalışkan genç mühendis **27 Mayıs** sonrasında, **yedek subay** olarak **Devlet Planlama**'da da görev almıştı.

Siyasal yaşamın canlandığı bu ortamda, **Demirel** de bir yandan **Adalet Partisi**'yle ilk bağlarını kuruyor, öte yandan da dünya çapında yapı yatırımı işlerini üstlenen **Morrison/Knudsen** adlı büyük bir ABD korporasyonunun Türkiye temsilciliğini alıyordu. **Morrison**'un Türkiye'de yapımını üstlendiği iki projeden birisi, ABD'nin kredileri ve kamu kesiminin büyük katkısıyla bir **özel sektör** kuruluşu statüsünde kurulan **Ereğli Demir Çelik** tesisleriyle ilgiliydi. **Morrison**, ayrıca, ABD'nin Türkiye ve tüm Orta Doğu çapında Amerikan eğitimli **teknokrat** yetiştirme tasarılarının bir ürünü olarak **Ankara**'da kurulan **Orta Doğu Teknik Üniversitesi**'nin bazı tesislerinin yapımını da almıştı.

Demirel, ODTÜ'ndeki projelerin maliyetinin, başlangıç değerlerini aştığını bildirerek **Morrison**'a daha yüksek bir değer ödenmesini önerdiği zaman, kişiliği çevresinde ilk tepkilerin belirmesine yolaçacaktı. Sol eğilimli basın ve yazarlar, aleyhteki müfettiş raporlarını da yayınlayarak, Morrison'un devlet olanaklarını haksız biçimde kullandığını ileri sürmekteydiler.

Ereğli Demir Çelik'teki yapı işleri de, önce iş uyuşmazlıkları nedeniyle kamuoyunu günlerce uğraştıracaktı. **Yapı-İş Sendikası**'nın başında bulunan atak bir sendikacı, Morrison kuruluşuyla sendikal savaşım veren Uluslararası Yapı İşçileri Sendikası Konfederasyonu temsilcisi **John Thalmayer**'in Türkiye'ye gelip direnişi örgütlemesiyle, sorunu ülke çapında bir olaya döndürüyordu. Sendikal eylemler ise, işçilerin **«dıştan kışkırtıl-**

dığı» eleştirilerine yol açmaktaydı. Duruma en sonunda Çalışma Bakanı **Ecevit** de karışmış ve Thalmayer **sınırdışı** edilmek istenmişti. Basındaki tepkiler giderek **Ecevit**'e doğru yönelmekteydi. Öyle ki, 1962 Türkiye'sinde günlük basının en sol organına dönen **Vatan**'da, karikatürcü **Eflâtun Nuri** bir gün **Ecevit**'in üstünde **ABD dolarları** bulunan bir karikatürünü çizip altına **Morrison Ecevit** lejantını bile atmıştı.

Ancak yaşam, kısa süre sonra bu lejandın sürekli olarak **Morrison Süleyman** biçiminde yazılacağı dönemleri de getirecekti... ve **Sol**'un her yükseliş deneyi, bazan **Ecevit**, bazan da **Demirel**'in öne çıkışına sahne olacaktı.

III

BİRİNCİ PLAN, DIŞ KAYNAK DARBOĞAZI, KALDOR RAPORU VE DPT'NİN ÇÖZÜLÜŞÜ

Sol'da büyük fırtına, **Ereğli Demir Çelik** üstünde, üçte ikiyi aşkın kaynağı **kamu** kesiminden karşılandığı halde, bu kuruluşun **özel sektör** statüsünde görünmesi nedeniyle patlıyordu.

Washington'un, **AİD** adlı resmi kredi kurumu aracılığıyla, tesisin yapımına kredi açmak için uzun sürede Ereğli'nin özel kesime devrini **şart** koşmasının sonucu olan bu durum, **ekonomik** sistem konusundaki tartışmayı yoğunlaştırmıştı. Fabrikalarda **grevler** yapan, sokaklarda **protesto yürüyüşleri** düzenleyen, hatta **çıplak ayak**'la **Meclis** önüne kadar koşan işçilerin ve sendikaların yanında, ilerici **aydınlar** da **üretim ilişkileri** üstündeki sorunları hızla gündeme yükseltmekteydiler.

Sol aydınlara göre, Türkiye'ye açılan **Batı** kredileri, ekonomide **kapitalist** mülkiyetin pekişmesinin de bir aracı olmaktaydı. **Dış kredi** ve **yabancı sermaye** gibi kavramlar böylece geniş bir sosyo/politik ve ideolojik **yönlendirme** aracına dönüşüyorlardı. Türkiye'yse, ilki 1963 yılında yayınlanacak olan **Beş Yıllık Kalkınma Planı** aracılığıyla, henüz kendi kendisini **yeniden üretebilen** bir ekonomi olma savaşındaydı. Model, başlıca **sanayi** ve **tüketim malları**'nı yıllardır dıştan alan Türkiye'yi, **ithal ikamesi** adı verilen bir yöntemle, aynı malları giderek ülke içinde üretmeye yöneltmeyi amaçlamaktaydı (1). Bu, solda büyük tepkiler yaratacak olan **montaj sanayisi** sürecinin de açılış aşamasıdır.

Devlet Planlama'nın Müsteşarı **Osman Nuri Torun** ile plan stratejisinin çizilmesinde rol oynayan yardımcıları **Attila Karaosmanoğlu, Necat Erder** ve **Ayhan Çilingiroğlu** üçlüsü, **ekonomik büyüme**'yi Türkiye'yi iç ve dış **gelişme eşitsizlikleri**'nden kurtarabilecek biricik yöntem olarak ele almaktaydılar, 1960' larda **OECD** içindeki **Batı** ülkelerinin ortalama büyüme hızı **yüzde 4** dolayındaydı. **Türkiye**'nin nüfusu da **yüzde 3** arttığına göre, Batı'nın gerisinde kalmamak amacıyla Türkiye'de beş yıl boyunca yılda ortalama **yüzde 7**'lik bir kalkınma hızı gerçekleştirilmesi **zorunlu** sayılmıştı. Plan, son çözümde, belli bir merkezsel düzenleme özlemini de yansıtıyordu. **DPT,** aynı zamanda 27 Mayıs **radikalizm**'inin bir simgesi görünümündeydi.

Ne var ki, iç ve dış **kaynaklar**'ı, böyle bir gelişimi gerçekleştirmekte **yetersiz** olan Türkiye, **tasarruf açığı**'nı kapatmak için **neler** yapmalıydı?

---

(1) **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl,** Ankara DPT, 1963, s. 42

İdeolojik çatışma, bu soruyla birlikte başka boyutlara doğru açılıyordu

● **Kapitalist/liberal** çoğu kesimlere ve genellikle Batı'lılara göre, **yüzde 7'lik** bir hız **aşırı** yüksekti. Böyle bir hızın benimsenmesi, Türkiye'yi de Hindistan'da olduğu gibi **sosyalist** bir modele götürecekti. Planda, büyük yatırımlarda ağırlığın **kamu kesimi'**ne verilmesi de eleştirilir. Bunu gerçekleştirmek, **kamu'nun** gittikçe yüksek **vergiler** koymasına, gelişmeye çalışan özel kesimi güçsüzleştirmesine yol açacaktı.

● **Değişik** eğilimlerdeki **sol** kesimlerse, **kalkınma'**nın gerçekten etkin olabilmesi için kaynakların **kamu kesimi** elinde toplanmasını ve **zorunlu tasarruf'**a daha büyük ağırlık verilmesini savunmaktaydılar. Macar kökenli **İngiliz** iktisatçısı **Nicholas Kaldor'**un Türkiye'nin vergi sistemini inceledikten sonra, özellikle **kırsal** alandan büyük vergi gelirleri sağlanabileceğini belirten ve o ana kadar yeterince vergilenmeyen bütün alanlara oldukça radikal vergi önlemleri öneren raporu; ortadan sola doğru açılan her kesimin savunduğu görüşleri daha da güçlendirir (1).

Kaldor Raporu'nun yayınlanmasıyla, **Birinci Plan** üstündeki en büyük tartışma patlak veriyordu. Plan, DP döneminde olduğu gibi yine **dış finansman** gereğini ortaya koymuş ve geniş bir dış katkıyı zorunlu kılmıştı. Bu aşamada, bir ABD/SSCB çekişmesinin de Türkiye üstünde bir daha belirginleştiği görülür. ABD ve Batı'lılar dış kaynakların **Batı denetimi** altında gerçekleşmesini sağlamak amacıyla **Paris'**te **OECD** içinde bir **Türkiye'ye Yardım Konsorsyumu** kurulmasını önerirlerken, Sovyet-

---

(1) Nicolas Kaldor, **Türk Vergi Sistemi Hakkında Rapor**, Ankara, DPT, 1962

ler'in de Ankara'ya **500 milyon lira**'lık bir dış yardım önerdikleri duyuluyordu ([1]).

Kaynak sorunu, yeni ekonomik yapının en çetin düğümüne dönüşecekti. **Batı,** 27 Mayıs sonrasında Türk ekonomisine girmeye başlayan ilk **Sovyet** dış kredilerinin önünü kesmeye çalışırken, genellikle **burjuvazi** de köklü bir **vergi reformu**'nu —**Kaldor'un komünist** olduğunu ileri sürerek— engellemeye yöneliyordu. Ankara'da ise, **İnönü'**nün elini masaya vurarak, ABD Büyükelçisine «Bu yardımı **sağlayacaksınız»** dediği yayılıyordu.

1850'lerin **Kırım Savaşı'**yla birlikte başlayan **dış borç** arayışı, kaynakları yetersiz kalan **Türkiye'**nin tüm **dışsal bağlar**'ıyla derinden ilişkili bir sorundur

● Osmanlı devleti faizleri bile en sonunda ana parasını kat kat aşan dış borçları ödeyemediği için geçmişte birkaç kez **iflas'**ını ilan etmek zorunda kalmıştı.

● **Lozan'**da yeni Türkiye'nin yapısı belirlenirken, birikmiş dış borçların —o zamanın değerleriyle— **161.303.833 Osmanlı** Lirası olduğu saptanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti dışında kalan toprakların harcama payı düşüldükten sonra, 1925'te Paris'te Türkiye'nin 84.597.495 lira **borçlu** olduğu kararlaştırılmıştı. Bu borç sonradan yeni eklerle 107.5 milyon liraya çıkarılmıştı. Türkiye bunları ilk borcu almasından tam **yüzyıl** sonra ancak 25 Mayıs 1954'te tümüyle ödeyebilecekti ([2]).

---

(1) **Yön,** No: 3, 3.1.1962, s. 8

(2) İsmail Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,** İstanbul, İ.Ü. Maliye Enstitüsü, 1964.

● Birinci Dünya Savaşı başlarken 210 milyon Osmanlı liralık **ulusal gelir**'e sahip bulunan Osmanlı, bunun yüzde 14.8' ini dış borç taksit ve faizi, kâr transferi ve dış ticaret açığı olarak dışarıya aktarmak zorunda kalmıştı (1).

● **Devletçilik** döneminde ancak **Sovyetler Birliği**'nin açtığı kredilerle ilk büyük **demir çelik** ve **dokuma** kombinalarını kuran Türkiye'de, **dış yardım ve kredi arayışı** 1945'ler sonrasında yeni bir nitelik alır. 1950'de **277 milyon dolar** olan **Türkiye'nin dış borçları**, 1960'da **1 milyar 138 milyon dolar**'a ulaşmış bulunuyordu (2). **DP**'nin **hızlı kalkınma** deneyi, on yılda **yüzde 410** artan bir **dış borçlanma**'yla birlikte gerçekleştirilebilmişti.

● DP'nin çok umut bağladığı Yabancı Sermaye ve Petrol yasaları yoluyla 1960'a kadar Türkiye'ye giren **yabancı özel sermaye** 86 milyon liraydı ve bunun da **dövizli** olan bölümü **beş milyon dolar**'dan ibaretti.

Birinci Plan'ın Türkiye'de yeniden **yatırım/tasarruf dengeleri**'ni kurmak için önerdiği yöntemler ilgi çekiciydi (3)

● 1963/1967 döneminde Türkiye'nin ortalama yüzde 7'lik kalkınma hızını tutturabilmesi için, ulusal gelirin (G.S.M.H.) iç ve dış kaynak olarak yüzde 18.3'ünün **yatırımlar**'a ayrılması gerekliydi.

---

(1) Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken «Vaziyet ve Manzara-i Umumiye»**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 178

(2) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 124-125

(3) **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl**, s 117-119

- Yatırımlara yöneltilecek **iç kaynaklar**'ın toplamı, ulusal gelirin yüzde 14.8'ini oluşturacaktı. Bu nedenle, varolan iç kaynaklara ek olarak, **kamu** kesiminde **1.2 milyar T.L.** değerinde bir **yeni vergi** katkısı zorunluydu.

- **Dış kaynaklar,** ulusal gelirin yaklaşık yüzde 3.5'ini bulmalıydı. Ayrıca, birikmiş eski borçların ödenebilmesi amacıyla da, yüzde 1.5 dolayında bir ek dış kaynak gereksinimi de vardı. Böylece, Türkiye'de bir yılda üretilen toplam mal ve hizmetlerin yaklaşık **yüzde beş**'i kadar bir **dış kaynak sağlamak** zorunlulaşmaktaydı.

Kaynakların **kimden** ve **nasıl** sağlanacağı, Türkiye üstünde **sistem**'in bütün **iç** ve **dış** dinamiklerinin ağırlıklarını duyurtacakları bir başka **iç deprem** yaratır.

CHP"li Maliye Bakanı **Ferit Melen**'in bizzat karşı çıktığı Kaldor önerileri ve YTP'li Başbakan Yardımcısı **Alican**'ın onaylamadığı kamu kesimi öncülüğünde hızlı yatırım istekleri, günler süren tartışmalardan sonra, Planlama'da **Torun, Karaosmanoğlu, Erder, Çilingiroğlu** ekibinin **istifa**'larıyla sonuçlanacaktı.

Planlama örgütü, bundan sonra, **sistem**'den **özerk** değil, derinden **bağımlı** bir kuruluşa döndürülmeye çalışılacaktır.

Uysallaştırılan **cunta'lar**dan sonra, **planlama'**daki **başkaldırı**'yı bastıran da yine **İnönü** olmuştu.

Kapitalist üretim ilişkileri, artık yeni yasalarını, bir takım **radikal** seçeneklerle karşılaşmaksızın, **sistemin kuralları** içinde yazmaya yönelebilirdi.

İşçi sınıfından, sendikalardan sonra, sola eğilimli çeşitli küçük burjuva radikal aydınları için bile bu olaylar, ilericiliğini

yitirdiğini düşündükleri **CHP'**den ve **İnönü'**den hızla kopmalarını sağlayan bir zincirin halkalarını çekmekteydiler.

O günlerin dillerden düşmeyen sloganı, **İnönü**'yü ve **kurulu düzen'**i güvenceye almakla yetinmeye başlayan **CHP'**yi Türkiye'de **reform'**culuk bir yana, **kloroform'**culuk yapmakla suçlamaktaydı. Türkiye'nin yapısı ve düzeni böyle bazan aylar süren iç tartışmalara konu edilecekti.

İktidarının temellerini pekiştireceğini uman **İnönü** açısındansa, bu son darbe, en gerek duyacağı anda toplumun dinamik güçlerinden hemen hiçbirini yanında bulamayacağı bir **düşüş** sürecinin yeni bir belirtisiydi.

Umutlarla geldiği **iktidar,** İnönü'yü, **sistem'**in cendereleri arasında eziyor, sıkıyor ve her gün bir başka bunalımın ardından koşan **yorgun** bir yüreğe dönüştürüyordu.

***

Türkiye'nin **kurulu düzen'**i üstündeki tartışma, başladığı yerde kalamazdı. Bunlar yeni düşünceleri, canlı bir yayıncılığı, gittikçe serpilen sosyalist **TİP'**in sık sık saldırılara uğrayan toplantılarında gözleneceği gibi karşı tepkileri ve en sonunda —varolabildiği kadarıyla— **sosyalizm'**in bütün **teorik** ve **pratik** gerçekleriyle Türkiye yaşamına girişini de zorlayacaklardı. Geleneksel **merkezci/devletçi** resmi ideoloji için, **sola açılış** bir süre kendisine yardımcı olacağı umulan bir güç sayılsa bile sonunda onu da aşacaktı.

Otoriter bir **merkez'**e karşı, **sol** da ancak **yeni** ve **özerk** kıyılara açılışı deneyebilirdi. Süreç, böyle kurulmuştu.

Resmi ideoloji ve onun son ve en büyük simgesi **CHP'**yle **İnönü** öylesine yalnızlaşıyorlardı.

4

«BARIŞ İÇİNDE YANYANA YAŞAMA» ÇAĞININ SİSTEMLERARASI GERÇEKLERİ

I

KÜBA BUNALIMI'NDAKİ ABD — SSCB FÜZE PAZARLIKLARI...

YAŞAMI boyunca uluslararası ilişkilere verdiği büyük öneme karşın, CHP lideri ve Başbakan **İnönü**'nün yaşadığı çağın derinliklerindeki büyük **gelgit**'leri en çarpıcı boyutlarıyla görebilmesi için, 1963'ün **Küba bunalımı**'na kadar beklemesi gerekiyordu.

Dr. Castro'nun Birleşik Amerika'dan üstüne yönelen şiddetli eleştiriler altında gittikçe sola açık düşünceleri dile getirmesine karşılık özde **ulusal bağımsızlık** düşüncesine bağlı bir **Üçüncü Dünya'**cı olduğu o yıllarda İnönü'ye anlatılmak istenseydi, buna belki de inanmak istemeyebilirdi. Washington'un kendisini devirme girişimlerini yinelemesi sonucunda Castro gerçekten Moskova'yla gittikçe sıkı bağlar kurmak zorunda kalmıştır. Ne var ki, Sovyetler'den aldığı geniş askeri yardımlara karşın, **Dr. Castro** bazı konularda **Tito'**dan bile daha ulusalcı özelliklere sahipti. Castro o dönemlerde ne Tito gibi **komünist** teori ve pratiğin çok içindeydi ve ne de yine Tito gibi

—Stalin'le **ulusal** nedenlerle çekişmiş olmasına karşın— özde Stalin'in de arasında yetiştiği **sınıfsal** kökenlere bağlıydı (1). Küba önderi, tersine, 26 Mart 1962'de verdiği bir söylevde Stalinciliği kıyasıya eleştirmişti. Güçlü **ulusalcı** eğilimleri, Küba'nın bu genç önderini ABD karşısında ne denli sert tavırlara zorlamaktaysa, Moskova önünde de aynı ölçüde titiz davranmaya itmekteydi. Castro'nun aldığı geniş maddî desteklere karşın, Sovyetler'le gittikçe derin ideolojik uzlaşmazlıklara düşen **Çin**'e ABD ve SSCB'den özerk bir **bağlantısızlık** yaklaşımıyla anlayış göstermesi de bundandı. Ama, stratejik nedenlerle, 1948 sonrasında **1 milyar dolar**'ı aşkın bir dış kaynak sağlayarak **Tito**'yu Sovyetler'e karşı desteklemiş bulunan **Birleşik Amerika,** Amerika kıtasında Castro'nun **ulusal bağımsızlık** ve **bağlantısızlık** yanlısı siyasetlerini destekleyemezdi

Avrupa'nın politik dengelerinde varlığı yararlı görülen Tito'culuk, **bunalımlar** ve **devrim sancıları** içindeki **Latin Amerika** açısından —Castro'nun kişiliğinde— hiç de olumlu bir model niteliğini taşımamaktaydı. Kennedy, sık sık Castro'nun kendisine beslenen umutlara **ihanet** ettiğini ileri sürüyor, onu başka noktalara itiyordu. 1961 Nisan'ında Miami'deki Küba'lı göçmenlerden yararlanılarak CIA tarafından düzenlenen **Domuzlar Körfezi** çıkarmasının Küba halkından ilgi görmediği için başarısız kalması, Castro'ya bir ders olmuş ve ülkesine konulan **ABD ticaret ambargosu**'na karşılık Castro da Küba topraklarına **Sovyet nükleer füzeleri**'nin gizlice yerleştirilmesine izin vermişti.

---

(1) David Horowitz, **From Yalta to Vietnam**, Middlesex, Penguin Books, 1967, s. 406

Bu, **Amerika kıtası**'na, bir **kıta dışı güç**'ün —hem de, **Sovyetler Birliği**'nin— ilk kez bir **nükleer kapasite**'yle girmesi olayıdır. **Anadolu**'nun Sovyetler'e dönük üslerini **nükleer füzeler**'le donatmış bulunan ABD, böylece onbinlerce kilometre ötedeki Sovyetler'in de birdenbire kendi yumuşak karnına yerleştiğini görmekteydi. **Monroe Doktrini**'nden beri **«Amerika kıtası, Amerika'lılara aittir»** ilkesiyle Batı Avrupa'lılardan gelen dış karışmaları bile tepkiyle karşılamış bulunan Washington, Küba'daki durumu onaylayamazdı. Kaldı ki, Sovyetler de, yerleştirdikleri nükleer füzelerin üstüne en küçük bir **gizleme** yapma gereğini duymamışlardı. Küba üstünde, **U-2**'ler belli aralarla casus uçuşları yapıyorlardı.

Başkan Kennedy'nin 22 Ekim 1962'de beklenmedik bir televizyon konuşmasıyla, Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirildiğini açıklayıp bu ülkeye gelen tüm yabancı militer araç ve gereçleri denetlemek amacıyla Birleşik Amerika'nın Küba'yı **karantina** ya da **blokaj** altına aldığını duyurmasından iki gün sonra, bizzat **Wall Street Journal**'ın belirteceği gibi, Kruşçev, füzelerin gün ışığına çıkması için âdeta herşeyi yapmıştı (1).

Bu şaşırtıcı görünüm neyle açıklanabilecekti?

Küba bunalımı'nda Sovyetler açısından önem taşıyan asıl etkenin ne olduğunu, karantinanın başlatılmasından iki hafta kadar önce Kennedy'e ilk dile getiren, **ABD**'nin B.M.'deki Başdelegesi **Adlai Stevenson**'du. Stevenson'a göre, **Küba**'ya yerleştirilen nükleer füzeler, **Türkiye**'ye konulan atom başlıklı füzelerle bir **bağlantı kurma** çabasından başka şey değildi. O ka-

---

(1) **Wall Street Journal**, 14.X.1962, s. 1

dar ki, Kennedy'i o anda yadırgatma pahasına da olsa, Stevenson şunu da ekler

Birleşik Amerika gerçekten Küba'daki nükleer füzelerden ürküyorsa, ABD'nin karşılık olarak **Anadolu'**daki füzeleri kaldırabileceği Sovyetler'e duyurulur ve bunalım **başlamadan** çözülebilirdi.

Ne var ki, Kennedy gizli diplomasiyle uygulanabilecek çözüm yöntemlerini değil, o günlerde süregelen **Berlin bunalımı'**na ek olarak, açık bir **Küba boy ölçüşmesi'**ni gündeme yükseltecekti. ABD donanmasını derhal Küba'nın çevresinde **blokaj** durumuna geçiren Kennedy, böylece, tam yol Küba'ya doğru gelmekte olan **Sovyet** gemileriyle büyük bir **çatışma** olasılığını dünyanın gözleri önüne koyuyordu. Görünüşe göre, en küçük bir yanlış adım, yeryüzünü sayısız kez ortadan kaldırmaya yeterli düzeye gelmiş bulunan **nükleer** silahları bir anda eyleme geçirebilecekti.

II

İNÖNÜ VE TÜRKİYE KENDİSİNİ KÜBA BUNALIMI'NIN ORTASINDA BULUYOR

XX. yüzyıl ikinci yarılarının ilk ve en açık **nükleer savaş** olasılığını, **Kayseri'**dekilerin **af'**fı konusunda 21 Ekim 1962 pazar günü İstanbul CHP il kongresinde yaptığı bir konuşmanın ardından **tren'**le Ankara'ya dönmekte olan **İnönü,** ancak ertesi sabah ABD Elçisinin getireceği, **Kennedy'**nin Türkiye Başbakanına yazdığı mektuptan öğrenecektir. Beyaz Saray, bir **çatış-**

ma durumunda Türkiye'nin Birleşik Amerika'nın **yanında yer** almasını bekliyordu. İnönü, bakanlar kurulunu toplayıp Meclis'te de bir açıklamada bulunduktan sonra Başkan Kennedy'e şu yanıtı verir ([1]) :

> «Biz, **tehlike** karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden **tesanüt** vazifelerini yapmalarını **isteyeceğimiz** gibi, müttefiklerimizden biri **vazifemizi ifa etmemizi** talep ettiği vakit, biz de **mükellefiyetlerimiz**'i elbette **yerine** getireceğiz.»

İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış bir devlet adamı için, bunun, Türkiye'yi uluslararası ilk **nükleer savaş**'ın tam ortasına çekmek sonucunu verebileceğini anlamak da zor değildi. Toker'in deyişiyle, Türkiye bu kez **topun ağzında**'ydı ([2])

> «Nükleer **harp** patlarsa bunun **Hiroşima**'sının **İstanbul** veya **Ankara** olacağı açıktı. **New York** ve **Moskova**'da bombalar bundan pek kısa bir zaman sonra patlayacaktı. **Ateş** o suretle dünyayı saracak ve yakmadık yer bırakmayacaktı.»

O anda yalnız **ABD**'nin elindeki nükleer silahların gücü **30 bin megaton**'u aşıyor, başka bir deyişle, Birleşik Amerika'da dünya yuvarlağı üstündeki **her** erkek, kadın ya da çocuk başına **10 ton TNT** değerinde patlayıcı güç bulunuyordu ([3]). Türkiye, **merkez**'in iç dünyasında, **soğuk savaş**'tan beri yeterince üstünde durulmamış gerçekliklerin böylece ilk kez en somut

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla On Yıl**, c. IV, s. 101-102

(2) **A.g.k.**, s. 102

(3) David Horowitz, **From Yalta to Vietnam**, s. 342

biçimde bilincine varmaktaydı. **Ankara**'da, bir **nükleer savaş** durumunda **büyük kentler**'in **nasıl boşaltılacağı** planlanıyor, bir dizi önlem alınıyordu.

Ne var ki, dünyayla birlikte Türkiye'ye de **dehşet dengesi**'nin ne olduğunu gösteren bu güç gösterisi, önce Sovyet gemilerinin rotalarını Küba'dan başka noktalara çevirmeleri; sonra B.M.'de Sovyetler'le ABD arasında sert tartışmalar ve en sonunda da **Kruşçev**'in **Kennedy**'e yazdığı çok özel bir mektubu izleyen karşılıklı **yumuşama** ortamıyla sonuçlanacaktır. Görünüşe bakılırsa, genç Kennedy, ödün vermemiş; büyük bir **önderlik** örneği göstermişti.

Ancak, **Türkiye** ve **İnönü** açısından görülmemesi olanaksız gerçek, başlangıçta sırrı anlaşılamayan **Küba güç gösterisi**'yle birlikte **Beyaz Saray**'la **Kremlin** arasında açılan diyalogda, **Türkiye**'deki ABD nükleer füzelerinin de bu **yumuşama**'nın bir **karşılığı** olarak gündeme yükseltilmiş bulunduğudur. Kruşçev, Küba'daki füzeleri kaldırmaya karşılık olarak, ABD'nin de Türkiye'deki füzeleri kaldırmasını açıkça istemekteydi. **New York Times**'ın başyazısına bakılırsa, «Türkiye'deki füzelerin artık **hiçbir büyük militer değeri kalmadığı** halde, dost Türkiye'nin taşıdığı **büyük simgesel değer**'den ötürü» Kennedy ilk aşamada Sovyet önerisini reddetmişti. Türkiye'nin güvenliği, **pazarlık** konusu olamazdı.

Kruşçev'in 27 Ekim 1962'de Anadolu'daki nükleer füzelerin sökülmesi konusunda yaptığı önerinin gerçek sonucunu öğrenmek, aynı **New York Times** okurları için ancak 21 Ocak 1963'te —Küba'daki Sovyet füzelerinin kalkışının ardından— **Türkiye**'den de **ABD Jupiter füze üsleri**'nin kaldırılmaya başlandığını okumalarıyla mümkün olacaktı. Ankara zaten olayın

içyüzünü, Washington ve Moskova arasında daha **uzlaşım**'a varılan gece, **Kruşçev**'in emriyle Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi N. Rijov'un Türkiye Dışişleri Bakanı **Erkin**'le yaptığı olağanüstü görüşmede öğrenmiş bulunuyordu. Sovyetler, üslerin kalkmasının Türkiye'ye en küçük bir **sakınca** getirmeyeceği konusunda kesin **güvence** veriyorlar; Ankara'nın kaygılarını gidermeye çalışıyorlardı.

Küba bunalımı, sonradan **Robert Kennedy**'nin anılarında yazacağı gibi, gerçekçi **Stevenson**'un gördüğü **çözüm**'de noktalanmıştı.

Sistem çapında **blok içi dayanışma** felsefesine tümüyle güvenmiş **İnönü** bakımından, bundan daha derin bir **şok** büyük olasılıkla düşünülemezdi. CHP lideri, bir yandan **YTP** ve **CKMP**' den oluşan koalisyonun önüne çıkardığı bitmeyen sorunlarla uğraşır, öte yandan da Türkiye'de **sola açılış** hızlanırken, 1962 Ekim'inde birbirlerini **nükleer savaş**'ın eşiğine getirmiş görünen **Moskova**'yla **Washington**'un bu kez karşılıklı olarak **nükleer denemelere son verme** anlaşmalarına vardığını da izliyordu. O arada, Castro da, Sovyetler'in her gün **1 milyon dolar**'ı bulan sürekli dış yardımlarıyla **blokaj** altındaki Küba'yı Batı ticaret ambargosunun yıkımından kurtarmaya çalışıyordu. İlginç bir rastlantıyla, yine aynı dönemlerde, **Çin Hindi** alt kıtasında, **Başkan Ho**'nun önderliğinde kurulan **Kuzey Vietnam**'la Batı'ya bağlı **Güney Vietnam** arasındaki iç savaşa da, **Başkan Kennedy**'nin emriyle ilk kez 15.000 ABD askeri personeli —Güney Vietnam'ı **komünist** tehdidinden kurtarmak gerekçesiyle— gönderilmekteydi. Başka bir deyişle, **yumuşama**'ya dönük adımların yanı sıra **nükleer genel savaş** olasılıklarının dışına çıkarılan **Batı** ve **Doğu** sistemleri, karşılıklı çekişmelerini gide-

rek **yerel savaşlar** yoluyla gerçekleştirme aşamasına geçiyorlardı.

İnönü, dünyayı daha da **derinden paylaşma** sürecinin başlamış olduğunu düşünmektedir artık...

Acaba **Türkiye** ne olacaktır? **Soğuk savaş** yıkılıp yeni ABD /SSCB güç dengeleri oluşurken, bu tarihsel toplum için nasıl bir ulusal ve uluslararası **yer** tasarlanılacaktır?

İnönü'nün, 1960'ların ikinci yarılarına ilişkin **tarih soruları** bunlardır.

Soruların gerçek yanıtlarını bulabilmesi amacıyla Türkiye Başbakanının biraz daha beklemesi gerekliydi.

III

KENNEDY'NİN KATLİ, WASHİNGTON'DAYKEN DÜŞÜRÜLEN İNÖNÜ'YE YENİ DERSLER VERİR

Uluslararası arenada, 1963 sonlarında büyük bir **şok** daha yaşanacaktır.

İnönü'nün, yeni dönemlerin gizli gündemindeki **tarih soruları**'yla yeniden karşılaşması, 22 Kasım 1963 günü gerçekleşir.

Yumuşama sürecine dönük tasarıların belirginleşmekte olduğu bir anda, resmi açıklamalara göre, Küba'nın Dr. Castro'suyla da bazı bağlantıları bulunduğu öne sürülen eski bir ABD askeri haberalma görevlisi olan Lee Harvey Oswald tarafından, Birleşik Amerika Başkanı **John F. Kennedy, Dallas** ken-

tinin bulvarlarında açık bir arabayla halkı selamlarken kurşunlanarak öldürülür.

Gençlik, umut ve barışın simgesi görünümündeki **Kennedy,** kanlı göğsüne kapanan güzel eşi **Jacqueline**'in dehşet dolu gözlerinin önünde ancak sıcak bir **ceset**'ten ibaretti. Yüzyıl önce Birleşik Amerika tarihinin en etkin **özgürleştirme** eylemini gerçekleştirip kara derili insanları **köle** statüsünden çıkartan Başkan **Lincoln**'den sonra, modern dönemlerin en umut bağlanmış ABD siyasal önderi de böylece yaşama veda etmişti Olay, salt başkanın katliyle de kalmamaktaydı. **Kara derili** insanlara güdülen **ırk ayırımı**'na karşı ABD toplumunu, giderek kara derililerin çıkaracağı kanlı iç çatışmalarla yüzyüze bırakacak yeni bir dönem de yaklaşmaktaydı.

Başkan'ın **katil sanığı** Oswald, güvenlik görevlileri tarafından ilk soruşturması için savcıya götürülürken, bu kez karanlık bir kulüp işleticisi tarafından öldürülüp yokedilmişti.

Olayın arkasındaki güç odakları, hedeflerine ulaşmak amacıyla kullandıkları **araçlar**'ın konuşmasını uygun görmemiş olmalıydılar. Kennedy'nin katli, Başkan'a suikast sırasında ateş eden **başkaları**'nın da bulunup bulunmadığı yolundaki sonu gelmez sorularla birlikte, bir **gizlilik** perdesinin altında bırakılmaktaydı. Olayın ardındaki **belirleyici** güçler öylesine hoşgörüsüz olmalıydılar ki, daha sonraki başkanlık seçimlerinde bu kez **Kennedy**'nin kardeşi **Robert Kennedy,** başkan seçilmek istediğinde, O da, 5 Haziran 1968'de bir otel salonunda sayısız insan arasında vurulup öldürülecekti.

Kennedy trajedisiyle, özelde İnönü, genelde Ankara ve Türkiye irkilmiş durumdaydı. 1962 yazında Başkan Yardımcısı

olarak Ankara'yı ziyaret edip İnönü'yü tanımış bulunan **Lyndon B. Johnson,** Kennedy'nin tabutunun bulunduğu uçak Washington'a geri dönerken uçakta and içmek suretiyle yeni **ABD Başkanı** yapılmıştı. **Johnson,** ABD askeri/sanayi işbirliğine bütün yeşil ışıkları yakıp **Vietnam Savaşı**'nı çıldırtıcı düzeylere tırmandıran **Başkan** olacaktı. **Yumuşama** ortamıyla birlikte yine **tıkanma** belirtileri gösteren ABD savaş sanayileri, yüzmilyarlarca doları tüketen **Vietnam Savaşı** yoluyla ferahlayacak; Amerikan halkı ise, en sonunda yarım milyon ABD askerinin yeryüzünün en kanlı çatışmasının tam ortasına sürüklendiğini görecekti.

Bu, Kennedy'lerin ölümünden sonra duraklayan **barışçı eylem**'in Birleşik Amerika'da toplumu neredeyse ikiye ayıran bir **sosyal muhalefet başkaldırısı**'na dönüşeceği çok değişik bir süreçti. 5 Kasım 1968'de yeni ABD Başkanlık seçimi geldiğinde, Vietnam Savaşının baskıları altında, **bitip tükenmiş durumа** düşen **Johnson** ikinci kez adaylığını bile koyamayacaktı. Johnson, önce, 31 Mart 1968'de ABD uçaklarının giderek bütün **Kuzey Vietnam**'ı kapsayan bombardımanlarını zorlukla durduracak, sonra kendi partisinden yeni başkan adayı olmaya çalışan küçük Kennedy'nin öldürülmesiyle alınan liberal ama güçsüz yardımcısı **Humphrey**'e kaldığını izleyecek ve sonunda, Cumhuriyetçi Parti'nin orta sağ eğilimli siyaset adamı **Richard M. Nixon**'un 5 Kasım 1968'de Beyaz Saray'a yerleşmesine tanık olacaktır. Ancak **güçlü** bir **Nixon,** başkaldıran savaş histerisini bir ölçüde geri itebilir ve Kennedy'den beri hazırlıkları yapılan ABD ile SSCB arasındaki ilk **Nükleer Stratejik Silahları Kısıtlama Andlaşması**'na (SALT-1) imzasını atabilirdi.

Savaş ve **barış** arasındaki ritmik çelişkilerle uzun süreli bir ABD/SSCB güç dengesinin temellerini bir daha atan bu

sürecin, Türkiye'nin yeni gelişimlerine hangi yönlerden etkilerde bulunabileceğini anlamak amaciyle CHP Lideri ve Başbakan **İnönü,** Kennedy'nin cenaze töreninden yararlanarak 1963 Kasım'ında ömründe ilk kez **Birleşik Amerika'**ya kadar gider. İnönü, büyük olasılıkla, tasarladığı **Birleşik Amerika'**yla **gerçekteki ABD** toplumu arasındaki farkı ancak o zaman görecek ve tarihsel **ulusalcı** politikalarına **yeniden dönme** gereğini duyacaktı.

ABD uluslararası düzeyde çok geniş **uzlaşma** tasarılarının ardındaydı ve kısa süre önce **Küba** dolayısıyla Türkiye üstünde yapılan karşılıklı anlaşmaların, gelecekte de bambaşka sorunlar nedeniyle yenilenmeyeceğine kimse güvence veremezdi. Ankara'da ya da daha genel bir anlamda **merkez'**de biriken otoriteyi güçlendirmek, yeni dış baskı ve gerilim olasılıklarına karşı hazır olmak gerekiyordu.

Yaşlı **İnönü,** Beyaz Saray'da ABD'nin yeni başkanı **Johnson'**la ilk görüşmesini yapacağı sabah, Birleşik Amerika'nın tutumunu öğreneceğini, buna karşı kaygılarını ortaya koyup istediği güvenceleri belki de açıklayabileceğini düşünürken, ikinci **şok'**la karşılaşır. **Ankara'**daki iki iktidar ortağı, **YTP'**yle **CKMP** —en azından bu işi bir kaç gün erteleseler olmazmış gibi— **İnönü'**nün Başkan **Johnson'**la konuşmasına birkaç saat kala **hükümetten çekildikleri'**ni dünya kamuoyuna açıklamışlardı. **İnönü,** kendince **koşullar** ileri sürmeyi tasarladığı **ABD Başkanı'**nın önüne **düşük başbakan** olarak çıkmak durumundaydı.

O an, İsmet İnönü'nün başına dünyaların yıkıldığı andır.

Yorgun ve hasta yüreğini denetim altında tutabilmek amacıyla özel doktoru Prof. Dr. Zafer Paykoç'u da yanına alarak Washington'a gitmiş bulunan **İnönü'**nün başına birden **kan** hü-

cum eder, kızarır. Tansiyonu ve nabzı yükselir. Prof. Paykoç, yaşlı lideri derhal yatırarak, sükunet sağlayıcı ilaçlar verir. Toker, «herhalde bunca yıllık siyaset hayatında böyle bir **oyun,** İsmet Paşa'nın başına ilk defa geliyordu» diye ekler ([1]). Ne var ki, **Johnson,** İnönü'yü **Beyaz Saray**'da **«gösterişli»** biçimde karşılayacaktı.

İnönü, Türkiye'ye döner dönmez 2 Aralık 1963'te başbakanlıktan istifasını veriyordu.

Bundan sonrası, bir **hükümet bunalımı**'yla hızlı biçimde ortaya çıkan bir **Kıbrıs bunalımı**'nın üstüste çakışacakları ilginç bir dönem olacaktı. Hükümet kurma görevi, önce **AP**'nin Genel Başkanı **Gümüşpala**'ya veriliyordu. Aynı anda, **CHP** içinde gittikçe sivrilen ve zaman zaman İnönü'yle bile çelişen **Prof. Feyzioğlu**'nun, kulislerde bir **AP/CHP koalisyonu** kurulmasını savunmaya başladığı görülmekteydi. Oysa, İnönü, AP'yle koalisyonu kesinlikle istememekteydi. CHP liderinin isteği, Meclis'te partilerden ayrılmalarla sayıları 25'i bulmuş olan **bağımsızlar'**la küçük **CKMP'**yi birleştirerek yine kendi başbakanlığında bir hükümet kurmaktı. **CKMP'**nin de istekli çıktığı bu tasarıyı engelleyen, yine **Feyzioğlu'**ydu. **CHP**'nin **İnönü'den sonrası**'na hazırlanan **ikinci adam** adayı belki de uluslararası sistemin kaçınılmaz gördüğü bir çözümü uygulamak istiyordu. Ancak, İnönü'nün soğuk tavrı sonucu bir **AP/CHP koalisyonu'**nun kurulamayacağı anlaşılacak ve 14 Aralık 1963'te **başbakanlık** üçüncü kez **İnönü'**ye verilecektir.

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla On Yıl,** c. IV, s. 135

IV

İNÖNÜ İLK AZINLIK HÜKÜMETİNİ «REFORM KABİNESİ» ADIYLA KURUYOR

25 Aralık 1963'te kurulan **Üçüncü İnönü Hükümeti,** gerçekte, cumhuriyet tarihinin ilk **azınlık hükümeti**'dir. **CHP** ve **bağımsızlar**'ın desteğiyle ancak 225 **güvenoyu** alabilen hükümete verilen **kırmızı oylar** 175'i buluyordu. İnönü, başbakan yardımcılığı bekleyen **Feyzioğlu**'na, önemli bir **tarım reformu**'na girişileceği gerekçesiyle tarım bakanlığını önermiş ve genç siyaset adamı **lider** tarafından **istenmeyen kişi** durumuna geldiğini anlamıştı. Kabinede görev almayı Feyzioğlu reddetmişti.

Siyasal alandaki ilginç değişiklik, iç ve dış **baskılar**'ın sürekli, yoğunlaştığı böyle bir dönemde, **İnönü**'nün de yeni deneyini **reform kabinesi** diye sunmasıdır. Sözgelişi, **petrol**'e ve doğal kaynaklara ilgiyi göstermek üzere ilk kez **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı** kuruluyor; **köy**'e dönük işlerle ilgili bir **Köyişleri Bakanlığı** sahneye çıkarılıyordu. Sokaklardaysa, **ulusal petrol,** işçi sınıfı ve köylülüğün hakları, parlamentonun **1961 Anayasası**'na karşın iki yıldır **uyuttuğu reformlar**'la ilgili **sloganlar, gösteriler** birbirini kovalayıp duruyordu.

İnönü'nün **gecikmiş programı,** bütün bu istekleri, belli bir **ulusalcı/merkezci** yaklaşımla gerçekleştirme özleminin yansıması sayılabilirdi. **Çevre,** sosyal, politik, kültürel alanlarda giderek **statüko**'ya başkaldırıyordu. **Düzen** yine kayıp gidiyordu elden...

Yaşamının ikinci kez **iktidar** dönemini yaşamakta olan **İnönü,** bütün bu isteklere böylesine ağır **iç** ve **dış koşullar** altında bir **karşılık** verebilecek miydi?

Belki, verebileceğini hâlâ umuyordu.

Kıbrıs, tarihin kendisine hazırladığı **oyun** olarak tam burada bir daha sahnedeki yerini aldı.

5

1964 KIBRIS BUNALIMI VE JOHNSON MEKTUBUYLA GELEN YOL AYRIMI...

I

KIBRIS'TA MAKARİOS, ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ İSTİYOR

KENNEDY'nin ortadan kalktığı ve Batı'da beliren anlamlı bir **iktidar boşluğu'**nun eşliğinde **Vietnam Savaşı'**nın tırmanma sürecine yöneldiği bir ortamda, gölgede duran bütün **yerel çatışma** dinamiklerinin yeniden ele alınmamasını beklemek herhalde bir **düş** sayılırdı.

Kıbrıs'ın varlığını ve gelecek açısından bağrında ne gibi sorunları taşıdığını Ankara'ya ilk uyaran, 1962'de yaptığı ilk ve son Türkiye gezisinde yine Cumhurbaşkanı **Makarios** olmuştur. Makarios, **1960 Anayasası'**nın Kıbrıs'ı yönetmeyi olanaksız kıldığını ileri sürüyordu. Anayasa, **Türk topluluğu'**na Rumlar önünde korunabilmelerini sağlamak amacıyla geniş **yetkiler** tanımış ve Makarios'a göre Türkler bu yetkileri kullanınca da, ada **yönetilemez** duruma gelmişti.

Kıbrıs'ın Rum lideri bunalım nedenleri arasında şunları gösterir :

● **Türk topluluğu'**nun **Kıbrıs yönetimi'**ne **yüzde 30** dolayında **katılma** zorunluluğu,

● **Temsilciler Meclisi'**nde en önemli konularda ancak toplum temsilcilerinin **çoğunluğuyla karar alınabilmesi** ilkesi,

● **Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'**na tanınan kesin **veto** hakkı,

● Kıbrıs'ın beş büyük kentinde **Türkler** ve **Rumlar** için **ayrı belediyeler** kurulması gereği.

Makarios'a göre, bunlar ancak **ütopik** bir devlet düzeninin araçları olabilirlerdi.

İnönü, belki de, **tarihsel yanlışlığı** bu aşamada yapmış ve Makarios'un Ankara'ya dostça bir gezi görünümü altında sunduğu önerileri, karşılıklı **görüşme** konusu olarak ele almaya bile gerek duymamıştı. Oysa, Makarios söz konusu önerileri herhalde salt Kıbrıs'ın iç ilişkileri altında oluşturmamıştı. CHP liderinin sonradan düşüneceği gibi, bunlar bir **görüşme masası'**na çekilebilir; orada geleceğin **patlamak** üzere hazır tutulan bunalımlarını giderebilecek çözümler aranabilirdi.

Kıbrıs Rum topluluğu, Makarios'un Ankara'ya kısaca duyurduğu önerilerini, 5 Ağustos 1963'te resmileştiriyor ve 30 Kasım 1963'te de onüç madde halinde, **bilgi edinmeleri** için, **Türkiye, İngiltere** ve **Yunanistan'**ın önüne koyuyordu. Makarios'a göre, bunlar Kıbrıs'ın tümüyle **içişleri'**ni ilgilendiren şeylerdi ve bilgisine sunulan konularda üç devletin olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermelerini de gerektirmiyordu. Öneriler, üç yıllık Kıbrıs Anayasası'nı tümüyle değiştirmeye yöneldikleri gibi, **Garanti Andlaşması'**nı da geçersiz kılmayı amaçlamaktaydılar.

Kıbrıs Rumları, şunları önermişlerdi ([1])

---

(1) Doç. Dr. Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** s. 104-105

- Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanıyla yardımcısına tanınan **veto** hakları **kaldırılmalı**'ydı.
- Başkan'ın geçici olarak görevde bulunmadığı ya da görevini yapamadığı durumlarda **Başkan Yardımcısı** ona **vekâlet** edebilmeliydi.
- Temsilciler Meclisi'nin **Rum Başkanı** ve **Türk Başkan Yardımcısı, iki ayrı toplumun temsilcileri** biçiminde değil, bir **bütün** olarak Meclis tarafından seçilmeliydi.
- Temsilciler Meclisi'nde özellikli yasalar için uygulanan **ayrı çoğunluklar yöntemi** kaldırılmalıydı.
- Belediyeler **birleşik** biçimde kurulmalıydı.
- **Adalet** örgütü de birleştirilmeliydi.
- Güvenlik güçlerinin **polis** ve **jandarma** diye ikiye ayrılmasına son verilmeliydi.
- Güvenlik ve savunma güçlerinin sayıları, yasalarla daha özgürce saptanabilmeliydi.
- Rum ve Türk kökenli Kıbrıs'lıların **yönetim**'e (memurluk görevlerine) ve **ordu**'ya katılmaları, Kıbrıs'ta toplulukların **nüfus oranlarına göre** değiştirilmeliydi.
- Kamu Hizmetleri Komisyonu'nun üye sayısı ondan beş'e indirilmeliydi.
- Kamu Hizmetleri Komisyonu'nda kararlar basit çoğunlukla alınabilmeliydi.
- Rum Topluluk Meclisi kaldırılmalıydı.

Washington'dayken düşürülen ve dönüşünde 2 Aralık 1963'te Başbakanlık'tan istifasını veren İnönü'ye ancak böylesine ağır bir **ültimatom** gönderilebilirdi. CHP'nin lideri, yine de olaylar üstünde doğrudan bir ilişki kurmuyor ya da kurmamış görünmeyi yeğliyordu. Gümüşpala, AP adına başbakanlık göreviyle siyasal partiler arasında dolaşırken, Ankara'nın kesin

olumsuz yanıtını da İnönü 6 Aralık 1963'te Makarios'a resmen gönderiyordu. Özellikle **Garanti Andlaşması**'nın yok sayılamayacağını vurgulayan Ankara, sorunun **Kıbrıs içişleri**'yle ilgili görülemeyeceğini ve Türk topluluğunun **anayasal hakları**'nın hiç bir biçimde çiğnenemeyeceğini belirtmekteydi.

Olaylar, bu andan itibaren bir **patlama** noktasına doğru yönelecekti.

II

KANLI OLAYLAR ÇIKAN KIBRIS'TA İNÖNÜ İLK TÜRK ASKERİ MÜDAHALESİNİ TASARLIYOR

Anayasa'ya göre Kıbrıs'ta ortadan kalkması gerekirken yeniden örgütlenmiş bulunan **EOKA** örgütünün üyeleri, 15 Aralık 1963'ten itibaren Lefkoşe'de **Türkler**'in **Rum** kesimine geçerken **kimlik** göstermesini istemiş ve 20 Aralık'tan sonra da Lefkoşe. Larnaka, Lefke ve Girne'de Türklere dönük kanlı **soykırım** girişimlerine başlamışlardır. Olaylar, 99 Türk'ün ölümü, 470'inin yaralanması ve 154'ünün de ortadan kaybolması sonucunu verince, **gerilim** Ankara'yı da tümüyle sarmıştı.

Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük, Lefkoşe'nin Türk kesimine çekiliyor; Türk bakanlar kabine toplantılarına **katılmamaya** başlıyorlardı.

Ankara, **Garanti Andlaşması**'nın **ortaklaşa** ya da **tekbaşına müdahale**'den söz eden madesini ilk kez bu ortamda ele almıştır. İngiltere ve Yunanistan'a başvuran Türkiye eğer birlikte davranılmazsa, Kıbrıs'a karşı tek başına uyarıda bulunacağını

açıklamaktaydı. İngiltere'nin yaptığı öneri üstüne, Londra, Ankara ve Atina 24 Aralık'ta Kıbrıs'ta derhal **ateşkes**'in gerçekleştirilmesi çağrısını yapıyorlardı. **Ateşkes** olmazsa, **müdahale'** de bulunulacaktı. Rum Başkan **Makarios** ve Türk Başkan Yardımcısı **Dr. Fazıl Küçük** üçlü çağrıya uyarak, kendi topiuluklarından ateşkesmelerini isterlerse de, sonuç olumsuz olur. Kıyım, daha da yoğunlaşır.

İnönü, bunun üstüne, yaşamının zor kararlarından birisini alarak, «yapılan bütün uzlaşma çağrılarına olumsuz sonuç verilmesi karşısında», çarpışmaların durdurulması amacıyla 25 Aralık 1963 günü öğleden sonra **Lefkoşe** üstünde **Türk jetlerinin uçurulacağını** dünyaya ilan edecekti. Gönderilen dört jet, Türkiye ve dünya kamuoyunu heyecanla ayağa kaldırmaya yetiyordu.

Bundan sonrası, **İngiltere**'nin açık, **ABD**'ninse dolaylı biçimde araya girerek, Türkiye'ye Kıbrıs konusunda **güvenceler** verecekleri bir dönem olacaktı. İngiltere, 26 Aralık'ta Türkiye' nin Kıbrıs'a tek yanlı müdahalesine **«gerek olmadığını»** bildirerek, 2.500 İngiliz askerini adada **düzeni sağlamak**'la görevlendirdiğini açıklamaktaydı. Kıbrıs'ın Rum egemenliğindeki hükümeti de aynı gün önerilere olumlu bir yanıt verince, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan temsilcileriyle Kıbrıs'ın Türk ve Rum kesimi temsilcileri 30 Aralık'ta toplanıp Lefkoşe'de karşılıklı **ateşkes**'in uygulanacağı **Yeşil Hat**'tı belirliyorlardı.

1964'ün Ocak ayı, Kıbrıs konusunda birbirini izleyen gelişmelere sahne olur.

Makarios, 1 Ocak 1964'te **Garanti Andlaşması**'yla **ittifak Andlaşması**'nı, Kıbrıs halkına **zorla** onaylattırıldığı gerekçesiy-

le **feshetmeyi kararlaştırdığı'**nı dünya kamuoyuna açıklıyordu. Türkiye, bir uluslararası andlaşmanın bu yöntemle kaldırılamayacağını uyarınca, Kıbrıs Hükümeti bu kez «andlaşmanın **uygun** yöntemlerle sona erdirilmesi isteğinde bulunduğunu» ileri sürecekti. İngiltere'nin önerisiyle de, 15 Ocak 1964'te **Londra'da** Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'yle Kıbrıs'taki iki topluluk temsilcilerinin katıldıkları **Londra Konferansı** açılıyordu.

Londra Konferansı, gerçek amaçların ne olduğunu açığa çıkardığı gibi, hiç bir uzlaşım olanağı bulunmadığını da kanıtlamaktaydı

● **Yunanistan** ve **Kıbrıs Rum** topluluğuna göre, Kıbrıs'ta yönetime **ulusal** çapta **bütünlük** veren bir **üniter devlet** ortaya çıkarılmalıydı. **Türkler** böylece **eşit haklı** bir topluluk görünümünden çıkacak, bir **azınlık** durumuna düşeceklerdi.

● **Türkiye** ve **Türk Topluluğu,** bir başka tezi ileri sürmüştür. Bu, sonradan **coğrafya** temeline dayalı **federasyon** diye tanımlanılacak olan yaklaşımın da ilk aşamsıydı. Türkler ve Rumlar, **fiziksel** olarak birbirlerinden **ayrılacakları** yeni bir yaşayış biçimine kavuşmalıydılar ki, adada bir daha iç çatışmalar patlak vermesin.

Toplantılar sonuçsuz kalmış ve 21-22 Ocak'ta ertelenmişti. **Türk askeri müdahalesi** olasılığı böylece bir daha gündeme geliyordu. Ancak, **ABD** bu kez soruna doğrudan karışıyor ve Türkiye'yi en kısa sürede rahatlatacak bir **formül'**ü bulacağını İnönü'ye duyuruyordu.

Formül, NATO Başkomutanı Lemnitzer'in Ankara'ya yaptığı bir ziyaretin ardından Londra ve Washington arasındaki görüşmelerle, 31 Ocak 1964'te açıklanır :

Özellilke **İngiliz** ve **ABD** birliklerinden oluşmak üzere 10.000 kişiden az olmayan bir **NATO Barış Gücü** Kıbrıs'a girecek ve iki topluluğun güvencesini sağlayacaktı. Ancak, üçer ayda bir süresi yeniden uzatılacak olan bu **NATO gücü** adada bulunduğu sürece de taraflar —başka bir deyişle **İnönü**'nün **Ankara**'sı— Kıbrıs'ta **müdahale hakkı**'nı kullanamayacaktı.

Birleşik Amerika, bu öneriyle, en az 2.000 kişilik bir **ABD askeri gücü**'nü **Kıbrıs'a yerleştirme** tasarısını açıklamış olmaktaydı.

İnönü, Türkiye Dışişleri'nin ısrarlı uyarılarına karşı bu öneriyi kabul edecek, Atina da aynı öneriye katılacak ama giderek **Bağlantısızlık** politikasına kaymış bulunan **Makarios** reddedecektir. Ankara'da yeniden **müdahale** görüşleri belirince, ABD, Makarios'un da isteklerini gözeterek, **NATO Gücü**'ne, **B.M.**'nin de katılması önerisini yapar. Bu da Ankara tarafından onaylanıyor, ancak Makarios'un olumsuz yanıtı yine değişmiyordu.

Kıbrıs kaynıyordu. Türk topluluğu, kendi **posta** ve **dağıtım** örgütünü kuruyor; Rumlar'la birlikte yaşayan Türkler köylerini bırakarak Türk egemenliğindeki yörelere doğru göçmeye başlıyorlardı. Makarios da, ücretsiz çalışan beş bin kişiden oluşan gönüllü bir **polis gücü**'nü kurduğunu açıklamaktaydı. Bunlar gelecekte, **Milli Muhafız Birliği** adını alarak, **Yunan ulusalcılığı**'nın hizmetindeki **EOKA-B** adlı örgüte karşı, **Kıbrıs Rumluğu**'nun **sivil** milis gücünü oluşturacak olan güçlerdir.

Kıbrıs gerilimi sürerken, 22 Şubat 1964'te Ankara'da ilginç bir olay yaşanır. **Mesut Suna** adlı birisi, Başbakanlık'tan çıkıp arabasına binerken **İnönü**'ye üç el ateş ediyor ve derhal yakalanıyordu Suna'nın **sır**'rıysa, kapalı kalacaktır.

Ankara'nın yine bir **askeri müdahale** olasılıklarından söz açtığı, **Türkiye**'yle **Yunanistan**'ın karşılıklı **askeri manevralar** yaptıkları 1964 Şubatı'nda, ABD Başkanı **Johnson**'un önerisiyle araya yine **İngiltere** girmişti. İngiltere, Ankara'nın isteklerini karşılayan bir çözümü, sorunu **Birleşmiş Milletler**'e götürerek çıkaracakları bir kararla sağlayacaklarını İnönü'ye duyuruyordu. Oysa, 4 Mart 1964'te B.M.'den çıkan karar, ABD ve İngiltere'nin söz verdiği hususlar yerine adada barış ve güvenliği sağlamak üzere bir **B.M. Barış Gücü**'nün kurulmasını ve bir **B.M. arabulucusu**'nun seçimini öngörmekteydi. Barış Gücü'nün çabalarını **barışçı** yollardan sürdüreceği, taraflardan biriyle **doğrudan çatışma**'ya girmekten kaçınacağı da özellikle belirtilmişti. Kararın en tartışmalı kalan yanıysa, **Kıbrıs**'ın **ülke bütünlüğü** ve **dış müdahalelerden korunması**'yla ilgili bölümleridir. Rumlar, Türkiye'nin özellikle Garanti Andlaşması çerçevesindeki **müdahale hakkı**'nı B.M. Barış Gücü'nün varlığıyla birlikte geçersiz kılmaya çalışmış, Türkiye de böyle bir yoruma olanak vermemeye özel bir özen göstermişti.

Ne var ki, Barış Gücü kuruluncaya kadar Kıbrıs'ta yine kanlı çarpışmalar belirince, Türkiye 13 Mart'ta **müdahale hakkı**'nı kullanacağını B.M. Genel Sekreteri'ne resmen duyuruyordu. Kıbrıs'ın isteği üstüne o gün toplanan Güvenlik Konseyi'yse, 14 Mart'ta başka bir tasarıyı oybirliğiyle onaylamaktaydı. Karara göre, «**egemen Kıbrıs Cumhuriyeti**'ndeki durumu kötüleştirecek ya da uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokacak herhangi bir **hareket** ya da **hareket tehdidi**'nden kaçınılmalı»ydı ([1]). Oysa **İnönü,** B.M.'ye başka tasarılarla başvurmuştu.

---

(1) Doç. Dr. Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** s. 104-105

CHP'li Başbakan, ikili bir çözüm düşünmekteydi ([1])

1. Türkiye önce **çok sınırlı** bir **askeri müdahale**'yle, daha Barış Gücü kurulup hareket serbestliği önlenmeden Kıbrıs'ta çok stratejik nitelikteki **bazı noktalar'**ı tutacaktı.

2. İkinci aşamada **uzun süreli** bir askeri eyleme girişilirse, tutulan ilk noktalar **Türk birlikleri'**nin **rahat ilerlemesi'**ni sağlayacaklardı.

İnönü'nün **müdahale** tasarısının öğrenilmesi üstüne, Atina'da Yunan Başbakanı **George Papandreu** ve **Makarios**'la **Grivas** derhal toplanarak bir süredir yürütülen saldırıları durdururlarken, B.M. Barış Gücü de —Kanada'lı 36 askerden oluşarak— 14 Mart 1964'te Kıbııs'a ilk adımını atar. **Barış Gücü,** karşılıklı çatışmaların bitmek bilmediği Kıbrıs'ta giderek **etkisiz** kalacak ve bir uluslararası eleştiri konusu bile olacaktı.

İnönü'nün parlamentoda güçlü dayanağı bulunmayan **reform hükümeti** birbirini izleyen olaylar altında felce uğramış gibidir. Sık yinelenen ve her kez sonuçsuz kalan **müdahale** tasarıları, **İnönü'**yü de, en etkin olduğu sanılan **dış ilişkiler** alanında bile gittikçe yıpratmıştı. İnönü, büyük olasılıkla, bu **müdahale oyunu'**nu Makarios'u sıkıştırmak amacıyla sürdürmüş ama denge değişmemişti.

CHP azınlık hükümeti, görünüşte Kıbrıs'ın Başpiskoposu **Makarios,** temelde ise, adanın Yunanistan tarafından **ilhak'**ı düşüncesindeki **ABD** ve **Batı** açısından **iktidarsız** duruma getirilmişti. **Sovyetler** ve bütün sosyalist ülkeler, Yunanistan'a katılırsa tümüyle bir **NATO** ve **ABD üssü** görünümünü alacağını ileri

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla On Yıl,** c. IV, s. 112

sürdükleri **Kıbrıs'ın bağımsız** statüsünü koruyabilecek tek önder saydıkları **Makarios'**u destekliyorlar; **Afrika'**nın, **Asya'**nın genç devletleri, **Bağlantısızlar** B.M.'deki oylarını blok halde Makarios ve ardındaki Kıbrıs'ın sol eğilimli **sivil** Rum kesimleri yararına kullanıyorlardı.

İnönü'nün gerçekleştirmeye çalıştığı **federasyon** tezi, bu koşullarda hükümeti içteki yalnızlığının yanında, uluslararası düzeyde de **Adayı bölme** sakıncasını taşıdığı kaygısıyla aynı ölçüde **yalnız** bırakıyordu.

III

JOHNSON, İNÖNÜ'YÜ DURDURARAK İKİLİ ANLAŞMALARI ANIMSATIYOR

Yunanistan'ı destekleyen bir **ABD** ve **Batı** kadar, yeni uluslararası eğilimleri başarıyla yanına almış bir **Makarios'**u da bu denli etkin bir **diplomasi oyunu** içinde görmenin **İnönü** açısından **katlanılmazlığı** kesindir. İnönü'nün yapabildiğiyse, sürekli askeri **müdahale** baskılarında bulunmanın yanı sıra, **T.B.M.M.'**ni toplantıya çağırıp Anayasa uyarınca **savaş ilanı** için gerekli yetkiyi 1964 ilkbaharında parlamentodan geçirmekten ibaretti.

Makarios, bunlara, çok kısa aralıklarla yeni yanıtlar verecektir

● Kıbrıs'ın Rum Hükümeti, 4 Nisan 1964'te Ankara'ya verdiği notayla **İttifak Andlaşması'**nın sona erdirildiğini resmen açıklıyordu. Türkiye iki gün sonra bu işlemi yine **protesto'**yla yetinecekti.

● Makarios Hükümeti, 18 Mayıs'ta da savaş ve bombardıman uçakları, ağır silahlar ve benzerlerini alma kararını açıklıyordu.

● Çatışmalar, adam kaçırmalar süregiderken, 27 Mayıs'ta 18-59 yaş arasındaki Kıbrıs'lı tüm Rum erkeklerin **Milli Muhafız Gücü'**nde altı aylık **silahlı askerlik** hizmeti görmeleri bir yasayla zorunlu duruma getiriliyordu. Türk Cumhurbaşkanı yardımcısının **veto** hakkına rağmen yapılan bu işlemi Türkiye aynı gün **protesto** ediyor, ancak tasarı 1 Haziran 1964'te geçerlik kazanıyordu.

● Başkan Yardımcısı Dr. Küçük'ün, anayasaya aykırı düşen işlemler hakkında bir toplantı düzenlenmesi amacıyla 3 Haziran'da yaptığı çağrı da, **«1963 Aralık ayında görevini bırakmış»** birisinin davranışı olarak nitelenip görmezden geliniyordu.

● Türkiye'nin aynı konularda 3 Haziran'da yolladığı son notaya da Makarios ilginç bir yanıt vermişti. Kıbrıs Rumlarına göre, Rum yönetimince yapılanların tümü de **yasal** açıdan geçerliydi ve **adanın savunulması** için gerekli bütün önlemleri almak, **Kıbrıs Hükümeti'**nin vazgeçilmez **hak'**kıydı.

İnönü açısından, gidilecek başka hiçbir yer kalmamıştı. Kıbrıs'ta ya **Garanti Andlaşması'**yla sağlanmış tüm uluslararası hakların ve **1960 Anayasası'**nın kesin çöküşüne boyun eğilecekti ya da ortadaki **dış politika kâbusu** kesin bir çözüme götürülecekti.

Makarios'un son notayı da reddetmesinin ardından, Başbakan İnönü siyasal yaşamının 1945'ler sonrasındaki **en zor** kararını 4 Haziran 1964'te verdi. Türkiye, 6 Haziran 1964'te Kıbrıs'a kesin **çıkarma** yapacaktı. O İnönü ki, **Milli Mücadele'**nin,

ulusal bağımsızlık savaşının içinden gelmişti. O **İnönü** ki, Kıbrıs bunalımının tırmandığı 1964 ilkbaharında kendisini ziyaret eden **Time** dergisinin bir muhabirine şunları söylemişti

«Bir gün **yeni şartlar'**la **yeni bir dünya** kurulur. **Türkiye** de bu dünyada kendisine **yeni bir yer** bulur.»

İnönü, Kıbrıs'ın «**Arşövek**»i **Makarios'**a da, Yunanistan'da oniki yıl süren bir tutucu iktidarın sonunda sürgüne gönderilen **Karamanlis'**in ardından ilk kez 1963'te küçük bir çoğunlukla işbaşına gelen, sonra da 1964 Şubat'ında gittiği yeni seçimlerde parlamentodaki 300 koltuktan 173'ünü sağlayan orta sol **Merkez Birliği'**nin **«demagog»** başkanı **George Papandreu'**ya —elbet— **boyun eğemez'**di.

İnönü, kararını vermekle kalmıyor, 6 Haziran'da çıkarmayı gerçekleştireceğini Yunanistan'ın hâmisi **Birleşik Amerika'**ya iki gün önceden **resmen** bildiriyordu. Bu, **son'**du.

Gerçekten de, **dramatik** bir **son'**du.

Çıkarmadan bir gün önce, 5 Haziran 1964'te **Birleşik Amerika** Başkanı **Lyndon B. Johnson,** bu kez Türkiye'nin **ulusal şef'**ine —bir daha ömrü boyunca unutamayacağı— ünlü mektubunu gönderiyordu.

Türkiye'yle Birleşik Amerika arasındaki ilişkileri yıllar boyu bunalıma itecek mektubunda (1) Başkan Johnson, **İnönü'**ye iki büyük gerçeği anımsatmaktaydı

---

(1) **Dışişleri Belleteni,** 1966. No. 16, s. 100-103; Sarıca, Teziç, Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** s. 394-397 ve Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı.** s. 117-118

1. **Türkiye'**nin **Kıbrıs'**a karşı girişeceği bir **eylem**, öncelikle **Ankara'**nın **yasal yükümlülükleri'**yle **bağdaştırılamaz'**dı. Şöyle ki

- Kıbrıs'a tek yanlı müdahale, **Türkiye'**nin **ABD'**ne yüklenmiş olduğu **önceden danışma** kuralına aykırıydı.

- **Müdahale** adanın **taksim'**i amacına yönelmiş olacağından, taksimi yasaklayan **Garanti Andlaşması'**na da aykırı düşecekti. ABD'ye göre, **danışma** alanında varolan olanaklar daha bitmemişti ve bu koşullarda **tek yanlı bir eyleme geçme hakkı** henüz **kullanılamaz'**dı.

- NATO'nun temelinde yatan anlayış çerçevesinde, **NATO üyesi** iki ülke olarak **Türkiye** ve **Yunanistan'**ı **savaş'**a götürecek böyle bir davranış **hoş** da görülemezdi. **NATO** ülkeleri, kendilerinin **tam rıza** ve **onaylar'**ı **alınmadan** Türkiye'nin girişeceği bir eylem sonucunda ortaya çıkacak bir **Sovyet müdahalesi'**ne karşı **Türkiye'yi savunma** yükümlülükleri olup olmayacağını da **görüşmüş** değillerdi.

- **Tek yanlı** bir eylemin, Türkiye'nin **B.M.'**de üstlendiği yükümlülüklere uygunluğu da **kaygı** konusuydu. B.M. Barış Gücü'nün giderek başarılı olmaya başladığı bir aşamada Türkiye'nin girişimi, **barışçı** bir çözüm bulunması umudunu yıkacağından, **en sert tepkiler'**le karşılaşacaktı.

- **ABD askeri yardımı'**nın Türkiye'ye verilmesini gerçekleştiren 12 Temmuz 1947 **ikili andlaşması'**na göre, **ABD** tarafından verilen **askeri yardım'**ın **veriliş amaçları dışında kullanılması** için **Amerikan hükümetinin onayı** gerekliydi. Birleşik Amerika, kendisi tarafından sağlanan ABD askeri malzemesinin Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı **müdahale'**de

kullanılmasına **izin veremeyeceği**'ne göre, bunların Kıbrıs'ta kullanılması ikili andlaşmaya da **aykırı** düşecekti.

2. Türkiye'nin Kıbrıs'ta tek yanlı müdahalesi **somut sonuçları** bakımından da hoşgörülemezdi

- Müdahále, Kıbrıs'ın **Türk toplumu**'nu **korumak** yerine **kıyım**'ına da yol açabilirdi.

- **Türkiye** ve **Yunanistan** arasında **muhakkak bir savaş** belirirdi.

- Türkiye'nin davranışı, Kıbrıs'ta **tek yanlı** bir müdahalenin doğuracağı **önceden kestirilemeyen sonuçlar** dolayısıyla daha geniş çapta **çatışmalar** da yaratırdı.

Mektubunda, **«Siz ve biz, komünist dünyasının ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte döğüştük»** diyen Başkan Johnson, İnönü'ye bir de şu uyarıyı yapıyordu

> «...Bizimle gereken ve geniş ölçüde danışmaksızın yapacağınız **tek taraflı** böyle bir harekete girişmeyeceğinize dair bana **güvence** vermediğiniz takdirde, sorunun **gizli** tutulması yolunda Büyük Elçi Hare'e önerinizi kabul etmeyecek, **NATO Konseyi** ve **Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi**'ni ivedi olarak toplantıya çağırmak zorunda kalacağım.»

Kıbrıs'a çıkmak bir yana, CHP'nin tarihsel önderinin 1945' lerden beri dayandığı bütün bir **temel varsayımlar** dünyası böylece yıkılıyordu. **İnönü,** gerçi, 13 Haziran 1964'te Johnson'a gönderdiği uzun ve ayrıntılı bir karşı mektupta, bütün savları birer birer yanıtlayacaktır. Özellikle **NATO'**nun ve **ABD**'nin —Kıbrıs dolayısıyla ortaya çıkacak— bir **Sovyet saldırısı** karşısında **Türkiye'**yi **savunma** yükümlülüğü olmayabileceği yolundaki uyarıya

tepki gösteren İnönü, «öteki üyeler, Sovyet müdahalesine uğrayan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi davranışıyla kışkırtıp kışkırtmadığı gibi hususları tartışmaya kalkışır ve tartışma sonucuna göre yardım yükümlülükleri olup olmadığını belirleme yoluna giderlerse, NATO İttifakı'nın temel direkleri sarsılmış ve anlamı kalmamış olur» der (1).

Ne var ki, bunlar ancak birer **ayrıntı**'dır.

Ulusal önder'in çıkardığı sonuçsa, tartışılmaz açıklıktadır

1. **ABD silah, araç** ve **gereçleri, Türkiye**'ye ancak **Birleşik Amerika'nın uygun göreceği** yer ve koşullarda kullanılmak üzere verilmiştir.

2. Türkiye'nin **Sovyetler**'den **NATO aracılığıyla korunacağı** varsayımı da, yine ancak bu Sovyet saldırısının ABD, Batı ve NATO'nun **tüm**'üne ilişkin bir olgu olarak benimsenilmesi durumunda geçerlidir.

Bunları izleyecek olan gelişmeler de artık birer başka ayrıntıdır. ABD, Kıbrıs'a Türk müdahalesini durdurmuştu.

IV

İNÖNÜ YENİ BİR DÜNYAYI DÜŞÜNÜYOR

CHP lideri, herşeye karşın, **Johnson**'un yaptığı çağrıya uyarak 21 Haziran 1964'te ikinci kez **Birleşik Amerika**'ya gidiyor-

---

(1) **Dışişleri Belleteni,** No. 16, 1966, s. 103-110; Sarıca, Teziç, Eskiyurt **Kıbrıs Sorunu,** s. 398-406

du. Johnson, aynı anda, Yunan Başbakanı **Papandreu**'yu da Beyaz Saray'a çağırmış bulunuyordu. **Batı**'nın ne düşündüğünü, İnönü, orada çok yakından görecektir [1]

● Başkan Johnson, **İnönü** ile **Papandreu**'yu karşılıklı olarak görüşme masası'na oturtmak amacındadır. İnönü bu öneri nedeniyle Beyaz Saray'dan ayrıldıktan sonra New York'taki Waldorf Astoria Oteli'nde bu buluşmayı bekler. Oysa, Johnson, Yunanistan Başbakanı'nı, Türkiye Başbakanı'yla görüşmeye inandıramayacaktı.

● İnönü dönüşte uğradığı Londra'da, **İngiltere** Başbakanı Douglas-Home'dan, Kıbrıs'a ilişkin asıl Batı özlemini öğrenir. İngiliz Başbakanı, **«Kıbrıs'ın tümüyle Yunanistan'a bırakılması»** karşılığında **Ankara**'nın **neler isteyeceği**'ni sormaktaydı.

Birleşik Amerika'lı özel arabulucu **Dean Acheson**'un 1964 Temmuz'unda ortaya çıkardığı **Acheson Planı,** bu tasarıların sonucudur. Acheson önce Türkiye için Kuzey Kıbrıs'ta **ulusal toprak** statüsünde geniş bir **üs alanı** önermiş; Atina'ysa bunun ancak 32 kilometrekarelik bir hava ve deniz üssünün, 25-30 yıl için **kira** karşılığı Ankara'ya verilmesi biçiminde düşünülebileceğini savunmuştu.

Kıbrıs Rumlarının 1964 Ağustos başında **Erenköy**'de giriştikleri **kanlı saldırı**'ysa, ilk kez 8-9 Ağustos 1964 günleri 64 **Türk jeti**'nin **Milli Muhafız Birliği**'ni ve bazı askeri hedefleri **bombalama**'sıyla sonuçlanacaktı. Bunu da, **B.M.**'nin 9 Ağustos'ta **Türkiye**'yi derhal **ateşkes**'e çağıran kararı izlemekteydi. Türkiye'nin ateşkes çağrısına karşın sürdürdüğü **gözetleme uçuşları,**

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla On Yıl,** c. IV, s. 119

11 Ağustos'taki bir başka B.M. kararıyla durdurulmaya çağırılacaktır.

B.M. 11 Eylül 1964'te bu kez Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı çağrıları üstüne yaptığı uzun toplantıların sonunda, 25 Eylül'de **Barış Gücü**'nün görev süresini uzatıyor ve Kıbrıs'ta böylece giderek bir **sessizlik dönemi**'ne geçiliyordu.

İnönü, **Ankara**'nın sıkıştırıldığı **labirent**'in arasından çıkmak için **eski dünya** içinde yeni bir çözüm kalmadığının bilincindeydi.

Kurulması gereken, herhalde **yeni bir dünya** olmalıydı.

Ama bunu kimlerle nasıl kurmak olasılıydı?

6

TÜRKİYE'NİN «DOĞU'YA AÇILIŞ»I, KRUŞÇEV'İN BİLDİRİSİ, ARANAN BAŞBAKAN VE İNÖNÜ'NÜN SONU

I

İNÖNÜ, 1945'LERDE TARAFSIZ BİR TÜRKİYE TASARLAMIŞTI...

CHP LİDERİNİN **ulusalcı** yaklaşımı içinde **yapyalnız** kaldığını düşündüğü **Türkiye**'ye gösterebileceği tek **çözüm** yolu, bundan sonra salt **ABD'ye dayanmayan bir ikili denge**'ye geçmektir. İnönü daha Atlantik Okyanusu'nu aşıp Türkiye'ye mutsuz biçimde dönerken, 1945'lerden beri olup biten herşeyı birer birer gözünün önünden geçiriyordu.

Metin Toker, **İnönü**'nün düşündüklerini şöyle özetler (1) «İsmet Paşa daima **Türkiye**'nin **Sovyet Birliği**'ne karşı bir **düşmanlık politikası gütmemesi**'nden yana olmuştur. Bundan dolayıdır ki, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı devresinden itibaren dış politikamızdaki her gelişmede Sovyetler Birliği'yle ilişkilerimiz mahfuz tutulmuştur. **İsmet Paşa'**

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla On Yıl**, c. IV, s. 123

nın **İkinci Dünya Savaşı'ından sonra** Türkiye için düşündü ğü dış politika tam bir **tarafsızlık** politikasıydı. Hiç bir **blok'a** girmeyecekti, bütün blok liderleriyle **dost** kalacaktı. İsmet Paşa der ki

«— Buna **Stalin** imkân bırakmadı ve ben, bu imkânı bulamadığımızdan dolayı son derece **müteessir** olmuşumdur.»

Stalin'in öleli on yılı aştığı ve **Kruşçev'**in **barış içinde yan-yana yaşama** kavramını canlandırdığı bir dünyayı görmüş bulunan **İnönü,** 1945'lerde gerçekleştiremediğini, 1965'lere girilirken acaba başaramaz mıydı?

Böylece, **İnönü'**nün ve **Ankara'**nın **soğuk savaş'**tan uzaklaşıp **doğuya açılış** süreci başlıyordu.

II

KRUŞÇEV, TÜRKİYE'YE YENİ BİR DÜNYA BİLDİRİSİ YOLLUYOR...

Doğu'ya açılış için gereken **olumlu bildiriler,** uzun yıllar sonra **Sovyetler Birliği'**ne 1964 ilkbaharında gönderilen ilk **Türk Parlamento Heyeti'**ne bizzat **Kruşçev** tarafından da verilmiştir. **AP Senato Grup Başkanı** olarak **İhsan Sabri Çağlayangil'**in de katıldığı Türk Panlamento Heyeti'ni Kruşçev bizzat kabul etmişti. **Kruşçev'**in bu görüşmede söylediklerini Çağla**yangil** şöyle özetler ([1])

---

(1) İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart,** c. II, İstanbul, Cem Yayınevi 1977, s. 56-57

«**Rusya** ile **Türkiye** komşudur. Tarihte aramızda üzücü çok hadise geçmiştir. Bize göre biz haklıydık: Yukarıda **Baltık Denizi,** aşağıda **Boğazlar,** biz adeta **mahsur** bırakılmıştık. Teneffüse ihtiyacımız vardı, emniyete ihtiyacımız vardı. Menfaatimizin gereğiydi, durum bunu icap ettiriyordu ve o zaman Stalin Boğazlar'da stratejik haklar iddia ediyordu.

Bugün strateji değişti. Bugün **Boğazlar** v.b. harp için önemli olmaktan çıktı. Bugün ben bir düğmeye bastığım zaman onbeş dakika sonra Washington'dayım. Washington düğmeye bastığı zaman, onbeş dakika sonra Moskova'da... Bugün, **harp,** konvansiyonel silahların dışına çıktı, bir **imha siyaseti** halini aldı.

O halde, Çarlık Rusyası'nın ve ondan sonraki devirlerin **stratejik nedenler'**i ortadan kalktı. Şu halde, hâlâ bizim **husumet'**i devam ettirmekte menfaatimiz nedir? Siz (Türkiye) halkı olarak, bu Rusya bizim arkamızdan fena niyet besliyor diye düşünüyorsunuz. Çünkü Rusya'yı temsil eden bir adam, bir Stalin, bize bunları söyledi diyorsunuz.

Ben de, (Kruşçev olarak) diyorum ki, o lâf sakattır. Biz Sovyetler Birliği olarak fikir değiştirdik. Benim yerimi işgal eden bir adamın, Stalin'in söylediği sözde etkinlik var da, benim söylediğimde etkinlik yok mu?..»

Sovyetler Birliği'nin yöneticisi, geleceğin Türk/Sovyet ilişkileri konusunda da —Çağlayangil'in anlatış tarzıyla— Ankara'ya üç seçenekli bir çözüm yolu önermişti :

«Size açık söylüyorum

- Gelin bizimle (Sovyetler Birliği'yle) **beraber** olunuz,

sosyalist bir topluluk yapalım. Size kim yardım ediyorsa, o yardımı biz yapalım.

● Hayır (diyorsanız) **nötr kalın,** bitaraf oluyoruz deyin. O takdirde size Batı yardım etmez, bizim yardımımız olur.

● Hayır, **NATO içinde kalacağız** dersiniz. **Ama anlaşalım.** İktisadi mevzularda gelin ahbaplık yapalım.

İşte **üç teklif,** hangisini isterseniz...»

Sovyetler'den alınan bildiri ve ABD dönüşü İnönü'nün Ankara'da SSCB Büyük Elçisi Rijov'a gösterdiği yakınlık, 1964 sonbaharında **İnönü'**ye **Moskova'**dan beklediği **çağrı'**yı getiriyordu. Gerçi bu arada 14 Ekim 1964'te Kremlin'de dramatik bir değişim olmuştu. **Kennedy'**nin katlinden bir yıl kadar sonra, Sovyetler'de de **ABD'**yle **barış içinde yanyana yaşama** ilişkilerini geliştiren ve **Çin/SSCB uzlaşmazlığı'**nı derinleştiren **Kruşçev,** ekonomi ve tarım politikalarındaki başarısızlıklar öne sürülerek birdenbire bütün görevlerinden alınmıştı. Kruşçev'in yerine, **Leonid Brejnev** Komünist Partisi Birinci Sekreteri, **Kosigin** Başbakan oluyor ve devlet başkanlığı görevini sonradan üstlenen Politbüro üyesi **Podgorni'**nin de katılmasıyla birlikte, aralarında yeni bir **üçlü yönetim** ortaya çıkıyordu.

III

ERKİN, MOSKOVA'DA...

Ankara'daki **yakınlaşma** eğilimi üstüne, Sovyet Başbakanı **Kosigin,** bir zamanlar Stalin'in devlet başkanı olduğu 1930'

larda ziyaret ettiği **Moskova**'ya **İnönü**'yü yeniden gelmeye çağırmıştır. Ancak, İnönü bu ilk aşamada Dışişleri Bakanı **Feridun C. Erkin**'i göndermeyi uygun görüyor ve Erkin, 30 Ekim 1964'te, İkinci Savaş sonlarından beri Sovyet topraklarına adım basan ilk Türk Dışişleri Bakanı oluyordu. Görüşmeler, **Türkiye** ile **Sovyetler Birliği** arasında iki temel uzlaşımı getirmekteydi

1. Türkiye, bir **NATO üyesi** olmayı sürdürecekti. Buna karşılık, Sovyetler Türkiye'yle dostluğu geliştirmek istiyorsa, Ankara bu koşullar altında elini uzatmaya hazır olacaktı. «Sovyetler Birliği emin olabilirdi ki, Türkiye Rusya'ya karşı asla bir tecavüzün **tramplen tahtası** olmayı kabullenmeyecektir ve Türk topraklarındaki **üsler**'den Rusya'ya karşı bir **tecavüz gelişmeyecek**'tir» (1).

2. **Kıbrıs** konusunda, **Türkiye** de ilk olarak **bağımsız** bir **Kıbrıs**'tan yanadır. Ancak, Kıbrıs'ta bir arada yaşama olasılıklarını kanlı çatışmalar nedeniyle yitirmiş **iki halk** vardır. Sayısız halklar arasında bir **federasyon** olarak varlığını sürdürebilen **Sovyetler Birliği**'nde uygulanan **federatif** çözüm, Kıbrıs'ta da gerçekleştirilebilir. **Ada**. taksim ve **ilhak** edilmeksizin, iki topluluğun fiziksel olarak ayrı bölgelerde yaşayacakları bir **konfederasyon**'a döndürülebilir.

Türkiye'deki **NATO üsleri**'nin varlığını Türk/Sovyet ilişkilerinin gelişmesine Moskova'nın bir engel saymaması ve **federasyon** konusunda ilk kez anlayışlı bir tavır takınması, son çö-

---

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl**, c. IV, s. 126

zümde, **Ankara** ve **Moskova** arasındaki ilk **yumuşama köprüsü'** nü atmaktaydı.

Ne var ki, **ulusalcı** eğilimleri baskın bir İnönü'nün kendi bağımsızlık ve özerkliğini sağlama girişimleri, **Atlantik**'in öte yakasında herhalde fazla hoş görülmeyecekti. İnönü, bir Castro değildi. Olamazdı. Ama, Türkiye'nin Sovyetler'le giriştiği yeni ilişki dinamiği, özellikle bazı **ABD** odaklarına göre, **sistem'** in ana gereksinimlerini **özerk** biçimde zorlama sakıncasını da taşıyabilirdi.

Ankara'da o sırada tek başına **iktidar** oluşturmaktan yoksun parçalanmış bir **orta** ve **sağ partiler** topluluğundan başka, **İnönü**'ye **karşı** çıkarılabilecek herhangi bir **seçenek** yoktu.

Sistemin kuralı, kendiliğinden yaratılmayanı, gerektiği zaman dıştan yönlendirerek gerçekleştirmektir.

IV

GENERAL PORTER ve ABD ANKARA'DA NE ARIYORDU?...

İnönü'nün belleğini de yansıtan **İsmet Paşayla On Yıl** dizisinde, Metin Toker, bu noktadan itibaren ilginç bir sayfa daha açar.

İnönü, ABD gezisi sonucunda bir başka **çözüm**'e geldiği gibi, aslında, «**Johnson** de **İsmet Paşa**'ya **bir teşhis** koymuştu. Bu teşhisin icabı, **Amerika**'nın **Türkiye**'de İsmet Paşa'nın **yerini alacak** bir **başbakan'**ı aramaya başlaması oldu.»

«Bundan dolayıdır ki, 1964 Ağustos'unun sonlarında Ankara'ya **General Porter** diye bir Amerikalı çıkageldi. Porter Türkiye'de görev yapmıştı, çok Türk tanımıştı ve memleketimizi iyi biliyordu. General Ankara'ya bizzat **Başkan Johnson** tarafından gönderilmişti. Görevi, **İsmet Paşa'**nın **hayır** dediği birtakım **teklifler'**i Türkiye adına **kabul edebilecek** bir **başbakan** aramaktı. Yahut, bu tekliflerin Türkiye'ce **kabul** edilmesi için birtakım **nüfuzlu Türkler'**i **ikna** etmekti. General **Porter,** Genel Kurmay Başkanı **Sunay** ile görüştü.

...General Porter'ın gelişi günlerinde **CIA** ajanları da Türkiye'de bir **anket** yapıyorlardı: İnönü istifa ederse Türkiye'de hükümet başkanı **kim** olur?» ([1]).

*
**

AP Genel Başkanı **Ragıp Gümüşpala'**nın beklenmedik bir **kalp krizi** sonucunda ölümüyle **Adalet Partisi'**nin kendisine birdenbire yeni bir **lider** arama zorunluluğunu duyması, 1964 Kasım'ının en ilginç olayıdır. Gümüşpala'nın başkan yardımcısı **milliyetçi** kesimle geniş ilişkileri bulunan **Dr. Saadettin Bilgiç'**ti. Ne var ki, Gümüşpala'yla ilişkileri sıcak olmayan **sistem'**in, Dr Bilgiç'le bağdaşması daha da zordu.

Süleyman Demirel'in adının günlük basında bir yıldız gibi parlaması bu koşullarda olur. Genç mühendis, **enerjik'**ti, **yapıcı** ve **yatırımcı'**ydı. Batı ve ABD açısından, ancak saygı ve anlayışla karşılanacak **liberal** bir dünya görüşünün tüm özelliklerine sahipti. Kapalı bir toplumu değil, **açık** bir düzeni savunu-

(1) Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl,** c, IV, s. 120

yordu. İnönü'nün **düzen**'i gittikçe **tek merkezde toplama** eğiliminden ürken uluslararası sistem için, Demirel'deki özellikler bulunabileceklerin belki de iyisi sayılabilirdi.

AP Genel Kongresi **liderlik** seçimi için toplanırken, Genel Kurmay Başkanı **Sunay** da **Türk Silahlı Kuvvetleri**'nin özellikle **27 Mayıs'**a ya da orduya karşı bazı davranışlardan duyduğu tepkiyi yansıtan bir **mektup'**u —Başbakan **İnönü'**ye duyurmaksızın— **Çankaya'**ya, Cumhurbaşkanı **Gürsel'**e yolluyordu. Gürsel, bu mektup üstüne yine tüm liderleri Çankaya'ya toplayacak ve bir bakıma **Dr. Bilgiç'**in ağır tepkiler altındaki grupunun AP liderliğine geçmesinin yolaçabileceği **sakıncalar'**ı göstermek isteyecekti.

Demirel, böyle bir ortamda **Dr. Bilgiç'**i inanılmaz bir hızla **aştı.** İkisi de İsparta'lı oldukları ve kendisinin partide yer almasında rolü bulunduğu halde Bilgiç'i başkanlık seçiminde geride bırakan **Demirel,** 29 Kasım 1964'te **AP'**nin ikinci **Genel Başkan'**ı oldu.

Cumhuriyet'in belki de ilk kuşağını oluşturan, 1924 doğumlu yeni **lider,** kararsız ve durgun bir insan değildi; derliyor, topluyor ve hedefe doğru yürüyordu.

Hedef, **İnönü'**nün, **reform'**larla adından başka ilişkisi kalmamış **hükümet'**ini bir an önce **yıkmak** ve 1965 seçimlerine **AP'**nin başında bulunacağı bir **sağ güçler ittifakı'**yla girmekti.

V

İNÖNÜ DÜŞÜRÜLÜYOR

İnönü hükümeti'nin sunduğu **1965 Bütçesi,** Demirel önderliğindeki AP için en güzel **savaş alanı** olacaktı. İnönü, Bütçe

oylamasını bir **güven oylaması** gibi almıştı. Eğer oylar ünlü **226**'nın altında kalırsa, hükümetin mutlak çoğunluğu yitirdiği ortaya çıkacaktı. İnönü de o zaman istifa edecekti.

Yaşlı lider, «ya hep ya hiç» kuralına yönelerek, yaşamının son hükümet oyununu oynuyordu.

Bütçe oylaması yaklaştıkça, başkentin üstüne bir karabasan çökmekteydi.

İnönü, yeniden görev başına çağırdığı **Feyzioğlu'**dan, en yakın bildiklerine kadar hemen hiç kimseyi yanında bulamıyordu.

Çankaya'daki **Gürsel** ise, **yeni hükümet'**in **nasıl** kurulabileceğini bile daha o andan söyleyebiliyordu. AP'nin yeni genel başkanı, parlamentoda olmadığından, hükümeti kuramazdı. Ama kontenjan'dan Senato'ya sokulabilir ve iktidar yolları Demirel'e açılabilirdi.

***

13 Şubat 1965'te **herşey** bir anda belli oldu.

Parlamentonun dinleyici sıraları generaller, yüksek bürokrat ve teknokratlar, **merkez'**i simgeleyen hemen her kesimle doluydu.

Uzakta, sessizlik içinde bir cam kabinin ardından **sahne'**yi seyretmekte olan, **parlamento dışı** lider **Demirel** vardı.

Oylama bittiği zaman **CHP** liderine karşı 225 **kırmızı oy** kullanıldığı, görülüyordu.

İnönü, ancak 197 **beyaz oy'**a sahipti.

AP, YTP, CKMP yani geleceğin **liberal** arenasında yer alma umudundaki tüm güçler **kırmızı oy** vermişlerdi.

Sistem'in **İnönü'**ye hemen hiçbir gereksinimi kalmamıştı. Köşelerinden çıkmış **cin'**lerin hepsi, **O'**nun aracılığıyla **yok** edilmişti. Şimdi **sistem,** oyun yasalarını **özgürce** uygulayabilirdi.

***

İnönü, çıktığı merdivenlerden, durgun ve düşünceli aşağıya indi.

7

LİBERALİZM'E GEÇİŞ AŞAMASININ YENİ ORTAMI VE ÜRGÜPLÜ'NÜN GEÇİCİ HÜKÜMETİ 1965 ORTASI

I

GENİŞ SİYASAL KATILMA EŞİĞİNDEKİ TÜRKİYE'YE «ULUSAL ARTIK» YÖNTEMİ GETİRİLİYOR

TÜRKİYE'nin **Atatürk**'ten sonraki ikinci **ataerkil baba**'sı, **İnönü,** 1965 ilkbaharı başlarken artık **siyasal iktidar**'da değildi. **O**'nun ve hatta daha genelde **Onlar**'ın iktidarını, kendi elleriyle yetiştirdikleri **çocuklar** öldürmüştü.

Belli bir **ulusalcı** ideolojiyle topluma **üstten,** genel düzeyde çözümler getirmek tutkusundaki **merkez**'ci **otorite** yavaş yavaş çökmekteydi. Söz sırası bu kez **çevre**'nin olacaktı. **Sistem**'in **içinde** ya da **kıyısında** ve **dışında** yer alan tüm güçler birer birer alana fırlayacak ve **kendileri için** bir **yer** isteyeceklerdi.

Siyasal katılma, başka bir deyişle, Türkiye gündeminin kaçınılmaz maddesi olmaktaydı.

Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın daha 1960'ların başlarında değindiği gibi, **geçmişin oluşlar'**ı, **bireysel** değil, **ulusal** düzeyde gerçekleşmişlerdi (1)

«Böylece, **fert** olarak Türk'ün yaşayabileceği ve gelişeceği **çevre** (bağımsız bir ülke) **hazırlanmak** yoluna gidilmiştir. Ferdi planda, «**insan unsuru**» ile **meşgul olma**, demokratik bakımdan ancak **bugün** ön plandadır.»

Demokratik düzey, en sonunda, **insan** ve onlara ilişkin **toplumsal sorunlar** demektir; **sivil toplum'**a doğru **yatay** ve **dikey** geçişlerle sürekli bir **devinim** gösterecek olan süreç demektir.

İnönü, **iktidar** ilişkilerini bir ölçüde **sivilleştirmek'**le bir' bakıma kendi **karşı tez'**inin yaratılışını da yine elleriyle kolaylaştırmıştı. Bu **karşı tez** önce binlerce tonluk bir **basınç'**ın birden bir boşluğa bırakıldığı anda yarattığı **büyük patlama'**yla sahneye çıkacak ama sonra durula durula, dönüşe dönüşe, başlangıçta belki de hiçbir zaman öngörülmesi beklenemeyecek olan tarihsel **sentez'**ini yaratacaktı. Bu, yeni bir **umut'**tu.

Ataerkil baba'nın ikinci yükselişi ve çöküşü, en sonunda, **yeni** bir **Türkiye demokrasisi** adına beslenecek umutların başlangıç anıydı.

Devletçi ve **seçkinci** eski **resmi ideoloji'**nin yerine giderek **gelenekçi** ve **liberal** eğilimleri ağır basan **merkezdışı'**cı **güçler** egemen olmaya çalışırlarken (2), bu fonun ardında yeni bir **Türkiye toplumculuğu** yaratma özlemindeki her türlü **ilerici, sol** ya da **devrimci** teori ve pratik de, birer birer boy vermeye çalışabilirdi.

---

(1) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Siyaset İlmi Serisi, 1960, s. 228

(2) Emre Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, s. 202-25

Bunun, çok daha genel bir platformda, **ataerkil baba**'nın etkin **ulusalcı** eğilimlerinden **tedirgin** bir **dışsal sistem**'in en doğal seçimi olacağı da kuşkusuzdur. Ortaya öylesine ele avuca sığmaz bir **merkezkaç güç** çıkmalıydı ki, bir daha **ataerkil baba** ve benzerlerinin **ulusalcı/merkezci** iktidar ilişkileri kurulamasın... **Düşüş,** tümüyle bir **çöküş**'te noktalansın. Bir gün gerçekten **devrimci** bir potansiyelin doğuşuna bile bu dağılmış, parçalanmış yapı içinde yer kalmasın.

Türkiye çoğulculuğu'nun en ilginç deneyimi böyle bir platformun ardından sahneye çıkmaktaydı.

***

CHP'nin tarihsel önderi düşürüldüğü zaman yeni gidilecek **genel seçim**'e kadar Türkiye'nin önünde ancak sekiz aylık bir süre vardı.

İnönü, başına gelecekleri sezmişçesine, üçüncü kabinesi işbaşındayken **seçim sistemi**'nde ilginç bir değişiklik yapmış bulunuyordu. **Nisbi** değerlendirme sistemi geliştirilerek **ulusal artık** (milli bakiye) yöntemi getirilmişti. **Ulusal artık,** en küçük partilerin bile yurt çapında aldıkları **toplam oy**'u genel değer lendirme sırasında göz önüne alıyor ve **milletvekilleri**'nin dağılımını, **ulusal** düzeyde kesin bir **eşitlik** anlayışıyla yapıyordu. 1950'de yapılan tarihsel yanlışlık, bu kez kendi karşıtını yaratmış gibidir. **CHP,** gittikçe güçleneceğini sezdiği **Adalet Partisi'**nin önünde, öteki muhalefet gruplarının tek bir oyunun bile yitirilmesini istemiyordu. **Ulusal artık**'ların milletvekilliği dağılımında göz önüne alınması, küçük partilerin etkinliğini sağlayacaktı.

Genç **Demirel,** görüntüdeki bütün **sivilleşme** eğilimlerine karşın yine de **siyasal iktidar'**ı derhal teslim almamıştı. Kontenjan'dan Demirel'i Senato'ya sokarak başbakan olma fırsatı kullanılmamış; kabineye **parlamento dışı'**ndan **bakan** olarak girme hakkını kullanmasıyla yetinilmişti. Başbakanlık görevi, **liberal** eğilimleriyle tanınan bağımsız senatör **Suat Hayri Ürgüplü'**ye veriliyor ve Ürgüplü tüm **orta** ve **sağ** merkezdışı'cı güçleri bir araya getiren, AP, YTP, CKMP ve MP'den oluşmuş kabinesiyle 16 Şubat 1965'te göreve başlıyordu.

Ürgüplü'nün Başbakan Yardımcısı **Demirel,** Dışişleri Bakanı'ysa **Moskova Büyük Elçiliği'**nden çağrılan **Hasan Esat Işık'**tı. 1965 başlarında **Podgorni** başkanlığındaki Sovyet Parlamento Heyeti'nin Türkiye'ye yapacağı renkli geziyi de, Sovyet Dışişleri Bakanı **Gromiko'**nun 1965 Mayıs'ındaki Ankara ziyaretini de, Batı'ya güven veren yeni Dışişleri Bakanı Işık yönetecekti. 1965 Ağustos'unda da Türkiye adına Ürgüplü **Moskova'**ya gidecekti.

AP lideri açısından, bu **geçiş dönemi** özellikle **devlet** ve **iktidar** ilişkilerine, onların uygulanmalarına **alışma** dönemi biçiminde düşünülmüş olmalıydı. İnönü'nün de yardımıyla, Genel Kurmay Başkanı **Sunay,** 27 Mayıs sonrasının **hiyerarşik yapı** dışında kalan öteki cuntalarını ya Aydemir olayında olduğu gibi ezmiş, ya güçsüzleştirip yoketmiş ya da ana çizgileriyle kendi denetim ve yönetimine almış bulunuyordu. Ne var ki, bu durulma belli konularda kendi iç duyarlılıklarını hâlâ taşımaktaydı. **Gürsel** ve **Sunay'**ın kişiliklerinde simgeleşen başka bağlantıları da daha yakından tanımak, onlara güvence vermek ve seçim sonrasının **yumuşak geçiş'**i için gereken herşeyi zamanında bitirmek gerekliydi.

Bu sekiz ay, **CHP** ve hele **İnönü'**den arta kalmış eski güç ilişkilerinin de birer birer çatlatılacağı, siyasal yelpazenin sağından en soluna kadar bütün alanın yepyeni olasılıklara açılacağı ve sonra da **burjuvazi'**nin yeni iktidar tarihini yaratmayı deneyeceği dönem olacaktı.

II

SOL'DAKİ AÇILIŞ : TİP ve AYBAR'IN GETİRDİĞİ MERKEZDIŞI'CI YENİ SOSYALİST BİLDİRİLER

Liberal ortama **geçiş'**in ilk halkası, **CHP'**nin tarihsel merkezci ideolojisini de zorlamaya başlayan **sol açılışlar'**dır.

Toplum, **sol** platformdan yükselecek yeni bildirileri 1963 Kasım'ında yapılan **yerel seçimler** nedeniyle ilk kez Türkiye Radyoları'nda konuşan **Türkiye İşçi Partisi** Genel Başkanı **Mehmet Ali Aybar'**ın tok sesinden duymuştu.

Aybar, **Zincirli Hürriyet'**i yayınladığı günlerden beri kullandığı açık, düz —hatta gereğinden yalın— dille tüm toplum önünde konuşuyordu (¹)

«**İşçi, köylü, küçük esnaf, aylıklı, ücretli** yurttaş,
Emekli, dul, dar gelirli kardeş,
Atatürk'çü toplumcu aydın,
Halk'tan, **emek'**ten yana olan yurttaş...»

Bunlar, **TİP'**in sonradan her alanda, her konuşmada, her

(1) Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1968, s. 301

politik görüşmede yineleyeceği bir çağrının simgeleriydiler. **TİP**, yurttaşlara, «1946'dan beri partiler senin oylarınla iktidara gelip senin oylarınla iktidardan düşüyor ama şu var ki, **iktidar** senin oylarınla **el değiştirdiği** halde, **senin durumunda** bir **değişiklik olmuyor**» diye sesleniyordu.

Nedendi bu çelişki?

Bunalımın nedeni, **kapitalist üretim ilişkileri** altında ulusal düzeyde yaratılan değerler sürekli **arttığı halde, gelir'in adil** bölüşümünün gerçekleştirilememesiydi. **1960'lar başları'nın Türkiye**'sinde toplumun bir yıl içinde yeniden yarattığı **saf değer** ya da **ulusal gelir 52 milyar T.L.** olduğu halde, bunun yüzde 33'ünü yani 17 milyar lirasını, nüfusun sadece **yüzde 1**'i yani **300 bin kişi** almaktaydı. Başka bir **deyişle, «arslan payı'**nı alan **300 bin kişi**'den her biri yılda **56 bin lira** sağlarken, **29 milyon 700 bin kişi**'den her biri de yılda sadece **1.146 lira** gelir sağlıyor ve üstelik yoksul yurttaş, gelirin arslan payını alandan iki kat fazla **vergi** ödüyor»du. «Bu haksız, bu adaletsiz durum 1946' dan beri böyle sürüp gider»di. Zira, halkın oylarıyla gelenler, hiçbir zaman «halktan yana olmamışlar, halkı koruyamamışlar»dı.

Aybar, **tarihsel sorun**'u burada biraz daha somutlaştırmaktaydı

Yoksa çözüm **seçim**'de, **parti** örgütlenişinde, **demokrasi**'de değil miydi?

TİP'in ve **Aybar**'ın bütün özgüllüğü, belki de, yeniden **üsttenci/merkezci** eğilimlere açılacağından korkulan her türlü **otoriter seçenek**'e verdikleri kesin **olumsuz** yanıtla ortaya çıkar.

Aybar, yığınlar önünde şu bildiriyi verir ([1])

«**Politika**, ekmek davamızın, yaşama, daha iyi yaşama yolundaki çabalarımızın en bilinçli şeklidir. Sana **demokrasi**'yi yanlış bellettiler. Demokrasi çok parti rejimidir, dediler. Elbette bir bakıma demokrasi bu demektir. Ama **partilerin çoğalması** ve iktidarın seçimle el değiştirmesi, sadece bu kadarı, bir memelekette demokrasinin gerçekten var olduğunu göstermez. Bu **partiler'den** bir **kısmının emek sahibi** yoksul yurttaşı **temsil etmesi**, onun haklarını savunması da gerekir. **Emekten yana** derneklerin, gazetelerin, dergilerin bulunması da gerektir. Gerçekten **hür sendikalar**'ın da bulunması gerektir. **İnsan hakları**'nın gerçekten teminat altında olması da gerektir.»

Aybar, örnek olarak, **Batı demokrasileri**'ni ve daha özel biçimde de sağ'da **Muhafazakâr**, soldaysa **İşçi Partisi**'nin bulunduğu **İngiltere**'yi anıyordu. **Gelenekler'i**, **imtiyazlı durumlar**'ı, **sermaye** çevrelerinin yararlarını savunan **tutucu** politik kesimin karşısında, «bir de **çalışan halk**'ın menfaatlerini savunan, tutucu geleneklere, imtiyazlı durumlara, eşitsizliğe karşı koyan, **ilme, gelecek mutlu günler**'e, **insanın ölümsüzlüğü**'ne inanan partiler vardır. Emeği, yoksul halkı, sosyal adaleti, insan haysiyetini temsil eden partiler... Gazeteler, dernekler, dergiler, sendikalar yani **partiler dışındaki sosyal kuvvetler**, bu **iki uç** arasında kutuplaşırlar. Böylece bu **sosyal kuvvetler karşılaşması**, toplumda boyuna dönüşüp değişen, fakat tarihi akış içinde daima **emek**'ten yana gelişen bir **denge** meydana getirir. **Politik demokrasi** dediğimiz rejim, temeldeki bu dengeyi yansıtır.»

---

(1) **A.g.k.**, s. 302-303

Aybar'a göre, Türkiye'de **demokrasiyi kurma** yolundaki ilk ciddi girişim bile 1946'da değil, 12 işçinin **TİP'i** kurmasıyla 13 Şubat 1961'de yapılmıştı. **TİP**, halkın kurduğu, **«yüzde yüz aşağıdan yukarıya»** doğru örgütlenen **ilk parti**'ydi; halk'ın **biricik öz partisi**'ydi. **Rejimin gerçek koruyucusu**'ysa, **uyanmış halk kitleleri**'nin ta kendisiydi. Özlenen **reformlar**'ı da, **emek sahibi halk**'ın bu **politik demokratik örgütleniş**'i dışındaki **«başka hiç bir sosyal kuvvet»** başaramazdı. **TİP**, Türkiye'de tarihin ileri akışının **mirascı**'sı ve bu ileri akışın **itici gücü**'ydü. **Halk**'tan, **emek**'ten, **demokrasi**'den yana olanlar, TİP'te elele vermeliydiler.

Sosyalizm'in aynı zamanda bir **yaşama felsefesi** de olduğunu belirten TİP Genel Başkanı, halk yığınlarına önerilerini şöyle özetler ([1])

> «Kendi kaderini de, Türkiye'nin kaderini de **değiştirmek elinde**'dir. **Oy**'unu artık gerçekleri görerek, bilerek kullan! Ve **yarın** kendin **iktidar**'a gelerek yıllardır özlediğin **demokrasi**'yi tam manasıyla gerçekleştir :
>
> Anayurdumuzda artık **mahrumiyet bölgeleri** kalmasın!
>
> Yurttaşlarımız arasında **gereksiz bölünmeler yapılmasın!** Anayasa prensipleri unutularak yurttaşlar arasında **Türk, kürt, arap, çerkes, lâz** diye; **sünni, alevi** diye; **müslim, gayrimüslim** diye yurttaşlık haysiyetini kırıcı durumlar yaratılmasın!
>
> Ve **milletimiz** kardeşçe dayanışarak yaşamanın mutluluğuna bir an önce kavuşsun!»

---

(1) **A.g.k.**, s. 307

Aybar'ın savunduğu ve önerdiği yol, bir anlamda 1910'ların **Ahrar Fırkası**'na kadar uzanan geniş **merkezdışı**'cı programın da yeni bir **sol** düzenlemesi sayılabilirdi.

Ne var ki, özellikle **Behice Boran** ve **Sadun Aren**'in katılmalarından sonra **TİP**'te yoğunlaşmaya başlayan sol etkiler, partinin yapısına da yeni katkılarda bulunmaktaydı. İzmir'de 9-10 Şubat 1964'te toplanan ilk genel kongre, **sosyalizm**'den söz et meyen ve Türkiye için **kapitalist olmayan** bir kalkınma modelini öneren **TİP Programı**'nı onaylamaktaydı. Program, büyük üretim birimlerinde kamusal mülkiyeti öngörmekle birlikte, oldukça uzun bir süre için **küçük özel üretim**'in **desteklenmesi** ilkesini de benimsiyordu. En ilginci de, TİP'in karar organlarındaki üyeliklerin ya **emekçi/sendikacı**, ya da emekten yana **aydın** olmak üzere, iki sosyal kesim arasında yarı yarıya bölünmesiydi. İşçi ve sendikacılara verilen bu ağırlıksa daha ilk kongre sonunda Fethi Naci, Doğan Özgüden, Prof. İsmet Sungurbey gibi bir dizi sol aydının tepkileriyle karşılaşıyordu.

TİP'in bu uzun süreli, geniş, **halkçı** programı, kısa sürede, **ivedi çözümler** isteyen **seçkin** sol aydın kesimleri de yeterince ardı sıra sürükleyebilecek miydi?

Kolay sürükleyemeyecek ve bu durum **sol**'daki ilk büyük iç çatışmalara kaynaklık edecektir.

III

YÖN'ÜN YENİ DEVLETÇİLİĞİNDEN «ORTA'NIN SOLU, MOSKOVA YOLU» NA!..

Türkiye'de **27 Mayıs**'ın ertesinde kısa sürede, **büyük** ve **köklü çözümler** bekleyen çoğu **küçük burjuva** kökenli orta sınıf

aydınına, **merkez**'ci bir **pragmatizm**'le iç ve dış sorunlara **bir çırpıda çözümler sağlamak,** genellikle kurtuluşun ana yolu gibi görünebilmiştir. Yükselen **radikalizm** bu nedenle **Aybar** ya da **TİP**'in uzun süreli sosyalist önerilerini bir **ütopya** sayıyor; o günlerin çok kullanılan deyişiyle, **zinde güçler**'in ittifakı sonucunda tutucu partiler ittifakını yıkarak, iktidar sorununu kısa sürede çözümlemeyi öngörebiliyordu.

Türkiye'nin **tarihsel doğrultu** arayışları sırasında, **Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal** ve **Cemal Reşit Eyüboğlu** üçlüsünün **Yön** dergisini yayınlamaları, ilginç bir başka çıkış noktasıdır. İnönü'nün damadı **Metin Toker**'in DP'ye karşı politik muhalefete öncülük eden **Akis** dergisini çıkardığı 1950'li dönemlerde **Avcıoğlu** ve **Soysal, Akis**'in yayınına önemli yardımlarda bulundukları gibi, **Kurucu Meclis**'te de **1961 Anayasası**'nın biçimlendirilmesinde etkin katkılar yapmışlardı.

Yön, 20 Aralık 1961'de çıkan ilk sayısında, toplumun çeşitli kesimlerinden tanınmış yazar, düşünür, bilim ve siyaset adamlarıyla parlamento üyelerine imzalattırılan bir **Bildiri**'yi yayınlıyordu.

Yön Bildirisi, Türkiye'yi kurtaracak çözüm yollarını araştırırken, önce, bir durum saptaması yapmaktaydı (1)

> «a) **Atatürk devrimleri**'nin amacı olan **batılılaşmak,** en geniş anlamıyla **Batı**'nın **istihsal seviyesi**'ne yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin **sosyal yapı**'sı değişecek, **şehir-köy**

---

(1) «Bildiri», **Yön,** No. 1, 20 Aralık 1961, s. 12-13

ikiliği ortadan kalkacak, **imkânlar** genişleyecek ve Batı uygarlığının temeli olan **akılcı düşünce** kitlelere yayılacaktır.

b) Ne kadar çok gayret sarfedilirse edilsin, **düşük** bir istihsal seviyesiyle, kitlelerin **kültür** seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. **İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk** ve **sefalet,** kitlelerin **eğitim**'e yönelmesini engelleyecek, **yaşama içgüdüsü,** öğrenme merakından daha ağır basacaktır.»

«İşin hazin tarafı» da, **«Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevreler»**de, ortadaki çetin sorunların bilincine tümüyle varılamamasıydı. Türkiye'nin kalkınması salt **Devlet Planlama** gibi **teknik örgütler**'den beklenemezdi. **Batı'**daysa kalkınma, **sömürgecilik** çağında bile **israflı, sıkıntılı** ve **yavaş** olmuştu. Batı'da sistem artık sorunları giderebiliyordu ama Batı'nın **sosyalist** ve hatta **liberal** düşünürleri bile o yöntemlerin **«hızlı bir gelişmeyi ve sosyal adaleti gerçekleştiremediğini»** tanıyorlardı.

Öyleyse, **Türkiye**'nin **çözüm yolu** ne olabilirdi?

Yön'e göre çözüm yolu, «günün gerçeklerine uygun» bir **yeni devletçilik** anlayışıdır. Böyle **kalkınma** hızlandırılacak, daha ileri ve modern **örgütleniş** biçimleri ortaya çıkacak, **devlet** eliyle **büyük üretim birimleri'**ne daha kolaylıkla yönelinecek, **kooperatifçilik** güçlendirilecek, **gelir dağılımı**'ndaki **eşitsizlikler** düzelecek'ti.

Türk toplumunun bu **bildiri** ışığında açılacak bir tartışmayla artık bir **temel kalkınma felsefesi'**ne varmasını öngören **Yön,** sonuç olarak, şunları dile **getirir**:

«**Devletçilik,** demokratik rejimin sadece bir **şekil**'den ibaret kalmasını önleyip **demokrasi**'nin **kitleler**'e malolmasını sağlayacak **temel müdahale** vasıtasıdır. Planlı bir **eğitim** seferberliğine girişmek, **Köy Enstitüleri**'yle açılan yolu genişletmek, milyonlarca **köylü** ve **işçi çocuğu**'nu **eğitim** alanında ve memleket idaresinde herkesle **eşit imkânlara kavuşturmak,** yetişkinlerin eğitimi yoluyla **kitlelere yükselme fırsatı hazırlamak** ancak şuurlu bir **devletçilik**'le mümkündür.

Sendikalar'ın kuvvetlendirilmesi, **ağa**'nın yerini **teşkilâtlanmış çiftçi**'nin ve **kooperatif**'in almasını sağlayacak şekilde **toprak reformu**'nun gerçekleştirilmesi modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak **devlet müdahalesi**'yle başarılabilir.»

CHP'li Prof. Dr. **Turan Güneş**'ten **Abdi İpekçi**'ye ya da **Sabahattin Eyüboğlu**'ndan, **İdris Küçükömer** ve **Mümtaz Soysal**'a kadar yüzelliye yakın insanın imzasının yer aldığı **Bildiri**, bir bakıma, 1961 Türkiye'sinin yeni **çok partili düzene geçiş** ortamında **tartışma açma** işlevinde başarılı da olmuştur.

Yeni sosyo/politik ortam, kuşkusuz, eski dönemlerden çok daha değişik düşünceleri gereksinecekti. Ancak, **yeni devletçilik** düşüncesi, sorunlar somuta ve demokratik platforma inildiğinde, altına imza atan çoğu düşünür ya da aydını bile bazan birbirlerinden çok ötelere atabilen **genel** bir kavram niteliğini aşamayacaktı. Bunu ilk dile getiren de, anlamlı bir rastlantıyla **Ulus**'taki başyazısında **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** olmuştu. **Kadro**'nun kurucusu, **yeni devletçilik**'le 1930'ların CHP dönemindeki **eski devletçilik** arasındaki **fark**'ı soruyor ve genç

aydınlar arasında «bunun tamamiyle **belirmemiş** olduğunu» uyarıyordu (1).

Toplumsal kuruluş'un **yukarıdan aşağıya** mı, yoksa **aşağıdan yukarıya mı** gerçekleştirileceği sorusu ortaya çıktığı andan itibaren, yollar da daha keskin biçimde ayrılmaya başlayacaktır. Örnek olarak, **Türk-İş** başlangıçta **Yön**'den de yararlanarak bir **Çalışanlar Partisi** kurmak istemiş, ama ortaya çıkan görüş ayrılıkları partileşmeye olanak bırakmamıştı.

Özellikle **askerî darbe** girişimleri, antidemokratik baskılar, yükselen yığınsal tepkiler ve giderek **Johnson Mektubu**'yla birlikte bütün toplumu saran dış ve iç politikalar arasındaki ilişkilere dönük tartışmaların ışığında, Türkiye 1955 genel seçimine daha da canlı bir sol tartışma ortamıyla **girmekteydi**. **İnönü**'yü aşıp yeni noktalara doğru yürüyen bu süreç, **CHP**'de bile bir **iç derleniş** yaratıyordu.

İnönü, açıkça **CHP**'nin de gerçekte **ortanın solu**'nda bir parti olduğunu yıllardır ilk kez açıklıyordu. Özellikle TİP'in hızlı bir örgütlenişle yurdun her köşesinde etkinlik göstermesi, tarihsel partiyi etkileyen bir olaydı. **Düzeni onarmak** için üç yıl boyunca her türlü sıkıntıya katlanan, **«reform** yerine **kloroform»** veren bir parti olmakla suçlanan CHP, toplumun ileri dönük kesimlerinde ağır yaralar aldığını görüyor; kendisini daha değişik düşüncelerle yenilediği izlenimini vermek istiyordu. CHP lideri, bundan sonraki dönemlerde toplumun sosyal gereksinimlerini ele almak gerekeceğini yüksek sesle dile getirmekten kaçınmıyordu.

---

(1) Yön, No. 3, 3.1.1962, s. 11

CHP'nin niteliklerini, **Milliyet**'in genç başyazarı **Abdi İpekçi**'ye **İnönü** şöyle anlatıyordu (1)

«**Cumhuriyet Halk Partisi** bünyesi itibariyle **devletçi** bir partidir ve bu sıfatla elbette **ortanın solu**'nda bir ekonomik anlayıştadır. 1923'teki harap memlekette **devletçilik** nasıl tek ve eşi olmayan bir **kalkınma çaresi** idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur.»

TİP'in, **«işçiler, köylüler, marabalar...»** diyen seçim platformu böylece **ortanın solu**'nda olduğunu ilan eden bir **CHP** ve **İnönü** gerçeğiyle yüz yüze gelmektedir.

AP'nin ve tüm **orta sağ** muhalefetin beklediği de bu olmalıydı. Onlar da miting alanlarını, **«Ortanın solu, Moskova'nın yolu»** diye inleteceklerdi. İnönü'nün, **ortanın solu**'nun özde **1961 Anayasası**'nın gerçek duyarlığını yansıttığı ya da modern **düzen**de en güvenilir yol olduğu gibi yanıtlarıysa, duyulmuyordu bile.

Oysa, **İnönü**'ye göre, **«ortanın solu**'nda bir anlayış, memleketi **komünizm**'e, **faşizm**'e götürmeyecek **tek politika anlayışı»**ydı.

Alanlarda şahlanan **AP**'nin **kırat**'ı için bu tür **ayrımlar** hiç farketmeyecekti.

İç ve dış **sistem** bakımından en çok önem taşıyan hedef, **merkez**'ci **resmi ideoloji**'nın çatlatılması ve **liberal** bir ortama **geçiş**'in sağlanmasıydı.

---

(1) **Milliyet**, 29.7.1965, s. 1

8

LİBERAL BİR ÇOĞULCULUĞUN EŞİĞİNDEKİ AP VE DEMİREL

I

AP, ULUSAL ARTIK'A KARŞIN 1965 SEÇİMİNDE MUTLAK ÇOĞUNLUĞU SAĞLIYOR

TÜRKİYE'de **10 Ekim 1965 genel seçimi,** sonuçları açısından, **14 Mayıs 1950 seçimi** kadar ilginç sayılabilir

CHP ve İnönü, **DP**'yi **aşırı güçlendirmemek** umuduyla **14 Mayıs**'a **çoğunluk** sistemiyle gitmişti.

10 Ekim seçimindeyse, **AP**'yi elden geldiği kadar **küçük tutabilmek** umuduyla bu kez **ulusal artık** yöntemiyle desteklenmiş bir **nisbi temsil** sistemi uygulanmıştı.

Sonuç özde yine aynıydı.

Kendi öncülü **DP** gibi, **Adalet Partisi** de genel seçimde tüm barikatları aşmış ve **Millet Meclisi'**ne ancak bir **tek parti** iktidarında görülebilecek düzeyde **mutlak çoğunluk'**la geri gelmişti. Meclisteki **450 sandalye**'nin **240'**ı **AP**'nin olmuştu.

Seçim sonuçları, **nisbi temsil** bir yana, bütün **küçük parti** oylarını gözönüne alan **ulusal artık** yönteminin bile belli koşul-

lar bir araya geldiğinde bir partinin tek başına iktidarı almasını engelleyemeyeceğini kanıtlamaktaydı.

Seçim sonuçları, ayrıca, şunları gösteriyordu (1)

1. **Adalet Partisi,** katılma oranının yüzde 71'i aştığı 1965 seçimlerinde, **yüzde 53'**ü bulan bir destekle, 4.921.235 oy sağlamıştı. **Meclis'**teki 240 milletvekilliği AP'ye aitti. Parti, **YTP** ve **CKMP** başta olmak üzere **sağ** ve **orta** arenalarda oynamaya çalışan ve **AP'**yle kısa süre önce **koalisyon ortaklığı** yapan öteki partileri **AP** yararına eritmişti.

2. **CHP** için sonuçlar bir **yıkım** da sayılabilirdi. 1961'de oyların **yüzde 36,7'**sini sağlayabilen CHP, katılma oranı gerilediği halde, eski oy düzeyini bile elde edememişti. Bir yandan **reform** ve **demokratikleşme** alanında yığınlarda yarattığı büyük umutları karşılayamayan, öte yandan da gittikçe dinamikleşen bir **sol muhalefet'**in gölgesi altında yıpranan **CHP,** 1965'te seçime katılımın ancak **yüzde 28.7'**sini oluşturan 2.675.785 oy alabilmişti. Meclis'teki CHP'li milletvekili sayısı 134'e gerilemişti.

● **Bölükbaşı'**nın **kısa sürede** örgütlediği **Millet Partisi** 582.704 oyuyla yine de Türkiye'nin **üçüncü parti'**si olabilmişti. Sağladığı **yüzde 6.3** dolayındaki oyla **MP** Meclis'e 31 milletvekili getirebilmişti. Bunlardan biri de, **CHP'**den ayrıldıktan sonra **MP** listesinde yer alan **Dr. Kâmil Kırıkoğlu'**ydu.

● **Alican'**ın **YTP'**si **yüzde 3.7** oranındaki 346.514 oyuyla Meclis'e bu kez sadece 19 milletvekili getirmişti. Bunlar da daha çok belli **yerel** ya da **etnik** özelliklere sahip yörelerdeki **güçlü çevreler'**in desteğiyle elde edilebilmişti.

---

(1) Nermin Abadan, **1965 Seçimlerinin Tahlili,** Ek Tablolar

● Türkiye parlamentosunun **Cumhuriyet**'in başladığı andan beri ilk kez tanıyacağı yepyeni bir olgu, sosyalist **TİP**'in Meclis'e **14** milletvekiliyle birlikte girmiş bulunmasıdır. **Ulusal artık** sisteminden de yararlanan TİP, **Aybar, Boran, Aren** ve genç yazar **Çetin Altan**'ı yolladığı Meclis kürsülerinde giderek yeni bır sol eleştiri dönemini açabilecekti. **TİP'in** en önemli bölümü **İstanbul'**da olmak üzere sağladığı 276.101 oy, seçime katılanların **yüzde 3'**ünü bulmaktaydı.

● Bölükbaşı'nı yitirdiğinden beri bir kişilik değişimi sürecine giren **CKMP** bu kez 208.696 oy alarak yüzde 2.2 oranında bir destek elde edebilmişti. Böylece **Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal** aralarında olmak üzere **Öndörtler'**in tanınmış radikal öncüleri **CKMP** aracılığıyla parlamentoya **genel seçim** yoluyla geri dönmüş oluyorlardı. **Türkeş,** 31 Mart 1964'te katıldığı **CKMP'**nin, 31 Temmuz 1965'te Genel Başkanı seçilmişti.

● 1965 seçiminin ikinci sürprizi, özellikle belli **yerel** ya da **etnik** etkenlerin ağır bastığı yörelerde **bağımsız olarak** adaylıklarını koyanların sağladıkları **yüksek oy düzeyi'**ydi. Bağımsızlara verilen 296.523 oy, seçime katılanların **yüzde 3.2'**sine erişmekteydi. Ancak, **ulusal artık** yöntemi bağımsızların aleyhine işlediğinden içlerinden yalnız biri Meclis'e girebilmişti.

Demokrat Parti ve **Menderes** iktidarının yıkılmasından beş yıl sonra, **Adalet Partisi** yeniden **Meclis'**in **egemen parti'**si olmuştu.

Sular, **resmi ideoloji'**den ötelere akıyor; **liberal** ve **gelenekçi** kesimler güçlenirken; bütün **merkezdışı** kalmış **çevre** de politik yelpaze içinde kendisine bir yer açmaya yöneliyordu.

II

TÜRKİYE'DE LİBERAL BİR PROGRAMIN İKTİDAR DAYANAKLARI VE EYLEM ALANI

Ali Suavi'nin anlamlı **üç parti** tanımlamasındaki **sivil toplum** seçeneği, 1960'lı yılların ortasında **Türkiye'**nin önündedir.

Bunalımlarla dolu bir **boğuşma ortamı** geride kalmış ve **iktidar,** bir daha **liberal program'**a açılmış bulunmaktadır.

Şimdi ne yapılacaktır?

Bütün sosyal programlar, siyasal iktidarı elde ettikleri anda **uluslararası** ortama, toplumlarının **genel** durumuna ve çok daha **özgül** olarak da kendilerinin **dayanabilecekleri somut toplumsal güç ilişkileri'**ne bakarlar. **İktidar, düşler üstüne kurulamaz.** Kökleri bulunmayan, başka bir deyişle, **toplumsal yapı'**yla kendisi arasında **etle tırnak** gibi derinleşmiş **güç ilişkileri** kuramayan bir iktidar, **varolamaz.** Varolsa da, onu bekleyen ancak **başkaları'**nın yararlanacağı **iktidarsızlık** olur. Bu, öylesine acımasız bir **iktidar boşluğu'**dur ki, varolan egemen güç odakları fiskelerini vurdukları anda, o **sözde iktidar'**ı tâ **cehennem'**in ortasına fırlatabileceklerdir.

Liberal siyasal eylem, 1965'ler sonlarında Türkiye'nin nesnel durumunu şöyle değerlendirir

● Türkiye, **Batı sistemi** içinde yer alan bir ülkedir. Herhangi bir liberal/kapitalist siyasal eylem programı açısından da, uluslararası ittifak halkaları bakımından doğal olanı budur **İktidar,** sosyal sistem ayrılıklarına dayalı bir dünyada kendisinin **yeniden üretim'**ini gerçekleştirecek **uluslararası dinamik-**

ler'i gereksinir. Ulusalcı/merkezci **resmi ideoloji**'ye karşı, **liberal** siyasal eylemin yalnızlığını giderecek etken de yine bu **dışsal** dinamiktir. **Liberal eylem,** somutta, **uluslararası** niteliktedir. Bu, kökleri **kapalı** bir toplum platformunda **kalmayacak olan** bir eylemdir.

● İçsel açıdansa, her liberal eylemin özellikle güçlü bir merkezci / otokratik kurumsallaşmanın varolduğu toplumlarda **iktidar** ve hele **devlet aygıtları**'nı özgürce kullanabilmesi kolay değildir. Üstelik, merkezci **resmi ideoloji,** kısa süre önce bir **iktidar darbesi yoluyla** devlet aygıtları üstündeki etkinliğini daha da pekiştirmişse... Liberal parti böyle bir ortamda seçimi kazanmış bulunsa da ancak **biçimsel** olarak **siyasal iktidar'**ı elde edebilir. **İktidar'**ı **öz** olarak elde etmek, çok daha geniş boyutlu bir toplumsal ve siyasal **yeniden kuruluş** işidir.

Özellikle **Adalet Partisi** ve **Demirel** açısından, bu ortamda karşılığı aranılması ve bulunması gereken bütün sorunlar, Türkiye'nin sosyal dinamiklerinin **nasıl yeniden düzenleneceği** sorusunda düğümlenmekteydiler.

Sivil toplum'a dönük bir **orta sağ** siyasal güç uygulamada ne yapacaktı ya da yapabilirdi?

Bir **liberal iktidar** yaratmanın birbirlerine bağlı olarak geliştirilmesi gereken birkaç ana eylem alanı vardır

1. **Ekonomik alan** Kapitalizm'in ekonomi politiğine yaptığı çok geniş **katkı'**ların da etkisiyle **Marx'**tan beri bilinen gerçeklik, **ekonomi'**nin **son çözüm'**deki **belirleyici** olduğu gerçeğidir **Kapitalist** üretim ilişkilerinin gittikçe hız alarak 1940'lardan sonra sağladığı gelişimi, bir **Türkiye sanayi kapitalizmi'**ne dönüştürmek liberal programın bütün yaşama kavgasının özünü

oluşturacaktı. **Sanayi toplumu,** en sonunda, **sivil toplum**'la derinden özdeşleşen özellikler taşır. **Çoğulcu** sınıf ilişkileri, **sermaye** ve **emek** diyalektiğinden doğar.

Bu, alt yapısı DP ve Menderes eliyle önemli ölçüde yeniden kurulmuş bir toplumda, AP'nin **sanayi toplumuna geçiş** maddesini gündemine aldığı aşamadır.

2. **Sosyal alan** Liberal bir eylem tüm toplumsal güç ilişkilerini de **gelenekçi** ya da **otoriter** yapılarından çıkararak çok daha **esnek** ve her türlü **yatay/dikey** geçiş ve eklemleşmelere uygun duruma getirmek zorundadır. Özellikle merkezci/otokratik güç ilişkilerini çözebilmenin vazgeçilmez koşuludur bu... Kolay yanyana getirilmez nitelikte öylesine halk güçleri ve örgütleniş biçimleri ortaya çıkarılmalıdır ki, bunların tümü için de **özgürleştirici** süreçlerin kesintisiz işlemesi **zorunlu** ve **tek ortak gereksinim** durumuna gelsin. Birbirlerine **düşman** güçler bile **demokratikleşme** ve **özgürleşme** gereksinimi önünde belirli **en az ortak ilkeler** üstünde birleşebilsin.

Bu değişim nasıl olabilirdi?

Liberal eylem o zaman **toplumsal konum**'a çok daha yakın düzeyde eğildi. Yüzyıllık derslerin de ışığında, **merkezci baskılar** karşısına **çıkarabileceği** tüm **merkezdışı**'cı **güçler**'i yeniden birer birer taradı.

Gördüğü şey, **orta**'dan **sağ**'a açılan platformda da, **orta**'dan **sol**'a açılan platformda da **burjuvazi**'nin gönüllü ya da gönülsüz desteğini alabileceği, kıyıya itilmiş **çevresel** güç odaklarının fazlasıyla bulunduğudur.

Bunlar nelerdi?

● **Sol**'da **resmi ideoloji**'yle çelişkili her **ileri** kesim, sınıfsal nedenlerle AP'ye karşı çıksa bile, üretici güçler yararına gördüğü ölçüde **özgürleşme** ya da **demokratikleşme**'yi destekleyebilirdi.

AP'nin burada ikili bir taktiği olacaktır

— **Merkezdışı**'cı süreçleri olumlu yönde etkileyen sol eğilimleri geçici ve son çözümde kesinlikle karşı çıkmak üzere AP hoşgörüyle karşılayabilirdi.

— **Üstten** ve hızlı **radikal çözüm** arayan, **resmi ideoloji**'yle bütünleşmeye dönük **solcu** eğilimleriyse liberalizm ancak dağıtıp parçalamaya çalışırdı.

● **Sağ** sosyal platformda da liberal eylemin kendince önemli gördüğü **yan destekler**'i kuşkusuz bulunmaktaydı. Bunlar genellikle ya **baskı** altındaki çeşitli çevresel **dinsel** kesimler ya da daha kapalı biçimlerde de olsa bazı **etnik** gruplardır. **Mezhep** ve **tarikat** ayrımları, bu yanıyla, **sistem** kadar, başlangıçtan beri merkezci **resmi ideoloji**'yle de aralarında çelişkiler bulunan çoğu **gerice yöreler** insanlarının **karşı tepki**'sini yansıtan bir kaynak niteliğini taşımıştır.

Bunlar giderek yepyeni biçimlerde örgütlenerek bu kez **AP**'nin **dolaylı denetim**'i altında sahneye çıkarılamaz mıydı?

Söz konusu olanak; 1960'ların ikinci yarılarında **Komünizmle Mücadele Dernekleri** kurulması, **İslâm**'cı günlük yayınların canlanması, dinsel kökenli yığınların katılımıyla **Anadolu**'da **Komünizm'i Tel'in Mitingleri** düzenlenmesi, sanayi kenti **İstanbul**'daysa kentin büyük camilerinde **toplu namazlar** kılınması, **Nur'cu, Süleyman'cı, Nakşibendi** eylemlerinin yoğunlaşması gibi pek çok gelişimin sırlarını açıklayan ana etkendir.

Ne var ki, **liberal** bir gelişim adına desteklenen bu gruplara karşın, **sağ'**da bir ikinci güç, **milliyetçi/merkezci** bir dinamikle, bu **çevresel** açılışa kendi yönünden **egemen olma** uğraşına da girişecektir. Oradan da **Milliyetçi Hareket Partisi** yörüngesinde örgütlenen **Ülkü Ocakları, komandolar** gibi **militan** vurucu güçler doğacaktır.

3. **Devlet aygıtları** Liberal eylem, ekonomide ve sosyal yaşamda kendi maddesel dayanaklarını geliştirirken, bir başka tarihsel birikimin ürünü olan ve genellikle **resmi ideoloji'**nin doğal uzantısı niteliğindeki **devlet aygıtları** üstündeki **egemenlik** savaşımını da geliştirecekti.

Bu da, AP'nin doğrudan kapitalist üretim ilişkilerini geliştirme siyasetlerine uygun bir **yeni bürokrasi** yaratma çabalarıyla sağlanacaktı

— Önce **bürokrasi'**nin **en üst noktaları** liberal güçlerce elde edilmeye çalışılacaktı. Direnmeye çabalayanların görevden alınmalarına, tarihsel bürokrasi, **memur kıyımı** adını verecektir.

— Giderek **bürokrasi** içinde, onları yeni programla bütünleştirmeye dönük **dünya görüşü** değişikliklerine **yönelinecektir.**

— Son aşamada dönüşme sürecindeki **bürokrasi** de özellikle kendine özgü bazı **tasarruf kurumları** yaratılarak, **kapitalist** üretim ilişkilerine katılan ve pay alan bir modele doğru yönlendirilmek istenecektir.

Ardındaki karmaşık dış ve iç bağlantılar altında iktidara daha yeni gelmiş bir liberal politik güç, bütün bunları elbet bir anda ve tümüyle istediği biçimde yapamazdı. Uygulama sırasında, **istenilmeyen şeyler** de ortaya çıkabilecekti.

III

DEMİREL ÖNDERLİĞİNDEKİ AP'NİN KAZANMAYA BAŞLADIĞI YENİ YAPI

1960'ların ortalarında **Demirel** sadece gelecekten umutlu bir **liberal başbakan** değildir. Yeni politik lider, geçmişte **Menderes'**in ve **İnönü'**nün ülkenin **iç dinamikleri'**nin baskıları altında **uluslararası sistem'**le olan ilişkilerinde karşılaştıkları darboğazların nedenlerini de bilmektedir. AP liderinin siyasal sözlüğünde, **baskı** ve **terör** gibi kavramların bu nedenlerle eski dönemlerde uygulanan biçimiyle bir anlamı bulunamazdı. Özellikle **AP** bu işlevleri kesinlikle **doğrudan doğruya** üstlenemezdi. **Bağımlı** durumda tutulacak **yan kuruluşlar** ve **yan örgütler** soldaki aşırı gelişmelere karşı çıkarılır; başka bazı kuruluşların **militan** bir **sağ etkinlik** kazanmalarına rıza gösterebilirdi. Ancak, AP'nin terör alanındaki sınırı belliydi.

AP, olabildiğince **özgürlükçü** ve **liberal** görünmek zorundaydı.

AP, politik yapısı ve dünya görüşü içinde de 1960'lar ortasında bir takım değişiklikler geçirmiştir

1 **Demirel'**in **AP'**si, **Gümüşpala'**nın **AP'**sinden öncelikle **organik yapı'**sıyla ayrılır. Gümüşpala, kendisine tanınan olanakların eşliğinde, özellikle, **Kayseri'**deki **DP'**lilerin arkada kalanlarıyla MBK'nin tasfiye ettiği **eski subaylar'**ı biraraya toplayarak **AP'**yi ikinci Cumhuriyet'in ilk parlamentosuna getirebilmişti. Oysa, silahların eskisince etkin olmadığı yeni ortamda öncelikle emekli subayların işlevi bitiyordu. Kayseri'dekilerin yakını olmaksa, yeni dönemde yine AP'den parlamentoya gelme-

ye yeterli değildir. Yıllarla birlikte örgütlenilmiş; **çevre** yeni güç ilişkilerini kurarak parlamento sıralarına yükselmişti.

Yeni gelen **temsilciler,** ikinci Cumhuriyet'in üstünde yaşama savaşını vereceği başka bir **madde'**ydiler. Genellikle **tutucu** ve **gelenekçi** olmalarına karşın çoğu **töresiz'**diler. **Çevre,** gerçek bir **liberal** öğretiden de uzaktı.

2. **Demirel'**in **yeni AP'**si, **ekonomik** soruna yaklaşımında da ne **Gümüşpala'**nın ve ne de **Menderes** döneminin **savurgan** ve **aldırışsız** eğilimlerine aşırı bir ilgi duyabilirdi. Gümüşpala döneminin AP'lileri, **«plan** değil, **plav»** diyebilecek bir yapıya sahiptiler. **Demirel** ise **Menderes'**in hangi koşullar altında **düştüğü'**nü unutamazdı. **Birleşik Amerika,** 27 Mayıs'tan çok önce **Menderes'**i plansız ve programsız yatırım ve harcamaları durdurması için uyarmış; Küba'nın Batistası'na yaptığı gibi, Menderes'i de bazı değişikliklere razı etmek umuduyla **Merkez Haberalma Örgütü** (CIA) yetkililerinden **Robert Komer'**i **Ankara'**ya göndermişti. **Komer'**in önerilerini **Menderes** de dinlememişti ([1]). Demirel, bir **teknokrat'**tı. **Olabilirliği** bulunmayan işlerin yapılamayacağını bilmek, teknik adamların ilk kuralıdır.

Demirel, **plan'**ı bir yana itmeyecek, salt **model'**inde **düzeltmeler** yapacaktır. Sağlayabildiği iç ve dış kaynakları göz önünde tutarak, en etkin çözümlere varmaya çalışacaktır.

3. AP liderinin doğal olarak uygulayacağı bir başka işlem de, **27 Mayıs** ve **CHP** yönetimlerinde **devlet aygıtları'**nın kadrolarında gerçekleştirilen bütünleşmeleri parçalamaktı. **Merkez'**ci eğilimleri güçlü **devletçi** ve **seçkin'**ci **bürokrat** kadroları dağıtı-

(1) «Komer İlişkilerimizi En Zor Yürüttüğümüz Ülke Türkiye'dir», **Milliyet,** 5.11.1970, s. 1 ve 9

lacak; onların yerlerine AP'nin geleneksel liberal uygulamalarını yürütecek **uyumlu bürokratlar** getirilecekti. Devletçi ve seçkin' ci bürokrasi de AP'ye karşı sert tavır alacaktır.

4. Devlet aygıtlarına egemen olma savaşı, kısa süre içinde bir **yürütme/yargı çelişkisi** doğurmakta gecikmiyecektir. DP' nin yol açtığı partizanlık ve güvencesizliği önlemek amacıyla, 1961 Anayasası **yönetim**'in her işlemini **yargı denetimi** altına koymuştu. AP iktidarı, devlet aygıtlarına ve bürokrasiye her el uzattığında, **yargı**'nın yeni bir **yürütmeyi durdurma** kararıyla yüzyüze gelecekti.

AP ve **Demirel** de, bu kez, **güçlü yürütme** isteğiyle doğrudan doğruya **1961 Anayasası**'na karşı eleştiriler getirecekti.

IV

SUNAY, ÇANKAYA'DA...

İnönü'nün başlangıçta **«yüz gün dayanamazlar»** diyebildiği **AP hükümeti**, baskılar altında siyasal iktidara **yerleşme** ve **kadrolaşma** sıkıntılarıyla geçirdiği 1965'in hemen ardından, 1966' da önemli bir olayla karşılaşacaktı. **Cumhurbaşkanı** Orgeneral **Gürsel**, bir süredir geçirmekte bulunduğu **felç**'in giderek kendisini çalıştıramaz duruma getirdiği döneme girmekteydi.

Çankaya boşalıyordu.
Devlet başkanlığı için ne yapılacaktı?

Bayar'ın ve **DP**'nin etkisindeki çevrelere sorulsaydı, **Çankaya**'ya yine bir **sivil cumhurbaşkanı** yerleştirilmesini önermeleri de beklenebilirdi.

Demirel ise, iktidara **somut dengeler** altında **yerleşmek** amacındadır. **İktidar**'da, **silahlı güçler**'le de kendi yasalarına uygun biçimde bir **bütünleşme** kurulabilirse rahat edilebilirdi.

XX. yüzyılın başladığı 1900 yılında doğmuş bulunan Genel Kurmay Başkanı **Sunay'ın** önce görevinden ayrılıp **kontenjan senatörü** atanması, ardından da Birleşik Amerika'ya tedavi gerekçesiyle yollanan **Gürsel**'in ölümü üstüne 28 Mart 1966'da —Demirel ve İnönü'nün ortak kararlarıyla— **İkinci Cumhuriyet**'in **ikinci cumhurbaşkanı** seçilmesi, bu koşullarda gerçekleşmiştir. Bu seçim, **Çankaya**'yla **Silahlı Kuvvetler** arasında simgesel nitelikte bir **işlevsel bağlantı** kuruluşunun önemli bir dönüm noktasıdır. **Milli Güvenlik Kurulu**'nun da başkanı olan Cumhurbaşkanı, böylece, **sivil iktidar**'la silahlı **güçler** arasında **düzenleyici** bir işlev kazanmaktaydı.

Sunay'ın Çankaya'ya yerleşmesiyle, bu güç ilişkilerinin giderek tarihsel **CHP** liderinin elinden aşama aşama çıkıp **Demirel**'e yönlendirilmesine de çalışılacaktı.

Burjuvazi, böylece politik, ekonomik ve sosyal programını gündeme koyabilir; kendisine gelen iç ve dış desteklerle önünü açabilirdi. 1966 Senato üçte bir yenileme seçimlerinde **AP** oy oranının yüzde 60'a eriştiğini gördüğü zaman, izleyeceği politikaların önündeki başlıca engellerin önemli ölçüde ortadan kalktığını da anlıyordu.

9

TÜRKİYE'DE İSLÂMCI MUHALEFETİN VE CHP'DE ORTANIN SOLU'NUN DOĞUŞU

1

MİLİS'TEN SÖZ EDEN DEMİREL, SOL VE SAĞDAKİ YENİ TÜR EYLEMLER...

TÜRKİYE'de **eski yapı**'nın geleneksel güçleriyle doğmakta olan **yeni yapı**'nın her eğilim ve nitelikteki modern kesim leri 1960'ların ikinci yarılarında giderek eşine az rastlanır bir **dinamizm** içinde karşı karşıyadırlar. Her adım, toplum içinde bir başka yerden **karşıt**'ını doğuruyor ve bu süreç giderek bir **iç şiddet tırmanışı**'na dönüşüyordu.

İktidarını korumak için **AP**'nin **devlet terörü**'ne açıkça baş vurmayacağını, 1966 Kasım'ında İzmir'de düzenlenen bir açık hava toplantısında **Demirel** de açık seçik dile getirmişti. AP'li başbakan, **Fransa**'da siyasal düzen bir **ihtilâl** ya da **darbe** olasılığıyla karşılaştığı zaman, **ikiyüz bin kişi**'lik bir **milis gücü**'nün bir gecede silahlanıp **iktidarı koruduğu**'nu söylüyordu (1).

Milis, genellikle **devlet**'in **merkezsel** sistemi içinde fazla yeri bulunmayan **sivil** bir **halk örgütlenişi**'dir. Bu silahlı halk gü-

---

(1) **Cumhuriyet**, 7.X.1966, s. 1

cünü, onların aracılığıyla iktidarlarını kurmak ya da korumak özlemindeki **politik** ve **ideolojik kesimler** örgütlerler.

Türkiye 1960'ların ilk yarısında, yasal bir sosyalist parti, çeşitli dernekler, gazete ve dergilerle ortaya çıkan **sol'a** karşı **sağ'da** da ilginç örgütlenişlerin bulunduğu, yeni eylem biçimlerinin gerçekleştirildiği bir toplumdur. Sözgelişi, AP'den milletvekili olan İlhan Darendelioğlu, Abdurrahman Şeref Laç ve Mevlüt Yılmaz, özellikle **nur'cu** ve **süleyman'cı** oldukları ileri sürülen belirli bazı dinsel kesimlerden de yararlanarak **Komünizmle Mücadele Derneği** adlı kuruluşu Anadolu'nun her yanına yaygınlaştırmıştır. Kuruluşa, bütçelerden milyonlarca liralık ödenekler ayrılmıştı. Türkiye'de bir yanda **Marx, Engels, Lenin** ya da **Mao** tarafından yazılan yapıtların çevirileri hızla yayılırken, öte yandan da **Hitler'in** tüm yazdıkları Türkçe yayınlanıyordu. Bu arada da, **Komünizm ve Gafleti Tel'in** adı verilen mitingler ülke çapında yaygınlaştırılıyordu.

Sağdaki örgütleniş ve eylemler giderek **TİP** Genel Başkanı **Aybar'ın** 16 Mart 1966'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde vereceği konferansın basılıp öğrencilerin yaralanmasına kadar varır. **TİP** başlangıçtaki oldukça belirsiz sol niteliğinden çıkarak; daha sınıfsal kökenli bir **Marx'cı/Lenin'ci** yörüngeye kaymaktadır. Dinsel ve etnik tepkinin TİP üstüne çevrilişiyle bu değişim birbirlerine paralel biçimde gelişir.

Yeni durum, önceleri toplum ve devlet yapısı içinde **resmi ideoloji'yle** bütünleşmiş kurum ve kuruluşları kendisine hedef almış bulunan AP'nin bu kez doğrudan doğruya tüm **sol'u** karşısına alan bir konuma sürüklenişini gösterir.

Liberal eylemin, giderek **liberal siyasal özünü yitirmesi** sakıncasını da getirecek olan bu süreç, iç ve dış yaşamdaki belli değişikliklerle de ilgilidir:

1. **Kruşçev sonrası** dönemde **ABD** giderek **Vietnam**'da yeryüzünün en kanlı **iç savaş**'ına dönen bir çarkın ortasına düşer. Vietnam iç savaşı, Batı sisteminde yer alan öteki **çevre** toplumlarında da iç yansımalarını getirecektir.

2. Türkiye'de **ekonomik büyüme**'nin hızlanışı ve özellikle modern yeni **sanayi** birimlerinin üretime geçmesinin yanı sıra, **işçi sınıfı** da önce **nicel**, sonra da **nitel** olarak daha ileri bir gelişim düzeyine ulaşmaktaydı. Sosyal bilinçlenmeyi hızlandıran bu süreçle birlikte işçi sınıfı salt ücret sorunlarıyla yetinemeyen, daha geniş bir **toplumsal** ve **siyasal** savaşım ortamına geçiyordu.

Birbirleriyle ters yönde çakışan bu iki oluşum, en sonunda, sosyalist politik savaşımla sendikal eylemi **kan'a** bularken; **sağ**'da oluşturulan yeni **vurucu güçler** üstünde yoğun bir etkileme ve yönlendirme çabasını kışkırtacaktır. Demirel'in sözünü ettiği **milis gücü,** bir süre sonra **milliyetçi, dinci** ve **etnik** kesimler açısından da kendileri adına kurulmak ya da kazanılmak istenen **vurucu bir güç** niteliğini taşıyacaktır.

İktidar savaşımlarının yapısında bunlar da vardır.

TİP'in en etkin olduğu metropol **İstanbul**'da yoğunlaşan **büyük işçi eylemleri**, 1965'ten sonra aşamalarla **Anadolu** yüzeyine yayılır. Bunlar ülke çapında dinamikleşen bir sendikal eylemi ve somutlaşma sürecindeki sınıfsal bilinci yansıtırlar:

● **Grev** ve **toplu sözleşme yasası** çıktıktan sonra karşılaşılan en büyük işçi direnişlerinden birisi, 12 Mart 1965'te **Zonguldak**'taki **Türkiye Kömür İşletmeleri**'nde gerçekleşmekteydi. İşçiler, ücret artışlarının dağıtımında eşitsizlik olduğunu öne sürerek, ocaklara inmiyor ve jandarmayla polis sonunda işçilerin üstüne kurşun sıkınca, iki işçi ölüyor, 50 işçi de yaralanıyordu. Çalışma Bakanı **Çağlayangil**'in işçilerden **«amele»** diye söz etmesi de yeni tepkiler yaratıyordu. Oysa, çalışanlara **amele** yerine **işçi** denilmesi, tâ 1923'te **İzmir İktisat Kongresi**'nde belirlenen ilkelerden biridir.

● **İzmir**'de de 64 gündür grevde olan **Kula Yün Mensucat** fabrikası işçileri 7 Şubat 1966'da Kordon'da yürüyüşe çıkınca yine polisle karşı karşıya gelmişlerdi. Olaylar sırasında 20 işçiyle, 12 polis yaralanıyor; kırkı aşkın işçi de tutuklanıyordu.

● AP'li belediye başkanının kendilerini işten çıkarması üstüne Çorum'lu 54 işçi eyleme geçerek, **Çorum**'dan **Ankara**'ya ve **Ankara**'dan da **İstanbul**'a kadar **716 kilometre**'lik bir yolda günler süren bir protesto yürüyüşünü gerçekleştirmişlerdi.

Bunlar, rastlantısal örnekler değildir. 1966 ve sonrasında bu nitelikteki büyük kapsamlı **işçi eylemleri** yılda elliyi bulmaktaydı. Böylece bir yandan sendikalar örgütlenip güçlenirlerken öte yandan da modern sosyal sorunlara yeni dünya görüşleriyle bakma alışkanlığı **taban**'a doğru iniyordu.

Sol'daki gelişimin yanında **sağ**'daki **dinsel** ve **etnik açılış** ilk yaklaşımda bir **karşı tepki** gibi görünse de, olayın çok daha derin nedenlerinin bulunduğu kuşkusuzdur. Bu oluşumda, İdris Küçükömer'in **düzenin yabancılaşması** diye nitelediği **batılaşma** ve **kapitalizm** sürecine bütün bir **doğucu/İslâm'cı** kesimin gösterdiği derin hoşnutsuzluklar da gizlidir.

II

DİNSEL VE ETNİK HALK KÜLTÜRÜNÜN TÜRKİYE'YE ÖZGÜ ÖZELLİKLERİ

Türkiye'de özellikle **burjuva** ve **küçük burjuva** kökenli bir bölüm aydının **tarihsel yanılgı**'sı, **din'i** ve daha özelde **İslâm'ı** bir **sosyal kurum** olarak nesnel gerçeklikleri çerçevesinde ele alamamasıdır.

Şerif Mardin'in değindiği gibi, aslında Türkiye'de **tek bir dinsel yapı** yoktur. Değişik halk yığınlarının ve kültür katlarının bulunduğu Anadolu'da, **din** de, **Prof. Mardin'e** göre anlamlı bir **farklılaşma'ya** uğramıştı (1)

1. **Kurumsal** düzeyde görülen **din** genellikle, **ortodoks, sünni, ulema-i rusum'un** düşünce çizgisindeki İslâm'dır. **Türk milliyetçiliği'nin** **ideoloji'sini** biçimlendirmeye çalışan **Ziya Gökalp** bile Türkiye'ye genellikle ancak bu **ümmet'ci** açıdan bakabilmişti. Hem de, **dayanışmacı** düşüncesi içinde Gökalp **din'e** aşırı önem vermezmiş gibi göründüğü halde... **Durkheim'ın toplumsal işbölümü** gerçeğine tanıdığı öneme karşılık, Ziya Gökalp **işbölümü** olgusunu, daha çok **düşünsel** bir yapı olan **milliyetçilik'le** yer değiştiriyordu. Ziya Gökalp'ten esinlenen «Türkiye'de **sınıf** ayrılıkları olmadığı ve olmayacağı» düşüncesi, Cumhuriyet'in **resmi ideoloji'sini** oluşturan **merkezci seçkinler'e** bile böylece işlevi **ümmet'e** benzeyen bir **toplumsal duygu bağı** olarak yerleşebilmişti.

---

(1) Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji,** Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969, s. 121 ve sonrası

2. Seçkinci aydınların ve sosyal kesimlerin göremedikleri gerçek, Türkiye'de bir de **halk dini** niteliğindeki ikinci bir İslâm'cı **kültür** kanalının varlığıdır. Özellikle **kırsal** yörelerde ya da **çevre**'de, sistemin dışında ya da kıyısında kalan çeşitli kültür gruplarındaki yığınlar, kendi dinsel **simge**'leri ya da **hurafe**'leri yoluyla, **İslâm'ın** ortodoks **sünni** görüntüsünden **ayrı** bir başka **toplumsal gerçeklik** yaratmışlardır. Oldukça geniş bir **çevre** böylece **dinsel simgeler** aracılığıyla kendisinin ve dünyasının **açıklanma**'sını başarabiliyor; hatta **düzendeki yabancılaşma**'ya duyduğu **sosyal muhalefet**'i, yine aynı **halk dini** ya da **İslâm'ın halklaştırılması** yoluyla algılayabiliyordu. **Yeşil**'e önem verme, **sakal** bırakma, **takke** giyme gibi, çoğu **yenileşmeci seçkinler** kadar, bazan **ortodoks sunni** katmanın da yadırgayabileceği, davranışlar, **halk din**'inin **simge arama** biçimleridir. Bu simgeler, onlara dayandıkları **evren modeli**'ni anımsatan **şifre**'lerdir.

Türkiye'de söz konusu **iki katmanlı** İslâm gerçekliği, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden beri varolan bürokratik **üsttenci** sosyo/politik yapıya karşı duyulan **çevresel** bir **muhalefet**'i de yansıtır. Buna, **batılaşma** ve **kapitalistleşme** süreçleriyle birlikte büyüyen bir **sınıfsal hoşnutsuzluk** da eklenecektir. **Yenileşme**'yi bir **gâvurlaşma** biçiminde ele alan dinsel dünya görüşü, böylece kendisine doğrudan **çözüm** getiremeyen bir **sistem**'e beslediği tepki ve rahatsızlığı yansıtmaktaydı. Cumhuriyet'in **seçkinci** küçük burjuva ideolojisi, salt **laik**'lik ilkesini öne sürmekle yetindiği zaman, **halk dini**'nin üstlendiği **toplumsal işlev**'i kendi başına bırakmış olmaktaydı. **Resmi ideoloji**'yi kişiliğinde simgeleyen **küçük burjuva** kadrolar ve onların politik partisi **CHP,** bu nedenle, özellikle 1950'lere kadar **yabancılaşma'nın iktidar düzeyindeki temsilcisi** görünümüne de düşmüştü. Yığınlar, özellikle **İkinci Dünya Savaşı** yıllarının yoksulluğunu ve **dev-**

let kapitalizmi'nin baskılarını, **batılaşma** ve **Kemalizm**'le özdeşleştirerek; **yabancı** buldukları ve kendilerine bir şey kazandırmadığını düşündükleri bu ilkelere **düşmanlık** duymuşlardı ([1]).

1960'lar ortalarında **dinsel** kaynaklı muhalefet olgusunu sürekli besleyen başka bazı etkenler yoğunlaşmış bulunuyordu

1. Türkiye'de **topraksızlar**'ın, küçük de olsa toprağı bulunanlara oranı genellikle ortalama yüzde 17 dolayındayken, **halk dini**'nin en etkin olduğu **gerice yöreler**'de **topraksızlar** çok daha yüksek oranları bulur. **Doğu** ve **Güneydoğu Anadolu**'da, bazı araştırıcılara göre, Kars, Artvin, Mardin'de topraksızların oranı yüzde 11-30; Tunceli, Bingöl, Muş, Elâzığ, Van, Hakkâri'de yüzde 31-49 ve Urfa, Diyarbakır, Siirt, Maraş, Ağrı, Bitlis'te yüzde 50-86 düzeyine yükselmekteydi. Buna karşılık yine geri kalmış bir yöre olduğu halde **Doğu Karadeniz**'de topraksızlar çok düşük olup işletmeler de küçük aile birimleri niteliğindeydi ([2]).

2. **Yatırımlar**'ın bölgeler arası bölünümü ve **kaynak kullanımı** açısından da özellikle **Doğu** en geri ve eşitsiz yöre durumundadır. 1960'lar sonlarında bile **kamu** yatırımlarının ancak yüzde 10'u **özel** yatırımlarınsa salt yüzde 2.7'si Doğu'da gerçekleştirilebilmekteydi.

3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, **dil** açısından da Türkiye'nin öteki bölgelerinden ayrı bir yapı taşır. Urfa, Diyarbakır,

---

(1) Dr. Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971, s. 159

(2) Gürkan Çelebican, «Türkiye'de Tarımsal Toprak Dağılımı», **Eylem**, No: 4, s. 13; Dr. Ahmet N. Yücekök, **A.g.k.**, s. 165

Bitlis, Muş, Ağrı illerinde 1960'lar başlarında **ana** dili **Türkçe** olmayanlar, toplam il nüfusunun yüzde 60-70'ini, Mardin, Siirt, Hakkâri'de yüzde 85-90'ını, Kars, Elâzığ, Tunceli'de yüzde 22-34'ünü, Van'da yüzde 50'sini oluşturur. En yaygın dilin **Kürtçe**, ikinci düzeyde de **Arapça** olduğu bu yörelerde, başka dil kullananlar Ağrı'da yüzde 64, Bingöl'de yüzde 69, Bitlis'te yüzde 66, Siirt'te yüzde 91, Urfa'da yüzde 61, Diyarbakır'da yüzde 69, Mardin'de yüzde 92 oranını bulmaktaydı ([1]).

4. Kırsal alandaki **modern araç** ve **gereçler**'in bölünümü açısından da gelişmiş **Batı Anadolu'**yla geri kalmış **Doğu** arasında önemli bir **çelişki** görülür. Doğu, Türkiye'deki toplam traktörlerin ancak yüzde üçüne, biçer döğerlerin yüzde yedisine ve kara taşıtlarının da yüzde altıbuçuğuna sahipti ([2]).

Bu somut etkenler uzun süredir zaten varolduğu halde, **Cumhuriyet**'in, **halk dini**'ni rakip bir **ideoloji**'yle karşılama gereğini duymaması, **islâm'**ın sürekli gelişen bir **kültür** niteliği taşımasını daha da kolaylaştırmıştı. **Cumhuriyet**, tersine, **tüzük kişilik** kavramını yasallaştırmakla, bu kültürün **merkez**'ci dinamiklerden oldukça **özerk** biçimlerde **örgütlenme**'sini, **dernekleşme**'sini de sağlamış olmaktaydı. **Din** ve daha özelde **halk dini** böylece yepyeni bir **işlev** elde ediyordu.

Din ve **ideoloji** sorununun Türkiye'deki geleceğini araştırırken Şerif Mardin, iki boyutlu bir çözümlemede bulunur:

● «**Halk** tabakasındaki kişi, **yöntem** yolu olarak **halk kültürü'**nün ve **din'**inin verdiği imkânları kullanıyorsa, bu-

---

(1) Gülten Kazgan, «Doğu-Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma», **İktisat Fakültesi Dergisi**, c. 24, No: 1-2 Ekim 1963, s. 120-144

(2) Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 302

nun **pratik** bir sebebi vardır. **Halk kültürü** yolu, bütün **«hurafe»**-leri bir yana, **menfaatler'**ine daha kısa yoldan **cevap** vermektedir. Okula gitmenin sağlayacağı imkânların **kapalı** olduğu yerde, kişi **Kur'an kursu** yolunu seçecektir. **Seçkinler'**inin çok uzak oldukları bir kültürde, kişi **«halk seçkini»** —meselâ **Nur'cu**— olmayı deneyecektir. Doktorun halka yaklaşamadığı hastahanenin etrafında, üfürükçüler zengin olacaktır» ([1]).

● «Türkiye'nin yapısı farklılaştıkça, bu **yapı farklılaşması'**ndan doğan gerekler yavaş yavaş **yeni** bir **İdeoloji** olarak şekillenmektedir. Fakat **halk** katında şimdilik bir çok fonksiyonların kolaylıkla **İslâm** tarafından karşılandığını görüyoruz. **Dogma'**ya bağlı olmayan **halk inançları** böylece belki **okumuşlar'**ın inançlarından daha sağlam bir **sentez** ve **dünya görüşü** haline gelecektir» ([2]).

Dinsel sorun bu koşullar altında **kısa** ve **uzun** sürede **değişik** görünüm taşır. Kısa sürede **tepki** etkeni egemen bulunsa da, uzun sürede ortaya çıkacak olgu, çok **aşkın** bir **sentez** niteliğini taşıyabilir. Örnek olarak, durum Türkiye'nin **sanayileşme'**si içinde ele alındığında, Prof. Mardin, **halk kültürü'**nün, kolaylıkla **fabrika'**nın çalışma düzenine de ideolojisi içinde yer verebildiğini belirtir. **Simgesel** dünyasında **Battal Gazi'**ye hâlâ özel bir yer açan halk kültürünün, uzun sürede aynı nitelikleri **bir sendika lideri'**ne yüklemesi de olasılıdır. Halk dinine bağlı gruplarda **düşünceye yarar bir imge** (imaj) yaratabilen bu oluşum, giderek toplumun gerçek beklentilerini de karşılayan bir işlevi belirleyebilecektir. **Fabrika'**daki değerler, **yeni toplum**

---

(1) Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 137

(2) **A.g.k.**, s. 124

inancı'nın bir yönünü ortaya koyarken, **seçkin** kesimin kültürü bile bu değişmelerden belli ölçülerde etkilenecekti.

İster **ortodoks** kurumsal biçimi, isterse **halk dini** niteliğiyle olsun **İslâm**'ın Türkiye'de gittikçe açık bir **sosyo/politik işlev** alışı, 1950'ler sonrasında toplumda modern üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte büyümüştür. **Din**, **dernekler** aracılığıyla kendisini yeniden örgütlediği gibi, **basın**'da da iletişim organlarını —**karmaşık ilişkiler altında**— yaratmaya çalışıyordu

1. **Kur'an kursu, imam hatip** ve **cami yaptırma dernekleri** gibi **örgütlenişler**, 1946/1968 arasındaki dönemde sayıca tüm derneklerin dörtte birden fazlasına ulaşmıştı. 1959'da tüm derneklerin yüzde 31,9'u dinsel derneklerden oluşurken, giderek **cami yaptırma** derneklerinin işlevlerini yitirmesi sonucu 1965'te dinsel derneklerin oranı yüzde 27,1'de kalmıştı. Ne var ki, bu oran yine de azımsanmayacak ölçüde yüksekti (1).

2. Bir bölümü sola açılışa karşı da örgütlendirilmiş olan dinsel derneklerin yanında, **Komünizmle Mücadele Dernekleri** de 1963'ten 1968'e kadar sayıca **onbeş kat** arttırılmış bulunmaktaydı. Bunlar 1968'de sayıca 141'e ulaşacaktı(2).

Başlangıçta doğrudan doğruya **AP** içinde yer alan bazı dinsel kesimlerin temsilcilerinden yararlanılarak **milliyetçiler** tarafından düzenlenen **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, sonunda, **MHP**'nin ortaya çıkıp bu örgütleri kendi yararına kullanmak istemesiyle bu kez bir **AP/MHP** çekişmesine de konu olacaktı.

---

(1) Dr. Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo - Ekonomik Tabanı**, s. 131-132

(2) **A.g.k.**, s. 129

Türkiye'de çevresel **halk kültürü'nün, dinsel** ve **etnik** özelliklerin **liberal** ve **milliyetçi** ideolojiler tarafından **kullanılma** girişimleri, yararlanılmaya çalışılan **çevresel güçler'**in bu olanakları doğrudan doğruya **kendileri adına kullanma** çabalarını en sonunda —kuşkusuz— getirecekti.

Çeşitli boyutlarıyla **İslâm,** o zaman, açık bir **politik manifesto** görünümüne bürünecek ve **partileşmek** isteyecekti. Ama bu oluşum, içsel, dinsel, siyasal tepkilerin aynı ölçüde tüm **dışsal dinamikler** eliyle de **kullanılmak** ya da **yönlendirilmek** istekleriyle de bütünleşecektir.

***

1967 Türkiye'sinde **dinsel** ve **etnik** dinamiklerin hızla sahneye yükselişi, gelişme savaşımındaki **sol'**un ve **merkezci seçkinler'**in ilgisini çekmekteydi :

— **Sosyalist** eylem ve daha özelde de TİP, **Doğu sorunu** diye de nitelenen dinsel/etnik/kültürel bunalımı, öncelikle **kapitalist** üretim ilişkilerinin bağrındaki **eşitsiz gelişim** yasasıyla açıklar. Doğu Anadolu'nun bu sorunların yoğun olduğu bölgelerinde özellikle 1967 yılında sık sık **Doğu Mitingleri** düzenlenmeye başlanır. Bazan **Türkçe,** bazan da **Kürtçe** konuşulan mitinglerde, özellikle **etnik sorun'**un **ırksal** değil, **sınıfsal** bir nitelik taşıdığı anlatılarak, çözümün de ancak **yerel** değil, **ulusal** düzeydeki sosyalist savaşımlarla çözülebileceği mesajı verilir. Ne var ki, başlangıçta CHP ve AP'li yerel yöneticilerin de katıldığı bu mitingler, Ankara'dan gelen uyarılar sonucunda salt **TİP'**in **Doğu'**lu bazı çevrelerince yönetilir duruma düşmekteydi.

— **Seçkinci** kesimin tepkisi, özellikle 1966 güzünde adalet yılını açarken **Yargıtay** Başkanı **İmran Öktem'**in **Nurculuk** akımına yönelttiği ağır eleştirilerle ortaya çıkar.

Yargıtay Başkanı, merkez/çevre çelişkileri konusunda seçkinci resmi ideolojinin tavrını da yansıtan konuşmasında, şu görüşü dile getiriyordu (1)

«Gerici akımlar toplumu **ortaçağ'**ın başlarına itmekte, bir kısmı ise vatandaşlar arasında **ırk** bakımından **hizipler** yaratmak, **reformcu dinamizm'**i önlemek istemektedirler.»

Irk sorununa yapılan özel vurgulama, gençlik yıllarında **Kürdi** sıfatını kullanmış olan **Nurculuk** akımının yaratıcısı **Said-i Nursi'**nin **etnik** kökenine bir değinme niteliğini taşımaktaydı.

İnönü de genellikle islâmcı gelişmeler karşısında aynı doğrultuda konuşuyor ve **CHP'**nin **sağındaki parti'**nin (AP'nin) iktidara gelişinin, **aşırı sağcı akımları** eyleme geçirdiğini bildiriyordu (2).

Liberal program, başka bir deyişle, **merkez'**deki baskıyı hafifletmek ve **sol'**a açılışı **dizginlemek** amacıyla **iç** ve **dış** etkiler altında çevresel **din'**i ve **etnik** gücü eyleme geçirmekle, bu kez kendi kendisini **iki boyutlu bir ateş** altına atmış bulunmaktaydı. Üstelik, **dışsal dinamik** politik içerik kazanan **dinsel silah'**ı elbet salt seyretmekle kalmayacaktı. Her **silah** öncelikle onun **vize'**sini almak zorundaydı.

III

ECEVİT'E GÖRE, TÜRKİYE'DE SOL BASINÇLAR VE ORTANIN SOLU

Türkiye'de **merkezsel otorite'**nin bir yandan **sosyalizm,** öte yandan da **halk kültürü** içindeki **dinsel** ve **etnik** güçlerce sar-

(1) **Milliyet,** 7.9.1966, s. 1

(2) **Cumhuriyet,** 25.9.1966, s. 1

sılma durumuna geldiği 1960'ların ikinci yarısında, **Bülent Ecevit** de tarihsel parti **CHP** içindeki **Batı'**ya dönük, uzun süreli, **merkez** karşıtı **iktidar** savaşımını başlatacaktır.

Ecevit, 1925 doğumlu genç bir insan olarak, **Cumhuriyet** sonrası kuşağın bir başka simgesidir. Ne var ki, **devletçi** dinamiğe karşılık, Ecevit'te **halkçı** eğilimler daha baskın görünür.

Bülent Ecevit, CHP'nin 18 Ekim 1966'da toplanan XVIII. **Kurultay'**ının açılmasına birkaç gün kala, **Ortanın Solu** adlı kitabını yayınlıyor ve **İnönü sonrası'**na da dönük olan **önderlik** istemini **gündeme** getiriyordu.

İlginç nokta, **ortanın solu** adı verilen yeni akıma sahip çıkarken Ecevit'in özellikle Türkiye'nin **sol** dinamikleri konusunda yaptığı açıklamalardır ([1])

«Türkiye **üç yönlü** bir **sol akımlar basıncı** altındadır :

1. **Kuzey'den gelen sol basınç** Bu, **Rusya'**da ve Rusya'yı izleyen bazı **Doğu Avrupa** ülkelerinde oluşan **aşırı sol** akımdır.
2. **Güneyden gelen sol basınç** Bu, bazı **Arap** ülkelerinde, özellikle **Mısır** ve **Suriye'**de oluşan **sol** basıncıdır.
3. **Batıdan gelen sol basınç** Bu, demokratik **Batı** ülkelerinde oluşan **sosyal demokrasi** hareketinin basıncıdır. Coğrafi bakımdan uzaklığına rağmen bunlara şimdi bir **dördüncü'**sü de eklenebilir :

---

(1) Bülent Ecevit, **Ortanın Solu,** İstanbul, Tekin Yayınevi, 1968, (4. Baskı), s. 27-28

4. **Uzak Doğu'dan gelen sol basınç :** Bu da, **Komünist Çin'** in Rusya'daki ve —Arnavutluk hariç— Doğu Avrupa ülkelerindeki komünizm gelişmelerini **revizyonist,** hatta **deviationist** bularak kötüleyen, daha **dogmatik** bir **komünizm** anlayışının (fakat hızlı bir nüfus artışının güçlükleri altında ezilen az gelişmiş ülkelerin daha çok ilgisini çekebilecek bir komünizm anlayışının) basıncıdır.»

Ecevit'e göre, «Türkiye gibi, **gelişme** dönemindeki bir yoksul ülke elbette bu basınçların etki alanına çıkamazdı. Kaldı ki, **Kurtuluş Savaşı'**yla başlayan ve **Cumhuriyet'**le oluşan **Türk devrim hareketi'**nin kendisi de bir **sol hareketti.»**

Önemli bir nokta, CHP'de **ortanın solu'**nun önderliğine yönelen genç siyaset adamının, **Adalet Partisi'**ni değerlendirme biçimidir. Ecevit, AP konusunda şunları ileri sürüyordu

«...Açıkça **muhafazakâr** (tutucu) olduğunu söyleyen, gerçekte, bazı bakımlardan tutucunun da ötesinde, **gerici** olan bir parti bile, **Adalet Partisi** bile, bu **(sol) basınçlar'**ın etkisinde kalmakta; bu Parti'nin bazı bakımlardan (özellikle **din** ve **ahlâk** anlayışı bakımından) **aşırı sağ'**da yer alan veya **öyle görünen** unsurlarından bir kısmı, **dinsel** bir üslûpla —onun için de bazı **halk toplulukları'**na şimdilik **devrimci** ve **ilerici** aydınlarınkinden **daha etkili** olabilecek bir üslûpla— **aşırı solda düşünceler** yaymaya başlamış bulunmaktadırlar.»

Ecevit, böylece, **sağdaki solcular** diye nitelediği bir başka olgudan sözeder. Gerçi, genç politikacıya göre, **sağdaki solcular** şimdilik ancak **komünizm'**in **materyalizm'**ini reddettikleri

için **komünizme karşı** görünebilmekteydiler. Oysa, **«Marx'ın materyalizm'**inin halk arasında —hatta bir çok aydınlar arasında— sanıldığından bambaşka bir felsefi anlama geldiği (herhalde maddi zenginlik ve zevklere aşırı bağlılıkla hiçbir ilişiği bulunmadığı) öğrenildikçe, böyle bir gerekçeden de yoksun kalacaklardı.»

Ortanın Solu'nun yazarı **Ecevit**, değerlendirmelerinde değişik bir sonuca gelmekteydi

«Durum, bir **tehlike**'yi göstermektedir :

Aldatılan, ezilen ve **sömürülen halk toplulukları**, aldatıldıklarının, ezildiklerinin, sömürüldüklerinin **farkına varınca**, duyacakları onur kırgınlığı ve isyan duygusuyla, kendileri bile farkına varmadan, ansızın, **aşırı sol'a kayabilir**'ler. Bunun **dinsel** ve **metafizik** gerekçelerini de, çağdaş bazı **Arap** düşünce akımlarında ve siyasal eylemlerinde bulabilirler.»

Komünizm'i Tel'in Mitingleri Milliyetçiler'le İslâm'cılar tarafından yapılırken, Ecevit, tersine, **ümmetçilik** ve **milliyetçilik'**ten sonra **komünizm**'in de Türkiye'ye bu yoldan gelebileceği tezini öne sürer. Genç CHP'liye göre, **AP'**nin **kapitalist** olma, **zengin olma** gibi sloganları altında **«kapitalizmle hiç bir menfaat ilişkileri bulunmayan yoksul insanlar öyle hayalelerle oyalanamaz duruma geldikleri anda, komünizmin kucağına atılmaktan»** alıkonulamayacaklardı. Ecevit, Türkiye'de CHP'yi bile daha bir yıl öncesine kadar **komünist** diye suçlayanlar arasından bir yıl sonra **«yeteri kadar solda değil»** diye eleştiren **aydınlar, işçiler, köylüler** çıkabildiğini ekler. Toplumdaki **uçurumlar** geliştikçe, **bilinçlenme, haberleşmedeki gelişme ve köylerden kentlere akın** bu uçurumların farkına varanların sayısını arttır-

dıkça, «aldatılıp ezilenlerin ve sömürülenlerin tepkisi ve isyanı yayılacak ve bilenecek; **en sağdan en sola sıçrama eğilimi** çoğalacaktır.»

Ecevit, **ortanın solu**'nu **sağ** ve **sol**'daki **bütün sol**'a karşı, tek çözüm yolu olarak önerir (¹)

«Bu (en sola sıçrama) eğilimi, toplumda **şiddetli sarsıntı hatta patlamalar** doğurabilir. Bu eğilim demokrasiyi yıkabilir. Bu eğilim Türkiye'yi en karanlık bir döneme sokabilir.

Bu tehlikeleri önlemenin yolu, **ortanın solu** yoludur. **Ortanın solu,** bizi dört yanımızdan saran sol basınçların, Batı'dan gelenidir. **Demokrasi**'yle bağdaşabilenidir. **Düşünce özgürlüğü**'ne yer vereni, **insan onuru**'na değer verenidir; en **barışçı**'sı, en **güvenilir**'idir.

Türk toplumu **solla sağ** veya **solla orta** arasında bir seçme yapmak durumunda değildir. Çünkü **sağı seçmek gerilemek**'tir, **ortayı seçmek duralamak**'tır. Türk toplumu ise ilerlemektedir, ilerlemek zorundadır. Onun için, **solla sağ** arasında veya **solla orta** arasında değil, **sol akımlar** arasında bir **seçme** yapmak zorundadır.»

Ecevit'in seçilmesi gereken **tek çözüm** olarak önerdiği **ortanın solu** nedir ve Türkiye için nasıl bir **gelişme programı** önermektedir?

Ecevit, **ortanın solu**'nun **ideolojik** içeriğini şöyle açıklar (²)

---

(1) **A.g.k.,** s. 32-33

(2) **A.g.k.,** s. 17-20

● «**Ortanın solundakiler insancıdırlar** İnsana en üstün değeri verir; insan kişiliğinin serbestçe gelişebilmesini, herkese bu bakımdan **imkân eşitliği** tanınmasını, **devlet** ve **toplum** düzeninin bu serbestliği imkân eşitliğini sağlayacak biçimde olmasını isterler.

● **Ortanın solundakiler halkçıdırlar.** Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrelerin çıkarlarına üstün tutarlar. Halkın köklü **sınıf duvarları**'yla bölünmesini, insanlık onuruna ve toplumun esenliğine aykırı sayarlar. Ama bunun için, bir sınıfın başka sınıfları yok etmesini değil; gelir dağılımında **denge** ve **adalet** sağlanarak, insanlığa ve topluma yararlı bütün işlere saygınlık kazandırılarak, her türlü **ayrıcalıklar,** her türlü fırsat ve imkân eşitsizlikleri kaldırılarak ve bütün **sömürme kapıları** kapanarak, **sınıflar** arasında **kaynaşma** olmasını, **sınıf ayrılıkları**'nın bu yoldan **eritilmesini** isterler.

● **Ortanın solundakiler,** bu bakımlardan, **sosyal adaletçi** ve sosyal güvenlikçidirler... Önce **dar** bir zümrenin **serbest teşebbüs** yoluyla veya **devlet** desteğiyle varlığını arttırmasını ve o zümrenin **yatırım** ve çabalarıyla toplumun zaman içinde kalkınmasını, ancak bunun sonucu olarak halkın refah ve güvenliğe kavuşmasını beklemeyi uygun görmezler. Bunu, halkın refah ve mutluluğunu gereksiz biçimde erteleyici, toplumda **ahlâk** ve **uyum**'u engelleyici sayarlar ve adaletsiz bulurlar.

● Onun için, **ortanın solundakiler ilerici, devrimci ve reformcudurlar...** Ekonomik, sosyal ve kültürel kurumların düzelmesini, topluma, özellikle dar gelirli halka daha yararlı hale gelmesini, oluruna ve zamana bırakmaz; bunu devrim ve reformlarla çabuklaştırmak isterler.

● **Ortanın solundakiler devletçidirler.** Devletçilikleri halkı gözeticidir. **Halk'ı devletin hizmeti'**nde değil, **devlet'i halkın hizmeti'**nde sayıcıdır. Ortanın solundaki devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümüyle devletleştirilmesini, **teşebbüs özgürlüğü'**nün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir... **Devlet teşebbüsü** yanında, **özel teşebbüs'**e de **çalışma hakkı** tanır. **Devlet mülkiyeti** veya **sosyal mülkiyet** yanında, **özel mülkiyet'**e de geniş yer bırakır. Fakat **özel teşebbüs'**ten, topluma karşı bazı **ödev** ve **sorumluluklar** bekler ve özel mülkiyetin, kamu yararıyla çatıştığı durumlarda, sınırlanabileceğini kabul eder. **Bireysel teşebbüs'**ten çok, **halk teşebbüsleri'**nin gelişmesine yardımı ödev bilir. Kısacası, **teşebbüs özgürlüğü** ile **özel mülkiyet'**i, toplum yararı ve sosyal adalet sınırları içinde tutmayı ister.

● **Ortanın solundakiler,** bunları sağlayabilmek için **plancıdırlar.** İktisadi ve sosyal gelişmeyi **tesadüfler'**e bırakmazlar...

● **Ortanın solundakiler özgürlüğe bağlıdırlar.** İktisadi ve sosyal amaçlarına, özgürlük içinde, **demokratik düzen** içinde ulaşmak isterler. Bunu, o amaçlara erişebilmenin en güvenilir ve en insanca yolu sayarlar.

İnsana ve insanlığa saygılıdırlar. Gelecek kuşakların mutluluğu gerekçesiyle de olsa, insan hak ve özgürlüklerini kısmayı reddederler.

İnsanlardaki **çalışma** istek ve gücünün, insanlardaki yaratıcılığın, sosyal sorumluluk ve dayanışmanın, en çok demokratik düzende ortaya çıkabileceğine inanırlar.

- **Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar.** Halkın irade serbestliği ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmadıkça demokrasinin halk yararına işlemeyeceğini bilirler. Onun için demokrasinin biçimsel yönü kadar sosyal özüne de önem verirler» ([1]).

Ecevit'e göre, «**komünizm**»e kadar varan **aşırı sol, ortanın solu**'ndan bir çok noktada **ayrı** ve **uzak**'tır... Gerçi, aşırı solda, **devlet**'i eriterek tam bir **halk egemenliği** sağlama ülküsüne bağlananlar da vardır. Fakat uygulamada bunu kendi **formüller**'iyle sağlamanın yolunu bulamamışlardır. İnsanların gelecekteki iyiliğini isterler. Fakat istediklerinin **dogmatik** yol ve yöntemleri uğrunda, insanları, yaşayan kuşakları feda etmekten, **köle** durumuna getirmekten kaçınmazlar» ([2]).

Ortanın solu, Ecevit'in gözünde, bütün bu sakıncaları giderecek tüm çözümleri sağlayan formüldür.

Son çözümde, **ortanın solu,** şu özellikleri taşır

- **Kapitalist üretim ilişkileri**'nin özgür gelişimine karşıdır. Ne var ki, bu **kısıtlayıcı** sosyo/ekonomik yaklaşımıyla belirli bir **Batı** modeline yakındır.
- Toplumsal sınıflara karşıdır, onların belirmesini istemez. **Halk** adına, bir **sosyal dengeleme** rolüne özenir.
- Bütün bu **dengeleyici amaçlar**'ı gerçekleştirmek için **devlet** ve **iktidar** aygıtlarının sürekli biçimde **denetleyici** ve **yönlendirici** olarak kullanılmasını ister.

---

(1) **A.g.k.,** s. 32-33

(2) **A.g.k.,** s. 21

- Bunları yaparken de, **devletçi/merkezci** eğilimlerden ürker. Bu nedenle bazan **resmi ideoloji**'yle çatışabilir. **Devlet**'ten savunduğu ilkeler yönünde yararlanmayı umar.

- **Kamusal mülkiyet**'in yanı sıra, geniş bir **halk girişimciliği**'ni destekler. Uzun süreli amacı da, toplu bir **halk mülkiyeti** yaratma tutkusudur.

Ortanın solu, pratikte, **Ziya Gökalp**'in devletçi/halkçı/merkezci ideolojisiyle **Kara Kemal**'in ve daha genelde **Ahi/lonca** töresinin geniş tabanlı **bireysel/toplumsal mülkiyet** yaratma özlemlerini — Türkiye'de modern **sosyalist** ve **Marx**'cı açılışlara **karşı** — aynı potada **birleştirme** çabasıdır. Eğilimleriyle daha **merkez dışı'cı** olabilen bir kesim **batılaşmacı küçük burjuvazi**'nin, üretebildiği en son **sınıflarüstü** model, belki de, **ortanın solu**'dur.

IV

FEYZİOĞLU KANADI, ORTANIN SOLU'NA KARŞI ÇIKARAK CHP'DEN KOPUYOR

Özellikle **Prof. Feyzioğlu** ve çevresi, kendilerine geleneksel olarak destek sağlamış bulunan **devlet**'ten güç alan bir kesim Anadolu burjuvazisinin de itmesiyle, **XVIII. Kurultay**'da **ortanın solu**'na kesin biçimde **karşı** çıkacaktır. Kaldı ki, **CHP**'de **ortanın solu**'nun **önder**'i olması başlangıçta **Feyzioğlu**'na önerilmiş, ancak Türkiye'nin gelişimi konusunda başka bir programa bağlı bulunan Feyzioğlu, bu öneriyi reddetmişti. Kurultay, **sosyalizm'e** yönelmekle eleştirilen **Ecevit** ve giderek CHP'den kopma aşa-

masına gelen **Feyzioğlu** kanadı arasında böylece bir iktidar savaşımına dönüyordu.

Tarihsel lider **İnönü,** partide önemli bir kopmayı önlemek kaygısıyla, **ortanın solu**'nun kesinlikle **sosyalizm** sayılamayacağını ısrarla vurgular. Feyzioğlu ve arkadaşlarının **sosyalizm**'den doğan kaygılarını karşılamak umuduyla **Kurultay Bildirisi** de iki ilginç görüşü bir arada açıklar ([1])

- «CHP, **halkçılık** ilkemizin bir gereği olarak, büyük halk kitlelerinin yanında onların yararına çalışan, onların sömürülmesine karşı çıkan **ortanın solu**'nda bir partidir.
  Kurultay, yukarıda belirtilen kayıtlarla, CHP'nin **ortanın solu**'nda bir parti olduğu bilincinin ve **bunun söylenmesi**'nin de **önemli ve ileri bir anlam** taşıdığını tesbit eder.»

- «CHP **sosyalist değil**'dir ve **olmayacak**'tır.»

XVIII. Kurultay'da Ecevit ve **ortanın solu** kanadı küçük bir farkla üstün gelmekle kalmamıştır. Uygulanan bir **anahtar sistemi** aracılığıyla seçim listelerinde karşı kanattan hemen hiç kimsenin parti yetkili kuruluna girmemesine de çalışılmıştı. Sayım sonuçlandığı zaman, **Ecevitciler**'in tümüyle aldıkları **Parti Meclisi'ne, Feyzioğlu** ve ekibinden ancak **sekiz** kişinin girebildiği görülmekteydi. Karşı taraftaki belli kişilere oylarını atacakları konusunda İnönü'ye önceden söz verdiği halde, ekibindekilerin önerilerini dinlemediğini söyleyen **Ecevit,** yeni Parti Meclisi'nin toplanmasından bir gece önce yeniden İnönü'ye gidecek, istediği şeyi açıklayacaktı. **Dr. Satır**'ın **Genel Sekreter**'lik görevini üstlenmesini düşünen **İnönü'ye** karşılık, **Ecevit** kendisinin **CHP**

---

(1) Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler,** s. 231

Genel Sekreteri olmak istediğini bildiriyordu. Bu görev verilmezse, Ecevit de başka hiçbir görev almayacaktı. Tarihsel önder, **ortanın solu** ekibine tümüyle geçmiş bir parti yüksek kurulu önünde, başka hiçbir seçeneğinin kalmadığını görüyor ve Ecevit'in Genel Sekreterlik isteğini onaylıyordu.

Bu onay, yeni dönemlerde yalnız **Ecevit**'in sürekli öne çıkmasının başlangıcı olmayacaktı. **Feyzioğlu** ve ekibinin kopuşundan başlayarak bir gün **İnönü**'nün **CHP**'deki yalnızlığına kadar herşeye de öncülük edecekti.

CHP'nin Meclis ve Senato Gruplarında çevresi **63** kişiyi bulan **Feyzioğlu, Ferit Melen, Orhan Öztrak** ve öteki **sağ** kanat sözcüleri, bu kez yine **«CHP**'nin **sosyalist olup olmadığı»** konusunda 1967 yılının ilk günlerinde Grup'ta açılan sekiz günlük gizli görüşme ve tartışmaların ardından **«Ecevit** ve çevresinin, **CHP'nin sosyalist olmadığı**'nı yinelemekten **kaçındığını»** öne süreceklerdir. Parti Meclisi'ndeki 8'ler ve parlamentodaki **63'ler**, sonunda, 28 Nisan 1967'de toplantıya çağrılan **IV. CHP Olağanüstü Kurultayı**'nda son ve açık hesaplaşmaya girişmek üzeredirler.

İnönü, açış konuşmasında **CHP** ve **sosyalizm** arasındaki **sınırlar**'ı bir daha belirlemeye çalışır (1)

«Cumhuriyet Halk Partisi'nin, **sağın karşısında** olduğu bellidir. Fakat **CHP** aynı zamanda **aşırı sol**'un yani **komünistliğin** bugünkü yaşayış düzeni içinde **karşısına çıkacak** tek **emniyet duvarı**'dır... Kendilerini **zamana** ve **hal**'e göre **sosyalist** olarak tanıtmakta fayda gören veya **sosyalizm'i ko-**

(1) **A.g.k., s.** 237-238

münizm yolunda bir **aşama** olarak kabul eden komünist partilerle, uzaktan yakından bir ilişiğimiz yoktur, olamaz ve olmayacaktır. Bizim, bazı sosyalistlere, **halkçı, devletçi** ve **devrimci** prensiplerimizde benzer taraflarımız vardır. Kimi noktalarda tatbikat olarak daha ilerdeyiz... Şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, **demokratik sosyalist** partilerden hiçbiri, uygulamada **devlet işletmeciliği** bakımından bizim kadar **ileri** değildir. Buna mukabil, bizim sosyal ihtiyaçları karşılamada eksiklerimiz vardır. Hiç bir **taklit** tarafımız yoktur.»

İnönü, Kurultay'da **Feyzioğlu**'nu ve öteki yedi CHP Parti Meclisi üyesini **«bilinmez kimin emrinde bir takım»** olarak niteler ve CHP'den uzaklaştırılmalarını sağlayacak yönde tüzük değişiklikleri önerir.

Öneriler onaylanınca da, **Feyzioğlu** ve arkadaşları İnönü'nün **kindar** davrandığını ileri sürerek 29 Nisan 1967'de **CHP'den istifa'**larını vereceklerdir. Bunu, parlamento içinde de 48 kişinin CHP'den istifası izler.

Sonuç olarak, **ortanın solu** savaşı kazanılmış, buna karşılık **Prof. Feyzioğlu** da bir grupu partiden koparmıştı.

Feyzioğlu, ayrılan CHP'lilerle birlikte 12 Mayıs 1967'de **Güven Partisi**'ni kurarak, siyasal yelpazede kendi yerini alacaktır.

İnönü ise, bir yıllık geçici uzaklaştırılma süresi bittikten sonra partiye yeniden dönmüş olan **Prof. Nihat Erim'i** bir süre daha öne çıkarmaya çalışacaktı.

Ecevit için, **umutlar**'ın **yükseliş dönemi** başlıyordu. Genç lidere göre, **ortanın solu**, gerçekte **komünizm**'in de, AP'nin **kapitalizm**'inin de, hatta **sağcı** ve **İslâm**'cı **aşırı sol** ya da **komünizm**'in önlenmesinin de tek ve biricik geçerli yöntemidir.

O kadar ki, **Ecevit** bir gün kendisinin **sol**'a çektiği **duvar**'ı, **AP** lideri **Demirel**'in de **aşırı sağ**'a çekmesini bile önerebilecekti.

TİP aynı dönemde Türkiye'nin **NATO**'dan ayrılması kampanyasını yoğunlaştırmakta, ilerici aydın kesimlerindeyse özellikle **dış politika** alanında **bağımsızlık** yanlısı bildiriler yayınlanmaktadır.

Sosyalist parti bu arada **işçi** ve **gençlik** kesimlerinde de etkinliğini arttırmaktaydı. Üniversitelerin sola dönük genç kesimlerini örgütleyen **Fikir Kulüpleri Federasyonu** (FKF), gittikçe dağılıp etkisizleşen **MTTB** ya da **TMFT** gibi eski geleneksel kuruluşların yanında, dinamik bir çekirdek olarak hızlı büyümüştü.

TİP, işçi kesimindeki etkinliğini, uzun süre **Türk-İş** içinde yer almış olan bir kesim sosyalist sendika liderinin, en sonunda partilerüstü kalma tezini savunan Türk-İş'i bırakmalarıyla **sendikal örgütleniş** düzeyinde de gerçekleştirmekteydi. **Maden-İş** Genel Başkanı **Kemal Türkler**'in önderliğinde **Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu** ya da kısa adıyla **DİSK**, böylece 13 Şubat 1967'de Türkiye sahnesindeki yerini alıyordu.

Ne var ki, **TİP**'in dile getirdiği sol öneriler ve **DİSK**'in kuruluşu, özellikle **Komünizm'le Mücadele Dernekleri** eliyle **TİP'e** yöneltilen şiddeti arttıran bir etken olmaktaydı. TİP İstanbul mil-

letvekili **Çetin Altan**'ın, İzmir'in Eşrefpaşa semtinde halkla konuşurken büyük saldırıya uğramasından az sonra, 6 Mayıs'ta da TİP'in Kayseri il merkezi saldırılarla karşılaşıyordu.

Duyulan **komünizm'e ölüm** sloganıdır ve saldırılar, **TİP**'in yanısıra, soldaki **Türkiye Öğretmenler Sendikası**'na (TÖS) da yönelmeye başlamıştır.

...Ve bu arada dünyada yepyeni gelişmelerin ayak sesleri vardır.

10

ORTADOĞU «ALTI GÜNLÜK SAVAŞ»LA İSRAİL İŞGALİNE DÜŞERKEN, KIBRIS YİNE SAHNEYE ÇIKIYOR

I

NÂSIR'CILIĞIN SONUNU GETİREN 1967 ARAP/İSRAİL SAVAŞI NEDEN VE NASIL ÇIKTI?

ULUSLARARASI yaşam açısından 1967 yılının en ilginç olayı, **Ortadoğu'**da **İsrail** ve **Arap** ülkeleri arasında çıkan **Altı Günlük Savaş'**ın sonunda gerçekleştirilen büyük değişikliklerdir.

Neden patlamıştı bu savaş?

Savaşın ortamını anlayabilmek için, **Mısır'**da **Nâsır'**ın ortaya çıkışını izleyen gelişmelere daha yakından eğilmek gerekir.

Nâsır, XX. yüzyıl'ın ikinci yarısında Arap dünyasında **ulusalcı radikalizm'**in yükseliş simgesi olmuştu. **Devrimin Felsefesi** adlı yapıtında (1), geleceğin **Ortadoğu'**sunu kurmak için **Nâsır** üç ana direğin varlığından söz eder. Bunlar, **İslâm** dünyası, **Afrika**

---

(1) Cemal Abdünnâsır, **İhtilâlin Felsefesi,** İstanbul, Vatan Yayını, 1955, s. 45 ve sonrası

ve **Arap** toplumlarıdır. Mısır'ın genç albayına göre bu üç alanda yükselen **devrimci** bir **ulusalcılık,** hem yeryüzünün o yörelerindeki **sömürgecilik** ve **emperyalizm** kalıntılarını, hem de **köhne** ve **gelenekçi rejimler'**i yokedecekti. Silahlı kuvvetlerin eşliğinde oluşturulan bu yeni **ulusalcı radikalizm,** Nâsır'da, siyasal felsefesini ve onurunu buluyordu.

Başkan Nâsır'ın ilk **beş yıllık plan** çalışmaları ve giderek **Nil** üstünde **Aswan'**da dev bir **baraj** kurarak Mısır'a yeni bir ekonomik atılım getirme uğraşları, öteki duragan Arap toplumlarını belli ölçüde etkilemişse de, bölgede beklenen büyük sıçramaları gerçekleştirmeye hiçbir zaman yeterli olmamıştı. **Küçük burjuva gelenekçiliği,** sonunda, Nâsır'cılığı da **boğan** bir görünüm kazanıyordu. Nâsır'ın en başarılı göründüğü alan, **Bandung Konferansı** sonrasında **Tito** ve **Nehru**'yla birlikte geliştirdiği **Bağlantısızlık** siyaseti sayılabilirdi.

Suriye'yle başarısız bir birleşme deneyinden sonra Mısır'da 1962'de Ulusal Meclis'i yeniden toplayan ve **Arap Sosyalist Birliği** adlı politik örgütlenişi kuran **Nâsır,** 1964'te düzenlettiği yeni **anayasa'**da bile tüm iktidarı hâlâ kendi elinde tutmaktan öteye geçememişti. Nâsır'cı eylemlerin **Suriye, Irak** ve benzeri Arap ülkelerindeki serüveniyse, sonu gelmeyen **iç çatışma** ve **kavgalar'**la kesin bir çıkmaza girer.

Nâsır'cılık, böylece en **devrimci** göründüğü durumda bile **küçük burjuva ideolojisi'**nin **çözümsüzlük** ve **ikilem'**lerini yansıtan bir ayak bağına dönmüş gibiydi.

1957'de yarıda durdurulan **Süveyş çıkarması** tasarısından beri silahlanan **İsrail'**in beklediği fırsat, Nâsır'cılığın yoğunlaşan bunalımıyla birlikte doğar. **İsrail'**in savaşı başlatma olanağı, bir kaç etken tarafından kolaylaştırılır:

● **Aswan Barajı** için Nâsır'ın gereksindiği büyük kredileri önceleri açacağı izlenimini veren **ABD'**nin sonradan bundan vazgeçmesi sonucunda Mısır, **Sovyetler**'le büyük bir yakınlaşmaya itilmiş bulunmaktaydı. **Sovyetler,** 1968'de açılacak olan Aswan barajının bütün mali ve teknik gereksinimlerini sağlamakla kalmamışlar; giderek Mısır'ın tüm **silahlanma'**sını gerçekleştirdiği ana kaynağa dönüşmüşlerdi. **Mısır'**ın bu biçimde **Sovyet etki alanı'**na kaymasıysa, **İsrail'**in **Ortadoğu'**daki başlıca **Batı kalesi** olduğu görünümünü kazanmasını kolaylaştırmış bulunuyordu.

● Süveyş'teki çıkarma girişiminden sonra Mısır/İsrail sınırına yerleşen **Birleşmiş Milletler Barış Gücü,** her iki ülkeye de on yıllık göreli bir **barış dönemi** sağlamıştı. Ne var ki, İsrail'le bir **uzlaşma'**ya gitmesi yolundaki baskılardan bunalan **Nâsır,** stratejik hatasını, 1967 yazı başlarken Birleşmiş Millet'ler'den barış gücünü geri çekmesini istemekle yapar.

İsrail, bu şansı, Batılıların aracılığıyla sağlanan Mısır hakkındaki gizli bilgilerin de eşliğinde, 5 Haziran 1967'de **Mısır'**a **sürpriz** bir **baskın** düzenleyerek kullanacaktır. Büyük bir gizleme içinde harekete geçen İsrail uçakları, havaalanlarında hazır durumda bekleyen Mısır uçaklarının tümüne yakınını daha havalanamadan bir anda yok etmişti. Mısır'ın **hava** saldırı ya da savunmasını böylece tümüyle olanaksız kılan **İsrail,** bunun ardından, birliklerine Mısır içlerine girme emrini verir. İsrail uçakları, Sina çölünde sıkışıp kalan büyük Mısır birliklerine ölüm saçarlarken, İsrail birlikleri de büyük hızla **Sina** çölünü aşıp **Süveyş Kanalı'**na kadar ilerleyeceklerdir. İsrail bu ortamda Kanal'a ulaştığı gibi, **Süveyş'**in **Batı'**sına da geçer.

Altı günlük savaş sırasında, ayrıca, kutsal kent **Kudüs** İsrail tarafından ele geçirilir. Ürdün'ün **Batı Yakası** ve **Suriye**'nin bazı toprakları yine **İsrail** tarafından **işgal** olunur.

Savaş, Birleşmiş Milletler'de bir ABD/SSCB uzlaşımıyla durdurulduğu zaman, Nâsır'cılığın yıllardır dönüştüremediği **Ortadoğu**'nun siyasal haritası **altüst** olmuş bulunmaktaydı. **İsrail, Ortadoğu**'da geniş alanları **işgal** altına almış; **Nâsır radikalizmi** kesin bir itibar kaybına uğramıştı. Başkan Nâsır bu durum karşısında Mısır Meclisi'nde gözyaşları arasında istifasını açıklar. Ne var ki, yerini alacak bir ikinci gücün sahnede bırakılmadığı Mısır'da, **Nâsır** kamuoyunun isteğiyle başkanlık görevini yeniden üstlenecektir.

Dünya, **Altı Günlük Savaş**'ın hemen ardından **Birleşik Amerika**'da ilginç bir olayı izler. **ABD** Başkanı **Johnson** ve **SSCB** Başbakanı **Kosigin,** 25 Haziran 1967'de **Glassboro**'da dört buçuk saat süren başbaşa bir görüşme yapıyor ve yeni bir uluslararası bunalımda her türlü **nükleer savaş** olasılığını önlemek üzere **Beyaz Saray** ile **Kremlin** arasında **kırmızı hat** çekilmesi kararını açıklıyorlardı.

ABD/SSCB diyalektiği, yeni ortamda **Ortadoğu**'da çok daha **açık** ve **doğrudan** işleyecektir. Her bunalım, **Beyaz Saray** ve **Kremlin**'de anı anına izlenecek ve gerekleri yerine getirilecektir.

Altı Günlük Savaş'ın ardından **Ortadoğu**'da yeni bir **ABD/SSCB** etkinliği de somut biçimde sahneye çıkmaya başlıyordu:

1. **Yenilgi** ve **utanç** ortamına sürüklenen **Mısır,** ekonomik ve militer düzeyde güçlenmek amacıyla **Moskova**'yla olan bağ-

larını yoğunlaştıracaktı. Sovyetler, **Mısır ordusu**'nu **yetiştirme** görevini üstlenerek, kurmayları ve teknisyenleriyle Ortadoğu'ya adımlarını atmaktaydılar. **Libya**'da da giderek Kral Sunusi'nin devrilmesiyle **Kaddafi** rejimi işbaşına gelince, kendisine destek veren bir gücü bölgede kolaylıkla bulacaktı. Aynı durum, **Yemen**'den **Etiyopya**'ya kadar köklü **değişim** sürecindeki çoğu bölge ülkesi açısından da söz konusu edilecektir. **Ortadoğu** böylece **Nâsır**'cı **radikalizm**'den koparak, **Marx**'cı güçlerin belli ölçüde etkinleştirileceği bir aşamaya geçecekti.

2. Arap/İslâm dünyasında **Sovyet** gücünün ve **ulusalcı sol radikal** akımların ortaya çıkışı, **Suudi Arabistan, Basra Emirlikleri, Ürdün** gibi gelenekçi **İslâm monarşileri**ni de, **ABD'yle bütünleşme**'ye **itecektir.** Uzun süre İsrail'i desteklediği nedeniyle ABD'den uzak kalan **gelenekçi rejimler,** ellerindeki **petrol** olanaklarını da kullanarak, **ABD**'de bir **Arap karşı dengesi** yaratmaya çalışacaklardır. Washington, bu yoldan stratejik çıkarların ve petrolün bulunduğu Ortadoğu'ya en somut biçimde yerleşecekti.

3. Yıllarca **düşman** bir **Arap dünyası**'na karşı **yaşama hakkı**'nı dile getirerek **Batı**'dan kesin destek sağlayan **İsrail,** bu kez, kendisine ait olmayan **büyük toprak parçaları** üstünde bir **işgalci devlet** durumuna düşüyordu. Dünya solundaki İsrail yanlısı güçler bile, bu nedenle **yahudi devleti**'ni eleştirmeye başlayacak ve **ABD**'yle **Batı**'nın, **İsrail**'e **aşırı yakın** görünen ilişkileri bu eleştiriler altında önemli değişikliklerden geçmeye başlayacaktır. İsrail, bir an önce **işgalcı** statüsünden kurtulma gereğini anladığındaysa, bu kez kendi içindeki yahudi ideolojisinin en gelenekçi güçleri, İsrail'in genç kuşaklarına değişim fırsatını tanımayacaklardı.

Nâsır'ın yapamadığını, **Altı Günlük Savaş** fazlasıyla başarmıştır.

Suriye'de, **Irak'ta** ve çeşitli İslâm ülkelerinde sosyalist partiler bu ortamda güçlenecek; yirmibeş yılı aşkın süredir kamplarda bunaltıcı bir yaşam süren **Filistin Arapları**, kendilerine yeni bir yurt edinme özlemiyle **silâhlı terör** ve **devrim** eylemlerine yine bu koşullar altında atılacaklardır. Dünya, **El-Fateh'i**, **Filistin Kurtuluş Örgütü**'nü, **Yaser Arafat** ve öteki Filistin Arap önderlerinin kişiliklerini aynı yöntemlerle birer birer öğrenecektir.

Bunun, özellikle **Batı Avrupa**'nın **İngiltere** ve **Fransa** gibi eski sömürgeci güçleri açısından, en çok gereksindikleri stratejik enerji kaynağını oluşturan **petrol**'ün kesin bir **ABD üstünlüğü**'ne geçmesi anlamını taşıdığı kuşkusuzdur.

1970'lere girlirken **Nâsır** bile çok iyi bildiğini sandığı **Arap dünyası**'nın elinden **kaçış**'ını izlemekteydi. 1970 yılında **ABD** ve **SSCB**, Kahire'yle Telaviv'e Birleşmiş Milletler gözetiminde barış görüşmelerine başlamalarını açıkça şart koşabiliyorlardı. Ne var ki, görüşmeler, gittikçe radikalleşen **Filistin** gerillalarına karşı 1970 Eylül'ünde **Kral Hüseyin**'in Ürdün'de bir **soykırım** düzenlemesiyle sonuçlanır. **Nâsır** son bir çabayla **arabulucu** rolünü üstlenerek, **Kral Hüseyin**'le **Yaser Arafat'ı** bir araya getirecek ve onları anlaştıracaktır.

28 Eylül 1970'de gerçekleştirilen bu anlaşmanın arasından bir kaç saat geçmeden dünya beklenmedik bir haberi alıyordu. Yorgun ve bunalmış **Nâsır**, geçirdiği bir **kalp krizi** sonunda birdenbire can vermişti.

Nâsır'ın yerini, Mısır Genel Kurmay Başkanı, **Enver Sedat** almaktaydı.

Aslında, bu süreç, Nâsır'ın ulusalcı **küçük burjuva** radikalizminin de can çekişme aşamasıdır.

Stratejik Ortadoğu'da, yeryüzünün bütün öteki yörelerinde olduğu gibi, geleneksel etkileri aşan bir uluslararası değişim süreci işlemeye başlayacaktı.

Yeni koşulların içinde, yıllar boyu görülen **Mısır** ve **Türkiye** arasındaki **bölge içi iktidar çekişmeleri**'ni de gündemin dışına atan dinamikler vardır.

Bölge üstünde oynayan büyük güçler, hiç bir **bölge içi** devlete **egemen rol** tanımak istemiyorlardı.

Onlara verilecek rol, geniş bir **uluslararası strateji**'nin **bağımlılık ilişkileri** çerçevesinde ancak ikincil görevler ve işlevlerden ibaret olacaktı.

Büyük rol, büyüklerin bile salt **en büyük** olanlarına ayrılan bir işlevdi.

Soğuk savaş, bu anlamda **Ortadoğu**'dan da bir süre boyunca giderek **geri çekilme** sürecine girmekteydi.

II

YUNANİSTAN İÇİN CUNTA REJİMİ, KIBRIS İÇİN ATİNA'YA İLHAK PLANI

Yeryüzündeki yeni uluslararası uzlaşımlar, **Türkiye**'nin tam üstünde durduğu **Ortadoğu** yöresine kadar inerken, **Ankara**'nın bu gelişmelerin hâlâ dışında kalabilmesi yine ancak mucize olabilirdi.

Uluslararası **gelişim,** Türkiye'nin yapısında da kendi diyalektiğini **çift boyutlu** olarak gösterir:

1. **Vietnam'**da doğrudan doğruya **Birleşik Amerika** tarafından yönetilen bir **iç savaş** vardır. Aynı anda **Türkiye'**de de etkinleşen bir **sol'**un yanında **CHP** içinde de **ortanın solu** eylemi ortaya çıkmaktaydı. Varolan yapıda zaten yoğun biçimde görülen **iç çatışma dinamikleri,** bu koşullarda ancak daha da büyüyebilirlerdi.

2. Ortadoğu'ya **ABD** ve **SSCB'**yi karşılıklı olarak gittikçe yerleştirecek olan bir süreç, Ortadoğu'nun militer anahtarlarını ellerinde tutan **Kıbrıs'**ta da herhalde geniş boyutlu bazı tasarıları gündeme sürebilirdi.

Kıbrıs, uluslararası bir gerilimin zorunlu kıldığı tüm özelliklere fazlasıyla sahipti. Ortadoğu'da yeni **etki bölgeleri** doğdukça, **Batı'**nın **Kıbrıs'**ı doğal etkileşim çevresine alma gereksinimi aynı ölçüde büyür.

Oysa, **Kıbrıs'**ta **Batı'**yla **bütünleşme** bir yana, 1960'lı yıllarda ancak **Bağlantısızlık** anlayışı egemendir.

Özellikle Türkiye'nin **askeri müdahale** olasılıklarını dile getirdiği **1964 bunalımı** sonrasında **Makarios** da **Bağlantısız ülkelerle** ilişkilerini gittikçe arttırmıştı. **Asya-Afrika Dayanışma Konferansı,** 1967 Şubat'ında **Lefkoşe'**de toplanıyor ve **Sovyetler Birliği'**yle Başkan Nâsır'ın **Mısır'**ı da aralarında olmak üzere kırkı aşkın örgütün temsilcileri **Makarios'**un önderliğinde **Batı** ve **«emperyalizm»** karşıtı konuşmalar yapıyorlardı.

Yunanistan'da da 1967 ilkbaharında yeni uluslararası ortamı değerlendiren orta sol Başbakan **George Papandreu**, ilgi çeken bir açıklamada bulunur ([1]):

«**Kıbrıs** için bir **plan** hazırlanmış bulunmaktadır. Bu plan **NATO** ve **ABD**'yi ilgilendirmektedir. Adada hükümran bir **Türk askeri üssü** kurulması bahanesiyle plan adanın **taksim** edilmesini öngörmektedir. Kıbrıs'ta askeri bir Türk üssünün, silahlı Türklerin bulunmasına neden lüzum görülmektedir? Çünkü, **NATO** ile **Amerikalılar**'ın gayesi, **Türkiye** ile **Yunanistan**'ı, **Güneydoğu kanadı** içinde sıkı bir şekilde bağlamaktır.»

Yunan basınına göre, Kıbrıs'ta 124 kilometrekarelik bir **NATO üssü** kurulması ve bunun 66 kilometrekaresinin doğrudan **Türkiye**'ye verilmesi, toprakların **kanton**'lara bölünmesi ve Türkler'e geniş bir özerklik tanınması da planın öteki amaçlarını kapsamaktaydı. Makarios da, yeni tasarılara karşı **Çekoslovakya**'dan **silah** alıyordu. Bunlar Kıbrıs'ın bir dış saldırıdan korunması gerekçesiyle Rum Milli Muhafızları'na ve polise dağıtılmıştı. Ankara, Çek silahlarının B.M. Barış Gücü'ne teslimini istiyor, B.M. Genel Sekreteri U'Thant ve ABD'ye bu amaçla sürekli başvurularda bulunuyordu.

Sağcı ve **ilhakçı** Grivas'ın tersine, **bağlantısız** ve **bağımsız** bir Kıbrıs yanlısı **Makarios** bakımından Atina'da **Papandreu'**-nun iktidarı belli bir güvence ortamını sağlamıştı.

Oysa, 1967 yazına yaklaşılırken bu duyarlı denge birdenbire altüst olacaktır:

---

(1) Sarıca, Teziç, Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, s. 128

1. **Yunanistan**'da gittikçe **ulusalcı** ve **radikal** eğilimlere yönelen **George Papandreu** ve oğlu **Andreas Papandreu,** 28 Mayıs 1967'de genel seçime gidip büyük çoğunlukla iktidara geri gelmeyi umarlarken, beklenmedik bir olayla karşılaşırlar. Krala ve sağa karşı geniş bir dizi önleme başvuracakları anlaşılan **Papandreu**'lar, 21 Nisan 1967 sabahı bir **sağ askeri darbe**'yle devrilmişlerdi. Atina Radyosu'nda okunan bildiride, Papandreu'ların ülkeyi bir **kardeş kavgası**'na götürmek üzere oldukları ileri sürülüyor, komünistler kınanıyordu. Yunan halkıyla Batı'lıların çoğunun kanısı, Yunanistan'ı bir **cunta** yönetiminde bırakacak olan bu darbenin **ABD** haberalma örgütlerince yönlendirildiğidir (1).

Yunanistan böylece yedi yıl sürecek uzun bir **cunta rejimi**'ne giriyordu.

2. Yunanistan'da gerçekleştirilen askeri darbeden kısa süre sonra, **Türkiye**'ye adada belli bir **üs** verip karşılığında Kıbrıs'ı tümüyle Yunanistan'a bırakmayı öngören tasarılar, **Atina**'daki askeri yönetimin başbakan **Kollias** ile Türkiye Başbakanı **Demirel** arasında 9 Eylül 1967'de **Keşan** ve **Dedeağaç'ta** yapılan iki buluşmayla sonuçlanmıştı. Ne var ki, 99 mil karelik İngiliz üsleriyle bir bölüm Kıbrıs toprağının Türkiye'ye verilmesini ve Yunanistan'a bırakılan Kıbrıs topraklarında kurulacak olan 24 mil karelik bir NATO üssünde Türkiye'nin de asker bulundurabilmesini öngören bu tasarılar, **Ankara tarafından** olumlu karşılanmayacaktı.

Olaylar, bunların ardından, iplik söküğü gibi gelecektir.

---

(1) Konstantin Çukalas, **Yunanistan Dosyası**, İstanbul, Ant, 1969, s. 236-237

III

DEMİREL DE, KIBRIS'A ÇIKARMA GİRİŞİMİNİ YARIDA KESİYOR...

Gelişmeler, 1964'te Londra Konferansı'na gitmek üzere Kıbrıs'tan ayrılmasından sonra bir daha adaya sokulmayan **Denktaş**'ın Türkiye'den bir motorla 21 Ekim 1967'de gizlice **Kıbrıs**'a çıkması ve 31 Ekim'de de Rumlar'ca yakalanıp tutuklanmasıyla başlar. Rumlar, 14 Kasım'da serbest bırakacakları **Denktaş**'ın, **federasyon** ya da **taksim** için **Türkiye**'nin **askeri ağırlığı**'nı koymaya hazır olduğunu söylediğini ileri sürmekteydiler.

15 Kasım'da, Kıbrıs'ın Boğaziçi ve Geçitkale Türk köyleri, Rumlar tarafından **işgal** ediliyor, çarpışmalarda 24 Türk can veriyordu. Bunun üstüne de 1964'te yaşanan dramın bir benzeri sahneye çıkıyordu.

Demirel hükümeti, kanlı olaylar nedeniyle 16 Kasım 1967 sabahı **Kıbrıs'a müdahale** kararı alıyor; TBMM de, onsekiz saat süren gizli görüşmeler sonunda hükümetin **Kıbrıs'ta silahlı kuvvet** kullanma yetkisini bir daha doğruluyordu. Ancak, basında ABD **6. Filo**'sunun Kıbrıs'la Türkiye'nin arasında yeniden dolaşmaya başladığı haberleri yer almaktaydı.

Ankara, 17 Kasım'da **Atina**'ya bir **nota** vererek Kıbrıs'ta düzenin sağlanması için ne gibi önlemler düşündüğünü soruyor; 18 Kasım'daysa **Türk jetleri** Kıbrıs üstünde alçak uçuşlar yapmaya başlıyorlardı.

Sovyet Komünist Partisi yayın organı **Pravda,** durumu 19 Kasım 1967'de şöyle yorumluyordu ([1])

«**Cunta**'nın Yunanistan'a getirdiği rejim sadece Yunan ulusu için bir **trajedi**'den ibaret değildir. Bu rejim Doğu Akdeniz'deki durumu vahimleştiren etkenlerden biridir. Kıbrıs'taki son olaylar sırasında Rum basını Atina'daki faşist yöneticilerin entrikasını açığa vurmuştur. Gerçekten, **Yunan cuntası,** Ada'daki adamı General **Grivas**'a **Rum hükümetinin fikrini bile almadan** harekete geçmesi için talimat vermiştir. Yunanlı diktatörlerin, Amerikalı emperyalistlerden direktif aldığı aşikardır. Amerikan emperyalizmi de Ada'da gerginliğin devamını arzuladığı için **Altıncı Filo**'yu Akdeniz sularında bir **gerginlik** unsuru olarak dolaştırmaktadır.»

Kıbrıs, bir **Türk - Yunan çatışması**'nın da ötesinde, yoğun bir **ABD/SSCB çatışması**'na konu olmaktaydı. Türkiye, 17 Kasım'da Yunanistan'a verdiği notada, Kıbrıs'a yasalara aykırı olarak gizlice sokulan **12 bin Yunan askeri**'nin derhal geri çekilmesini istiyor, **Grivas**'ın da görevden uzaklaştırılmasını öneriyordu.

Yunanistan, 23 Kasım 1967'de Türkiye'nin notasını reddederken, bu kez Kıbrıs Rum yönetimi de, Türk uçaklarına karşı yine **B.M.**'ye başvuruyordu. Bunlar karşısında, Başbakan **Demirel**'in aynı gün Türkiye'nin **çıkarma birlikleri**'ne **denize açılma** emrini verdiği; **Başkan Johnson**'un da özel temsilcisi **Cyrus Vance**'ı Ankara'ya göndererek bir daha uyarıda bulunduğu görülecekti. **Vance,** Kıbrıs'a yapılacak **müdahale**'de **Türk ordusu**'nun **ABD** silah ve donanımını kullanmasının, **ikili anlaşma-**

---

(1) Sarıca, Teziç, Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** s. 145

lara aykırı olacağını yinelemiş ve Türkiye'nin adada hiçbir girişimde bulunmamasını istemişti. B.M. de, tarafları «durumu vahimleştirecek her türlü hareketten uzak durmaya» çağırmaktaydı.

Bunun üstüne çıkarma birlikleri o gün yeniden yoldan geri çevrilirken, Türkiye, Kıbrıs'ta yasa dışı olarak bulunan **Yunan birlikleri**'nin en geç üç ay içinde **geri çeklimesi**'ni ve Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığıyla Londra ve Zürih Andlaşmaları'nın varlığının tanınmasını şart koşuyordu.

Vance'ın çabalarıyla **bunalım Kasım** sonunda bu ilkelere oldukça yakın çözümlerle kapanıyor; Yunan birlikleri 950, Türk birlikleriyse 650 kişlik kontenjanlarına uygun duruma getiriliyordu.

13 Aralık 1967'de Kıbrıs'taki son komando birliği de adadan ayrılırken, kuzey **Yunanistan**'daki birliklerin bu kez **Kral Konstantin**'in emrinde **cunta**'ya karşı ayaklandığı görülür. Kral, halktan askeri rejimi devirip demokrasi ve özgürlüğü sağlamalarını istemekteydi. Ne var ki, **cunta** bu girişimi kısa sürede bastıracak ve **Kral,** Kavala'dan özel bir uçakla **Romanya**'ya kaçmak zorunda kalacaktı.

Olaylar dizisi, 1967 yılı biterken bu zincire birkaç halkayı daha ekler:

● TBMM'de Dışişleri Bütçesi konuşulurken, Güven Parti'li Coşkun Kırca, **«Kıbrıs bunalımında Sovyetler**'in —üstü kapalı biçimde— **Türkiye**'nin **Kıbrıs'a çıkmasını istediğini»,** buna karşılık «ABD'nin, silahlarını kullanamayacağı konusunda Ankara'ya bir uyarıda bulunmadığını» ileri sürecekti. G.P. söz-

cüsüne göre, **Türkiye** eğer **NATO**'dan ayrılırsa, **Kıbrıs** da «**Amerika**'nın yardımıyla» **Yunanistan**'a bağlanırdı.

● Kasım Gülek, Yunan cuntasının dünyada hiç tutulmamasının Türkiye için bir **fırsat** olduğunu savunarak, Ankara'nın cuntayla işbirliğini öneriyordu.

● Barış Gücü'nün görev süresi B.M.'de bir daha uzatılırken, **Kıbrıs Türk Topluluğu** da ilk kez 28 Aralık 1967'de **Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi**'ni ilan etmekteydi.

Kıbrıs böylece **bunalımlı dönemler**'in **olmazsa olmaz** nitelikteki sorunu olarak, gündeme girdiği kadar hızlı biçimde gündemden uzaklaşıyordu.

IV

YUNAN CUNTASI'YLA KIBRIS'IN SİVİL SOL KESİMLERİ NASIL BİRBİRİNDEN KOPTU?..

Atina cuntası'yla **Batı**'nın **Kıbrıs**'a ilişkin tasarılarını yeniden **sonuçsuz** kılan 1967 yılındaki olaylar dizisinin özelliği, **Kıbrıs**'ın **sivil kesimleri**'yle **Yunan sağ ideolojisi**'nin arasına büyük bir **duvar** çekmiş olmasıdır. Kıbrıs'ın komünist **AKEL** Partisi de, **Makarios** da bundan sonra bir daha adanın **Yunanistan**'la birleştirilmesinden hiç söz etmeyecek ve tüm siyasal ağırlığı **bağımsız** ve **bağlantısız** bir **Kıbrıs** tezine vereceklerdir.

Atina cuntası, Kıbrıs'ta belirginleşen yeni eğilimler karşısındaki hoşnutsuzluğunu, üç yıl süren bir iç çekişmeden sonra, 1970 yılının Mart'ında **Makarios**'a karşı bir **suikast** girişimi

düzenleyerek gösterir. Helikopterine makinalı tüfekle ateş açılan Makarios, suikastten kurtulacak, pilot ise yaralanacaktı. Bunun ardından **Enosis yanlısı** 11 kişi gözaltına alınacak ve suikastı **ABD** ve **İngiliz** görevlilerinin de yardımıyla düzenlediği ileri sürülen eski içişleri bakanı **Yorgacis** ölü olarak bulunacaktı.

Makarios'a neden böyle bir **suikast** düzenlendiğini, İngiltere'nin **The Guardian**'ı 1970 ilkbaharında şöyle değerlendirecektir ([1])

«Makarios öldürüldüğü takdirde Ada birbirine girecekti. Böylece bu durumda **C.I.A.** işe müdahale ederek Ada'da yeni bir **rejim**'in kurulmasını sağlayabilirdi. Bu rejim belki de Yunanlı subayların bulunduğu Kıbrıs ordusunun desteğiyle kurulur ve C.I.A. eğilimli bazı politikacılar da önemli bakanlıklara getirilirdi.»

The Guardin'a göre, «Makarios, **Enosis'**i geri plana itmiş ve ortadan kaldırmıştır. Oysa, **Enosis,** CIA'nın bu kadar önem verdiği **NATO'**nun **güneydoğu kanad'**ında **güvenlik** sorununu çözecekti.»

Kıbrıs, böylece, bir başka **bunalım** anında yeniden ortaya çıkmak üzere yine **sistemin çözümsüz** sorunu olarak kalmıştı.

Oysa, Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 1970 Mart'ında **federasyon** tezinden tümüyle vazgeçerek, **Kıbrıs'**ta **«bağımsız** ve **bölge muhtariyeti** esasına dayanan **üniter devlet»** formülünü bile kabul etmiş bulunmaktaydı ([2]).

---

(1) Sarıca, Teziç, Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, s. 165

(2) **A.g.k.** s. 168

11

SOL'DA «GENİŞ CEPHE» TEZİ VE TİP DIŞI ÖRGÜTLENMELER SAHNEYE ÇIKIYOR

I

TİP VE SOL SIKIŞIRKEN...

1968 YILI, Türkiye'de AP'nin liberal/kapitalist programı karşısında farklı **devrim stratejileri**'nin özellikle sol kesimlerde geniş tartışmalara ve uzlaşmazlıklara yol açtığı dönemdir.

Sağ'dan gelen **baskı** ve **terör** giderek **Meclis** sıralarına kadar sıçramıştı. Özellikle NATO'nun kuruluşunun yirminci yılı nedeniyle **«Türkiye'nin NATO'dan ayrılması»** kampanyasını yürüten **TİP** sözcülerine karşı, belli aralarla sert tepkiler gösteriliyordu. Tepkiler, günlük yazılarına karşı dokunulmazlığı dolayısıyla doğrudan dava açılamayan yazar milletvekili **Çetin Altan**'a yoğun biçimde yöneltilir. Yargılanmak üzere Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılması isteği, Meclis komisyonlarında sabahlara kadar süren tartışmalar doğurur. 19/20 Şubat 1968'de sabaha karşı komisyon tartışmaları bir karar aşamasına gelirken, Altan'ın yaptığı uzun savunma konuşmasının ardından, Meclis'teki en büyük olaylardan biri patlak vermişti. Yazar tar-

taklanıp yere düşürülüyor ve ayaklar altında çiğnenmek üzereyken ancak CHP'lilerin yardımıyla kurtarılabiliyordu [1]. **Çetin Altan'ı** ayaklar altından kurtaranların arasında, CHP'nin ileri-ci niteliğini yitirmesini protesto amacıyla bir zamanlar istifasını veren ve **ortanın solu'na** açılış üstüne yeniden partiye dönen **Dr. Kamil Kırıkoğlu** da yer alıyordu.

24 Şubat 1968'de, **TİP** güdümündeki **FKF'nin** İstanbul'da Kurtuluş alanında düzenlediği **Kurtuluş Mitingi,** saldırılar sonucu, elliye yakın kişinin yaralanmasıyla bitiyordu.

İslâm'cı gruplar elindeki **MTTB,** bunlara karşılık olarak, 3 Mart 1968'de İstanbul'da **Şahlanış Mitingi'ni** düzenlemekteydi. **Gençlik,** sol ve sağ kesimleriyle alanlardaydı. Şahlanış Mitingi'ni yapanlara göre, Türkiye'yi bir **Küba,** bir **Vietnam** durumuna getirmek isteyenler vardı. Ama buna yer verilmeyecekti.

Bu arada, **İslâm'cılar** ile **milliyetçiler** arasındaki bağlar da giderek kopmaktadır [2]

● **İslâm'cılar** Bursa'da 24-25 Şubat 1968'de düzenledikleri **Büyük Din ve Mukaddesatçılar Kurultayı'nda** artık kendi strateji ve taktiklerini tartışmaktaydılar.

● **Türkeş'in milliyetçi** ekibiyse, **Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin** İzmir'de 31 Haziran 1968'de yaptığı kongrede, **İslâm'cılar** ve **AP'liler** önünde son iktidar savaşımını veriyordu. Ne var ki, toplantıda genç destekçilerinin **yüce başbuğ** haykı-

---

(1) Çetin Altan, **Ben Milletvekili İken...,** Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 337 ve sonrası

(2) Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi?** Ankara, İleri Yayınları, 1971, s. 134-140

nışlarına karşın, **Türkeş**'in milliyetçileri **Dernek**'ten uzaklaştırılıyorlardı. Milliyetçi ideolojinin gençlik kesimindeki **vurucu güç'**ünü oluşturmak üzere **Ülkü Ocakları**, bu tasfiye olayından az sonra kurulacaktı.

Cumhurbaşkanı **Sunay**, aynı günlerde, **Suudi Arabistan**'ı ziyaret eden ilk **Türkiye Cumhurbaşkanı** olur.

Basında ise, **İslâm'cı** politik eylemlerin ve yayın çalışmalarının büyük çapta **Suudi Arabistan**'la **ABD** sermayesinin egemenliğindeki **Aramco** petrol şirketinden sağlanan katkılarla gerçekleştirildiği bildiriliyordu.

II

YENİ DEVRİM STRATEJİLERİ VE GENİŞ CEPHE

Dinci ve **sağ** saldırılar yoğunlaştıkça, solda **demokratik** araçları kullanarak iktidar savaşlarının yürütüleceğini savunan sosyalist **TİP**'in durumu da sarsılmaya başlayacaktır.

Özellikle hızlı, kısa süreli, etkin çözüm isteyen **yeni sol** gruplar, giderek **yeni devrim stratejileri** geliştirilmesinden yanadırlar.

Nedir **devrim**'in yolu?

TİP'in **Malatya**'da yapılan Büyük Kongresi'nde Aybar'la Aren ve Boran gruplarına karşı da açıkça ortaya çıkarılmış bulunan yeni tez, **geniş cephe** stratejisidir. **Geniş cephe'**yi sa-

vunanların başında gelen **Mihri Belli,** aynı tezi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri önünde yaptığı bir konuşmada ayrıntılarıyla açıklamış bulunmaktaydı ([1])

> «Eğer bizler **geniş cephe** stratejisine yönelmezsek, Türkiye'de sosyalizm kurulamaz. Bütün eylemlerimiz bir çeşit **sol gevezelik** olmaktan ileri gidemez. Ülkemiz **tam bağımsız** olmadıkça **sosyalizm** kurulamaz.»

Sosyalist eylemde **öncü**'nün, işçi partisinin politik örgütü olması gerektiği yolundaki TİP tezlerini, Belli, **sol gevezelik** sözüyle nitelemekteydi. O'na göre, kimin **öncü** olacağını belirleyen, eylemin ortamı ve o arada alana çıkacak güçlerin durumudur.

Gittikçe bunalan **gençlik** kesimlerinde yaygınlaşmaya başlayacak olan sosyalizm'den önce tam bağımsızlığı öneren Belli'nin stratejisinin nedenleri de şöyle açıklanır ([2]).

> «Türkiye bugün **sosyalist** bir **mücadele** yapacak aşamada değildir. Türkiye'nin **feodal yapısı** ve **yarı bağımlı** olması buna engeldir. O halde, önce **anti-feodal** ve **anti-emperyalist** mücadele verilmelidir. İlk sorun, **demokratik özgürlükler**'in ve **bağımsızlık**'ların sağlanmasıdır. **Sosyalizm**'e ancak bu aşamaya gelindikten sonra geçilecektir. **Anti-emperyalist** mücadele, **devrimci** eylemin **milli** olmasını gerektirir. Bu nedenle **anti-emperyalist** mücadeleye, işçi sınıfından başka bütün öteki **milli güçler** de katılacaktır. **Sınıflararası** bir **ittifak,** bir **güç** tesisi söz konusudur.»

---

(1) **A.g.k.**, s. 96; **Türk Solu Dergisi 1977 Yıllığı**'ndan alıntı.

(2) Dr. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler,** Ankara, Toplum Y 1971

Türkiye'yi **kapitalist üretim ilişkileri**'nin geliştiği bir toplum olmak bir yana, ancak **feodal** sayan bu anlayışa göre, ilk yapılması gereken işlerden biri de, ulusal güçlerin iktidarında ülkede köklü bir **toprak reformu**'nun gerçekleştirilmesidir. Dış ilişkilerde de Türkiye'yi **bağımlı** kılan bütün nedenler ortadan kaldırılmalı, başka bir deyişle, önce **ulusal** düzeyde **bağımsızlık** ve **demokrasi**'ye dönük atılımlar gerçekleştirilmelidir.

Yeni sol görüşler, politik sorunlarla yıldan yıla daha fazla ilgilenen **gençlik** kesimlerinde **yankı uyandırmakla** kalmıyor, yeni adların ortaya çıkışına da yol açıyordu. AP Genel İdare Kurulu üyesi ve milletvekili **Sadık Perinçek'in** oğlu, Ankara Hukuk Fakültesi asistanı **Doğu Perinçek**'in adı da yine bu strateji değişiklikleriyle birlikte duyulur. Mihri Belli'nin **geniş cephe** tezinin ilk işlerinden biri de, Fikir Kulüpleri Federasyonu **FKF'nin** Ankara'da 27 Mart 1968'de yapılan kongresinde, **geniş cephe'**-ci **Perinçek**'in genel başkanlığa seçilmesi olmuştu.

Bu olaydan kısa süre sonra, genellikle **Kemalist** kanatla bütünleşmiş bulunan belli başlı gençlik ve öğrenci kuruluşlarıyla FKF ve DİSK, **27 Mayıs Milli Devrim Derneği**'nin öncülük etmesiyle, **Devrimciler Güç Birliği** (Dev-Güç) örgütünde bir araya getirilirler. Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) Genel Başkanı olarak **Dev-Güç'**ün de başkanlığını üstlenen **Prof. Bahri Savcı**'yla Genel Sekreter olan MBK üyesi senatör **Kadri Kaplan,** Dev-Güç'ün savaşım alanlarını şöyle duyurmuşlardı ([1])

«**Din sömürücüleri**'yle savaş,
Emperyalizm'in her çeşit tahakkümüyle savaş,

---

(1) Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi?**, s. 97

Kemalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının yarattığı her çeşit sömürüyle savaş,
Keyfi idare'yle savaş.
Cehalet'le ve mevcut **eğitim** düzeniyle savaş...»

Dev-Güç'ün 11 Nisan 1968'de yayınladığı ilk genelgede de, «**anti-emperyalist** ve **anti-feodal** bütün devrimci güçlerin, **geniş cephe**'de, **bölgesel örgütler** halinde geliştirileceği» belirtiliyor; **Ulusal burjuvazi**'nin tüm kesimlerinin bu savaş için kazanılmaya çalışılacağı ekleniyor ve **uyarma, direnme, gösteri, saldırı** biçiminde basamaklanan eylemlerle, «her **saldırı**'ya daima ve en azından aynı sertlikle **karşılık** verileceği» açıklanıyordu.

İstanbul Üniversitesi'nde 1960 ilkbaharındaki ilk kanlı olayların çıktığı **28/29 Nisan** nedeniyle 1968'in 28 Nisan'ında Dev-Güç de Ankara Zafer alanında ilk mitingini düzenler. Ne var ki, daha miting başlarken **MTTB** başkanının yönetimindeki **İslâm'cı gruplar, AP milletvekili Hasan Aksay**'ın denetiminde kürsüye kadar erişen bir saldırıya girişiyorlardı. Saldırıcılar geri çekilirken hoparlörlerin tellerini de kesmişlerdi. MBK'li senatör Mucip Ataklı'nın güvenlik güçlerinden istediği yardım yanıtsız bırakılıyor ve çıkan çatışmalar sırasında elliye yakın ilerici genç yaralanıyordu.

Sosyalist **TİP**'le ulusalcı asker-sivil aydınları ve gençliği bir araya getirmeyi tasarlayan **Dev-Güç**'cü kesim arasında da giderek uzlaşmazlık büyürken; **ortanın solu**'na yönelen **CHP**'de de, **tepeden inmeci** diye nitelenen gruplara karşı, Prof. **Turan Güneş**, Prof. Dr. **Besim Üstünel**, Doç. Dr. **Halûk Ülman,** Dr. **Deniz Baykal** ve arkadaşlarından oluşan **mülkiye cuntası** - tümü de S.B.F.'de görev almış bulundukları için gruba bu ad takıl-

mıştı - açıkça cephe alıyordu. **Ondörtler**'den CHP milletvekili **Orhan Kabibay**'ın dile getirdiği, «ne kadar **sol** birikimi hazırlarsanız hazırlayınız, eğer o birikim, **devlet'in** başındaki devrimcilik anlayışı **sıfır** olan **katsayı**'yla çarpılırsa, **sonuç** yine **sıfır** olur» tezine [1] özellikle tepki gösteren **Prof. Güneş** ekibi, partiyi **aşağıdan yukarıya doğru** örgütleyen ve **resmi ideoloji**'yle son bağlarını da koparmaya çağıran ayrı bir çizgiyi önermekteydiler.

Gerilim, yoğunlaşıyor ve **sol**'un değişik kesimleri somut **seçimler** yapılmasının kaçınılmazlaştırılacağı noktaya yaklaştıklarını anlıyorlardı.

III

BATI'DA ÖĞRENCİ BAŞKALDIRISI, DOĞU'DA PRAG İLKBAHARI BUNALIMLA KAPANIYOR

Gerilimi tırmandıran etken, kuşkusuz, salt Türkiye'nin **iç dinamikler**'i değildir. 1960'ların sonlarına doğru, tıpkı 1950'ler sonlarında olduğu gibi, **Batı**'da da, **Doğu'da** da **blok içi çatışmalar** yoğunlaşıyorlardı.

Batı'da özellikle **Fransa**'nın ulusalcı önderi **de Gaulle,** soğuk savaş biterken, **ABD** ve **SSCB** önünde gittikçe **özerkleşen** güçlü ve birleşik bir **Avrupa** düşüncesini dilegetirmekteydi. De Gaulle'e göre, Avrupa, **Angloamerikan** etkilerine bırakılamaya-

---

(1) Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a,** İstanbul, Koza Yayınları, 1976, s. 386

cak olan bir **ayrı dünya kıtası**'ydı. **Uygarlık** gerçek anlamıyla **Avrupa**'da biçimlenmiş, **çoğulcu demokrasi** orada gelişmiş ve **Sanayi Devrimi** yine aynı kıtada boyatmıştı. De Gaulle açısından, **Avrupa**'yı dünya çapında yeni **emperyalist** tutkular ardında koşan güçlerin hegemonyasına bırakmak olanaksızdır. **Avrupa**, kendi kişiliği içinde, **Avrupa**'lı kalmalı ve **Avrupa'lıların olmalı**'dır.

Fransız ulusal önderinin Avrupa'sı salt **Fransa, F. Almanya, Belçika, Lüksemburg, Hollanda** ya da **İtalya**'yla sınırlı dar bir AET biçiminde de düşünülemezdi. De Gaulle'ün tasarladığı **uygarlık** alanı, **Urallar** ve **Altaylar**'a kadar bütün **Doğu Avrupa** ve **Sovyetler Birliği**'ni de kapsamına alabilen geniş bir **Avrupa**'dır. Fransız başkanı, **NATO**'da yoğun bir **ABD hegemonyası**'nın bulunduğu gerekçesiyle **Fransız askeri gücü**'nü **NATO**'nun **kaynaşık güç**'ünden çekmekte ne denli titizse; **Sovyetler Birliği**'yle etkin bir **diyalog** kurmaya da o ölçüde özenliydi. Fransa'da önemli ağırlığı bulunan **Fransız Komünist Partisi**'nin varlığının, bu tavırda ayrı bir neden olduğu da söylenebilir. **Moskova**'ya anlayışlı davranan Fransız devlet başkanı, buna karşılık, **Birleşik Amerika**'nın Avrupa'daki doğal uzantısı saydığı **İngiltere**'nin **AET** üyesi olmak amacıyla yaptığı tüm başvuruları sürekli **veto** etmekteydi.

De Gaulle, Vietnam savaşını hızla tırmandıran **Johnson'u** açık biçimde eleştiriyor ve **Fransa**'nın bir zamanlar Başkan **Ho**'nun **Kuzey Vietnam**'ı önünde düştüğü **yenilgi**'ye, **ABD**'nin de ergeç sürükleneceğini savunuyordu. Fransız Başkanı, Vietnam savaşını, **Birleşik Amerika**'nın yeryüzüne karşılıksız **ABD dolar**'ları yayarak finanse ettiği inancındadır. Fransız Maliye Bakanı **Valery Giscard d'Estaing** ve Başbakan **George Pompi-**

dou'nun katkılarıyla o yıllarda geliştirilen tezlere paralel olarak, **De Gaulle, karşılıksız** dolar akımlarının Batı Avrupa'da büyük bir **parasal yığılım** ve **uluslararası enflasyon**'la sonuçlanacağını belirtiyordu. Bunu önlemenin yolu, **Fransa**'ya göre, **Batı** para sisteminin **ABD doları'na bağlı** olmaktan çıkarılması ve **altın**'ın uluslararası ana **ödeme birimi** durumuna getirilmesidir.

Son çözümde, **de Gaulle**'ün **Fransa**'sı, **ABD** yörüngesinde belirlenen bir uluslararası **sistem** için, en açık tehditti. **Avrupa ulusalcılığı**'nın bu son büyük adamı, bir yerde **ABD'**ye **meydan** okuyordu.

Meydan okumalar, **Doğu Avrupa** içinde de eksik değildir. **Macaristan** olaylarının izi, 1960'ların **barış içinde yanyana yaşama** politikalarıyla birlikte dünya sosyalist sisteminde önemli ölçüde silinmiş bulunuyordu. **Moskova, Çin**'le çatışıyor, ABD ve Batı Avrupa'ya yakınlık gösteriyordu. Buna paralel biçimde de, **Prof. Liberman** gibi Sovyet iktisatçılarının öncülük ettikleri daha özgür bir **sosyalist piyasa ekonomisi** kavramı SSCB ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinde ön plana çıkmıştı. Liberman, uzun süre Kruşçev'in de desteğiyle, **sosyalist üretim** ilişkilerine sahip bir sistemde de kişisel ve bireysel **katılım**'ın uygulanabileceğini savunuyordu. Liberman'a göre, **sosyalist** ekonomi, **plan**'ı ancak çok genel bir **yönlendirici** olarak almalı ve **uygulama**'da - geniş bir esneklikle - kendisinden bekleneni yine kendisi belirlemelidir. Amaçlara erişmek için de, bu yöntemle yaratılan **ek artık değer** ya da **kâr,** onu üreten işçi ve yöneticiler arasında bir ölçüde bölüşülmelidir.

Ekonomik özgürleşme sürecine, **Çin**'in gösterdiği tepki, bunları tümüyle **revizyonizm** saymak oluyordu. Buna karşılık, ekonomik alanda merkezci/bürokratik denetimin kırılması, sos-

yo/politik ve kültürel düzeyde hem SSCB içinde nükleer fizikçi **Andrei Sakharov** gibi tanınmış bilim adamlarının [1], hem de özellikle **Aleksandr Soljenitsin** gibi - Stalin döneminde çalışma kamplarında tutulan - yazar ve sanat adamlarının, **özgürlük** sorununu gündeme sürmeleriyle sonuçlanmıştı [2]. Özellikle **bağımsız** bazı dergilerde çizgi dışı yepyeni yazılar, konular, yazarlar beliriyordu.

Sosyalist düzendeki özgürleşmenin **Doğu Avrupa**'daki en ilginç yansıması 1968 başlarında **Prag ilkbaharı** diye tanımlanan olaydır. Çek Komünist Partisi Merkez Komitesi 1968 Ocak ayında **«yeni bir sosyalizm»** tasarısını ele alıyordu. Polonya ve Macaristan'da da benzerleri görülen canlı bir felsefe, sanat ve düşünce döneminin ardından, Çekoslovakya'da merkezci/bürokratik mekanizmalara duyulan tepki, **Aleksandr Dubçek** adlı genç bir Çek Komünist Partisi yöneticisinin kimliğinde somut anlatımını bulmuştu. Hızla parti önderliğine yükselen Dubçek, yılların yaşlı ve yorgun merkezci kadrolarını birer birer değiştiriyor; yönetimde, partide, basında, radyo ve televizyonda **özgürlük**'le beslenmiş bir sosyalist düzene yönelişi dile getiriyordu [3].

Batı Avrupa solunun, **Prag ilkbaharı**'yla başı dönmüş gibiydi.

---

(1) Andrei D. Sakharov, **Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama,** İstanbul Sander Yayınevl, 1969, s. 32 ve sonrası.

(2) Aleksandr Solzenitsin, **İlk Çember,** Iki cilt, İstanbul, E Yayınları, 1968-1969.

(3) Roger Garaudy, Dubçek, Ota Şik, Richta Chainalik, Husak, Hajek, Goldstuecker, **Prag 1968,** İstanbul, E Yayınları, 1968, s. 9 ve sonrası

Oysa, **dünyanın aklı,** Batı'daki **ulusalcı direniş** için de, Doğu'daki **özgürleştirici** eğilimler için de yeni tasarılar ardındaydı.

Depremler, 1968 ilkbaharında ardardına geldiler.

1. **Batı Avrupa'**da önce **gençlik** kesimleri birdenbire bir **yeni sol** eylemi başlattılar. Onların tanrısı ne **İsa'**ydı, ne de **Marx.** Alman kökenli ABD filozofu **Herbert Marcuse'**nin görüşlerini büyük çapta benimseyen yeni sol gençlik eylemcileri, Marx'ın tüm umudunu bağladığı **işçi sınıfı'**nın Batı dünyasında devrimci sınıf olmak bir yana, ancak burjuvalaştığı kanısındaydılar. **Sistem,** kapitalizm'in yarattığı **artık değer'**den önemli paylar vererek **işçiler'**i kendisine **ortak** duruma getirmişti [1].

Öyleyse, XX. yüzyıl ikinci yarılarının **yabancılaşma** bunalımları nasıl kırılacak, **devrim'**e kim **öncülük** edecekti?

Kuşkusuz, öncelikle **gençler...** Zira, onlar daha sistemin çarkları arasına girip pay almamış ve özlerindeki devrimci dinamizmi yitirmemişlerdi.

İlk aşamada Federal Almanya'nın Berlin'deki **Özgür Üniversite'**sinde başlayan gençlik başkaldırısı, en büyük patlamasını, **Fransa'**da, Paris'in göbeğindeki **Sorbonne Üniversitesi'**nde 1968 Mayısında gerçekleştirecekti. **Daniel Cohn-Bendit** adlı bir öğrencinin öncülük ettiği eylemde, fakülteler işgal ediliyor; barikatlar kuruluyor, silahlar sahneye çıkıyordu. Paris, **1871 Komün'**ünden beri tanık olmadığı bir **başkaldırı** ve **şiddet** karşısındaydı. **De Gaulle'**ün, yurt dışında bulunduğu bir sırada patlak veren gençlik eyleminin asıl amacının ulusalcı iktidarı olduğunu anla-

---

(1) Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan**, İstanbul, May, 1968, s. 9 ve sonrası

ması herhalde zor olmamalıydı. Gençler, **sol** sloganlar söylüyorlardı ama **yeni sol** sloganlar... Fransız işçi sınıfıysa, onlardan gelen başkaldırı çağrılarını, Komünist Partisi'nin uyarılarının da etkisiyle, belli bir kuşku ve dikkatle uzaktan izlemekle yetiniyordu.

De Gaulle, Paris'e döner dönmez, «**Devrim** başka, **maskaralık** başka...» diyecektir. Gerçi, gençlerden «**Maskara, sensin**» yanıtını alacak ve onların üstüne yürüyecektir. On milyona yakın Fransız işçisiyse, F.K.P.'nin verdiği işaretle fabrikaları işgal edip güvence altına alıyor; işçi sınıfının arasına dıştan karışma ve kışkırtmalar olmasına izin verilmeyeceğini açıklıyordu.

Fransa'da, gençlik eylemi ancak zorlukla dengelenebilmişti. Ne var ki, benzer eylemler çoğu Batı Avrupa ülkesinde de yinelenecekti. De Gaulle, sarsılmaz görünen otoritesini yıkıp aşan bu eylemi bastırmasına karşın, **düşüş** sürecindedir. Fransız cumhurbaşkanı, başına beklenmedik bir olay daha gelirse, ulusalcı kesimlerin **Pompidou'**nun yönetimine girmesini, o da bir suikastle karşılaşırsa - aynı zamanda kültür bakanlığını üstlenen - romancı **Andre Malraux'**nun Fransa'nın başına geçmesini vasiyet etmektedir.

Batı sistemi açısından, **yeni sol,** Sovyetler'e bağımlı olmakla eleştirilen geleneksel **komünist partileri'**ne indirilmiş bir **salvo'**nun yanı sıra, **De Gaulle** türü **özerk ulusalcı** ideolojik başkaldırıları yokeden bir eylemden başka bir şey olamamıştı.

2. Dünya toplumları, 1968 yazında **Doğu'**da da **ilkbahar'**ın sonunu izliyorlardı. Sovyetler, Dubçek'e yaptıkları uyarılarda bu **özgürleşme** sürecinin giderek bir **burjuva** rejimine yöneleceğini öne sürüyor ve en sonunda **Varşova Paktı** birlikleri 21 Ağustos

1968'de **Çekoslovakya**'ya giriyorlardı. **Dubçek** görevden ayrılıp bir süre sonra büyükelçi olarak Ankara'ya gönderilecek; **Prag ilkbaharı**'nın **Ota Şik** gibi iktisatçı ve düşünürleriyse Batı'ya sığınacaklardı. Yönetimi devralanlar, özgürleştirme görüntüsünün ardında, Çekoslovakya'yı bir burjuva toplumuna dönüştürme tasarılarının yattığını savunmaktaydılar.

Arta kalan, yine bir çekişme, tartışma ve kopmalar zinciridir. Örnek olarak, **Fransız Komünist Partisi**'nin yazarı **Roger Garaudy** bile **Sosyalizmin Büyük Dönemeci** diye nitelediği bu olayı eleştiriyor; **sosyalizm**'in özellikle **Stalin** ve sonrasında Doğu Avrupa'da sürüklendiği **merkezci/bürokratik baskı**'yı kınıyor ve etkin bir çözümün, ancak kıyısız bir gerçekliğe açılmakla bulunabileceğini söylüyordu (1). Fransa'da **Jean-Paul Sartre,** öteki Batı'lı ülkelerde çeşitli düşünürler Çekoslovakya'ya Varşova Paktı birliklerinin girmesini şiddetle protesto ederken, ilk kez **Fransız Komünist Partisi**'yle **İtalyan Komünist Partisi** Moskovaya karşı belli ölçüde **eleştirel** bir tavır alıyorlardı.

1950'lerin **Eisenhower Doktrini,** Batı'lılara bakılırsa, **Brejnev Doktrini**'yle bütünleşmişti. **ABD** ve **Sovyet** düşüncesine göre **sistem içi sorunlar,** sistem'in ancak **merkez**'deki güç odaklarının çözecekleri sorunlardı. Onlara, dıştan karışılamazdı.

De Gaulle ya da **Dubçek,** uygulamada **iki kutuplu** dünyanın dışına düşmüşlerdi. Gideceklerdi.

---

(1) Roger Garaudy, **Sosyalizmin Büyük Dönemeci,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970, s. 121 ve sonrası

Yıllar sonra ortalık durulduğunda, dünya kamuoyu bir zamanların büyük devrimci önderi **Cohn-Bendit'**yi **Hollywood'**ta kovboy filmlerinin figüranlığını yaparken de görecekti.

Marcuse de, dünya devriminin gizilgücünü oluşturması beklenen gençlerin, kendisini hiç bir zaman gerçek özüyle anlayamadıklarından yakınabilirdi ancak...

Önemli olan, **sistemsel ilişkiler'**in 1968 sonlarında genellikle sistemleri **pekiştirici** sonuçlar verirken, sistemle çelişkili güçler arasındaki uzlaşmazlıkları da gittikçe keskinleştirmiş oluşudur. Fransa'da Komünist Partisi önderlerinden **Duclos,** gençlerin ABD haberalma örgütleri ve çeşitli ajanlar eliyle kışkırtıldığını söylüyor; **yeni sol'**da direnenlerse, komünist partilerinin merkezci bir yapı içinde bürokratik ve tutucu organizmalara dönüştüğünü ileri sürebiliyorlardı.

O arada da, üniversitelerde büyük reformlar yapılıyor, dersler çok daha canlı ve düzenin yeni gereklerine uygun biçimlere getiriliyor; üniversite yönetiminde gençlere kesin söz hakkı tanınıyordu.

IV

İSTANBUL'DA ÜNİVERSİTE İŞGALİ, SİLAHLI SALDIRILAR, ABD VE 6. FİLO'YA TEPKİLER

Batı'daki başkaldırıcı gençlik eylemleriyle Doğu'daki Prag ilkbaharı, 1968 Türkiye'sinde yankılarını yapmakta gecikmeyeceklerdi.

Türkiye'de Mayıs sonlarında bazı fakültelerde ilk **boykot**'ların başladığı yüksek öğrenim kurumları, 1968 Haziran'ına **İstanbul Üniversitesi'**nin tümünü kapsayan öğrencilerin **genel işgal**'liyle girmekteydiler. Başlangıçta, gençlere göre, girişilen eylemler ne bir **sağ,** ne de **sol** sorunuydu. Sorun, **eğitim reformu'**nun ne zaman gerçekleştirileceğiyle ilgiliydi. İşgali gerçekleştiren gençler, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli'yle, kurdukları **komiteler** aracılığıyla görüşmeler yapıyor; tüm fakülteler için **ayrıntılı reform** istekleri düzenliyorlardı. İstanbul Üniversitesi'ndeki eylem öteki kentlerin üniversite, akademi ve yüksek okullarına da yayılmıştı. Ancak, boykot ve işgallere karşı kısa süre sonra silahlı, bombalı **saldırılar** da sahneye çıkacaktı.

Olay böylece **politik** niteliğini kazanıyordu.

Gençler'e göre, onlar, **Türkiye'**nin **devrimci** gücünün bir simgesiydiler.

Sosyalist TİP, gençlerin ileri dönük özlemlerini anlayışla karşılıyor ama onların devrimin çekirdeği olmalarını hiç bir bilimsel ve sınıfsal gerçeklikle bağdaştıramıyordu. Sosyalist bir düzen ,ancak işçi sınıfının öncülüğüyle kurulabilirdi. **Gençler** ise bir **sınıf** değildiler.

Boykot'ları başlangıçta genellikle onayla karşılayan **İnönü** ve **CHP,** Üniversitelerin öğrencilerce **işgal** edilmesi karşısında da bir açıklığa varmaya çağrılıyordu. **İnönü,** «boykot da, işgal de birdir» diyor, ancak bu sözleri sistem içinde eleştirilere yol açınca, «işgal ve boykotun ikisinin de yasalar önünde aynı durumda olduğunu» ekliyordu.

Sorun, Meclis'te de 21 Haziran 1968'de büyük tartışmalara yol açacaktı. **CHP** adına konuşan **Prof. Dr. Nihat Erim,** şunları söyler ([1])

«Bu bir **patlama'**dır, genç kuşağın patlamasıdır. **Gençliğimiz** esasında **yerden göğe kadar haklı'**dır. Üniversitelerimiz **reform** istiyor. Bunda şaşacak, üzülecek bir nokta yoktur. Gençlerin davranışlarında ayıplanılacak hiç bir şey görmüyorum.»

Demirel, işgali kanlı bir karşı tepkiyle yoketmenin sakıncalarını anlamış gibidir. Başbakan, **boykot'un** yasalara göre, **suç** ya da **suç değil** biçiminde tanımlanmasını olanaksız görür. **İşgal'**inse, bir yasallığı olamazdı. Ne var ki, Demirel'e göre, bunları **kuvvetle müdahale** ederek **bastırmak** da bir çözüm değildir ([2]).

Üniversite, akademi ve yüksek okullardaki boykot ve işgaller kalktığı zaman, Türkiye'nin çoğu **eylemci gençlik** kesimi artık bir başka noktadadır. Gençler, eylemlerinin gücünü görmüş; ellerindeki **silah'**ı bulmuşlardır. Sokaklar, özellikle **İslâm'**cı bir karşı tepkiye büründürülen **silahlı saldırılar'**la, **cop** ve **çatışmalar'**la yüz yüzedir.

Bununla nasıl baş edilecektir?

Partilerin en solda görüneni **TİP** bile **silahlı eylem'**e **karşı'**yken, bazı gençler bu teze katılmayacaklardır. **Eylem** ve **silah** böylece birbirlerinin **olmazsa olmaz** nitelikteki **iki** parçasına dönüşmekteydi. Teori, **pratik** demekti. **Devrim'**se, uzun süreli po-

---

(1) **Milliyet,** 22.6.1968, s. 1

(2) **Cumhuriyet,** 25.6.1968, s. 1

litik savaşımlarla, uzlaşmacı partilerle değil ancak silahlı örgütlenmelerle, kır ve kent gerillalarıyla olgunlaştırılabilirdi.

Sovyetler, Çekoslovakya'da **özgürleşme** ve **dıştan karışma** arasında bir **ikilem'e** sürüklenirlerken, Türkiye'de de her türlü küçük burjuva kökenli **solcu** eylem giderek hızla uygulamaya girmekteydi. Gençlik kesimindeki yeni slogan, **«Ne Amerika, Ne Rusya, Bağımsız Türkiye»** dir. **Marcuse**'nin yol açtığı duruma benzer biçimde, **sınıfsal kökenler**'den **uzak** bir başka **yeni solculuk** hızla Türkiye'de de yükseliyordu.

Üniversite eylemleriyle birlikte, çoğu üniversite kapılarından zorlukla geçen, Anadolu'nun çeşitli gerice yörelerinden gelip **metropol İstanbul**'un sonsuz boşluğunda yitip giden, arayışlar içindeki bir genç kuşak, **bağımsızlık**'tan, **düzenin kokuşmuşluğu**'ndan, Türkiye gibi nüfusunun yarıyı aşkın bölümü genç olan toplumlarda gençliğin **devrim**'in **itici gücü** olabileceğinden söz eden yepyeni bir **güven** ve **konum** kazanmıştı.

NATO'ya hayır'dan sonra, bu dönem, ABD'ye karşı **Go Home** ve **6. Filo Defol** kampanyalarının başlatıldığı aşamadır.

TİP, uluslararası diyalektiği aşan bu **yeni solculuk** akımını kendi yönünde dengelemek amacıyla 1960'lar sonlarında umutsuz bir savaş içindedir. Özellikle **Dev-Güç**'ün yürüttüğü eylemi durdurabilmek için, uzun süre TİP'in yörüngesinde kalmış bulunan **Fikir Kulüpleri Federasyonu**'nun 9 Temmuz 1968'de yapılan genel yönetim kurulu toplantısında, **geniş cephe**'ci teze yakın görünen **Doğu Perinçek** genel başkanlıktan düşürülmüş ve **sosyalist devrim** tezine dönülmesi yolunda kararlar alınmıştı. FKF, **Dev-Güç**'ten de çekiliyor ve bu kuruluşun, **ara tabakalar'ın,**

emekçi halkın sosyalist örgütünü **tecrit** ederek, kendi **burjuva** ideolojilerini egemen kılma girişimi olduğunu açıklıyordu.

Sokaklar, **kan**'a bulanmak üzereydiler.

Örnek olarak, **6. Filo**, 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a geldiği zaman gençler ellerindeki oyuncak tabancalarla önlerine gelen her Amerikan bahriyelisine boya sıkmışlardır. Büyük bir **Toplum Polisi** grupu gençlerin üstüne gönderilince, **Teknik Üniversite** yurduna kaçan gençlerle polis arasında yurtta kanlı bir çatışma çıkmış, pijamalı gençler yerlerde sürüklenirken **Vedat Demircioğlu** adlı bir genç de göğüs kafesi ezilip ikinci kattan yere düşürülerek komaya sokulmuştu. Ertesi sabah binlerce genç **Dolmabahçe**'ye toplanıyor ve **polis**'le **gençler** arasında büyük bir **çatışma** patlarken; o sırada Amerikan erleri denize fırlatılıyor, Amerikalılara ait arabalar yakılıyordu.

Bunalımlı **6. Filo** gezisi, komadan çıkarılamayan Demircioğlu'nun 24 Temmuz'da ölümü üstüne, gençlerin 25 Temmuz 1968'de İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nden çıkıp İstanbul Valiliği önüne sembolik bir **tabut** bırakmak için düzenledikleri gösteri, Cağaloğlu'nda bir polis barikatına çarpıyordu. Geride, bu kez otuzu öğrenci, yirmisi de polis olmak üzere **elli yaralı** kalmıştı...

6. Filo'nun **İzmir**'e yaptığı ziyaret biterken, büyük bir gençlik grupu bu kez «Ne Amerika, ne Rusya, Tam bağımsız Türkiye» sloganıyla yürüyüşe geçiyor ve gösteride bulunan gençlere taşlarla saldıranlar, yirmi kişiyi yaralıyorlardı.

Protestolar yükseldikçe, sokaklarda hep kıpkızıl **kanlar** akıtılacaktı.

V

TÜRKİYE'DE DEVRİMİN ÖNCÜSÜ KİM OLACAK?

Türkiye'de 1968 ortalarından sonrası **sol**'da sanki bir **yanlışlıklar komedisi**'nin oynandığı dönemdir.

Yeri göğü yırtarcasına duyulan başlıca slogan, **«Ne Amerika,** ne **Rusya, Bağımsız Türkiye...»** dir.

Oysa, Batı sisteminde **ulusalcılık** ve **bağımsızlık** düşüncesinin son büyük direği **de Gaulle** Fransa'da bile giderek tutunacak bir **dal** bulamamaktaydı. **Yeni solcu** eylemciler, **ulusalcılar**'ın elinde bulunduğu sanılan en güçlü toprakları ezip geçmiş, milliyetçi teori ve eylemi bunaltıcı bir **çöl**'e benzetmişti.

Sosyalist Doğu Avrupa'da **ulusalcılık** ve **özgürlük** çiçekleri, 21 Ağustos 1968'deki Sovyet ve Varşova güçleri karışmasıyla, boynu bükük duruma gelmişti.

ABD/SSCB diyalektiği, karşılıklı olarak işlemiş ve **bağımsızlık** ya da **özerklik** isteyen tüm dinamikleri sahnenin dışında bırakmışlardı.

Yeryüzünde sanki hiç bir şey olmamış gibi, Türkiye'nin **idealist** küçük burjuvazisi, yeni edindiği **solcu** eğilimlerin de desteğiyle, **bağımsız Türkiye** diye haykırıyordu. Ulusalcı güçlerin önderliğinde gelişecek bir **devrim stratejisi** biçimlendiriliyordu.

Üniversite konferans salonları, dergiler, günlük gazete köşeleri, ABD yanlısı diktatör **Marcos**'un **Filipin tipi** demokrasisine, **muz cumhuriyetleri**'nin sözde siyasal rejimlerine benzeyen bir Türkiye **cici demokrasi**'sine ilişkin açıklama ve eleştirilerden geçilmez durumdaydı.

Siyasal sözcükler, genellikle **küçük burjuva** kökenli genç **«yeni kuramcı»** ve **«eylemciler»** elinde, yepyeni **katkılar'**la donanmaktaydı.

Herkesin yanıtını aradığı soru, bir zamanlar **Lenin'**in sorduğu ünlü soruydu:

Ne yapmalı?

Bu soruya gelen ilk yanıt, Yakup Demir adını kullanan **Türkiye Komünist Partisi'**nin birinci sekreteri **Zeki Baştımar'**ın yeniden biçimlendirdiği **milli demokratik devrim** tezidir (1). Genellikle çok güçlü bir **işçi sınıf'**ından yoksun bulunan ve ulusal bağımsızlıklarını yeni kazanma aşamasındaki **sömürge** ya da **yarı sömürge** ülkelerde **kapitalist olmayan kalkınma yolu** ilkesiyle birlikte uygulanan **ulusal demokratik devrim** tezi, **bağımsızlık** özleminin yükseldiği bir düzende, **işçi sınıfı'**nın politik partisinin geniş ölçüde yönlendirip gerçekleştireceği uzlaşımlarla tüm **ulusalcı güçler'**i geçici bir süre için de olsa - aynı saflarda birleştirmeyi öngörür. Bu, bir **ulusal cephe'**dir. Orada ilk aşamada aslolan, **sosyalist devrim'**den de önce, toplumu geleneksel iç ve dış bağlantılarından kurtarması beklenen büyük **demokratik dönüşümler'**in başarılmasıdır. Kırlarda büyük toprak sahiplerinin ekonomik ve siyasal iktidarının kırılması, kentlerde işbirlikçi **komprador** kesimin tasfiyesi ve en geniş anlamda da dünya kapitalist sistemiyle derin bağımlılık ilişkilerinin parçalanarak daha **bağlantısız** bir konuma geçilmesi, söz konusu eylem progra-

---

(1) **Beyaz Kitap/Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Ankara, T.C. Başbakanlık Yayını, 1973, s. 16-17

mının pratik yanlarını oluşturur. Böyle bir geniş **cephe,** kuşkusuz, **ortanın solu'**ndaki politik kesimler de arasında olmak üzere, daha ileri bir Türkiye demokrasisine katkıda bulunabilecek tüm güçlerin, bir **en az program** üstündeki ittifakını zorunlu kılar.

Türkiye'de daha çok duyulan tez ise, dıştaki sesle aralarında belli yaklaşım farkları doğmuş bulunan kesimlerin önerileridir.

1940'larda Dr. Şefik Hüsnü Değmer yönetimindeki TKP'nin gençlik kollarını örgütlemiş bulunan, Robert Kolej öğrenimli, iktisat fakültesi eski asistanı **Mihri Belli** açısından, **geniş cephe** ya da **milli demokratik devrim,** işçi sınıfının öncülüğünü koşulların akışına bırakarak, tüm **yurtsever gençler'in, asker ve sivil bürokrasi'**nin, onlarla **ittifak** edebilecek her türlü, **orta sınıf** aydınıyla varolduğu ölçüdeki **ulusal burjuvazi'**nin, iktidarlarını en hızlı biçimde gerçekleştirecekleri bir çözümü kapsar. Tezin savunusunu üstlenen **Türk Solu** dergisi, şunları söyler (1):

> «... **anti-emperyalist** mücadele, **sosyalizm-kapitalizm** mücadelesi değildir. Bu mücadele, **Türk vatanını sevenler'**le **vatan satıcısı** arasındaki mücadeledir. Başta işçi ve aydın devrimci gençlik, sosyalist olsun, ortanın solu olsun, mukaddesatçı olsun, TİP'li, CHP'li, AP'li, MP'li, CKMP'li olsun her **Türk'üm** diyen vatandaşın milli haysiyetimizle bağdaşmayan bu acı gerçek karşısında **ya istiklâl, ya ölüm** şiarının etrafında saf tutması gerekir.»

Mihri Belli, bu savaşımın güçlerini de şöyle anlatır (2):

---

(1) **Türk Solu, No. 17, 10.III.1968,** s. 1; Dr. Çetin Yetkin, **A.g.k.,** s. 92

(2) Mihri Belli, «Türkiye'nin Devrim Stratejisi», **Türk Solu, No. 9, 16.I.1968,** s. 1

● **«Devrimin Temel Kuvvetleri**: Şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker-sivil aydın zümre (küçük burjuva bürokrasisi).

● **Devrimin Yedek Kuvvetleri**: Burjuvazinin milli nitelik taşıyan kolu (bu sınıf karşı devrimin kucağına itilmeyerek) hiç değilse tarafsızlaştırılmalıdır.»

Milli demokratik devrim tezi, kendisine **sosyalist** kanattan gelen eleştirileri de gerçekçi bulmaz. Sosyalistlere dönerek şunları söyler (1):

«**Anti-emperyalist mücadele** mi, yoksa **sınıf mücadelesi** mi? sorusu yanlış bir varsayımdan hareket eden temelsiz bir sorudur. **Anti-emperyalist** mücadele aynı zamanda **sınıf mücadelesi**'dir de... Türkiye'nin ekonomisine hükmeden işbirlikçi sınıflara karşı mücadele... Ve bu mücadele bir avuç işbirlikçi asalak dışında kalan tüm **Türk ulusu**'nun mücadelesidir. Bu mücadele **Kemalist devrim** doğrultusunda, 27 Mayıs hamlesi doğrultusunda atılması zorunlu devrimci adımın gerektirdiği ulusal bir mücadeledir.»

TKP'nin 1930'lardaki gençlik kolunun yöneticisiyken, giderek 1950'ler sonrasında kurduğu **Vatan Partisi**'yle yeni noktalara gelen **Dr. Hikmet Kıvılcımlı** da, özde **demokratik** bir ortam gerektiğine katılmakla birlikte, **sınıfsal** sorunların da gözardı edilemeyeceğini söyler. Dr. Kıvılcımlı, Türkiyenin sanıldığı kadar **ilkel** koşullar altında bir toplum olmadığı gibi; büyük **para babaları**'na, üretilen değerden önemli paylar veren gelişmiş bir **fi-**

---

(1) «Anti-emperyalist Mücadele mi, Sosyalist Mücadele mi?» **Türk Solu**, No. 8, 9.I.1968, s. 1

nanskapital sistemine sahip olduğunu savunuyor, **27 Mayıs** sonrasında «bütün gözde **sosyalizm** düşünceleri, bilerek bilmeyerek **sosyal sınıf** temelini bırakıp **en üst yapının kiremitliği** demek olan **devlet** damına çıkmış bulundular» diyordu. O kadar ki, orta çağ kalıntısı ağaların **mukaddesatçı'**lığı da, köylü/esnaf **ütopizm** ya da **anarşizm'**i de, **aydın akılcılık** ya da **ırkçı'**lığı da, sanayici kapitalistlerin **ulusalcı'**lığı da, acente bezirgânlarının **kozmopolitizm'**i de, liberal kapitalistlerin **insancıl'**lığı ve işçilerin **sosyalizm'**i de, en sonunda, **devletçiliği**, Türkiye'de **sosyalist** düşüncenin **filozof taşı** sayıyordu.

Kıvılcımlı, sorunu şöyle ortaya koyar'(1)

«Bu **kaos** içinde en çok aydınlatılması gereken şey **devletçilik'**tir. Çünkü, başka ülkeler için ne olursa olsun, **Türkiye** için **devletçilik** en az **beşyüz yıllık** (aslına bakılırsa, **Nemrut öncesi**, beşbin yıllık) bir tarihsel ve sosyal olayın geleneğidir. İlk Türkiye devletini kuran Osman Gazi devletçiydi; İmparatorluğu kuran Fatih Mehmet devletçiydi; birinci Anayasa'yı (Meşrutiyet'i) ilan eden Abdülhamid devletçiydi; hürriyeti (Abdülhamid'in ikinci defa ilân ettiği Anayasayı) tekeline alan İttihat ve Terakki Fırkası devletçi oldu. Cumhuriyet'i tekeline alan Halk Partisi devletçidir.»

Bu yaklaşım tarzına göre, Cumhuriyet sonrasında da, devletçi ideologların katkısıyla, **toplum'**un yerine **devlet ve sosyal sınıf'**ın yerine de **lider** konularak çözümler aranmış, sonunda da on milyonlarca yurttaşa karşın topluca **500** finans kapitalist, kardeşi kardeşe vurduran yabancı örgütlerin emrinde bir **borç**

---

(1) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, **Türkiye'de Kapitalizm**, C. I., İstanbul, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1965, s. 158-159

ve baskı kumpası kurmuştu. Onun için de, Dr. Kıvılcımlı, «Hangi **ihtilâl,** ne **devrim'i?**...» diye sorar. **Bir tümen asker,** 27 Mayıs'ta bir gizli ve tehlikeli **gangster çetesi**'ni suçüstü yakalayabilmişti. Onlara yaylım ateşi açması bile **mermisine yazık** olurdu. Değerlendirme şöyle sonuçlanır (1)

> «Türkiye'de kapitalizmin gelişimi, ölümden korkarsa (bırakın sosyalizm'i) ancak ve yalnız **doğru** düşünceden korkar; gerçek **demokrasi** sözünden küplere biner.
> Şimdi, **gangster**'in (hür veya tutuklu olması bile önemsiz), eline tabancası teslim edilmeli mi, edilmemeli mi? Bütün meselemiz budur.»

Askercil stratejiler'in ustası Kıvılcımlı, en sonunda, **gösteriş**'e de gerek bırakmayan bir **«demokratik»** çözüme ulaşıyordu. Hem de, **devlet** sorununu vurgularken...

Bütün bu tezlere tepki yine öncelikle **TİP**'ten gelmiştir.

Özellikle **Behice Boran** ve **Sadun Aren** Türkiye'de **ulusal demokratik devrim**'in geniş anlamıyla **Atatürk** döneminde **yapıl**dığı ve o aşamanın çok geride kaldığı kanısındadırlar. Türkiye hiçbir zaman **sömürge** olmamış; bütün bunalımlarına karşın altıyüz yıldır **bağımsız devlet** geleneğini sürdürmüş bir ülkeydi. Bu nedenle de **Türkiye**'yi bir **Asya-Afrika** ya da **Latin Amerika** ülkesinde geçerli olabilecek teorilerle çözüme götürmek olanaksızdı. **Öncülük,** tarihsel geleneklerinde **bağımsızlık** vardır diyerek **ara tabakalar'**a da bırakılamazdı. **Boran,** şunları söylemekteydi (2)

---

(1) A.g.k., s. 176

(2) Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları,** İstanbul, Gün Yayınları, 1968, s. 277

«**İşçi-emekçi sınıflar**'ın ve onların **politik örgütü**'nün **milli bağımsızlık** hareketinin **öncü**'sü, itici gücü olabilmesi, bir yandan **objektif** şartların verdiği imkanlara, öte yandan da işçi-emekçi sınıfların ve onların politik örgütünün tutumuna, politikasına - **sübjektif** şartlarına - bağlıdır. İşçi emekçi sınıfların öncülüğü konusunda bu **sübjektif şart**, bu öncülüğün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini tayin edici faktörlerden birisidir.»

Varılan çözüm yolu, Türkiye için şu olmaktadır

«**Milli bağımsızlık** için mücadele, aynı zamanda **sosyalizm** için mücadeleyle **birlikte yürütülür**... Bütün sosyal hareketler, bu arada **bağımsızlık** ve **sosyalizm** hareketi, bir **kümelenme** şeklinde yürür. Hareketin en bilinçli, en aktif, en etkin bir çekirdeği, **mihrak**'ı olur ve onun çevresinde derece derece bilinçli ve aktif ikinci, üçüncü planda **merkezler, çevreler** bulunur. Bir başka benzetmeyle hareket, içiçe geçmiş, içten dışa doğru genişleyen **daireler** şeklinde yürür. **Bağımsızlık** için mücadeleyi **sosyalizm** için mücadele ile birlikte yürütecek, ikisi arasındaki bağlantıyı kurup anlatacak, açıklayacak olan güç, hareketin mihrakı, merkez noktasında olan güçtür. Burada söz konusu edilen hadise de **sosyalist politik** örgüt'tür.»

Bu örgüt de, Boran'a göre, varolan ortamda hiç kuşkusuz, **TİP**'ti.

Aynı konuda, **Çetin Altan** da **Onlar Uyanırken** adını verdiği kitabında, benzer bir çözümlemeye varmıştı ([1])

---

(1) Çetin Altan, **Onlar Uyanırken/Türk Sosyalistlerinin El Kitabı**, İstanbul, Ararat Yayınevi, 1967, s. 58-59

«Hiç kimse bilinçlenmiş **emekçi kitleleri** kadar, emekçiden yana olamaz. **Emekçilerin örgütü** dışında kalan hiç bir **kadro** da **sosyalizm**'e dönük bir gelişimi sağlayamaz. Ne kadar sağlamaya çalışsa sonunda suniliğe düşer, havada kalır ve **faşizm**'e kayar. Çünkü **sosyalizm** sadece soyut bir **metod** değildir. Sosyalizm emekçi halk sınıfının bütün şartlanmalardan, saplantılardan, ters tutkulardan arınmış olduğu gerçek bir **özgürlük** ortamındaki tabii duruşudur... Ona bu özgürlüğü sağlamk ise ancak **örgütlü güç** sayesinde mümkündür. O gücün dışında hiçbir güç ona bu özgürlüğü sağlayamaz. Çünkü yalnız emekçi sınıfının tüketimi, üretiminden azdır.»

Ne var ki, kendi dışındaki grupların sürekli **sekter** davranmakla eleştirdikleri TİP, **Prag olayları**'nın ardından bir de lideri **Aybar** tarafından başlatılan **güleryüzlü sosyalizm** tartışmasına sürüklenince, bu kez kendi içinden **bölünme** noktasına geliyordu. Boran ve Aren, **bilimsel sosyalizm** içinde, **güleryüzlülük** gibi kavramların ancak **öznel sloganlar** niteliğini taşıyabileceğini belirterek, **pratik** için **teori**'nin aslolması gerektiğini savunmaktaydılar.

TİP bu büyüyen uzlaşmazlık altında 1968 sonlarında iki olağanüstü kongreye gidiyor ve 1969'da **Aybar**'ın genel başkanlığına son verdirecek olan bir süreç işlemeye başlıyordu.

TİP'e en son ve savunduğu demokratik siyasal süreç açısından **en ağır vuruş,** bizzat **AP**'den gelecekti. AP, **ulusal artık** yöntemine son verdiriyor; seçimlerde salt **büyük partiler** yararına işleyecek olan eski **nisbi sistem** uygulamasına geri dönülüyordu. Savunduğu **Meclis** böylece özellikle **TİP'e kapalı** duruma getiriliyordu.

12

İSLÂM'CI VE RADİKAL MİLLİYETÇİ SİYASAL PROGRAMLAR OLUŞTURULURKEN, ABD'YE KARŞI EYLEMLER YOĞUNLAŞIYOR

I

İSLÂM'CI GÜÇLERİN YENİ POLİTİK MEVZİLENİŞLERİ VE ERBAKAN

TÜRKİYE'DE 1970'ler yaklaşırken **merkez**'le **çevre** arasındaki tüm yerleşik ilişkiler **patlama** noktasındaydılar. **Cumhuriyet**'in **resmi ideoloji**'si, kırk yıl süreyle onları **dondurmuş**, belli bir noktada tutabilmişti. Ama artık ne **ataerkil baba** İnönü ve CHP'si ve ne de gelenekçi merkezsel bürokratik devletçi ideoloji, ekonomik, sosyal ve politik düzeylerde hızla devinen yeni yapıya **daha fazla egemen** olabilirdi.

Her güç, **kendi bayrağını** kaldırıyordu.

Merkez, elinden kayıp giden çevre'yle başetmek için **karşı dengeler** bulmaya **çalışırken, iktidardaki** liberal/kapitalist **AP** de, **milliyetçilik**'ten **İslâm**'cılığa kadar her kesimi hâlâ kendi **destek güç**'üne çevirmeye çalışıyordu. Tanım yerindeyse, aynı güç üs-

tünde **devletçi/gelenekçi merkez**'le **liberal/kapitalist** bir başka **iktidar merkezi** oluşturmak isteyen **AP** bazan yanyana görünen, bazan da birbirlerinin egemen olmasını önlemek için derinden çatışan bir savaşımı yürütmekteydiler.

Yüzeydeki kargaşa, derinde, tümüyle bir **iç iktidar boğuşması** görünümünü kazanıyordu.

İktidar savaşı, en üst düzeyde **uluslararası sistem** eliyle de gözetleniyor ve düzenleniyordu. Dış odaklar, bu bölüntüler yumağını, gerektiğinde tümünü de bir yana itebilecek kadar yüksek bir doruktan izlemekte ve herhalde önemli ölçülerde yönlendirebilmekteydiler.

Ortadaki **kargaşa**'yı, diledikleri yönde kullanabileceklerini sanan **iç** güç odakları yanılıyorlardı.

Ektikleri **kargaşa tohumları**, bir gün bambaşka biçimlerde **dış**'tan da derlenecekti.

*
**

Türkiye'de 1960'lar sonlarına doğru **merkez**'in **sağ** kesitinde geniş ve kesin bazı çizgiler gözlenir:

1. **İslâm'cı güç** giderek tümüyle açığa çıkmaktadır. Özellikle **sistem**'in dışında ya da kıyısında tutulan çoğu **tarikat** ve **mezhepler** giderek **politik** bir kişiliğe bürünmekteydiler.

Kökleri **Suudi Arabistan**'a kadar uzanan bir **sünni** kesim, Mehmet Şevket Eygi'nin yönetimindeki **Bugün** gazetesinin aracılığıyla, İstanbul'un büyük camilerinde haftanın belli günlerinde sokaklara taşan **toplu namazlar** düzenliyordu. Bu, daha derinde, yeni bir **örgütleniş** modelidir.

Bugün gazetesi, sünni ortodoksluğunu ülke çapında **programlama** işlevini üstlenmiş; belli **slogan, parola** ve **taktik**'ler geliştirmişti. Son çözümde, bir **Cihad** çağrısı sahnededir. **Sünni** kökenli bu eylem, **AP** ve Demirel'i desteklerken; **Demirel**'i **«beklenen insan»** olmadığı halde, **«gelmesinden korkulan insan»** karşısındaki biricik **seçenek** saydığını da yazabilmekteydi. **Bugün**'de Eygi'nin gittikçe yükselen sesi şu bildiriyi ısrarla yineler (1)

«**İhtilâl** yapacaklarmış.
Yapacakları varsa **görecekleri** de var...»
«Korkaklık ölümdür, cesaretsizlik esarettir, dava uğrunda cimrilik alçaklıktır.
Ey bu milletin hür yaşamak isteyen çocukları! **Komünizm**'e karşı **uyanık** ve **hazır** olunuz!»
«... Bu ülkenin ordusu, jandarması, polisi, adliyesi vardır. Fakat millet, devlet ve ülkenin maruz kaldığı tehlikeleri bu kuvvetler bertaraf edemezlerse, iş **halkın kendisine** düşer. İşçisi, köylüsü, esnafı, memuru, talebesi eline **sopa**'sını, **balta**'sını, **taş**'ını alır ve **vazife**'sini yapar.»

Telefonlar aracılığıyla bir anda kentin her yerindeki binler, onbinler, yüzbinlerce **antikomünist**'e uçurulan bir **imdat** işaretinden söz eden **Bugün**'ün bildirileri, yanıtsız da kalmaz. Örnek olarak, Konya'da yüksek öğrenim gençliği'nin 24 Temmuz 1968'de düzenlediği **Amerika**'yı **Telin Mitingi**, böyle bir ortamda öğretmen derneklerinin, kitabevlerinin, CHP ve ilerici sayılan kesimlere ait işyerlerinin tahrip edildiği bir başkaldırıyla, **Endonezya**'daki komünist kıyımını andıran bir **iç savaş** alanına dönüştürülebilmekteydi.

---

(1) **Bugün, 16.V.1968, 18.V.1968 ve 14.IV.1968, s. 1**

19 Mayıs 1968'de **Dolmabahçe Camisi**'nde başlayan ilk **toplu namazlar,** 16 Şubat 1969'da giderek asıl politik içeriğini kazanıyordu. ABD **6. Filo**'sunun İstanbul'a yaptığı ziyareti protesto için Hürriyet Meydanı'ndan Taksim'e kadar izinli bir yürüyüş düzenleyen gençlik ve işçi kuruluşları, **Bugün**'ün çağrısıyla Dolmabahçe ve Beşiktaş Camilerinde **6. Filo**'nun önünde **namaz** kılan İslâm'cı militanların, Taksim'e çıkıldığı anda sopa, taş ve bıçaklarla giriştikleri bir saldırıya uğramaktaydılar. İki **ölü**'nün, 104 **yaralı**'nın görüldüğü bir **kanlı pazar**'dı bu... **«Kalkın ey ehli İslâm, davranın!»** diye haykıran **Bugün gazetesi, sünni** güçlerin bir kesimini, belki AP'yi de aşarcasına, bir uluslararası güç çekişmesinin içine sokmuş bulunmaktaydı.

Bu, dışsal ilişkileri gizlenmeyen, bütünüyle uzun süreli bir **çevre gücü** başkaldırısıydı.

2. Türkiye'de İslam'cı bir başka **çevre** dinamiği, **Prof. Dr. Necmettin Erbakan**'ın kişiliğinde simgeleşen **İslâm'cı sosyal muhalefet** patlamasıdır. İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki makina kürsüsünü bırakarak özel makina yapım fabrikaları kuran **Necmettin Erbakan,** önce 1968'de **Türkiye Odalar Birliği**'nin **Genel Sekreterliği**'ne getirilir. Prof. Erbakan, gücünü, **Nakşibendi**'ler başta olmak üzere, yine varolan **sistem**'in güç ilişkileri dışında bırakılmış bazı **sünni** kesimlerden almaktaydı. Bu kesimlerin en gerisinde bazı **etnik** yöresel etkenlerin varlığı da gözlenmekteydi.

Söz konusu İslâm'cı kesimler, Demirel AP'sinin liberal-kapitalist programı **içinde huzursuzdular.**

Çekişmenin ardında, **batıcı/laik metropol sermayesi**'yle, **doğucu/İslâm**'cı bazı **gerice yöreler sermayesi** arasındaki çeliş-

kiler ve karşılıklı üstünlük **kavgasını bulmak** da olasılıdır. **Sanayi kapitalizmi**, Demirel ve AP aracılığıyla Türkiye'de liberal/kapitalist sistemin somut iç ve dış ilişkilerini derinleştirme savaşımındaydı. **Batılaşma'ya duydukları tepki** nedeniyle, belli Anadolu yörelerinin sermayesi ve İslâm'cı yığınları **orta sol** CHP'ye ne denli öfke göstereceklerse; AP'nin **batıcı/laik** eğilimleriyle de aynı ölçüde bağdaşamayacaklardı. Bu bağdaşmazlık **tarım toplumu**'ndan **sanayi toplumu'na geçiş** sürecinin doğasında bulunan bir olgudur.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde sınıf arkadaşları olan **Demirel** ve **Erbakan**, geçiş toplumunda, dayandıkları güçlerin gündeme yükselttiği çelişkilerle yollarının ister istemez ayrıldığını göreceklerdi. Erbakan'ın yeni bir İslâm'cı sosyal muhalefeti örgütleme çabalarını sezdikçe, Demirel AP ve metropol sermayesi yeni eylemi karşılarına alacaklardı. 1969'da Türkiye Odalar Birliği'nde yoğunlaşan bu iktidar çekişmesi, 1970'de son aşamasına erişir.

Erbakan, son çözümde, **merkezdışı**'cı bir **çevre** dinamiğinin **İslâm**'cı politik yansımasıdır. **Bugün** aracılığıyla yürütülen, dışsal ilişkiler içindeki eylemden bazı alanlarda farklı olarak, **Erbakan**'ın başında bulunduğu eylem kendisine belli bir **ulusal (milli) görüş** vermeye çalışmıştı. Erbakan'ın yürüttüğü politik eylem, İslâm'ın iç yapısındaki **çok uluslu** ya da **ümmetçi** eğilim nedeniyle, **milliyetçi** ideolojiye karşı çıkar ve değişik halk kesimleri arasında **kaynaştırıcı** bir **ulusal görüş** oluşturacağını savunur.

Batı sistemi, Erbakan öncülüğündeki eyleme, özündeki **doğucu/İslâm**'cı eğilimler ve belli ölçüler içinde de **ulusal tepki** niteliği dolayısıyla kuşkuyla bakmaktan kurtulamayacaktı. **Halk**

dini'ne ait özelliklerden de yararlanan bu eylem, **sistem**'e **muhalif** boyutlara ulaşıyordu.

3. **Halk dini**'nin **sünni** din çevresiyle çelişkisi çok daha kesin ve derin olan **şia** ya da **alevi** grupları, dinsel kökenli **sosyal muhalefet saflarında özerk bir** konuma sahipti. Onlar, yüzyıllar boyu iç yapılarında süregelen **toplumsal direnç** ve **başkaldırı** geleneğinin de etkisiyle çokluk açık bir **ilerici politik çizgi** alırlar. Bazan CHP içinde **ortanın solu** akımına öncülük ederler. Bazan sosyalist **TİP**'in dinamik bir çekirdeğini oluştururlar; bazan da kendilerine dönük olarak yaratılan **Türkiye Birlik Partisi**'nde gözlendiği gibi, merkezci ideolojiyle de doğrudan ya da dolaylı bağları bulunabilen bir **yarı bağımlı** kanat konumunda tutulmaya çalışılırlar.

Halk dini'nin özellikle **şia** kökenli grupları, çeşitli **sosyal başkaldırı** simgelerine sözcülük eden **halk ozanları** aracılığıyla **siyasal muhalefet**'e ayrıca katkılarda bulunur.

Hem **ortodoks** kanadı, hem de **halk**'a ait değişik muhalif kesimleriyle **din**, 1970'ler eşiğinde, Türkiye'nin politik güçler dengesindeki yerini almaktaydı.

Dinsel gruplar için yeraltındaki **kapalı yaşam** bitmişti.

Bundan sonra geleneksel **kapalı kanallar**'ı sürse de, bu, asıl açık politik bildirilerini destekleyip düzenleyen bir **iç mekanizma** niteliğini taşıyacaktır.

Ancak, **laik** eylem kesinlikle başarısız da sayılmamalıdır Yeni dinsel kökenli eylemin, **ortodoks** kanat dışında, **sosyal muhalefet** niteliğindeki öteki **halk dini** grupları açısından, **hilafet** gibi yeni bir **İslâm merkezciliği**'ne aşırı bir gereksinimi olamazdı.

II

RADİKAL MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ ADINA TÜRKEŞ'İN SUNDUĞU MHP PROGRAMI

Türkiye'de **AP**'nin yönelmekte olduğu **Batı sistemi**'yle bütünleştirilmiş **kapitalist** gelişim doğrultusuna, bir **milliyetçi/radikal** karşı tepkinin gelmemesi de olanaksızdı.

1965'te **Türkeş**'in önderliğine geçen **CKMP,** ideolojik olarak, ondokuzuncu yüzyıl ortalarının ilk Türkçü düşünceleriyle birlikte biçimlenen ve **Ziya Gökalp**'te programlaştırılan ana kavramlara giderek kendince yeni bir içerik katmak durumundadır.

Avrupa'nın **deniz egemenliği**'nden yoksun olan ve **sömürgecilik**'ten yeterince yararlanamayan Almanya, Avusturya gibi kara kıtası ulusları, gereksindikleri itici gücü **milliyetçilik**'te bulmuşlardı. **Ulusalcı** eğilimler, uluslararası **liberalizm**'in **«bırakınız geçsinler»** diyen **açık kapı** politikasına karşı, **ulusal devlet** eliyle **korunmuş** bir **iç ekonomi** yaratma özleminin yansımasıydı. **Friedrich Lizst**'ten **Richard Wagner**'e kadar orta Avrupa düşünür ve sanatçılarının, öteki gelişmiş sanayi ekonomileri önünde duydukları tepki ve özlemler, **ulusalcı romantizm**'in ve **ulusal ekonomi** anlayışının kaynağı olmuştu. **Gelişme eşitsizlikleri,** bu ülkelerde, —ağır dış baskılar karşısında— **bireysel girişim**'in etkin ve yeterli çözümleri üretebilmesini önlüyordu.

Birey'in yapamadığını **hangi güç** gerçekleştirebilirdi?

Kuşkusuz, **dış**'a karşı **iç**'i koruyacak biricik güç, ancak **ulusal devlet** olabilirdi. **Ulusalcılık,** bu yönüyle güçlü bir **devletçi/**

merkezci anlam kazanmıştır. O kadar ki, XX. yüzyılın ilk yarısında yükselen **Alman** ve **İtalyan kapitalizmi**'nin, dış pazarları ve kaynakları paylaşmış öteki Batı ekonomileri önünde giderek **faşizm** ve **nazizm**'i nasıl yaratabildiğini araştıranlar, sorunun kökünde yine bu **kendi kendine yeterli** bir **egemen ekonomi** olma güdüsünü bulacaklardır. Bunlara bir de **ırkçı** duygu ve düşünceler eklenince, **faşizm** ve **nazizm** doğmuştu.

Gökalp'in **kapitalizm**'e de, **sosyalizm** ve **Marx**'cılığa da karşı çıkarken, Türkiye'de çözümü **devletçilik**'te görmesi, tarihsel süreç altında, yadırganmayabilir ([1]). **CHP Programı**'nın oluşturulmasında da önemli katkıları bulunan **Gökalp**, Türkiye için, Atatürk'ün **altı ok** adını vererek ancak bazılarını temel alacağı **dokuz ilke** önermişti.

1960'lar sonu Türkiye'sinde, milliyetçi/radikal program da, **Türkeş**'in önderliğinde **dokuz ışık doktrini** adıyla politik savaştaki yerini alıyordu. 1944 Mayıs'ında **Irkçılık Turancılık davası** diye adlandırılan olay nedeniyle tutuklandıktan sonra 1945 Nisan'ında beraat eden genç üsteğmen, 1955-1958 arasındaki yılları kurmay binbaşı olarak **Washington**'da **Daimi Grup** içinde Türkiye Genel Kurmay Başkanlığı temsilci üyeliğinde geçirmişti. 1959'da F. Almanya'da Atom ve Nükleer Okulu'na giden kurmay albay Türkeş, M.B.K.'den uzaklaştırıldıktan sonra gönderildiği **Hindistan**'da, gelişme bunalımları altındaki bir başka toplumu oldukça yakından izlemişti.

Albay Türkeş'le arkadaşları, 1965'ten itibaren yapısını değiştirmeye başladıkları CKMP'ye giderek yeni bir **eylem**, yeni bir **yapı** kazandırma sürecindeydiler.

---

(1) Ziya Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, İstanbul, Baha Matbaası, 1974, s. 33 ve sonrası

Türkeş'in önerdiği **dokuz ışık doktrini**, şu ilkeleri savunmaktadır ([1])

«● **Milliyetçilik** : Herşey Türk milleti için, Türk milleti ile beraber ve Türk Milleti'ne göre sözleriyle özetlenebilecek, Türk milletine bağlılık, sevgi ve Türkiye devletine **sadakat** ve **hizmet**'tir.

● **Ülkücülük** : Türk Milleti'ni en ileri, en medeni, en kuvvetli bir varlık haline getirme ülküsüdür.

● **Ahlâkçılık** : Türk Milleti'nin ruhuna, geleneklerine uygun ve yüksek varlığını korumayı ve geliştrimeyi ön gören esaslara dayanır.

● **İlimcilik** : Olayları ve varlığı ön yargılardan ve art düşüncelerden sıyrılarak ilim mantalitesi ile incelemek ve girişilecek her çeşit faaliyette ilmi önder yapmak prensibidir.

● **Toplumculuk** : Her çeşit faaliyetin toplumun yararına olacak şekilde yürütülmesi görüşüdür. İçtimai ve iktisadi olmak üzere iki ayrı bölümü kapsamaktadır. İktisadi görüş olarak mülkiyeti kabul eden fakat mülkiyetin millet zararına kötüye kullanılmasına karşı olan bir görüşü belirtir. Karma ekonomiyi ve ana stratejik iktisadi **faaliyetlerin devlet** kontrolunda bulunmasını öngörür. Sosyal görüş olarak sosyal adalet düzeni, fırsat eşitliği, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma teşkilâtı kurulmasını kabul eder.

---

(1) Alpaslan Türkeş, **Temel Görüşler**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1975 s. 44-46

● **Köycülük** : Köyleri **tarım kentleri** halinde birleştirerek kalkındırmayı öngörür. Köylünün tefecilerin elinden kurtarılması ve ihtiyacı olan kredi ve diğer yardımların sağlanması için kooperatifleşmeyi hedef alır. Bilhassa orman bölgelerinde yaşayan köylüleri öncelikle ve hızla refaha kavuşturmak amacını güder.

● **Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik** : Birleşmiş Milletler Anayasası'nda yazılı bütün hürriyetlerin sağlanmasını gaye edinmiştir. **İnsanların şahsiyet olarak** geliştirilmesini, toplumun kalkınması için yararlı bir yol olarak kabul eder.

● **Gelişimcilik ve Halkçılık**: İnsanlar ve medeniyetler daima daha iyiyi, daha güzeli, daha mükemmeli istemek ve aramakla gelişir. Elde edilenle yetinmemek ve daima daha ilerisini istemek ve bunu elde etmek için gayret göstermek şuurudur. Ancak bu gayret ve çabalarda Türk Milleti'nin tarihinden, milli benliğinden ve kökünden kopmadan yükselmek ve ilerlemek gayedir. Yapılacak her işte halka doğru, halkla beraber olmayı ilerlemenin, yükselmenin vazgeçilmez bir prensibi olarak kabul ederiz.

● **Endüstricilik ve Teknikçilik** : Türk Milleti'nin kalkınması için **acele sanayileşmesi** lâzımdır.»

Yeni ulusalcı eylemin görüşlerini açıklarken Türkeş şunları da ekler :

«**Dokuz ışık,** nasıl **kapitalizm'**i, **marksist sosyalizm'**i reddediyorsa, **nasyonal sosyalizm'**i ve **faşizm'**i de reddeder. **Nasyonal sosyalizm** ve **faşizm,** kapitalizmin **dejenere bir sapması** olup insan hak ve hürriyetlerine inanmayan **gerici diktatörlükler'**dir.»

Bu **yeni düzen** nasıl **kurulacak, hangi** sosyal güçlerle ne tür bir sosyo/politik yapı oluşturulacaktı?

Türkeş, bu sorulara da özetle şu yanıtları veriyordu (1): «Milliyetçi Türkiye'nin siyasi yapısı, **milli devlet** esprisine dayanır... Tam ve sağlam bir **Milli Meclis** kurulacaktır. **Kapitalizm**'e göre **millet, burjuva sınıfı**'ndan ibarettir. Halbuki millet, **burjuva (kapitalist)** sınıfı dışında **«işçi, köylü, esnaf, memur** ve **serbest çalışanlar»** diye beş sosyal dilimi daha kapsar. **Kapitalist** siyaset teorisine göre, siyasi demokrasi, **Milli Demokrasi** değil, sadece **sınıf demokrasisi'**dir. **Marksist** siyaset teorisi de yalnız sözde bir **işçi sınıfı'**na dayandığından bu sistemde de parlamento sadece komünist partisi üyelerinden teşekkül eder. Demokratik Milliyetçilik **Milli Temsil'**de parlamentoda altı sosyal dilimin temsil edilmesini öngörür.»

Ekonomik alanda, «İktisadi yapımız millileştirilecektir» diyen Türkeş, **«milletin yeniden teşkilâtlandırılacağı»**nı, yatırım politikasının esasının, **«fabrika yapan fabrikalar kurmak»** olduğunu söyler. Bu dev fabrikalar, işçi sendikaları içinde teşkilâtlandırılacak **iki milyon işçi'**nin, her, birinden ayda **50 lira** tasarruf edilerek ortaya çıkarılan **fonlar'**la gerçekleştirilecekti. Aynı biçimde, köylü, memur, esnaf, işveren ve serbest meslek üyeleri de gelirlerinin bir bölümünü **tasarruf'**a ayıracaklar ve **böylece devlet, fert ve sınıf sömürüsü** ortadan kalkacak, **fabrikaların sahibi** bütün **Türk milleti** olacaktı. **Edirne'**deki işçiyle **Hakkari'**deki köylü, **milli servet** içinde kaynaşabilecekti. **«Başıboş** halinden çıkartılıp **milli menfaat** ve **plan** hedefleri açısından daha verimli

(1) **A.g.k.**, s. 79-80

hale sokulacak» olan **özel sektör**'le **devlet sektörü**'nün yanında, bu yöntemle bir de **millet sektörü** yaratılmış olmaktaydı. Türk milletini meydana getiren altı sosyal dilim, **fabrikalar'ın mülkiyet** ve **kâr'ına** ortak **olma** yanında **yönetim**'e de **eşit bir tarzda katılacak**'tı. **Bankacılık, sigortacılık, iç ve dış ticaret** hizmetleri, yeniden ele alınıyor; **milli üretim birlikleri**'nin kontroluna veriliyordu. **Yeraltı servetleri** ve **madenler**, devletleştiriliyordu.

Türkeş'in **dokuz ışığı**, sonuç olarak, şunları belirtir (1)

● «Milli serveti imhaya kalkışacak **gözü dönmüş bir hain**, bütün Türk milletini karşısında bulacaktır.»

● «**Milliyetçilik**, kuvvetli ve kalkınmış bir ekonomiye dayanır. İkiyüz yıldan beri **kapitalizm** Türkiye'yi kalkındıramamıştır. Bundan sonra da kalkındırması mümkün olamaz. **Komünizm** ise, baş düşmanımız, **milli düşmanımız**'dır. Onun da Türkiye'yi kalkındırması mümkün değildir. O halde, hep beraber **dokuz ışık** görüşüne sarılalım.»

Bağımsız ve **egemen devlet** anlayışına dayandığı belirtilen bu **yeni düzen** isteği Türkiye önünde açıklanırken, milliyetçi partinin ilk pratikleri de kamuoyuna yansımaktaydı.

Yeni eylem, üstünde serpileceğini umduğu bir **yan örgüt**'ü gereksinmekteydi. Önce, İzmir'de yayınlanan **Demokrat İzmir** gazetesi, CKMP yöneticilerinden, eski MBK üyesi **Rifat Baykal**'ın 12 Temmuz 1968'de İzmir'de yaptığı bir basın toplantısında «**gençler**'i her bakımdan **dinamik** ve **etkin** duruma getireceğiz» dediğini açıklıyor; 28 Temmuz 1968'de de, **İzmir**'in **Gümüldür** bu-

(1) **A.g.k.**, s. 85 ve 27

cağının Akrepkaya yöresinde CKMP'li yetmiş gencin katıldığı ilk **komando eğitimi kursu**'nun Ankara'dan gelen iki **komando uzmanı** nezaretinde çalışmalarına başladığını duyuruyordu. Basında, ellerinde **silahlar**'la atış talimi yapan gençlerin resimleri yer alıyordu (¹).

Radikal milliyetçilik, arenaya hızla çıkıyordu.

Hem de, **Partiler Yasası**, 1961 Anayasası'nın iktidarda ya da muhalefette olsunlar demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurları saydığı **partiler**'in özellikle her türlü **silahlı eylem**'le ilişki kurmasını kesinlikle yasakladığı halde...

Komando eğitimi gittikçe yaygınlaştırılmakla kalmayacak, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 31 Aralık 1968 günü izlendiği gibi, yüzü aşkın silahlı komando yurtları basıp sol ya da devrimci öğrencileri kendilerine aynı yöntemle karşılık vermeye de itecekti. Bu olayların yankıları büyüyünce, **Çankaya**'dan da bazan, onların, **devlet**'in, güvenlik güçleri dışındaki **yan güçler**'i olduğu yolundaki açıklamalar duyulacaktı. Açılan **komando kampı** sayısı, 1969 sonunda otuzbeşi buluyor; eğitim 45 gün sürüyordu.

Milliyetçi ideoloji, böylece, sol, orta, sağ ve hatta, İslâm'cı kesimlerde gittikçe yaygınlaşan **toplumsal muhalefet**'e karşı, **merkezsel iktidar**'ı yeniden derleyip güçlendirme savındaki bir radikal eğilim kimliğini kazanmaktaydı.

Uzun süreli amaç, bütün siyasal eylemler gibi **milliyetçiler** için de **iktidar**'ı ele geçirmektir. Gerekiyorsa, tüm yöntemleri de kullanarak...

---

(1) Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi?** s. 183-184

Yapılması gereken son işi, **Türkeş,** 1969 Şubat'ındaki CKMP Genel Kongresi'nde önerdi ve partinin **ideoloji**'siyle **eylem'ini** bütünleştiren ad gün ışığına çıkarıldı:

Radikal sağ gücün adı, bundan sonra, **Milliyetçi Hareket Partisi** olacaktı.

Onlar, özellikle ekonomik yaşam koşulları sınırlı kent ve kasaba nüfusunun **alt-orta sınıf'ının** ve o kesimden gelen gençliğin, «**askeri bir disiplin** altında, **anti-komünist ve Turan**'cı ideallerle beslenerek» yetiştirilmiş eylemcilerini yaratacaklardı ([1]).

III

EYLEMLER YOĞUNLAŞIRKEN, ABD ELÇİSİ KOMER'İN ARABASI YAKILIYOR

Türkiye'nin sola doğru açılan kesitlerinde de, 1970'ler öncesi yeni **billurlaşmalar** dönemidir.

1. **İşçi sınıfı,** nicel ve nitel gelişimine paralel olarak gittikçe **militan** bir görünüm kazanmaktadır. Özellikle **DİSK'e** bağlı sendikaları, egemen oldukları işyerlerinde etkisiz kılma girişimleri, başta **İstanbul,** büyük üretim birimlerinin bulunduğu yörelerde sert eylemlerle sonuçlanmaktaydı.

---

(1) Doğu Ergil, **Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım,** Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1978, s. 96

Zonguldak'ta, gelenekçi sendikaların işçi sınıfından ne ölçüde koptuğunu gösteren bir olay, 8 Şubat 1968'de patlak verir. Çalışma komisyonunun belirlediği ücretin işçilere yine **eşit** ve **doğru** biçimde dağıtılmadığı gerekçesiyle başlayan büyük direniş, kısa süre içinde toplum polisiyle geniş bir çatışmaya dönüyor; yaralananlar, dövülenler oluyor; binalar ve araçlar tahribe uğruyordu.

İstanbul'da DİSK üyesi **Lastik-İş'in** egemenliğindeki **Derby Lastik Fabrikasında'**ysa, azınlıkta olduğu **referandum'**la en sonunda ortaya çıkan Türk-İş'e bağlı bir sendikaya toplu sözleşme yetkisi tanınması, günler süren bir **işgal'**e yol açıyordu. 5 Temmuz 1968'de başlayan bu işgal, sanayi ilişkilerindeki ilk geniş kapsamlı **referandum'**a öncülük etmek gibi ayrı bir özellik de taşır.

2. **İşçi** kesimindeki etkinlik büyüdükçe, kendisinde **devrimci** bir işlev gören ve genellikle **küçük burjuvazi'**nin çeşitli güçlerine dayanan **gençlik** gruplarındaki **militanlık** da o ölçüde öne çıkmaya çabalar.

10 Kasım 1968'de 27 Mayıs Milli Devrim Derneği, Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği'nce, **Samsun'**dan **Ankara'**ya kadar uzanan olaylı bir yürüyüş düzenlenir. Yol boyunca **Enternasyonal'**in de söylendiği yürüyüş, Ankara'da yine **İhtilâl** söylentilerine yol açmış ve CHP'lilerin araya girmesiyle yürüyüşün tasarlandığı gibi Anıtkabir yerine, Mamak'ta bitirilmesi sağlanabilmişti.

AP lideri Demirel'in, **«sokaklar yürümekle aşınmaz»** sözünü kullanışı da bu olay nedeniyle olmuştur. Demirel, olaylar birbirini izledikçe aynı tezi yineliyor, özgür **ülkeler'**de, bu tür alışıl-

mamış davranışları yadırgamamak gerektiğini savunuyordu. AP liderine göre, bunlar bir süre daha denenecek ve sonunda etkinliğini yitirip kendiliğinden yok olacak eylemlerdi.

3. **Küçük burjuvazi**'ye dayalı, **merkezsel** ilişkiler içindeki güçler de yeni özlemlerin ardındaydılar. Onlar, yurtseverce tepkilerin yükseldiği bir dönemde, **devrimci** bir **atılım**'ın derhal gerçekleştirilebileceği tezini savunuyorlardı.

Özellikle **Demokratik Devrim** tezi gençlik kesimlerinde yaygınlaştırıldıktan sonra, Belli ve Perinçek grupları, **Demokratik Devrim Dernekleri**'ni ortaya çıkarmışlardı. İstanbul Üniversitesi'ndeki eylemlerin ön plana koyduğu **Deniz Gezmiş** adlı genç bir öğrenci lideriyse, **Devrimci Öğrenci Birliği** (DÖB) adlı silahlı eylemlere dayalı bir başka örgütlenişi başlatmıştı (1).

Ülke, **devrim** ve **silah** kavramlarını birleştiren, yurtsever tüm güçleri **milli cephe** ya da **güç birliği** kavramları altında bütünleşmeye çağıran **yeni sol** stratejilerle dolup taşmaktaydı. **Güleryüzlü sosyalizm** tartışmalarının gittikçe ikiye ayırdığı **TİP**, gençlik üstündeki son etkinliğini de 1969 12 Ekim'inde **FKF'nin** 4. Genel Kurul'unda tümüyle yitirir. Militan gençlik grupları, **milli demokratik devrim** tezini, stratejilerinin ana ilkesi olarak benimsiyor ve **silah**, yaklaşan bir devrimin aracı olarak sahnedeki yerini alıyordu. **FKF**'nin adı da, **Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç)** olarak değiştirilmekteydi.

---

(1) Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi?**, s. 140-145

CHP'ye yakın bazı gençlerin güdümünde, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi**'nde başlatılan ilk çabaların arkasından 1967'de kurulan **Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu** da, 1969 Türkiye'sinde etkin genç kesimlerin hızla dışına sürülüyordu.

Bunlar, sonraları **Ecevit'in kışkırtıcı ajanlar**'ın olayların bu **anarşik** ve **terörist** görünümü almasında olağanüstü etkin roller oynadığını öne süreceği bir dönemin başlangıcıdır.

27 Mayıs'tan çok önce **Menderes'e hızlı büyüme**'ye dönük ekonomik politikaları değiştirmesi bildirisini **Washington**'dan getirmiş bulunan **Robert Komer,** savaş nedeniyle **Vietnam**'da üstlendiği sivilleri **pasifleştirme** görevinin ardından, 1960'ların ikinci yarısında **Türkiye'de ABD Büyükelçisi**'dir. Ankara'ya daha geleceği duyulduğu andan itibaren çeşitli sol kesimlerde yoğun tepkilere yol açan **Komer,** görevi gereği, Türkiye'de olup bitenlere yeni bir **tanı koyma** çabasındadır.

Komer, yıllar önce ABD'nin kurdurduğu ve ayrıcalıklı statüsünün bozulmaması için **1961 Anayasası**'na özel bir ek madde konulan **Orta Doğu Teknik Üniversitesi**'nde Rektör Kemal Kurdaş'a 6 Ocak 1969'da beklenmedik bir ziyaret yapıyordu. Bu olay, öğrenciler arasındaki bir grupun, elçi içeride rektörle konuşurken, arabasını ters çevirip benzinle yakmalarıyla sonuçlanır. Bundan sonra özellikle **ABD** ve **yabancı sermayeli** kuruluşlara karşı, çalışma yerlerinin camlarını taşlarla kırma, binalarını tahrip etme gibi eylemler sık sık uygulanmaya başlanacaktı.

Gençlik, nasıl oluyordu da, **işçi sınıfı**'nı **arka plan**'a itebiliyordu? Derinlerde **neler** oluyordu?

Nedendi, ortalığı **göz gözü görmez** duruma getiren **bu garip kargaşa?**

13

«BÜYÜK TÜRKİYE»Yİ KURMAKTAN SÖZEDEN DEMİREL, 1969 SEÇİMİNDE YENİDEN İKTİDAR ARARKEN...

I

KAPİTALİZM'İN YENİ HEDEFLERİ VE DEMİREL'İN «BÜYÜK TÜRKİYE»Sİ

YERİNİ gittikçe güçlendirmiş sayılan **Demirel,** gerçekte, **AP**'yi **1969 genel seçimleri**'ne götürmek üzeredir. **27 Mayıs**'ın ideolojik ortamı çoktan dağılmış; **liberal/kapitalist** program kendi gerçek iktidarını oluşturmanın eşiğine gelmişti. **İkinci Beş Yıllık Plan**'ı da bu sosyal ve politik çalkantılar arasında 1967'de çıkarmış bulunan **AP,** 1967/1972 yılları için yepyeni ekonomik ve sosyal hedefler benimsemişti. **Özel girişim** büyük çapta destekleniyor, **kamu** elindeki iktisat siyasetlerine **kapitalizm**'e dönük bir yapı kazandırılıyordu.

İkinci plan, şunları öngörmekteydi [1] :

● Türkiye'nin ulusal geliri 1967/1972 döneminde yüzde 40.3 oranında arttırılacaktı.

---

(1) **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,** Ankara, DPT, 1967, s. 3-4

- Genel büyüme hızı yüzde 7'yi bulurken, **sanayi**'de gelişim hızı **yüzde 12** olacak, **sanayi**'nin ulusal gelir içindeki payı 1967'de **yüzde 16.3**'ken 1972'de **yüzde 20.5**'i bulacaktı.

- Beş yılda **iç tasarruf** düzeyi yüzde 77.6, buna karşılık **özel tüketim** düzeyi de yüzde 2.6 yükseltilecekti. Nüfus artışına karşın, insanların gerçek yaşam düzeyinde yüzde 2.5'luk bir ilerleme gerçekleşecekti.

- Türkiye'de kişi başına ulusal gelir 1967'de 2.580 TL. iken, 1972'de 3.200 T.L.'na yükselecekti.

AP planın genel normalarını belirledikten sonra, **kapitalizm**'in gelişimi yolunda bir dizi **kamu destekleme araçları**'nı, uygulamaya koyar. 1968'de **Turgut Özal**'ın yönetimi altındaki **D.P.T.**'nin **Teşvik ve Uygulama Dairesi,** özellikle kapitalist kesimin **yatırım** politikalarını destekleyip yönlendirmek üzere kurulmuş; **teşvik belgesi** alan şirketlerin vergi indirimleri, kredi olanakları, dış alımlarda gümrük bağışıklık ve taksitlendirmeleri, alt yapı kolaylırkları yoluyla planlı biçimde büyümeleri sağlanmıştı.

Demirel, **büyük Türkiye** tasarısını böylece gündeme sürüyordu.

Neden **büyük Türkiye?**

AP liderinin genellikle aydın kesimler için aşırı sürükleyici olmayan konuşma tarzına karşın, değişik bazı bildirileri vardı. Türkiye'nin **tarihi seyir**'ine baktığı zaman, **Süleyman Demirel** şunları gördüğünü, söylüyordu [1]:

---

(1) Süleyman Demirel, **Büyük Türkiye,** İstanbul, Dergâh Yayınları, 1975, s. 35 ve 39

«Asrın başında **hürriyet şenlikleri** ile başlayan hareketlenme, iç kargaşalıklar, İmparatorluğun dağılmasına müncer olan Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi, yurdun en son parçasının düşmanlar tarafından işgaline gelmiş dayanmış, milletimiz bütün bu zorlukların altından çıkmasını bilmiş, büyük kayıplara uğramış, fakat **cumhuriyet'e** ulaşmıştır. **Hürriyet** hamlesi, **asrileşme, Batılılaşma.** Batı ile aramızda açılan mesafeyi kapatma özlemi, devam ederek İstiklal Harbi sonunda devletin şeklini doğurmuştur.

Geri kalmışlık, şaşaalı kahramanlıklar dolu tarihimizin bir mirasıdır. Geri kalmışlıktan kurtulma ve ileri memleketler seviyesine ulaşma görevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin omuzlarındadır. Geri kalmışlık içinde bulunmamız bizi ümitsizliğe sevketmemelidir.»

Demirel de, **gelişim** ve **özgürlük** diyalektiğini yine **Ali Suavi'ye** kadar uzatılabilecek geniş bir **liberal** süreç içinde arar (1):

«İnsan haklarına dayalı hür, demokratik hukuk devletinin büyük faziletleri vardır. Bunu yaşatabilmek, devam ettirebilmek kendiliğinden olmaz. İkinci bir alternatifi de yoktur: **Hürriyetlere tahammül olunacak, hürriyetler yaşatılmaya çalışılacaktır.** Asırlar boyu bunun mücadelesi yapılmıştır. Biz buna tahammül edemiyoruz diye **bundan vazgeçmek** ne dereceye kadar akıl kârıdır? **Hürriyet** için mücadele edilir, ama **hürriyetsizliğe kavuşmak** için mücadele edilmez.

---

(1) **A.g.k., s. 14-15**

Hürriyetlere **tahammül** edebilmek lâzımdır, **istimal'**-inden hiç ve **suistimal'**inden bir dereceye kadar korkmamak gerekir... **Kötüye kullanılır endişesini bertaraf etmek için hürriyetleri bertaraf etmeye gidemeyiz.»**

Özgürlük ve **değişim** sorunlarına verdiği ağırlığa karşılık, Demirel'de **tutucu** bir yapı gözden kaçmaz. AP lideri, ideolojik tutumunu şöyle açıklar (1)

«Bugün Türkiye 1946 Türkiye'sinden daha mı geridir? Elbette değildir. **Toplum değişecektir.** Fakat toplumun **temel değer hükümleri** kolay değişmeyecektir. Bunları **muhafaza** edeceğiz... Temel değer hükümlerini inkâr ederek çağdaş düzeye varmamız mümkün değildir, buraya ulaşamayız. Ulaştık dediğiniz anda, **taklitçi** ve **kopyacı** olursunuz. Bunu kendinize **mal edip damganızı vurmak** mecburiyetindesiniz. **Kendi millî renginize ve hasletlerinize** göre işler halde tutacaksınız.

Cumhuriyet demek kâfi değildir. **İnsan haklarına dayalı, demokratik cumhuriyet** demek gerekir. Bir ülkede **hür basın** mevcutsa, **milli üniversiteler** mevcutsa o ülkede **insan hakları** ve **insan hürriyetleri** teminat altındadır. Millet **milli irade'**ye karışmıyorsa, o zaman **cumhuriyet** olmaz.»

Genel görünümündeki tutuculuğa karşılık, Demirel'in **demokratik cumhuriyet** ya da **özgür basın, insan hakları** gibi sorunları 1960'lı yıllarda belli bir nedensellik içinde dile getirmesi, **Namık Kemal'**den beri süregelen bir özgürlükçü anlayışla da ilişkilendirilebilir.

---

(1) **A.g.k.**, s. 19-20.

Demirel, **özgürlük** sorunuyla **liberal ekonomi** arasında karşılıklı bağlantılar görür ([1])

«Türkiye **kapalı ekonomi'**ye gidemez. Bu itibarla **dış pazarlara uyabilme** imkanını yani **rekabet gücü'**nü kaybetmemelidir. Türkiye'nin **endüstrileşme'**si, **mukayeseli üstünlük** prensibini ihlal eden bir istikamete çevrilmemelidir. Türkiye müstahsilini ve müstehlikini koruyan ve **piyasa ekonomisi** kurallarına göre işleyen daha geniş bir **iç pazar** meydana getirebilmelidir... **Devlet,** ister küçük ister büyük ölçüde olsun her yerde, her devirde kendisini **bürokrasi'**den kurtarabilmiş değildir. **Bugünkü mücadelemiz devleti bürokrasiden kurtaramaz.** Bunun en kestirme yolu, vatandaşın hepsini **işçi** ve **memur** haline getirmek değil, fakat vatandaşlara kendi **hür teşebbüs'**ü ile çalışmak hakkını devam ettirmektir... Bizim **felsefe'**mizin temelinde yatan **hür teşebbüs** fikri, her vatandaşın kalkınmaya kendi isteğiyle **katılma'**sıdır.»

Demirel'in Türkiye'nin neden **büyük olması** gerektiğine ilişkin düşünceleri **şu inançlardan** kaynaklanmaktaydı ([2]):

● «**Kalkınma,** hür, güçlü ve müreffeh Türkiye'yi yapma idealidir.»

● «**Büyük** ve **güçlü Türkiye,** her Türk vatandaşına maddi ve manevi yönleriyle insan haysiyetine yaraşır bir yaşama seviyesinin sağlandığı Türkiye'dir. Büyük ve güçlü Türkiye, iç barışın, kardeşliğin ve beraberliğin devamlı olduğu Türkiye'dir...

---

(1) **A.g.k.,** s. 15, 16, 17

(2) **A.g.k.,** s. 104, 105, 106

Kabul edilmesi zaruri olan bir husus, Türkiye'nin **büyümek, güçlenmek** ve **kalkınmak mecburiyetinde** olmasıdır.

Türkiye'nin büyük ve güçlü Türkiye haline gelmesi, Türk milletinin tarihi arzu ve emellerinde ifadesini bulan şartlardan ve çağdaş dünyamızın gelişmelerinden de doğan bir zarurettir. Bugünün dünyası, ilmin ve teknolojinin hızla ilerlemesi ve yayılması, kitle haberleşme vasıtaları yoluyla medeniyetin ve kültürün bütün insanlıkça paylaşılması, **savaş**'ın önlenerek **barış**'ın korunması gibi, hem büyük **ilerleme** fırsatlarını veren, hem de milletleri adeta **yarış** halinde gayretlere zorlayan **yepyeni bir dünya**'dır. Türkiye bu **yeni dünya** içinde milletimizin haysiyetine ve yaşama hakkına layık ve şerefli yerini alabilmek için **büyük** ve **güçlü** bir Türkiye olmak zorundadır.»

AP liderine göre, 1945'i izleyen ilk onbeş yıla, **Türkiye** bir **yüzyıl**'ı sığdırmıştı. 1960'lı on yıl da, gerçekte, bir ikinci **yüzyıl**'a eşitti. Ölçüler büyüyor, toplum gelişiyor ve eski ölçüler bu düzene yetmez duruma geliyordu.

Yapıyı değiştirmek için, yeni bir **seçim**'le **AP**'nin çok daha güçlü biçimde işbaşına gelmesi; kadrolarını tutarlı duruma getirip **etkin yönetim** kurması gerekiyordu.

Ne var ki, bu **büyüyen Türkiye** tutkusu en sonunda düzen içindeki tüm **merkez**'ci ve **merkezdışı**'cı dinamikleri bir daha eyleme geçirmeyecek, onları yepyeni çözüm arayışlarına itmeyecek miydi?

AP'nin lideri, **Batı** ve **ABD** için belki **onaylanabilir** bir kişiydi. Ama, **uluslararası sistem** açısından, Türkiye'nin **büyüme** süreci en sonunda **AP**'yi aşabileceği gibi, hatta bizzat **Demi-**

rel'i kendisini kuşatan **iç** ve **dış ilişkiler** dinamiğiyle **ters** düşüremez miydi?

Büyük Türkiye, somutta uluslararası düzeyde de bir büyük **güç birikimi** demektir.

Varolan dünya dengelerinin özellikle **merkezkaç** dinamiklerden duyduğu tedirginlikse, 1950'li ve 1960'lı yılların tüm deneylerinde ortaya çıkan ana eğilimdir.

II

BÜYÜK YATIRIMLARIN ARASINDA, OLAYLARIN TIRMANDIĞI YIL : 1969

Türkiye'de bir yanda **sanayi kapitalizmi** en **mutlu** dönemlerinden birisini yaşıyor ve bir yılda yüzmilyonlarca liralık **yatırım**'ı gerçekleştiriyordu.

Öte yandaysa, kimlerin, nerelere ve ne ölçülerde **egemen** olabileceklerini tartışma masasına koyan olaylar, 1969 Türkiye'sinin en **dramatik** görünümlerini yansıtıyorlardı.

Yıl, önce **işçi sınıfı**'nın, ardından da **köylülüğün** geniş boyutlu eylemlerine sahne olur.

Sonra, **küçük burjuvazi,** sahneye tırmanır ve orada öylece kalır.

Sanki bir **korku filmi,** bütün Türkiye'de 24 bölümü birden gösteriliyordu (1):

● 1969'un **Ocak ayı,** ABD Büyük elçisi **Komer**'in otomobilinin yakılmasının dünya çapında yarattığı yankılardan sonra, demir yolları ve 31 şilepteki Deniz Nakliyat'ı işçileri **grevler**'ine sahne olmaktaydı. Sümerbank'ta da otuz bin işçi grev hazırlığındaydı. Ancak, **grev** başlamak üzereyken, **devlet,** işçilerine karşı ilk büyük toplu **lokavt**'ı ilân ediyordu. İstanbul'daki ABD sermayeli **Singer** tesislerinde çıkan **işgal**'de ise, işçilerle polis arasında **kanlı çatışmalar** patlak veriyordu.

● **Şubat**'ta, **Bugün**'cü İslâm'cıların yol açtığı **kanlı pazar**'dan sonra İstanbul bir **toplu terör** havası yaşarken, İzmir'in **Atalan** ve **Göllüce** köylerinde de **köylüler**'in Hazine'ye ve özel kişilere ait **topraklar**'ı **işgal** ettiği görülmekteydi. 600 kişilik bir **işgal komitesi** kuran köylüler, toprakları özgürce sürmekteydiler. Daha önce **Bafa gölü** nedeniyle aynı yörelerde rastlanan **tarımsal üretici eylemleri,** Ege Tütün Piyasası'nda küçük üreticiyi desteklemek amacıyla Ege'ye gelen gençlerin ortak mitingleriyle yeni bir nitelik alıyordu. Köylüler bazan traktörlerle yolları kesiyor, sert bildirilerle isteklerini duyuruyorlardı. Ankara'da ise, otuz bin **öğretmen** 15 Şubat'ta Anıtkabir'e kadar yürümüştü.

● **Mart, AP**'nin anayasal hak ve özgürlüklere belli kısıtlamalar koymayı öngören **Anayasa Düzenini Koruma** yasası tasarısı nedeniyle yoğun bir eleştiri kampanyasıyla açılır. **Milliyetçi komando**'lar da varlıklarını giderek duyurmaktaydılar.

(1) Ergin Eroğlu, **12 Mart Devam Ediyor mu?**, İstanbul, Soyut Yayınları, 1974, s. 32-40

● **Nisan**'da ODTÜ'ni **işgal** ederek Rektör Kurdaş'a görevini bıraktıran gençlik grupları, ancak jandarma baskınlarıyla dışarı atılmaktaydılar. İstanbul Hukuk Fakültesi ise, on kişinin yaralandığı **molotof kokteyl'**li bir çatışma sonucu on gün kapatılıyordu.

ODTÜ'nin işgali ve öteki fakültelerde boykotların yaygınlaşması üstüne, **ortanın solu**'na kayan **CHP,** ilk kez 11 Nisan 1969'da bu eylemlere bir tavır alma gereğini duyar [1]

> «Gençlik eylemlerini, halka huzursuzluk verici ve demokrasiyi tehdit edici **zorbalık hareketleri** haline dönüştürmeye çalışan bu küçük militan gruplar, baskının, demagojinin ve şantajın her türlüsünü mubah sayan bir davranış içindedirler. Bu küçük **bozguncu gruplar,** kendilerini **solcu** sansalar bile veya öyle gösterseler bile, ülkemizde **demokrasiyi yıkmak, faşist** bir yönetim kurmak ve Türk ulusunu bölerek **sömürmek** ve **yönetmek** isteyen güçlerle gizli veya açık, bilinçli veya bilinçsiz işbirliği halindedirler.»

Öte yandaysa, **Söke**'de çevredeki köyler halkı birleşerek, **Toprak Reformu ve Bağımsızlık Mitingi** düzenlemekteydi.

Bu arada, bankaların tarımsal üreticilere dağıttığı 3.5 milyar liralık krediye karşılık, **örgütlenmemiş kredi piyasası** ya da **tefeciler**'in tam **7 milyar lira** borç verdiği de **Senato**'da resmen açıklanıyordu.

Toprak ve **tefeciler** üstündeki bu tartışmalar, Meclis görüşmelerinde CHP Genel Sekreteri **Bülent Ecevit**'in bir sözü üstüne siyasal arenada geniş tepkiler yaratacaktı.

---

(1) **Ulus,** 12.III.1969, s. 1

Ecevit şöyle konuşur (1)

«Türkiye'deki adaletsiz **toprak düzeni**'ne karşı, tarım kesimindeki gelir dengesizliğine karşı, yer yer **patlamalar** başgöstermektedir... Bu hareket ne jandarmayla, ne teknolojik buluşlarla, ne de yasalarla önlenebilir. Bütün yasaların ötesinde, **Anayasa** vardır. Onun da ötesinde **doğa yasaları**, tabiat kanunları vardır.»

Ecevit'in **doğa yasası** kavramından yola çıkarak, **«toprak işleyenin, su kullananın»** sloganını geliştireceği bir dönem yaklaşıyordu. Gerçekte, **İnönü**, aynı anlama gelebilecek bir sözü 1930'larda dile getirmişti. Başbakanlığının son dönemlerinde, **Meclis**'te konuşan **İnönü**, 29 Aralık 1937'de şunu söylemişti (2):

«Toprak, mahsulünü ancak bir şartla verir. Bu da, **toprağın işleyenin olması**'dır.»

● 1969 Mayıs'ı, **Yargıtay** Başkanı İmran Öktem'in cenaze töreninde Ankara'da camide çıkan olaylarla başlamış, 3 Mayıs'ta cenazeyi kaldıracak bir imamın bile bulunamadığı bu olay, ancak İnönü'nün çabalarıyla bastırılabilmişti. Yüksek yargı organlarının üyeleri 7 Mayıs 1969 günü Ankara'da **cübbe**'leriyle büyük bir **yürüyüş** yapıyor, AP'nin olaylar karşısındaki sessiz davranışını **protesto** ediyorlardı.

Mayıs'ın bir başka büyük olayı, 219 AP'li milletvekilinin **Anayasa**'yı değiştirerek **DP**'lilerin tümden affı ve siyasal haklarını kazanma kampanyalarına girişmeleridir. Oysa, **Demirel**, devlet aygıtlarına buna karışmayacağına söz vermişti. **İnönü** ve

---

(1) **Milliyet**, 13.II.1969, s. 1

(2) **Cumhuriyet**, 30.III.1971, s. 2; S. Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi?** s. 210

Ecevit, «kuyudan adam çıkarma» diye tanımlanan **af** isteğine, **Demirel'**den çok daha büyük bir yakınlık gösteriyor ve öneriyi benimsiyorlardı. **DP'**lilerin böylece **AP'**nin ve **Demirel'**in **siyasal vasiliği'**nden kurtulacağı, **bağımsız** bir politik örgütlenişe gidebileceği bekleniyordu. Ancak, **İnönü'**nün **Bayar'**a ve **DP'**lilere el uzatması, **27 Mayıs'**ın ideolojik mirasını sürdüren çevrelerle bu kez CHP arasındaki köprüyü attıran sonuçlar yaratacaktır.

İlginç bir başka olay, Türkiye'nin o dönemdeki en büyük işadamı olarak **Vehbi Koç'**un, **AP'**nin ekonomik politikasını açıklıkla eleştirmeye başlamasıdır. **Koç'**a göre, kendisinde umut kalmayan AP, **demokratik düzen'**i de **tehlike'**ye düşürebilirdi.

Aynı anda, **Odalar Birliği** yönetim kurulu seçimlerini **Prof. Erbakan** ve yandaşları kazanıyordu.

● Haziran, yine çeşitli işçi eylemlerinin ayıdır. **Türk-İş** Genel Sekreteri **Halil Tunç'**un işçi emeklileri için yeni bir çözüme varılmazsa **işçiler'**in kısa süre sonra **«sokağa dökülecekleri»** yolundaki uyarılarının yanı sıra, sınavların yapıldığı **İstanbul Üniversitesi** de bir **meydan savaşı'**na sahne olmaktaydı. **Profesyonel devrimci** diye söz edilen silahlı **yeni sol** gruplar, polis kordonu altında sınav yapılmasına karşı çıkınca, patlak veren çatışmada yüz öğrenci, 14 de polis yaralanmıştı.

● 1969 Temmuz'u, **Kayseri'**de düzenlenen **Türkiye Öğretmenler Sendikası** (TÖS) Kongresi nedeniyle kalabalık grupların büyük saldırılarına tanık olur. Sayısız işyeri, lokanta ve gazinoyu tahrip eden saldırganların elinden, 700 kadar öğretmen yaralı olarak askeri araçlarla Ankara'ya kaçırılabilmişti.

İlginç bir olay da, **Çorum** Özel İdaresi'ne ait **linyit** işletmelerinde gerçekleşmekteydi. Yönetimi ellerine alıp 34 gün süreyle

kömürleri işleten işçiler, bir jandarma müfrezesi tarafından yönetimi bırakmaya zorlanıyor; bunun üstüne işçiler ocaklara inmeyi reddediyorlardı. Olayların nedeni, zor durumdaki Özel İdare'nin, işçilere ait birikmiş 1 milyon liralık ücret ve benzeri geliri ödeyemez durumda bulunmasıydı.

● **1969 Ağustos**'u, İstanbul'da **Koç Holding**'e ait **Türk Demir Döküm** tesislerini 2.300 işçinin **işgal**'iyle geliyordu. **Doğu Anadolu**'nun çeşitli yörelerinde yine **Açlık ve Yoksulluk** ya da **Uyanış** adı verilen mitingler düzenlenmekte; Varto, Hilvan, Van, Siverek ve öteki yörelerde açık biçimde **kürt sorunu** dile getirilmeye başlanmaktaydı. Tunceli'de **Şia** kökenli halk ozanı **Pir Sultan Abdal** hakkında Erol Toy'un yazdığı oyunun Vali ve polis tarafından yasaklanması, çevrenin protestolarına ve bir kişinin ölümüne yol açmıştı.

Odalar Birliği'nde **AP** ile **Erbakan** arasındaki çelişkiler giderek açığa çıkıyor ve Erbakan, yasal açıdan uygun biçimde seçilmediği gerekçesiyle **AP** tarafından **polis zoru**'yla Odalar Birliği'nden çıkarılarak, Suphi Enver Batur göreve getiriliyordu. Erbakan, bunun üstüne AP'ye karşı siyasal savaş açacak ve **Konya**'dan **bağımsız** olarak milletvekilliğine adaylığını koyacaktır.

● 1969 **Eylül**'ü büyük **işçi olayları**'yla geçer. **Ereğli Demir Çelik**'te binlerce işçi, uygulayacakları grevin hükümetçe ertelenmesi kararını **danıştay**'da iptal ettirmişti. Türk-İş'e bağlı Cam-İş ise 1.200 işçi için grev kararı alıyordu. Pamuk alım fiyatlarını protesto amacıyla **Tarsus**'ta yedi köy halkı, 600 **traktör**'le **Ankara Adana Mersin yolu**'nu iki saat süreyle trafiğe kapatıyor, ardından **askeri birlikler** yolu yeniden açıyorlardı. Ka-

pitalist üretim ilişkileri, kır üreticileri arasında yeni eylem biçimleri yaratma aşamasındaydı.

Zonguldak kömür ocaklarında bir **grizu** patlaması, altı işçiyi öldürüyor, 13 işçiyi yaralıyordu. Olay, çalışma güvenliği konusunda geniş tartışmalarla sonuçlanıyordu. Bu arada, Türkiye'de ilk kez, **Türk Hava Yolları'**na ait bir uçak 57 yolcusuyla birlikte bir üniversite öğrencisi tarafından silah zoruyla **Bulgaristan'**a kaçırılıyordu. Bulgaristan uçağı derhal Türkiye'ye geri veriyor; öğrenci de, Bakırköy Akıl Hastanesi'nde gözlem altına alınıyordu. İstanbul'daki çatışmalarda, Taylan Özgür adlı bir genç öldürülüyordu.

● 1969 **Ekim'i**, **Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'**nda işletmeye 100 milyon lira zarar verdiren yedi günlük bir **grev'**le açılır. **Demirel'**in **Diyarbakır'**daki seçim konuşması sırasında **AP** ve **YTP**'liler arasında **silahlı çatışmalar** olur. Kastamonu'da TİP'liler, AP'lilerin saldırısıyla karşılaşır. TİP adına radyoda konuşan Maden-İş ve DİSK Genel Başkanı **Kemal Türkler** hakkında, sınıfları tahrik ettiği gerekçesiyle dava açılır.

Bolvadin'de TÖS Lokali'ne yapılan saldırıda beş öğretmen yaralanır.

ODTÜ'nde öğrencilerle jandarma arasında **silahlı çatışma** patlak verir.

TİP'in Çarşamba ilçesi, seçim gecesi havaya uçurulur.

Tırmanış, seçimden sonra da kolay durmayacaktı.

1969 Kasım'ında grevlerin, emek/sermaye çatışmalarının

yanında, ilk kez, **Polis Enstitüsü'**ndeki yüksek öğretim öğrencilerinin bile güvenlik örgütünde yeniden düzenlemeler yapılması gerekçesiyle **boykot'**a başladıkları görülecektir.

1969 Aralık ayında **DİSK**'e bağlı kuruluşlar iki sendikanın daha katılmasıyla 14'e yükselirken; onbeşi aşkın **memur sendikası** tüm memur ailelerini İstanbul'da **Hürriyet Meydanı'**nda büyük bir yürüyüş yapmaya çağırıyorlardı. **Devlet bürokrasisi,** eşleri ve çocukları aracılığıyla alanları doldurmuştu. Ankara'da **Devlet Opera ve Balesi'**nin balerinleri de, ücretlerinin yetersizliği dolayısıyla **boykot** yapmaktaydılar.

İstanbul'da **Gamak elektrik motorları** fabrikasında, hammadde yokluğu nedeniyle 200 işçinin atılmak istenmesi üstüne yedi işçinin kurşunlanıp birisinin de öldüğü büyük bir işçi/polis çatışması patlak veriyordu.

8 Aralık 1969'da Mehmet Büyüksevinç, 14 Aralık'ta Battal Mehmetoğlu adlı gençler olaylarda öldürülürler.

Erbakan ise, AP tarafından uzaklaştırıldığı **Odalar Birliği'**nin **yasal başkanı** olduğu yolunda **Danıştay Genel Kurulu'**ndan karar çıkarıyor ama siyasal iktidar bu kararı da uygulatmayarak, Erbakan'ın Odalar Birliği'ne girmesini polis aracılığıyla bir daha engelliyordu.

Bütün görünüm, **özgürlük/hoşgörü** sürecini parçalayan bir olaylar dizisini sergiliyordu.

III

DEMİREL AP'SİYLE SOVYETLER BİRLİĞİ VE ARAPLAR ARASINDAKİ YAKINLAŞMALAR

1969 sonlarının en ilginç konularından birisini, Millet Meclisi'ne verdiği bir önergeyle, **CHP** Milletvekili **Amiral Sezai Orkunt** dile getirir (1)

Batı'lı kaynaklara göre; **İnönü'**nün başlattığı ve **Kosigin'**in Türkiye, **Demirel'**in de Sovyetler Birliği ziyaretleriyle geliştirdiği **Türkiye** ve **Sovyetler Birliği** arasındaki **yakınlaşma** siyaseti o düzeyde ileri aşamalara varmıştı ki, **Sovyetler'**in **Arap** ülkelerine verdiği **Mig** uçakları giderek **Türkiye** gökleri üstünden geçmeye başlamış, hatta bunların Türkiye hava alanlarına inip **yakıt donanımı** yapmalarına olanak sağlanmıştı.

Acaba bunlar doğru muydu?

Batı ve hele **ABD'**yi olağanüstü kaygılandıran bu sorunu, Türkiye Dışişleri yetkilileri, bazı ayrıntılarla şöyle düzelteceklerdir:

Sorun, kısa uçuş mesafeli olan **Irak Mig'**lerinin bakım ve onarım için yollandıkları Sovyetler Birliği'ne gidiş ve dönüşlerini güvenceye alma gereksiniminden çıkmıştı. **Irak,** Ankara'dan kendi Mig'leri için **iniş** ve **yakıt izni** istemişti. Türkiye, NATO gereği böyle bir iznin verilemeyeceğini belirtmiş; Irak uçaklarının uluslararası kurallara göre, ancak **arıza** yaptıkları takdirde Türkiye'ye inmesinin beklenebileceğini anımsatmıştı.

---

(1) Ergin Eroğlu, **12 Mart Devamı Ediyor mu?** s. 41

Ondan sonra da, **Irak**'ın **SSCB**'den aldığı **Mig'ler** genellikle Türkiye üstünde sürekli arızalanmışlardı (1).

Ancak, **büyük Türkiye** ardında koşan **Demirel**'in de, **Batı'lı**lara yapabileceği **eleştiriler** vardır. **Batı**'dan sağlanabilen **kaynaklar** beklenen düzeye çıkmıyordu. Gittikçe büyüyen **dış borçlar**, değeri düşen **Türk Lirası** ve **dış ödeme açıkları** arasında bunalan Ankara, **büyümek** için gerekli kaynakları **Batı dışı** alanlardan bulmak zorundaydı.

Sovyetler Birliği Türkiye'nin büyük ölçekli **yatırım** projelerinden en önemlilerine, **Seydişehir Aluminyum, İskenderun Demir Çelik, Aliağa Petrol Rafinesi** tesislerine yarım milyar doları aşkın kaynak sağlamaya söz vermekle kalmamış; teknisyenlerine kadar herşeyi göndermeyi de üstlenmişti.

Her uluslararası sorunda, **Birleşmiş Milletler** önünde **yalnız kalan** bir Türkiye görüntüsünü silmek için Demirel iktidarı Arap/İslâm ülkelerine **özel bir yakınlık** göstermekteydi. ABD'nin sağladığı özel bilgilerle, **İsrail**'in 1967'de **Nâsır**'ın **Mısır**'ına ait uçakları daha havaalanlarında dururken tahrip etmesi sonucu **Süveyş Kanalı**'na kadar inerek geniş Arap topraklarını **işgal** etmesi, **Ortadoğu**'nun bütün görünümünü değiştirmişti. Ankara, **kuvvet zoruyla toprak edinilmesi**'ne kesin karşı koymaktaydı. **Birleşmiş Milletler**'de de Türkiye çeşitli konularda bir süredir **Arap** ülkeleri yararına oy kullanıyordu.

Sovyetler Birliği ve **Arap/İslâm dünyası** önünde Türkiye'nin aldığı tavrı, ABD kamuoyuna **Demirel** şu gerekçelerle açıklar (2):

---

(1) İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, C. II s. 36-37

(2) **The U.S. News and World Report'a** Demirel'in demeci, 9.IV.1969; İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, C. II. s. 31

«Dünyanın bu bölgesinde Türkiye önemli bir ülkedir. Bölgenin öteki ülkeleriyle **ortak bir inancımız** (dinimiz) ve **ortak bir kültürümüz** var. Stratejik bir coğrafi durumdayız. 34 milyon insanımız var. Geniş kaynaklarımız var. Şimdi biz bununla **ne yapmak** istiyoruz?

Herşeyden fazla istediğimiz **barış**'tır; **komşularımızla barış**... Komşularımızla ilişkilerimizi daha iyileştirmek, etrafımızda bir çeşit **barış çemberi** kurmak istiyoruz...»

Türkiye'nin bin yıldır **İslâm'ın uç cephesi** olduğunu, Ankara'nın önceden kararlaştırılmış **dostluk, düşmanlık** ya da **husumetler**'i olmadığını belirten Demirel, bu tutumu Türkiye'nin nesnel/tarihsel durumunun bir gereği olarak gösterir.

Ne var ki, Ankara'daki **ulusal strateji, Batı matris'i** içindeki **uluslararası strateji**'yle ne ölçüde bağdaşabilecektir?

Bağdaştırılabilseydi, **İnönü**'nün yerine 1965'te bir başka seçenek aramak da herhalde gerekmezdi.

Ne var ki, **tarih**'in nesnesi, kendi özgüllükleri altında, **Demirel**'i de aynı noktaya çeker.

Giderek başkalarını da getireceği gibi...

O zaman, **ne olmalı** ve **ne yapmalı** soruları bir daha gündeme yükselir.

Bu, bütün **yükseliş** ve **düşüş** süreçlerinin de kaçınılmaz sorusudur.

Sürekli gerilimlerle tırmanan **1969 bunalımı**'nda, **sistem** açısından **son umut,** 1969'un **12 Ekim**'inde yapılan genel seçimlerdeydi:

- Bunalmış Türkiye, **AP** ve **Demirel** karşısında bir **güvensizlik** duyabilirdi.

- **Ecevit'in ortanın solu** bayrağını açması ve renkli halkçı sloganların ortaya çıkışıyla tarihsel parti **CHP** yeniden canlanabilirdi.

- **Feyzioğlu**'nun **Güven Partisi,** burjuvazinin her iki partiden tedirgin bulunan kesimlerine **üçüncü seçenek** olabilirdi.

- **AP,** güçlenen **CHP** ve **GP** önünde, **tek başına iktidar** kurabilen parti olmaktan çıkabilirdi.

Sistem açısından, belki de, istenen **asıl seçenek** bu sonuncu olasılıktı.

IV

SİYASAL KATILMA'NIN GERİLEMESİNE KARŞILIK 1969'DA AP MUTLAK ÇOĞUNLUĞU SAĞLIYOR

12 Ekim 1969 genel seçimi, Türkiye için **çözüm** değil, ancak **düğüm** sayılabilecek sonuçlarla birlikte gelmiştir. **Seçime katılma oranı** ilk kez 1969'da **yüzde 64.3** düzeyine gerilemekteydi. Bunun anlamı, Türkiye'de **siyasal katılma** olayına karşı, toplumun **üçte biri** dolayındaki geniş bir yığının **ilgisiz** tavır aldığıdır. **Bunalım,** milyonlarca insanı sarsmış ve önlerine çıkan partiler

arasında, kendi özlemlerine karşılık verecek bir **çözüm kalmadığı** inancına götürmüştü.

Ne var ki, bu **güven bunalımı** bile, kullanılan oyların politik yelpazeye yansıması açısından beklenen sonuçları yine de yaratamamıştı [1]

● 1960'lar sonu Türkiye'sinde seçmen yığınlarının en büyük desteğine sahip parti hâlâ **AP'**ydi. Kullanılan oyların yüzde 46.5'ini oluşturan 4.229.712 kişi **AP'**yi destekler. Parlamentodaki **450** iskemlenin **256'**sı, **Demirel'**in partisine ait olmuştu. Bir **güvenoyu** için de, **güvensizlik** oyu için de **AP** her türlü **baskı'**dan uzak durumdaydı. **226** güvensizlik oyuyla **düşürülmek,** pratikte, **AP** iktidarı açısından doğal koşullarda beklenemezdi.

● **Ecevit'**in yeni umutlarla canlandırmaya çalıştığı **ortanın solu** da, **CHP'**yi büyük bir sıçramaya götürememişti. CHP'ye oy veren 2.487.006 kişi seçime katılanların **yüzde 27.4'**ünü oluşturmaktaydı. Partinin genel oy içindeki payı, 1965'e oranla yüzde 1.3 düşmüştü. Ancak, **ulusal artık** yönteminin kullanılmamasının da etkisiyle CHP Meclis'teki milletvekili sayısını 134'ten 143'e çıkarmıştı. Bu da çok önemli bir başarı sayılamazdı.

● **Feyzioğlu'**nun umutlar bağlanan **G.P.'**si, oyların ancak yüzde 6.6'sını sağlayabilmişti. 597.818 oyun Meclis'teki karşılığıysa, 15 milletvekilinden ibaretti. MGP, bir **denge partisi** olamayacaktı.

● **Bölükbaşı'**nın **M.P.'**si bu kez 292.961 kişinin desteğini sağlayarak, oyların yüzde 3.2'sini ve 6 milletvekilliğini elde ede-

---

(1) **12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları,** Ankara, DİE, 1970, s. 6

bilmişti. Bölükbaşı'nın renkli kişiliği bile M.P.'yi canlandırmaya artık yetmemekteydi.

● **Türkeş**'in **M.H.P.**'si 275.091 oyla, kullanılan oyların yüzde 3'ünü almıştı. Bu oylar genellikle ülke yüzeyine yayılan ve gelecek açısından umut vermekle birlikte, **nisbi temsil** nedeniyle henüz etkinliği fazla olmayan bir potansiyeldir. MHP 1969'da salt **Türkeş**'i milletvekili çıkarabiliyordu.

● Özellikle **Alevi** kökenli halk gruplarını **CHP** ve **TİP**'ten uzak tutmak amacıyla kurulduğu belirtilen **Türkiye Birlik Partisi,** belli yörelerde yoğun oy çokluğu sağlayan tek partiydi. TBP katılan seçmenlerin yüzde 2.8'ini oluşturan 254.695 oyla, Meclis'e sekiz milletvekilini birden gönderebilmişti.

● 1965'in yıldız partisi **TİP,** radikal **küçük burjuvazi**'nin öne çıkması ve **güleryüzlü sosyalizm** tartışmalarının partiyi içinden bölmesi sonucu, 243.631 oyla - katılımın yüzde 2.7'siyle - Meclis'e ancak iki milletvekili gönderebilmekteydi. Bunlar, **Aybar** ve **Rıza Kuas'**tı. Partide yönetimi elde etmek için savaşan **Boran** ve Prof. **Aren,** aday gösterildikleri illerde nisbi temsil barajını aşamamışlardı.

● **YTP,** gittikçe eriyen bir başka politik güçtü. Genellikle **etnik** özelliklere sahip yörelerde tutunabilen **YTP,** oyların yüzde 2.2'den ibaret olan 197.929 kişilik bir katılmayla **yerel yoğunluk** sonucu, Meclis'e altı milletvekili yollamıştı.

● **Bağımsızlar** Türkiye politik arenasının **yeni** bir olgusuna dönmek üzereydiler. Genellikle **etnik** ya da **dinsel** bazı özellikleri nedeniyle katılmak istedikleri partiler tarafından **veto** edilen - **Erbakan** da aralarında olmak üzere - 13 aday, oyların yüz-

de 5.6'sını bulan 511.023 kişinin desteğiyle Meclis'e girmiş bulunmaktaydı.

Nisbi temsil sisteminin koyduğu **baraj**'a karşın, bu sonuç **bağımsızlar** yönünden azımsanmayacak bir başarıydı. Katılma oranı seçmenlerin onda üçünü sandık dışı bırakırken, **bağımsızlık** da küçük partileri giderek aşan **ana eğilim** olmak yolundaydı.

Meclis'te bir **kabuk değişimi** gerçekleşmekteydi.

CHP'nin Meclis'e getirdiği milletvekillerinin 88'i ilk kez parlamentoya giren ve **ortanın solu** düşüncesiyle birlikte siyasal yaşama atılan kişilerdir. Yeni genç kadro, özellikle **Dr. Kemal Satır** gibi gelenekçi/merkezci ideolojinin sözcüleriyle bir süre sonra çelişkilere düşmeye adaydı. 1970'e girilirken **CHP**'de bir **«solcu/göbekçi»** ayrımı yapılmaya başlanacaktı. CHP böylece **resmi ideoloji**'yle daha da çatışan bir sürece girmekteydi.

Ecevit'in 11 Kasım 1969'da Ankara'da Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nda **Atatürk** için yaptığı konuşma, yarının yeni çelişkilerini yansıtan bir belgedir. Ecevit, konuşmasında, **Atatürk devrimleri** diye tanımlanan olgunun ancak bir **üstyapı** devrimi olarak nitelenebileceğini söyler. Oysa, **alt yapı**'yı dönüştürerek, **halk** yığınlarının **somut yaşam**'ına kadar inemeyen bir devrim anlayışı, kendisinden beklenenleri gerçekleştiremezdi (1).

Ecevit, böylece **İnönü**'yü dolaylı, **Dr. Satır**'dan **Prof. Erim**'e kadar olan grupları ise doğrudan doğruya karşısına almaktaydı. Merkezci **resmi ideoloji**'yle bütünleşen eski gruplar, en büyük

---

(1) **Milliyet**, 12.XI.1969, s. 1

savaşı bir gün CHP önderliği için çalışan bu genç adam önünde vermek zorunda olduklarını seziyorlardı.

Bunalım, 1969 Aralık ayında Ali İhsan Göğüs, Hüdai Oral, Muammer Ertem ve Mehmet Yüceler'in CHP yetkili kurullarından istifasıyla birlikte gün ışığına çıkacaktır. Bu **iç bunalım** birden hızlanacak ve bir **tarihsel hesaplaşma** görünümüne bürünmeye başlayacaktı.

Bir başka hesaplaşma ise **TİP**'in içinde, Meclis'e giren lider **Aybar**'ın, parti başkanlığından ayrılmasıyla sonuçlanacaktır.

V

DEMİREL GÜNDEMİN EN BÜYÜK ÜÇ SORUSUNU ELE ALMAK ÜZERE...

Demirel, öğrenci eylemleriyle kanlı olayların ve birbirini izleyecek iç bunalımların belireceği böyle bir Türkiye'de, tümüyle **darboğaz**'dadır.

Bu, gelişen ve giderek belli ölçüde **sistem içi özerklik** kazanma aşamasına gelen bir toplumun yazgısına ilişkin bir olaydır.

Gündemde, alınması gereken temel bazı kararlar vardır:

1. **ABD**'yle olan ilişkileri gittikçe soğuklaşan bir Türkiye, **ABD/SSCB diyalektiği**'nin dışında nasıl bir **dayanak** noktası bulabilecekti?

Demirel'e göre, **Türkiye**'yi **Doğu, Batı** ve **Arap/İslâm** dünyaları arasında **denge**'de tutabilecek biricik dayanak noktası,

Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla **bütünleşme** yoluna girmektir. **Cunta** rejimine geçtiğinden beri **Yunanistan** Batı Avrupa açısından **istenmeyen ülke** olmuştu. Yunanseverliğin en düşük olduğu bir anda, **Batı Avrupa** kapılarını **Türkiye**'ye açabilirdi.

2. Yeni ve büyük yatırımlara gereksinen bir Türkiye'nin kullanılabilen kaynakları hızlı bir **büyüme**'ye yetmediğine göre, **iç kaynak bunalımı** hangi araçlarla çözülebilirdi?

AP liderinin yanıtı, bir **büyük bütçe** ve Türkiye'nin yeterince kullanılamayan tüm **boş** ya da **gizli** kaynaklarını **zorunlu tasarruf** yoluyla eyleme geçirtecek etkin bir **vergi reformu**'dur. Vergi reformu, hem Türkiye kapitalizminin yeni yapılarının gerçekleştirilebilmesi, hem de **kapitalizm öncesi** tortulardan arınamamış bir Anadolu varlıklılar kesiminin, modern sanayi metropollarına bağımlı kılınması açısından zorunludur.

3. **ABD** dış kaynak akımlarını kısar ve **Sovyetler Birliği** dışında hemen hiç bir büyük güçten önemli düzeyde **kredi** alınamazken, Türkiye'nin ağır bir **dış ödeme** batağına sürüklenmesi ne gibi yöntemlerle önlenebilirdi?

Demirel'in deneyeceği yanıt, 1945'lerde **İnönü**'nün, 1950'ler sonlarındaysa **Menderes**'in önüne çıkan **dış gelir** bunalımlarının da ortaya koyduğu çözümdür:

Yüksek oranlı **devalüasyon**...

AP lideri, 1970'ler başında **devalüasyon**'un, dış alımları pahalılaştırmak ve dış satımlara sınırlı bir destek sağlamak dışında, önemli bir işlevinin daha olabileceğini umuyordu. **İkinci Dünya Savaşı**'ndaki **genç kuşak kıyımı** sonucu, özellikle **Federal Alman ekonomisi** 1960'lı yıllarda eriştiği canlılığın gerektirdiği

emek ordusu'nu ülke içinden karşılayamamaktaydı. Aynı durum, **Avrupa Ekonomik Topluluğu**'nda önemli bir gelişim sağlayan **Fransa, Belçika, Hollanda** gibi ülkeler için de söz konusudur. Bu ülkeler, **İspanya, Portekiz, Yugoslavya, Yunanistan** ve **Türkiye**'den emek gücü fazlalarını kendilerine doğru çekmekteydiler. Böylece, **Batı Avrupa** ekonomilerine çok daha yüksek düzeylerde bir **artık değer** sağlanabiliyor; konuk işçilerin ülkelerine gönderdikleri kaynaklar aracılığıyla da bu yeterince gelişememiş ülkelerin **dış ödeme** açıklarına **olumlu** bir **katkı** yapılıyordu.

Türkiye, 1970'ler başlarken, yurt dışındaki Türk emekçisi sayısının - 1961'de başlayan ilk dış akımların giderek büyümesi sonucunda 324.855 kişiye ulaştığı bir ülkeydi. Ayrıca, 755.218'i erkek olmak üzere 783.623 Türkiye insanı da yaşamını AET emek pazarlarında sağlamak üzere Batı'ya gitmeye hazırdı. Ne var ki, son kez 1958'de yapılan devalüasyondan sonra aradan geçen on yıla karşın, **Türk Lirası**'nın değeri olağanüstü gerilemiş ve kur eski düzeyinde bırakılmıştı. Bunun, **sanayi** için ucuz **yatırım malı** sağlamak ve tarımsal ürünlerden ucuz maliyetlerle **döviz geliri** elde etmek yönünden bir yararı olmuştur. Ne var ki, döviz'in **resmi** ve **serbest** kurları arasında büyüyen açık, ne dış satımları yeterince arttırabiliyor ve ne de yurt dışındaki işçilerin Türkiye'ye gelirlerini **devlet**'e doğrudan döviz olarak gönderebilmelerini sağlıyabiliyordu.

Devalüasyon yoluyla paranın iç ve dış kurları arasındaki farkı yoketmek, dış satımları canlandırarak, **uluslararası işbölümü**'yle daha yakından ilişkili bir Türkiye yaratmak açısından yararlı olabilirdi.

En önemlisi, Türkiye dışındaki Türk emekçileri biriktirdikleri kaynakları, yurttaki yakınlarına, bu yüksek kurlardan yararlanarak resmi kanallardan büyük çapta gönderebilirlerdi.

*
**

Özellikle ekonomik ve sosyal bunalımlara karşı önerilen üç çözüm, **Demirel**'in de, bir **tıkanma** aşamasındaki **Türkiye kapitalizmi**'nin de - o anda - **son** sığınağı ve umuduydu.

14

DEMİREL, 1970'DE LİBERAL/KAPİTALİST PROGRAMI TÜMÜYLE UYGULAMAYA KOYUYOR

I

DÜNYADA GERİLLALAR, TERÖR, ABD'DE BÜYÜK İÇ DÖNÜŞÜMLER VE UMUTLU AVRUPA

TARİH açısından **1970** yılının dünyası tâ yüreğinden kaynıyordu.

Vietnam, yalım yalım yanmaktaydı. **Çin Hindi** alt kıtası karma karışıktı.

Ortadoğu'da **İsrail**, Osmanlı'nın İmparatorluk sınırlarını andırırcasına geniş topraklar üstündeki **işgal**'ini sürdürüyordu.

Yahudi devleti'nin 15 Mayıs 1948'de doğumu sırasında yersiz yurtsuz bırakılmış bulunan **Filistin Arapları** silahı ele almış, **El-Fetih** kampları, anlayışsız bir dünyaya karşı yepyeni bir **terör** ve **gerilla savaşı**'nın karargahına dönüşmüştü.

Latin Amerika'da eskisi kadar etkin bir **Castro efsanesi** yoktu ama **Che Guevera** mitosu vardı. Bu soluk yüzlü, ince sakallı genç adam, ABD/SSCB diyalektiği içindeki bir oyunun

kurallarını uygulamaya zorlanan Castro'ya karşılık, yeryüzünde **bağımsız** bir dinamik olabileceğini kanıtlamak istemiş ve Havana'daki bakanlık koltuğunu bırakarak Latin Amerika dağlarında **gerilla** savaşçısı olmuştu. Kuşkusuz, **Che**'nin sonu ancak bir dağ köyünde kıstırılıp yokedilmekten ibaret kalacaktır. Ama, «**Che** ölse de, **Che**'ler ölmeyecek»ti.

Carlos Mariguella, yaklaşan bir **devrim**'in dinamosu olarak **kır**'larda ve **kent**'lerde eyleme geçecek, modern **profesyonel devrimci** tiplerini oluşturan **gerilla**'ların strateji ve taktiklerini yazıyordu. Uruguay'da **Tupomaros**'lar aynı yolu izliyorlardı.

Şili'deyse, 62 yaşındaki ılımlı Marx'cı Dr. **Salvadore Allende,** 4 Ekim 1970'de yapılan genel seçimlerle, **seçim**'le isbaşına gelen ilk Batı'lı **komünist** lider olmak üzereydi. Şili, en büyük ABD yatırımlarının bulunduğu ülkelerden biriydi. Dr. Allende, kendi **iktidar**'ı hakkında, «**Halk cephesi**'nden korkmayınız. **Şili** ne bir **Çin,** ne de bir **Küba**'dır» diyecekti.

En ilginci, **Birleşik Amerika**'nın içi karma karışıktı. Bir kaç yıl önce **Chicago**'nun **getto**'larında başkaldıran **kara derili** ikinci sınıf yurttaşlar giderek ABD toplumunda **eşitlik** elde ederlerken, bu kez bazı çevreler 1970'lerde **Kara Panterler** adıyla ortalığı bunaltan **silahlı terör** eylemlerini yürütüyorlardı. Ne var ki, bu kara terör, Vietnam Savaşı'nın ölümleri, sakatları, esir ve yaralılarıyla bağrından **kan** sızan büyük Amerikan halkını, yeryüzünün en dramatik toplu **barış mitingleri**'ni düzenlemekten alıkoyamıyordu. Cepheden dönmüş, bir kolu bombalarla uçmuş ya da ayakları kesilmiş assubaylar madalya dolu göğüsleri ve yırtık asker elbiseleriyle kürsülere çıkıyor: «bütün iktidar **halk'a...»** diye haykırıyorlardı. Lenin'in Sovyet Devrimi'ndeki tarihsel sloganı, dönüp dolaşıp bu kez sanki ABD'nin yü-

reğine saplanmıştı. Üniversiteler, politik başkaldırılarla kaynamakta ve **şiddet** ardıardına patlamaktaydı. **Kent Üniversitesi'**nde protestocu kız ve erkek üniversite öğrencilerinin üstüne yürüyüp onlara ateş açan ve üçünün ölümüne yol açan Milli Muhafızlar'ı, onmilyonlarca Amerika'lı daha o anda televizyonlardan canlı yayınla izleyebiliyordu.

Kişisel özgürlüklerin, bireysel düşüncenin ana yurdu **Birleşik Amerika,** dehşetle soruyordu:

Kimdi ABD'ye **egemen** olan güç?

Basın, radyo, televizyon, üniversite kürsüleri, kitaplar, konferanslar, ne Johnson'un ardından gelen **Başkan Nixon'**u, ne de Temsilciler Meclisi ve Senatosu'yla **ABD Kongresi'**ni aşırı önemseyebiliyordu. İdeolojik üst yapı, **asker/sanayi bütünleşmesi'**nden, ABD haberalma örgütü **CIA'**dan, devlet aygıtlarını elde etmiş çeşitli gizli güç odaklarının karmaşık **iktidar** oyunlarından başka hiç bir şeyi dinlemiyordu. Nixon, 1970 Nisan'ında **Kamboçya'**nın da bombalanması emrini verince, **Wall Street** unutulmaz **1929 Bunalımı'**ndan sonraki en büyük paniği yaşıyordu.

Sokaklar, Vietnam batağında alışılarak tüm yığınlara yayılmaya başlayan **marihuana'**nın, **eroin'**in ve yepyeni bir moda halinde yayılmaya başlayan sentetik uyuşturucu ya da düş yaratıcısı **LSD'**nin saldırısı altındaydı. **Seks,** patlama çağındaydı. Geleneksel **evlilik** kurumu bile **doğum kontrol hapları'**nın kadınlarda **hamile kalma** baskısını sona erdirmesiyle birlikte **beliren bir** boşalışla altüst oluyor ve **çok eşlilik, eşcinsellik** bir patlama düzeyine ulaşıyordu. **Özgürlük** eylemi, **«Savaşma, Seviş»** sloganıyla buluşuyor; **kadın özgürlüğü** kavramına doğru uzanıyordu.

İlkel kabilelerin aşk türküsünü, modern Amerikan toplumunun o andaki durumuyla eşleştiren ünlü **Hair** müzikali, çağın karmaşık sesini, «U.S.A., C.I.A., L.S.D...» sözcüklerinin ezgi ve ritmi altında tüm dünyaya haykırıyordu âdeta...

*
* *

1968 öğrenci eylemleriyle başlayan şokları bir ölçüde atıp ekonomik büyümesini sağlıklı düzeye çıkarmış bulunan **Batı Avrupa** ve **AET**, o dönemlerin tek **dinamik Batı merkezi** durumundaydı. AET, 1980'ler sonuna kadar birleşik bir Avrupa **ekonomi** ve politikası kurmaktan söz edebiliyor; insan, sermaye, mal ve düşünce eylemlerinin üstünde özgürce gerçekleştiği yepyeni bir **Avrupa uyanışı**'nı dile getiriyordu. Ekonomik bütünleşmeler teorisine yönelen Batı Avrupa, **«birlik, güç yaratır»** demekteydi ([1]).

Batı Avrupa'lılar **gümrük birliği**'nin ardından, **para birliği**'ni de yaratacak ve **Victor Hugo**'dan beri özlenen **çoğulcu demokrasi**'yle yönetilen yeni bir **Avrupa kimliği**'ne ulaşacaktı.

ABD ve **SSCB**'den sonra ekonomik açıdan yeryüzünün en büyük **üçüncü güç**'üne dönüşen **Avrupa**'daki **ABD çok uluslu sermayesi**'nin yanında ([2]), **Avrupa Ekonomik Topluluğu** da giderek **ABD**'ye **meydan okuma** sürecindeydi. Vietnam'da barış, Ortadoğu'da petrolcü Arap ülkelerini de gözeten etkin çözümler, ABD ekonomisinde açık harcamalara son verilerek - dünyaya ihraç edilen - **enflasyon**'u önleyici tasarruf önlemleri alın-

(1) Prof. Dr. Gülten Kazgan, **Ortak Pazar ve Türkiye,** İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 17 ve sonrası.

(2) J. J. Servan - Schreiber, **Amerika Meydan Okuyor/Le Defi Americain,** İstanbul, Sander Yayınevi, 1968, s. 17.

ması bekleniyordu. **AET,** büyüyen ekonomik gücüyle, **ABD'**yi, kendi olanaklarını aşan bir enflasyoncu genişleme siyasetine son vermeye çağırıyordu.

Bütün bunlar gerçekleşirse, umuluyordu ki, **bağımsız** ve **özerk** bir **Batı Avrupa,** ortaya çıkacak olan **çok kutuplu** dünyada **ABD'**yi de, **SSCB'**yi de belli alanlarda ortak çözümlere götürebilir ve **Yalta Konferansı'**ndan beri süregelen diyalektik en sonunda belki aşılabilirdi.

1970'ler başlarken, yeryüzünde **savaş** ve **terör'**e karşın görünüm yine de oldukça umutluydu.

II

DEMİREL, VERGİLERİ, AET ORTAK ÜYELİĞİNİ VE DEVALÜASYONU GERÇEKLEŞTİRİYOR

Tarihin eli, keskin bazı çözümleri birer birer Türkiye gündemine sürer.

AP ve Demirel, **liberal program'**ın gereklerini, gerçek anlamda, **liberalizm'**e yer bırakmayan bir uluslararası kapitalizm ve her türlü emperyalizm çağında denemeyi göze alır.

Demirel'in **AP'**si, bir yandan **ABD** önünde **Doğu** ve **Arap/İslâm** dünyasıyla yakınlaşırken, öte yandan da **büyük kentler'**i saran **gençlik** eylemlerinin yanında giderek **kırlar'**da da ilk toprak işgalleri ve üretici direnişlerinin belirdiği, **işçi sınıfı'**ndan uzak **yeni sol** grupların milliyetçi **komando'**larla çatışmaya başladığı bir ortamda, tarihsel seçimini, **Batı Avrupa'yla bütünleşme** yolunda yapar.

Yunanistan'da demokratik oluşuma yıllarca son veren, binlerce ilerici ve solcuyu tutuklayıp bir adaya süren **Atina cuntası** Batı Avrupa için ne denli hoşgörülemez durumdaysa, **demokratik** bir programı sürdürme savaşımındaki **Türkiye** de o ölçüde benimsenilebilir nitelikteydi. AET'ye biçim veren **Roma Andlaşması** ise, **demokratik çoğulcu düzen**'i, AET'nin **olmazsa olmaz** nitelikteki önkoşulu saymıştı.

Türkiye kapitalizminin üç ana sorununa getirilebilecek üç çözüm, 1970'in kısa bir zaman aralığı içinde arka arkaya uygulamaya konuldu:

1. AP'li Maliye Bakanı **Mesut Erez'**in başlangıçta 28.5 milyar T.L. olarak sunduğu **1970 Bütçesi'**nin **iç kaynaklar'**ını sağlamak üzere, milyarlarca liralık **yeni vergi** öneren olağanüstü bir paket, 21 Mayıs 1970'de yasama organına getirildi. **Finansman Kanunu** adıyla tek bir yasa içinde **bütünleştirilen öneriler**, sonraki yıllarda Türkiye halkının adlarını hiç unutmayacağı yeni vergi türleri yaratmaktaydı. Bunlar arasında şunlar yer alıyordu ([1])

● **Taşıt Alım Vergisi** : Motorlu taşıt edinmek isteyen her kişi, taşıtın satın alınması sırasında **kamu ekonomisine bir katkıda** bulunacaktı.

● **İşletme Vergisi** AET'nin **katma değer vergisi** sistemine bir geçiş önlemi olarak düşünülen işletme vergisi, çoğu lüks nitelikte görünen belirli malları alanların, bunun karşılığında Hazine'ye ek bir katkıda bulunmasını öngörmekteydi.

---

(1) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, «Yeni Vergiler ve Değişen Vergiler,» **Milliyet 1970**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 171-177.

● **Gayrımenkul Değer Artış Vergisi** : Türkiye gibi **rantiye** sınıfların bol olduğu bir **geçiş toplumu'**nda **arsa, konut apartman, han** ve benzeri taşınmaz mallar, **kentleşme** ve **enflasyon** sürecinde kısa sürede en yüksek değerleri getiren varlıklardır. Kamu, ilk kez, bu taşınmazların artan değerinden pay istiyordu. Bu, kırların büyük toprak sahiplerinden kentlerin tüm **rantiye'**lerine kadar, durdukları yerde kentleşmeden yarar sağlayan bütün grupları karşısına alacak olan bir önlemdi.

● **Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi** : Bu alanlardaki işlemlerden alınan vergiye yüzde 5 zam geliyordu.

● **Bina İnşaat Vergisi** : Nüfusu belli düzeyi aşan yerleşme birimlerinde özellikle 100 metrekareyi aşkın konut ve yapılar, artan oranlı vergiye bağlanıyorlardı.

● **Veraset ve İntikal Vergisi** : Türkiye'nin en önemli **servet vergisi'**ni oluşturan bu alanda hem erken ödeme yöntemi, hem de vergi artışları sağlanıyordu.

● **Damga Vergisi ve Harçlar** : Bir **bürokrasi ülkesi** olan Türkiye'de her türlü **değerli kâğıt** ve **harç** bedelleri yükseltiliyordu.

● **Spor-Toto Vergisi** : Türkiye'nin en sevilen sporu futbol üstünde bahse girenlerin ödedikleri paranın yüzde 20'si kamu'ya aktarılıyordu.

● **Gider Vergileri** : **İthal ikamesi** politikalarının olağanüstü geliştirdiği **Montaj Sanayileri** için de önemli bir adım atılıyor ve **istihsal vergisi** ödeme koşulu getiriliyordu.

Meclis'te 26 Mayıs'ta ele alınıp bir **tartışma maratonu** durumunda geçen görüşmelerden sonra ancak 29 Temmuz 1970'

de Senato'dan da geçirilerek yasallaşan bu vergiler, gerçekte, Türkiye'nin geleneksel ekonomik yapısına indirilmiş bir **darbe** sayılabilirdi.

Ne var ki, **AP** açısından, **iç kaynaklar** üstündeki **zorunlu tasarruf'**u arttıran yeni vergileri getirmek dışında bir seçenek de kalmamıştı. **Osmanlı borçları'**yla ilgili son anlaşmanın **Paris'**te yapıldığı 1933 yılında, Türkiye'de **iç ve dış devlet borçları** toplamı **468 milyon lira'**dan ibaretti. **1950'**ye kadar bunlar **yüzde 548** ya da yaklaşık **5.5 kat** yükselmiş bulunmaktaydı. **Kapitalist büyüme'**nin geniş çapta **dış kaynaklar** ve **iç borçlanmalar** yoluyla yürütüldüğü **1950'**li ve **1960'**lı yılların sonunda, **toplam devlet borçları** 1969 Eylül'ünde **55 milyar lira'**yı aşıyordu. Bunun, 22 milyar 416 milyonu **uzun süreli,** 9 milyar 767 milyonu da **kısa süreli** olmak üzere, 32 milyar 183 milyon lirası **iç borç** ve 22 milyar 869 milyon lirası da **dış borç** niteliğindedir. 1933'e oranla 36 yıllık dönemde toplam **devlet borçları** artışı böylece **118 katı** bulmaktaydı ([1]). Kaldı ki, **devalüasyon** yapıldığı zaman, **dış borçlar** için ödenmesi gereken **Türk parası** karşılığı da aynı oranda yükselmiş olacaktı (Örnek olarak, yüzde 66'lık bir **devalüasyon,** Türk parası açısından dış borçları 35 milyar 717 milyon liraya çıkaracak, toplam devlet borçları da böylece 67.9 milyar liraya ulaşacaktı. Bu, **36 yıl** öncesine göre **145 kat'**lık bir **artış** demekti).

1950'lere kadar salt **Batı'**ya borçluyken, giderek **Sovyetler Birliği'**ne de borçlu duruma gelen Türkiye ekonomisi, sürekli düşen **ulusal para'**sını güçlendirmek, **yeni dış kaynaklar** sağla-

---

(1) Prof. Dr. Memduh Yaşa, **Devlet Borçları,** İstanbul, Sermet Matbaası, 1971, s. 199 - 200.

mak ve içte etkin bir **yatırım düzeyi**'ne erişebilmek için, çok daha yüksek bir **kamu geliri**'ni elde etmek zorundaydı. Bu, **kapitalist ekonomi** içinde, **genişleyen** bir **yeniden üretim**'in ön koşuludur.

AP çeşitli **kesimlere ağır vergiler** getirirken, **geçim bunalımı** altındaki geniş **Türk bürokrasisi**'ni tümüyle unutmamıştı. **Bürokrasi**'ye önemli bir gelir kaydırmasını öngören **Personel Kanunu** tasarısı, 19 Mayıs 1970'de Meclis'e getirilecektir. Yeni yasayla, **memur aylıkları** enflasyon oranında yeniden ayarlanmak üzere bir **katsayı** düzenine bağlanmış, özellikle en düşük gelirli **küçük memurlar**'ın geliri yüksek tutulmaya çalışılmıştı. Sözgelişi, **lise** bitirmiş bir **genç** kamu kesiminde eskiden göreve **478 TL.** net ücretle girerken, yeni yasayla **866 lira** almaya başlayacaktı. **Yüksek öğrenimli** bir memurun başlangıç ücreti de **net 547 lira**'dan **1.277 lira**'ya çıkarılmaktaydı. Ayrıca, **Silahlı Kuvvetler**'de gerçekleştirilen **Ordu Yardımlaşma Kurumu**'nun **(OYAK)** bir benzeri, **Memur Yardımlaşma Kurumu (MEYAK)** adıyla **sivil bürokrasi** için de öngörülüyor, bu amaçla memurlardan her ay yüzde 5 kesinti yapılmasına başlanıyordu ([1]).

2. Adalet Partisi siyasal iktidarı, **Türkiye** ve **AET** arasında bir **ortaklık** kurulmasını öngören 12 Eylül 1963 tarihli **Ankara Andlaşması**'na göre 1 Aralık 1969'da sona ermiş olan **hazırlık dönemi**'nin ardından **geçiş dönemi**'ni başlatma kararını da, 23 Temmuz 1970'de Brüksel'de yapılan Ortak Pazar Bakanlar Konseyi'nin onayıyla gerçekleştiriyordu. Türkiye, AET'yle gevşek bağları bulunan bir ülke olmaktan çıkmış, **organik yükümlülükler**'i bulunan bir **ortak üye** durumuna geçmişti.**CHP**'nin **«erken**

(1) Prof. Dr. İsmet Giritli, «Personel Kanunu Neler Getirdi?», **Milliyet,** 3-4.IX.1970, s. 5.

ve **yetersiz»** bulduğu, **TİP** Genel Başkanının «Türkiye'nin **emperyalist-kapitalsit** dünyaya bağımlılığını **bir kat** daha arttırdığını» ileri sürdüğü yeni **Türk/AET Geçiş Dönemi Katma Protokolu,** şunları öngörmekteydi ([1]):

I. Türkiye'yle AET'nin uzun süreli amacı, karşılıklı olarak tüm gümrük tarifelerini **sıfır**'a indirerek, kesin bir **gümrük birliği**'ni gerçekleştirmekti.

AET ve Türkiye bu amaçla ayrı ayrı yükümlülükler üstlenmekteydiler:

- **Avrupa** açısından önemli bir rekabet yaratacağı kuşkusuyla **pamuklu dokumalar, pamuk iplikleri** ve **makine halıları** dışındaki tüm Türk sanayi ürünlerine, **AET** yüzde yüz **gümrük indirimi** sağlıyordu. Ankara'nın AET'ye dış satımlarının o sırada yüzde 92'sini oluşturan **tarım ürünleri** için de, yüzde 40-75 arasında değişen indirimler yapılıyordu.

- **Türkiye** de, **rekabete uygun** sanayi ürünlerinde 12 yılda, **rekabete zor dayanacak** ürünlerde ise 22 yılda uygulanmak üzere aşamalı bir takvimle gümrüklerini **AET** önünde **sıfır'a indirmeyi** onaylıyordu. Dışalımların başlangıçta yüzde 35 oranında **serbest**'ken, 22 yıl sonunda tümüyle özgürleştirilmesi de benimseniliyordu. Ancak, belli sanayilerde **darboğazlar** belirdiğinde, koşullara bağlı bir **düzeltme** sistemi öngörülmekteydi.

II. Türkiye ve AET **emek** ve **sermaye**'nin **özgür dolanımı** ilkesini de karşılıklı olarak uygulayacaklardı.

---

(1) «Katma Protokol», **Türkiye - AET İlişkileri,** Ankara, Avrupa Topluluğu Yayınları, 1976, s. 177-208.

— Katma Protokol'un yürürlüğe girişinden belli bir süre sonra Türkiye'li **işçiler**'in AET'de aşamalı biçimde özgürce çalışabilmesi gerçekleştirilecekti. Emekçilerin **özgür dolanım**'ı 1987yılından sonra başlatılacaktı. Ayrıca, Türk işçilerine ek çalışma, sosyal güvenlik kolaylıkları sağlanıyordu.

— **Sermaye** akışları da özgürleştirilecekti. Ancak, demir çelik, kömür v.b. alanlarda Türkiye'nin hakları saklı kalmaktaydı.

— AET ülkeleri, **Avrupa Yatırım Bankası** aracılığıyla Türkiye'nin **sanayileşme** yatırımlarına ek katkılar sağlamaktaydı. ABD'nin öncülüğüyle OECD içinde kurulan ve ilk beş yıllık planı finanse eden **Türkiye'ye Yardım Konsorsyumu**'nun yerini böylece doğrudan doğruya **AET** almak üzereydi. Bu ek kaynak, beş yılda toplam olarak 220 milyon ABD Doları'na ulaşmaktaydı.

Katma Protokol, 23 Kasım 1970'de Brüksel'de resmen imzalanıyordu.

3. AP iktidarının ve Demirel'in son adımı, 10 Ağustos 1970 sabahı Türkiye kamu oyuna açıklanacaktır. **Türk Lirası** yüzde **66.6** oranında bir **değer düşürme** ya da **devalüasyon** işlemine uğratılmıştı. **1 ABD Doları**'nın karşılığı olarak **1960'**dan beri uygulanan **9 T.L.**'lık kur artık geride kalıyor, **1 ABD Doları = 15 T.L.** oluyordu. Kur ayarlamasıyla birlikte, işçi ve turist dövizleri, tarımsal ürün gelirleri ve sanayi ürün dışsatımları için oldukça esnek bazı mekanizmalar uygulamaya konulmuştu. Maliye Bakanı Erez'e göre, **«Dış alımlar'**ın ulusal gelirin ancak **yüzde altı'**-sı dolayında kaldığı bir ekonomide, yüzde 66'lık devalüasyona

bakıp yaşamın aynı oranda pahalılaşacağı gibi bir yanlışlık yapmamak gerekiyor»du ([1]).

Devalüasyon'la birlikte geniş bir **ekonomik önlemler** dizisi de alınmıştı:

● Devletin ekonomik alandaki organlarından kurulan bir **Ekonomik Komite,** tüm **sanayi ürünleri'**nin **fiyat** artışlarını denetleyecekti. Haklı bulunan zamlar onaylanacak, haksız görülen zamları yapmakta direnenlerinse, dışalım, kredi ve benzeri kolaylıkları kaldırılacaktı.

● Dışalımların devalüasyon oranında pahalılaşmasını önlemek için dışalımlardan alınan **damga resmi** yüzde 25'ten yüzde 10'a indirilmiş, yüksek **dışalım teminat oranları** düşürülmüş, desteklenilecek **sanayi** kolları için **ayrıcalıklar** sağlanmıştı.

● 1 Eylül 1970'de yürürlüğe konulan **para ve kredi** önlemleri de, **spekülasyon**'u önlemek ve **fiyat dengesi** sağlamak amacıyla **kredi faiz oranları**'nı yüzde 10.5.'tan 11.5'e çıkarıyordu. Altı aydan bir yıla kadar süreli **banka mevduatı**'na verilen faiz yüzde 5'ten yüzde 6'ya, bir yılı aşan süreli **mevduatın faiz** oranı da yüzde 6-6.5'tan yüzde 9'a yükseltilmekteydi.

● **Akaryakıt** yüzde 32 pahalılandırılırken, Demirel, «Avrupa'da **en ucuz** akaryakıt satılan ülkenin **Türkiye» olduğunu ve** bunun **dış ödemeler** dengesine **büyük yük** getirdiğini belirtiyordu. **Benzin**'e 36, **gaz**'a 35, **şeker**'e de 60 kuruşluk zam gelmişti.

---

(1) **Milliyet,** 11.VIII.1970, s. 1

10 Ağustos 1970 devalüasyonunun yapıldığı gün, **T.C. Resmi Gazete**'si de **kamu**'ya milyarlarca liralık **ek kaynak** sağlayan **Finansman Kanunu**'nu yayınlıyordu.

Demirel açısından, birbirini bütünleyen bu üç halka, siyasal yaşamının en büyük **zamanlama** başarısıydı.

ABD'nin istediği **devalüasyon, AET**'nin beklediği **bütünleşme** ve **Türkiye**'de **sanayi toplumu**'na **geçiş**'in zorunlu kıldığı **iç kaynakları vergileme yoluyla yeniden düzenleme** işlemi bitirilmişti.

Geriye, en **stratejik sorun** kalıyordu:

Kaynayan Türkiye'ye, uygulanması zaman isteyen tarihsel **liberal program**'ı gerçekleştirmek için gereken **süre** de tanınabilecek miydi?

Anarşi ve Terörün Yükselişi

1

LİBERAL/KAPİTALİST PROGRAM KARŞISINDA, KURULU DENGE TÜMÜYLE PARÇALANIYOR

I

«DİNAMİZMİN KADER YILI»...

HAYIR, XX. yüzyıl sonu dünyasının büyük iç ve dış ilişkiler diyalektiğinde **karşılıksız** olarak **süre tanımak** diye bir kavram yoktur. Varsa da, bu ancak **egemen ekonomi** düzeyindeki güçler için ve **çok belirli koşullar** altında olasılıdır.

Ana güç odaklarına bağımlı **çevresel** güçler, eğer istedikleri süre onları bir de **uluslararası sistem** içinde göreli bir **özerkleştirme** şansına sahipse, bu olanaktan uzak tutulmak amacıyla sayısız engellerle karşılaşırlar.

Türkiye'de **kristal** birdenbire sonsuz bir boşluğa uçuyor ve **tuzla buz** oluyordu.

Gerçekte, **düşüş süreci** daha **Demirel** üç stratejik adımı atmadan kısa süre önce ilk ipuçlarını vermişti. **AP**'nin kendi **sivil politik iktidar**'ı çevresinde bir etkin **güç odağı** durumuna gel-

mesine, herşeyden önce, Türkiye'nin **geleneksel yapı**'sı içindeki çeşitli kesimler ve **resmi ideoloji** karşıydı.

Abdi İpekçi, olup bitecekleri görüyormuş gibi, 1970 yılının ilk günü **Milliyet**'teki **Durum** yazısına, **«Dinamizmin Kader Yılı»** başlığını koyar.

Genç başyazar, Türkiye'nin geleceği konusunda şu tanıyı yapmaktaydı (1)

> **«Protestolar, kaynaşmalar, çatışmalar**'la geçti 1969 yılı Türkiye'de... **Öğrenciler** üniversiteleri, **işçiler** işyerlerini, **topraksız köylüler** başkalarının toprağını **işgal ettiler. Öğretmenler** boykot, **memurlar** miting yaptılar. **Yargıtay üyeleri** bile protesto yürüyüşleri düzenlediler... Ve çoğu **kanlı olaylar**'a sahne oldu yurdumuz...
>
> Evet, bütün bunlar toplumumuzun son 10 yılda kazandığı **dinamizm**'i gösteriyor. Ve bu **dinamizm** aslında Türkiye'yi **daha iyi,** daha **adil,** daha **ileri** bir **düzen**'e götürecek **potansiyel**'dir.
>
> Bu, işin **olumlu** yönü... **Olumsuz** tarafı da var:
>
> Beliren dinamizm, **şiddet** hareketlerine dönüşürse, insanlar haklarını elde etmek, görüşlerini kabul ettirmek için birbirlerini **öldürme**'ye başlarlarsa, bunun sonu **anarşizm,** anarşizmin arkası da **dikta** yönetimi olur. O zaman ne **öğrenci,** ne **işçi,** ne **köylü,** ne de **memur** sesini yükseltebilecek, isteğini duyurabilecek, hakkını arayabilecektir. Neyin nasıl olması gerektiğine sadece **iktidardakiler** karar vere-

---

(1) Abdi İpekçi, «Dinamizmin Kader Yılı», **Milliyet,** 1.1.1970, s. 1

cek ve herkes bu kararlara **boyun eğecek**'tir. Tıpkı uzaklarda bıraktığımız yıllarda olduğu gibi...

Öyle sanıyoruz ki 1970, 1960'larda başlayan **dinamizm**'in **kader yılı** olacak. Gelişme ya **şiddet hareketleri**'ne dönüşerek **dikta yönetimi**'nin kurulması ile sona erecek, ya da Türkiye'yi **demokratik** yoldan daha iyi, daha adil, daha ileri bir düzene götüren potansiyel niteliğini kazanacak.»
Kargaşanın tırmanmasından ancak **kaos** hatta **catastrophe**'un ta kendisi oluşabilirdi.

Güncel olaylar, 1969'da başlayan **korku filmi**'ni de aşan bir hızla akıp gideceklerdir. Tâ ki önlerinde hiç bir sınır, hiç bir engel kalmayıncaya dek...

II

AP'DE GELENEKÇİ MİLLİYETÇİ KANAT, DEMİREL'E BAŞKALDIRIYOR

İlk patlak, Maliye Bakanı **Mesut Erez**'in 28.5 milyar liralık **1970 Bütçesi**'ni açıklamasının hemen ardından **AP**'nin içinde çıkmıştır. Erez, kamu ekonomisini güçlendirmek amacıyla **sağlam kaynaklar** gerektiğini söylüyordu. Bu **ek vergiler** - kuşkusuz - o ana kadar çeşitli **ayrıcalıklar**'dan yararlanan gruplardan alınacaktı.

AP Meclis Grupu içinde ilk kez **Ethem Kılıçoğlu**'nun **dosyalı muhalefet** kavramını ortaya atışı, 1970'in **yılbaşı** günlerine rastlar. AP'li parlamento üyesine göre, AP iktidarının dorukla-

rında, **kişisel yarar** sağlamaya dönük **kirli işler** dönmekteydi. Bunlar ortaya konulmalı, gerçekler tartışılmalıydı. Kılıçoğlu, «**dosyalı muhalefet**'ten alınanlar, **menfaat şirketi** üyeleridir» diyordu. **Parti içi muhalefet**'in doğal önderi durumundaki **eski milliyetçi Dr. Sadettin Bilgiç** de sesini gittikçe yükseltiyor, **Demirel**'in kendilerini **itidal** ve **basiret**'le dinlemesi gerektiğini açıklıyordu.

AP'de, **gelenekçi** eğilimleri ağır basan **milliyetçi** kanat, **Demirel**'in **liberal/kapitalist** programına karşı bir **büyük başkaldırı**'yı hazırlama dönemindeydi. Zira, **Batı**'yla **bütünleşme** yönündeki **uluslararası** niteliğiyle **liberal** program, **milliyetçi** ideolojinin ana kavramlarıyla temelden çelişkiliydi. Kaldı ki, ekonomik düzeyde de, **liberal/kapitalist** gidiş, en sonunda **Anadolu**'nun tüm **gelenekçi, görenekçi, kapitalizm öncesi** ilişkilerini tarihin **çöp sepeti**'ne atacak sonuçlar doğuracaktı ([1]).

Gelenekçi milliyetçiler ya **teslim** olacaklardı ya da **başkaldırı** yolunu seçeceklerdi. Onlar, **başkaldırı**'yı seçtiler.

Ethem Kılıçoğlu ve kendisiyle birlikte eyleme geçen **Cevat Önder**'in partiden atılması isteğinin gündeme geldiği 7 Ocak 1970'de AP Genel İdare Kurulu'nda ilk tartışmalar patlak vermişti. **Talat Asal, Mehmet Turgut, Yüksel Menderes, Ali Naili Erdem,** Dr. **Faruk Sükan, Sadettin Bilgiç** ve **Cihan Bilgehan,** arkadaşlarının partiden uzaklaştırılmasına **karşı** çıkıyor ve tartışmalar arasında toplantıyı terkediyorlardı.

Bunu, 8 Ocak 1970'de **Asal**'ın **AP Genel Sekreterliği**'nden istifası ve 17 Ocak'ta da altında **AP**'li **72 parlamento üyesi**'nin

(1) Ali Gevgilili, **Türkiye'de 1971 Rejimi**, s. 108-116

imzaları bulunan bir **muhtıra**'nın **Demirel**'e verilmesi izleyecekti. Gerçekte, bu, **kuyudan adam çıkarma** işlemi sırasında **İnönü'**-nün, **Demirel'i**, eski DP'li **Bayar** önünde ters düşürmesinin de bir karşı tepkisiydi. Demirel, devlet aygıtlarını elinde tutan çevrelere Bayar ve DP'lilerin siyasal haklarının yeniden tanınmayacağına söz verdiğinden - ya da vermiş göründüğünden - AP'liler af isteğini tümüyle desteklememiş ve siyasal hakların iadesi gerçekleşmemişti. **Bayar** ve **DP'liler** bu nedenle eski «Su İşleri Müdürü» **Demirel**'e kızgındırlar. **Milliyetçi** AP'liler böylece **Bayar**'da doğal bir **müttefik** bulmuşlardır. **AP**'de **mutlak otorite'**-sini gerçekleştirme sürecine girmeye çalışan **Demirel**'e karşı, **milliyetçiler** kendi bağımsız varlıklarını duyurmak istiyorlardı. **72'ler Muhtırası,** parti yönetiminin artık **daha yansız** davranmasını istemekteydi.

Ne var ki, Demirel **giyotin'**i işletecek, birkaç hafta içinde başkaldıranlar arasından bir dizi milletvekili, senatör ve belediye başkanını AP'den attıracaktır. 4 Şubat 1970'de de bu davranışlara tepki olarak, **Bilgiç, Sükan, Menderes, Turgut, Bilgehan** ve **Asal**'ın protesto için **AP Genel İdare Kurulu**'ndan istifaları geliyordu.

11 Şubat 1970'te Meclis, **1970 Bütçesi** üstündeki oylamayı olağanüstü merakla beklemekteydi. Muhalefet partileri **kırmızı** oy verecekti. Buna **72'ler** de katıldıkları anda **Bütçe** reddedileceği gibi, **Demirel**'in de çekilmesi kaçınılmazlaşırdı.

Sonuç, **Demirel** için ilk **şok**'tu. **72'ler** bir ölçüde bölünmüş, ama **41** AP'li milletvekili kendi partileri **AP**'nin bütçesine **red** oyu vermişti. Demirel, düşmüştü. Bu, Prof. Dr. Bedi N. Feyzioğlu'nun maliye tarihinde ikibuçuk yüzyılda ancak beş altı kez rastlandığını söylediği **olağandışı** bir olaydı.

İdris Küçükömer, ortadaki alışılmamış olayı şöyle yorumlar ([1])

«Demirel, **tarihi bir fonksiyon**'u yerine getirmiştir. **Hegel** tarih felsefesinde, tarihin bir takım kimselere **rol** verdiğini, tarihin onlarla yürüdüğünü iddia eder. Bu **rol bitince,** bu şahıs, tarihi ileri götürmek üzere kendine göre bir **plan** olsa dahi, **ödevi bitmiş** bir kimse olarak, **bri kenara atılır.** Buna Hegel, **«tarihi yöneten aklın kurnazlığı»** der... Bugün **emperyalizmin kurnazlığı** Demirel'i bir yana bırakmaktadır. **Demirel,** kendine göre, deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında **emperyalizm**'in bazı sahalardaki oyunlarıyla **uyuşmaz** bir pratiğe girmiştir.»

Küçükömer'e göre, bu olgu tıpkı **Menderes** gibi, tıkanmış bir dünya konjonktüründe, **«üretici güçleri geliştirmeye çalışırken, sistem'in temel kurallarını bir yana iten»** liberal bir siyaset adamının dramıdır. **«Demirel, artık dünyayı yöneten tarihin kurnazlığı karşısında kalacak ve görevini bitirmiş olarak iktidardan düşecektir.»**

Oyun, gittikçe açık biçimde oynanır. **Dosyalı muhalefet sloganının** ardında yatan tehdit, **Demirel**'in **ağabey** ve **kardeşleri**'nin onmilyonlarca liralık servetlerini hangi banka kredileri aracılığıyla elde ettikleri ve **Başbakan**'ın **yakını** olmaları nedeniyle nasıl bir **ayrıcalık** sağladıkları gibi sorunlardır. **Demirel'se, Başbakan**'ın ancak kendi kişiliğinden ve yaptıklarından sorumlu olduğunu savunacaktır.

---

(1) «Düşünenlerin Forumu: 1970 Bütçesinin Reddi ve Demirel'in Geleceği», Yöneten: Ali Gevgilili, **Milliyet.** 15.II.1970, s. 2

Meclis'teki en büyük partinin lideri olarak yeni hükümeti kurma görevi yine **Demirel**'indir. Demirel, hükümet kurma çalışmalarına başlarken, **41**'lerden **20**'si bir ayı aşmayan **geçici ihraç** cezaları alıyorlardı. Liderin amacı, arta kalanları elde etmekti. Bu arada kamuoyuna duyurulan **Demirel**'in kardeşlerinin **haksız yararlar** sağladığı yolundaki savları üstüne, **AP Haysiyet Divanı** da 41'lerin önderi durumundaki **16** kişiyi **bir yıl** için **partiden uzaklaştırma** kararını alıyordu. Atılan **16'lar,** kendilerini, **«AP'nin kuruluş mefkûresi**'ne, **1946 ruhu**'na bağlı» kolu diye tanımlamaktaydılar.

CHP'li Selahattin Hakkı Esatoğlu, 12 Şubat 1970'de, yakınlarına haksız çıkar sağlama gerekçesiyle **Demirel**'in **Yüce Divan**'a verilmesini önerecektir. Bu arada, **Günaydın** gazetesi Demirel'e karşı çeşitli **suistimal** iddialarını öne süren büyük bir kampanyayı başlatmış; bunun üstüne Başbakan Demirel de, gazetenin sahibi **Haldun Simavi** ve **Günaydın**'ın aleyhine 23 Şubat'ta 10 milyon liralık tazminat davası açmıştı. 25 Şubat'ta memurları aylıksız bırakmamak üzere acele bir **geçici bütçe** çıkarılıyor, 4 Mart'taysa Demirel için TBMM **soruşturma komisyonu** kuruyordu. 7 Mart'ta da, Demirel'e karşı ortaya konulan savları düzenlediği ileri sürülen **Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu**'nun sekiz üyesi birden görevden alınıyordu. Demirel ve yeni hükümeti, 15 Mart 1970'de Meclis'te kesin bir **varolma** savaşını verir. **41'ler**'in toplu olarak yine Demirel hükümeti aleyhine oy vermesi, AP liderinin tüm siyasal yaşamını bir anda sona erdirebilecektir.

Ne var ki, Demirel, günlerdir izlediği **yatıştırma** ve **inandırma** çabalarının olumlu sonucunu güven oylamasında alacaktı.

41'ler'in otuzu oya katılmamış ve 172 **kırmızı** oya karşılık, Demirel hükümeti 232 **güvenoyu** sağlamıştı.

Stratejik **226 oy** düzeyi, Demirel bakımından böylece fazlasıyla aşılmış durumdaydı.

Demirel, o arada, Odalar Birliği içinde de **Prof. Erbakan**'ı tasfiye ediyordu. 5 Ocak'ta yapılan yeni genel kurulda Erbakan'cılar seçimi yitirmiş ve Medeni Berk ekibi işbaşına gelmişti.

Demirel, **Finansman Kanunu**'yla **Personel Kanunu** tasarılarını işte bu olayların ardından Meclis'e sunmuştu.

III

KAYNAYAN ÜNİVERSİTE, HUZURSUZ DOĞU, 16 HAZİRAN GENEL GREVİ VE KIRLARA YAYILAN BUNALIM

Parlamento'nun içi de, Türkiye de artık bir **deprem**'in sonsuz şoklarıyla sarsılmaktaydı:

● Gerçekte, doğal **deprem** bile eksik değildi. 28/29 Mart 1970 gecesi **Gediz**'de olan deprem, **bin** kişiyi öldürmüş, on bin evi yıkmıştı.

● Üniversiteler, **boykot, işgal** ve **tatiller**'le gittikçe çalışamaz duruma geliyor; **kan** dört bir yana yayılıyordu. **Atatürk Üniversitesi**'nde, 26 Mart 1970 günü **Müslim Seval** adlı bir öğrenci, durumu protesto için üstüne **benzin** döküp kendisini cayır cayır yakmıştı. Eylemlerin sağında **Ülkü Ocakları,** solundaysa **Dev-Genç** vardı. **CHP** ve **TİP**'in gittikçe sert biçimde karşı çık-

malarına karşın, 1970 yılındaki kanlı öğrenci eylemlerinde tam 11 genç can verecektir. Üniversiteler, yüksek öğretim kurumları kanlı **eylem** alanlarıdır.

● Türkiye 1970 ilkbaharında **Güneydoğu Anadolu**'da Siirt, Mardin ve Diyarbakır'da geniş bir **toplu köy aramaları** olayıyla karşılaşacaktır. Komando birlikleri köylerde, silahları ve eşkiyaları bulmak gerekçesiyle beklenmedik aramalar yapmış, basında dövülen Doğu'luların fotoğrafları sergilenmişti. **TİP,** ilk kez, **Doğu**'daki **kürt** halkın da Türkiye'nin eşit haklara sahip yurttaşları olduğu yolunda bildiriler yayınlarken; Doğu'lular yer ve kişi adları vererek dövülme olaylarını Cumhurbaşkanı'na yansıtıyorlardı. **Aybar** ise Meclis'te, bu davranışların **ayrılıkçı** eğilimleri güçlendireceğini dile getirir ([1]).

● 1970 Haziran'ı bu kez İstanbul'da on binlerce **DİSK**'li işçiyi eyleme geçiren **16 Haziran** genel grevine sahne olacaktır.

Uzlaşmazlık, Demirel Hükümeti'nin Meclis'e gönderdiği yeni **Sendikalar Kanunu** tasarısına, Çalışma Komisyonu'nda yer alan **Türk-İş** üyesi **CHP**'li işçi milletvekillerinin isteğiyle katılan bir hükümden çıkar. **Türk-İş,** genç **DİSK**'in özellikle **İstanbul, Kocaeli** gibi modern sanayi yörelerindeki hızlı gelişiminden tedirgindir. Türk-İş üyesi CHP işçi milletvekillerinin önerileri sonucu, yeni tasarıya bir sendikanın Türkiye çapında etkinlik gösterebilmesi için, o işkolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi kuralı eklenmiş; konfederasyonlar konusunda da önemli kısıtlamalar getirilmişti. Senato'da 14 Mayıs'ta konuşan AP'li Çalışma Bakanı **Seyfi Öztürk** de, «ideolojik akımların aleti haline gelmiş sendikalarla tabela sendikaları bu kanun çıkar

(1) **Milliyet 1970,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 73-74

çıkmaz kendiliğinden **infisah** edecektir» diyordu. Buna karşılık, **TİP** milletvekili ve **DİSK** Genel Başkan Vekili **Rıza Kuas,** Meclis'te şunları savunur

> «Bu kanunla **Türk-İş diktası** getirilmek isteniyor. 27 Mayıs devriminin getirdiği haklar geri alınmak isteniyor. **DİSK, Anayasa hakları**'nı kullanarak sonuna kadar **direnecek**'tir.»

Meclis, buna rağmen 12 Haziran 1970'de tasarıyı onaylar. Yasanın **sendika seçme özgürlüğü**'nü yokedeceğini ve bir **faşist sendikacılık** anlayışının temellerini atacağını söyleyen **DİSK** Genel Başkanı **Kemal Türkler** başkanlığındaki bir heyet, bunun üstüne 13 Haziran'da **Çankaya**'da Cumhurbaşkanı **Sunay**'la görüşüyor, yasaya karşı bir önlem alınmasını istiyordu.

15 Haziran 1970 sabahı **İstanbul**'daki ve **Gebze**'deki belli başlı büyük işyerlerinde ilk **genel grev** başlamaktaydı. Otosan'dan yola çıkan 2.700 işçi, ellerinde «Tüm gericiler ve faşizm kahrolsun» yazılı dövizlerle **Ankara Asfaltı**'nda yürüyüşe geçmişti. Kartal kavşağında önlerini kesen bir askeri birlikle üç tankı da aşan işçiler, Demirel'in suçlamalara konu olan kardeşi **Hacı Ali Demirel**'in ortakları arasında bulunduğu **Haymak Döküm Fabrikası**'nda, karşılarına silahlı koruyucular çıkınca, ortalığı büyük çapta tahrip ediyorlardı.

Anadolu yakasında da, **Silahtarağa** ve **Alibeyköy** yöresinde, **Demirdöküm** tesislerinde **işbırakma** ve **yürüyüşler** oluyordu.

DİSK, o gün, 115 işyerinde **75 bin işçi**'nin yürüdüğünü açıklamaktaydı.

Olaylar, ertesi sabah, **16 Haziran 1970**'de birdenbire **İstanbul**'un bir çok yöresinde **işçi**'yle **polis**'i karşı karşıya getiren **kan-**

lı bir **çatışma** ortamına bürünecektir. **Türkler,** derhal bir açıklama yaparak çatışmaları onaylamadıklarını duyuruyor; Demirel hükümeti o gece İstanbul ve Gebze'de **sıkıyönetim** ilân ediyordu. **Levent** ve **Kadıköy**'de polisle arbedeye dönen olaylarda bir işçi, bir polis ve bir esnaf ölmüş, 87 kişi de yaralanmıştı. Metropol İstanbul, böylece modern dönemlerin en bunalımlı gününü yaşamış olmaktaydı. Kanlı çatışmalar sürerken, işçilere «aranıza çeşitli maksatlar güden kişiler, çeşitli kılıklara bürünerek girebilir» yolunda bir bildiri yayınlayan Genel Başkan **Türkler** başta olmak üzere, **DİSK** yöneticileri artık tutukluydular. **Polis'e** göre, **genel grev'i** birdenbire kana bulayanlar, **Dev-Genç**'li gruplardı ([1]).

Senato Geçici Komisyonu aynı gün, olaylara yol açan tasarıyı onaylıyor, ancak bu kez Demirel'le çatışan CHP'liler toplantıyı terkediyorlardı.

Bu arada yaralananlar arasında bir işçi daha can vermiş; 18 Haziran'da da 40-50 kişilik bir grup, **kahrolsun komünistler** diye bağırarak Ankara'da DİSK ve Lastik-İş bürolarına hücum etmişti.

Genel grev ve kanlı çatışmaların ardından, üniversitelerin iş hukuku, sosyal güvenlik kürsüsü öğretim üyeleri ve çoğu bilim çevreleri yasanın ana çizgileriyle **«anayasaya aykırı»** olduğunu açıklıyor, bir an önce değiştirilmesini öneriyorlardı. **CHP'de İnönü ve Ecevit** de, Türk-İş üyesi CHP'li işçi milletvekillerinin önerdikleri tasarıya karşı çıkmaktaydılar. İstanbul sıkıyönetim mahkemesinde ise, **DİSK** yöneticilerinin toplu duruşmaları baş-

---

(1) **Beyaz Kitap/Türkiye Gerçekleri ve Terörizm, s. 34-36**

lıyordu. Duruşmalar, sıkıyönetimin 16 Eylül 1970'de sona ermesiyle sivil ağır ceza mahkemesine geçecek ve **DİSK** yöneticileri **serbest** bırakılacaklardı.

İşçilerin yeni grev, direniş ve boykotları, 25 Ağustos 1970' de 21 bin şeker işçisinin giriştiği grevin ardından, 23 Eylül'de de İstanbul'da Denizyolları'nın **şehir hatları** vapurlarını durduran, yurt içi ve dışına **giden tüm vapurları** limanlardan kalkamaz duruma getiren **grevlerle sürer.** 13 **Ekim** 1970'de İstanbul'da **Plastek** kauçuk fabrikası, 14 Ekim'de de **Gislaved** fabrikası **işgal** ediliyordu. Polisin fabrika duvarlarını **buldozer**'le yıkarak girdiği **Gislaved**'te bir işçi vurulurken 90 kişi yaralanır. Adana'daki **Sabancı Holding**'in **Bossa** tesislerindeyse, işverenin Türk-İş'e bağlı sendikayla toplu sözleşme yapmasını istemediklerini bildiren DİSK yanlısı işçiler, 10 Kasım'da fabrikada eyleme geçmişlerdi. **Bossa**'da işgal üstüne **komünistlere ölüm** diye başlayan çatışma, 60 işçinin yaralanması; **silah ve gaz bombası** kullanan polisin de jandarma yardımıyla duvarları **buldozer**'lerle yıkıp 160 işçiyi gözaltına almasıyla sonuçlanacaktı.

● **Kırsal** alanlardaki eylemler özellikle **Karadeniz**'de **fındık** ve **çay** alım fiyatlarının yetersiz bulunması nedeniyle 9 Temmuz'da Ordu'da gösteriler, çatışma, yaralanma ve bir ölümle noktalanmaktaydı.

● **Spor karşılaşmaları** bile **gerilim** dinamiğinden kurtulamaz. **Siirt**'te 3 Mayıs 1970'de **Adana Mensucat** ve **Siirtspor** maçının sonunda seyircilerle komando birlikleri arasında patlak veren çatışma, komandoların açtığı ateş sonucunda, iki ölü, 50 yaralıyla kapanmıştı.

IV

SAHNEDEKİ YENİ SORUN : ABD AFYON EKİMİNE SON VERİLMESİNİ İSTİYOR

Afyon ekimi de Türkiye'de bir başka bunalıma dönüşmektedir.

ABD Adalet Bakanı **John Mitchell** 21 Temmuz 1970'de Kongre'de, **ABD**'yi bir salgın gibi kaplayan **uyuşturucu madde** trafiğinin arkasında **Türkiye**'de üretilen **afyon**'un bulunduğunu öne sürmüş ve Ankara ekim alanını kısıtlamazsa, **Türkiye**'ye karşı **cezalandırıcı önlemler** alınacağını resmen açıklamıştı. Mitchell, ABD'ye giren **eroin**'in onda sekizinin **Türkiye kökenli** olduğunu savunmaktaydı.

Demirel döneminin Tanıtma Bakanı **Turhan Bilgin**'in açıkladığına göre, başkan seçilmesinden kısa süre sonra Nixon uyuşturucu maddelere **savaş** ilan etmiş ve Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı **Dr. Henry Kissinger** başkanlığında yapılan bir toplantıda, «hükümetleri **değiştirme** pahasına da olsa, eroin akımını durdurma» kararı alınmıştı. Nixon, bunun üstüne Başbakan **Demirel**'e gizli bir mektup göndererek, afyon sorununa çözüm istemiş ve «**uyuşturucu madde** buhranına bulunacak çözüm yolunun, Türkiye'yle **askeri** ve **stratejik** ittifakın faydalarından daha önemli olup olmadığına **karar verme** zamanının geldiğini» duyurmuştu ([1]).

---

(1) **Turhan Bilgin**, «12 Mart», **Milliyet**, 24.III.1976, s. 5; İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart, c. II, s. 45-47**

Türkiye, 1960'a kadar 21 ilde yapılan **afyon** ekimini, sürekli **ABD** baskıları karşısında 1968'de 11 ile, 1970'de de dört ile indirmişti. Afyon ekiminin yasaklandığı yörelerden **Merzifon**'da 1970 Ağustos'unda üreticiler bu nedenle protesto mitingleri yapmış ve ABD bayrağını yakmışlardı.

Ne var ki, özellikle **ABD**'den Türkiye'de **afyon ekiminin tümüyle** durdurulması yönünde yeni **baskılar** gelmekte; bu da **Ürgüplü**'nün 9 Temmuz 1970'de Meclis'teki protesto konuşmasında dile getirildiği gibi, «**ABD**'nin sosyal bozukluklarının faturasını **Türkiye**'li **üretici** mi ödeyecek?» yolunda tepkilerle sonuçlanmaktaydı.

V

DEMİREL, GELENEKÇİ MİLLİYETÇİLERİ TASFİYE EDİYOR VE SORUŞTURMAYI KAPATIYOR

Demirel, bunalımlı 1970 yazında, AP içindeki son savaşı da 24 Haziran'da verir. Bu, **Başbakan** hakkındaki **soruşturma komisyonu**'nun başkanlığı için seçimin yapılacağı gündür. Muhalefet partileri ve AP başkanlık için ayrı ayrı adaylar göstermekteydiler.

Seçim sırasında büyük olaylara sahne olan **Meclis**'te, AP milletvekilleriyle **41'ler**'in bir bölümü yumruk yumruğa birbirlerine giriyorlardı.

Bir iktidar partisinin, kendi bütçesine kırmızı oy veren milletvekillerinden sonra, başka partiler önünde birbirleriyle yum-

ruk yumruğa gelen üyelere sahip olması, eşine ender rastlanan bir olaydır.

Demirel, ertesi gün, son ve kesin seçimini yapar:

41'ler'in kaynağındaki **milliyetçi** grup, **AP**'den gidecekti. **Dr. Bilgiç** ve 25 arkadaşı bu nedenle topluca AP'den atılırlar.

Demirel'e **karşı** AP içindeki son **savaş,** 1500 delegenin katılmasıyla 21 Eylül 1970'de toplanan AP Büyük Kongresi'nde verilecektir. **Prof. Dr. Aydın Yalçın**'la **Prof. Dr. Hayri Domaniç,** genel başkan adayı olarak ortaya çıkmaktaydılar.

Sonuç, Demirel için yine bir başarıydı

AP lideri **Demirel** 1.425 oyla genel başkanlığını güvenceye alırken, **Prof. Domaniç**'e 28 ve **Prof. Yalçın**'a da yalnız 15 oy çıkıyordu.

Demirel, AP'ye **egemen**'dir.

Arta kalan parti içi muhalifler de birer birer kopup gideceklerdir.

Yıllardır **Komünizmle Mücadele Dernekleri**'ni **AP** içinde **milliyetçiler** adına düzenlemiş olan **İlhan Darendelioğlu,** 12 Kasım 1970'de AP'den istifa ediyordu.

Yıllardır AP'den **Millet Meclisi Başkanlığı** görevini üstlenen **Ferruh Bozbeyli,** 13 Kasım'da partiyi bıraktığını açıklıyordu.

«Şaibeli Başbakan» sözüyle sık sık inletilen bir **Meclis**'te Demirel 1970 Aralık ortalarında bu kez **soruşturma komisyonu** sorununu gündeme almaktaydı. 16 Aralık günü saat 17'de başlayan görüşmeler, 17 Aralık sabahına kadar sürecekti. Demirel,

Komisyon raporu üstünde saatlerce konuşuyor ve şu yargıya ulaşıyordu ([1])

«Komisyon raporunda herşeyden bahsedilmekte, **benim** nüfuzumu **suistimal** ettiğime dair **tek söz** edilmemektedir Bunların hepsi, **siyasi bir tertibin ve oyunun icapları**'dır.»

Meclis ve Senato üyelerinin birleşik toplantısında oylama bittiği anda, **zafer**'in **Demirel**'de **kaldığı** görülecektir.

276 kişinin **soruşturma açılması** gerektiği yolunda oy kullanmasına karşılık, **309** parlamento üyesi soruşturmayı reddetmişti.

Demirel'i **Yüce Divan**'a götürerek **düşürme** olasılığı da böylece gündemden kaybolmaktaydı.

VI

M.N.P. VE DEMOKRATİK PARTİ DOĞARKEN, BORAN LİDERLİĞİNE GEÇEN TİP, DOĞU SORUNUNA KARIŞIYOR

1970 yılı biterken, Türkiye'de tüm **siyasal yapı** büyük **yer değiştirmeler** içindedir. **Demirel'in** izlemeye çalıştığı liberal/kapitalist program çevresinde oluşturmaya çalıştığı yeni **iktidar odağı**'na karşılık, AP'nin eski **çevresel** destekleri parçalanmış durumdaydı:

---

(1) **Milliyet, 18.XII.1970, s. 1**

1. **Merkez**'le belli çelişkiler içindeki **sünni** bir **İslâm'**cı **çevre**'nin - derinde **yerel** bazı özelliklere kadar uzanabilen - temsilcisi **Prof. Dr. Necmettin Erbakan,** 8 Şubat 1970'de Türkiye'ye yeni bir **politik güç**'ün doğumunu ilan eder. Erbakan, siyasal örgütünü kurmuştu. Yeni parti, **Milli Nizam Partisi (MNP)** adını taşıyordu. Bu gelişme, Cumhuriyet sonrasının en büyük **dinsel** kökenli siyasal örgütlenişinin de başlangıcıdır.

Erbakan, geldiği **tarihsel köken**'i, **MNP'**nin kuruluş günü, kişiliğinin de giderek bir parçasını oluşturan üslubuyla şöyle özetlemişti ([1]):

> «**Milli Nizam Partisi**'nin kurucuları **Fatih**'tir, **Yıldırım**'dır, **Murat**'tır, **Melikşah**'tır, **Akşemsettin**'dir, **Yavuz**'dur, **Kılıçaslan**'dır ve **Sultan Abdülhâmid**'tir.
> MNP milletimizin fıtratından mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize **nizam, huzur, içtimai adalet** ve vatandaşlarımıza **saadet** ve **selâmet** getirmek gayesiyle kurulmuştur... Ey, daima Hak'kı tutmak üzere seçilmiş mümtaz ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özlediğin ve beklediğin, **kendi ruhunun derinliklerinden gelen** ve senin bizatihi kendi öz varlığının mana ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan **MNP**'nin, Cenab-ı Hak'tan, milletimize, özlediği huzur, saadet, refah ve selamet yolu **Milli Nizam**'ı nasip etmesini dileriz.»

Anadolu'nun yıllardır **DP** ve **AP**'de **yedek güç** olarak tutulmuş belli bazı **İslâm'cı çevre**'leri, bu **bildiri**'de, **Demirel**'in tabanını çatlatabilecek yepyeni sesler bulacaktır.

---

(1) **Milliyet**, 9.II.1970, s. 1

1970 biterken, iki milletvekilinin daha katıldığı **MNP** Meclis'te de siyasal ortamını açıyordu.

2. **Güven Partisi** lideri **Prof. Feyzioğlu** ise, **Bölükbaşı**'nın **M.P.**'siyle **Yusuf Azizoğlu**'nun istifasından sonra **Tahsin Banguoğlu**'nun yönetimine geçen **Y.T.P.**'yi **birleştirme** savaşındadır. **Koç-Kartal-Başak**'tan oluşan üç partinin simgeleriyle bütünleşecek bu tek parti için gerekli protokol 16 Ekim 1970'de onaylandığı halde, yıl sonuna doğru **Bölükbaşı** birdenbire birleşme tasarısını yüzüstü bırakıyordu. Bazı M.P. sorumluları herşeye karşın birleşmeye çalışınca, Bölükbaşı muhaliflerinin parti binasına bile girmesini önleyerek bu tasarıyı tümüyle durdurur. Bölükbaşı'nın tavrını değiştirmesinin nedeni, **Feyzioğlu**'nun **önder** olmak istediği kuşkusudur.

3. Oluşum süreci aylardır gözlenen **41'ler**'in partisi de 18 Aralık 1970'de arenaya **Demokratik Parti** adıyla çıkar. **Menderes**'in iki oğlunun, **Bayar**'ın kızının, **Samed Ağaoğlu**'nun eşinin de kurucular listesinde yer aldığı **DP**'nin genel başkanı **Ferruh Bozbeyli**, genel başkan yardımcısı **Dr. Bilgiç** olur. Bu, **gelenekçi milliyetçi** kanatla **Demokrat Parti**'nin ideolojik eğilimlerini sürdüren son temsilcileri arasında yapılan bir **ittifak**'tır.

Onları birleştiren, farklı nedenler öne sürseler de, **Demirel**'in liberal/kapitalist programına duydukları tepkiydi.

4. Sosyalist **TİP** de 29 Ekim 1970'de Ankara'da yapılan **4. Büyük Kongresi**'nde kesin yönünü alacaktır. **Aybar**'ın başkanlıktan ayrıldığı, sendikacı **Şaban Yıldız**'ın bir süre geçici genel başkanı olduğu **TİP**'te, 4. Kongre, **Behice Boran**'ı genel başkanlığa getirirken, **Boran-Aren** grupunun parti içindeki egemenliğini de kesinleştirir. **Milli demokratik devrim** tezini güdenler bu kez

kongreye hiç katılmayıp ayrı bir toplantı düzenlerken, Boran - Aren grupu da, çoğunluğu sağlamak amacıyla **Dr. Tarık Ziya Ekinci**'nin **Doğu** grubundan destek sağlar. Bunun sonucu olarak da, **4. Büyük Kongre**'de, **Doğu**'da bir **kürt** halkının yaşadığını ve **doğu sorunu**'nun, kapitalizmin **eşitsiz gelişim** yasasının yanı sıra, «iktidarların güttükleri politikaların da bir sonucu» olduğunu bildiren **6 numaralı karar** oybirliğiyle çıkarılıyordu. TİP, söz konusu kararda, «ırkçı-milliyetçi, **şoven** burjuva ideolojisine karşı **savaş** açacağını» bildirmekteydi ([1]).

Böylece **TİP** de artık **rejim**'in **yasak bölge**'sindedir.

---

(1) Behice Boran, **İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası**, İstanbul, Bilim Yayın, 1975, s. 193 - 194

2

1971 TÜRKİYE'SİNİN SOL TEZLERİ VE DEMİREL'İN ZAMANA KARŞI SON YARIŞI

I

AVCIOĞLU, «ÖN PLANDAKİ ROL YİNE MİLLİYETÇİ DEVRİMCİLER'İN OLACAK» DİYOR

HER GÜÇ, Türkiye'nin kaçınılmaz bir **çözüm** eşiğinde bulunduğunu seziyor, anlıyor ve kendi kendisiyle hesaplaşıyordu.

Nerede durulacaktı?
Ne yapılacaktı?
Nasıl?

Türkiye'nin bir **iç kargaşa ve terör** anaforuna çekildiği 1970' ler başlarında **orta**'nın **sol** yakasında bulunan bütün güçler yeni tavırlar almak zorundaydılar.

Tartışılması gereken, **Türkiye'nin Düzeni**'ydi.

Doğan Avcıoğlu, 1978'in son günlerinde yayınlanan ve **Türkiye'nin Düzeni** adını taşıyan kitabında, tarıtşmaya şu soruyla girer (1)

---

(1) Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s. 9

«Diyorlar ki, bu düzene dokunulamaz, bu düzen atalarımızdan kalmıştır. «Bu düzeni yıkmak, değiştirmek istemek, milletimizin değer hükümlerini, inançlarını, örf ve an'anelerini ortadan kaldırmak demektir.» Bu düzen gerçekten, milletimizin değer yargılarını, inançlarını ve geleneklerini yansıtan, **atalarımızdan kalma** ve **korunmaya değer** bir düzen midir?»

Avcıoğlu, uzun ve ayrıntılı çözümlemelerden sonra «**Hayır**» yanıtını verir. «Bu düzen, **Batı emperyalizmi**'nin, Japonya hariç, bütün **Avrupa dışı toplumlar**'da, derece farklarıyla yarattığı, **kökü dışarıda** bir **sömürge** ve **talan** düzenidir.»

O zaman, **kurtuluş yolu** nasıl bulunacaktı?

Avcıoğlu'na göre, modern dünyada **üç kalkınma** yolu vardı ve Türkiye'nin çözümü de onlardan ancak birisindeydi [1]:

«Çağımız, **kalkınma** çağıdır. Bütün azgelişmiş ülkeler, kalkınma çabası içindedir. Fakat izlenen **yollar** ayrı ayrıdır. Bu çabalar üç grupta toplanabilir

1. **Komünist** kalkınma yolu,
2. **Amerikan tipi,** yabancı sermayeye ve özel sektöre dayanan kalkınma yolu,
3. Prof. Oscar Lange'nin «**Milli devrimci kalkınma**» yolu.»

Bunları da ayrıntılarıyla inceleyen Avcıoğlu'na göre, Türkiye'nin beklediği çözüm ne ilkidir, ne de ikincisi...

«**Komünist** kalkınma yolu, **proleterya hegemonyası** temeline oturmaktadır. **Amerikan tipi** kalkınma, **tutucular koalis-**

---

(1) **A.g.k.**, s. 441

yonu dediğimiz sınıflara yaslanmaktadır. **Milli devrimci kalkınma** yolu ise, tutucular koalisyonu dışındaki geniş bir **kitle** hareketine dayanmaktadır. **Proleterya hegemonyası** olmadığı için birinci yoldan, **tutucular koalisyonu**'na karşı bulunduğu için de ikinci yoldan ayrılmaktadır. Genellikle **küçük burjuva** çevrelerden gelen **milliyetçi aydınlar,** bu tip kalkınmada ön planda rol oynamaktadır.»

Türkiye'de **rejim**'in yazgısı sorunu bir daha ortaya çıkıyordu. **Rejim** yaşayabilecek miydi?...

Bu konuda **Ali Suavi**'den beri tartışılagelen soruna **Avcıoğlu** da kendi yanıtını şöyle vermektedir ([1]):

«**Devrimci bir iktidar,** en geniş **demokrasi**'den yanadır. Ne var ki, **demokrasi,** Batı politik kurumlarının aktarılmasından ibaret değildir. Batı demokrasi kurumlarının alınması, fakat bu kurumlar çerçevesinde **tutucular koalisyonu** egemenliğinin eskisi gibi sürdürülmesi mümkündür. Meselâ şu soru haklı olarak sorulabilir: **Atatürk**'ün **devrimler**'e ve **toprak reformu** yapmaya yönelmiş **otoriter tek parti rejimi** mi daha demokratiktir, yoksa toprak reformu yapmayı reddeden güçleri devamlı iktidara getiren bugünkü **liberal rejim** mi? **Atatürk** rejimi **otoriter**'dir, fakat **daha demokratik**'tir. **Demirel** rejimi **liberal**'dir, ama **daha az demokratik**'tir. Amaç, hem **demokrasi**'yi hem de **politik liberalizm**'i en geniş ölçüde gerçekleştirmeye çalışmak olmakla birlikte, **demokrasi** ve **liberalizm** kavramlarını, Türkiye'de çok kez yapıldığı gibi karıştırmaktan kaçınmalıdır.

(1) **A.g.k.**, s. 509

Türkiye'de halen en sağcısından en solcusuna kadar bütün siyasi partiler, halkın mutluluğu ve özgürlüğü yolunda bir **araç** olması gereken yürürlükteki politik sistemi, **araç'la amaç'ı** karıştıracak ölçüde benimsemişlerdir. **Rejim tartışması** bir **tabu** sayılmaktadır. Aydınlarımızın büyük çoğunluğu, **rejim** konusunda düşünmeyi reddetmektedir. Fakat duygusal plandan çıkılıp **bilimsel** soğukkanlılıkla gerçeklere eğilindiği zaman, **rejimin yaşama şansı**'nın **zayıf olduğu** görülmektedir.»

Tutucu iktidarlar **kalkınma** davalarına çözüm getirmekte yeteneksizdirler ve «bu gidişe ne kadar önce **son** verilirse, Türkiye için o kadar **iyi»** olacaktır. Ne var ki, bu **sonuç'a** giderken **Avcıoğlu** da bir **tarihsel kuşku'**yu dile getirmekten geri kalmaz. Üstünde durulması gereken konu, kendisinden çok şeyler umulan güçlerin, pratikte neler yapabilecekleridir (1):

«Ülkemizin bugünkü gelişme aşamasında, **milliyetçi devrimciler** bir kez daha **ön plan**'da rol oynamaya aday gözükmektedir. **Tanzimat'**la birlikte, ülkenin **yarı sömürge** durumuna düşmesinden beri, **bağımsız** ve **uygar** bir **vatan kurmak** için **milliyetçi devrimciler** ön safta **mücadele** vermişler, **kahramanlık örnekleri** göstermişlerdir. Fakat **bağımsız** ve **uygar** Türkiye ülküsüne hâlâ ulaşabilmiş değiliz; daha acısı bugün böyle bir yolda değiliz. **Tarihsel şartların elverişsizliği'**nin bunda payı büyüktür. Yalnız **milliyetçi devrimciler'in yanılmalarının ve yanlışları'**nın da, ters gidişe yol açtığını hatırlamalıyız. Yeni **yanılmalar'**a düşmemek ve geç-

---

(1) A.g.k., s. 525

miş yanılmalardan gereken dersi almak için, ekonomik ve toplumsal tarihimizi iyi öğrenmeliyiz.»

Doğan Avcıoğlu, **Mustafa Kemal**'in **İzmit basın toplantısı** sırasında söylediği bir sözü, devrimcilerin sürekli anımsamalarını önerir. Atatürk, şunu söylemişti [1]

«Bu milletin **ekseriyet**'i **bizimle olursa,** fırka deyiniz, ne derseniz deyiniz, **yürümek** mümkündür. Ekseriyet beraber değilse, **grup** deyiniz, **heyet** deyiniz, buna istinaden **inkılâba muvaffakiyet mümkün olamaz.**»

Temeldeki sorunu, gerçekte, **Atatürk**'ün kurduğu **CHP** de gündemine en karmaşık boyutlarıyla koymuş bulunmaktaydı. Bir **çatırdama** vardır **düzen**'de... Bu er ya da geç bir **iktidar boşluğu** yaratacaktır. O zaman, Avcıoğlu'nun kendilerinden **milliyetçi devrimci** diye söz ettiği **küçük burjuva** kesimlerin davranışı özgül bir önem kazanacaktı. **İnönü,** tüm denge arayışlarına karşın, yine de söz konusu merkezci **ideolojik yapı**'nın ana direklerinden birisi olmuştu. **Prof. Erim, Dr. Satır** gibi **devletçi/merkezci** güçler de, ana çizgileriyle, aynı tarihsel mirasın ayrı birer görüntüsüydüler. **Atatürk** ve **Atatürkçülük** kavramları, bu en geniş boyutlarıyla, bütün bir geçmişin ideolojik yönelişlerinin son büyük simgesiydi.

II

ECEVİT, «TÜRKİYE'DE ALT YAPI DEVRİMİ YAPILMAMIŞTIR» DİYEREK, KARŞI TEZİ SAVUNUYOR

Ortamın solu adına **Ecevit,** Türkiye'nin önüne **devrim** üstüne başka bazı soruları koyacaktır.

---

(1) İsmail Arar, «İzmit Basın Toplantısı», **Ulus,** 24.X.1968, s. 2

Atatürk ve Devrimcilik adlı yapıtı, CHP'nin yeni bir tarihsel hesaplaşmaya yöneleceği 3 Temmuz 1970'deki **XX. Kurultay**'ı öncesinde yayınlayan genç lider **Ecevit** şöyle der ([1]):

- «Atatürk'ü **tabulaştırmak,** Atatürkçülüğe en aykırı bir eğilimdir.»

- «Genellikle bütün dünyada **devrimciler**'i bekleyen en büyük **tehlike,** devrimcilerin veya devrimci kadroların **tutuculaşma**'larıdır.»

Ecevit, bu sözleriyle, Türkiye'de âdeta bir **geriye dönüş** olasılığından duyduğu kaygıları dile getirmek istemekteydi.

Neydi kuşkusu?...

CHP Genel Sekreteri, nelerden çekindiğini şu sözlerle açıklığa kavuşturur ([2]) :

«Bugün, devrimciler arasında, **devrimci** oldukları ve **halk yararı**'na yeni devrimler istediklerini söyleyenler arasında, az sayıda da olsa, gerçek **demokrasi**'nin **tek partili rejim** olduğunu söyleyenler var... Oysa, **tek parti dönemi,** yeni atılımlar, yeni devrimler yapabilme gücünü yitirmiş bir dönem olarak **kapanmış, geride kalmış**'tır.

O dönemde, **güçlülerin en güçlüsü** sayılan **Atatürk** vardı başta... **Devlet**'in ve **tek parti**'nin başında... Bugün yeniden tek partili döneme dönülecek olsa, herhalde Atatürk kadar güçlü bir önderin geniş yetkilerle başta bulun-

---

(1) Bülent Ecevit, **Atatürk ve Devrimcilik,** İstanbul, Tekin Yayınevi, 1970, s. 12-13

(2) **A.g.k.,** s. 47-48

duğu bir dönemde bile başarılamayan bazı devrimler, şimdi, öyle bir rejimle, **Atatürksüz** nasıl başarılacaktır?...

O dönemde **Atatürk** iki kez **Meclis** kürsüsünden **toprak reformu** istemiştir; ama toprak reformuna girişme olanağını bulamamıştır.

Türkiye toprak reformunu henüz gerçekleştirememiş olsa bile, gerçekleştirebileceği evreye, uğrunda köylülerin mücadele açabilecekleri bir evreye, ancak **çok partili** demokratik rejime geçildikten 20-30 yıl sonra girmiştir.»

Ecevit, geçmiş karşısında **eleştirel tavır** almakla kalmamakta, geleceğe de dönük olan bir **çözüm** önermektedir. **Ecevit**'e göre, **devrim** kavramından anlaşılması gereken şey, resmi ideolojinin hâlâ yinelediği şeyler olamazdı (1):

«Gerçek devrim, **alt yapı devrimi**'dir. Yani, **üretim ilişkileri**'ni **yeniden düzenleyen** ve **ekonomik güce el değiştirten** devrimdir.

Şimdiye kadar Türkiye'de bu anlamda bir **devrim,** ekonomik güce el değiştirten bir devrim, bütün olarak ve köklü olarak **yapılabilmiş değildir.»**

Osmanlı yenileşme hareketlerinden beri yapılan **reformlar**'ı, «üretim ilişkilerini halk yararına yeniden düzenleyen devrimler olmadıkları» için yetersiz bulan **ortanın solu**'nun lideri, geçmişte yapılanların tümünü ancak birer **üst yapı dönüşümü** saymaktaydı. Ama, bütün o reformlara karşı Cumhuriyet'in ikinci yarı yüzyılı yaklaşırken Doğu'da hâlâ çok **kanlılık** vardır, **şeyhlik** ve

(1) A.g.k., s. 61

seyyitlik vardır. Söz konusu **devrimler,** koşullar ancak **onlara elverişli** olduğu için birer **üst yapı devrimi** olarak yapılabilmişlerdi ve o aşamadan geçmek gerekliydi de...

Oysa, Türkiye şimdi **sanayi toplumuna geçiş** aşamasındadır ve halk, kesinlikle, ileri dönük gelişmelere karşı değildir. Türkiye'nin bundan sonraya ait sorunu, **alt yapı devrimleri**'nin yöntemlerini doğru biçimde saptamayı gerektirir. Ecevit'e göre, Tükiye'de köklü dönüşüme giden **«gedikler» açılmış** bulunmaktadır ve üretim ilişkilerine kadar inen değişimlere duyulan özlem, yığınlarda fazlasıyla vardır. Atatürk, onun için, artık **yüzey**'de aranamaz, salt **sürekli devrim** ilkesinde bulunabilirdi. **1946 ruhu** denen şey bile aslında «halkta **nicedir** alttan alta oluşan böyle bir özlem birikiminin patlamasıydı». Ecevit, **«suda balık** gibi halkın içinde» olmayan bir eylemin uygulayıcıları hakkında, «kendilerini ne kadar **solcu** sanırlarsa sansınlar, **solcu bile değildirler»** yargısına varıyordu.

CHP Genel Sekreteri'nin düşünceleri, kuşkusuz, partinin **resmi ideolojisi** için ancak yeni bir **deprem** yerine geçecektir. Ecevit, geçmişte **yapılabilir** olanın, bugün **yapılabilirliği** bir yana, **gerekirliği** konusunda bile **hayır** yanıtını vermişti. Oysa, Türkiye'nin sokaklarındaki yeni sol eylemciler, dönüyor, dolaşıyor; **«ne olursa olsun, bugünkünden daha kötüsü olamaz»** sloganına yöneliyorlardı. Bu arada da, her **silahlı kesim,** kendi **devrim teorisi**'ni yeniden yazar; izlediği eylem biçiminin **tek doğru yol** olduğunu savunur. **Ecevit** ise, özellikle **Cumhuriyet Ordusu'**nun ancak **demokrasi yıkıldığı** zaman **ihtilâl** yaptığını savunur. Türkiye'nin nesnel koşullarının, başka bazı ülkelerde geliştirilen stratejilerle hiç ilgisi olmadığını söyleyen Ecevit'in çözüm önerisi, «**Bilim**'le **halkın bildiği**'ni **bütünleştirmek»**tir. Yoksa, **«dev-**

rim yapabilmek için, **sivilken askerliğe özenmek»** bir çözüm olamazdı ([1]). Devrimci atılımlara girerken ilk iş olarak **ordu'**yu **siyaset'**ten ayıran da, **Atatürk'**ün ta kendisiydi.

III

SATIR DA CHP YÖNETİMİNDEN KOPUYOR

XX. Kurultay, Ecevit'le eleştirdiği tüm düşünceleri savunanlar arasındaki bir başka **hesaplaşma alanı** olmaya mahkumdur. **Ecevit'**ci tanınan İstanbul CHP İl Başkanı **Ali Topuz'**un başkanlığa seçildiği **Kurultay'**da, **İnönü** yine bu iki ateş arasında bir uzlaşım noktası bulmak çabasındadır.

İnönü, tavrını şöyle açıklar ([2])

«Biz **sosyalist parti** değiliz ve olmayacağız. Fakat bir **sosyalist parti'**nin anayasa çerçevesinde **kurulma'**sını aykırı bulmuyoruz.»

Ecevit'se, 1970'in ilk haftalarında **F. Almanya'**ya yaptığı bir gezi sırasında, kendisine **sosyalist** olup olmadığını soran işçi ve öğrencilere, şu yanıtı vermişti:

«CHP, **CHP'**dir. Ama siz bana **sosyalist** derseniz, **teşekkür** ederim.»

Ecevit'in sık kullandığı **«toprak işleyenin, su kullananın»** sloganı, Kurultay'da özellikle **Dr. Kemal Satır'**ın ağır eleştirileri-

---

(1) **A.g.k.,** s. 97

(2) **Milliyet** 1970, s. 144

ne neden olur. **Erim** de, **ortanın solu** konusunda **Ecevit**'i desteklediğini, ancak **toprak** ve **su** konusundaki slogana karşı olduğunu belirtiyordu.

Satır, daha açık konuşarak, **Ecevit**'in önerdiği şeyin **«devrimci eylem** mi, **kanunsuz eylem** mi» olduğunu **İnönü**'nün yanıtlamasını isteyecektir. **İnönü**'nün yanıtı, **«kanunsuz** bir şey istendi diye, **tehlike vardır** denemez» olur.

Ne var ki, ortada dönüşen bir Türkiye'nin sosyo/politik yapısı vardı. Kurultay'da **Parti Meclisi** seçimi bittiği zaman, **ortanın solu**'nun ezici bir başarı kazandığı anlaşılmaktaydı. **Satır,** ancak en düşük oyla ve en alttan Parti Meclisi'ne girebilmişti.

Ertesi gün, **Kemal Demir**'le birlikte **Dr. Satır** da CHP Parti Meclisi'nden istifasını veriyordu. CHP'de **merkezci ideoloji** böylece yönetimin dışına düşmekteydi.

İnönü, ilk toplantısını yapan parti meclisinde, süregelen tartışmanın **diyalektik** bir çözümlemesini sunar:

«**Toprak işgalleri** hem **kanun dışı hareket,** hem de **devrimci eylem**'dir.»

9 Eylül 1970'de, CHP'nin 42. yıldönümü kutlanırken **İnönü** bu kez **Ecevit**'le aralarında bir **uzlaşmazlık olmadığı**'nı söyleme gereğini duyuyordu. İnönü, elli yıl sonra, **Birinci Türkiye Millet Meclisi**'ndeki **İkinci Grup** üyelerini **muhalefet** adıyla nitelemekte ve Kurtuluş Savaşı'nın, **M. Kemal'ci iktidar** kanadını oluşturan **Birinci Grup**'la **muhalefet**'teki **İkinci Grup**'un **işbirliği**'yle gerçekleştiğini vurgulamaktaydı.

Ortanın solu, örgütü sürekli kendi yanına çekiyor; gelenekçi kanatsa akıntıların dışına sürükleniyordu.

Tarih, CHP'yi toplum önünde **nerede olduğu** hakkında bir tutum almaya çağırıyordu.

Sınıfların dışında ve üstünde **hakem kalma** çağı bitmişti.

IV

ULUSLARARASI DİYALEKTİK VE TÜRKİYE'DE İKTİDAR'A OYNAYANLAR YA DA OYNAMAYANLAR

Türkiye geniş bir **uluslararası etkileşimler** zincirinin dışında kalabilen bir toplum olsaydı, politik bunalım, belki, doğal akışı içinde daha düzgün çözümlere gidebilirdi.

Türkiye, bir **dünya** içinde yer almış ülkedir.

Dünyanın **etkileşim**'i genellikle iki biçimde ortaya çıkar:

1. Bir parçası olunan **asıl sistem,** kendisine **bağımlı** çevre toplumundaki ilişkileri doğal yöntemlerle çözemediği zaman, çözümü **ters**'ten de arayabilir. Burada önemli nokta, **iktidar'ın uslulaştırılması** ya da belli bir **çizgi**'ye getirilmesidir. Ne var ki, tüm **dışsal uyarılar**'a karşılık siyasal iktidar yine de bildiği yolları izlemekten geri kalmamışsa, o zaman onu yokedebilecek başka yönlerdeki gelişmeler —**denetim altında kaldıkları sürece**— dış sistem açısından katlanılması gereken bir çözüm durumuna geleceklerdir. Ortak hedefi yoketme aşamasına kadar sürecek olan bu **zorunlu katlanma,** kuşkusuz, belli bir noktada kopacaktır.

Halka koptuktan sonra, aynı hedefe karşı **paralel savaş** yürüten doğal düşmanlar arasındaki ikinci savaşım başlayacaktır. Bu savaş, karşıt kesimin **etkisiz** kılınmasına kadar sürer.

2. Uluslararası düzeyde **karşıt sistem,** en sonunda yitireceğini bilse de bu **ikili oyun**'a katılacaktır. Katılmaması, çevre toplumunda onun mutlak tasfiyesini getirir. O zaman, etkinliğini sürdürebilmek için **oyun,** karşılıklı olarak oynanacak ve karşıt sistem bu kez belirli bazı mevzilerde tutunmak uğruna savaşım verecektir.

İki adım **geri** atılırken, bir adım da **ileri** atma taktiği, bu karşıtlıklar diyalektiğinin ana yasasıdır.

*
* *

Türkiye'nin bütün güçlerinin ertelenemez bir **çöküş**'ün bilincine vardıkları 1970'ler başlarındaki durumu, bir yerde, **tarihsel** bir olgudur. Kendi koşulları altında —büyük olasılıkla— başka seçenekleri de kalmamış bir durum...

● **Adalet Partisi** ve **Demirel,** uluslararası sistemin kendilerini sürekli **dışladığı** gerçeğinin bilincindedir. AP, arasında yer aldığı nesnel koşullarda, Türkiye'nin politik, ekonomik, sosyal **yeniden üretim** baskılarının zorunlu kıldığı adımları atmış ve bir **kısır döngü**'nün tam ortasına sürüklenmiştir. Türkiye'nin kalkınmasını hızlandırmak umuduyla **Sovyetler Birliği** ve **Doğu Avrupa**'yla geniş ilişkiler kurulmuş; **Arap/İslâm** dünyasına doğru önemli ölçüde yakınlaşılmıştı.

AP'nin **Batı sistemi** içindeki seçimi, Türkiye'nin **militer düzey**'de **ABD** ve **NATO**'ya olan geniş bağlantılarına karşın, **ekono-**

mik düzey'de **Batı Avrupa** ve **AET**'yle **bütünleşme** yönünde oluyordu. Oysa, **ekonomik** ve **militer** bağlantılar genellikle birbirlerinin birer **türevi**'dirler. Eğer bu iki odak arasında - güncel düzeyde - somut bazı çelişkiler varsa, her iki kesim kendi egemenliğini gerçekleştirme savaşına girecektir. Bu savaş, çelişki yokedilinceye ya da zararsızlaştırılıncaya kadar sürecektir.

Demirel açısından, gelinen nokta, altındaki **iktidar boşluğu** büyüdüğü ölçüde, kendisini Batı planında bir parçalanışa itecek olan acımasız bir **hegemonya sürtüşmesi**'dir.

2. **Resmi ideoloji**'yle birlikte doğan ama **ortanın solu**'na açıldıkça merkezci dünya görüşüyle bağları bir ölçüde sarsılan **CHP** açısından da yeni dönem kolay bir **egemenlik** olanağı veremezdi. **Ataerkil baba** İnönü, **27 Mayıs** sonrasında oldukça **bütünlük** içindeki bir **CHP** aracılığıyla elde edebildiği gücü, değişen koşullar nedeniyle yeni **iktidar boşluğu**'nda sağlayamazdı. Buna **dışsal** dinamikler kadar, kendi **iç** dokusuna girmiş **merkezdışı**'cı yeni eğilimler de karşı koyacaktı.

Resmi ideoloji, son çözümde, **CHP** kanalıyla gerçekleştirilebilecek bir iktidara aday değildir.

Ne var ki, oluşum dönemindeki **ortanın solu** ve **Ecevit,** beliren önemli bir **siyasal iktidar** olasılığını kendi yararına kullanabilir miydi?

Bu da beklenemezdi. Eylem ne bu ölçüde deneyimliydi ve ne de varolan iç ve dış ilişkilerin öyle bir olasılığı onaylaması umulabilirdi.

Onlar ancak **resmi ideoloji**'nin, **ulusalcı** anlayışlarıyla bir **iktidar kapması** deneyine girmesini önlemekle yetinebilirlerdi.

3. **Sağ platform,** çevrenin **İslâm'cı** güçlerinden **gelenekçi** ve **radikal milliyetçiler**'ine kadar yine aynı ölçüde **dağıtılmış** durumdaydı. Burada ne yeni kurulan **DP** ya da **MNP,** ne de **MHP** ve **GP,** tek başına **belirleyici** bir işlev elde edebilirlerdi. Onlar, salt **AP** ve **Demirel**'in **iktidarsız kılınma** sürecine **yardımcı** olabilirlerdi.

Ama, bir **iktidar boşluğu**'nu dolduracak politik güç ve örgütleniş hiç birisi için söz konusu edilemezdi.

Bu **rol,** büyük çapta, **devlet aygıtları**'nı ellerinde tutan güçlere bırakılabilirdi. Ancak, onlar da güçlü sosyal dayanaklardan yoksun kalacaklarından, çok uzun süreli bir iktidar kuramazlardı.

Alan, onlar yönünden de fazlasıyla sınırlanmıştı.

4. **Sol platform** da, özellikle **TİP**'in kendi içinden ve dışından karşılaştığı **ayrılma** ve **bölünmeler**'le yeni ortamda herhangi bir **bütünlük** kazanabilmekten uzaktı.

TİP'in 1960'lardaki yükselişi, 1970'lerde ancak bir geri çekiliş dönemindeydi.

Milli demokratik devrim tezi, gerçek savunucusu siyasal arenada zaten açıklıkla yer alamadığı için, ancak **eski** ve **yeni** solun çeşitli kesimleri arasında **bölünmek** durumundadır. Kaldı ki, bir yandan çeşitli **terör** olayları ve **uçak kaçırma** girişimleriyle başarılı olan **Filistin Kurtuluş Örgütü**'nün (FKÖ) ilginç görüntüsü, öte yandan da **Latin Amerika**'daki **kır ve kent gerillası** eylemlerinin çekicileştirilmesi, Türkiye'nin **küçük burjuva** eylemcilerinin başını döndürecek ve onları yeni serüvenlere çağıracaktı. Bu serüvenler Türkiye'de demokratik hak ve özgürlüklerin

son kullanım olanaklarını yokederken, yeni ve eski **sol** kanatlar da, bitmeyen **bölünmeler'**le sürekli dağılıp **sakıncasız** duruma getirilebileceklerdi.

1971 yaklaşırken, küçük burjuvazinin gençlik grupları arasındaki en etkin örgütü olan **Dev-Genç** bile için için kaynamaktaydı.

Kentlere ve kırlara yayılan çeşitli eylemlere öncülük etme savındaki **Dev-Genç,** aslında **«Devrim cephesi için mücadeleyi yönlendirecek bir siyasi partinin olmadığı»** Türkiye'de kendisinin **parti** işlevini üstlendiğini ileri sürebiliyordu. Bu bir **halk savaşı'**ydı ve onun için herşey yapılabilirdi.

TİP'in etkinliği yok edilinceye kadar birlikte davranan öteki gruplar da ikinci aşamada birbirlerinden kopacaklardır.

Belli ve çevresi, **Sosyalist Aydınlık** adıyla daha dar bir grupa dönüştürüldüklerini göreceklerdir.

Giderek **Mao'**cu tezleri benimser görünen **Perinçek** ve çevresiyse, **Proleter Devrimci Aydınlık** adlı bir grup oluşturacak ve bu kez bizzat Belli'cilerle savaşa girecektir. Grup giderek, **Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)** adlı ayrı bir örgütlenişe gidecek, **Şafak** adlı bir de gazete çıkaracaktır.

Çoğu **Filistin'**deki **El Fetih** kamplarına giderek gerilla eğitimi gören **silahlı militanlar** da, yine ideolojik eğilimlerine göre, iki kesimde örgütleneceklerdir [1]

I. **Kentler'**deki silahlı eylemleri yürüten **Deniz Gezmiş** ve arkadaşlarıyla, **kırlar'**da silahlı eylemler tasarlayan **Sinan Cem-**

---

(1) **Beyaz Kitap/Türkiye Gerçekleri ve Terörizm,** s. 62-66.

gil ve yandaşları, **Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)** adıyla bir örgütlenişi gerçekleştirmek isteyeceklerdir. Bu daha çok **aşağıdan yukarıya doğru** örgütlenmeyi amaçlayan bir sol eylem çabasıdır.

II. **Merkez'ci** yapısı daha egemen görünen **Türkiye Halk Kurtuluş Partisi (THKP)** ve **Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKC)** özellikle **Mahir Çayan** ve arkadaşlarının silahlı eylemleriyle **1971 Şubat'**ından sonra daha değişik bir programla ortaya çıkacaktır. Bu grup, «THKP, **politik** ve **askeri** liderliğin birliği ilkesini esas almaktadır» der. «İhtilâl Yolu» başlıklı bir numaralı bildirisinde de, eylem programını şöyle açıklar (1) :

> «İçinde bulunduğumuz bu aşama, başta işçi sınıfımız olmak üzere bütün kitlelerde var olan **memnuniyetsizlik** ve **başkaldırma** duygularını güçlendirme, onları silahlı mücadeleye ajite etme ve partimizin teşkilât yapısını sağlamlaştırma aşamasıdır. Savaşın ikinci aşaması, **gerilla savaşı'**nın yurt çapında yayılması, **şehir gerillası** yanında **kır gerirllası'**nın başlatılması aşamasıdır. Üçüncü ve dördüncü aşamalar, gerilla kuvvetlerinin **düzenli ordu'**ya dönüşme aşamalarıdır.»

Bunlara karşılık, **TİİKP** de, program taslağında aynı konularda şunları söyleyecekti (2)

> «**Yarı feodal, Yarı sömürge** toplumumuzda geniş **köylü yığınları** halkımızın büyük çoğunluğunu ve **devrimci** temel gücünü meydana getirirler. **Feodalizm** ile **halk yığınları**

---

(1) **A.g.k.,** s. 67

(2) **A.g.k.,** s. 106

arasındaki çelişmenin özü, **geniş köylü yığınları**'yla **toprak ağaları ve tefeciler** arasındaki çelişmelerdir. Ancak bu çelişmeyi devrimin esas halkası olarak kavrayıp geniş işçi-köylü yığınlarını **halk ordusu** içinde örgütleyebilir, özü **toprak reformu** olan halk ihtilâlini başarır ve emperyalizmin hakimiyetini kırabiliriz.»

«Ülkemizde **halk savaşı** esas olarak **silahlı mücadele** yoluyla iktidarın **köylük** alanlarda parça parça kazanılması, **devrimci üsler** kurulması, şehirlerin köylük alanlardan kuşatılıp gerici iktidarın ülke çapında yıkılması ve halkın devrimci iktidarının kurulmasıyla zafere ulaşır.» **Gül**, âdeta orada hazır duruyordu.

Salt el uzanıp **gül**'ü oradan **almak** kalmış gibiydi.

Bunun ötesini düşünmek, ya **edilgenlik** ya da **sağ sapma** sayılabilirdi.

*
* *

Dış dünyada **Filistin Kurtuluş Ordusu** gerillaları sık sık kanlı baskınlar yapıyor ve arka arkaya uçaklar kaçırıyor; **Nobel Edebiyat Ödülü** verilen **Soljenitsin**, Moskova'dan gösterilen tepki üstüne ödülü almaktan vazgeçiyor ve o arada bütün **Latin Amerika** düzenleri birbirini izleyen **darbeler** ve **baskılar**'la inliyordu.

Türkiye sokakları dinmek bilmeyen **kan**'ın yanında, 1970 Ekim'inde Arap ülkelerine giden hacıların getirdiği **kolera** salgını sonucunda elliyi aşkın insanın salgın hastalıklardan ölümüne de tanık oluyordu.

Ama, yine de yürüyen bir **ekonomi**, gerçeklerini sürdüren **insanlar** ve devinen bütün bir **yaşam** vardı.

● Michelangelo'dan beri bir özlem olarak kalan **İstanbul Boğaz Köprüsü**'nün temeli 20 Şubat 1970'de atılırken, Demirel, **«bir vatanı yapmak kolay değil»** demekteydi.

● **Sovyetler Birliği**'nin kredi ve donanımını sağladığı **İskenderun Demir Çelik** tesisinin temeli 3 Ekim 1970'de atılırken de AP lideri, görüşlerini, «bugün devlet, **iktisadi devlet** haline gelmiştir» diye sürdürüyordu.

Fiyatlar **devalüasyon**'un ardından dalgalar halinde tırmanıyor; Türkiye'deki Batı'lı petrol şirketleri yeni petrol aramalarını birer birer durdurup azaltıyor ve İstanbul'un Taksim alanındaki **Kültür Sarayı**, Arthur Miller'in **Cadı Kazanı** oynanırken, 27 Kasım 1970 gecesi cayır cayır yanıyordu.

Artık **cadı kazanı**, bir tiyatro sahnesi için bile çok gelmiş olmalıydı.

V

İNÖNÜ VE BATI «GİT» DERKEN, DEMİREL'İN YARATTIĞI YENİ TÜRKİYE KAPİTALİZMİ

1971 yılı kapıdan girerken Türkiye'de denenen iş, **kesin bir zaman'a karşı yarış**'tan ibarettir.

Demirel, attığı adımların sonucu alınana kadar **iktidarda kalmak** için boğuşuyordu.

İnönü'yse, **son alarm**'ını vermekteydi.

Tarihsel lider, 1971 yılbaşı mesajında şunları şöylemişti [1]

(1) **Milliyet**, 1.1.1971, s. 1

«Bugün **demokratik parlamenter rejim** içinde vazifesini idrak eden ve vatandaşın güvenine, inanına sahip bir **siyasi iktidar kurulsa,** öğrenci meseleleri ve üniversite hayatı nihayet **üç ay içinde** intizamını bulur. Hayal olan sadece, bu intizamı, **tükenmiş bulunan** ve durumun gerçek sorumlusu olan **aynı siyasal iktidar**'dan beklemektir.»
İnönü, **Demirel**'e **git** diyordu.

Herhalde bütün **tanrıdağları**'nın **AP** liderine söylediği de bundan başka bir şey olmamalıydı.

«Git», «git», bir an önce **«git»**...

Ama, **Demirel** gitmediği gibi, **«bunlar yeryüzünün bütün ülkelerinde olan şeylerdir»** yanıtını verir. Politik bunalımın ardındaki, ekonomik gerçekliği arar.

Demirel iktidarları, **«solcu»** kesimlerde **feodalizm'e** dayalı **devrim stratejileri** tartışılırken, Türkiye'yi nereden almış, nereye getirmişti?

AP bunun dökümünü şöyle yapmaktaydı [1]:

I. **1964**'te **ulusal gelir**'in ancak yüzde 17.4'ü oranında **yatırım** yapılabilirken, yatırım oranı 1970'de yüzde 21.8'e çıkarılmış bulunuyordu. Bu tüm gelişmekte olan ülkeler arasında da eşine az rastlanır bir düzeydi. Yatırımların gerçekleşme oranı, yüzde **98.1**'e ulaşıyordu.

---

(1) **Millet Hizmetinde Adalet Partisi, 1965 - 1971** Ankara, A.P., 1972, s. 95 ve sonrası.

ULUSAL GELİRİN (G.S.M.H.) YÜZDESİ OLARAK YATIRIMLAR VE TASARRUFLAR

Yıllar	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Toplam yatırım %	15.4	18.0	17.4	17.4	20.1	19.7	21,4	21,5	21,8
İç tasarruf %	11,4	13,4	16,0	16,4	18,4	18,6	19,5	19,8	20,1
Dış tasarruf %	4,0	4,6	1,4	0,9	1,7	1,1	1,9	1,7	1,7

2. AP'nin altı yıllık iktidarında toplam **124 milyar 892 milyon lira**'lık **yatırım** yapılmıştı. Yıllık yatırım ortalaması **20.8 milyar lira**'yı aşmıştı. Oysa, 1962-1964 döneminde yıllık yatırım ortalaması ancak **10.5 milyar lira**'ydı. 1970 Türkiye'sinde **kamu** 14.5 milyar liralık yatırım gerçekleştirirken, **kapitalist** özel kesim de yatırım düzeyini 14 milyar liraya eriştirmişti. Kapitalizm güçlü kamu kesimiyle artık başabaş yarışabilirdi.

YATIRIMLAR

Yıllar	Kamu kesimi yatırımları (Milyon TL.)	Özel kesim yatırımları (Milyon TL.)	Toplam yatırımlar (Milyon TL.)
1962	3,929	4,410	8.339
1963	5.604	5.800	11.404
1964	5.817	6.010	11.827
1965	6.430	6.280	12.810
1966	8.995	8.215	17.214
1967	9.804	8.950	18.754
1968	11.956	10.500	22.456
1969	13.153	12.005	25.158
1970	14.540	13.960	28.500

3. **Kapitalizm**'in iç yapısındaki yeterince gelişememişlik bunalımlarına karşın, Türkiye'nin **ulusal gelir**'inde 1965/1970 döneminde yine de yılda ortalama **yüzde 6.6**'lık bir **büyüme** sağlanabilmişti. Altı yılda ulusal gelir **sabit** fiyatlarla toplam yüzde 46 yükselmişti. 1965 sabit fiyatlarıyla Türkiye'nin 1950' de **33.9 milyar lira** olan ulusal geliri 1960'da **59.4** ve 1964'te **67 milyar** lirayken, 1965'te **73.2 milyar lira** olmuş; 1970'deyse **102.6 milyar lira**'yı aşmıştı.

4. Ulusal gelir içinde **sanayi geliri** 1960/1964 arasında toplam 1.5 milyar lira ya da **yüzde 17.3** artarken, 1965/1970 döneminde sanayi gelirindeki artış 7.6 milyar lira olmuş ve **yüzde 72.4** büyümüştü. Oransal artış üç kata yakındı. **Sanayi** giderek ekonominin **dinamo**'suna dönüşmek üzereydi.

5. **Kişi başına düşen ulusal gelir** de 1962/1964 döneminde ortalama yüzde 3.1, 1965/1970 dönemindeyse yüzde **4.3** gelişmişti. Bu kişi başına gelir artışı, nüfus artışının yılda yüzde **3** olduğu bir düzende gerçekleştirilebilmişti.

KİŞİ BAŞINA ULUSAL GELİR (G.S.M.H.)

Yıllar	1965 sabit fyiatlarıyla kişi başına gelir (T.L.)	Yıl carî fiyatlarıyla kişi başına gelir (T.L.)
1962	2.322	2.068
1963	2.441	2.310
1964	2.500	2.423
1965	2.549	2.549
1966	2.771	2.906
1967	2.864	3.147
1968	2.978	3.385
1969	3.085	3.680
1970	3.181	4.136

6. Türkiye'nin **kamu bütçeleri** 1964/1971 döneminde **yüzde 180 artmış** bulunuyordu. Bunlarla yalnız **büyük yatırımlar** gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda kamu kesiminde çalışan **tüm bürokrasi** ve **emekçiler**'e de ek gelir sağlanmıştı. Aynı dönemde toplam **vergi gelirleri** 1964'te 0.2 milyar lira düzeyindeyken, 1971'de 29.5 milyar liraya çıkar. Artış, 3,5 katı buluyordu. Enflasyonun da artışlarda payı bulunmakla birlikte kamuya sağlanan gelir yine de enflasyon oranının üstündeydi. Kamu kesimi, sistem için büyük olanaklar veren düzeylere gelmişti.

KONSOLİDE BÜTÇE

Yıllar	Bütçe (Milyon TL.)	Artış oranı (%)
1923	113	—
1950	1.487	121
1960	7.282	387
1961	8.679	19.2
1962	10.115	15.8
1963	12.102	20.0
1964	13.484	10.3
1965	14.421	7.0
1966	16.775	16.3
1967	18.813	12.1
1968	22.580	20.0
1969	26.670	18.1
1970	29.893	12.1
1971	38.300	28.2

7. İlk kez 1962'de **1 milyar ABD doları'na** erişebilen **dış ticaret,** 1965'te hâlâ 1 milyar dolarken, 1970'de **1.5 milyar** doları aşmaktaydı. Bunun onda altısı **dışalım,** onda dördü de **dışsatım** gelirlerinden oluşur. 1965/1970 döneminde **dışalımlar** toplam yüzde 77, **dışsatımlar** da yüzde 43 yükseliş göstermişti. Ekonomi, eskisine oranla çok daha geniş dışsal alanlara erişmekteydi.

8. **Mevduat** 1964'te 12 milyar lirayken 1970'de 32.2 milyar liraya çıkmış, 2.7 kat büyümüştü. Aynı dönemde, **banka kredileri** de 13.4 milyar liradan 35.2 milyara ulaşarak, 2.6 kat yükselmişti. **Mali sermaye** sistemi böylece hızla serpilmekteydi.

Bir zamanların **kapitalizm öncesi** üretim ilişkileri içindeki **Türkiye**'si hızla **kapitalist** üretim ilişkilerine yöneldiği gibi, önemli ölçüde **kent**'leşmişti. 1950'de ancak yüzde 18.5 oranında olan **kentsel** nüfus, 1960'da yüzde 25.2'ye ve 1970'de de yüzde 32.2'ye erişmiş bulunmaktaydı. Kentsel nüfusun ortalama yüzde 6.5 hızla artması sonucunda, nüfusu onbini aşan **kentler**'in sayısı 1950'de 102, 1960'da 147'yken, 1970'de 229'a ulaşmıştı. **Kişi başına** gelir, **tarım** için 1960'da 3.021, 1965'de 3.133 lirayken **1970'de** 3.811 liraya; **kentsel** kesimdeyse 1960'da 15.786 ve 1965'te 15.737 lirayken, 1970'de 18.157 liraya çıkmıştı (1).

Aynı olanakların, çok daha etkin bir kullanımıyla daha da olumlu sonuçlara varılabileceği tartışmasızdı. Ne var ki, söz konusu kaynakların bulunmasında, kapitalist iktidarın tarihsel **büyüme** politikası yönündeki çabalarının rolü de yadsınamazdı.

---

(1) Prof. Dr. Ruşen Keleş, **Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu,** İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1978 (2. Baskı), s. 7, 37

Demirel, belli bir sürenin sonunda, **devalüasyon**'un olumlu katkısı da alındığında, darboğazların aşılabileceğini umuyordu. Asıl önemli olan **zaman**'ı aşmaktı.

VI

SİLAHLI GENÇLERLE ELELE TIRMANAN, TIRMANAN, TIRMANAN BUNALIM

Ne **zaman** ve ne de **Türkiye** duruyordu.

● 1 Ocak 1971'de **Zonguldak**'ta maden işçileri ocağa inmedi. İzmir'de de **NATO Karargâhı** yakınında büyük bir **patlama** oldu.

● 2 Ocak'ta İstanbul'da **Zeytinburnu gümrük depoları** yandı. Bu, 300 milyon liralık değeri yokeden bir yangındı. **Türk-İş** Genel Merkezi'ne **bomba** konduğu için tüm işçiler aynı gün iki saat iş bırakmışlardı. **Demirel** ise, üniversitelerde **tam gün** ilkesini getirip **öğrencilerin yönetime katılması**'nı sağlayan, buna karşılık **işgal** ve **boykot**'u yasaklayan yeni bir yasa düzenlendiğini açıklamaktaydı.

Aynı gün, Cumhurbaşkanı **Sunay** da **Çankaya**'da ne yapılması gerektiği hakkında parti liderleri ve rektörlerle ayrı ayrı konuşuyordu. Liderlerin, **«Demirel'in bir an önce istifası»** üstünde birleştikleri ileri sürülüyor; **Demirel**, «bu görüşmelerde ben taraf değilim» demekle yetiniyordu.

● Meclis 4 Ocak'ta **Demirel**'le ilgili **gensoru** açılması, önergesini AP oylarıyla reddederken, **İnönü**'nün Sunay'a **«tek**

kurtuluş yolu, ekim'de seçim» dediği duyuluyordu. Demirel yine Sunay'la görüşüyor, **«istifamı isterlerse, ancak o zaman konuşurum»** diyordu.

Aynı gün, kamu kesiminde mimar, mühendis ve teknik personel, Personel Yasası'nı boykot için 15 günlük **iş başında boş oturma** grevini başlatıyordu.

● 5 Ocak'ta **İnönü,** Demirel'i **istifa ettirme** ve **seçim**'e gitme çabalarının sonuçsuz kaldığını görmenin verdiği tepkiyle, Sunay'la yaptığı yeni görüşmeden sinirli biçimde ayrılıyordu.

● 6 Ocak'ta **Ankara**'da ve **İstanbul**'da **doktorlar**'la **sağlık personeli** direnişe geçiyor, hastalar kapılarda kalıyordu.

● Demirel 8 Ocak'ta yeniden Sunay'la görüşerek, İnönü'nün şart koştuğu **seçim** konusunda, **«memleket istikrarsızlığa giderse o zaman vatandaşın hakemliğine başvurulur»** diyordu. Ankara'da **Veteriner** öğrencileri de boykota giriyordu.

● **Direnişçiler** arasına 10 Ocak'ta Mülkiyeliler Birliği'ne bağlı **vali, vali yardımcısı, kaymakam** ve öteki **yöneticiler** katılmaktaydı. **İş Bankası**'nın **Ankara Emek Şubesi**'nin basılarak soyulması, silahlı gençlik soygunlarının da ilk denenmesidir. Olayı düzenleyen, **Deniz Gezmiş** ve arkadaşlarıydı.

● **Anayasa Mahkemesi** 13 Ocak'ta tüm **özel yüksek okullar**'ın 9 Temmuz 1971'den itibaren öğretime son vermeleri gerektiği kararını açıklıyordu. Özel yüksek okullar, **1961 Anayasası**'na **aykırı** bulunmuştu.

● 17 Ocak'ta **İnönü**'nün oğlu ve ODTÜ Rektörü **Prof. Dr. Erdal İnönü**'nün evinde **dinamit** patlatılmaktaydı.

● 19 Ocak'ta **Demirel**'in kardeşi **Hacı Ali Demirel**'in Ankara'daki **Özel Yükseliş Koleji**'ne **dinamit** atılıyor, **ateş** açılıyordu.

● **ODTÜ,** Akademik Konsey kararıyla, 20 Ocak'ta birbirini izleyen olaylar nedeniyle süresiz kapatılır.

● **İstanbul Teknik Üniversitesi**'nde 21 Ocak'ta **saatli bomba** patlar, bir öğrenci yaralanır.

● **Milli Güvenlik Kurulu,** 22 Ocak günü Sunay'ın başkanlığında sekiz saati aşan bir toplantı yapıyor. Türkiye'de anarşiye karşı **yasal boşlukların doldurulacağı** açıklanıyordu.

● 23 Ocak'ta **emekliler** Ankara'da Emekli Sandığı'nı basmışlardı.

● 24 Ocak'ta yine Ankara'da bu kez **Siyasal Bilgiler** ve **Hukuk Fakültesi** öğrencileriyle **polis** arasında iki saat süren büyük bir **sokak savaşı** çıkar; 22 kişi yaralanır. Aynı gün, SBF'nin anayasa hukuku öğretim üyesi **Prof. Mümtaz Soysal**'ın evinin kapısı önünde **dinamit lokumu** patlatılır.

● SBF Genel Kurulu 26 Ocak'ta yayınladığı bildiride, «polisin öğrencilere insanlık dışı bir tutumla saldırdığını, kızları vahşice hırpaladığını» açıklar.

● 30 Ocak'ta **Anayasa Mahkemesi,** milletvekili aylıklarına yapılan zammı iptal eder.

*
* *

1971 Şubat'ı daha da dramatik olaylarla gelecektir:

● 1 Şubat'ta İstanbul Fen Fakültesi, **Ülkü Ocak'lı komondolar'**ca işgal ediliyordu.

● **Anayasa Mahkemesi,** siyasal partilere devlet yardımı yapılmasını 2 Şubat'ta iptal etmekteydi.

● Eski DP'lilerin siyasal haklarının geri verilmesini öneren yasa 217 AP'linin imzasıyla Meclis'e 3 Şubat'ta verilirken; **emekliler,** Başbakanlık önünde sessiz gösteri yapmaktaydılar.

● Petrol-İş, 4 Şubat'ta **Shell, Mobil, BP'**de greve gidiyordu.

● Genelkurmay Başkanı **Tağmaç** 5 Şubat'ta yaptığı konuşmada **«Orduya hiç kimsenin bugünkü gibi hayasızca dil uzatmadığını»** bildiriyordu.

● Tağmaç, 9 Şubat'ta **«aşırı akımların, Türk devletinin geleceğini tehlikeye düşürecek düzeye geldiğini»** ekler.

● **TİP,** 10 Şubat'ta, kesin uzaklaştırılma isteğiyle **Aybar'**ı onur kuruluna verir.

● 12 Şubat'ta Ankara'da bir **banka** daha soyuluyordu. **Ziraat Bankası'**nın **Ankara Küçükesat Şubesi,** dört silahlı soyguncu tarafından basılmıştı. Aynı gün, **TOFAŞ'**ın **Murat/Fiat Otomobil fabrikası** Bursa'da açılmaktaydı.

● **Aybar,** 14 Şubat'ta **TİP'**den **istifa** ettiğini açıklar.

● 15 Şubat'ta Türkiye'de ilk kez bir **Amerikalı çavuş silah** zoruyla kaçırılmaktaydı. Zenci hava çavuşu **J. R. Finley,** 17.5 saat sonra serbest bırakılacaktı. **İstanbul Edebiyat Fakül-**

tesi ise, sağ ve sol gruplar arasında çıkan çatışma sonucu kapatılıyordu.

● 17 Şubat'ta Ankara'daki **Bahçelievler Lisesi**'nde patlayan **bomba,** 13 yaşındaki bir öğrencinin kolunu koparıyordu.

● **İstanbul Üniversitesi**'nin tüm fakülteleri, birbirini izleyen olaylar sonucu 18 Şubat'ta **süresiz** kapatılır.

● 19 Şubat'ta Ankara'da **Hacettepe Üniversitesi Yurdu**'nu boşaltmaya gelen polisle öğrenciler arasında halkın da karıştığı büyük bir **kavga** patlak verirken; İstanbul'da da **Salıpazarı** rıhtımındaki ABD'ye ait iki **Tuslog** motoruna **bomba** konuluyordu.

● 20 Şubat günü, **ODTÜ** öğrencileri protesto için **Ankara - Eskişehir yolu**'nu trafiğe iki saat kapatırlar. Olayı bastırmaya bu kez **polis** yerine **asker** gönderilerek, bir çatışmanın çıkması önlenir.

● Parlamenterler 21 Şubat'ta yine maaşlarını yeniden yükselten yasayla uğraşıyorlardı.

● 23 Şubat'ta **Milli Güvenlik Kurulu** Çankaya'da bir daha **Sunay**'ın başkanlığında toplanmaktaydı. Demirel, toplantılar bittiğinde, **«ülkede tam bir şehir eşkiyası var»** diyecekti.

● Bütçe, 28 Şubat'ta Meclis'ten sessizce çıkıyordu.

1971 Mart'ı kapıdaydı.

Üniversite, basın, tüm yığın kuruluşları, gençlik, partiler **kaynıyorlardı.**

Tartışılan, **neyin geleceği**'ydi. Söylenen de, ne gelirse gelsin, varolandan **daha kötü** olamayacağı... **Yeni sol** eylemciler, gençliğin, **devrimci** bir güç olarak, mevzilerdeki yerini aldığını yinelemektedirler.

Kanada'nın yakışıklı başbakanı Prof. **Pierre Trudeau**'nun 22 yaşındaki fotoğrafçı **Margaret Sinclair**'le sessiz bir törenle evlendiği 1 Mart 1971'de, Türkiye'nin dünyayı görecek hali yoktu.

Ortalığı birbirine katacak haber, 4 Mart'ta duyulacaktır. Ankara'da **NATO**'nun Kepekli Boğazı'ndaki Elektronik Taburu'nda görevli olan ABD çavuşu **Jimmy Sexton**'la **Larry Heaver, Richard Carazci** ve **James Cholson** adlı erler, gece kente dönerlerken silahlı beş kişi tarafından kaçırılmışlardı.

Amerika'lı çavuş ve erlerin kaçırılmasının ertesi günü, Ankara'da Anadolu Ajansı binasına gelen silahlı üç kişi, **Türk Halk Kurtuluş Ordusu** adına, kaçırılan dört ABD'liyle ilgili koşulları açıklamaktaydılar. Koşullar arasında şunlar yer alıyordu:

- **400 bin dolar** fidye verilecekti.
- Tutuklu olan tüm **devrimciler** serbest bırakılacaktı.
- **Türk Halk Kurtuluş Ordusu**'nun amaçlarını açıklayan bir bildiri **radyo**'da okunacaktı.
- Koşullar gerçekleştirilmezse, dört Amerika'lı 36 saat içinde **kurşuna dizilecek** ve **radyoevi** ve **ajans binaları** havaya uçurulacaktı.

THKO, bütün amacın Türkiye'yi Amerika'lılardan ve tüm yabancılardan temizlemek olduğunu belirterek, daha önce gerçekleştirilen **İş Bankası Emek şubesi** soygunu, **İstanbul**'da **Tuslog** motorunun bombalanması ve Amerikalı bir zenci çavuşun kaçırılması eylemlerini kendilerinin yaptığını açıklamaktaydı.

Ancak, altı saat daha uzatılan süreye rağmen Demirel hükümeti istenenleri onaylamama kararını alıyordu. Ayrıca, **Türk Halk Kurtuluş Ordusu** adına bu eylemi düzenleyen **Deniz Gezmiş**'le arkadaşlarını bulmak umuduyle **ODTÜ**'nde genel bir **arama** yapılması kararlaştırılmıştı. Ne var ki, jandarma ve komando birliklerinin **ODTÜ**'ne girmesine öğrenciler on saate yakın süreyle karşı koyuyor, karşılıklı ateş açılıyordu çatışmalarda bir öğrenci, bir komando eri, bir de aşçı canvermişti. Bir üsteğmen, beş er ve 20 öğrenci de yaralıydı. **Orta Doğu Teknik Üniversitesi**'nde ortaya çok sayıda patlayıcı madde ve silah çıkmış, ancak aranan **Deniz Gezmiş** ve arkadaşı **Yusuf Aslan** bulunamamıştı.

ODTÜ bu koşullarda tümüyle kapatılıyor; öğrenciler bir **stadyum**'da topluca gözaltına alınıyordu.

Dört ABD askerinin kaçırılması, Birleşik Amerika'da **Nixon**'u harekete geçirirken, Türkiye'de de, **İnönü,** öfkeyle, **«üç çocuk devletle pazarlık mı edecek?»** diyordu.

Amerikalılar hakkında, süre dolduğu halde, bir süre için hiç bilgi alınamayacaktı. 8 Mart 1971 akşamı, Amerika'lılar kendiliklerinden Ankara'daki subay lojmanına geliyor ve serbest bırakıldıklarını açıklıyorlardı. Anlaşıldığına göre, Gezmiş ve arkadaşları, gizlendikleri bir binaya **rastlantı** sonucu polisler

gelince durumdan kuşkulanarak Amerika'lıları bırakıp kaçmışlardı.

Aynı gün, **Kırıkhan'**da **cami'**ye atılan bir **bomba** nedeniyle büyük olaylar çıkıyordu. Sağcı diye nitelenen gruplar TİP İlçe başkanının eczanesiyle sol yayınlar yapan bir basımevini tahrip ediyorlardı. Bu arada, polisle de çatışılmış ve iki basımevi işçisi canvermişti.

İstanbul'daysa, **Akbank'**ın **Selamiçeşme** şubesi silahlı beş genç tarafından soyuluyordu. İzmir ve Ankara'da da çeşitli olaylar birbirini izliyordu.

10 Mart günü Genel Kurmay Başkanı **Tağmaç'**ın Ankara'da Kuvvet Komutanlarıyla tüm orgeneral ve oramiralleri, korgeneral ve koramiralleri **Genişletilmiş Komuta Konseyi** adı verilen olağanüstü bir toplantıya çağırdığı görülür. Tağmaç, en üst düzeydeki general ve amirallere, **«durum tehlikelidir ama yarın çöküyormuşuz gibi bir sorun da yoktur»** diyecektir.

11 Mart günü **Genel Kurmay Başkanı** bu kez **Çankaya'**da **Cumhurbaşkanı Sunay'**la görüşmekteydi.

Demirel, herşeye karşın istifa etmiyordu. AP liderine göre hükümet parlamentonun desteğine sahip değilse, **güvensizlik oyu** yoluyla düşürülebilirdi. 1971 ilkbahar başlarının en çok duyulan sözlerinden birisi, **Demirel'**in, **«bulun 226 oyu, düşürün hükümeti»** önerisidir.

VII

...VE «12 MART MUHTIRASI»

Herşey, 12 Mart 1971'de çok hızlı biçimde gerçekleştirildi.

Türkiye Radyoları, saat 13'teki **haberler** programında, ilk haber olarak, sonradan **12 Mart Muhtırası** adı verilecek olan siyasal belgeyi okuyorlardı ([1]):

«1. **Parlamento** ve **hükümet** süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu **anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar** içine sokmuş, **Atatürk**'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup **Türkiye Cumhuriyeti**'nin geleceği **ağır bir tehlike** içine düşürülmüştür.

2. **Türk Milleti**'nin ve sinesinden çıkan **Silahlı Kuvvetleri**'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, **partilerüstü** bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut **anarşik** durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü **reformlar**'ı Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve **inkılâp kanunları**'nı uygulayacak **kuvvetli** ve **inandırıcı** bir **hükümet**'in demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak gö-

---

(1) **Beyaz Kitap/Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, s. 52-53.

revini yerine getirerek **idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya** kararlıdır.

Bilgilerinize...»

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç	**Kara Kuvvetleri Komutanı** Orgeneral Faruk Gürler
Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur	**Deniz Kuvvetleri Komutanı** Oramiral Celâl Eyicioğlu

***

Muhtıra'yı bütün Türkiye'yle birlikte **Demirel** de devlet radyosundan dinliyordu.

Önce **Çankaya**'yı aradı.

Cumhurbaşkanı, konuşmuyordu bile... Sunay, yaveri aracılığıyla, **istifa** dışında yapacak hiçbir şey kalmadığını duyuruyordu.

İstifa mektubunu Demirel Çankaya'ya ancak birisiyle yollayacaktı. Çok kısaydı ve **Muhtıra**'yla **«Anayasa ve hukuk devleti anlayışının bağdaşmadığını»** not etmekle yetiniyordu.

***

Düşmüştü.

Herşeyi görerek ve çözümsüzlüğü sonuna kadar yaşayarak...

VIII

«ATAERKİL BABA», RADİKAL BİR SOL PROGRAMIN OLANAKSIZLIĞINI AÇIKLIYOR

Türkiye'de **12 Mart Muhtırası**'yla birlikte bir **dönem** bitiyor, bir başka **yaprak** aralanıyordu.

Kulisler, **Sunay**'ın son aylarda Başbakan **Demirel**'e üç kez haber göndererek **«istifa etmesi»**ni önerdiği haberleriyle doluydu. **Demirel**, üçüne de karşı çıkmış; **düşme**'nin tek yolunun yine de **parlamento**'da **güvensizlik oyu** almak olduğunda diretmişti [1]. Son hafta içindeyse bu kez Demirel **Çankaya**'dan üç kez **randevu** istemiş ve **Sunay** bu istekleri yanıtlamamıştı. Devlet haberalma örgütleri, son günlerde hükümete bilgi vermeyi bile kesmişlerdi.

Sunay 14 Mart 1971 günü siyasal liderleri **Çankaya**'ya çağırdığı zaman, ilginç bir rastlantıyla, yalnız **Demirel** ve **Ecevit** toplantıya katılmıyorlardı. **Sunay**, ülkedeki büyük tehlike karşısında hükümetin hiç bir önlem almadığını söylüyor ve **«Demirel'in çekilmesi** için **bir gün önce** birisi aracılığıyla **telkin'de bulundum»** diye yineliyordu.

Demirel'se, **AP Grupu**'ndaydı ve **«akıl»**ın herşeye karşın **«hisler»**i **yenme**'sini önermekteydi.

---

(1) **Milliyet 1970, s. 68-69**

AP, tarihsel **liberal programı**'ndan dönmeyecek; yeni koşullar altında da kendi kuralları içinde, savaşımını sürdürecekti.

12 Mart, tartışılmaz bir gerçeklikti.

*
* *

Demirel, **veda** ederken ancak şunları ekliyordu ([1]):

«Bir gün durumu izah etmek **nasip olursa,** Anayasa, hukuk devleti ve cumhuriyet'e sadık olmaktan başka bir kusurumuzu kimse bulamayacaktır.»

CHP'nin tarihsel ideolojisinin son ve en büyük temsilcisi **İnönü**'ye göre, 12 Mart şafağında **durum şundan ibarettir** ([2]):

«... Bir **Meclis'e, askeri bir kıta** gibi, şunu şöyle, bunu böyle yapacaksın demeye imkân yoktur.

Parlamento böyle bir baskı altında kaldıktan sonra, artık görevini yapacak halde değildir. İcranın emri altında bulunan **kumandanlar**'ın **takdir** edeceği veya **tenkit** edeceği ölçüye göre **hükümetler** kalacak veya kalmayacak; böyle bir düzen **demokratik düzen** değildir. Demokratik düzenin, bir an önce avdet etmesi için sayın **Cumhurbaşkanı**'na yapacağımız teklif, **geçici bir hükümet**'in kurulmasıdır. Bu hükümet **asayiş**'i muhafaza etmekle görevli olsun, **seçim**'i uygulama görevini de yerine getirsin.

---

(1) **A.g.k.,** s. 69

(2) **Milliyet,** 16.III.1971, s. 1

Benim bulabildiğim **yol** budur.»

İnönü, başka bir deyişle, **geçici hükümet'**in, ancak istenen **reformlar'**ı yapıp bitirdikten sonra, yeni koşullarda **seçime gidilmesi** tasarısının karşısındadır. Yeni politik dönem, başka bir deyişle, **radikal sol** bir açıya geçemezdi. **Ataerkil baba,** bunalım labirentlerinde bunu çoktan görmüştü.

Sistemin **program'**ı, daha o anda çizilebilirdi:

1. Öncelikle **asayiş** sağlanacak ve sistemin çizgileri dışındaki tüm çevresel **anarşi** yok edilecekti.

2. **Geçici** kalmaya mahkum bulunan hükümetler, sonunda Türkiye'yi yeniden **seçim'e** götürmekle görevliydiler.

Gerçi, ortalıkta bambaşka **sesler,** bambaşka **umutlar** da **vardı.**

Ama, onlar **düş** görmekteydiler. Bütün bu cehennem, **onlar için** yaratılmamıştı ki... Olup olabilecekleri, varolan **nesnel koşullar** altında ancak bir **dekor'**luk göreviydi.

1971
Rejimi

1

ANARŞİ VE TERÖR ARASINDA, ERİM'İN PARTİLERÜSTÜ «BEYİN TAKIMI»NIN ORTAYA ÇIKIŞI

I

EFLATUN'UN SEÇKİNLER CUMHURİYETİ'YLE MARX'IN SINIF SAVAŞIMLARINI BİRBİRİNE KARIŞTIRAN BİR KÜÇÜK BURJUVALAR ÜLKESİ...

JOHN Kenneth Galbraith'e göre modern düzenler bir **belirsizlik çağı** içindedirler. Özellikle **Sanayi Devrimi**'ni izleyen iki yüzyıl içinde yeryüzünde öylesine geniş **değişiklikler** olmuştur ki, insanoğlu **inanç** ve **kuşku** arasında dolaşan bir yeni **arayışlar** ya da **belirsizlikler** kuşağına gelmiştir.

Galbraith, **insanlık durumu** hakkında konuşurken, bir **özel tür** insanoğlu üstünde daha da ayrıntılı biçimde durur.

Onlar, **aydınlar**'dır ve **Galbraith** onlar hakkında şunu der (1):

---

(1) J. K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, İstanbul Altın Kitaplar, 1980, s. 296

«İnsanoğlunun **kültürlü'sü kötümser** olur. Elde ettiği başarılarına dayanıp bunlarla yetinmemeyi daha güvenli bir yol olarak kabul eder. Tanrı bu tür insanların yanında değildir. Zihinlerinde hep **tehlikeler, bitirilmemiş görevler, ulaşılmamış başarılar** dolanır durur.»

Tanım, **burjuva** ve hele **küçük burjuva** konumları içinde çoğu aydınlar için kuşkusuz - geniş çapta geçerlidir. Ama, bu yargılar, **Türkiye'nin küçük burjuva aydını** için, belki de, yapılabilecek tanımlamaların en doğrusudur.

O, her eylemle coşar ve her eylemden, kendi **bitirilmemiş görevler**'i konusunda yepyeni bir **ivme** alır.

Gökalp, onlara, **«hak** yok, **görev** var» demişti.

Bu görev, bir boyutuyla **Eflatun**'un o erişilmez **platonik Cumhuriyeti**'ne dek ulaşıyordu (¹).

Onların bir bölümü, **platonik cumhuriyet**'in üstüne, **sınıf savaşımları**'nın en karmaşık ilişkilerini araştırmış olan bilgin, devrimci ve eylemci **Marx**'ın ünlü **Gotha** ya da **Erfurt Programları**'na karşı getirdiği **devrimci** çözümlemeleri (²) aşılayabileceklerini düşünebilecek kadar da **küçük burjuva**'ydılar. **Lenin**'in tâ 1920'lerde Sovyet Büyük elçisi olarak S.I. Aralov'u yola çıkışından önce uyardığı gibi, **Türkiye** gerçekten de bir **küçük burjuvalar ülkesi**'ydi (³).

---

(1) Eflatun, **Devlet**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1958, s. 25 ve sonrası.

(2) Karl Marx, Friedrich Engels, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, Ankara, Sol Yayınları, 1969, s. 17 ve sonrası.

(3) S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967, s. 39

XX. yüzyıl son çeyreğine yaklaşılırken, yeni kuşaklar eskileri utandırmayacaklar ve **Platon**'la **Marx**'ı aynı potada kaynatma deneyimine bütün yürekliliklerlyle girişeceklerdir.

Oysa, **Platon**'un ya da **Eflatun'un devlet**'i bir **seçkinci aydınlar** kuşağının, kendi **kutsal** doruklarından, sanki ortalıkta hiçbir başka **sosyal güç** yokmuşcasına, yeryüzüne diledikleri gibi **düzen** vermelerini öngören bir **ütopya**'ydı.

Marx, **ütopya**'yı **sosyalizm** için bile yadsıyan ve tüm sınıf ilişkilerinin uzun süreli **tarihsel** diyalektiğine girilmedikçe hiç bir düş görülemeyeceğini söyleyen materyalist bir filozoftu. **Felsefe**'nin salt dünyayı açıklamakla yetinemeyeceğini ve **asloIan**'ın aynı zamanda **dünyayı değiştirmek** olduğunu da yine **Marx** söylemişti.

Ama, dünya, Marx için, öncelikle **proleterya**'nın nesnel dünyasıydı. Bir zamanlar eline **silah**'ı, **bomba**'yı, **dinamit**'i geçirenin Avrupa sahnesini **terör**'ün daniskasıyla yüzyüze bıraktığı bir çağda **terörcülerin tanrısı** gözüyle bakılmış olan **Bakunin**'i bile karşısına alan da aynı **Marx**'tı. **Anarşizm**, modern toplumun içinde belki ancak kendisine bir **yer** bulmakta boşluğa düşmüş, eski egemen gücünü yitirmenin verdiği şaşkınlıkla tırmanacak duvar arayan **küçük burjuvazi** açısından **son sığınak** olabilirdi. Öyle bir **sığınak** ki, orada **terör**'ü de en sonunda yüreğine doğru çevirir ve ateşi içinde bizzat kendisini yakardı. Marx, işçi sınıfının ve onunla gerçekten bütünleşen devrimci aydınlarla sivil politik güçlerin yanında hiç bir işlev veremediği Bakunin'ci **terör** ve **anarşi** çılgınlığından kurtarmak amacıyla **Enternasyonal**'i en sonunda Avrupa'dan uzaklaştırıp Atlantik ötesindeki **ABD**'ye göndermekten de çekinmemişti [1].

---

(1) Edmund Wilson. **Lenin Petrogırad**'da. İstanbul, **Ağaoğlu** Yayınevi, **1967, s. 296-376.**

Her biri giderek kendi başına bir **eylem** ve **kuram peygamberi** olan Türkiye'nin **yeni sol** küçük burjuvalarının adını sık andıkları **Marx'ı** — bir **bilgin olarak** — yeterince okumaya ne fazla takatları vardı, ne de ellerindeki silahtan baş kaldırabilecek kadar vakitleri... Silahlı bu küçük tanrılar, **Schumpeter**'in ünlü deyişiyle ancak **peygamber** Marx'la ilgiliydiler (1). Unuttukları, **Marx**'ın, hiç bir zaman **peygamber** olmak istemediğidir.

Karl Marx'ın **sosyalizm**'in bir **bilimsellik** sorunu **olduğunu** söyleyebilmesi, **teori** ve **pratik** arasındaki ayrılmaz birlikten söz etmesi, son çözümde, **toplum, tarih, ekonomi, politika, örgüt** ya da **devrim** gibi sorunların ancak bu en karmaşık nesnel, özgül, tarihsel bağlamları çerçevesinde ele alındıkları takdirde, **doğru** biçimde çözümlemeleri yapılabilecek olgular niteliğini taşıdığını belirtmesindendir.

İktidar, özellikle de **tarihsel** olarak **devlet aygıtları**'nın olağanüstü **etkin** ve **zengin** birikim ve deneylerinin varolduğu bir düzende ne **Latin Amerika** dağları için türetilmiş **kır gerillası** ve ne de modern işçi sınıfının gülen bakışları altında Paris ya da Berlin bulvarında denenen kentsel **gençlik başkaldırıları** ve **terör oyunları** aracılığıyla elde edilebilirdi. Bunları, bazı **yeni sol** kesimlerin sözünü ettikleri biçimleriyle ulusal **demokratik devrim** ya da **geniş cephe** gibi kavramlarla birleştirmeye kalkışmaksa, olsa olsa, **Marx'ı** ya katıla katıla gülmekten çatlatır ya da

---

(1) Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1965, s. 15 ve sonrası.

dehşetle açılan gözlerinden bir başka yıldırım çaktırırdı. Pruodhon'un **sığ bir** yoksulluk edebiyatından kaynaklanan **Sefaletin Felsefesi** giderek Türkiye'de de gerçek bir **Felsefenin Sefaleti**'ne dönüyor ve... türetilen **yeni sol** peygamberler, genci, orta yaşlısı ve en yaşlısıyla, teoriyi —hem de bazen Marx'ın adını da yanlış biçimlerde kullanarak— neredeyse tarihin çöp sepetine atıyorlardı.

12 Mart'ın giderek trajik bir **1971 Rejimi**'ne dönüşümünün perde arkasında, tartışmasız varolan bütün **dışsal** dinamiklerin yanında, bir de **özel** ve **özgül** olarak, Türkiye'nin **resmi ideolojisi**'yle **yeni sol** uygulamalar arasında sıkışıp kalan bir **küçük burjuvalar kuşağı**'nın umut, bilgisizlik, acı ve çilesi de vardır. Bu sürece Anadolu kırlarından gelip katılan eylemciler ise, giderek olağanüstü **mistik** boyutlar da katıyorlardı.

Platonik devlet'le **Marx**'cı **devrim**'i aynı eylem dinamiğinin içine katmak, ancak **kıyamet**'i doğurabilirdi.

1971 Rejimi, böyle geldi.

Üstelik, âdeta gelmesi için **çağrılmıştı** da...

II

«PARTİLERÜSTÜ»NE ÇIKARAK BEYİN TAKIMINI KURAN ERİM VE CHP SORUMLULUĞUNDAN GERİ ÇEKİLEN ECEVİT..

1971 Rejimi'nin kısa zaman aralıklarına büyük olayları sığ-

dıran tarihinde, bir kaç ana evrenin varlığı gözlenebilir (1). Bunlar, son çözümde, yine **Ali Suavi**'nin yaptığı unutulmaz **üç parti** tanımlamasından beri öz'ü bir ve aynı olan **üç program**'ın birbirleriyle çekişme evreleridir.

1. İlk evre, **12 Mart**'ta **Demirel**'in düşmesiyle coşmuş **küçük burjuvazi**'nin tüm **radikal** özlemlerini yansıtan **köklü atılım** beklentilerinin var olduğu dönemdir. **TİP** dışında, çoğu sol ya da yeni sol gruplar ilk aşamada bu özlem peşinde bütünleşirler.

2. İkinci evre, radikal çözümün olanaksızlığını anlatan birbirinden acı olayların ardından, parlamentonun derhal kapatılıp bir **kurucu meclis**'e gidilmesi önerisiyle açılacaktır.

3. Son durak, **ortanın solu**'nda da olsa, **liberal/özgürlükçü** bir siyasal ortam üstünde yeniden buluşulan aşamadır.

1971 Rejimi'nin **üç evre**'si, pratikte, düzen üstündeki **şok** uygulamalarıyle gelmiştir. **Şok**'lar bazan sokaktaki **yeni sol** terörcüler bir yana, bizzat **1971 Rejimi hükümetleri** içinde yer alan çeşitli eğilimlerdeki **radikaller**'e bile uygulanmıştır. **Radikalizm**'in her kabarışı, sokakta yükselen **terör** ve **anarşi**'nin ardı sıra çektiği bir **çözülüş süreci**'nin de çağrısı gibiydi. **Devrim savaşı**, böylece, değişik eğilimlerden **yeni sol** küçük burjuvazinin, birbirlerinin **sözde** «iktidar şansları»nı **tahrip** çabalarından başka bir şey de olmuyordu.

---

(1) **1971 Rejimi**'nin ayrıntılı çözümlemeleri **Türkiye'de 1971 Rejimi**'nde yapıldığından burada ancak genel görünümü ve başlıca gelişim aşamaları üstünde durulacaktır.

Sahne, **Dev-Genç**'ten **TÖS**'e kadar tüm derneklerin ortak bildirilerle **12 Mart Muhtırası**'nı şükranla karşıladıkları, bağlılık duygularını dile getirdikleri anlatılmaz bir **coşku** ortamında açılır ([1]). **DİSK** bile **«anayasa ilkelerinin uygulanması**'nda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yanında olduğu»nu belirtmekten **«kıvanç»** duyar. Sol basın ve çoğu yazarlar derhal **büyük reformlar'a** başlanılması gereğini dile getirirler.

Başlıca eleştirel yaklaşım, **TİP**'e aittir. **Boran,** daha **12 Mart** günü, toplumdaki tüm sosyal sınıfların güçleriyle uyumlu biçimde parlamentoda temsillerini sağlayacak bir seçim yasasının bir an önce çıkarılmasını istemiş ve **tek seçenek** olarak da **erken seçim**'i göstermişti. Oysa, **Ankara Savcılığı** da aynı gün ilginç bir açıklamada bulunuyordu. Sosyalist partinin 4. Kongre'sinde alınan bazı kararlar, **komünizm** ve **kürtçülük** propagandası niteliğinde görülmüştü. **TİP**'in **kapatılma**'sı için dava açılıyordu ([2]).

12 Mart Muhtırası'nın verilmesinde etkin oldukları öne sürülen beş **general,** bir **amiral** ve 35 **albay,** 16 Mart 1971'de emekliye çıkarılır. **İnönü**'nün «çok önemli bir **24 saat geçirdik»** diye söz ettiği **emekliye çıkarılma** işleminin, **Silahlı Kuvvetler** dışında bıraktıkları arasında, **Genel Kurmay**'ın **planlama** görevlilerinden Tümgeneral **Celil Gürkan**'la Tuğamiral **Vedii Bilget** de vardır.

Türk Halk Kurtuluş Ordusu adına son büyük eylemleri düzenlemiş olan **Deniz Gezmiş,** aynı gün, kaçmaya çalışırken halk tarafından **Gemerek**'te yakalanmış bulunuyordu.

---

(1) **Cumhuriyet,** 14.III.1971, s. 1

(2) **Milliyet,** 13.III.1971, s. 1

Sıra, Türkiye'nin yeni **başbakan**'ını belirlemeye gelir.

19 Mart'ta, **CHP**'den derhal ayrılarak **bağımsız** görünüm kazanan **Prof. Dr. Nihat Erim**, yeni dönemin ilk başbakanı olmaktaydı. Günün sorusu, **ortanın solu**'nun, **resmi ideoloji**'nin bu açık **iktidar tırmanışı** karşısında ne yapacağıdır. **Ecevit** egemenliğindeki **CHP Merkez Yönetim Kurulu**, dörde karşı on oyla, **Erim**'e **CHP'den bakan vermemeyi** kararlaştırır. Kesin karar, 21 Mart'taki **CHP Ortak Gurp** toplantısında belirlenecekti.

Toplantıdan önce Genel Sekreter'iyle başbaşa konuşmuş olan lider **İnönü**, Grup'ta **Ecevit**'i o gün boşuna bekleyecektir. **Ecevit** evinde düzenlediği bir basın toplantısında, **«12 Mart bana karşı yapılmıştır»** diyor ve **CHP Genel Sekreterliği**'nden **istifa**'sını açıklıyordu. **Ecevit**'e göre, **Türkiye**'deki müdahale, **Yunanistan**'dakinin **«daha ince ve daha usta»**sından başka bir şey değildi ve olamazdı ([1]).

Ortanın solu böylece **resmi ideoloji**'yle son hesaplaşmasını, **12 Mart**'la birlikte başlatıyordu. **Yol**, bu kez, bizzat tarihsel önder **İnönü**'yle de ayrılmaktadır. Gündem, gerçekte, **Erim**'i çoktan aşmış ve **«ya İnönü ya da Ecevit»** ikilemine gelmiştir.

Ecevit'in Genel Sekreterlik görevini bırakmasına karşın **İnönü**, 21 Mart 1971'de **CHP Grupu**'nda, **45**'e karşı **100** oyla **Erim**'in **partilerüstü** «reform hükümeti»ne bakan vermeyi onaylatıyordu. **Demirel** de aynı işi **AP Grupu**'nda **10**'a karşı **258** oyla gerçekleştirecekti.

Oyun, hızla dönüşen bir politik yapı içinde bundan sonra çok karmaşık biçimlerde oynanacaktır.

---

(1) **Milliyet**, 22.III.1971, s. 1

1960'lar başında **DPT**'den ayrıldıktan sonra önce **Paris**'te **OECD**'de, sonra da **Washington**'da **Dünya Bankası**'nda danışman olan **Attila Karaosmanoğlu**'ndan, **NATO Genel Sekreteri**'nin birinci yardımcısı **Osman Olcay**'a ve **OYAK** Yönetim Kurulu üyesi **Özer Derbil**'e kadar **parlamentodışı** 14 **teknokrat**'la beş **AP,** üç **CHP,** bir de **MGP**'li bakanı bir araya getiren **Prof. Erim**'in birinci hükümeti 26 Mart 1971'de açıklanır. Bu, **Erim**'in deyişiyle, **Türkiye**'yi kendisini **bölmek isteyen «sağ** ve **sol diktatorya**'ya asla ve asla düşürmeyecek» olan **beyin takımı** kabinesidir. Bazı açılardan CHP'nin tarihsel eğilimlerinin de doğal bir yansıması sayılabilecek Erim hükümetine en büyük **tepki, yine Ecevit**'ten geliyordu. **Ecevit**'e göre, bu **«dayanaksız, temelsiz, desteksiz hükûmet»,** desteğini ancak **güçlü egemen çevreler**'den alacak ve asla reform yapamayacaktır.

Erim, 8 Nisan 1971'de, 46 **kırmızı,** üç **çekimser** oya karşılık, 321 **güvenoyu** alırken, belki de, düğümün artık çözüldüğünü düşünüyordu.

Oysa, Erim kabinesi **reform** sorunlarını ele aldıkça çatırdayacağı gibi; sokakta da bu kez bazı **milyonerler** kaçırılacak, **bankalar** ardı ardına soyulacak ve **Türk Halk Kurtuluş Cephesi** sahneye çıkacaktır. Çoğu **kapalı** tutulan yüksek öğrenim kurumları nedeniyle eğitim yapmayan **genç** sayısı, **67 bin kişi**'ye ulaşıyordu. O arada, **İslâm**'cı kanattan **Devlet Planlama** Müsteşarı **Turgut Özal** da, radikal **Karaosmanoğlu**'nun ısrarıyla, görevden alınacaktı.

Radikalizm henüz gelecekten umutluydu.

III

1971 REJİMİ'NİN TARİHSEL YAZGISINI ÇİZEN «BALYOZ» EYLEMİ BAŞLIYOR...

Silahlı eylemler tırmanışını sürdürürken, Başbakan **Prof. Erim'**in Ulusal Egemenlik Bayramı nedeniyle Türkiye radyolarından 23 Nisan 1971'de yeni bir **bildiri** verdiği dikkati çeker ([1]):

> «Türkiye **parçalansın** diye gayret sarfedenlere karşı **almayacağımız tedbir** yoktur. Tedbirler **balyoz** gibi kafalarına inecektir.»

26 Nisan günü, **Milli Güvenlik Kurulu'**nun önerisiyle, **beyin takımı** hükümeti yepyeni bir adım atıyordu. «**Vatan'a** ve **cumhuriyet'**e karşı **kuvvetli** ve **eylemli** bir **kalkışma**» olduğu saptanarak, Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Zonguldak, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Diyarbakır, Hatay ve Siirt'te, başka bir anlatımla, Türkiye'nin onbir ilinde **sıkıyönetim** ilân edilmekteydi. **Ankara'**nın Sıkıyönetim Komutanı **Orgeneral Semih Sancar, İstanbul'**un Sıkıyönetim Komutanı da **Orgeneral Faik Türün** olmuştu.

Devlet Bakanı ve hükümet sözcüsü **İsmail Arar,** alınan kararların gerekçelerini şöyle özetler ([2]):

- Aşırı sol, **kır gerillası** hazırlığı içindedir.
- Aşırı sağ, **katliam** tasarlamaktadır.
- Doğu'da da gizli **Kürt İstiklâl Partisi** kurulmuştur.

---

(1) **Cumhuriyet,** 24.IV.1971, s. 1

(2) **Hürriyet,** 27.V.1971, s. 1

Türkiye'de yeni dönemin uygulamaları giderek netleşmek üzereydi.

İstanbul'da 28 Mayıs 1971'de sol kanattaki **Cumhuriyet** ve **Akşam** gazeteleri on gün için kapatılıyor; bu gazetelerin yazarları **İlhan Selçuk** ve **Çetin Altan** gözaltına alınıyordu. Kentlerde yaygın **aramalar**'a girişiliyor ve **Dev-Genç, TÖS, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Devrimci Doğu Kültür Ocakları** birer birer kapatılıyordu. **İslâm**'cı **Bugün** ve **Sabah** gazeteleriyle son yıllarda **gerilla** taktik ve eylemleri hakkında bazı kitaplar yayınlayan **Ant** dergisi de süresiz kapatılmıştı.

Prof. Erim, yabancı gazetecilerle yaptığı bir konuşmada yeni girilen ortamı şu görüşlerle açıklar ([1])

> «**Türkiye Anayasası** bir çok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha **liberal** bir anayasadır. Türkiye böyle bir **lüks**'ü kaldıramaz. **Anayasa'da değişiklik** yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir.»

Erim'in Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenen CHP milletvekili, emekli kurmay albay **Sadi Kocaş** da, ülkede **bilinçli kadrolar** yetiştirilerek, Atatürk ilkelerinden asla ödün verilmeyeceğini duyurur.

Sevinçlerle başlayan bir dönemin **kararma**'sı, bundan sonra birdenbire hız alacaktır:

---

(1) **Milliyet** 1971, s. 108

● 1971 Mayıs başı Türkiye'si, silahlı eylemlerin, soygunların yepyeni genç insanları kamuoyuna duyurduğu bir toplumdur. Cihan Alptekin, Nahit Töre, Ömer Ayna, Ulaş Bardakçı, silahlı eylemciler olarak, yeni sol listedeki yerlerini almışlardı bile...

● Gündemde olan, **1961 Anayasası**'nın değişimidir. **Prof. Erim,** Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin genç dekanı **Prof. Mümtaz Soysal** da aralarında olmak üzere Ankara'lı anayasa hukukçularıyla 8 Mayıs'ta bu konuda ilk toplantıyı yapıyordu. Prof. **Bahri Savcı, Prof.** Bülent Nuri Esen, **Prof. Münci Kapani, Soysal** ve arkadaşlarına göre, **anarşi** ve **terör anayasa** değişmeden de ortadan kaldırılabilecek sorunlardı. Anayasa'nın **öz**'üne dokunulmamalıydı. Ne var ki, Yargıtay I. Ceza Dairesi aynı gün, bir başka karar alıyordu. Yargıtay'a göre, «temel hak ve hürriyetler sınırsız değil»dir ve **kamu düzeni** ya da **ulusal güvenlik** gibi gerekçelerle kısıtlanabilirler.

Meclis'in yeni bir **Sıkıyönetim Kanunu**'nu hızla onayladığı bu ortamda, Başbakan Erim kamuoyuna karşı yine «hürriyetlerin kısıtlanmasının söz konusu olmadığını» belirtiyordu. Yasa, **gözaltı**'na alma süresini **30 gün'**e çıkarmıştı. Yasaya göre, **basımevleri** kapatılabilecek, her türlü **yayın**'a **sansür** konulabilecektir. Sıkıyönetim kapsamına girmiş suçların, sıkıyönetim ilânından **önce** işlenmiş bulunsalar bile **sıkıyönetim mahkemeleri**'nde bakılabileceği de bu arada benimsenilmişti. Davalara, sıkıyönetim bittikten sonra da yine askeri mahkemelerde bakılacaktı.

Ortada ikili bir eğilim vardı. Erim, bu kez İstanbul'dan gelen Anayasacı Prof. **Tarık Zafer Tunaya**'yla konuşurken, re-

formların **1961 Anayasası'**yla da yapılabileceği yanıtını alıyor; Prof. **Hüseyin Nail Kubalı** ise, anayasada **değişiklik** gereğini savunuyordu.

● İstanbul Sıkıyönetimi, genellikle **sol** yayınlardan oluşan uzun bir **yasak kitaplar** listesiyle birlikte **aranan solcular**'ın da adlarını yayınlar. Örnek olarak, yurt dışındki **TKP'nin** Yakup Demir adını kullanan birinci sekreteri Zeki Baştımar'ın Türkiye'ye girdiği yolundaki ihbarlar üstüne Baştımar'ın arandığı açıklanıyor; ayrıca Doç. Dr. **Çetin Özek**'le Dr. **Nihat Sargın, Şiar Yalçın, Şadi Alkılıç** ve çeşitli kişiler TKP'yle ilişki kurdukları gerekçesiyle gözaltına alınıyorlardı.

● 1971 Mayıs'ının en büyük olayına dönen **İstanbul**'daki **İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom**'un kaçırılması, bu aşamada gerçekleşmiştir. 17 Mayıs günü **Elrom**'u apartmanından kaçıranlar, kimliklerini **Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi** biçiminde açıklıyor ve 20 Mayıs saat 17'ye kadar adlarını verdikleri tutuklu eylemci arkadaşları serbest bırakılmazsa, Elrom'u öldüreceklerini belirtiyorlardı. Bu isteğin yanıtını, Başbakan Yardımcısı **Koçaş,** hükümet bildirisini bizzat radyodan kendi sesiyle okuyarak veriyordu. Hükümet, istekleri reddediyor ve adam kaçıranlar için — Elrom öldürüldüğü **takdirde** — **makabline şamil** olmak üzere **idam** cezasını öngören bir yasanın derhal çıkarılacağını duyuruyordu.

Bu olay, bütün Türkiye'de yaygın biçimde uygulanan bir **gözaltına alma** kampanyasının da başlangıcıdır. Bir anda beşyüze yakın sol eğilimli kişi gözaltına alınırken, Elrom için verilen süre de biter. Bunun üstüne, İstnbul'da 23 Mayıs 1971 pazar günü sabahtan itibaren **sokağa çıkma yasağı** konularak

30.000 asker ve subayın gözetiminde **ev ev aramalar** başlıyordu. Özellikle evlerinde sol kitap bulunduğu gerekçesiyle o gün yüzlerce kişi polis müdürlükleri ya da askeri birliklere götürülür. Ankara'daysa, Prof. **Bülent Nuri Esen,** Doç. **Mukbil Özyörük** de aralarında olmak üzere ilk kez 15 **üniversite öğretim üyesi** de gözaltına alınmış bulunmaktaydı. **İnönü,** bunun üstüne, ameliyat geçirdiği için bantlı olan gözleriyle Başbakan **Erim**'i ziyaret edip daha dikkatli davranılmasını önermişti. Prof. **Tunaya**'yla, **Esen** ve **Alacakaptan** ancak bu uyarı sonucunda serbest bırakılacaklardır.

İstanbul'da Nişantaş'taki bir apartmanda, Elrom'un şakağına sıkılmış üç kurşunla cansız cesedi ele geçirilir. Hava yüzbaşısı **İlyas Aydın**'ın tuttuğu bir dairede öldürülmüş bulunan Elrom nedeniyle kamuoyu Çayan'dan sonra bu kez Necmi Demir, İlkay Demir, Necati Sağıroğlu gibi başka bazı eylemcilerin adlarını öğreniyordu.

Tutuklamalar Ankara'da da hızlanmıştı. 29 Mayıs'ta **TİP** lideri **Boran** ve **Prof. Aren** başta olmak üzere **TİP**'in tüm sorumluluları tutuklanmaya başlanırken, askerci devrim stratejileri düzenleyen **Vatan Partisi** kurucusu **Dr. Hikmet Kıvılcımlı**'nın, iki kişi tarafından bir motorla **Kıbrıs'**a götürüldüğü ortaya çıkıyordu. Kıvılcımlı, Kıbrıs'tan Doğu Avrupa'ya geçecek ve hastalığı nedeniyle 15 Ekim'de **Yugoslavya**'da ölecektir.

● 30 Mayıs 1971, kamuoyunda **Türk Halk Kurtuluş Cephesi**'nin eylem lideri **Mahir Çayan**'ın adının duyulacağı **Kartal Maltepesi olayı**'nın patladığı gündür. Sığındıkları evde 14 yaşındaki bir kızı rehine alan **Çayan** saatler süren çatışmalar sonunda yaralı olarak ele geçiriliyor; arkadaşı Hüseyin Cevahir'se öldürülüyordu.

Nurhak dağları'nda da aynı dönemde **silahlı kırsal eylem** hazırlığındaki **Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan** ve **Kadri Enç,** jandarmayla çatışma sonucu öldürülüyor; eylemcilerden iki kişi de yakalanıyordu. Bundan sonra öteki bazı genç eylemciler de birer birer ele geçirilecekti.

Göz açıp kapayıncaya kadar kısa sürede **değişen sahne,** gerçekte, **radikal çözüm'**ün ve yeni bir **kurucu meclis** açılması tasarılarının can çekişmesinden başka bir şey değildir.

«Balyoz» eylemi ancak şunları getirebilirdi:

● **1961 Anayasası,** getirdiği geniş özgürlükleri en temel maddelerinde kısıtlayan değişikliklerle karşılaşacaktı.

● **Silahlı eylemler,** herhalde salt sahnedeki genç insanların kişisel girişimleriyle gerçekleşmiyordu. Bu süreç, **devlet** düzeyinde de **radikal** kesimle öteki kesimler arasındaki bir güç savaşımından sonra, kendilerini **sol** ya da **radikal** diye niteleyenlerin tasfiye edilmesiyle sonuçlanacaktı.

● Tasfiye sırası en son aşamada, **Erim'**in **reform hükümeti'**nin **beyin'**lerine uzanacaktı.

● Tarihsel **CHP'**de de gelişen bir Türkiye'nin yeni gereksinimleriyle eski ideolojinin baskıları arasında bunalan **İnönü** — istese de istemese de— ayağı altındaki toprakların hızla kayacağını görecekti.

● **Yeni sol'**un somut tasfiyesi, **yargılamalar** ve **darağaçları** altında bitecektir.

● Değişik **çevre** dinamikleri niteliğindeki **TİP** ve **MNP** artık kesinlikle sahnenin dışına atılmak isteneceklerdir.

2

ÜSTTENCİ YENİ SOL RADİKALİZM'İN TRAJEDİSİ VE ÇÖKÜŞÜ...

I

«REFORM» TASARILARI ARASINDA UZUN BİR YARGILAMALAR DÖNEMİ AÇILIYOR

PARTİLERÜSTÜ'cü **Prof. Erim**'in **beyin takımı**'nın **radikal çözüm**'ün kesin ölümünü anlayabilmesi için yine de 3 Aralık 1971'e kadar beklemesi gerekmiştir.

Hükümet içindeki **Onbirler** adı verilen radikal kanat üyeleri, ancak o gün **istifa** mektuplarını yazıp kendilerini çoktan tarihin dışına düşürmüş bulunan bu kargaşa ortamından geri çekilirler. **Onbirler**, mektuplarında Türkiye'nin **kalkınma hamlesi**'nin gerekli kıldığı «köklü çözümlerin hiç birisinin gerçekleşme olanağı kalmadığını» belirtiyor ve hükümetten ayrıldıklarını açıklıyorlardı (1).

Başbakan **Erim** de aynı gün **istifa**'sını verdi.

Beyin takımı, **reform** haykırışları arasında ezilip gitmişti. Bıraktıkları bilanço şöyle değerlendirilebilirdi:

---

(1) **Milliyet, 4.XII.1971, s. 1**

1. **Anayasa Mahkemesi,** önce **din**'i siyasete alet ettiği gerekçesiyle **Prof. Erbakan**'ın **Milli Nizam Partisi**'ni 21 Mayıs 1971'de kapattığı gibi; sosyalist **TİP** konusunda da özellikle **kürtçülük** yoluyla **bölücülük** yaptığı gerekçesiyle 20 Temmuz 1971'de **temelli kapatma** kararına varmıştı. Tutuklanan **TİP,** yöneticileri ayrıca, **Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi**'nde 19 Ağustos 1971'den itibaren bu kez **komünist örgütlenme** yaptıkları nedeniyle Ceza Yasası'nın 141. maddesi gereğince yargılanmaktaydılar.

2. **1961 Anayasası**'nın **temel hak ve özgürlükler, özerklikler** ve **kişi hakları**'yla ilgili bölümleri başta olmak üzere **dernekleşme** ve **sendikalaşma** özgürlüklerini değiştirip kısıtlayan öneriler, parlamentolarda AP ve CHP arasındaki uzun çekişmelerden sonra 20 Eylül 1971'de tümüyle kesinleşmiş bulunuyordu.

3. **Üniversite** ve **Toprak Reformu** tasarılarının oldukça köktenci biçimde ortaya çıkışı, AP ve CHP arasında yeni bir çatışma konusuna dönmüştü. **Partilerüstü** başbakan **Erim** bir süre **AP**'nin üstüne yürümüş, hatta ilk kez **5 Ekim 1971'de istifasını** vermişti. Ancak, Silahlı Kuvvetler'in müdahalesiyle Erim yerinde kalmıştı. **Demirel** hakkında —kardeşleri nedeniyle— soruşturma açılması, bu kez 12 Kasım 1971'de Demirel'in de «ateşi de, dumanı da görelim» demesi üstüne, T.B.M.M.'de 105'e karşı 366 oyla onaylanmıştı. Ne var ki, iş **radikal reform** sorununa gelince, varolan güçlerin hiç birisinin bunu yasama organından kolay geçiremeyeceği de ortaya çıkmış bulunuyordu.

4. **Terör**'ün salt yeni **sol** bazı genç önderlerin işi olmayacağı da, Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ulaş Bardakçı, Ömer

Ayna ve Ziya Yılmaz'ın İstanbul'da tutuklu bulundukları **Maltepe Askeri Cezaevi'**nden 30 Kasım 1971'de **topluca kaçırılması** sonucu gün ışığına çıkar. Sanıkların, 12 metre 40 santimlik bir **tünel'**den kaçırıldığı ileri sürülmekteydi. Kendilerine kaçmaları konusunda yardım edenlerse, ynie üniformalı kişiler olmalıydılar ([1]). **Erim** de gündem dışı olarak 1 Aralık'ta **Meclis**'te konuşacak ve bunun **«basit bir kaçma olmadığını»** bildirecektir.

5. Sıkıyönetim mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri **idam** kararlarıyla sonuçlanmıştır

● **Mahir Çayan'**ın eylemci önderi göründüğü **Türk Halk Kurtuluş Partisi** ve **Türk Halk Kurtuluş Cephesi** davaları, **İstanbul'**da 16 Ağustos 1971'de başlar. Dava 27 Aralık'ta sona erdiğinde 26 sanıktan **idam'**ı istenen 13 kişi arasında sadece ikisi, Kâmil Dede ve Necmi Demir için **idam** kararı verilmişti. Çayan, Bardakçı ve Yılmaz'ın yargılanması, kaçtıklarından geçici olarak ertelenmişti.

● **Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'**yla ilgili davaya, **Ankara'**da 16 Temmuz 1971'de başlanmış, karar 9 Ekim 1971'de belli olmuştu. Sanıklardan **18'**i hakkında verilen karar, **idam'**dı. İtiraz üstüne Askeri Yargıtay'da bu kararların çoğu bozulur. Buna karşılık, **Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'**ın idam kararları 10 Ocak 1972'de onaylanacaktır.

● Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı **Prof. Dr. Mümtaz Soysal** da **Anayasaya Giriş** adlı ders kitabın-

---

(1) Feroz Ahmed, **The Turkish Experiment in Democracy,** Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1977, s. 293

da **komünizm propagandası** yaptığı savıyla 30 Eylül 1971'de yargılanmaya başlamış ve 3 Aralık 1971'de **6 yıl 8 ay** hapse, **2 yıl 2 ay** da Kuşadası'nda **sürgün**'e mahkum edilmişti. **Soysal**, birbuçuk yıl önce yayınlanmış olan kitabının, «üniversite öğrencilerinin, **ikinci sınıf bir ülke**'nin, **ikinci sınıf yurttaşları** olarak yetişmemeleri için, yeryüzündeki herşeyi, bütün gerçekliğiyle öğrenmelerini amaçladığını» belirtiyor ve kararın bozulmasını istiyordu. Porf. Soysal, kitabının önsözünde, amacının, öğrencileri biçimsel bir **«anayasa yobazlığı»**ndan **uzak tutmak** olduğunu özellikle belirlemekteydi ([1]).

● **Türk Halk Kurtuluş Ordusu**'nun **İstanbul hücresi**'ni yönettiği gerekçesiyle **Cihan Alptekin** ve arkadaşları da İstanbul'da 6 Ekim 1971'de yargılanmaya başlamışlardır.

● Yurt dışındaki **Türkiye Komünist Partisi**'nin yurt içindeki çeşitli kollarını oluşturdukları savıyla **Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, Harun Karadeniz, Çetin Özek, Dr. Nihat Sargın, Seçkin Selvi, Tanju Cılızoğlu, Aydın Engin** de aralarında olmak üzere 26 kişilik **üç grup**, yine **İstanbul**'da 27 Ekim 1971'de yargı önüne çıkarılmışlardı. Sanıkların bir bölümünün, **12 Mart**'tan kısa süre sonra yurt dışına çıkan **Ant** dergisi sorumlusu **Doğan Özgüden** ve yıllardır İngiltere'de yaşayan **Selma Ashwort**'la da ilgilerinin bulunduğu ileri sürülmekteydi. Buna karşılık, sanık Şadi Alkılıç, yargılamalar sırasında **Ashwort**'un CIA ve MİT görevlisi olduğunu söyler. Davada önce Eyüboğlu ve arkadaşları 3 Kasım'da salıverilecek, sonra da bütün sanıklar birer birer bırakılacaktı.

---

(1) Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s. VIII

● **Milli Birlik Komitesi**'nin eski üyesi **Ondörtler'**den **İrfan Solmazer**'le 83 kişi, 41'i hakkında **idam** isteğiyle, 11 Ağustos'tan itibaren İstanbul'da yargılanırlar. A.Ü. Hukuk Fakültesi'nden Doç. Dr. **Mukbil Özyörük,** Albay **Nihat Değer,** İstanbul **Polis Müdür**'lerinden **Muzaffer Yılmaz** ve **Refet Kaplangı'**yla **Dev-Genç'**in eski başkanı **Atillâ Sarp**'ın yanı sıra çoğu emekliye çıkarılan denizci üsteğmen, teğmen ve Deniz Harp Okulu öğrencileri bu davada, **Bağımsız Türkiye** sloganı çerçevesinde çeşitli eylemlerde bulunmakla suçlanmaktaydılar. **MBK**'li Senatör **Ekrem Acuner**'in bu gruplarla gizli toplantılar yaptığı da ileri sürülüyor, dokunulmazlığı kaldırılmaya çalışılıyordu.

● Özellikle **Dev-Genç'**le ilişkileri vurgulanarak **Türkiye Öğretmenler Sendikası** (TÖS) aleyhine 25 Ekim 1971'de Ankara'da açılan davada da, 97'si **öğretmen** olmak üzere 143 sanık yargı önüne çıkarılmıştı. Sanıklar, **aşırı sol** bir örgüt adına etkinlikte bulunmakla suçlanıyorlardı.

● **Devrimci Doğu Kültür Ocakları** üyeleriyle TİP'in eski genel sekreteri **Dr. Tarık Ziya Ekinci** aleyhinde **Diyarbakır'**da açılan 25 sanıklı dava da 10 Aralık'ta başlıyor ve bu kez **kürtçülük** savları çeşitli boyutlarıyla ele alınıyordu.

● **Saidi Nursi**'nin **Gözler** adı kitabını topluca okurken yakalandıkları için **Diyanet İşleri Özlük İşleri** Müdür yardımcısı **Mustafa Cahit Türkmenoğlu** ve sekiz arkadaşının laikliğe aykırı davranış savıyla 23 Haziran 1971'de **Ankara**'da başlayan yargılaması, 14 Ağustos'ta üç sanığın beraati, dördünün üçer, Türkmenoğlu ile arkadaşı Öztürk Tuncay'ın da yedişer yıl hapse mahkumiyetiyle sonuçlanıyordu.

● **İzmir**'de de banka soygunculuğundan sanık Kadir Kaymaz ve 26 arkadaşı 20 Aralık 1971'de yargılanmaya başlanacaktı.

● **Türk Halk Kurtuluş Cephesi** adına **İzmir**'de **NATO Güneydoğu Karargah Komutanı**'nı kaçırma tasarısıyla ilgili olarak yüksek mühendis Bingöl Erdumlu ve sekiz arkadaşı da İzmir'de çeşitli hapis cezası istekleriyle yargı önüne çıkarılır.

II

ABD'YE AFYON ÖDÜNÜ, AET'YE ELEŞTİRİ VE TALÛ'YLA ÇATIŞMA...

Erim hükümeti en önemli adımlarından birisini, 29 Haziran 1971'de gerçekleştirmişti. **Türkiye**'de Başbakan **Erim**'in **ABD**'deyse **Başkan Nixon**'un karşılıklı olarak yayınladıkları bir bildiriyle, Türkiye'de üreticilerin **afyon** ekimine Türk hükümetinin 1972 yılından itibaren kesinlikle **izin vermeyeceği** bildirilir. Yüzyıllardır Anadolu topraklarında ekilen geleneksel ürünlerden birisi böylece tümüyle ortadan kaldırılmaktaydı. Tarım Bakanı **Prof. Orhan Dikmen**'in açıklamalarına göre, alınan yasaklama kararı yüzbin üreticiyi önemli sorunlarla başbaşa bırakacak ve uzun sürede ülkeyi 1.5 milyar liralık bir gelirden yoksun edecekti. **ABD**'nin ancak sınırlı bir **tazminat** ödemesinin konu edildiği bu karara karşı, üreticiler büyük tepki göstermiş; uğrayacakları gerçek zararın 6 milyar lirayı bulacağını ileri sürmüşlerdi.

Bütün bunların yanında, **Türkiye ekonomisi** ve **kapitalizmi** açısından 1971 çelişkili bir yıl olur. **Devalüasyon**'un etkisiyle **fiyatlar** hızla yükselmiş, **pahalılık** alışılmamış düzeylere çıkmış, AP'nin düşmesi **yatırımlarda duraklama** ve **bütçede açık**'la sonuçlanmıştı.

Bu arada, bir **ABD/AET** çatışmasını yansıtan bazı olgular da gözlenir. Varolan **büyüme hızı**'yla **Türkiye**'nin **Ortak Pazar**'a ancak **2.359** yıl sonra yetişebileceğini öne süren Başbakan Yardımcısı **Dr. Karaosmanoğlu, Ankara**'nın AET üyeliği tasarılarını eleştirir. Başbakan Yardımcısı, ekonomik bunalımı aşmak umuduyla **Merkez Bankası**'nı canlandırıp **kamu** kesimine **ek kaynaklar** yaratmak ister.

Fiyat artışlarının **yüzde 20**'lerin üstüne çıktığı 1971'i, **Prof. Erim** bile **«bol para — düşük üretim — pahalılık»** biçiminde özetler.

Karaosmanoğlu'nun önerdiği çözüm yolu, **Merkez Bankası**'ndan sağlanacak kaynaklarla **büyük kamu yatırımları**'nın gerçekleştirilmesi ve üretim darboğazının **Keynes**'ci yöntemlerle elden geldiği kadar etkisizleştirilmesidir.

Ne var ki, **Merkez Bankası**'nın başındaki yönetici, **Naim Talû**, bu isteklere kesinlikle karşı çıkar.

Merkez Bankası Başkanı, istifası öncesinde Karaosmanoğlu'nu enflasyoncu bir **genişleme politikası** izlemek ve —özel kesimi arka plana iterek— kamu kesimini ön plana çıkarmaya çalışmakla eleştirir.

Sol radikalizm böylece ekonomik alanda da bir darboğaza kıstırılmıştır.

Son çözümde, **ABD**'nin belli güçleriyle organik bazı ilişkileri bulunan **yeni sol radikalizm**'in çöküşü, varolan sistemin başlıca egemen güçlerinin, politik ve ekonomik düzeyde **üsttenci** eğilimleri geri püskürtmesinin de en somut simgesidir.

III

BEYİN TAKIMI ve KÜÇÜK BURJUVA SOLU SAHNE DIŞINA İTİLİRKEN, Dr. KIRIKOĞLU CHP GENEL SEKRETERİ OLUYOR

Beyin takımı sahneden çekilirken, **12 Mart**'tan kısa süre sonra **Meclis**'in derhal feshedilip bir **kurucu meclis** açılması ve daha **köklü** sol önlemlere başvurulması tezlerini dile getiren grupların tümü etkisizleştirilmiş bulunmaktaydı.

«Balyoz» eylemi özellikle **küçük burjuvazi** üstünde belli bir etkinliği bulunan yazar, düşünür ve sanatçıları hedef alır:

● **Yön** dergisini kapattıktan sonra, çok daha doğrudan bir siyasal eylem çizgisi izleyen haftalık **Devrim** dergisinin başyazarı **Doğan Avcıoğlu,** 22 Haziran 1971'de tutuklanır.

● **Cumhuriyet** yazarı **İlhan Selçuk**'la yazıişleri müdürü **Oktay Kurtböke,** 1 Temmuz 1971'de Selçuk'un bir yazısı nedeniyle birer yıl hapse mahkûm edilir. Ancak, Askeri Yargıtay bu kararı 2 Ağustos'ta bozar.

● **Akşam** yazarı **Çetin Altan** da, bir yazısında cumhurbaşkanı Sunay'a hakaret ettiği savıyla 8 Temmuz 1971'de bir yıl hapis cezası alır.

Tutuklanan **Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk** ve **Akşam** yazarı **İlhami Soysal,** giderek **Madanoğlu davası** diye adlandırılacak olan bir başka **askeri ihtilâl** girişimiyle ilgilendirileceklerdir. Üç yazarın tutukluluğu, 29 Aralık 1971'e kadar sürdürülür.

Senatör **General Cemal Madanoğlu**'na dönük yargılama girişimleri, 1971 Ağustos başlarında ortaya çıkıyordu. İlk aşamada Senatör **Madanoğlu**'yla **Osman Köksal**'ın dokunulmazlıkları 3 Ağustos'ta kaldırılır. Ancak, Anayasa Mahkemesi **Köksal**'la ilgili kararı 19 Ağustos'ta bozar. **Madanoğlu**'ysa, gizli bazı ihtilâl çalışmalarına katıldığı gerekçesiyle 6 Eylül 1971'de Ankara'da tutuklanır.

Ozan **Fazıl Hüsnü Dağlarca**'nın bile askerlik yıllarından kalma tabancası nedeniyle 27 Mayıs 1971'de tutuklanıp hapsedildiği bu dönemde, yazar **Sevgi Sabuncu** (sonradan hapisane döneminde Prof. Mümtaz Soysal'la evlenecektir), **Erdal Öz** ve bir dizi genç sanat adamı da çeşitli nedenlerle tutuklanır. Uzun yargılamalara konu olur.

Yeni dönem, kuruluşundan beri özerklik ve bağımsızlığını belli ölçüde koruyabilen kamu radyo ve televizyon kurumu **TRT**'nin de tüm yapısını değiştirir. TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak, 2 Haziran 1971'de istifa eder ve yerine 25 Temmuz'da muhabere generali **Musa Öğün** atanır.

Birinci Erim kabinesindeki ilk kopuş, uzun süre **Türkiye'**de **ulusal petrol** kampanyasına öncülük etmiş bulunan CHP Senatörü **İhsan Topaloğlu**'nun Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan istifasıyla gerçekleşir. Petrol başta olmak üzere doğal kaynakların kamulaştırılmasını öngören **Maden Reformu**

yasasının çıkmasına olanak bulunmadığını gören Topaloğlu, 28 Eylül 1971'de istifasını veriyordu.

Topaloğlu'na göre, varolan politik güç dengeleri altında **reform hükümeti**'nin **reform** yapmasını beklemek ancak bir düş sayılabilirdi.

Beyin takımı için, yazgılarını belirleyen son nokta, kabinede **Maliye Bakanı** olarak yer alan **Yapı ve Kredi Bankası**'nın eski danışmanı **Sait Naci Ergin**'den sonra, AP'li **Mesut Erez**'in **Maliye Bakanlığı**'na atandığını görmeleri olmuştu. **Erez, DPT**' den uzaklaştırılan **Özal**'la birlikte, **Sabancı Holding**'le yakın ilişkileri bulunduğu belirtilen bir yöneticiydi. Kısa süre önce, yine **Sabancı Holding**'le bağlantıları bilinen **Talû'y**la **Merkez Bankası**'nda çatışmış olan **Karaosmanoğlu** ekibi, bu kez **Maliye**'de de aynı anlayışın bir başka izleyicisiyle karşılaşmaktaydı. **Beyin takımı**'nı hoşgörüyle karşılayan tek büyük sermaye grupu genellikle **Koç** olabilmişti.

Erez, 2 Aralık 1971'de **Maliye Bakanı** atanıyordu.

Beyin takımı'nı oluşturan **onbirler** de ertesi gün hükümetten istifalarını vermişlerdi.

Bu, **Prof Erim**'in **radikal olabilme** umutlarının da sonudur. **İnönü** başta olmak üzere, **devlet'çi/merkezci** eğilimlerdeki güç odakları artık dayanabilecekleri kadrolara bile sahip değildiler.

Ecevit ya da **ortanın solu,** bu üsttenci kabinelere CHP' den bir katılım olmasına tümüyle karşıydı.

«Ataerkil baba» İnönü, üst yönetimde dayanmaya çalıştığı **Dr. Satır** ve öteki merkezci güçlere karşılık, **örgüt'te ve** gide-

rek CHP'nin parlamento grupunda gittikçe azınlığa dönüştüğünü görmekteydi. **Ecevit**'in genel sekreterlikten ayrılmasından sonra o göreve getirilen **Şeref Bakşık** bile 18 Kasım 1971'de bu görevden istifasını vermiş bulunuyordu.

Tarihsel lider İnönü, resmi ideolojiyle sürekli **çelişen ve** merkez'den kopan **CHP**'yi **derlemek** için bir dayanak noktası arıyordu.

İnönü, belki, **Ecevit**'le kendisi arasındaki bağı da yeniden kurabileceği umuduyla **CHP Genel Sekreterliği**'ni 27 Kasım 1971'de **Dr. Kâmil Kırıkoğlu**'na öneriyordu.

Yıllar önce, **ileri dönük** özünü yitirdiği gerekçesiyle bir protesto telgrafıyla ayrıldığı partinin —İnönü'den sonraki— en üst görevi, artık **Kırıkoğlu**'nundu.

İnönü de, **Erim** de gerçekte siyasal yaşamlarının son savaşına girmek üzereydiler.

Merkezci eğilimleri, bitmek bilmeyen dalgalar gibi sarsan **çevresel** güçlerin dinamiği, eşikte duruyordu.

3

ASILAN ÜÇ GENÇ ADAM ARASINDA, PARTİLER ÜSTÜ'CÜ ERİM'İN ERİYİŞİ

I

ABD ve SSCB YENİ DENGELERE YÖNELİRKEN, ESKİ YAPILAR DA ÇÖKÜYORLAR...

RADİKAL / MERKEZCİ eğilimlerin Türkiye'de ne ölçüde yaşama şansı olabileceğini ya da olamayacağını anlatan etkenler, 1971 biterken dünya ölçüsünde sahneye çıkmış bulunmaktaydılar.

Dünya, çok boyutlu değişikliklere yönelmekteydi:

● **Birleşik Amerika,** 1970'ler başlarında uluslararası dengeyi yine çok yanlı olarak sarsıp dönüştürecek bir süreci başlatıyordu.

1. **AET**'nin gittikçe yükselen meydan okumalarına karşı, Başkan **Nixon** ilk önlem olarak **ABD Doları**'yla **altın** arasındaki ilişkiyi 15 Ağustos 1971'de ortadan kaldırır. **Kapitalizm**'in 1930' lardaki **Büyük Dünya Bunalımı**'ndan sonra, Başkan **Roosevelt** döneminden beri her **35 ABD Doları** karşılığında **1 ons**'luk **altın** vermeyi kabul etmiş bulunan **Birleşik Amerika** bu yükümlülü-

ğünden artık resmen vazgeçmekteydi. Bu, Vietnam Savaşı sırasında özellikle AET ülkelerinde yüz milyarlarca dolarlık **ABD doları** biriken Batı Avrupa'lı dostlarına Washington'un vurabileceği en büyük darbeydi. ABD, ülkesi dışındaki büyük dolar stokları için hiçbir yükümlülük üstlenmiyordu.

2. Washington, **Sovyetler Birliği**'yle **stratejik nükleer silahları kısıtlamak** için **SALT** antlaşmasının temellerini atarken, kurulduğu günden beri diplomatik ilişki kurmaktan kaçındığı Çin'le de yakınlaşma dönemine girmekteydi. **Nixon'un** dış politika danışmanı **Dr. Kissinger'ın** Çin'e yaptığı olağanüstü bir geziyle buzlar eritiliyor ve ABD'nin yıllardır soğuk savaşın bir simgesi olarak ayakta tuttuğu **Formoza'**daki **Çan Kay Şek** rejiminin yerini, **Birleşmiş Milletler**'de **Pekin'**in alması onaylanıyordu. **Çin Halk Cumhuriyeti,** 1971 Temmuz'unda **B.M.**'ye girerken, 78 yaşındaki **Başkan Mao'**nun en yakını gibi görülen Savunma Bakanı **Lin Piao** da ortadan kayboluyordu. Sonrardan yapılan açıklamalara göre, başarısız bir girişimde bulunan **Lin, Moskova'**ya gitmek isterken uçağı düşürülerek öldürülmüştü. **Soğuk savaş**'a ve **gerilim**'e dayalı **dengeler** böylece yoğun bir **yer değiştirme** sürecine girmekteydiler.

3. Ekonomik alanda Batı Avrupa'da kendisine meydan okunan ABD, **teknolojik** alandaki üstünlüğünü dört astronotu **Ay** üstünde **cip**'le 28 kilometre dolaştırarak kanıtlıyordu. 31 Ocak 1971'de **Cape Kennedy**'den kalkan **Apollo - 14** aracı, 5 Şubat'ta Ay'a yumuşak iniş yapmış ve 33 saati aşkın bir süre orada bilimsel araştırmalarda bulunmuştu. Yeryüzündeki milyonlarca televizyon kamerasından insanların solukları kesilerek izledikleri bir olaydı bu... 26 Temmuz 1971'deyse, **Apollo - 15**'in uzay serüveni başlamıştır. 29 Temmuz'da Ay yörünge-

sine giren astronotlar, **Rover** adını verdikleri araçla Ay üstünde saatlerce dolaşıyor ve 66 saat 55 dakika Ay yüzeyinde kalarak bir rekor kırıyorlardı. 7 Ağustos'ta yeryüzüne dönerlerken astronotıar yanlarında 76 kilo taş ve toprak getiriyorlardı. Buna karşın, **Sovyetler**'in uzayda yedi gün kalan **Soyuz 11**'inin üç kozmonotu, 30 Haziran'da yeryüzüne dönerlerken beklenmedik biçimde kabinlerinde ölmüşlerdi. Bu trajedi, benzer kazalarla karşılaşan **ABD** ve **SSCB** arasında bir **uzay işbirliği**'nin başlangıcını oluşturur.

● 1971'in bir başka simgesel olayı, altı yıldır **Merih**'e gitmek için uğraşan **ABD** ve **SSCB**'nin bu özlemlerini gerçekleştirmeleridir. **Sovyetler,** orak çekiçli bir kızıl bayrağı Merih'e indirirken, **ABD** de **Merih** ve çevresinde dönen iki uydunun kusursuz fotoğraflarını çeker. Çağdaş uluslararası sistemler için Merih de bundan sonra yabancı bir yer sayılmayacaktı.

● **Vietnam savaşı** olanca dehşetiyle sürerken, **Hint** kıtasında da bir değişim beliriyordu. 1970 Aralık ayında **Doğu Pakistan**'da seçimleri **Mucibur Rahman**'ın **Avami Partisi**'nin kazanması, 1971'de **Doğu** ve **Batı Pakistan**'ı birbirlerinden koparan bir **iç savaş**'la sonuçlanır. **Bangladeş** adlı yeni bir dünya devletini doğuran bu olay, **Pakistan**'ın 1969'dan beri yönetimini elinde tutan askeri diktatör **Yahya Han**'ın da sonu olmuştur. Asya'da bir **bonapartist** rejimin daha çökerek, ılımlı sol **Zülfikar Ali Butto**'nun Pakistan'da işbaşına gelmesi böylece gerçekleşiyordu.

● Birbirini kovalayan darbelerin, çatışmaların görüldüğü modern dünyanın en kanlı **iç savaş**'larından biri de 1971'de **Kuzey İrlanda**'da patlak verir. İngiltere'nin merkezci otoriter rejimine karşı büyüyen başkaldırıyı, **Cumhuriyetçi İrlanda Ordusu (İRA)** adıyla ortaya çıkan yeni bir örgüt üstlenmekteydi.

Bütün bunlar. **merkezci** eğilimleri sürekli aşan bir dünya ortamının kanıtlarıdırlar.

II

ERİM, AP DESTEĞİYLE İKİNCİ KABİNESİNİ KURARKEN, TÜRKİYE KAPİTALİZMİ'NİN YÜKSELİŞİ

Beyin takımı'nı yitirmiş olan **Prof. Erim,** görüntüde **radikalizm**'in yeni şansını 11 Aralık 1971'de kurduğu ikinci kabineyle denerken, **Türkiye'**nin **parlamentoya dayalı hükümet** dönemine bir daha dönmeye başladığını da resmen açıklar.

İkinci Erim hükümeti'nde de parlamento dışından gelen 12 bakan vardı ama bunlar genellikle **sistem**'le doğrudan ilişkileri bulunan ve **liberal** eğilimleri daha ağır basan temsilcilerdir.

Erim hükümetine en sert eleştiriler yine **Ecevit**'le **Dr. Kırıkoğlu'**ndan gelecektir. CHP Genel Sekreteri **Kırıkoğlu**'na göre, yeni hükümet gittikçe **özel sektör'**e yönelecek ve **kapitalizm'**e sürekli **teşvikler** getirerek, ülkeyi bir **kolay kazanç cenneti**'ne dönüştürecekti. 22 Aralık 1971'deki güvenoylamasına 91 milletvekili hiç katılmıyor; hükümet için 45 **kırmızı,** üç **çekimser** ve 301 **beyaz oy** kullanılıyordu.

Radikal eğilimleri törpülenirken geride ancak **bonapartizm**'in izlerini bırakmaya başlayan **ikinci Erim kabinesi** ne yapabilirdi?

Programına bakılırsa, Erim hem **reformlar'**ı yapacak, hem de **parlamento**'da genel **çoğunluğa** yaslanacaktı. Dayanılacak

ana güç bu koşullarda ancak **AP** olabilirdi. **Ecevit** kanadı, CHP' de yolları Erim'e yine **kapatmış** bulunmaktaydı. **Erim'**in 5 Ekim 1971'deki ilk istifa girişiminden beri görüşmediği **Demirel'**le 5 Ocak 1972'de **Çankaya'**da **Sunay'**ın önünde elini sıkarak **barışma** aşamasına gelmesi, güç dengelerinin kısa sürede ne ölçülerde kaydığını gösterir. Demirel, **düşüş'**ün ardından yine de liberal/kapitalist programın temsilcisi olarak varlığını yeniden kanıtlama sürecindedir.

Erim, 1972'nin Ocak ayında Meclis'e getirdiği 8 milyar liralık **vergi reformu** paketini, komisyonlarda savunmayı üstlenecek herhangi bir parti temsilcisi bile bulamaz.

Türkiye'nin 1972 yılındaki en ilginç ekonomik gelişimi, **1970 devalüasyonu'**nun da katkısıyla ilk kez **1 milyar 380 milyon** dolarlık **döviz rezervi'**ne sahip olabilmesidir. Birbirini izleyen politik olaylar ve teröre karşın, dışsatımlar bir yılda yüzde 30 artışla 885 milyon dolara ulaşmıştı. Sayıları gittikçe artan yurt dışındaki Türk emekçileri de yüzde 55'lik bir artışla 732 milyon dolarlık döviz göndererek, Türkiye'yi birdenbire ekonomik alanda belli bir özgürlüğe kavuşturmuşlardı (1). Öyle ki, 19 Ocak 1972'de Fransız devlet başkanı **Pompidou'**yla görüşmek üzere Paris'e giden **Erim**, «yardım için değil, dış ticareti geliştirmek için geldim» diyebilmekteydi.

1971 yılında sağlanmaya başlanan **göreli sessizlik'**le birlikte ilk canlanış belirtilerini gösteren **Türkiye kapitalizmi** bakımından özellikle 1972 gerçek bir **dinamizm** dönemi olacaktır (2):

---

(1) **12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri**, Ankara, Başbakanlık, 1973, s. 102, 103

(2) **A.g.k.**, s. 97 - 100

● Türkiye'nin **ulusal gelir'**i 1972'de sabit fiyatlarla yüzde 7.7 bir artış sağlayarak **224 milyar T.L.**'sına ulaşır. **Kişi başına ulusal gelir** (G.S.M.H.) 1968 yılı fiyatlarıyla 3.651 liradan 3.816 liraya çıkar. Cari fiyatlarla 5.950 lira düzeyindeki **kişi başına gelir,** ilk kez 400 doları aşarak, **425 ABD Doları'**na eşit oluyordu.

● **Tüketim** harcamalarında da ilginç gelişmeler vardır. Toplam **fiyat** artışlarının yüzde 23'ü bulduğu 1971'e karşılık, 1971'de 161.8 milyar lira olan **toplam tüketim,** yüzde 11.1 artışla 1972'de 179.9 milyar liraya ulaşmaktaydı. Bunun içinde **özel tüketim'**in artış payı yüzde 1.7'yken, **kamu** tüketiminin artış payı yüzde 8.1 olur.

● Sıradan yurttaşın **satın alma gücü'**ndeki değişimleri yansıtan **geçinme indeksleri'**nde halkın satın alma gücünde sürekli bir **törpüleniş'**in varlığı gözlenir. Sanayi metropolu **İstanbul'**da geçim indeksleri 1971'de **yüzde 19** ve 1972'de de **yüzde 15.4** oranında yükselir. Çalışan sınıfların satın alma güçlerindeki gerileme, **enflasyon** yoluyla **kapitalist** kesime yapılan bir **gelir kaydırması'**nı da ifşa eder.

● Çalışan sınıfların gelir düzeyi bulunduğu noktada dururlarken, yatırım hacminde önemli artışlar olur. Toplam **sabit sermaye yatırımları'**nın **32.2 milyar TL.** olduğu 1971'e karşılık, 1972 yılının toplam sabit sermaye yatırımları **42.2 milyar lira'**yı aşar. Bu, sabit fiyatlarla bir yılda **yüzde 18.4** gibi azımsanmayacak bir yatırım sıçramasını ortaya koyar. Yatırımların **21.4 milyar'**ı **kamu** kesimine, **20.8 milyar** lirası da **özel kesime** aittir. **Stok değişmeleri** de göz önüne alındığında, toplam yatırım düzeyi 43.8 milyarı bulur.

● **1972 Programı**'nda öngörüldüğü gibi **ulusal gelir**'in (GSMH) **yüzde 21.4**'ü kadar **sabit sermaye yatırımı** yapılamazsa da, erişilen düzey ulusal gelir içinde 1971'in **yüzde 17.8**'lik oranına karşın, 1972'de **yüzde 19** olacaktır. **Yatırımların gerçekleşme oranı** kamu kesiminde yüzde 59.9 ve **kapitalist** kesimde **yüzde 102.3**'e erişir.

● **İmalat sanayi**'leri, yatırımlar içinde giderek en büyük payı alan **öncü kesim**'e dönüşmektedir. Toplam yatırımların 1971'de yüzde 26.4'ünün gerçekleştiği **imalat** sanayilerinin payı 1972'de **yüzde 29.5**'a yükselir ve 12.5 milyar lirayı aşar. İmalat sanayilerinde sadece 1972'de görülen yıllık artış, yüzde 32.1'e eşittir.

● **Emisyon hacmi** 1971'de yüzde 22.4, 1972'deyse yüzde 17.7 artar ve 30 Aralık 1972'de 20 milyar lirayı aşar. Özellikle yurt dışından işçi dövizi geliminin artışıyla birlikte emisyonun da artışını önlemek amacıyla 1972 Ağustos'unda banka mevduat karşılıkları yüzde 25 oranına çıkarılır. Toplam **para sunumu** 1971'de yüzde 23.6, 1972'de de yüzde 16.2 artarak, **50.6 milyar lira**'yı aşar.

● Bankalardaki **mevduat** ve açılan **krediler** de 1971 ve 1972 yıllarında genellikle yüzde 20-18 dolayında yükselmişti. 1972 sonunda **mevduat** toplamı 57 milyar, **kredi** toplamıysa 52 milyar lirayı geçmiş bulunmaktaydı.

Bunlar, **13.5 milyon insan**'ın **çalıştığı** varsayılan bir **kapitalist ekonomi**'nin genel görünümüdür. Resmi istatistkilere göre, bütün yatırım artışlarına ve yurt dışına sürekli işçi gönderimlerine karşın, 1972 Türkiye'sinde yine de **1.6 milyon kişi**

hâlâ **işsiz**'dir. İşsizlik oranındaki artış 1971 yılı için yüzde 11.01 ve 1972 yılı için de yüzde 11.1 olarak hesaplanır ([1]).

Türkiye'de **1971 Rejimi**'nin nasıl bir görünüm alabileceğini anlamak isteyenler, bir yandan **uluslararası ortam**'a, öte yandan da **Türkiye kapitalizmi**'nin somut durumunu yansıtan verilere bakmalıydılar.

Türkiye'nin yapısının **feodal** mi, yoksa **yarı-feodal** mi sayılacağı tartışmaları arasında biçimlenen **yeni sol** devrim stratejileri, **imalât sanayi**'lerinin yatırımların onda üçüne erişebileceği bir Türkiye'yi de, **dışsatımlar** arasında **sanayi ürünleri** payının bir yıl içinde **yüzde 67**'lik bir **artış** gösterebileceği bir düzeni de hiç bir zaman söz konusu etmemişlerdi.

Söz konusu edilenler, bambaşka şeyler olmuştu. **«Üniversite gençliğinin tutuşturduğu ateş»**in, giderek **işçi** ve **köylü** yığınlarını sardığı söylenmişti. **«Kendi aralarında çeşitli fraksiyonlara bölünen yerli hakim sınıflar,** yaptıkları kanunları çiğnemeye, açıkça her türlü zor metodlarına başvurmaya, ülkeyi eskisi gibi idare edemez hale gelmeye başlamışlardır» denilmişti. **«Türkiye İşçi Partisi** içinde **icazetli sosyalizm**'i tezgahlayan **Aybar, Aren, Boran hainler kliği»**ne çatılmış; giderek **Mihri Belli** de «küçük burjuva kuyrukçuluğunun baş sözcüsü» diye nitelenmiş ve **Dev-Genç** tarafından, en sonunda, **Doğu Perinçek** yönetimindeki, **TİİKP** çevresinin **«sağ ideoloji»**si, «sinsice sürdürdükleri **provokasyon** ve **yıpratma** kampanyaları» keşfedilmişti ([2]).

---

(1) **A.g.k.,** s. 101

(2) **1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç,** Ankara, Kurtuluş Yayınları, 1971, s. 7-78

Bütün bu değerlendirmelerin sonucu **1971 rejimi** başlarken ancak şu olmuştu ([1]):

«Mücadele artık demokratik, ekonomik kitle örgütlerinin sınırlarını çoktan aşmış ve ilk kıvılcımları devrimci mücadelenin en geliştiği bölgelerde parlayan bir **iç savaş** görünümünü kazanmaya başlamıştır! **Devrim'in zaten varolan** objektif şartları **tam anlamıyla oluşmuş;** bütün iş devrimcilerin kendi sübjektif güçlerini oluşturarak örgütlü biçimde **en aktif** mücadelenin içine girmelerine ve işçi-köylü kitlelerine emperyalizmin ve yerli köpeklerinin boyunduruğunun ancak aktif mücadele ile kırılabileceğini göstermelerine kalmıştır!»

«**Hazreti Eyüp** sabrıyla beklemeden», «**politikleşmiş bir askeri mücadele yürütmek»** tezleriyle gelen **yeni sol** atılım, 1972 Türkiye'sinde çiçeklerini tüm acılık ve dayanılmazlığıyla derleyecekti.

III

GEZMİŞ'LERİN, ÇAYAN'LARIN VE ERİM'İN SONU

İkinci Erim hükümeti hâlâ **reform** tasarılarından söz etse de, 1972 kış ve ilkbahar ayları Türkiye'sinin gündemi bambaşka bir sorunla yüklüdür.

---

(1) **A.g.k., s. 79-80**

Gündemde **reform** bir yana, ancak **idam** sorunu vardır. **Deniz, İnan ve Aslan'**ın yazgısı ne olacaktır?

Askeri Yargıtay'ın, **Türk Halk Kurtuluş Ordusu'**nun silahlı eylemcileri **Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan** ve **Yusuf Aslan** üçlüsüne ait **idam** cezalarını 10 Ocak 1972'de onaylamasının hemen ardından ilk kez **İnönü,** kamuoyu önünde konuşarak, **«siyasi suçlunun idamı büyük mesele»** der. 24 Ocak 1972'de İnönü'nün bu kez **Meclis'**te idamlara açıkça karşı çıktığı görülür.

İhtilâl düzenlediği savıyla aylardır tutuklu bulunan **Madanoğlu** da, 30 Ocak'ta salıverilir.

3 Şubat 1972, Gezmiş ve arkadaşları için yapılan **«tashih-i karar»** isteğinin **reddedildiği** gündür. **İnönü'**yse aynı gün **Demirel'**le birbuçuk saat kadar konuşuyor ve **«Ordunun görevini ifa edip geri dönmesinde anlaştıklarını»** açıklıyordu

9 Şubat'ta **THKO** davası nedeniyle Sıkıyönetim mahkemesi yargıçları, verdikleri ilk kararda direnerek yine 15 kişinin idamını isterler. Kesin karar böylece Askeri Yargıtay Genel Kurulu'na kalmaktadır. Ertesi gün, **Genel Kurmay Başkanı** Orgeneral **Tağmaç'**ın görev süresi **bir yıl** daha uzatılır.

19 Şubat'ta, bu kez, **Türk Halk Kurtuluş Cephesi'**nin Mamak Cezaevinden kaçırılan dörtlüsünden **Ulaş Bardakçı'**nın İstanbul'da Arnavutköy'de, **Ziya Yılmaz'**ın da Fındıkzade'de yaralı olarak ele geçtiği görülür.

21 Şubat 1972'de **Ankara'**da 227 sanığıyla **Dev-Genç** davası başlamaktaydı.

Ertesi gün, Askeri Yargıtay Başsavcısı, **Prof. Mümtaz Soysal'**ın salıverilmesini ister.

Nixon'un konuk olarak gittiği **Çin'de** ünlü **Çin Seddi**'ni gezdiği 24 Şubat 1972'de Ankara'ya da **Sovyetler Birliği**'nden yeni bir **dostluk** bildirisi geliyordu.

25 Şubat'ta **TÖS** başkanı romancı ve öğretmen **Fakir Baykurt** salıverilirken; savcıların davalar sırasında **CHP**'ye yönelttikleri ağır eleştiriler nedeniyle CHP de altı sıkıyönetim savcısı için 1 Mart 1972'de soruşturma açılmasını istemekteydi.

5 Mart 1972 günü İstanbul'da limana bağlı bulunan **Marmara** gemisi yakılıyor ve batıyordu. Aynı gün, **Dr. Karaosmanoğlu**'nun **ODTÜ**'ne öğretim üyesi olma isteği reddediliyordu. Beyin takımının başbakan yardımcısı için, **ABD**'ye, **Dünya Bankası**'ndaki görevine geri dönmekten başka hiç bir seçenek kalmamıştı.

Gezmiş, Aslan ve **İnan**'la ilgili **idam kararları** artık **Millet Meclisi**'nin önündedir. Adalet Komisyonu, 1972'nin 6 Mart'ında AP'lilerin oylarıyla idamları onaylıyordu. 8 Mart'ta bu kez **Solmazer** ve sekiz arkadaşı için savcı **idam** öneriyor; 9 Mart'taysa **Prof. Soysal** —beklenildiği gibi— salıveriliyordu.

Üçlerin idamı, 10 Mart'ta **Meclis** genel kurulundadır. **AP** sözcüsü **Seyfi Öztürk,** Meclis'ten 17 idam cezasının geçtiğini söyler ve onlara gösterilmeyen **şefkat**'in **neden** bu üç gence gösterildiğini sorar. **CHP** adına **Necdet Uğur,** özellikle gelecekte çıkabilecek bir **af** kuşkusuyla **idamda direnilmesi**'ni eleştirmekte ve «birgün Türk milleti ve yüce meclis onları affedecekse, geleceği ipotek altına koyma hakkını nereden alırsınız?» demektedir. Meclis'te geceyarısına kadar süren tartışmaları **İnönü** en sonunda **«artık tahammülüm kalmadı»** diye terkediyor; **Demirel, Feyzioğlu** ve **Bozbeyli**'nin **olumlu** oy verdikleri

idam kararlarına, **ortanın solu** ve **Ecevit** hayır diyordu. Ama, ortanın solu ekibinin 53 **kırmızı** oyuyla 6 çekimser oyun yanında, **idamlar** Meclis'ten 238 oy'la çıkarılmıştı.

Cumhuriyet Senatosu da 16 Mart 1972'de 12 saat süren tartışmalardan sonra üç idam kararını çoğunlukla onaylamış bulunmaktaydı. **İnönü,** bunlar üstüne, **idamların iptali** için derhal **Anayasa Mahkemesi**'ne başvurmayı önerir. Ne var ki **Dr. Satır**'ın merkezci güçlerinin ağır bastığı Grup'ta İnönü'nün verdiği önerge reddediliyordu. Derhal evine dönen **İnönü,** bu kez **Ecevit**'i görüşmeye çağırıyor ve ardından Parti Meclisi toplanıyordu. **Dr. Kırıkoğlu**'yla **Ecevit**'in ağır bastığı Parti Meclisi, birbuçuk saat sonra, idamları öngören yasa Resmi Gazete'de çıkar çıkmaz **Anayasa Mahkemesi**'ne başvurulacağını **İnönü'**nün imzasıyla, Türkiye kamuoyuna duyurmaktaydı. Aynı gece, Başbakan **Prof. Erim**'e de elden bir mektup gönderen İnönü, «infazların durdurulmasını» ister.

Çankaya, **idam** kararını 23 Mart 1972'de onaylayacak ve 25 Mart'ta kararlar Resmi Gazete'de yayınlanınca da CHP kararların iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvuracaktır.

26 Mart 1972'de **Prof. Erim** bambaşka önerilerle ortaya çıkar. Anarşinin bir daha hiç görülmemesi ve devlet güvenliğinin tümüyle sağlanması gerekçesiyle liderlere bir mektupla başvuran Başbakan Erim'in somut önerileri şunlardır:

- **Devlet Güvenlik Mahkemesi** kurulmalıdır.
- **Sıkıyönetim Kanunu** daha da ileri yetkilerle donatılmalıdır.
- Hükümet gerektiğinde **üniversite'lere el koyabilmeli**'dir.

● **Meclis** çalışmalarını hızlandırarak, **reformlar'ı çıkarmalı**'dır.

Askeri Yargıtay, sanıkların yeniden yargılanma isteğini ve **TBMM Karma Dilekçe Komisyonu** da **özel af** isteğini 25 Mart 1972 günü reddederken, **Anayasa Mahkemesi,** CHP'nin itirazını, öz ve biçim yönünden inceleme kararını almaktaydı. Anayasa Mahkemesi, ertesi gün, «karara varıncaya kadar infazın durdurulması gerektiğini» açıklar. Aynı konuda Sıkıyönetim Mahkemesi de, tersine, idamların yerine getirilmesinde yasal bir engel olmadığını bildiriyordu. İnfaz Savcısı'ysa, bu karara itiraz için yedi gün süre bulunduğunu belirterek, o vakte kadar bekleneceğini açıklayacaktı.

İlginç gelişim, bütün bunlar olurken **Türk Halk Kurtuluş Cephesi**'nin aylardır ortalıkta görünmeyen silahlı lideri **Mahir Çayan** ve sekiz arkadaşının aynı gün sahneye çıkıp **Ünye**'deki **ABD radar üssü**'nden üç İngiliz teknisyenini kaçırmalarıdır. Türkiye kamuoyuna **Deniz Gezmiş** ve arkadaşlarının idamının beklendiği sırada heyecanlı günler geçirten bu olay, 30 Mart'ta **Çayan** grupunun **Niksar**'da kuşatılmasıyla sonuçlanacaktır. Oniki saatlik bir kuşatma ve çatışmadan sonra **Çayan**'cılar İngiliz teknisyenleri öldürüyor ve kendileri de öldürülüyorlardı. Kaçış sırlarını da bir daha hiç ortaya koyamamak üzere... Kanlı sonun tek sürprizi, öldü sanılan **Dev-Genç** eski başkanı **Ertuğrul Kürkçü**'nün ertesi gün samanlıkta canlı ele geçirilmesidir.

Aynı gün, **Prof. Soysal** için beraat kararı verilirken, Çankaya'da da **Tağmaç** ve **Erim**'le yaptığı görüşmelerin ardından, Sunay'ın İnönü ve Demirel'le konuştuğu görülecektir. İstenilen

yeni Anayasa değişikliklerine Demirel **evet,** İnönü **hayır** demekteydiler.

Sunay, bu arada, parti liderlerine bir **yazı** vermişti. Çankaya'dan verilen belgede şunlar önerilmektedir:

● **Siyasal** tartışma, çekişme, propaganda niteliğindeki her türlü **politik** etkinliklere **geçici** olarak **son verilmeli**'dir.

● **Reformları hızla gerçekleştirmek** üzere **Anayasa'da değişiklik yapılmalı**'dır. Bu amaçla hükümete **geçici** olarak kullanmak üzere dilediği konularda derhal **yasa gücünde kararname**'ler çıkarma yetkisi tanınmalıdır.

Dünyada bir **Çankaya ültimatomu** biçiminde yankılar yaratan bu olay üstüne, bu kez Başbakan **Erim** durumun böyle olmadığını savunuyor ve şunları söylüyordu:

«Belki bir yıllık yoğun çalışma beni **yormuştur.** Ben çekileyim, **taze** ve **yeni** bir güç gelsin, bu görevi alsın.»

Partiler, siyasal etkinliklerin durdurulmasına kesinlikle karşı olduklarını kısa süre sonra açıklıyor; anayasa değişikliklerininse ancak koşullu olarak ele alınabileceği yanıtını veriyorlardı.

Anayasa Mahkemesi, idamlarla ilgili kararını bu tartışmalar arasında 6 Nisan 1972'de açıklar. Meclis ve Senato'da görüşmeler sırasında izlenen yöntem **Anayasa'ya aykırı** bulunmuş ve idamları öngören yasa **iptal** edilmişti.

Millet Meclisi, 10 Nisan günü muhalefetin, **«demokrasi'**nin kurtulması için **Erim'**siz bir hükümetin şart olduğu» yolundaki eleştirilerine sahne olmaktaydı. **DP** sözcüsü Önsal, «Erim mut-

laka gitmelidir» diyordu; «hem de, tasını, tarağını ve **şal**'ını toplayarak gitmelidir». Ne var ki, eleştirilere karşın, DP'nin Erim hakkında gensoru açılması yolundaki önerisi AP, CHP ve MGP oylarıyla reddedilmişti. Bu arada, Güven Partililer, **Milli Güvenlik Konseyi**'nin bir **ihtilâl konseyi** olmadığını söylüyor; **Muhtıra**'nın **parlamentonun feshi**'yle ilgili üçüncü maddesine Erim'in sık sık değinmede bulunmasını eleştiriyorlardı.

1972 Nisan'ı ortalarında, **Sovyetler Birliği** Cumhurbaşkanı **Podgorni** Türkiye'ye gelirken, kulislerde de artık **Erim'in görevi bırakacağı** söylentileri gittikçe yayılıyordu. Gerçekten de, Podgorni İstanbul'dan Moskova'ya doğru uçarken, **Erim** de 17 Nisan 1972 günü **Başbakanlık** yerine, **ev**'ine dönüyordu. Daha önce 27 Mart ve 14 Nisan'da da iki kez istifasını veren **Erim**'in son istifası, bu kez Çankaya tarafından kamu oyuna resmen duyuruluyordu.

Prof. Erim, yeni hükümet başkanı belirleninceye kadar görevde kalma geleneğine bile uyamamış; MGP'li Savunma Bakanı **Ferit Melen**'i başbakan vekili bırakarak tümüyle çekilmişti.

Bu, **1971 rejimi radikalizmi**'ne ilişkin görüntülerin de kesin sonuydu.

Beyin takımı'ndan bunalmış, yorgun, umutsuz bir **«müstafi başbakan»** kalmıştı, geride...

Yükselmiş, merkezci/radikal eğilimlerden dinamik bir iktidar oluşturmayı ummuş ve... herşeyin bitişini, çöküşü görmüştü.

Prof. Erim, yakınlarına aynı esrarlı sözleri yinelemekle yetiniyordu [1]:

«İleride, arkada kalan ayların, haftaların, olayların içyüzü **elverişli ortam**'da açıklanınca, bana karşı **insafsız** davrananların halini o zaman görmek isterim.»

Oysa, o **ileri** de bir daha hiç bir zaman gelemeyecekti.

*
**

Gündemde kalan sorun, **idamlar**'dı.

İnönü'nün cezaların **«müebbet hapse çevrilmesi»** yolundaki sürekli önerilerine karşın, **Millet Meclisi** 24 Nisan 1972'de idamları görüştü ve yeniden onayladı.

Senato'dan idamlarla ilgili onay 2 Mayıs'ta çıktı.

Sunay da onaylayınca, 5 Mayıs'ta idamla ilgili yasa Resmi Gazete'de yayınlandı.

*
**

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin 25 yaşındaki öğrencisi **Deniz Gezmiş,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin yine 25 yaşındaki öğrencisi **Yusuf Aslan** ve 23 yaşındaki **Hüseyin İnan,** ertesi gün Ankara Merkez Cezaevi'nde asıldılar.

6 Mayıs 1972 sabahıydı.

---

(1) **Milliyet 1972, s. 31**

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı üç mahkumun da ölmeden önceki son sözlerinin, «Yaşasın Marksizm Leninizm, kahrolsun emperyalizm ve faşizm» olduğunu bildirdi ([1]).

*
* *

Bir dönem, kendi diyalektiği içinde, **iki boyutlu** olarak sona ermişti.

1971 Rejimi, yine **liberal** bir eksene açılış sürecine girebilirdi.

---

(1) **Milliyet 1972,** s. 150

4

YUMUŞAMA ÇAĞI'NA GEÇİŞTE, 1971 REJİMİ'NİN ÇÖZÜLÜŞÜ VE TARİHSEL SORUNLARI

I

İNÖNÜ CHP GENEL BAŞKANLIĞI'NI ECEVİT'E BIRAKIRKEN, ÜRGÜPLÜ'NÜN BAŞBAKANLIĞI REDDEDİLİYOR

TARİHSEL sürecin genel özelliği, süregelen uzun **birikimler**'i izleyen beklenmedik **sıçramalar**'dır. Burada **birikim,** doğrusal sonuçlar getirmez. Varolanı birdenbire aşar ve çoğu kez onun, tasarıların çok ötesindeki bir karşıtlığını üretir

1971 Rejimi'nin yazgısı, 1972 ilkbaharı sona ererken, çok daha değişik bir noktadaydı.

12 Mart, tarihsel **liberal** programın belli bir süre için ertelenmesi sonucunu vermişti.

Oysa, onun yerine **ne** konulabilirdi?

Liberal program, bir yerde, Türkiye'nin ana oluşum dinamiklerini belirleyen **Batı sistemi**'nin **zorunlu** bir çözümüydü.

Belki, uluslararası sistem, gelişme yasaları çerçevesinde **Demirel**'in kendisini aşan bazı siyasal ya da ekonomik tutumlarına tepki göstermiş bulunabilirdi. Ama en sonunda **belirleyici** ya da **egemen** ilişkinin **Batı**'yla sürdürüldüğü bir düzende, ana **sentez**'in de Batı diyalektiği dışında oluşması beklenemezdi.

12 Mart'ın hemen ardından yükselen **kurucu meclis** çığlığı, 1971 Mayıs'ının aramalar, gözaltına almalar ve dehşet ortamı içinde yokedilmişti.

Türkiye'nin birikmiş sorunlarına bir çırpıda çözüm sunma özleminin özgül bir yansıması niteliğindeki **radikal** seçenek de, Erim'in iki deneyi arasında yine sahneden dışarı atılmıştı.

Şimdi ne olacaktı?

1971 Rejimi'nin yazgısı nasıl belirlenecekti?

Tarihsel üsttenci/merkezci ideolojik içeriğinden bir türlü sıyrılamayan **CHP** nereyi seçecekti?

Bunlar, gündemin en güncel sorunlarıydılar... Ve onlar ancak birbirleriyle bazan buluşan, bazan ters düşüp karşılıklı olarak ötekisini yok eden ve sonunda bambaşka bir **sentez'e** ulaşan yepyeni politik eylem çizgilerini gerektireceklerdi.
Türkiye, 1972 ilkbahar sonuyla 1973 ilkbahar başı arasında bu **sıçrama** sürecinin bütün sorunlarını yaşadı.

*
**

İlk değişim, **Çankaya'nın** yeni hükümeti kurma görevini 29 Nisan 1972'de **Suat Hayri Ürgüplü**'ye vermesiyle gerçekleştirilir. **Ürgüplü,** 1965'te de **İnönü**'nün düşüşüyle ortaya çıkan

iktidar boşluğu'nu bir süre doldurarak, iktidarı AP lideri **Demirel'**e aktarmış olan siyaset adamıydı. **Liberal** inançları paylaşan, **Avrupa birliği** eylemine katılan ve kişisel tutkuları aşmış bir insan görünümündeki **Ürgüplü,** liberal gelişme doğrultusunun o anda tasarlayabildiği en uygun adaylardan birisi sayılabilirdi. **Ürgüplü,** en geniş desteği **AP** ve **CHP'**de arayacaktı.

AP destek için hazırdı.

Hazır olmayan, **CHP'**ydi.

Erim'in çöküşü, örgüt üstündeki gücü gittikçe büyüyen **ortanın solu** eylemiyle **CHP'nin** parlamento grupunda etkinliğini hâlâ sürdüren tarihsel **merkezci ideoloji** arasındaki çelişkiyi de açıklığa kavuşturmuştu.

Ecevit, Türkiye çapında parti örgütünü kazanma **savaşımındadır**. CHP Genel Merkezi'ndeyse lider **İnönü'**yle **Genel** Sekreter **Dr. Kırıkoğlu** her gün karşılıklı olarak bir başka meydan savaşını vermektedir. İnönü'nün gösterdiği ağır **tepkiler** önünde Kırıkoğlu daha önceki yöneticiler gibi **eğilmemekte,** tersine tarihsel öndere bazan meydan okumaktadır.

CHP, kaçınılmazlaşan hesaplaşmayı, 5 Mayıs 1972'de toplanması kararlaştırılan **V. Olağanüstü Kurultay'**da yapacaktır. Bu, daha bir gün önce **Jandarma Genel Komutanı'**na karşı bir suikast girişiminin yapıldığı ve ertesi gün de **Deniz Gezmiş'**le iki arkadaşının sabahın erken saatlarında asılacağı ilginç bir andır. Ne var ki, yorgun **İnönü** Kurultay'a gelememiştir bile... O sabah bir **kalp spazmı** geçirmiş ve tarihsel liderin katılabilmesi için Kurultay bir gün ertelenmiştir.

Kurultay'a doktorlarıyla birlikte ancak 6 Mayıs'ta gelen **İnönü**'nün bildirisi, partiyi bir çıkmazdan kurtarmak için mutlaka **genel başkan'**la **uyumlu** bir yeni **Parti Meclisi'**nin seçilmesi yolundadır. 7 Mayıs'ta, **Dr. Kemal Satır** ortanın solu'na karşı açık savaşı açıyordu. **Satır**'a göre, **ortanın solu** eylemiyle güdülen bütün amaç CHP'yi çökertip onun yerine **yeni bir parti** yaratmaktı. **İnönü**'yü de bu nedenle **«kimse dinlememekte»**ydi.

Dr. Kırıkoğlu o zaman söz alır ve başta kendisinin **İnönü'**yü dinlemediği yolunda **Genel Başkan**'dan da gelen eleştirilere karşı, şu yanıtı verir [1]:

«İsmet Paşa **padişah** değil, **padişahlığı yıkan** adamdır. **İsmet Paşa** padişah değildir ki onun **semavi iradeleri'**ne her zaman **peki** diyelim. Elbette bizim de **bildiklerimiz** vardır.»

Dr. Kırıkoğlu, **CHP Kurultayı'**nın alışmadığı tondaki sözleriyle gelenekçi grupların büyük tepkilerine yol açarken, aslında verilen savaşın gerçek yönünü de ortaya koymuş bulunuyordu. Kırıkoğlu'nun deyişiyle, CHP'de **yeni akım** maya tutmuştur ve «bu akımı yozlaştırmak, durdurmak, çeşitli hünerlerle **CHP'**ye **yön** değiştirmek artık **kimsenin gücünde değil'**dir». Türkiye, bütün dünya ve tarih şimdi CHP'yi gözlüyordu. Bu sınav, gerekli olan yönde aşılacaktı.

Bülent Ecevit, CHP'nin kendisini **ölü nokta'**da tutacak bir dengeye artık katlanamayacağını anlattığı konuşmasında, İnönü'nün önünde CHP'nin sorununu şöyle somutlaştırır:

---

(1) **Milliyet,** 8.V.1972, s. 1

«Bu parti **demokrasi'**nin ve belli hukuk kurallarının işlediği bir **tüzel kişilik** mi olacaktır? Yoksa kanunların işlemediği bir **özel mülk** mü?

CHP'de **buyruk** mu işleyecek, **hukuk** mu işleyecektir? Demokratik bir partinin kanunlara saygılı **özgür** üyeleri mi olacağız, yoksa **kapıkulları** mı olacağız?
Karar sizin'dir.»

Oysa, **ataerkil baba** İnönü, bu başkaldırmış çocukları önünde boyun eğmemekte ve **«ya ben ya Bülent»** demektedir.

Olağanüstü Kurultay'dan istenen, **İnönü'**nün birlikte çalışamayacağını açıkladığı **ortanın solu'**nun ağırlığı altındaki, Parti Meclisi için **güven** ya da **güvensizliğini** açıklamasıdır. 7 Mayıs 1972'de yapılan oylama sonuçlandığı zaman, 1.221 delegenin katıldığı oylamada bir **çekimser** ve 507 **güvensizlik** oyuna karşılık, **ortanın solu** ekibinin 709 oyla **güven** aldığı ortaya çıkıyordu.

8 Mayıs 1972'de **İnönü**, otuzdört yıldır sürdürdüğü **CHP Genel Başkanlığı** görevinden **istifa'**sını vermişti. İnönü, yeni genel başkanın seçilmesi için **yeni kurultay** toplanmasını istemekteydi.

İnönü'nün gelmediği Kurultay, 14 Mayıs 1972'de toplandı ve 1.416 Kurultay üyesinden **913'**ünün katıldığı toplantıda **Ecevit**, 826 oyla **CHP Genel Başkanı** seçildi. Kurultay kapanırken, CHP'nin genç lideri şunları söylüyordu (1):

---

(1) **Milliyet**, 15.V.1972, s. 10

«CHP'nin **halk**'tan alacağı yetkiyle ülkemizde kuracağı düzen, yoksulluğu da sömürüyü de sona erdiren bir düzen olacaktır... Bu düzende kalkınma **köylü**'den başlayacaktır ve işçisiyle, esnafıyla, sanatkârıyla ve tüm çalışanlarıyla veya güçsüzleriyle bütün toplumu kapsayacaktır. Böyle bir düzen **komünizm**'i de, **faşizm**'i de kendiliğinden önleyecektir. Ancak böyle bir düzende **demokrasi**'miz süreklilik kazanacaktır.»

CHP açısından, bir zamanlar **Erim**'in **redd-i miras** diye tanımladığı önemli bir kopuştu bu... **Buzdağı** yerinden oynamıştı ve gelecek olan daha çok şeyler vardı.

Ürgüplü, Ecevit yanlısı CHP'li bazı bakanlara da yer verdiği kabinesini ilân edilmek üzere **Sunay**'a götürdüğü 13 Mayıs'ta, belki de aynı nedenle, **Çankaya**'dan beklenmedik bir tepkiyle karşılaşacaktır. Sunay, radyo ve televizyondan açıklanan bir mektupla, **Ürgüplü**'nün kabinesini **12 Mart Muhtırası**'nın gerekleriyle ve varolan durumla bağdaştıramadığı için atamadığını duyuruyordu. Cumhuriyet tarihinde böyle bir olay ilk kez gerçekleşmekteydi.

Yadırganmamalıydı da...

Yalnız **Erim** değil, CHP'nin **tarihsel direği** İnönü de yıkılmıştı. **Üsttenci ideoloji,** bu kadarına katlanamazdı.

Ürgüplü de, 14 Mayıs 1972'de hükümeti kurmaktan istifa edecekti.

II

GÜVEN PARTİ'Lİ MELEN, BAŞBAKAN...

Alan, başbakan vekili CGP'li **Ferit Melen**'e açılmaktaydı. Çankaya 16 Mayıs'ta görevi Melen'e verdi.

22 Mayıs 1972'de açıklanan Melen kabinesi, **liberal** ve **gelenekçi** kesimlerin bir **koalisyon**'u niteliğindedir. İkinci Erim kabinesinin genellikle aynı doğrultudaki 15 bakanına yeniden yer veren **Melen hükümeti**, birinci Erim kabinesinden beri hükümette olan CHP'li **İsmail Arar**'a da komünizmle mücadele görevini uygun bulmuştu. **Feyzioğlu**'nun **Güven Partisi** ilk kez bir **başbakan** yaratmıştı.

Kabine, 5 Haziran 1972'de dört **kırmızı**, 24 **çekimser** oya karşılık, **262** oyla **güven** sağlıyordu. 149 kişi oylamaya katılmaya gerek görmemişti.

Yeni hükümetin ilk işlerinden birisi, **Memduh Aytür**'ün başında bulunduğu **Devlet Planlama** tarafından düzenlenen **Üçüncü Beş Yıllık Plan**'ı 16 Haziran 1972'de onaylamak olacaktır Bunun hemen ardından da, İstanbul'da Florya'da dinlenmekte bulunan Cumhurbaşkanı **Sunay** ve Genel Kurmay Başkanı **Tağmaç**'la konuşan **Melen**, 1961 Anayasası'nda değişiklik önerisini yeniden gündeme koyuyordu. İstenenler, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması, kamu personelinin atanma işlemlerinin karar organlarınca durdurulmasının önlenmesi ve yasama organlarının çalıştırılmasında daha kolay yöntemlerin getirilmesidir. Melen bu arada, **12 Mart**'ı nasıl gördüğünü de Türkiye kamuoyuna şu sözlerle anlatır:

«Eğer **12 Mart**'tan önce **komünistler** başarı kazansaydılar, Türkiye'deki Türkleri **Sibirya**'ya sürecekler ve Türkiye'ye başka milletlerden insanlar yerleştirilecekti.»

Anayasayla ilgili değişiklik önerileri için derhal bir komisyon kuruluyor ve bunların sonbahara kadar hazırlanması isteniyordu.

Başlangıçta **reformlar** yapılmadıkça **seçimler**'in gerçekleştirilemeyeceğini ileri süren Melen, yaz sonlarına doğru ilk kez **genel seçim**'in 1973'te yapılacağı muştusunu da verir.

Yaşam, kurallarını, tüm güç odaklarının önüne koymaktaydı.

III

NİXON VE BREJNEV, BİR «BARIŞ KUŞAĞI» YARATMAK ÜZERE ANLAŞIRLARKEN...

Dünya gittikçe ilginç görünümler kazanmaktadır

ABD Başkanı **Nixon,** 1972 Mayıs'ının son günlerini **Moskova**'da **Brejnev**'le başbaşa geçirir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu, **İngiltere, Danimarka, Norveç** ve **İrlanda**'nın da katılmasıyla 22 Ocak 1972'de **Onlar** durumuna gelmişti. Bunlardan yalnız **Norveç** 1972 Eylül'ünde yapılan referandumda **AET'ye hayır** diyecek ve Ortak Pazar böylece **dokuzlar** olarak anılacaktır.

ABD ve **SSCB** liderleri Moskova'da aralarında büyük bir **dış ticaret** ilişkisi kurulmasını ve silahsızlanmaya doğru bir adım olmak üzere de **Nükleer Stratejik Silahları Kısıtlama (SALT-1) Antlaşması**'nı gerçekleştirmek üzere Cenevre görüşmelerinin hızla sonuçlandırılmasını kararlaştırıyorlardı. 22 Mayıs'tan 1 Haziran 1972'ye kadar kaldığı **Sovyetler Birliği**'nden ayrılırken, **Nixon,** «iki **büyük** ve **güçlü** ülkenin ilişkilerinde **yeni bir çağ** açılacağını» söylemekteydi.

Bir **barış kuşağı** yaratmaktan söz eden **Nixon** böylece **soğuk savaş**'ı azaltacak yeni gelişmelere ışık yakmaktaydı:

1. 1950'lerin başlarında dünyanın en kanlı savaşlarından birisine yol açan **Kuzey** ve **Güney Kore,** 4 Temmuz 1972'de karşılıklı bildirilerle **«düşmanlığı»** bırakıyor, bir dizi işbirliği önlemi alıyorlardı.

2. Yirmibeş yıldır birbirleriyle uzlaşmazlık içindeki **Hindistan**'ın Başbakanı **İndira Gandhi**'yle **Pakistan** Cumhurbaşkanı **Butto** 28 Haziran 1972'de Simla toplantısını gerçekleştirerek, bir yakınlaşma sürecine giriyorlardı.

3. Geçmişte sürekli **Berlin bunalımları**'na neden olan **Federal Almanya**'da **Sosyal Demokrat** Başbakan **Willy Brandt** giderek ünlü **doğuya açılış** politikasını uygulamaya koymaktaydı. 1972 Mayıs'ında Bonn'da Federal Parlamento, **Sovyetler** ve **Polonya** ile yapılan anlaşmaları onaylamıştı. Bunu **Doğu Almanya**'yla **Batı Almanya** arasında birdenbire açık bir **diyalog** kurulması izliyor ve 8 Kasım 1972'de iki ülke bir anlaşmayla birbirlerini **resmen** tanıdıkları gibi, **Birleşmiş Milletler**'e **üye olma** hakkını da kazanıyorlardı.

Ancak, yeryüzünde **terör** ve trajedi de eksik değildir:

● **Münih**'te yapılan **Olimpiyat**, 5 Eylül 1972'de **Filistin gerillaları**'nın **İsrail**'li sporcuların bulunduğu bölümü basıp 11 İsrail'li sporcuyu öldürmesi üstüne 19 saat süren bunalımlı anlar yaşıyordu. Dünya, bir **Filistin sorunu** olduğunu bu trajik olayla birlikte iyice öğreniyordu. Benzer bir facia, kısa süre önce, bir **Air France** uçağıyla Tel Aviv'in Lod havaalanına inen **Japonya**'lı üç gerillanın çevreye ateş açması üstüne, 31 Mayıs'ta dört dakikada 26 ölü ve 75 yaralı verilerek yaşanmış bulunuyordu.

● **Kuzey İrlanda**'da da, **bağımsızlık** isteyenlerin 1972'nin 30 Ocak günü yaptıkları yürüyüşe İngiliz askerlerinin ateş açmasıyla 14 kişinin öldüğü bir **kanlı pazar** geçirilmişti. Temmuz'da da Belfast'ta patlayan bombalar dokuz kişinin öldüğü bir **kanlı cuma** yaşatır. Bunun üstüne İrlanda'da her gece en az üç kişinin öldürüldüğü bir intikam eylemi başlatılır.

● **Uçak kaçırmalar** 1972'nin bir başka renkli olayıdır. Yıl boyunca **kırk uçak**, binlerce yolcusuyla birlikte kaçırılacaktı.

● Değişen, yenilenen dünyada 7 Kasım 1972'de, **Nixon** ikinci kez Birleşik Amerika'da **başkanlık yarışı**'na giriyordu. Cumhuriyetçi **Nixon**, Demokrat **Mc Govern** karşısında oyların tam **yüzde 61**'ini toplamış ve 1936'dan o yana en yüksek oy oranıyla seçilen **başkan** olmuştu. **Nixon**'un başkan yardımcısı, **Rum** kökenli **Spiro T, Agnew**'dı.

● Kendi hükümetini düşürterek 19 Kasım 1972'de genel seçime giden Federal Alman Sosyal Demokrat Parti Başkanı **Willy Brandt**, erken seçimlerde **doğuya açılış** politikasını yığınlara onaylatmakla kalmıyor; tutucu **Hıristiyan Demokratlar**'ı da

tümüyle etkisiz kılıyordu. Brandt, koalisyon ortağı **Hür Demokratlar'**la birlikte 48 sandalyalık bir çoğunluk kazanmıştı.

Bu görünüme eklenmesi gereken son bir nokta, her bunalımlı anda **Türkiye'**nin önüne yeniden çıkan **Kıbrıs'**la ilgilidir. Ne var ki, **Kıbrıs'**ı **Bağlantısız** ülkelerin önderleri arasına yükselten Rum Cumhurbaşkanı **Makarios** bu kez **Türkiye'**yle değil, **Atina cuntası'**yla çatışmaktaydı. **Cunta,** eski **EOKA'**cı **Grivas'**ı adaya gizlice sokmuş bulunuyordu. Yunanistan'la **ilhak** siyaseti güden **Grivas'**ın kendisini öldürtmesinden korkan **Bağlantısızlık** ve **bağımsız Kıbrıs** yanlısı **Makarios,** bundan kurtulmak için sivil **Milli Muhafız örgütü'**nü silahlandırmıştı. Bu nedenle adanın silahlanması bir bunalıma yol açıyor, Ankara ve Atina'nın baskıları karşısında Makarios 1972 yazında Çekoslovakya'dan alınan silahların **B.M. Barış Gücü** tarafından denetlenmesine razı oluyordu.

Yunan cuntası, aşırı sağcı ve milliyetçi **Grivas'**ın yanı sıra **Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'**ni de **Makarios'**a **karşı** eyleme geçirmeye çalışacaktır. Üç piskopos, dinsel lider **Makarios'**un **devlet başkanlığını bırakması** gerektiğini ileri sürüyor, buna karşılık **Makarios** da **1973 Şubat'**ında yapılacak **cumhurbaşkanlığı seçimi'**ne yeniden adaylığını koyacağını açıklıyordu.

Kulislerde, **Yunan cuntası'**nın **Türkiye'**yle anlaşarak, Bağlantısız Makarios'tan kurtulmak üzere Ankara'ya **çifte enosis** yani **taksim** önerdiği bile duyulur.

Önemli bir başka gelişmeyse, **Ortadoğu'**da biçimlenmektedir. **Petrol** üreten **Arap ülkeleri,** Batı'daki enflasyonun ellerine geçen petrol gelirlerini tümüyle geçersiz duruma getirdiğini ileri sürüyor ve petrol fiyatlarına önemli **zamlar** yapılmasını

istiyorlardı. **Mısır**'daysa, 1967 savaşından beri toprakları **İsrail** işgali altında bulunan **Enver Sedat**'ın birden ülkesindeki 20 bin dolayındaki **Sovyet** teknisyenlerinden huzursuzluk duymaya başladığı görülecektir. Sedat, Moskova'yla gizli bir çekişme döneminden sonra, Sovyet teknisyenleri ülkesinden çıkartacak ve **ABD** ile **yakın ilişki** kurmaya hazır duruma gelecekti.

1972'nin büyük haberlerinden bir başkası, **Vietnam**'la ilgilidir. Çin Hindi'nin büyük ve kanlı bir savaşa sahne olan bu yöresinde **ABD** artık **savaş** yoluyla bir çözüm alınamayacağını kabul ediyor ve **Paris'te Kuzey Vietnam**'la **barış görüşmeleri**'ni başlatıyordu. **ABD'nin B-52 uçakları** Kuzey Vietnam başkenti **Hanoi**'yi ve öteki Kuzey Vietnam kentlerini bombalamayı sürdürürken, **Paris**'te de **ABD** adına **Dr. Kissinger** ve **Kuzey Vietnam** adına da **Lö Dük To**, bir **barış antlaşması**'nın son biçimini ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı.

Vietnam'ın bile **barış** olasılıkları'yla ilk kez yüz yüze geldiği bir dünyada, Türkiye'de **bonapartizm** ancak çok daha zorlaşırdı.

IV

1971 REJİMİ'NİN İNİŞ ÇIKIŞLARI

Ankara'da, **1971 Rejimi**, özellikle **Ecevit CHP**'siyle **Demirel AP**'sinin değişik nedenlerle yaptıkları **özgürleşme** çağrılarına gösterdiği direnci 1972 ilkbaharında hâlâ sürdürüyordu. Sol yazarlar ve bilim adamları bazan yine tutuklanıyor, sonra salıveriliyor, ardından bir daha tutuklanıyorlardı.

Sözgelişi, **Prof. Mümtaz Soysal** için, **Askeri Yargıtay**'ın bozduğu ceza kararında, Sıkıyönetim mahkemesi 26 Mart 1972'de yeniden ısrar etmekteydi. Soysal'ın yeni evlendiği romancı ve öykücü **Sevgi Soysal** da aynı gün **bir yıl** hapse mahkum ediliyordu. 28 Mart'ta bu kez **Ünye**'de çıkan olaylara karıştıkları gerekçesiyle 26 sanık için **idam** isteniyordu. Buna karşılık, 3 Mayıs'ta **Solmazer** davasında 70 kişi **beraat** etmekteydi.

16 Mayıs'ta Çin yanlısı görünen **Doğu Perinçek**'in **TİİKP'** sine ait **Şafak** dergisini gizlice basanların tutuklandığı açıklanıyordu.

26 Mayıs'ta bu kez **General Eken**'e suikast nedeniyle yüzü aşkın kişi tutuklanmaktaydı.

13 Haziran'da Askeri Yargıtay, Necmi Demir, Kâmil Dede ve Ziya Yılmaz'ın idam kararlarını bozmaktaydı.

14 Haziran'daysa, İstanbul'da 21 yaşındaki öğrenci Banu Ergüder, kendilerine ihanet ettiğini saptadıkları için öldürdükleri bir gencin cesedini taşıdığı bir sandıkla birlikte yakalanıyordu. Bu arada da, **MHP'**nin **Genel Başkan Yardımcısı** ve eski **MBK** üyesi **Dündar Taşer** Ankara'da esrarlı biçimde bir trafik kazasında can vermiş bulunmaktaydı.

16 Haziran'da **Akşam** yazarı **İlhami Soysal** bir yıl hapse mahkum oluyor; 22 Haziran'daysa **Altan Öymen** ve **Erdal Öz** tutuklanıyordu., Bunu, bir süre için serbest bırakılan **Boran, Aren** ve 18 arkadaşının, 23 Haziran 1972'de tutuklanmaları izlemekteydi. 24 Haziran'da da **Çetin Altan**'ın bir yıllık hapis cezası **Yargıtay**'ca kesinleşiyordu. **27 Haziran**'da **Haliç**'teki bir

havuzda **Eminönü** araba vapuru esrarlı biçimde batıyordu. 28 Haziran'da **Elrom**'u öldürenlerden olduğu sonradan ortaya çıkan Vedat Gevrek, kuşku üstüne getirildiği Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde **intihar** eder. 29 Haziran'da **Gezmiş** grupundan artakalan 15 kişinin idam kararının bozulmasına, sıkıyönetim mahkemesi de uyuyordu. 30 Haziran'da bu kez Nahit İmre idama mahkum olmaktaydı. 7 Temmuz'da Askeri Yargıtay Daireler Kurulu, Ziya Yılmaz'ın da idamını onaylar. 14 Temmuz'da Askeri Yargıtay Daireler Kurulu Prof. Soysal için kararında direnen mahkemenin kararını bir daha bozar. 15 Temmuz'da DP' li 12 eski milletvekili kendilerine siyasal haklarının tanınmasını istemekteydi. 18 Temmuz'da **Çetin Altan** tutuklanarak hapse atılıyordu. 28 Temmuz'da da **Çetin Altan**'ın yazısı nedeniyle Akşam sorumlu müdürü **Doğan Koloğlu** hapsedilmekteydi.

Dev-Genç davası, 31 Temmuz'da İstanbul'da da başlıyordu.

9 Ağustos'ta **Kültür Sarayı**'na, **Marmara** ve **Eminönü** vapuruna **«sabotaj»** düzenleyenlerin yakalandığı açıklanır. Bu giderek 320 sanıklı bir **sabotaj davası**'na dönüşecektir.

19 Ağustos'ta Demir ve Dede, bu kez mahkeme tarafından müebbet hapse mahkum ediliyor; 22 Ağustos'ta da Dev-Genç'li Küpeli ve Münir Aktolga'nın idamı isteniyordu. Yurt dışına çıktığı anlaşılan Solmazer için de 23 Ağustos'ta tutuklama kararı alınmıştı.

***

Bu gelgitler ortamının **12 Mart Muhtırası**'nı yaratan güçlerle ilgili önemli bir dönüm noktası, 30 Ağustos 1972'ye doğru

ortaya çıkan **Genel Kurmay Başkanlığı** sorunudur. Kara Kuvvetleri Komutanı **Gürler'in** dört yıllık görev süresi, 30 **Ağustos'**ta dolduğundan emekliye çıkması gerekmekteydi. **Gürler'in** orduda kalabilmesinin tek koşulu, **Genel Kurmay Başkanı** olabilmesidir. Oysa, süresi uzatılmış bulunan **Tağmaç,** Genel Kurmay Başkanlığı'ndan, Gürsel emekliye çıktıktan sonra, 7 Eylül'de ayrılmak niyetindeydi. Bu takdirde de, Genel Kurmay Başkanlığına **Sancar** gelecekti.

1972 Ağustos'unun büyük sorusu, **Tağmaç**'ın mı, **Gürler'**in mi gideceği konusudur.

Düğüm, anlaşıldığına göre, Hava Kuvvetleri Komutanı **Muhsin Batur'**un **Gürler**'le birleşip gelenekçi **Tağmaç**'ı emekliye ayrılması konusunda «ikna» etmeleriyle çözülür. **Tağmaç,** 19 Ağustos'ta istifasını veriyor ve **Gürler,** bir hafta önceden, **vekil** olarak yeni yerine yerleşiyordu.

Gürler'in Genel Kurmay Başkanlığı, 26 Ağustos 1972'de kesinleşir. 12 Mart Muhtırası'nın üçüncü imzacısı olan Deniz Kuvvetleri Komutanı **Eyicioğlu** da emekliliği seçmiş; yerini Oramiral **Kemal Kayacan** almıştı.

İnönü'nün liderliği **Ecevit'**e bıraktığı **CHP'**de bu kez **gidiş'i** kesinleşen **Dr. Satır** ve ekibi olacaktır. Önce önde gelen bazı taraftarlarının CHP'den uzaklaştırılmak istendiği **Satır'**cılar, sonunda birer birer istifalarını veriyorlar ve 4 Eylül 1972'de **Cumhuriyetçi Parti** adını verdikleri yeni bir siyasal kuruluşu ortaya çıkarıyorlardı. **Satır'ın başkan** seçildiği parti, «Ecevit'in elinde **CHP** bir sınıf partisine dönerken, kendilerinin **reddedi-**

len Atatürk mirasına sahip çıkacak tek kuruluş olduğunu» öne sürüyordu. **Kabibay** da yeni partiye Genel Sekreter olmuştu.

CHP'de sade bir **üye** olarak kalan **İnönü** dışındaki eski güçlerin tümü de 1972 sonbaharında partinin dışındaydılar.

İniş ve çıkışlar sürüyordu.

9 Eylül 1972'de İstanbul Sıkıyönetim Mahkemeleri 278 kitap için toplatma kararı verirken, bakanlar kurulu da 12 Eylül'de yedi ildeki grev yasağını kaldırmaktaydı.

15 Eylül'de **Ecevit'in CHP**'si ilk kez **genel af** isteğini açıklıyordu. Toplumda bu olağanüstü dönemin açtığı yaraları sarmak amacıyla **af** bir an önce gerçekleştirilmeliydi. Aynı gün, İzmir Ziraat Bankası soyguncuları 26'şar ay hapis cezasına çarptırılıyorlardı.

1972 Eylül'ünde Adana'daki **Altın Koza** film yarışması jürisi, büyük ödülü **Yılmaz Güney**'in **Baba** filmine verecekti. Ne var ki, etkin çevrelerden gelen tepkiler üstüne, jüri üyeleri yeni bir toplantıya çağırılarak sonuç değiştiriliyordu. Bu kez ödülün verildiği **Cüneyt Arkın** da armağanı almayı reddediyordu.

Görev süresi 1973 ilkbaharında sona erecek olan Cumhurbaşkanı **Sunay'**ın durumu da yavaş yavaş güncelleşmekteydi. Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğinden kontenjan senatörlüğüne atanan general Cihat Alpan, ilk kez 1 Ekim'de cumhurbaşkanlığı sorununu kamuoyunun ilgisine sunacaktı. Alpan'a göre, Anayasa'da değişiklik yapılarak **Sunay'**ın daha **bir yıl** görev başında kalması sağlanabilirdi.

Sunay, Çankaya'ya **Genel Kurmay Başkanlığı**'ndan gitmişti.

Türkiye'nin o anda göreve yeni seçilmiş bir Genel Kurmay Başkanı vardı.

6 Ekim'de Ziya Yılmaz'la ilgili idam kararı da Meclis komisyonundan geçmekteydi. 9 Ekim'deyse uzun süredir tutuklu olan asistan **Dr. Uğur Mumcu** salıveriliyordu.

17 Ekim 1972'de **TİP davası** sonuçlanır. **Boran** 15 yıla mahkum olmuş, **Prof. Aren** on yıl ve öteki 20 TİP sorumlusu da yine ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardı.

Kendi içinde **bütünlük** sağlama sırası, 20 Ekim 1972'de **AP'**dedir. 12 Mart'ın düşürdüğü başbakan olarak **Demirel** bu kez AP'nin 6. Büyük Kongresi'nde «Bizi kabul etmeyenlerin önünde diz çökmeyeceğiz» diye meydan okuyordu. Lider **Demirel'**i eleştiren bir demeç veren **Prof. Aydın Yalçın,** aleyhindeki gösteriler nedeniyle **Kongre'**yi terketmek zorunda kalıyordu.

AP'de Genel Başkanlık oylaması bittiğinde, **Demirel**'in 1.345 delegenin 1.330'unun oylarını aldığı anlaşılacaktı.

1971 Rejimi'nin ikinci yılı biterken, sonuç çok açıktır:

AP, ne olursa olsun, yine **Demirel**'indi.

Politik satrançta, Demirel, olağanüstü koşulların **Prof. Erim** gibi deneyimli bir siyaset adamını bile **iktidarsız** bırakabilmişti.

Liberal/kapitalist program, Türkiye'de Cumhuriyet'in ellinci yılının kutlanacağı ve genel seçimin gündeme yükseltilmeye çalışılacağı **1973'e** giderek güvenle bakabilirdi.

*
* *

Buna karşın, politika sahnesine veda edecek olanlar da vardı.

Millet Partisi'nin 18 Kasım 1972'de toplanan kongresinde liderliğe yeniden seçildiği halde, **Osman Bölükbaşı** sağlığının uygunsuzluğu nedeniyle liderliği bırakıyor ve **MP'**de ancak bir **nefer** olarak varlığını sürdüreceğini açıklıyordu.

*
* *

22 ve 23 Ekim 1972 günlerinde **Türk Hava Yolları'**nın silahlı dört kişi tarafından **Sofya'**ya kaçırılan Truva jet uçağı dolayısıyla yine heyecanlı saatler yaşanır. Uçaktaki 69 yolcu, kırk saat kadar rehine kaldıktan sonra, gençlerin Bulgaristan'a sığınmak üzere uçaktan ayrılmalarıyla kurtulabilmişti.

24 Ekim 1972'de **Prof. Mümtaz Soysal** bu kez Sıkıyönetim Mahkemesi'nde 6 yıla mahkum ediliyor; ertesi gün ise TİP'liler, hakkındaki karara itiraz ediyorlardı. 31 Ekim'de Soysal'ın savunusunu üstlenen **Prof. Dr. Uğur Alacakaptan** için de 6 yıl hapis isteniyordu.

1 Kasım 1972'de **Üniversiteler** ilk kez **törensiz** açılıyorlardı.

2 Kasım'da Töre ve arkadaşlarıyla ilgili karar Askeri Yargıtay'da bozulmaktaydı.

13 Kasım'da Ertuğrul Kürkçü ve üç arkadaşının duruşması Ankara'da başlar.

19 Kasım'da **İlhan Selçuk** yeniden tutuklanır.

21 Kasım'da Ziya Yılmaz'ın dosyası Meclis'ten geri alınır.

23 Kasım'da Diyarbakır Sıkıyönetim mahkemesinde yargılanan Erzurum - Kars yöresi Dev-Genç üyelerinden 28'i 10 yıla kadar hapis cezaları alır.

Aynı gün, Dernekler Kanunu parlamentodan önemli değişikliklerle çıkmaktaydı. Yasaya göre, öğrenci dernekleri **kapanmış** sayılıyordu.

29 Kasım'da, **Can Yücel** 7.5 yıllık mahkumiyeti nedeniyle hapsediliyordu.

30 Kasım'daysa, **Kürkçü** davasıyla **Dev-Genç** davası birleştirilir.

4 Aralık'ta Ankara'da bir sanığın, 12 Mart'tan kısa süre sonra ortadan kaybolmuş bulunan **Mihri Belli**'yi evinde sakladığı gerekçesiyle beş yıl hapsi istenir.

8 Aralık'ta gazeteci **Koloğlu,** 7.5 yıllık bir mahkumiyet daha alır.

10 Aralık'ta bu kez Ankara'da **THKO**'dan 28 kişinin yakalandığı açıklanır.

15 Aralık'taysa İstanbul'da görülmekte olan **TKP**'yle ilgili davada sanıkların 15'i mahkum ediliyordu.

16 Aralık 1972'de yayımcı **Muzaffer Erdost**'un 7.5 yıllık mahkumiyeti onaylanır.

25 Aralık'ta Ziya Yılmaz'ın dosyası ikinci kez Meclis'e gelir.

26 Aralık'ta **TÖS** sanıkları 10 yıldan 10 aya kadar değişen cezalar alırlar. O arada, ABD'nin eski başkanı **Truman** da sessizce ölür.

29 Aralık 1972'de bir süredir tutuklu bulunan **Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk** ve **İlhami Soysal** üçlüsü bir daha salıverilir.

30 Aralık'ta **Çetin Altan**'ın 1.5 yıllık hapsi kesinleşir. **Tektaş Ağaoğlu** da **Marx ve Engels**'ten yaptığı **Komünist Manifestosu** çevirisi nedeniyle 7.5 yıl hapse mahkum olur.

31 Aralık 1972'de, Türkiye kapitalizminin gelecek beş yılı için 291 milyar liralık yatırımı öngören **Üçüncü Beş Yıllık Plan** yürürlüğe girer.

Sistem, aslında **oyun'u** kazanmıştır.

Ataerkil baba **İnönü**'nün durumu, bütün bu dönüşen sürecin son trajik yaprağıdır.

Herkes gitmiş; yalnız O, kurucularından olduğu yarım yüzyıllık partisinden ayrılmamıştı.

CHP'nin genç lideri **Ecevit,** zaman zaman olağanüstü koşullardan yararlanmak istediğinden kaygılandığı CGP'li **Melen**'i zor durumda bırakmak amacıyla 3 Kasım 1972'de CHP'li bakanları kabineden çekme kararını açıklamış bulunuyordu.

1971 Rejimi'yle bütünleşmiş olan hükümet içindeki son CHP'lilere ya hükümetle bağlarını koparmak ya da CHP'den ayrılmak arasında başka hiç bir seçenek bırakmayan bu karar üstüne İnönü, otuz dört yıl süreyle önderlik ettiği partisinden **üye** olarak da 4 Kasım 1972'de istifasını verdi.

Ardından ikisi bakan yedi kişi daha CHP'den istifa edecekti. On sekiz parlamenter de CHP'den ayrılmaktaydı. Ne var ki, Sunay, CHP'nin desteğini çekmesine rağmen **Melen**'den görevini sürdürmesini istiyordu. Bir zamanlar **«Demirel'e yeniden başbakanlık verilebilir mi?»** sorusunu, **«güldürmeyiniz beni...»** biçiminde yanıtlamış bulunan, komünizmle savaşla görevli Devlet Bakanı **İsmail Arar** bile 12 Kasım'da CHP'den ayrılmak zorunda kalıyordu.

Demirel'in durumu gittikçe iyileşirken, **1971 Rejimi**'yle çıktıkları merdivenlerden çok kişi artık aşağılara doğru yuvarlanıyordu.

İnönü, son jestini 14 Kasım'da yaptı. Milletvekilliğinden de istifa etti.

Tarihsel önderin bir **politik parti**'yle bağlantılı yaşamı artık bitmekteydi.

Bundan sonra İnönü ancak **deneyimli** bir **eski devlet adamı** statüsünü taşıyacaktı.

Türkiye'nin eski cumhurbaşkanlarına tanınan **doğal senatörlük** hakkını kullanarak, İnönü 16 Kasım 1972'de Senato'da yeni görevi nedeniyle and içiyordu.

Ataerkil baba yönünden **1971 Rejimi** acımasız bir **son** olmuştu.

Yükselen, «**12 Mart** bana karşı yapılmıştır» diyerek istifa eden **Ecevit**'ti.

Yıldızı yeniden parlayan, **12 Mart**'ın düşürdüğü **Demirel**'di.

1971 Rejimi'yle düşenler, yükseliyorlardı.

1971 Rejimi'yle yükselenlerse, birer birer sonsuz bir boşluğa yuvarlanmaktaydılar.

Nedendi, niçindi **özgürlük** diyalektiğinin bu karmaşık **oyun**'u acaba?...

V

TÜRKİYE ÜSTÜNE TARİHİN SORULARI

Umutlarla başlayıp bir **kan, dehşet** ve **ölüm** furyasına dönen **1971 Rejimi** adlı **catastrophe** biterken, **küçük burjuva** kökenli de olsalar, yaşadıkları çağın toplumsal gerçeklerinin dışına sürüklenmiş de bulunsalar, tükenip yokedilen ve gencecik yaşlarında umutsuzluk ve kire bulanan bütün o insan kuşakları için, **tarih**'in vermesi gereken bir yanıt olmalıdır.

Bu yanıtın verilmesi, zorunludur da...

İnsanlar, bir **hiç** değillerdir.

Onlar, **ters** bir **praxis** batağında çürütülmüşlerse, bunun teori ve pratik düzeyinde karşılanması gereken acımasız bazı sorunları bulunsa gerekir.

Toplumcu açıdan verilmesi gereken yanıtlardan birisi, olgunluk çağında yazdığı son yapıtı **«Sol» Komünizm**'de bütün bu olguları **bir çocukluk hastalığı** diye tanımlayan **V.İ. Lenin**'de bulunabilir.

Özellikle **Sovyet Devrimi**'nin ardından Batı Avrupa'nın çoğu kapitalist toplumunda arka arkaya **devrim** yapma çabalarının yaygınlaştığı ve kendilerini Marx'cı ya da komünist ilan eden güçlerin giderek öteki **sosyal demokrat** ya da **ılımlı sol** partileri bile küçümser oldukları 1920'ler başlarında, **Sovyet Devrimi**'nin önderi anımsatmıştı ki, **devrim** denilen olgu **Nevski Bulvarı**'nın kaldırımları gibi dümdüz bir süreç değildir. Önemli olan, toplumdaki **üretici güçler**'in **genel** gelişim düzeyi, **nesnel** ve **öznel koşulları** altında, **neyin, nereye kadar** yapılabileceğinin **dosdoğru** biçimde saptanmasıdır.

Örnek olarak, toplumda yapılması gereken seçim o anda **mutlakçılık** ve **cumhuriyetçilik** arasındaysa, **cumhuriyetçi** olan güç, —ne denli **güvensiz** ya da **kaypak** olursa olsun, bunlar da gözetilerek— desteklenirdi.

Burjuvazi'yle **mutlak ittifak** ilkesini güden Alman sosyal demokrat'ı **Kautsky**'i **dönek** ilan etmekten bir an olsun kaçınmayan **Lenin,** buna karşılık, **ulusal burjuvazi**'yle **mutlak** bir **uyuşmazlık** stratejisi izlenmesini de aynı ölçüde eleştirerek şunu söylemişti ([1]):

> «Her duruma uyan bir reçete ya da **«hiç bir zaman uzlaşılmayacak!»** biçiminde bir genel kural bulmaya kalkış-

---

(1) V.İ. Lenin **«Sol» Komünizm/Bir Çocukluk Hastalığı, Ankara,** Sol Yayınları, 1975 (3. Baskı), s. 69

mak **saçma**'dır. Her **özel** durumda **doğru** yolu bulabilmek için **kafayı işletmek gerekir.»**

Oportünizm ve **nesnellik** arasındaki kıldan ince, kılıçtan keskin **yol ayrımı**'nı **belirleme** görevi, üstelik kendilerinde herşeyi bulan küçük burjuva devrimcileri bakımından değil, bizzat toplumcu eylemin politik örgütü için bile bazan çok zordur. Karşılığı verilemeyen soru, Türkiye **özgül**'ünde doğrudan doğruya oradadır işte...

ve yenilmiş ordular, **yenilgi dersleri**'ni **iyi öğrenmek** zorundadırlar.

1971 Rejimi'nin üstündeki ana sorunlar konusunda **Adalet Partisi**'nin de kendince geliştirdiği bazı açıklamalar vardır.

İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart'a giden ortamın oldukça geniş bir çözümlemesini yaparken, **AP** iktidarı döneminde, Türkiye'den kalkarak **Sovyetler Birliği** üstünde casus uçuşları yapan **U-2 uçakları'**na zamanla uçuş izni verilmemesi; Ortadoğu'da **İsrail** yerine **Arap/İslâm** toplumlarına dönük politikalar izlenmesi; ikili antlaşmalarda sürekli düzeltmeler yapılması, **Sovyetler**'le ekonomik yakınlaşmalar, **AET**'ye yöneliş ve özellikle **afyon** ekiminin tümüyle durdurulmasını AP'nin kabullenmemesi gibi etkenleri, geçmişin büyük **uzlaşmazlık nedenleri** olarak sayar ([1]).

Çağlayangil, **İnönü'**nün, 1945'lerin ikinci yarısında **Sovyetler Birliği**'ne sert biçimde karşı çıkması yolunda **ABD Başkanı'**ndan o dönemde **telkinler** aldığını da açıklayan kişidir.

---

(1) İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart,** C. II, s. 48-68

AP'nin Dışişleri Bakanı, **haberalma örgütleri** düzeyinde de **CIA**'nın ve **İsrail**'in geniş etkinliklerini vurgulama gereğini duyar.

12 Mart, bu anlamda, AP'nin Dışişleri Bakanı'na göre ancak bir **coup de grace**'tı. Başka bir deyişle, **son darbe**'ydi. Çözümlemelerini **Çağlayangil** şöyle noktalar:

> «Biz gittik, **NATO** rahatlaştı. NATO aleyhinde **şeyler** de kalktı. **Anarşi** kalktı. **Sol** kalktı. **Haşhaş** menedildi...»

Demirel, bir gün **nasip olursa** yapabileceğini söylediği açıklamayı yıllar geçtiği halde açıkça dile getirmedi. Bütün söylediği, yıllar sonra da ancak şundan ibaret kaldı (1):

> «Türkiye'nin gayesi, **zayıf bir ülke** olmaktan **çıkmak'**tır. Başkaları ise, Türkiye'yi **zayıf** bir ülke olarak görmeyi tercih ederler.
>
> Bu hususta **gayet gerçekçi olmak** lâzımdır.»

Türkiye'nin en önde gelen işadamı **Vehbi Koç,** XX. yüz yıl sonları dünyasını, «herşeyi **devlet'ten** beklemenin yanlış» olduğu çağ diye tanımlar.

Dünyanın görünümünü Koç şöyle özetler (2):

---

(1) **A.g.k.,** s. 75

(2) Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem,** İstanbul, Türk Eğitim Vakfı, 1973, s. 183

«... **1973** yılında değişik biçimde bir **III. Dünya Savaşı** başlamış bulunmaktadır. İleri giden teknik karşısında hiç bir ulus atom bombaları ile savaşmak cesaretini gösteremiyecektir. Bunun en büyük örneği **Vietnam Savaşı'**dır.**Sekiz** yıl uğraşan, **146 milyar dolar** harcayan, 46.000 kişilik bir kayıp veren **Amerika** atom kullanamamıştır. III. Dünya Savaşı **ekonomik** ve **sosyal** alanlarda **başlamıştır** ve devam edecektir.

Bugün dünya **demokrasi** ile **komünizm** arasında bir **yol** aramaktadır. Bu yolu buluncaya kadar her ülkede çeşitli **sosyal sorunlar** ortaya çıkacaktır.»

Türkiye, varolan dünya ortamında bir özelliğe daha sahiptir.

Tüm nüfusunun yarıyı aşkın bölümü **20 yaş** kuşağının altında olan bir ülkedir, Türk toplumu... 1970'ler başlarında 10-14 yaş dilimleri arasında bulunan gençlerin toplamı Türkiye'de yaklaşık **14 milyon kişi'**ydi ve bunların yüzde 60'ı **kırsal,** yüzde 40'ı da **kentsel** bölgede yaşamaktaydı. «**İstanbul, Ankara, İzmir** gibi **üniversite** bulunan kentlerde **10 - 14 yaş** dilimi içinde bulunan **gençler'**in **tüm kent nüfusu**'na oranı ortalama olarak yüzde 40'ı geçmektedir» (1). Böyle bir toplumda **gelir dağılımı'**nın da, her şeye karşın, **dramatik** bir **eşitsizlik** içinde bulunduğu gerçeği eklenebilir.

Aileler arası duruma göre, Türkiye'nin **gelir dağılım** tablosu şöyledir (2):

---

(1) Prof. Dr. Özcan Köknel, **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları,** İstanbul, Cem Yayınevi, 1979, s. 27

(2) **A. g. k.,** s. 37

Aileler	**Toplam gelirden alınan paylar**
En az gelirli % 20	% 4.2
Bunu izleyen % 20	% 6.4
Onu izleyen % 20	% 10.7
Daha sonraki % 20	% 17.7
En yüksek gelirli % 20	% 61.0

Nüfus içinde ailelerin ilk yüzde 20'si toplam gelirin ancak yüzde 4.2'siyle yetinirken, en yüksek gelirli yüzde 20'lik grubun gelirin yüzde 60'ını alabildiği bir düzende, yapının içinde ancak sürekli bir **şiddet**'in **gizli** kalacağı kuşkusuzdur. **İşçi sınıfı**'nın **ücretler**'i ve **bürokrasi**'nin de **aylıklar**'ı açısından Türkiye aileleri arasındaki gelir bölüşümü tablosunda da eşitsizlikler toplumun genelindeki çelişkiden pek farklı değildir. Burada yalnız belli bir **orta üst** düzeyde **işçi** ve **memur** grupu, göreli bir üstünlüğe sahiptir:

Aileler	**Ücret ve aylıklar toplamından alınan pay**
En az gelirli % 20	% 6.6
Bunu izleyen % 20	% 9.7
Onu izleyen % 20	% 14.4
Daha sonraki % 20	% 47.5
En çok gelirli % 20	% 21.8

Liberal/kapitalist gelişim, **küçük burjuvazi**'nin yaygın bulunduğu bir düzende, büyük olasılıkla en ölümcül sorununu burada gizler. **Toplumcu teori** ve pratik, kendi sosyal yaklaşı-

mı çerçevesinde, bütün bu sorunlar için ayrı ayrı yanıtlara sahiptir. Ne var ki, toplumcu programın yasal düzeyde gündeme bile getirilemediği bir düzende, alanın görünüşte bırakılacağı güç, kendinde **tanrısal işlevler** —ya da Galbraith'in deyişiyle— **bitmemiş görevler** gören **küçük burjuva militanlığı**'ndan başkası olamazdı.

Düzenin bağrındaki **anarşik gizilgücü** önleme kaygısıyla **Vehbi Koç** politika'yla uğraşmak isteyebilecek **gençler**'e ancak şu öneride bulunur (¹):

> «**Politika**'ya girmeye karar vermişseniz, bu işi öğreniminizi bitirdikten, askerlik görevinizi yaptıktan, eliniz ekmek tuttuktan ve biraz **servet sahibi** olduktan sonra yapınız.»

Giderek **elli milyon insan**'ı aşan bir Türkiye toplumunda, bu insanların **20 yaş kuşağı** altındaki yarısını oluşturan 25 milyon genç için **liberal parti** başka bir yanıtı daha veremeyecek midir?

XX. yüzyıl sonu Türkiye'sinde **özgürlük**'ten söz edenlerin ana **tarihsel sorun**'u —bir boyutuyla— burada yatar.

Sorunların, bir de **uluslararası diyalektik** altında araştırılması gereken —ve **asıl orada aranması gereken**— çok daha yaşamsal boyutları bulunmaktadır.

Özellikle **nükleer dehşet dengesi** altındaki bir uluslararası ortamda, genel bir savaşın kaçınılmazlığına karşın, **sistemler-**

---

(1) Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem** s. 183

arası ilişkiler ve **sistemiçi oluşumlar** arasındaki **bağlantılar** karşılığı kolay verilemeyecek çetin sorunlarla doludur.

Sözgelişi, belli bir **sistem**'deki ülkenin, **karşıt sistem** tarafından, **bağlantılı** bulunduğu asıl sistemin - örneğin, **Batı'nın** - tüm istek ve gereksinimlerini aşabilecek ölçülerde **desteklenmesi** ya da **ters yönde** gelişmelerle karşı karşıya bırakılması da acaba olasılı mıdır?

Uluslararası Politika Stratejileri'ni incelerken Prof. Feridun Ergin, bu soruya, ilginç bir yanıt verir (1):

«Süper devletlerin mücadelesi, soğuk savaş sınırlarını nadiren aşmıştır. **Üstünlük** ve **denge** mücadelesinde, her iki taraf da **dönüşü olmayan** hareketlere başvurmaktan kaçınmıştır. Süper devletlerin birbirlerine ihtiyatlı davranmalarına karşılık **ikikutuplu** (bipoler) sistemin cephelerinde **iç gerginlik**'lere oldukça sık rastlanmıştır. Sistem içindeki **zayıf aktörler**'in kuvvetlilerden hoşnutsuzluğu, Robert C. North'un belirttiği gibi, **«su yüzüne çıkmamış»** derin **potansiyel anlaşmazlıklar**'ın **alttan işlenmesi**'ne ve **yüksek gerilimli ilişki** ortamlarına sebebiyet vermiştir. Rusya'nın Macaristan'a ve Çekoslovakya'ya kuvvet kullanması, Yugoslavya'nın demir perde dışına kayması, Çin - Rus anlaşmazlığı veya **demokrasi** cephesindeki **haşhaş sorunu anlaşmazlığı** gibi... Ayrıca, **aynı sistem**'in yaklaşık kuvvette ve birbiri üzerinde hakimiyeti bulunmayan aktörleri arasında da mûzmin gerginliklere rastlanmış, **ittifaklar'a**

---

(1) Prof. Dr. Feridun Ergin, **Uluslararası Politika Stratejileri, İstanbul İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1974, s. 99-100.**

rağmen **bazı konular**'da işbirliği veriminin düşük kaldığı ve hatta **mücadeleler**'e **dönüştüğü** görülmüştür.»

***

Orada, **dün** yaşananlar kadar, **bugün** ve **yarın** ortaya çıkabilecek daha nice **potansiyel anlaşmazlıklar** ve **yüksek gerilimler**'in de kıvılcımları vardır.

Ama, onlara her zaman **devrim kıvılcımı** da denilebilecek midir acaba?

Denilebilecekse, **hangi** koşullarda, **nereye** kadar ve **nasıl?**...

1971 Rejimi, son çözümde, **zayıf aktör** üstünde, **kıvılcım** bile olamayan **sistemiçi** bir **denge oyunu**'na mı dönmüştür yoksa?

Somut tarih, geniş boyutlarıyla **Türkiye** açısından burada yeniden düğümlenir.

Yedinci Bölüm

Sivil Topluma Doğru

1

DEĞİŞİMLERİN EŞİĞİNDEKİ YENİ BİR DÜNYA'YA DOĞRU

I

VİETNAM SONRASI İÇİN TASARLANAN ULUSLARARASI SENARYOLAR

YERYÜZÜ yuvarlağı üstünde XX. yüzyılın son yirmi beş yılı yaklaşırken olağandışı politik ve sosyal fırtınaların, büyük ekonomik sarsıntıların ve süregelen kanlı yöresel çatışmaların izleri vardı.

Batı dünyası, benzeri az görülen bir **ekonomik büyüme** sürecinin doruklarında dolaşmaktaydı. Birleşik Amerika'da, Batı Avrupa'da, Japonya'da onbinlerce, yüzbinlerce **fabrika,** gece gündüz çalışıyor; milyonlarca ton **enerji, hammadde** ve **tarımsal ürün**'ü yutup modern **sanayi** ürünlerine dönüştürüyordu.

Buna karşın, kendisinden **enflasyon** adıyla söz edilmeye başlanan tuhaf bir **virüs** sistemin damarlarında dolaşmaktaydı. **Fiyatlar,** ama hemen herşeyin **fiyat**'ları yükselmekteydi. İşçiler, **ücretler**'in yetersizliğinden yakınıyorlardı. Kapitalistler

ise hem **ücretler**'in gereğinden hızlı yükselmesinden, hem de **hammadde** ve **enerji** bulmanın zorluğundan, bulunabilenin fiyatının da gittikçe yükseklere tırmanmasından dertliydiler. Sokaklarda yavaş yavaş belirginleşen **işsizler,** tâ İkinci Dünya Savaşı yıllarından beri ilk kez «çalışacak yeterli **iş yok»** diyorlardı.

İş bulma, enerji, hammadde ve pazar tıkanmalarının belirdiği bu şaşırtıcı ortamda **enflasyon** gerilemeyi **bilmediği gibi; Batı'**da eşine rastlanmayan bir **ekonomik durgunluk** dönemi de ilk ipuçlarını vermekteydi. **Kapitalist sistem**'de **«enflasyon içinde durgunluk»** anlamına gelen **stagflation** adlı yepyeni bir kavram belirginleşiyordu.

Sosyalist sistem de, aynı ölçeklerde olmasa bile, **modernleşme** ve **sanayileşme** sürecinde Batı'dakine yakın bazı olguların kendi içinde de yoğunlaştığını sezinlemekteydi.

Yeryüzünün, **yeterince gelişmemiş** diye tanımlanan öteki yörelerindeyse, yoksulluk, bunalım, uluslararası sürtüşmeler ve kurtuluş savaşları elele süregidiyordu.

Dünyanın yararlanılabilen olanakları, varolan **kullanım yapısı** içinde, çağdaş düzenin gelişimine **yetmez** durumdaydı artık...

Asya'nın uzak bir yöresinde, **Çin Hindi'**nin **Vietnam** bölgesinde 1973 yılı başlarken on yılı aşan kanlı bir **savaş** hâlâ sürmekteydi.

Vietnam'da savaşanlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra **Kuzey** ve **Güney Vietnam** biçiminde ikiye bölünen bu yeryüzü kesiminin salt ulusal ordularından ya da yoksul insanlarından ibaret kalmamıştı. İkinci Savaş'tan sonra **Fransız** sömürgeliğinden kurtularak önderleri **Ho-Şi Minh**'in yönetiminde **sosyalist** bir toplum olmaya çalışan kuzeydeki **Demokratik Vietnam**'lılar, arkalarında, dünya sosyalist sisteminin en karmaşık potansiyellerini taşımaktaydılar. Başkan Mao önderliğindeki Çin kendilerine ilgi gösterdiği halde, tarihleri boyunca çok yakınlarındaki Çin'in istilalarından tedirgin olmuş Çin Hindi halklarının ürküntüleri Kuzey Vietnam'lılarda da vardı. Başkent Hanoi'deki sosyalist yöneticiler, ana desteği, uzaktaki Sovyetler Birliği ve öteki Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinden almayı yeğliyorlardı.

Dünya kapitalist sistemi çerçevesinde, ilk kuruluş dönemlerinde **Fransa**, daha sonra ise **ABD**'yle derinden bütünleştirilen **Güney Vietnam**'da, yönetimin kimin elinde olduğu bile çokluk anlaşılamamaktaydı. Bir bakılıyordu, iktidarı ele geçiren **Diem** soyu, baskısı, en küçük aykırı düşünceye hoşgörüsüzlüğü ve terörüyle ülkede tam bir **saltanat** kuruvermiştir. Bu öyle bir **sulta'**ydı ki, **Diem soyu**'nun kadınları bile birer **korkunç yenge**. görünümüne bürünüp toplumu titretmeye yetebiliyorlardı. Sonra, Batı doruklarında esen yeni rüzgârlarla birlikte **Diem'**lerin leşleri de sokaklarda sürünür oluyordu. Onların yerlerini, bu kez, göğüsleri madalyalarla donatılan **Kao-Ki**'ler alabiliyorlardı.

1973 başlarında, **Güney Vietnam**'da varolan ABD denetimindeki rejimle Kuzey Vietnam tarafından desteklenen **Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi** arasında onikinci yılına giren savaşta değişmeyen biricik şey, yığınları biçip duran **ölüm**'dü.

O cidalde, **üç milyon insan** canvermiştir. Ormanlıklar ve bataklıklar içinde yaşanılan Vietnam'da insanlar teker teker değil; ormanlar, bitkiler ve tüm doğayla birlikte yakılarak öldürülmekteydiler. Vietnam, jetlerin, tankların, makineli tüfeklerin ve bütün modern savaş araç ve gereçlerinin yanında, **napalm** bombalarının, yığınsal **kimyasal** öldürme araçlarının, modern tarihte en geniş ölçeklerde kullanıldığı savaştır. Daha genelde, Vietnam savaşı, nükleer silah dışında, modern savaş tanrılarının elinde bulunan herşeyin sahneye çıkarılıp sonuçlarının araştırıldığı bir **sınama** alanıdır.

Bir gün doğabilecek bir **Üçüncü Dünya Savaşı'**nın nasıl olabileceğinin **ilk prova'**sı, orada denenmiştir. Bir yanda **insanlar,** öte yandaysa **teknolojiler** yeralmışlardı. Sosyalistler, halkla bütünleşerek **«sudaki balık»** gibi olabilen güçlerin, yine de tüm devleri yenebileceği tezini savunmaktaydılar.

Belgeler, 1960'lar sonlarında **ABD'**nin de **Güney Vietnam'**ın yanında **taraf** olarak yer almasıyla Kuzey Vietnam'a atılan bombaların, **yedi milyon ton'**u aştığını yazarlar. Bu, tüm İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan **cephaneden çok daha fazladır.**

Ama, **Vietnam olayı** yalnız bir **savaş** biçiminde de ele alınamaz.

Vietnam, politikası, ekonomisi, sosyo/politik ilişkileriyle **Batı sistemi'**ni kuşatan bir **genel bunalım'**ın da en somut simgesidir.

ABD, Batı sistemi eliyle yoksul ülkelere **dış yardım** adıyla sağlanan kredilerin **on kat** daha fazlasını her yıl salt **Vietnam savaşı'**nı finanse etmek uğruna harcamak zorunda kalmıştır.

Bu dev kaynaklar, **de Gaulle**'ün ve **Fransa**'nın tezine göre dünya kapitalist sistemini saran **enflasyon'**un önemli nedenlerinden birisi olurken, **Birleşik Amerika** içinde de **militer** kesimi ve **savaş sanayileri'**ni geliştirip besleyen bri rol üstlenmişlerdi.

Belli bir **ekonomik büyüme** modelinin kendisini ancak **savaş çarkları** içinde yeniden üretebilmesi, önemli bazı olguları aydınlığa çıkarıyordu.

Modern **kapitalist** endüstri yapısının özü, **makine** ve **donanım** 1970'lere kadar sanayilerinin egemenliğine dayanmıştır. Bunların çoğunun hem üretimi, hem de çalıştırılmaları **petrol**'den sağlanan enerjilere bağlıdır. Bu koşullarda, modern **makine** ve **donanım** sanayilerinin gelişimi bir yandan **savaşlar'**ı dolaylı olarak kışkırtabilirken, öte yandan da yoğun bir **hammadde** ve **enerji** açığının doğuşunu kaçınılmazlaştırmaktaydı.

Batı, savaş sanayilerini darboğazlara iten koşulların ne ağır **sosyal bunalımlar** getirebildiğini, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen büyük ekonomik durgunluklar döneminde tatmıştı. Bu **durgunluk**, ancak **soğuk savaş** ve **Kore savaşı** gibi etkenlerle giderilebilmişti. Bir **aşırı üretim** olayına karşılık, **tüketim yetersizliği** çeken militer kökenli makine ve donanım sanayilerinin bunalımı, **Vietnam'**daki korkunç yerel savaşın desteğiyle bir ölçüde atlatılabilmiştir. **ABD** ekonomisinin **sürekli büyüme** ortamını koruyabilmesi, bir ara Başkan **Johnson'**un dile getirdiği gibi, savaşla birlikte gelen bu canlanmaya dayanmaktaydı.

Oysa, hemen her gelişimin bir de ödenmesi gereken **bedel'**i vardır. Vietnam savaşının da bir karşılığı olacaktı. İlk bedel, önce **Birleşik Amerika**'da yoğunlaşan **enflasyon**'un giderek

dünyaya ihraç edilmesiyle ortaya çıkmıştı. Gelişmesini sürdürebilmek amacıyla ABD, yeryüzünün **enerji, hammadde** ve çeşitli **ara mal** kaynaklarını kendisine çeken bir **dev** görünümündedir.

Nixon'un **altın** ve **ABD doları** arasındaki ilişkiyi kesmesinden sonra, **Batı Avrupa**'yla **Japonya**'da da parasal sorunlar gittikçe ön plana çıkıyordu. Dünyayı saran yüzmilyarlarca ABD doları, en uygun **spekülasyon** ortamlarına doğru sınır tanımaksızın akıp duruyordu. Değeri serbestleşen **altın**'sa, **ABD doları**'yla arasında bir daha bağ kurulmasına olanak bırakmak istemezcesine, sürekli yükselmekteydi. Bu süreç, Batı'nın uluslararası para sistemini de işlemez duruma getiren bir yapı kazanır.

Bunalımın ilk yaklaşımdaki sıkıntılarını yine ABD yaşar. Ne var ki, bu sarsıntılar **sistem** çapında da bir **domino etkisi** yaratmakta gecikmeyeceklerdir. **ABD**'de değişen dengeler, **Batı Avrupa** ve **Japonya** düzeyinde de giderek önemli kopukluk ve sarsıntıların kaynağı olacaktır.

Bütün bunlar, **genel bunalımın yaygınlaşması** ve Batı sistemi içinde bir karşılıklı **üstünlük savaşımı**'nın kızışması aşamasıdır

ABD, AET ve **Japonya** birbirlerine **sert vuruşlar** yöneltmeya girişeceklerdi.

*
* *

Biçimsel olarak, Vietnam'ın komünistlerin eline düşmesini önlemek gerekçesiyle harcanan yüzmilyarlarca dolarlık kaynak, **Uzak Doğu**'nun tümüyle çürüyen **bozuk sosyal yapısı**'nı

düzeltmekte önemli bir yarar sağlayamazdı. Güney Vietnam, tüm insancıl değerlerini yitirmiş **baskıcı** yönetimlerin ve umutları yok olmaya başlamış bir halkın **uçurum**'una dönüşmüştü. Bozuk yapı düzelmek bir yana, **savaş** ve **baskı histerisi** içinde ancak daha da geriye kaymıştı.

Oysa, hiç bir düzen, kendi içinde **yaratıcı** ve **kurtarıcı** etkenler yoksa —dıştan ne denli desteklenirse desteklensin— bir **çıkmaz'a** sürüklenmekten kurtulamaz. Düzeni kurtaracak olan asıl dinamikler, sosyal yapının içinde gizlidirler.

Vietnam savaşı, düzeni yenilemek bir yana, kesin bir çözümsüzlüğün ortasına atmıştı.

Tarih bağlamında, **Vietnam bilançosu** çok açıktır:

● Büyük sosyal altüst oluşları salt **komünizm**'i ileri sürerek çözümlemek olanaksızdır. Belirleyici nokta, sosyal yapının ertelenmez bir **bunalım** sürecine girmiş bulunmasıdır. Çözüm, **yapı**'nın dönüştürülmesindedir. Şiddet, terör ya da savaşa dayalı yöntemlerle sosyal gelişimi sonuna değin durdurmak beklenemez.

● Yanlış yollarda direnmek, en sonunda, Batı ve ABD kamuoyunda derin uzlaşmazlıklara yol açabilir. Modern yığınsal güçler, çok etkin savaş aygıtlarını bile giderek yalnız bırakabilirler.

● İşbaşındakilerin **yanlış** yöntemlerde direnmesi, iç çatlamaları da yoğunlaştırır. Güçlü olduklarını sanan iktidarlar,

bazan kendileri hiçbir şeyi sezemezken, **güçsüz** bırakılabilirler.

Birleşik Amerika görüyordu ki uluslararası **yumuşama** ortamında ne ikinci bir Vietnam savaşına katlanılabilirdi ve ne de bu savaşlarla daha da büyüyen Batı içi pazar, kaynak ve enerji egemenliği sürtüşmeleri kesilebilirdi.

Sürekli büyüme'nin yol açtığı kızışmayı önlemek için, dünya ekonomisi en azından belli bir süre durmalı ya da durdurulmalıydı.

Durdurulması gereken, bu anlamda, salt **Vietnam savaşı** değildi. Batı'yı iç gerilimlere iten hızlı **ekonomik büyüme** de bir noktada frenlenmeliydi.

Tarihin ilginç rastlantılarından birisi, Vietnam savaşını en korkunç aşamalarına tırmandıran eski başkan **Johnson'un** sessizce öldüğü 23 Ocak 1973'ün, Cumhuriyetçi Parti'nin tutucu bilinen önderi Başkan **Nixon** tarafından Vietnam savaşının da sona erdirildiği gün olarak ilân edilmesidir.

Nixon'un Ulusal Güvenlik danışmanlığını üstlenen, uluslararası ilişkiler uzmanı **Dr. Henry Kissinger,** Paris'te **Kuzey Vietnam** temsilcileriyle haftalar süren görüşmelerden sonra, 27 Ocak 1973'te **Vietnam Barış Antlaşması**'nı resmen imzalıyordu.

Aynı gün, **Birleşik Amerika** hükümeti **«zorunlu askerlik»** kuralını kaldırmaktaydı.

Modern dönemlerin en kanlı deneyi böylece noktalanmak üzereydi. **Kao-Ki'**ler son anda ülkelerinden kaçıp gidecek, Güney Vietnam'daki baskı rejimi tarihe karışacak ve Çin Hindi alt kıtası kanlı yılların ardından, kendisini bekleyen çok daha değişik sorunlar ve gelişmeler arasına sürüklenecekti.

Kissinger, bundan sonra, **Moskova** ve **Pekin** arasında **yepyeni** bir **mekik** dokuyacaktı. ABD böylece geleneksel **ABD/SSCB** diyalektiğinin yanında, başka bazı kanalları da aralama çabasındadır. **Dr. Kissinger,** sonunda, **ABD Dışişleri Bakanlığı** görevini de üstlenecek ve yeni dünya ortamının yasalarını çok daha özgürce yazabileceği noktalara getirilecekti. Kissinger'i, bir de, Paris'teki **Kuzey Vietnam**'lı barış görüşmecisi **Le Dük To**'yla ortaklaşa paylaşacağı **1973 Nobel Barış Ödülü** beklemekteydi. Ne var ki, Le Dük To kendisine ait ödülü almayı reddedecek; Kissinger ise, ödül töreninde —o günlerin başka uluslararası bunalımlarını gerekçe gösterecek— hazır bulunmayacaktır.

Tarih ana, bütün bu gelişmeleri tuhaf bir gülümseyişle izler. O bilir ki, her **bitiş,** bir **yeniden başlayış**'ın da ilk anıdır.

Bir yerde bir kanlı dosya kapanıyorsa, bir başka yerde daha büyük sayfalar mutlaka açılacaktır.

Kısa süre sonra gün ışığına çıkmaya başlayacak olan yeni dönem, gerçekte bir de değil, pek çok değişimi birden amaçlayacaktır:

1. Öncelikle **Ortadoğu dosyası** yeniden açılacaktır. Yıllardır **İsrail işgali** altında bulunan geniş **Arap** toprakları ve halkları üstünde **Batı** ve hele **ABD** yararına yepyeni bağlantılar kurulacaktır.

2. **Arap/İslâm toplumları**, XX. yüzyıl ekonomileri açısından **en stratejik enerji kaynağı**'nı oluşturan **petrol**'ü ellerinde tutarlar. İslâm dünyası, **petrol**'ü bir **ekonomik silah** biçiminde kullanmayı da **öğrenecektir.**

3. **Petrol**'ün **kıt** ve **pahalı** olmaya başlatıldığı yeni bir uluslararası konjonktürde, **savaş sanayileri** başta olmak üzere, **Batı**'nın ekonomik düzeni uzun bir süre boyunca iç sarsıntılar geçirecektir. **Dünya kapitalist sistemi**'nde **sürekli büyüme** döneminin yerini, daha da yoğun bir **durgunluk içinde enflasyon** süreci alacaktır. Bunalımın en ağır etkileri, **petrol**'e ve **dışsatımlar**'a olağanüstü bağımlılıkları dolayısıyla **«rakip»** durumdaki **Batı Avrupa** ekonomileri ve **Japonya**'da ortaya çıkacaktır.

4. **Amerika Birleşik Devletleri**'nin içinde de Vietnam sonrasının **iktidar çekişmeleri** bambaşka boyutlar kazanacaktır. Halk oyu yoluyla doğrudan seçilen ve belirli bir özerkliği bulunan **ABD Başkanlık** kurumu karşısında, çalışan sınıflardan, azınlık ya da etnik gruplarından, değişik din ve renklerden gelen çeşitli muhalefet kesimlerinin, **yasama** organları aracılığıyla, **yetki** ve **karar alma** alanlarını **genişletme** savaşımı başlayacaktır. Bu savaş özellikle de çoğu azınlıklarla işçilerin ve aydınların benimsemediği **Başkan Nixon**'un tüm otoritesini yoketmeye yönelecekti. Söz konusu otorite boşluğundan, ABD'nin güçlü bazı devlet aygıtları yararlanmaya çalışacaktır.

5. Yeni uluslararası süreç, **dünya sosyalist sistemi'**nde de bir dizi yeni **sorun** ya da **çelişki'**nin açık biçimde belirmesine neden olacaktır. **Yumuşama** ortamında **AET** ve **Japonya** tarafından Sovyetler Birliği'yle Doğu Avrupa'ya yapılan onmilyarlarca dolarlık teknoloji dışsatımları azalacaktır. Doğu'ya büyük Batı kredilerinin sağlanması ve Doğu/Batı ticaretindeki hızlı gelişim de duraklayacaktır. Bunların sonucunda, Sovyetler Birliği'yle öteki sosyalist ülkelerde sanayi üretiminde yılda yüzde onun üstüne taşan yoğun **büyüme** hızını yitirecek ve giderek yüzde 2-3 oranlarına kadar gerileyecekti. Sovyetler, öteki sosyalist ülkelere yaptıkları petrol ve hammadde satışlarında fiyat yükselteceklerdir. Batı'ya olan dışsatımları duraklayan ve Sovyetler'den enerji ve hammaddeleri zorunlu olarak daha pahalıya sağlayabilen **Polonya** konumundaki **aşırı borçlu** ekonomilerde, bu durum, büyük ekonomik sarsıntıları ve sosyal çalkantıları hızlandıran etkiler yaratacaktır. Ekonomik bunalımın yoğunlaşması, **sosyalist** sistemde sınırlı ölçülerde de olsa gözlenen **siyasal özgürleşme** sürecini ters yönde etkileyecek; iç çelişkileri kıvılcımlandıracaktır. **Yumuşama** ortamında **Sovyetler Birliği'**yle **Çin** arasındaki çelişkileri de Birleşik Amerika daha etkin biçimde kullanacaktır.

6. Petrolden yoksun öteki **Üçüncü Dünya** ülkeleri, bu koşullarda ne Batı'dan ve ne de Doğu'dan yeterli ekonomik destek sağlayabileceklerdi. **Bağlantısız** ülkelerde **dış borçlar** ödenemez duruma gelirken, özgür biçimde uluslararası karşı çıkışlarda bulunma gücü de kendiliğinden azalacaktır. **Petrol'**ün getireceği refah, **varlıklı** duruma gelen **İslâm** ülkeleri nedeniyle **Bağlantısız Üçüncü Dünya** toplumları arasında da bir **varlıklı/ yoksul ayrımı'**yla sonuçlanacaktır. Radikal eğilimlere sahip

çoğu yoksul Bağlantısız ülkeler giderek yeryüzünün **alt proleter kesimi** diye tanımlanacaklardır.

Bütün bunlar, uluslararası alanda oldukça köklü dönüşümlerin öncüleridirler. Onlar, bir yerden sonra kendi başlangıç nedenlerini aşabilecek bir **sıçrama**'ya da erişebilirlerdi.

XX. yüzyıl son çeyreği yaklaşırken, insansoyu umutluydu.

Kaldı ki, **umutsuz yaşanamazdı** da...

Tarihin yeni sorunlarını göğüsleyebilecek gücü bulmak için bile **umut** —bu anlamda— zorunlu bir **kıvılcım**'dır.

II

TÜRKİYE'DE 25 YILLIK DENEYİN SONUNDA DEMOKRATİKLEŞME'NİN YENİ BOYUTLARI

Umut, gerçekte, **Cumhuriyet**'in ilk yarı yüzyılını kapamaya hazırlanan **Türkiye**'nin de **en güçlü dayanağı**'dır.

İkinci Savaş sonrasının **soğuk savaş trampetleri** arasında açılan **çok partili** dönem, **merkez**'ci ve **merkez dışı**'cı güçlerin sürekli çekişmeleri altında değişik uluslararası ortamlardan geçmiş ve en sonunda **1971 Rejimi** gerçeğini yaşamıştı.

Sosyal düzenin kendisini gittikçe **genişleyen** biçimde **yeniden üretme** zorunluluğu, yine gündemin ilk maddesini oluşturmaktaydı.

Denenilmiş ve her deneyin arkasından gittikçe açık biçimde kavranılmıştı ki, **üretici güçler**'in **kapitalist** bir yapı altında da olsa önemli gelişmeler gösterdikleri bir toplumda, **sığ** bir **bonapartizm** geçerli değildir. **Özgürlükler** üstüne **şal örtmek** uzun sürede olanaksızdır. **Kapitalist/liberal** bir düzen, yeniden üretimini salt yüzeysel bir **ekonomik büyüme** dinamiği altında ele alamaz. **Ekonomi,** düzen içinde, **politika**'yla birlikte genişletilir.

Politika, yığınlara kapalı tutulabilecek bir **özel bölge** biçiminde düşünülemez. Eğer bir **yaşama biçimi** belli bir toplumda **demokratikleşme** yoluyla varolacaksa, bu, yığınlara inen ve **çevre**'ye tüm gelişme haklarını tanıyan **büyük** ve **genel** bir açılışın eşliğinde olasılıdır. Uygulanabilecek bütün kısıtlamaların sınırı, en fazla **demokratikleşme**'nin güvenceye alınması gereksinimleriyle bağlantılıdır.

Bir **sistem**'in anayasaları, **praxis** açısından, **ekonomi**'de başka, **politika**'da ise bambaşka biçimlerde anlaşılamaz ve uygulanamaz. **Sistem,** tüm sosyal ilişkilerde praxis düzeyinde bir ana **model**'e uygun **bütünlük sağlama** sorunudur.

1971 Rejimi derinlerinden sarsılıp çözülürken, **Türkiye ekonomi**'yle **politika** arasındaki ayrılmaz ilişkilerin yeni dengesini gerçekleştirmek zorundaydı.

1973 başı Türkiye'sinde, iki ana dinamik bir daha birbirleriyle çatışır:

1. **1971 Rejimi**'ne ve onun bağrında sakladığı çeşitli **bonapartist** eğilimlere kaynaklık eden **merkez'ci eğilimler, İktidar**'da hâlâ kendilerini **tahkim etme** uğraşındadırlar. Bunun

için de sosyo/politik yapıya, **küçük burjuva** kökenlerine oldukça uygun bir yeni biçim vermeye çalışıyorlardı.

2. Toplumun yıllar boyunca serpilen modern **kentsel** güçlerinin ve özellikle çalışan sınıflarının yeni **toplumcu** özlemleri, **toplumsal yarar** ve **özgürlük** arasında **özgür** ve **geniş** bir karşılıklı etkileşimi gerçekleştirme yönündedir. Buradan **çevre**'ye belli ölçüde özgürleştirme getiren yepyeni toplumsal ve siyasal örgütleniş biçimleri de doğabilecektir. **Politika**'nın gelenekçi baskılar altında uzun yıllar dar bir alana kısılan ve kısırlaştırılan dinamikleri böylece ileri bir demokratik aşamaya geçebilecektir.

1973 Türkiye'si, birbirlerini zorlayan bu iki ana yöneliş çevresinde somut bir **boy ölçüşme**'ye girişmekten daha fazla alıkonulamazdı.

Kaldı ki, **Vietnam**'da bile bütün **üsttenci** ilişkiler çözülmekteyken, Batı sisteminin öteki çevre ülkelerinin bu genel oluşumun dışında kalması hiç beklenemezdi.

Bonapartist bir rejimin üstünde durabileceği **dışsal denge** yokolmuştu.

Bu dağılışın yansımaları giderek her yerde görülecekti.

***

Türkiye'de gelişimin yönü nasıl belirlenecekti?

Durumu belirlemeyi kolaylaştıracak tarih olayı, 1973 ilkbaharında **Çankaya**'nın boşalmasıyla ortaya çıkar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, uzun bir bunalım ve olağandışılıklar döneminden sonra, 13 Mart 1973'te Türkiye'nin yeni **devlet başkanı**'nı seçecekti.

Devlet başkanlığı seçimi, bir yerden sonra, **1971 Rejimi**'nin de son ve kesin **«olmak ya da olmamak»** savaşımına kaynaklık edecekti.

2

1971 REJİMİ'NİN DÖNÜM NOKTASI: 1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

I

1973 İLKBAHARINA DOĞRU TÜRKİYE ÜSTÜNDEKİ İÇ ÇEKİŞMELER...

1971 REJİMİ'nin Türkiye'si, **sesi kısılmış** bir toplum görünümündedir. Arada bir duyulan sesler de daha çok içerden değil, dışarıdan yükselir. Toplum içinde ses verebilecek düşünürlerin, yazarların, çeşitli eğilimlerdeki bilim ya da siyaset adamlarının bir bölümü ya **tutuklu** ya da **hükümlü**'dür.

Sesi en çok duyulan dış odakların başında, **Avrupa Konseyi** gelir. **Çoğulcu demokrasi**'ye sahip **Batı Avrupa** sosyal düzenlerinin ortak siyasal forumu olarak **Konsey,** gözlerini Ankara'ya çevirmiştir. Özellikle demokratik hak ve özgürlüklere karşı **1971 Rejimi** tarafından girişilen uygulamalar, Strasbourg'taki Avrupa Konseyi toplantılarında gittikçe ağır eleştirilere uğramaktadır.

Türkiye, ülke içinde bitmek bilmeyen bir **gerilim** ve **çekişme**'nin konusudur.

1973 yılı başlarken, 2 Ocak günü Hatay'da o dönemlerde kendilerinden **anarşist** diye söz açılan kesimlerin, kolluk güçleriyle karşılıklı olarak çatıştığı duyuluyordu. Bu çatışmada dört kişi birden canvermişti. O olayın hemen arkasından da, 4 Ocak 1973'te, Türkiye'nin en çok satan gazetesi **Hürriyet**'in Adana'da basımı bölge sıkıyönetimi tarafından yasaklanıyordu. Ertesi gün de, 5 Ocak'ta, daha önce 13 aylık bir hapis cezası almış bulunan **Akşam** gazetesi yazıişleri müdürü Doğan Koloğlu'nun bu kez 18 aylık ikinci bir hapis cezasının Yargıtay'ca onaylandığı açıklanmaktaydı.

Parlamento çalışmaktadır ama orada da adımlar bir **ileri**, bir **geri** saymaktadır. Örnek olarak, petrol ile ilgili **«reform»** tasarısı 4 Ocak'ta onaylanırken; gösteri yürüyüşlerine kısıtlamalar getiren yasa, CHP'lilerin verdikleri olumsuz oylarla 9 Ocak 1973'te reddediliyordu. Demir Döküm Fabrikası'nın İstanbul'daki büyük işyerinde 99 gündür süren grevse bu arada sona ermekteydi.

13 Ocak 1973, **hüzünlü** bir gündür. Tanınmış yazar ve düşünce adamı **Sabahattin Eyüboğlu** o gün beklenmedik bir kalp krizi sonucunda evinde canverir. Eyüboğlu da, yakın arkadaşları **Vedat Günyol** ve **Azra Erhat**'la birlikte **1971 Rejimi**'nin darbelerini yemiştir. Suçlamalar dizisini sosyalist **Eyüboğlu** ve arkadaşları en sonunda **beraat** ederek kapatmışlardır. Ne var ki uğradığı işlemlerden sonra Eyüboğlu'nun acılı yüreği daha fazla yaşamaya katlanamamıştı.

20 Ocak 1973'te İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde, **1971 Rejimi**'nin tarihinde ayrı yeri bulunan ünlü **Madanoğlu davası** başlamaktaydı. Bir zamanların **Milli Birlik Komitesi**'nin

ünlü yetkilisi ve **Ondörtler'in** tasfiyesinde başrolü oynayan general **Madanoğlu,** otuzbir arkadaşıyla birlikte, Türkiye'de düzeni **ihtilâl** yaparak değiştirmeye çalışmakla suçlanıyordu.

Bu, sıradan bir yargılama sayılamazdı.

Söz konusu davada, **1971 Rejimi** öncesinin önde gelen çeşitli yazarları da sanık olarak yer alırlar. **Yön** ve **Devrim** dergilerinin yöneticisi **Doğan Avcıoğlu,** Cumhuriyet yazarı **İlhan Selçuk,** Akşam yazarı **İlhami Soysal,** Cumhuriyet yazarı **Ali Sirmen** başlıca sanıklar arasındadır. Özellikle **Avcıoğlu, Selçuk** ve **Soysal'**dan —işkence iddialarına da yol açan— gizli soruşturmalar sırasında ısrarla hakkında bilgi istenen birisi vardır.

Bu denli özenle durumu soruşturulan kişi, **Orgeneral Faruk Gürler'**dir.

12 Mart Muhtırası'nın altında **Kara Kuvvetleri Komutanı** olarak yer alan imzasının yanında giderek **Genelkurmay Başkanlığı** görevini üstlenmiş bulunan **Orgeneral Gürler'**in çeşitli etkinliklerine duyulan ilgi, rastlantısal olmamalıdır.

Yakın gündemde, **cumhurbaşkanlığı seçimi** yer almaktadır.

27 Mayıs'ın lideri **Cemal Gürsel'**in erken ölümünden sonra 30 Mart 1966'da cumhurbaşkanı seçilen eski genel kurmay başkanı **Cevdet Sunay'**ın yedi yıllık görev süresi, 1973 Mart'ı biterken artık sona ermekteydi.

1961 Anayasası gereğince, cumhurbaşkanlığı yapan kişinin yedi yıllık görev süresini doldurduktan sonra ikinci kez seçilme olasılığı yoktur. Seçimin doğal koşullarda, devlet başka-

nının görev süresinin bitiminden onbeş gün önce, 13 Mart'ta yenilenmesi gerekmekteydi.

1973 Ocak sonlarına doğru, Türkiye kamuoyu **devlet başkanlığı** sorunuyla ilgili yeni bazı olasılıkları duymaya başlıyordu:

● Partilerüstü hükümet'in CGP'li başbakanı **Ferit Melen** özel olarak AP lideri **Demirel** ve CHP Genel Sekreteri **Dr. Kırıkoğlu**'yla görüşerek, bir anayasa değişikliği yoluyla **Sunay'ın** görev süresinin **iki yıl** daha uzatılması konusunda ne düşündüklerini sormuştu.

● Kulislerde ise, Genelkurmay Başkanı **Gürler**'in daha önce Sunay'a uygulanan yöntemle, **devlet başkanı** olmasının düşünüldüğü söylentileri yoğunlaşıyordu.

Madanoğlu davası soruşturmalarında, **Orgeneral Türün**'ün başında bulunduğu **İstanbul Sıkıyönetimi**'nin neden **Genelkurmay Başkanı**'nın özel bazı davranışları üstünde bu denli durduğu, belki de artık anlaşılmaya başlanıyordu.

1971 Rejimi'nin iç **iktidar** çekişmelerinde, **devlet başkanlığı**'nı kendi denetimleri altında tutmak çeşitli gruplar bakımından özel bir değere sahiptir.

Oysa, güç odaklarının bir başka bölümü böyle bir işlemin Gürler adına gerçekleştirilmesini istememektedirler.

*
* *

Avrupa Konseyi, Türkiye dosyasını, sorunlarla yüklü bir ortamda 22 Ocak 1973'te yeniden gündemine alır. Konsey'de

sert eleştiriler yapılır ve Türkiye'de bir an önce **«kısıntısız»** bir demokratik yaşama geçilmesi dilenir.

Konsey'de 23 Ocak'ta simgesel bir olay yaşanacaktır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türk üyesi Prof. Erim'in yerine, Prof. Ali Bozer üye seçilir. **Balyoz** eylemiyle özdeşleştirilen bir Erim'in, Avrupa düzeyinde de sonu gelmişti.

25 Ocak 1973'te, Batı Avrupa'lı 19 milletvekili Türkiye üstüne bir **soruşturma komisyonu** kurulmasını öneriyordu.

Bütün bunlar, cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, **Batı Avrupa**'nın ağırlığını Türkiye'de daha **demokratik** bir açılış yönünde ortaya koyduğunun belirtileridir.

1973'ün Ocak ayı takvimden düşerken, Türkiye'nin uluslararası ilişkileri açısından bir dış trajedi gerçekleşir. Mıgırdıç Yanıkyan adlı **Ermeni** kökenli bir Amerikan yurttaşı, **Türkiye**'nin **San Francisco Başkonsolosu**'yla yardımcısını silahıyla ateş ederek öldürmüştü.

Yurt dışındaki Ermeni örgütleri, Türkiye'nin gelişimiyle ilgilerini kanlı **terör** eylemleriyle kanıtlama çabasındaydılar. Bu eylemler giderek büyük bir zincirin halkalarını arkaları sıra çekeceklerdi.

1973 Şubat'ı, derindeki sürtüşmelerin başka ipuçlarını sergileyen olaylarla geliyordu:

● Anayasa hukukçusu Prof. **Mümtaz Soysal**'ın **sıkıyönetim mahkemesi**'yle **Askeri Yargıtay** arasında bir çekişme konusuna dönüşen **Anayasaya Giriş** adlı ders kitabı hakkında son kez 24 Ekim 1972'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nin verdiği

altı yıl sekiz aylık hapis cezası için, 6 Şubat 1973'te, Askeri Yargıtay Başsavcısı yine cezanın bozulması isteğinde bulunmaktaydı. **Milliyetçi eylem**'e yakın olmakla eleştirilen savcıların **komünizm propagandası** yapıldığını savundukları kitapta, Askeri Yargıtay Başsavcılığı böyle bir savı doğrulayan kanıtlar görmemişti.

● **İstanbul'**daki **Madanoğlu davası**'ndaysa, savcı uzun iddianamesini okuyarak ortada geniş bir **gizli örgüt** bulunduğunu belirtiyor ve 7 Şubat'ta, sanıklar için 4 ile 12 yıl arasında değişen hapis cezaları öneriyordu.

8 Şubat 1973'te, ilgi, Türkiye'nin çok yakınlarına, **Kıbrıs'**a yönelir. Kıbrıs'ın Rum kesiminde yapılan **Kıbrıs Cumhurbaşkanlığı seçimi** sırasında **Makarios'**a karşı bir tek aday bile ortaya çıkamaz. **Makarios** yeniden Kıbrıs'ın **rakipsiz önder'**i durumuna gelmekteydi. **Bağımsızlık** siyasetiyle **Atina'**nın ve **Bağlantısızlık** siyasetiyle de **ABD'**nin tepkisini çeken; Kıbrıs'ın güçlü **komünist** partisi **AKEL** aracılığıyla **Moskova'**yla geniş bağları bulunan Makarios'un yeni başarısı ne Washington'da ve ne de Atina'da sevinçle karşılanabilirdi. Ama, Rum ortodoks kilisesinin adadaki dinsel önderi durumunu taşıyan **Makarios'**a, Batı'lıların güvendiği **Klerides** bir rakip bile olamıyordu. Başpiskopos böylece yerini bir daha pekiştirirken, **ABD, Batı** ve hatta **Türkiye'**yi bir darboğaza sürüklediğini de düşünmüş olabilirdi.

Oysa, **çözümsüzlük** ya da **seçeneksizlik,** bazan sakıncaların en büyüğüne dönüşebilir. Makarios o sırada bu **etkin güç**

konumunun kendisi için ne sakıncalar yaratabileceğini sezemezdi bile...

*
* *

Türkiye kamuoyunun ilgisi, 12 Şubat 1973'te yeniden **Adalet Partisi** içinde olup bitenlere yönelir. **1971 Rejimi'**nin erken dönemlerinden itibaren Adalet Partisi'nde Süleyman Demirel'i parti liderliğinden uzaklaştırmak isteyenler vardır. Kapitalist gelişim programını izlerken **Doğu'**dan önemli çapta kaynak sağlayan, buna karşın başka bazı çevrelerde **istenmeyen adam** görünümünü kazanan **Demirel,** ülkede gücünü artırmaktaydı. Demirel'in ağırlığı, kendisini sık sık eleştiren **Prof. Aydın Yalçın'**ı 12 Şubat'ta AP Merkez Haysiyet Divanı'na verdirmesiyle biraz daha belirginleşiyordu.

● 13 Şubat'ta İstanbul'da **«sabotaj** mı, **ihmal** mi?» tartışmaları arasında Darphane binasında yangın çıkacaktı.

● 15 Şubat'taysa, **1971 rejimi'**nin **devleti güçlendirme** kampanyasının en önemli araçları arasında sayılan **Devlet Güvenlik Mahkemeleri'**nin kurulması parlamentoda onaylanır.

● Ecevit, 17 Şubat'ta, **«sıkıyönetimsiz seçim»** ister.

*
* *

Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunu, 1973 Şubat'ının o günlerinde Türkiye kamuoyunun önüne yoğun biçimlerde gelmeye başlayacaktır. AP lideri **Demirel** bir süreden beri ilgiyi zaten o soruna çekiyor ve devlet başkanlığının bir **«cülûs»** değil, **«seçim»** sonucu belirleneceğini vurguluyordu. Demirel **oldu bitti**

biçimindeki bir **«tepeden inme»**ye —ortada açık bir gelişim yokken— **karşı** çıkma gereğini duyuyordu.

Demirel'in **kaygı duyduğu** etkenin **ne olduğu** Genelkurmay Başkanı Orgeneral Gürler'le öteki komutanların, parti lider ve yöneticilerini Şubat ortalarında Hava Kuvvetleri Komutanı **Muhsin Batur**'un evinde bir gece gizli bir toplantıya çağırmaları üstüne açıklık kazanacaktır. Komutanlarla görüşmeye, yalnız **AP** lideri **Demirel** katılmamıştı. **Ecevit** ertesi günü **Demirel**'le konuşmak istediğinde, **Demirel** ona da **«hayır»** yanıtını veriyordu. Demirel, **«devlet başkanlığı seçiminin yasama organına ait olduğunu»** savunarak o konuda kimsenin **ön görüşme yapma** hakkına bile sahip bulunmadığını söylemekteydi.

Olay birkaç gün içinde kamuoyuna yansıyınca, komutanlar da 21 Şubat'ta yayınladıkları bir bildiriyle **Demirel**'in kendileriyle konuşmaktan kaçındığını doğrulayacak ve «kışkırtıcı hareketlerin bitmesini» isteyeceklerdir. Demirel bu uyarıya, «Komuta heyetiyle tartışmaya girmem» yanıtını vermekle yetinir.

26 Şubat'taysa, **Askeri Yargıtay**'ın **beraat** kararı vermesi üstüne **Prof. Soysal**'ın salıverildiği görülmekteydi.

27 Şubat'ta yine ilginç bir dış olay kamuoyunu şaşırtacaktı. **Esrar kaçakçılığı** savıyla Fransa'da yakalanan ve yargılanan **MHP'**li senatör **Kudret Bayhan,** o gün Fransa'da 15 yıla mahkûm oluyordu.

Aslında gelişmeler içte de, dışta da **«üstenci»**, **«sağ»** ve **«radikal»** kesimlerin gittikçe aleyhine dönmeye başlamaktaydılar.

*
* *

Çankaya'ya hangi güçlerin yerleşeceğine ilişkin tartışma, 28 Şubat 1973'te bir dönemeci alır. Devlet Başkanı **Sunay,** parti liderlerini Çankaya'ya çağırarak kendileriyle görüşür ve bu sırada **Gürler**'in de **başkan adayı** olarak adının geçtiği anlaşılır. Ne var ki, CHP Genel Başkanı **Ecevit** aynı gün yine komutanlarla görüşecek ve «komutanların cumhurbaşkanlığı için **hiçbir** isteklerinin bulunmadığını» ileri sürecekti.

Bu arada, görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını bekleyen **Sunay**'la yeni başkan seçilmek istendiği bildirilen **Gürler**'in yanı sıra, **ataerkil baba** İnönü'nün adı da duyulur. Sunay Çankaya'da liderlerle görüşürken, **İnönü** de Birleşik Amerika'nın haber ajansı Associated Press'e bir demeç vermiş, cumhurbaşkanlığıyla ilgili soruları yanıtlamıştı. İnönü'nün belirttiğine göre, kendisi cumhurbaşkanlığı konusunda **«özel bir hırs»** içinde değildi. İnönü'nün söylemediği, aynı **hırs**'ın başkalarında olup olmadığıdır.

Yasama organı Şubat sona ererken, 1973 Bütçesi'ni de 121 kırmızı oya karşılık, 244 oyla onaylıyor ve gündemin en çetin maddesi üstündeki savaşıma hazır duruma geliyordu.

II

GENEL KURMAY BAŞKANI GÜRLER, ÇANKAYA YOLUNDA YALNIZ KALIYOR

1973 Mart'ı, Genelkurmay Başkanı **Gürler**'in, bütün birikimiyle birlikte, **Çankaya**'ya gerçekten yerleşmek istediğinin anlaşılmasıyla açılır.

Merkez, resmen **devlet başkanlığı**'nı istiyordu.

Liberal/kapitalist programın siyasal partisi **AP** ve lideri **Demirel,** bu isteği kesinlikle görmezden gelmekteydi. **12 Mart**'la **düşürülmüş başbakan** olmaktan çıkma özlemindeki Demirel, Çankaya'yı kendisini alteden bir insana bırakma yanlısı değildi.

Ortanın solu'ndaki **CHP** açısından da, tüm **1971 Rejimi** boyunca çelişkisini sürdürdüğü bir güçle bütünleşmek olanaksızdı.

Buna karşılık, **merkez**'ci güçlerle geniş bağları bulunan **Feyzioğlu**'nun **Güven Partisi**'yle **Satır**'ın **Cumhuriyetçi Partisi,** 2 Mart 1973'te birleşme kararı alıyordu. Adını **Cumhuriyetçi Güven Partisi**'ne döndüren birleşik partinin liderliğini **Prof. Feyzioğlu** üstlenmekteydi.

Orgeneral Gürler, 5 Mart 1973'te, Genelkurmay Başkanlığı görevinden çekilir. Melen kabinesinin Savunma Bakanı Mehmet İzmen, aynı gün, **kontenjan senatörlüğü** görevinden ayrılır. Gürler, ertesi gün, boşalan kontenjan senatörlüğüne atanmıştır. 7 Mart'ta üniformasını henüz üstünden çıkaran Orgeneral Gürler, Senato'da and içerek, **parlamento üyesi** statüsünü kazanıyordu.

Oysa, Gürler'in daha **kontenjan senatörü** atandığı anda, gelecek açısından ilginç bir kaç gelişme sahneye çıkmıştı:

● Geleneğe uyularak Kara Kuvvetleri Komutanı **Orgeneral Semih Sancar,** yeni **Genelkurmay Başkanı** atanmış bulunmaktaydı. Kara Kuvvetleri Komutanlarının Genelkurmay Baş-

kanı atanması, gerçekten de, **Silahlı Kuvvetler**'in eski bir geleneğidir.

Oysa, bu konuda da değişik düşünenler vardı.

12 Mart Muhtırası'nı imzalayanlardan **Hava Kuvvetleri Komutanı** Orgeneral **Muhsin Batur**'a göre, gelenek artık kırılmalı ve öteki kuvvet komutanlarına da kıdem durumlarına göre, **Genelkurmay başkanlığı**'na giden yol açılmalıydı. Böyle bir uygulamanın doğal sonucu, **Batur**'un kıdem durumu dolayısıyle Genelkurmay başkanlığına getirilmesi olacaktı. **Batur, Gürler'in** Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye çıkarılmasının beklendiği bir anda ağırlığını koyup 12 Mart'ın Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın erken emekliye ayrılmasını ve Gürler'in yükselmesini sağlayan askeri liderlerin de en önde geleniydi.

Ne var ki, sıra **Batur**'un başkanlığına gelince, **Gürler** onu yalnız bırakmış ya da bırakmaktan başka bir çözüm göremeyerek aralarındaki kutsal ittifakı koparmıştı.

● Gürler'in kontenjan senatörlüğü duyulur duyulmaz, ilk açıklama yine AP lideri **Demirel**'den duyulacaktır. **Demirel**, «Cumhurbaşkanlığına **tayin** değil, **seçim yapılacaktır»** demekteydi.

● **Ecevit** de, açık konuşarak, **«zorlama,** rejim için zararlıdır» sözüyle, ne yönde bir tavır alacağını belli eder.

Uluslararası ajansların, Bangladeş'teki seçim çekişmeleri sırasında 55 politikacının öldürüldüğünü açıkladıkları bir anda, **Demirel** ve **Ecevit** birbirlerine çok yakın bir çizgide ilk kez buluşmaktaydılar. Türkiye önemli bir dönemece yaklaşmaktaydı.

Belki, **1971 Rejimi'ni aşma** baskılarının yarattığı yeni bir uluslararası diyalektiğin de etkisiyle, iki siyasal güç, ortak bir çizgide buluşmaktan başka seçenekleri kalmadığını görmekteydiler.

Sivil politik arenanın en önde gelen güçlerine göre, bir **oldubitti'**yle **1971 Rejimi'**ni devlet başkanlığı göreviyle bütünleştirmek, toplumun gereksindiği tüm **sivil toplum** oluşturma çabalarıyla derinden çelişecekti. Seçim, **baskı** ya da **zor'**la değil, **gönüllü bir katılım'**la gerçekleştirilmeliydi.

O zaman, **Gürler'**in, gönüllü bir **katılım** yoluyla başkan olup olamayacağı tartışılacaktır.

Cumhurbaşkanlığı konusunda parti gruplarından **bağlayıcı** bir karar çıkarmak olanaksızdır ama **parti disiplini** içinde, alınan genel politik çizgiyle ters düşen bir destek elde edilmesi de herhalde beklenmemelidir.

Ok giderek yaydan çıkmış ve tüm **bonapartist** kesimlerle daha **sivil** bir **demokratik** çizgiyi simgeleyen politik çevreler arasındaki **güç sınaması,** önlenmez noktaya yaklaşmıştı.

Gerilim, cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapılacağı 13 Mart 1973 yaklaşırken en üst düzeyine ulaşır.

Gürler, 8 Mart günü, neyin kavgasını verdiğini kamuoyu önünde dile getirir ve **«istenirse»,** devlet başkanlığına adaylığını koyacağını söyler. İlginç bir rastlantıyla aynı gün **Kıbrıs'**ta da ters yönde bir başka gelişim olur. Tek aday olarak Kıbrıs devlet başkanlığına gelen **Makarios'**u, Ortodoks kilisesinin karar verici örgütü Sen Sinod Meclisi o gün tüm dinsel görevlerinden uzaklaştırır. Rum ideolojisinin geleneksel dinsel kuru-

mu, Kıbrıs halk çoğunluğunun büyük desteğine sahip bulunan Makarios'u böylece açıkça karşısına alıyordu.

Tarih'in bu tür çelişkilerden neleri üretebileceğini sezemeyenler, o anda, duruma yine ancak dudak büküp geçebilirlerdi. Oysa Türkiye'de yavaş yavaş başka gelişmelerin örgüsü dokunuyor; Kıbrıs'taysa yepyeni çelişkilerin tohumları ekiliyordu.

Sıkıyönetim komutanlıklarının 10 Mart'ta cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyecek her türlü yayını yasaklamaları, Türkiye'deki iç gerilimi biraz daha yoğunlaştırır.

Beklemek ve 13 Mart günü başkent Ankara'da sahnelenecek karşılıklı güç çekişmelerini izlemek gerekliydi.

*
* *

Seçim sahnesi, gerçekten, inanılmaz ölçüde gerilimlidir.

Anayasal açıdan hiçbir politik partinin devlet başkanlığı adaylığı konusunda **bağlayıcı** bir karar almaya hakkı yoktu ama gerekli kararlar özel yöntemlerle belirlenmişti. **Gürler**'i Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ancak bir **trajedi** bekliyordu:

T.B.M.M.'nin 13 Mart 1973'teki oturumunda bağımsız bir milletvekiliyle kontenjan senatörlüğünden Melen hükümetinin Milli Eğitim Bakanlığı'na gelen bir profesör, **Gürler**'i **Cumhurbaşkanı adayı** gösterir. Ancak **Gürler,** umduğu gibi ortadaki **«tek aday»** değildir. **AP**'nin de bir adayı vardır ve o da eski bir kuvvet komutanıdır: Senato Başkanı **Tekin Arıburun**...

Bu davranışa **DP**'liler de, kendi genel başkanları Ferruh Bozbeyli'yi aday göstererek katılırlar.

Ya, «orta sol» **CHP** ne yapmaktaydı?

CHP'de seçim sabahı **Ecevit** ortak grupu topluyor ve bambaşka yönde bir karar almayı öneriyordu:

«Yaratılan koşullar» altında parlamentodaki seçime **CHP** ilk gün **hiç katılmayacak**'tı.

CHP aday göstermek bir yana, parlamentoyu boş bırakmayı yeğliyordu. Ecevit'in isteği, ortak grupta **tek oy** farkıyla onaylanabilmişti. Ecevit ve yakınları, karar üstüne 13 Mart 1973'te TBMM'nin oturumuna girmezler. Buna karşılık Ecevit'in İnönü önünde liderliğe yükselmesi uğruna tarihsel lidere karşı adım adım savaş veren CHP Genel Sekreteri **Dr. Kâmil Kırıkoğlu,** arkadaşlarıyla birlikte parlamento salonuna girer ve oy kullanır.

Ortaya çıkan sonuç, **Gürler**'in kendisi kadar, dayanmakta olduğu tüm kesimler açısından da bir şok yaratır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Mart 1973 oturumunda **Gürler** ancak **175 oy** sağlarken, **Arıburnu**'nun oy sayısı **282'**ye ulaşıyordu. AP'liler böylece Demirel'in önderliğine bağlılıklarını kanıtlıyorlardı. Bozbeyli de, DP'lilerin 45 oyunu olduğu gibi toplayabilmişti.

Anayasa'ya göre, **devlet başkanı** seçilebilmek için ilk iki turda **TBMM**'nin **üçte iki** çoğunluğunun oyunu almak, başka bir deyişle, **318 oy** sağlamak gerekiyordu. Oylar daha sonraki turlarda da değişmiyor ve oturum sonunda bir başka güne erteleniyordu.

Gürler, artık parlamento sıralarında gittikçe yalnızlaşacak olan bir **trajedi kahramanı**'ndan farksızdır.

*
* *

Ne olmuştu da, başlıca sivil politik kesimler, çok «güçlü» sanılan Genelkurmay Başkanı'nı böylesine yalnız bırakabilmişlerdir?

Kuşkusuz bu çözülüş ne salt birkaç yetenekli kişinin, ne de basit bazı rastlantıların ürünüdür. 1971 Rejimi'nin kaçınılmaz çöküşünü anlatan o olayın gerisinde, değişmekte olan bir uluslararası konjonktürün eşliğinde, geniş bir iç ve dış ilişkiler ağı altında uygulanmış geniş bir stratejinin izleri vardır:

1. Uluslararası ortam **yumuşama**'yı öne çıkaracak ilişkilere yönelirken, **Türkiye**'de **baskı**'ya dayalı bir rejimi sürdürmek olanaksızlaşmıştı. Batı Avrupa ağırlığını zaten bir **çoğulcu demokrasi** yönünde koymuş bulunmaktaydı. **Bonapartizm,** kendisine **yaşam** verecek damarların kurumaya aday bulunduğu bir ortamda kolay sürdürülemezdi.

2. Türkiye'nin iç sosyal ilişkileri de varolan darboğazları aşma dönemindeydiler. Toplumcu aydınlardan kentlerin genç emekçi sınıflarına ve kırların en yoksul insanlarına kadar büyük çoğunluğun özlemi, **demokratik** hak ve özgürlüklerin ete ve kana bürünebildiği bir yarına kavuşmaktı. Baskı, terör, işkence ve benzeri yollar, yığınlardaki **değişim** özlemini günden güne körüklemekten başka sonuç yaratmıyorlardı ve yaratamazlardı da...

3. **Sistem,** başkanlık sorununda **sivil** politik güçlerin yan yana gelmesini sağlarken, karşı kesim içinde de kendisine ö-

nemli dayanak noktaları aramış ve bulmuştu. Genelkurmay Başkanlığı yolu açılmadığı için **«darıltılan»** Hava Kuvvetleri Komutanı **Batur,** Gürler'in seçilmesini istemeyenlerin bu kez ancak «doğal bir müttefiki» olabilirdi. Gerçekten de, Gürler seçilmediği takdirde ne olabileceğini soruşturanlara, 13 Mart'a birkaç gün kala Batur «hiç bir şey olmaz» yanıtını vermişti. Gürler'i çöktüren ağın başka bir doğal müttefikiyse, o anda **Çankaya**'da oturuyordu. Bu ikinci destek, yedi yıllık görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını dileyen **Sunay**'dan başkası değildi. **Sunay** da, seçime 24 saat kala, bildirisini gerekli bütün çevrelere iletmiş bulunuyordu:

Gürler seçilmezse, anayasa değişiklikleri yapılmak koşuluyla **Sunay** da **Çankaya'da kalmaya** hazırdı ve başkanlığın uzatılmasında söz verilirse gereken tüm güvenceleri sağlayabilirdi.

İç ve dış alanlarda sağlanan çeşitli **güvenceler** çerçevesinde, TBMM dinleyici localarını dolduran komutanlar ve generallerin gözleri önünde **Gürler**'in **desteksiz** kalması bir sürpriz sayılamazdı. **Batur,** o sahneyi görmek üzere parlamentoya gelmeye bile gerek görmemişti.

Yeni Genelkurmay Başkanı **Sancar** ve öteki komutanlar, o gece Çankaya'da **Sunay**'la baş başa buluşacak ve bir durum değerlendirmesi yapacaklardır. Varacakları sonucu anlamak zor olmamalıdır:

«Gürler» dönemi - turlar daha birkaç gün sürse de - pratikte kapanmıştır.

Sıra, **Sunay**'dadır.

***

İnönü, işte bu ortamda 16 Mart 1973'te Meclis'te fenalık geçirecekti. Bu, belki bir dönemin kapanmakta oluşunu sezmenin de getirdiği amansız bir rahatsızlıktı.

AP lideri **Demirel** rahattı.

CHP lideri Ecevit'teyse belirli bir sinirlilik vardı. **Dr. Kırıkoğlu** Meclis'te hâlâ oturumlara katılıyordu. Oysa, Gürler'le ilgili sayfa bir an önce kapatılmalı ve öteki aşamaya, Sunay'a ilişkin bölüme geçilmeliydi.

III

SUNAY'IN SERENCAMI, KIRIKOĞLU'NUN SONU, KORUTÜRK'ÜN YÜKSELİŞİ

Gürler sonrası'na ilişkin formül, Ankara'da kısa bir süre içinde oluşturulmuş ve gündeme getirilmiştir. Anayasa'da yapılacak değişiklikle, Başkan **Sunay**'ın **iki yıl** daha Çankaya'da kalması sağlanacaktı. Bu konuda başlıca devlet kurumlarının de onayı alınınca, Gürler'in **biçimsel başkan adaylığı da sona** erer. **Gürler**'le birlikte, **AP**'nin biçimsel nedenlerle aday gösterdiği **Arıburun** da, «oylar kilitlendiği» için 20 Mart günü adaylıktan çekiliyordu.

Sunay mutludur ve işlerin yararına çözümlendiğini düşünmektedir.

Gürler'in ardından yolun kendisine de kapalı olacağını anlayabilmesi için **Sunay**'ın da 22 Mart 1973'te Meclis'te olup bitecekleri görmesi gerkecektir. 22 Mart'ta Sunay'la ilgili ana-

yasa değişikliğinin maddelerine geçilirken, Meclis'te umulmadık bir sürpriz olur ve anayasa değişikliği, bir **AP**'linin **«yanlışlıkla kullanıldığı»** öne sürülen **tek bir oy** farkı yüzünden reddedilir.

Meclis'te yeteri oyu sağlayamayan anayasa değişikliği önerisi, **İnönü**'nün tüm hışmıyla **Sunay formülü**'ne karşı çıktığı **Senato**'daysa, gereken desteği zaten hiç sağlayamayacaktır.

Gürler'i de, **Sunay**'ı da seçmeyenler bakımından, tutulacak yol oldukça açıklık kazanmaktaydı:

Siyasal partiler, büyük olasılıkla, **Çankaya**'da bu kez bir **sivil**'i görmek isteyecek ve o yönde bir deneye girişebileceklerdi.

***

Partilerde, bu arada önemli bir **yaprak dökümü** gerçekleştirilir. **CHP** ve **AP** özellikle devlet başkanlığı oylamalarında değişik tutum alan parlamento üyelerinin durumunu birer birer gözden geçiriyorlardı. 25 Mart 1973'te AP'den altı, CHP'den de üç kişinin onur kurullarına verildiği açıklanır. Bu açıklamalardan bir gün önce de, CHP'nin Senato Grup başkanvekili Bekata görevinden ayrılmış bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanı **Sancar**, aynı günlerde, sessiz biçimde **Birleşik Amerika**'ya gider.

Partilerin Çankaya için ne önereceği, 26 Mart'ta belli olacaktır. **AP, CHP** ve **CGP** liderleri, Anayasa Mahkemesi Başkanı **Muhittin Taylan**'ın devlet başkanı seçilmesi konusunda anlaşmışlardı. Geriye bir tek iş kalıyordu:

Gürler'e yaptığı gibi, **Taylan**'ı da, istifa ettirilecek bir kontenjan senatörünün yerine **Sunay**'ın **Senato**'ya ataması... Sivil Taylan böylece **parlamento**'ya katılmış ve **başkan adayı** gösterilebilme hakkını elde etmiş olacaktı.

Sunay, kendisine yapılan işlemin bağışlanmadığını anlatan bir hoşnutsuzlukla, **Taylan**'ı **kontenjan**'dan **senatör** atamayı **reddeder.**

Bir zamanların genelkurmay başkanı Sunay, **DP**'nin 1950'de **Bayar**'ı cumhurbaşkanı seçmesinden beri Türkiye'de bir **sivil**'in yeniden **devlet başkanı** olabilmesine giden yolu böylece açılmadan kapatmış bulunuyordu.

Seçilişinden tam yedi yıl sonra **Sunay,** 28 Mart 1973'te Çankaya'yı terkeder. Ertesi gün Senato'da and içip eski devlet başkanlarına tanınan **doğal senatörlük** hakkını kazanır.

Boş duran **Çankaya** konusunda ne yapılacaktır?

Ecevit, CHP'nin devlet başkanlığı için Taylan'da direndiğini söyler. Ne var ki, bu konuda özellikle güçlü bazı devlet aygıtları içinde esen son havayı yakından görmüş bulunan **Feyzioğlu** ve **Bozbeyli,** adayın **«Meclis içinden gösterilmesi»** gerektiği tezinde birleşirler. Meclis içindeyse ne bir AP'liye CHP'nin, ne de bir CHP'liye AP'nin devlet başkanlığı için oy vermesi olasıdır. İkinci düzeydeki partilerin, öteki büyük partilerin onayını sağlayabilmesiyse tümüyle olanak dışıdır. Bu koşullarda geride **Meclis içi** aday olarak kalanlar, öncelikle yine

kontenjan'dan **atanmış** bulunanlardı. Ancak bunlar olağanüstü koşullarda değil, yıllar önce atanan kişilerdir.

AP'liler gelişmelerin yönünü görmüş olacaklardır ki, çözüm yolu olarak derhal **erken seçim'**i önerirler. Adalet Partisi sorunu yığınlardan yeni bir destekle gelecek politik güçlerin oluşturacağı değişik nitelikteki bir Meclis'in eline bırakmaya çalışırken, Genelkurmay Başkanı Sancar'ın Birleşik Amerika'ya yaptığı geziden 30 Mart 1973'te döndüğü izlenir.

Bütün bu siyasal trafik arasında, Prof. **Soysal** da, bir gün önce, eski kararında direnen Ankara Sıkıyönetim mahkemesince dördüncü kez hapse mahkûm edilmişti.

Sunay, komutanlarla birlikte, 31 Mart'ta birdenbire İstanbul'a gelir. Niteliği açıklanmayan bazı temaslarda bulunur.

1973 Nisan'ı başlarken, devlet başkanlığı sorunu hâlâ boşlukta görünmekte ve yaşlı **İnönü**, «olmaz böyle şey...» diye söylenmektedir.

CHP'deyse, bir iç tedirginlik yoğunlaşmaktadır.

Bulutların üstünde dolaştığı kişi, CHP Genel Sekreteri **Dr. Kâmil Kırıkoğlu**'dur. O, belki de, **Sunay**'ın yeniden sahneye çıkmasından başka sonuç vermeyeceğini düşündüğü bir gelişime karşı, Meclis'te farklı bir çizgi izlemiştir. Bunun sonucu olarak da, lider **Ecevit** ve **mülkiye cuntası** adı verilen grupla **Kırıkoğlu**'nun **ters düştüğü** kulislerde ısrarla yayılmaktadır.

Kırıkoğlu, 1 Nisan 1973'te Ecevit'le aralarında hiç bir uzlaşmazlık olmadığını yineler.

Oysa, **Ecevit,** partinin **ikinci adam'ı** hakkında herhalde farklı şeyler düşünmektedir.

Ecevit'in kendisini istemediği, 4 Nisan 1973'te toplanan CHP yönetim kurulları toplantısında Dr. Kırıkoğlu ve arkadaşlarının Merkez Yürütme Kurulu olarak topluca istifalarını vermeleriyle belli olur. Kırıkoğlu, öyle anlaşılıyordu ki, CHP'nin Batı'cı **orta sol** kanatları açısından, gereğinden daha ileride görülmüştü.

CHP'de Genel Sekreterlik görevini, Ecevit'in yanında uzun süre sessiz bir uygulayıcı görünümünü taşıyacak olan **Orhan Eyüboğlu** alacaktı.

Ecevit içinse, o andan itibaren yanında hiç bir **karşı denge**'nin varolamayacağı bir dönem açılmaktaydı.

***

Çankaya konusunda beklenen adım kısa süre sonra ve hızla atılır.

Demirel, Ecevit ve **Feyzioğlu** biraraya gelerek, **Çankaya'**nın yeni konuğunun **kontenjan senatörü,** emekli Oramiral **Fahri Korutürk** olması konusunda anlaştıklarını açıklarlar.

Bu, **sivil** ve **üniformalı** kesimler arasında varılan yeni bir **«uzlaşım»** demekti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 6 Nisan 1973'te toplanacak ve 365 oyla **Korutürk**'ü devlet başkanı seçecektir.

İstanbul'dan birkaç saat önce gelerek, seçilmesinden bir saat sonra göreve başlayan **Korutürk,** Çankaya'da «sade bir yurttaş» olarak kalacağını söylüyordu.

1973'ün cumhurbaşkanlığı seçiminde on beşinci turu oluşturan son oylamada **Gürler**'e verilen 87, **Bozbeyli**'ye atılan 87 ve **Tekin Arıburun** için kullanılan 17 oy, bu büyük çekişmenin son ayrıntılarını oluşturmaktaydı.

1971 Rejimi'ni yaratan **gizilgüç** bir bakıma oluşumun gerisinde kalmış bulunuyordu.

O güç bunu anlamak istemese ve yerini hâlâ bırakmamak amacıyla baskı ve direnişini sürdürmeye kalkışsa bile yolun sonu ufukta görünmüştür.

Ecevit, olayı, demokrasi için «esenlik yolunun açılması» sözleriyle sevinçle karşılayacaktı. **Demirel**'se hızla bir **AP-CGP hükümet protokolu** oluşturarak, **1971 Rejimi** sonrasının **«parlamentoya dayalı»** ilk hükümetinin kurulmasında başı çekecekti.

Parlamento da, **sivil partiler** de gölgeden çıkıyorlar; önemli değişim rüzgârlarının eseceği bir yeni Türkiye için verilecek **iktidar** kavgalarına daha bir güvenle adımlarını atmaya hazırlanıyorlardı.

IV

«SAĞ'A KAYIŞ» KARŞISINDA, YENİ BİR SİVİL YAPI ARAYAN DÜZEN

Türkiye'nin 1970'li yıllar başlarındaki iç ve dış **ikilemler**'i, 1973 ilkbaharının devlet başkanlığı savaşımıyla, bir yerde noktalanmaktaydı.

Kanlı olaylar, baskınlar, aramalar, tutuklamalar, kitap toplamalar, yargılamalar, idamlar ve olağanüstü uygulamalar dönemi, belki, yüzeydeki **anarşi'**ye son vermiş ama **yapının altındaki gerçek sorunlar**'ı oldukları yerde bırakmıştı.

Oysa, bütün bu bunalım süreci topluma köklü bir **sıçrama** sağlamak gerekçesiyle yaşanmıştı.

Belirli tezler çatışmış ve **1971 Rejimi,** bu tezlerin gerisindeki uluslararası diyalektiğin de etkisiyle, sorunları dönüp dolaşıp yine aynı noktaya getirmişti:

● **Merkezci** küçük burjuvaziye bakılırsa, **tarım toplumu**'ndan **sanayi toplumu'**na **geçiş** aşamasının derin bunalımlarını yaşayan Türkiye'ye, çözümler ancak **üsttenci** bir **orta sınıf radikal iktidarı**'yla getirilebilirdi. Halk yığınlarının, siyasal örgütleniş yoluyla demokratik süreçler içinde gerçekleştiremediği işleri başarabilmenin **en kolay** yöntemi, **partilerüstü'cü** formüllerde yatıyordu. Bir takım **teknokrat** ve **bürokrat** kadrolar, **neler**'in en iyisinin, **nasıl** yapılabileceğini, birer birer **programlaştırır** ve sonra bunlar, tepeden gelen **zor**'la bütün düzene uygulanırlardı. **Reformlar,** bu yöntemle kapalı kapıları sonuna kadar açmaya yeterli **sihirli anahtarlar** gibiydiler. Yığın, bu **prog-**

ramlanmış yeniden düzenlemeler listesine ancak uymakla zorunlu sayılmaktaydı.

Bütün iş, bir takım uzmanlara ve hatta gerekiyorsa bilim adamlarına da danışılarak, **programlama** çabasını sağlıklı biçimde gerçekleştirmekten ibaretti. **Doğru** konulmuş bir **önlem,** ancak **doğru sonuç** verirdi.

● Sosyal yaşama, düzenlerin tarih yasaları açısından bakanlar, bu denli **düz** bir çözüm arayışını ancak **ütopya** olarak nitelerler. İster **reform,** ister **devrim,** isterse başka adlar takılsın, gerçekten **sıçrama** niteliğindeki her dönüşüm, onu başaracak güçteki tüm toplumsal kesimler arasında bir **ittifak oluşturabilme** olayıdır. Yasalar, boş kâğıtlara yazılmazlar. Onları yazacak güç, eğer gerçekten bir **yasa** ortaya konulacaksa, düzenin bağrındaki **ileri** dönük bütün kesimlerin ortak elidir. İktidar üstünde ortaklaşma, **organik politik bağlantılar**'la olur. Iktidara gelerek özlemleri gerçekleştirmek, sosyal güçleri **temsil** edecek çaptaki **etkin** ve **örgütlü** güçler arasındaki işbirliklerini gerektirir.

Kapitalizm'in önemli ölçüde geliştiği bir düzende, **politik** ve **örgütsel** gerçekliklerden uzak her türlü küçük burjuva ütopyasının sonu ya çözülüp yok olmak ya da aşama aşama sistem içinde erimektir. Gerekli aygıtları ve toplumsal araçları elinde tutan egemen sistem, üsttenci ve zayıf gücü tarihin dışına sürer. Kurulu düzene, en sonunda, kendi dengesini egemen kılar.

Bütün **1971 Rejimi** serüvenleri de, 13 Mart 1973'ün devlet başkanı seçimi deneyimi de, onu izleyen başka formül ve deneyler de şaşılmaması gereken sonuçlardır. Genelkurmay Baş-

kanlığını bırakıp Cumhurbaşkanı seçilme umuduyla kontenjan senatörü olan Orgeneral Gürler, sistem açısından, bu **radikal alternatif**'in son temsilcisi gibi görünüyordu. Bürokrasiyle ittifak çerçevesinde iktidar yollarını deneyen ikinci düzeydeki bazı küçük siyasal kuruluşlar dışında, iki büyük siyasal örgüt, toplumun çoğu **sivil** güçlerinin temsilcileri olarak, böyle bir alternatife kolaylıkla onay vermeyeceklerdi. **Adalet Partisi** kadar, demokratik hakların işlediği bir ortamda siyasal iktidar şansını denemek isteyen orta sol **CHP** de, bu nedenlerle **sivilleşme** eğiliminin yanında yer almıştır. Demokratik **seçenek** olabilmek, onlar açısından yalnız öyle bir ortamda olasıydı.

Özellikle siyasal partiler büyük yer değiştirmeler nedeniyle parlamentodaki sandalyelerinden fireler verdiklerinden, yeni bir **genel seçim**'e gereksinim duyan AP ve CHP'nin halk etkinliğine uzanan yolları açmak istemeleri, kendileri yönünden, doğal bir çözüm yolunu oluşturmaktaydı.

Toplumcu ve **sosyal demokrat** kanat açısından, yaşanan an, sivilleşme deneyleri sırasında Dr. Kırıkoğlu'nun belirtmeye çalıştığı gibi, aşırı ölçüde **sağa kaymış** bir siyasal ortamın sakıncalarından kaçınmanın da gerektiği bir dönemdi. **Sağa kayış,** bir yerden sonra **kapitalist** ekonominin **refah devleti** özlemini gerçekleştirmeye çalışan Adalet Partisi ve siyasal gücünü 1971 Rejimi'nin her aşamasında doğrulayan lideri **Demirel**'in de **istememesi gereken** bir şeydir. Sosyalist parti **TİP**'in ırkçılık gerekçesiyle kapatılması sonucunda, yasal **toplumcu siyasal** mücadeleden de bir süre yoksun bırakılan Türkiye'de, sol kesimlerin sözcüsü durumunda kalan **orta sol CHP'nin önündeki** olanak, toplumda etkili bir karşı sosyal gücü oluşturmaktı.

Sivilleşme yönünde başarılar kazanan tüm kesimler bakımından bu tür ortamlar, bir **dikkatli ilişkiler** dönemidir. Özellikle toplumun **sağ** güçlerine, **sol**'un bulunmadığı bir düzenin **demokratik** denilmeye hak kazanamayacağını göstermek, bu durumlarda ayrı bir **tarihsel önem** kazanır.

V

«YENİ» CHP'DE OLANLAR...

Toplumsal oluşumda büyük roller oynamış CHP düzeyindeki bir partinin, yapının altüst olduğu her dönemde yeni bunalımlar yaşaması doğaldır. Özellikle **1971 Rejimi**'nin **küçük burjuva radikalizmi**'yle **bonapartizm** arasında sert zikzaklar çizdiği iki uzun yıl süresince, **CHP**'de **iç iktidar** çekişmesi, rejimin yazgısına ilişkin bir sorun niteliğini kazanmıştı. Adalet Partisi'ne karşı oluşturulacak herhangi bir iktidar biçimi, en azından, toplumda önemli ağırlığı bulunan bir başka siyasal kuruluşun varlığına gerek duyacaktı. 27 Mayıs 1960 eylemiyle, o gelişimin maddi temellerini sağlayan CHP arasındaki görünmez ilişki, bu açıdan, unutulmaması gereken tarihsel bir etkendir.

1971 Rejimi, kendisine **destek** verme konusunda 1960'daki kadar **«bütün»** bir CHP bulamamıştır. Partinin özellikle bürokrasiye dayanan gelenekçi kanadının desteği, 1971 Rejimi'ni ayakta tutmak için zorunluydu. Oysa, 1970'ler Türkiye'sindeki hızlı **yapısal değişim, kentleşme, sanayileşme** ve **yeni sınıfların belirişi** gibi bir dizi olgu karşısında, **bürokrat** kökenli **küçük burjuva** kanat, CHP'de parti içi egemenliğini gittikçe yitirmek-

teydi. **Halkçılık** ve **sivil yönetim** ilkelerine dönük **orta sol** adına Ecevit'in, 12 Mart'tan birkaç gün sonra CHP Genel Sekreterliği'nden ayrılması, gelenekçi kanadı güçlendirmek bir yana, kamuoyu karşısında bu nedenlerle daha da kuşkulu duruma düşürmüştü.

Gelgit, 1973 ilkbaharında tersine dönmüş sayılabilirdi. Ecevit ve Kırıkoğlu ikilisinin **sivilleşme** açısından dirençli savaşımları karşısında, ataerkil baba **İnönü**'nün CHP'yi terketmesinden sonra, CHP'de **bürokrat** ve **gelenekçi** kanadın savaşı kesinlikle yitirdiği belli olmuştu. Yeni dönem, sivil kadrolar öncülüğündeki siyasal eylemlerin, kuracakları geniş **ittifaklar** çerçevesinde demokratik hakları alabildiğine kullanarak **iktidar** yollarını açmak isteyecekleri bir aşamaya yönelmek zorundaydı. Ecevit ve Kırıkoğlu grupları, 1972'nin en ağır koşullarında yürüttükleri savaş sonunda bunu gerçekleştirmekle, Türk toplumuna önemli bir **dönemeç**'i aldırmış oluyorlardı. Tarihsel **bürokrasi** bakımından siyasal arenada kalan **son sığınak,** tüm bu altüst oluş sürecinde partilerinden kopmuş bulunan boşluktaki bazı parlamenterlerin oluşturduğu küçük partilerdi. Bu partilerin ne ölçüde gerçek yığın temeline sahip olduklarıysa ilk genel seçimde ortaya çıkacaktı.

Bununla birlikte, CHP'nin yeni güçleri arasında da 1973 ilk baharında bazı **çatlama** belirtileri görülür. Çatlamalar, partinin bundan sonraki strateji ve taktiklerinin yanı sıra, **parti içi iktidar olma** tutkusunu besleyen grupların karşılıklı çatışmalarıyla da ilgilidir. 1971 Rejimi'nin Anayasa değişiklikleri sayesinde üniversite öğretim üyelerinin parti yetkili organlarında görev almaktan yoksun kılınması, CHP'deki iç iktidar çekişmesinde önemli bir etken olarak anılabilir. **Bilim,** yaşamın dı-

şında değil, tâ ortasında yer alması gereken bir olgudur. Sosyal pratiklerin en geniş etki alanı altında hareket eden partiler, her yeni olay ve gelişim karşısında, **bilim**'i de kendilerine rehber etmek ve **dünya görüşleri** çerçevesinde programlarında gereken yenilenmeleri yapmak zorundadırlar. Yoksa partiler de donup kalırlar. Bilimadamlarının partilerde yetkili organlara girmesini önleyen Anayasa değişikliği, özellikle CHP'de parti içi çekişmeleri daha da kızıştırmış bulunuyordu. Bu olay, **Prof. Dr. Turan Güneş, Besim Üstünel, Doç. Dr. Deniz Baykal** aralarında olmak üzere, CHP'de kendilerinden **Mülkiye Cuntası** diye sözü edilen çevreyle örgütü elde tutmaya çalışan **Kırıkoğlu Grubu** arasında en sonunda stratejik bir **iç iktidar** savaşıyla sonuçlanmıştı.

1971 Rejimi'nin olağanüstü koşullarında, Genel Başkan **İnönü**'ye rağmen **ortanın solu** savaşını yürüten **Dr. Kırıkoğlu'**nun, 1973 ilkbaharında parti organları dışındaki bazı çekirdeklerce «yüreksiz» ya da «bürokratik devrimci» gibi adlarla nitelenebilmesi, oluşum sürecinde yeni bir aşamayı anlatıyordu. Oysa, **parti,** kendi **bilimsel kadroları** kadar, **örgüt**'üne dayanan yöneticileri ve organlarıyla da ayrılmaz bir **bütün**'dür.

CHP yönetiminin ilk görevi, **iç iktidar** hesaplarını aşarak, partiye seçim eşiğinde kesinlikle gereksindiği **sosyal bütünlük** ve **dinamizm**'i yeniden kazandırmak olmalıydı.

Etkin bir **halk partisi**'nin seçmen yığınları, işçisi, köylüsü, dar gelirlisiyle, en geniş anlamda, **çalışan sınıflar**'dır.

Olağandışı dönem geride kalırken, ileri dönük bir politik gücün önemle üstünde durması gereken bir başka çevre, çalışan yığınlardan yana olabilecek tüm ara kesimlerdir.

Acı günler, acı dersler getirir ve belli ideolojik kalıpları bazan birdenbire kırabilir. Bu aşamada **halk yığınları** kadar, yürekleri onlara adayabilen her kesimden demokrat **aydınlar** da aynı politik eylemde elele verdirilebilmelidirler.

Özellikle umutları kırılmış **gençler'**i, ileri dönük tavır alabilen güvenilir **aydınlar'**ı demokratik haklar lehine **kazanmak,** bunalımlardan çıkış denemelerinde önemli bir görev niteliğini kazanır.

IV

SOĞUK SAVAŞ ŞİDDETİNDEN, YUMUŞAMA HOŞGÖRÜSÜNE DOĞRU...

Türkiye, **dünya** düzeyinde, **Cumhuriyet'**in ikinci yarı yüzyılına girerken ilginç bir noktadadır. 1945'lerle birlikte başlayan **iki partili** uygulamalar, son çözümde, bir **soğuk savaş** fonunun üstünde gerçekleştirilmişlerdi. **İç politika,** somutta, tüm **dışsal ortam'**la birlikte belirlenmişti. Politika, çokluk, **soğuk savaş'**ın yeniden üretildiği bir başka **şiddet** arenasıydı.

1970'ler ortalarının dünyasındaysa, **yumuşama,** egemen uluslararası dinamiğe dönüşecek ve **soğuk savaş'**la bütünleşmiş bir **şiddet** çoğu kez gereksiz olacaktı.

Bu değişim nasıl sağlanabilirdi?

Türkiye'de **şiddet'**in üretiminde belirli bir işlevi bulunan **merkez'**ci güçler karşısında, **çevresel** etkenlerin canlı bir **demokratik varlık** kazanması, **yumuşama'**ya **geçiş'**in de **zorunlu** koşulu gibidir.

Bunu, ancak **geleneksel iktidar** alışkanlıklarının ötesindeki güçler yaratabilirlerdi.

Çağdaşlaşma, yenileşme, ilerleme, demokratikleşme gibi tarihsel doğrultular, Türkiye'nin iç yapısındaki **gizli baskı** ve **terör'**ü etkisiz kılabilmenin biricik araçları olabilirler. Belki de bu nedenlerle, uluslararası diyalektik, yeni ortamda çoğu **merkez'**ci, **bürokratik güç'**ün bir kıyıda bırakılmasını isteyecek ve o yöndeki değişimleri destekleyecekti.

Çankaya'da **Korutürk'**ün alması gereken gerçek işlev, **çoğulcu Türkiye'**ye geçişin **demokratik** ve **sivil** çözümlerini üstlenmek görevinde düğümlenmekteydi.

Korutürk, demokratik ortamını koruyarak sorunlarını aşma özlemindeki toplumda, **Batı** kadar, **Doğu** açısından da özel yeri bulunan bir Cumhurbaşkanıydı. Oramiral Korutürk, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye ayrıldıktan sonra, **27 Mayıs** sonrasının ilk **Moskova Büyükelçisi** olmuştu. Lenin'in **barış içinde yanyana yaşama** ilkesini yeni bir yorumla dünya sahnesine getirmeye çalışan Sovyet önderi **Kruşçev'**i, Türkiye Büyükelçisi olarak Korutürk oldukça yakından tanımıştı. 1945' ler sonrasında iki toplumu birbirinden ayıran tarihsel anlaşmazlıklar, Korutürk'ün deyişiyle, «her türlü **sabır** ve **sebat'**ı göstermiş» bulunan **Kruşçev'**in çabalarının da katkısıyla ilk kez 1960'larda yok edilebilmişlerdi (1).

Türkiye, İnönü'nün, **ABD** kadar **SSCB** önünde de **düşmanlık güdülmeksizin,** daha özgür ve demokratik bir kişilik kazanılması gerektiğini söylediği aşamalara giderek yaklaşmaktaydı.

---

(1) Fahri Korutürk «Anıların Düşündürdükleri», **Milliyet, 6.II.1970, s. 2**

Uluslararası ortam, büyük olasılıkla, Ankara'dan şunları bekliyordu:

● **1971 Rejimi'**nin ağır mirası, **sağduyu, hoşgörü** ve ileriye dönük **uzlaşımlar'**la geride bırakılmalı; **demokratikleşme** gürbüz bir yapı kazanmalıydı.

● Bir **genel seçim'**le, toplumda yeni bir sosyo/politik dengeye ulaşılmalı; **sivilleşme** ve **genel af gerçekleştirilmeli;** birikmiş toplumsal ve ekonomik sorunlara, uluslararası gerçekliklere **açık** yaklaşımlarla yepyeni çözümler bulunmalıydı.

● **İktidar,** tarihsel özlemlerle bütünleşen bir sosyal güçler yelpazesine açılabilmeliydi.

Bunlar, İkinci Cumhuriyet'in XX. yüzyıl son çeyreği eşiğindeki tarihsel seçenekleriydiler.

Korutürk'ün devlet başkanı seçilmesinin ertesi günü, **CGP'**li **Ferit Melen'**in başbakanlığındaki **1971 Rejimi'**nin üçüncü hükümeti 7 Nisan 1973'te istifa'sını verir.

«Partilerüstü»cülük artık yazıtını, kendi elleriyle kazıyordu.

Sosyal kökenleri belirsiz, toplumsal güçlerden kopuk bazı kesimlerin, değer ve yararına salt kendilerinin inandıkları yöntemlerle bütün bir sosyal düzeni yönetmeye çalışmaları dönemi bitmekteydi.

Sivil toplum doğrultusundaki güçler, şimdi, yeni bir dünya uğruna, daha aydınlık sosyo/politik koşullara ulaşma savaşımını vereceklerdi.

3

TALÛ'NUN GEÇİŞ HÜKÜMETİ, KAPİTALİZMİN YENİ GÜNDEMİ VE 1971 REJİMİ'NİN BİLANÇOSU

I

BAŞBAKAN TALÛ, TÜRKİYE'NİN SOSYO/POLİTİK DURUMU VE AP'YLE CHP

NAİM TALÛ, 1971 Rejimi'nin olağanüstülüklerinin gittikçe çökmeye başladığı bir ortamda Türkiye'nin **geçiş dönemi başbakanı** olarak atanır.

Başkan Korutürk'ün 12 Nisan 1973'te göreve getirdiği kontenjan senatörü, bağımsız Naim Talû, **1971 Rejimi**'nin başladığı günlerden çok farklı bir toplum devralmaktaydı.

12 Mart öncesinde özellikle bir kaç büyük kenti olağanüstü saran silahlı çatışmalar, adam kaçırmalar, boykot ya da işgaller çoktan ortadan kaldırılmış; toplum, yeni bir bilinç ve çok daha ileri dönük çözümler aradığı bambaşka bir aşamaya gelmişti.

Gündemin en somut sorunu, Türkiye'ye, ulaştığı yeni **sosyo/politik düzey**'e uygun bir **politik temsil** ortamının sağlanma-

sıdır Yapısı derin sarsıntılara uğrayan toplumlarda, bütün **üst yapı** ilişkileri de dalgalanır. Eski toplumsal ve siyasal bağlantılar yürümez olur. Yeni güçlenen sosyal sınıflar kendi yararlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırlarken; geleneksel çıkarların eski temsilcileri de alışılmış bağlantılarından uzaklaşarak bambaşka yerlere yığılırlar.

1969 genel seçiminin oluşturduğu **Millet Meclisi,** kendi içinden **üç parti**'yi doğurmuştu:

● AP'den kopan **gelenekçi milliyetçiler,** Anadolu'nun **taşra burjuvazisi**'nin sözcülüğünü almak umuduyla **Demokratik Parti**'yi kurmuşlardı.

● Tarihsel **merkez**'ci bürokrasinin CHP'deki ideolojik kanadını oluşturan belirli güçler, **Cumhuriyetçi Parti**'yi kurup sonunda Feyzioğlu'nun **Güven Partisi**'yle bütünleşmişlerdi.

● **İslâm**'ın bir çevre gücünü simgeleyen **Prof. Erbakan**'ın **Milli Nizam Partisi** de aynı ortamda Meclis içinde doğmuş ve kapatılmıştı. Ne var ki, **1971 Rejimi**'nin bunalımlı ortamını tedavi olmak gerekçesiyle **İsviçre**'de geçiren **Prof. Erbakan,** doğal koşullarda Türkiye'ye döndüğü zaman, başına geçeceği örgütü de hazır olarak bulacaktı. Bu yeni örgüt, MNP'nin doğal uzantısını oluşturan **Milli Selâmet Partisi**'dir. **MSP** sosyal etkileşim zinciri içinde Anadolu'nun belli yörelerindeki İslâmcı kesimlerle sermaye çevrelerini özgürce örgütleyecek ve sistem içinde bir başka vurucu güç'e dönüşecekti.

Türkeş'in radikal milliyetçi **MHP**'si de yine bu ortamda ilk ürünlerini derleme savaşındadır.

Yasal alanda örgütsüz kalan **güç,** kapatılan **TİP**'te odaklaşan **sosyalist** potansiyeldir.

Politik üst yapının yeni mevzilenişlerini belirlemek için bir an önce yeni bir **genel seçim**'e başvurmak, herşeye karşın, kapitalist/liberal **AP'**den orta sol **CHP'**ye kadar başlıca politik partiler açısından biricik çözüm olmaktaydı.

Kartlar açılacak ve her politik kesim, gerçek gücünü görecekti.

Sistem, bütün iç ve dış dengeleri içinde, rahat olmalıydı.

DP ve **MSP,** en sonunda, **1971 Rejimi**'yle düşürülen **Demirel** AP'sinin ancak tabanını oyabilirdi. **Nisbi temsil** sistemi içinde 1965 ya da 1969'da olduğu gibi **Meclis**'in yarı çoğunluğunu aşan bir güçle **Demirel**'in yeniden iktidara gelmesi herhalde kolay beklenemezdi. **Adalet Partisi,** bu anlamda, **iktidarsızlaştırılmış** gibiydi.

Buna karşı solda sosyalist **TİP'**in yerine, salt ılımlı orta sol **Ecevit** CHP'si bulunacaktı. Feyzioğlu'nun **CGP'**si, CHP'nin gelenekçi kanadından bir bölümü götürse ve **TBP** alevi oylarını bir ölçüde kendisine çekse de, **umut Ecevit,** sol potansiyeli, **halkçı** ve **merkez dışı'**cı yanları daha ağır basan, batıya dönük CHP'de derleyebilirdi.

Böylece **Demirel** ve **AP,** hem **ortanın solu** ve hem de **ortanın sağı** içinde, bir daha **resmi ideoloji**'ye etkinlik sağlaması beklenemeyecek olan yeni güçlerin sahneye çıkarılmasıyla dengelenecekti.

Para ve kredi siyasetlerini ayarlamakla görevli Merkez Bankası'nın başındayken, **beyin takımı'**nın radikal **onbirler**'ini eylemsiz bırakan ve giderek başbakanlığa kadar yükselen **Talû,** sistemin ana güç odaklarının yeterince güvenine sahipti.

İlginç nokta, bu koşullarda **AP** ve **CHP'**nin manevra alanlarının ne olduğudur:

1. Demirel, **sivil toplum**'a yöneliş baskılarının gittikçe artacağı yeni dönemde —doğal olarak— yine AP'nin iktidar temellerini güçlendirmeye çalışacaktı. Örnek olarak, Demirel, yükselen sanayi burjuvazisinin çıkarılmasını çok istediği sanayi kesimini **destekleme** önlemlerini bile bir süre bekletmeyi daha uygun bulur. Onları, uzun sürede **kapitalist** kesimle **iktidar pazarlıkları'**nın bir kozu olarak elinde tutmayı yeğler. AP'ye **zorunlu** bir **ortak** olarak verilen Feyzioğlu'nun **CGP'**siyle **koalisyon**'u da, yine, gelecekteki iktidar umutlarıyla **Demirel** tartışmasız benimseyeceketi.

2. Orta sol **Ecevit** açısından, ana amacı AP'yi daha da **yıpratmak** olduğundan, bir **geçiş hükümeti** içinde sorumluluk almanın hiç bir anlamı bulunamazdı. Orta sol CHP, **muhalefet'**te kalmalı ve tüm sosyal ve ekonomik hoşnutsuzluklardan kendi adına yararlanmayı denemeliydi. Modern kentsel kesimlerin yanında, yoksul köylülük kadar, tarımsal taban fiyatlarının düşük tutulması sonucu ulusal gelir bölüşümündeki payı azaltılan tarım burjuvazisinin hoşnutsuzluğu da CHP adına kazanılmalıydı.

Talû'nun Ticaret Bakanlığı'na 1972 yazında düşük tarımsal destek fiyatları izlediği gerekçesiyle karşı çıkmış bulunan Ecevit'e yeni ortam oldukça somut fırsatlar vermekteydi. Eskiden **aracı**'ya, **tefeci'**ye, **büyük toprak sahibi'**ne karşı çıkan, «toprak işleyenin / su kullananın» diyen CHP, **düzen değişikliği** programında ağırlıkları giderek çok daha başka noktalara vermeye başlayacaktı.

Tarım ve **sanayi** dengeleri, son çözümde, bir **kırsal gelişim** programıyla **hızlı kentsel gelişim** programı arasındaki diyalektiği de belirler.

Orta sol, yanına öncelikle alması gereken en büyük güç, kentlerin sola doğru kayan modern çalışan sınıfları olduğu halde, yeni dönemde, asıl bildirilerini **kırlar**'a yöneltecektir. Bunun yararını, Türkiye'nin dinamik büyüme sürecinden hoşnutsuz olan tüm uluslararası güç odakları da göreceklerdir.

Talû, geçiş hükümetini, bu **verilmiş alan** içinde gerçekleştiriyordu. CHP, artık hükümetin dışındaydı. **AP** ve **CGP**'yse, birbirlerini bazan ters yönlerde **dengeleyebilecek güçler** olarak aynı geminin içindeydiler.

Tarımın dünyasını savunan Türkiye Ziraat Odaları, Talû'nun başbakanlığına karşı çıktığı için orta sol **Ecevit**'e telgraflar çekecek kadar mutluydu ([1]).

II

KAPİTALİZMİN 1973 PROGRAMI

Adalet Partisi'yle **Cumhuriyetçi Güven Partisi**'nin 14 Nisan 1973'te imzaladıkları **koalisyon protokolu** ([2]), özellikle AP'ye sistemin öteki güç odaklarının değişik isteklerini sergileyen bir belge görünümünü taşır.

Protokol, önce, **devlet**'in niteliklerini yeniden anımsatır. Türkiye'de devlet, ulusal, **demokratik,** laik, sosyal bir **hukuk**

---

(1) **Yeni Ortam,** 13.IV.1973, s. 1

(2) **Milliyet,** 15.IV.1973, s. 1 ve 11

devleti olacaktır. Bu, Cumhuriyet'in ikinci yarı yüzyılına girilirken, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik bir düzenin, vazgeçilmez yaşam biçimi olduğunun bir daha ilânı da sayılabilirdi.

Ne var ki, **merkez**'ci etkilerin ve **bonapartist** özlemlerin yoğunluk kazandığı bir ortamda, siyasal sistemin tüm güçlere **hukuk devleti**'nin gerekli kıldığı eşitliği tanıması nasıl sağlanacaktı?

AP ve CGP koalisyon protokolu, yine bir **baskı** döneminin açılmasından kuşkulu olan sosyal kesimlere şu güvenceyi verme gereğini duyar:

> «Anlayışı ve tutumuyla (hükümet), bazı **zümre** ve **sınıflar**'ın yahut hükümet kuruluşuna katılan siyasi partilerin değil, bütün Türk milletinin hizmetinde olacaktır.»

Pahalılık, işsizlik ve yoksullukla savaşa önem vereceğini söyleyen protokol, geniş sosyal gruplara açık tavrını sürekli **doğrulamak** ister. Ne var ki, bu tutumu, iki partinin «her türlü aşırı akımlara, yıkıcı **faaliyetlere, komünizme karşı»** cesur ve inançlı mücadele yürüteceği açıklaması izlemekte gecikmez. Bu oldukça öznel ve esnek kavramlar, kendisine belirli demokratik güvenceler verilmek istenen toplumcu muhalefete âdeta uyanıklık ve titizliğini koruması yolunda birer uyarı niteliğini de taşımaktaydılar.

Protokolda söz konusu edilen şey, alanını **sağ** güçlerin çizmek istedikleri, oldukça **sınırlı** ve **ölçülü** bir **muhalefet olanağı**'ndan ibarettir.

Protokol, toplumun **«değişen şartlara ve belirecek ihtiyaçlar»**a göre **yeni** ekonomik ve sosyal önlemlere gereksinim duyacağını beşinci maddesinde dile getirir. Ama bu dile getiriliş, daha çok sistemin beklediği türdeki «reformlar» sorunuyla ilgilidir.

AP ve CGP, 1960'lı yılların büyük gürültü koparan geniş **sosyal reform** tasarılarını kesinlikle gündemden çıkarıp atmak amacındaydı. Hükümetçe, **toprak ve tarım reformu, üniversite, temel eğitim** ve **maden** reformlarına ilişkin tasarıların birkaç ay içinde mutlaka çıkarılacağına söz veriliyordu. Yanlış ya da eksik de yapılsa, bu tasarıların yasalaştırılmasıyla, hem reform isteyen **12 Mart Muhtırası**'nın gereği yerine getirilmiş, hem de reformcu küçük burjuvazinin bazı sloganları elinden alınmış olacaktı.

1971 Rejimi'nin üstünden geçtiği ve düzenin liberal - kapitalist partilerinin kendilerine göre yeniden biçimlendirdikleri reform tasarıları, bu koşullar altında geride kalacak; toplumun yeni sorunlar için, yeni hedefler ve sloganlar benimsemesi amaçlanacaktı.

Hükümet, Türkiye'nin dış ilişkilerinde, **kapitalist** ve **sosyolist** bloka, **Üçüncü Dünya** ülkelerine, **«barışçı milli dış politika»** izleneceğini duyurur. **Sıkıyönetimsiz** bir dönem için çalışılacağı konusunda da ilk kez açıklamalar yapılır. Protokol yine ilk kez, toplumun «12 Mart öncesinin ve sonrasının **olağanüstü** şartlarından **olağan şartlara doğru** adım adım ilerlediğini» saptar.

Anayasa'da öngörülen kurallar gereğince, **14 Ekim 1973'** te genel seçim yapılması, yeni hükümetin temel hedeflerinden biri olarak ilan edilir.

Kısa ve uzun süreli hedefleri, sözleri ve güvenceleriyle AP ve CGP koalisyon protokolu, gerçekte, **Türkiye kapitalizmi**'nin **güncel gündemi**'ni yeniden **belirleme** çabasıdır. Bu gündeme ne denli bağlı kalındığını ya da kalınacağınıysa, ancak yakın yıllar tarihi not edecekti.

Yığınların kesin istemi, **12 Mart**'ın kaynattığı **cadı kazanı**'nın durduğu ve geçmişin üstüne kalın bir çizginin çekilerek **hoşgörü, uzlaşım** ve geniş bir **af** çerçevesinde, demokratik bir Türkiye'ye yönelindiği bir **geçiş aşaması**'nın artık açılmasıydı.

III

KAPİTALİZMİN GELİŞİM DÜZEYİ VE 1971 REJİMİ'NİN SIRLARI

Naim Talû başkanlığındaki hükümetin **program**'ı 26 Nisan 1973'te Meclis'ten güvenoyu alırken, stratejik bir noktayı daha kamuoyuna duyurur:

Yeni hükümet, **12 Mart**'tan sonra kurulmuş olan hükümetlerden **«ayrı bir karakter»** taşımaktadır.

Bu tutum, 1971 rejiminin ünlü **partilerüstü** ya da **partidışı hükümet** felsefesinin de resmen **red**'didir. Program bunu, **«demokratik** rejim açısından **olumlu bir aşama»** diye niteler. Siyasal iktidar sorumluluğu, yeniden **partiler sistemi**'ne dönmektedir.

Kendi koyduğu siyaset bildirisine bağlı kaldığı oranda, Talû hükümeti **bonapartist** bir anlayışın **tasfiye**'sini de böylece üstüne almaktaydı.

1950'li ve 1960'lı yılların Türkiye'sinde **«partilerüstü»** hükümet umudu, çok yaygın bir **orta sınıf** beklentisi olabilmişti. Özellikle **ara tabakalar'**dan gelen birçok **bürokrat,** bu kavramda, partilerin politik ideolojik, eylemsel bağlantılarının dışında, neredeyse **metafizik** bir **ideal devlet** anlayış ve ahlâkına erişmeyi düşlüyordu.

Böyle bir şey olası mıydı gerçekten?...

Aydınlar'la **CHP** arasındaki **yakınlaşma** sonucunda, daha baştan itibaren sürtüşmelerin önlenmiş bulunması nedeniyle rahat geçirilen **27 Mayıs** dönemi, **iktidar'**a ilişkin temel gerçeği çoğu gözden saklamıştır. Hatta 27 Mayıs sonrasında bir kesim **aydınlar,** bazı etkin **devlet** güçleriyle kurdukları **dostluk** ya da **bağlantılar'**la, bir anda bütün bir **toplum düzeni'**nin **değiştirilebileceği** umuduna bile kapılmışlardı. Bu umut, varolan koşullarda belki pek çok ileri dönük düşünceyi yansıtan ama on yıl sonra değiştirilmeye mahkûm kılınan **1961 Anayasası'**nı doğurmuştu.

Sonra, yıllar boyunca **kapitalist üretim ilişkileri** belli bir dinamizmle büyümüş ve **iktidar ile sistem** arasındaki diyalektik bağlantıyı apaçık ortaya koymuştu:

Kapitalizm, kendi **politika'**sını, kendi **iktidar** ilişkilerini ve en sonunda bir **bütün** olarak **sistem'**ini, tüm **düzen'**in önüne kor ve onların **zorunlu** kıldığı dengeleri yaratır.

Liberal/kapitalist bir programı uygulamanın önemli darboğazlarla karşılaştığı 1950'ler sonu Türkiye'siyle 1970'ler ortası arasındaki en belirleyici etken, **Türkiye kapitalizmi'**nin somut **gelişim düzeyi'**dir. Türkiye, büyük kentlerdeki tüm işyerleriyle

birlikte **sanayi** kesiminin, ulusal gelirin kararlaştırıcı bölümlerini oluşturacağı aşamalara geçmek üzereydi. Kırların büyük, orta ve küçük yüzbinlerce üreticisinin yarattığı toplam değere karşın, kentlerde ortaya çıkan geniş ve modern işletme büyüklükleri, azımsanılamayacak bir **artık değer**'i üretmekteydiler.

O zaman, aşırı özerk **devlet** sorunu başta olmak üzere, klasik merkezci ideolojinin **sınıflar üstü**'nde kalma tasarıları kaçınılmaz biçimde yıkılacaktı. Yeni yükselen güçler, **ekonomik gereksinimleri**'yle **politik zorunluluklar**'ı arasındaki ilişkileri gündeme koyacak ve onlara çözümler isteyeceklerdi.

Daha üst düzeyde de, **uluslararası sistem**'in, kendi başına **buyruk** olmaya kalkışabilecek güçlerden duyduğu hoşnutsuzluk, daha da belirleyici bir işlev kazanacaktı.

27 Mayıs'la **12 Mart** arasındaki **dramatik fark,** ikinci deneyin üstünde boy verdiği platformun geçirdiği somut **kapitalist** dönüşümün de açık bir yansımasıdır.

1971 Rejimi, kurulu düzeni, kendisiyle bütünleşmeye başlayan yeni **devlet** aygıtlarının güçlü desteği altında çepçevre himayesine alıyor; onun yaralarını onarmayı amaçlıyordu. **Oyunun yasaları** değişmişti. O nedenle **oynanan taşlar** da yer değiştiriyorlardı.

Reform oyunu da, 1973 ilkbaharında bu yeni kurallara göre belirlenecektir:

Yoksul köylülüğün kentlerin işçi ordusuna dönüşümünü daha akılcı biçimlerde düzenleyecek bir **Toprak ve Tarım Reformu** bile yeni ortama fazla yabancı değildi. Belirli stratejik madenler bir süre için gerekiyorsa kamulaştırılabilir, ekonomi-

nin bazı kesimlerinde yeniden düzenlemelere gidilebilirdi. Sonra da, gerekli görüldükçe, o reformlar tümüyle tersine döndürülebilirdi.

Talû programı, tasarlanan düzenlemelere yenilerini ekler:

Çiftçiler, çok amaçlı toprak ve tarım kooperatiflerinde örgütlenecekti. Reform bölgeleri dışında da kredi'den işletme'ye ve işletme'den yetiştirilen ürünlerin pazarlaması'na kadar **çiftçilerin kooperatifleşmesi** özendirilecekti.

Bunlar **denetim altında** uygulandıkları sürece, tarımı modernleştireceği gibi, Türkiye'nin dış dünya gelirlerini yükseltecek, sistem yönünden **«sakıncasız»** reformlardır. Nasıl gerçekleştirileceği kesin olmasa da, işçi ve dar gelirli sınıflara daha bol ve ucuz **beslenme, giyinme** olanakları sağlanması da, bu açıdan zorunlu olmaya başlayan bir başka önlem sayılabilirdi. **Pahalılık** giderek **ücret artışları**'nı yukarıya doğru çekmekteydi. Fiyatlara bu nedenle bir denge sağlamak gerekirdi.

Cumhurbaşkanı **Korutürk,** 23 Nisan 1973'te yayınladığı ulusal egemenlik bayramı mesajında şunları ekler ([1]):

> «Bugün milletimizin kanunlar çerçevesinde olarak, kendi egemenliğine sahip çıkma yolunda girişmiş olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik **iddia** ve **mücadeleler,** cumhuriyet idaresinin bize kazandırdığı **hayatiyet** ve **modern devlet anlayışı**'nın reddolunmaz delilleri olarak, hepimiz için geleceğe **güven**'le bakmaya vesile olacak **gelişmeler** olarak değerlendirilmelidir.»

---

(1) **Milliyet, 24.IV.1973, s. 1**

Hedef, halk yığınlarıyla birlikte gerçekten uygar, ileri ve demokratik bir düzen kurmak olacaksa, bu tür yeni toplumsal savaşımları **demokrasi dışı davranışlar** diye nitelemek de kimsenin elinde bulunmamalıydı.

IV

«ÇALIŞAN PARLAMENTO» VE «REFORM» SORUNU...

Türkiye'de **«çalışan bir parlamento»** bulunduğu görüntüsünü vermek, özellikle **12 Mart** sonrasında **sistem içinde** yerlerini alan başlıca siyasal partilerin ilk kaygısı olmuştu. **Partiler sistemi**'nin sürdürülmesinde yarar gören güçler açısından bu kaygı doğaldı. Ne var ki, Türkiye'de tek sorun, **«çalışan parlamento»** kavramı değildir. En önemlisi, parlamentonun **nasıl, hangi doğrultuda** ve **ne biçimde** çalıştığı sorunudur. Burada iş, yine, toplumun **gelişim düzeyi**'ne, sosyo/ekonomik **sistem**'in gereklerine ve **parlamento**'yla **toplumsal gerçeklik** arasındaki **özdeşlik** sorunlarına uzanır.

Yasama organları konusunda özellikle 1970'lerin başlarından itibaren belli bir **gerçeklik** kendisini duyurur:

Parlamentoların sosyal dokusu, toplumsal yaşamdaki büyük **iç dönüşüm'**e bağlı olarak belli aralarla **değişim'**e **uğrar. Parlamento aritmetiği,** öyle ki, bazan yeni bir genel seçim dönemini bile beklemeksizin köklü biçimde yer kaymalarıyla karşılaşabilir.

Adalet Partisi bu yer kaymalarına, **Demokratik Parti**'yi yaratan **kırkbirler** ve **yirmialtılar** çıkışları sırasında sahne olmuştu. Bütün bunlar, doğrudan doğruya, Adalet Partisi'nin **kapitalist** bir yaklaşım çerçevesinde kendi sosyo/politik ve ekonomik felsefesinde yaptığı köklü değişikliklerle etle tırnak gibi bağlantılı çözülüşlerdir.

Batı Avrupa'nın **çoğulcu** yapısıyla **bütünleşme**'yi seçen, bunun doğal sonucu olarak da **sermaye birikim, yoğunlaşma** ve **tekelleşme**'sini hızlandıracak, **sanayileşme**'yi daha yüksek düzeylere çıkaracak bir gelişim programını benimseyen **AP,** öncelikle, **taşra**'nın daha **gelenekçi** ve **kapitalizm öncesi** sermaye çevrelerini karşısına alıyordu. AP'den o kanadın sözcülerini alıp götüren olayın temelinde, bu somut ekonomik ve politik çelişki yatar.

Ekonomik ve toplumsal tepkiler daima benzer biçimlerde ortaya çıkmazlar. Belirli bir dönemde **sosyal tepki** bazan **dinsel** bir görünüm altında belirebilir; bir başka dönemde çok şeyin **erdem** ya da **dürüstlük** adına başlatıldığı da söylenebilir. Örneğin, 1970'ler Türkiye'sine, yığınlarca verilen oylardan farklı bir görünüm kazandıran büyük parlamenter dağılımlar, **«dosyalı muhalefet»** sloganıyla başlatılmıştı.

Oysa, **Demokratik Parti**'lilerin dosyasında **erdem** adına yer alan tüm **suistimal** savları, bu muhalefetin başlatıldığı tarihten çok öncesine ait işemleri kapsamaktaydı. DP'liler o sırada AP'nin üst yönetiminde ve kabinesinde sorumluluk taşıyorlardı. Bu durum bile **dosya** oluşturulurken, daha geride uzun süreli başka bazı **hesaplar**'ın varlığını duyurtur.

Taşra'nın **gelenekçi** burjuvazisinin tepkisi, düzende büyük burjuvazinin modern gereksinimlerine uygun köklü düzenlemelerin gündeme alındığı ana kadar, boşuna **saklı** tutulmamıştı. Oysa, **erdem** uğruna yapılan bir muhalefet, **kirli** işleri, gördüğü anda açıklamakla yükümlüydü.

1973 ilkbaharı sonlarında parlamento doğal yasama süresinin sonuna yaklaşırken, bu kez, bizzat AP lideri **Demirel,** en az beş **reform** yasasının dönem sona ermeden çıkarılmasını önerebiliyordu. Başbakan Talû da, «parlamento kendisine düşen vazifeyi yapacak ve kanunlar en kısa sürede çıkacaktır» diyordu. Demirel, **toprak reformu** başta olmak üzere, üniversite ve temel eğitim reformu yasalarıyla güvenlik mahkemeleri ve seçim yasalarının bir an önce yasama organlarından çıkarılmasını savunurken, şunları da belirtir ([1]):

> «Muhalefet partileri, geliniz kanunları destekleyiniz demiyoruz **Tenkid**'inizi yapınız, **menfi oy** veriniz, görevinizi yapınız diyoruz.»

Oysa, **muhalefet** de, kendi eleştirilerinin durumu değiştirmediğini gördüğü durumlarda, yasama çalışmalarına hiç girmeyerek **engelleme** yollarına başvurabiliyordu. Orta sol CHP, '73 ilkbaharında bu yolu sık sık kullanmaya başlar.

Adalet Partisi açısından, **1971 Rejimi**'yle açılan dönem kapanmadan, tartışmalı **reform** tasarılarını gerçekleştirmek ve reform sloganını gündemden kaldırmak anlaşılır bir davranıştı. Ancak, birtakım tasarıların değişmiş durumlarıyla bile ne kadar tutarlı düşebileceklerini kesinlikle söylemek de zordu.

---

(1) **Son Havadis,** 25.V.1973, s. 1

Bunun yanı sıra, üniversitelerde bilimsel ve özgür düşünceyi kısıtlayacak bir **üniversiteler yasası**'nın bu durumuyla toplumsal ve tarihsel gelişime doğru bir karşılık verebileceği daha da kuşkuluydu. Aynı kuşku, **temel eğitim reformu**'na ilişkin bazı ilkeler için de gösterilebilirdi. **Yargı erki**'ne ait en temel kavramlarla çelişebilecek bir **güvenlik mahkemeleri** tasarısı, anayasanın özüne aykırı düşmesinin yanı sıra, toplumda **uzun sürede** ancak yeni bunalımların kaynağı olabilecekti.

Böyle bir ortamda demokratik yol, tasarıları, iktidardaki **AP/CGP koalisyonu**'nun yanı sıra, ana muhalefet partisi durumunda orta sol **CHP**'nin de temel inançlarıyla çelişmeyecek bir yapıya kavuşturmaktı.

Partiler demokrasisine giden yolu açmak, bunalımdan çıkış dönemlerinde ancak **geniş** demokratik uzlaşımlarla gerçekleştirilebilir. En önemlisi, Türkiye'de **çalışan parlamento** kavramına ağırlık veren güçler, o parlamentonun sağlam **sosyal temeller**'e dayanan **siyasal örgütler**'e kavuşmasına da olanak sağlamak zorundaydılar.

V

ABD'DE NİXON SARSILIRKEN, 1973 İLKBAHARINDA İÇ VE DIŞ ÇİZGİLER

Takvimden yapraklar Türkiye'de giderek hızlı biçimde düşmeye başlıyordu.

Yeni ortam, kendi iç çelişkileriyle birlikte, toplumun derinlerindeki **gelişme eşitsizlikleri**'ni, **güç çekişmeleri**'ni, **karga-**

şasını yansıtan sorunlara da sahne olmaktaydı. Bazı alanlarda **tutuculuk, bilgisizlik** ve **bilinç yetersizlikleri** trajik olaylara uzanıyor; buna karşılık başka bazı alanlarda da sular tüm setleri aşarak yepyeni kanallar açabiliyorlardı.

Korutürk'ün devlet başkanı seçilmesiyle sonuçlanan ,bunalımlı '73 Nisan'ında, Fransa'da ünlü resim sanatçısı **Pablo Picasso,** Türkiye'deyse tanınmış romancı **Kemal Tahir,** yeryüzünün bitmeyen serüvenine veda etmişlerdi.

Aynı Nisan ayında Türkiye'nin insanları neleri izlemeyeceklerdi ki?

Örnek olarak, **Vezirköprü**'de 16 Nisan 1973'te bir ailenin dört kişisi salt **intikam** uğruna öldürülüp cayır cayır yakılacaktı. Bunalım, 16 Nisan'da, bu kez **kan davası** adına, **Mardin**'in en gelenekçi etnik ilişkilere sahip yörelerinde patlak verecek ve **milletvekili** Abdürrahim Türk, **intikam almak** gerekçesiyle öldürülecekti.

Talû hükümetinin Milli Eğitim Bakanı, 28 Nisan 1973'te, Türkiye'nin **gelişme eşitsizlikleri**'ni vurgulayan şu ilginç açıklamada bulunacaktı ([1]):

«Türkiye'nin 3.500 köyünde hâlâ bir **ilkokul** bile yoktur.»

13 **AP**'li, 6 **CGP**'li ve beş **bağımsız** bakandan oluşan **Talû hükümeti,** böyle bir düzende göreve başlamıştı. Bir yanda toplumun yeni güçleri demokratik isteklerini belirli bir özenle gündeme sürüyorlar; öte yanda da siyasal nitelikli soruşturmalar, kovuşturmalar ve yargılamalar hâlâ birbirlerini izliyorlardı:

---

(1) **Milliyet, 25.IV.1973, s. 1**

● **«Boğaz Köprüsü'ne Sabotcj»** adıyla ün yapan davada, askeri savcı, sanıkların 12'si için **«idam»** isteğinde bulunuyordu. Tarih, 13 Nisan 1973'tü.

● 16 Nisan'daysa İstanbul'da sekiz «anarşist»in daha yakalandığı açıklanırken, bu kez **«256 sanıklı dava»** diye bilinen duruşmda 10 **«idam»** cezası isteniyordu.

● **Askeri Yargıtay**'da esen hava, askeri mahkemelerdekinden biraz daha ilginçti. Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyesi **Prof. Dr. Uğur Alacakaptan**'la arkadaşları için o dönemde sıkıyönetim mahkemelerinin ısrarla verdikleri cezaları yerinde bulmayan **Askeri Yargıtay** başsavcılığı, davaların **beraat'**le sonuçlanmasını öneriyordu. Ama, aynı Askeri Yargıtay, hemen ertesi günü, 26 Nisan'da, Talû hükümeti güvenoyu alırken, genel başkanları **Behice Boran** başlarında olmak üzere sosyalist **Türkiye İşçi Partisi**'nin yöneticileri için verilen cezaları onaylamakta gecikmiyordu.

● 29 Nisan'da, İstanbul'da yeniden **«gizli örgüt»** üyesi 61 kişi yakalanacaktı.

Bu arada ilgi çeken bir siyasal olay, 1971 Rejimi boyunca özellikle «partilerüstü» hükümetlerle işbirliği yapan AP'lilerin durumlarıdır. Kamuoyu, 27 Nisan'da AP'den altı parlamenterin daha uzaklaştırıldığını görür. Bunlardan birisi de eski bakan **Cahit Karakaş**'tır. Ne var ki, Karakaş, AP'den atılışından bir saat geçmeden kendisini yeni bir **yuva**'da buluverecekti. **AP**'li **Karakaş** bu kez **CHP**'lidir ve yeni kimliğiyle giderek daha da ilginç rollere adaylığını koymaktadır.

*
* *

1973 yılının Mayıs'ı da yine içte ve dışta yoğun bir dizi olayla birlikte gelişmekteydi.

Uluslararası arenanın en çarpıcı olayı, **ABD Başkanı Nixon'**un durumudur.

1973 ilkbaharında, **Washington Post** gazetesi önceleri inanılmaz gibi görünen bir olayı ortaya koymuştu. Birleşik Amerika'da 1972 sonlarında yapılan **başkanlık seçimi** öncesinde, muhalefetteki **Demokrat Parti'**nin taktik ve stratejilerini gizlice öğrenmek amacıyla **Washington'**da partinin **Watergate Oteli** içinde bulunan **genel merkez'**ine **dinleme aygıtları** yerleştirilmişti.

Giderek **Watergate skandalı** adıyla ün yapacak olan bu dinleme serüveninde tüm ABD kamuoyunun dikkati şu soruya çekiliyordu:

Demokratik ve **açık** olmak savındaki bir toplumda, en büyük muhalefet partisinin genel merkezinin gizlice **dinlenme'**si emrini acaba **kim** verebilirdi?

Nixon, başlangıçta en ağır hatasını yapar ve olayı bilmezden gelir.

Oysa, bu **yasa dışı** işi yaptıranlar, karşı partinin yani **Cumhuriyetçi Parti'**nin en üst doruklarındaki kişilerdi. Aslında, **dinleme** emrini veren, skandalı açıklayanların baştan beri çok iyi bildikleri gibi, **Başkan Nixon'**un ta kendisiydi.

Nixon, ikinci tarihsel hatasını da burada yapar ve gerçek ortaya çıkarılmaya başlandıkça, böyle bir emri asla vermediğini ileri sürer.

Başkan Nixon, kişisel bilgisinin dışında olduğunu uzun bir süre savunduğu bu işin sorumluları diye, en yakın çevresindeki kişilerin birer birer suçlanarak tutuklanmalarına katlanacaktır.

Nixon'a karşı çıkmakta olan çeşitli demokratik kesimlerden, özellikle **museviler** gibi güçlü bazı azınlık gruplarına kadar çoğu çevreler böylece ellerine eşsiz bir **koz** geçirmişlerdi. Bu **koz** kullanılacak ve **Beyaz Saray**'la **Nixon,** kendi kaleleri içinde etkisizleştirilecektir.

İstifa etme sırası, 30 Nisan 1973'te, **Nixon**'un en yakın dostları arasında sayılan **ABD Adalet Bakanı** Mitchell'dedir. Bakanın da sahneden çekilişi, kısa süre içinde **Beyaz Saray** yönetiminde güvendiği başdanışmanına kadar tüm çevresini bu kirli işde yitirmiş bulunan Nixon için, artık **«son»**un başlangıcıydı.

1973'ün **1 Mayıs**'ında dünyanın dört bir yanında işçi sınıfı uluslararası bayramını kutlarken, **Nixon,** ilk gün söylemesi gereken gerçeği sonunda açıkça dile getirir ve çökmüş bir yüzle, **«Watergate Skandalı'**nın sorumlusu **benim»** der. 2 Mayıs 1973'te, ABD kolluk gücü **F.B.I.,** Beyaz Saray'daki tüm dosyalara el koyar. 6 Mayıs'taysa, **Amerikan Temsilciler Meclisi**'nde Nixon için **«başkanlık soruşturması»** açılması istenecektir.

İkiyüz yıllık Birleşik Amerika siyasal, tarihi boyunca ancak tek bir başkana karşı kullanılabilen bu yolun sonunda, iki seçenek vardır:

Ya kendiliğinden Birleşik Amerika Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmak, ya da suçlu bulunarak başkanlık görevinin

bizzat ABD yasama organı tarafından sona erdirilmesine katlanmak...

1960'lar sonlarında ABD yasama organlarının neredeyse tümden etkisiz kılınması suretiyle **ABD Başkanı** tarafından Beyaz Saray'dan «özgürce» yürütülen unutulmaz **Vietnam Savaşı'nın** rövanşı, yasama organlarınca Başkan'dan acımasız biçimde alınmak üzereydi. Yasama organı, kurtuluş yolları aramak umuduyla yine de çırpınan **Nixon'u** 1973'ün ikinci yarısında köşeye sıkıştıracak ve özellikle uluslararası politikada ABD halk temsilcilerinin etki alanını gittikçe genişletmek isteyecektir.

Birleşik Amerika'da **Watergate Skandalı** sonrasında, **Başkan'a** karşı, **yasama** organlarının **Beyaz Saray'ın** üstünlüğünü tanımaz bir duruma gelişini anlatan bu çarkın ilk **«kurban»ı** da, ilginç bir rastlantıyla, bir gün **Türkiye** olacaktı.

*
* *

1973 ilkbaharının Türkiye'si iç bunalımlarıyla boğuşma dönemindedir. Gelişmeler, ilginç bazı çelişkileri sergiler:

● 3 Mayıs 1973'te Başbakan Talû'yla görüşen **İnönü,** «Demokrasi rayına oturdu» der.

● Ertesi gün, «soygun ve sabotaj»dan sanık 53 kişinin duruşması başlar. Ankara'daysa on yabancı, **«İslâm devleti»** kurmak istedikleri gerekçesiyle tutuklanır.

● 8 Mayıs 1973'te, **Lübnan'da** bütün Ortadoğu'yu gittikçe saracak yeni alevlerin bir halkası olarak, **«iç savaş»** başlar. Bu, Lübnan'ı zamanla korkunç biçimde parçalayıp ikiye

bölerek, yıllar süren bir kanlı çatışmanın öncülüğünü edecek bir **iç savaş**'tır.

● Türkiye yine kendi dünyasında kıvranmaktadır. Örneğin, 12 Mayıs'ta Karadeniz'de **menenjit**'ten 39 çocuğun öldüğü açıklanır. 13 Mayıs'ta Manisa'da da menenjit'ten **ölen çocuk** sayısının 12'yi bulduğu ortaya çıkar. Sağlık Bakanına ertesi gün sadece «Türkiye'de menenjit salgını olduğunu» doğrulamak düşer.

Oysa aynı gün, **Avrupa Konseyi**'nde, bir dış istek gündeme yükselir:

«Türkiye'de sıkıyönetim kaldırılmalıdır.»

● 15 Mayıs'ta Askeri Yargıtay **Prof. Alacakaptan** ve **Uğur Mumcu** hakkındaki mahkûmiyet kararını bozar. 16 Mayıs'taysa, 27 Mayıs'ın tanınmış generali **Cemal Madanoğlu**'nun adıyla bilinen ünlü davada tanıklık eden Prof. İsmet Sungurbey ile Şevket Süreya Aydemir, «ortada gizli bir **ihtilâl örgütü** bulunmadığını» savunurlar.

● 18 Mayıs'ta SSCB - Federal Almanya Paktı'nı imzalamak üzere Sovyet önderi **Brejnev** Bonn'a giderken, Anadolu'nun çeşitli gelenekçi çevrelerinde yeniden yeniye sesi duyulmaya başlayan **Milli Selamet Partisi**'nin asıl lideri **Prof. Dr. Necmeddin Erbakan**'dan ilginç bir söz duyulacaktır: «Ecevit, komünist değildir.»

● 21 Mayıs 1973'ün Türkiye açısından en ilginç olayı, Milli Güvenlik Kurulu'na aittir. Kurul, Kocaeli, Hatay ve Adana'da sıkıyönetimin kaldırılmasını önermekteydi. Bu öneriye uyularak o illerdeki sıkıyönetim üç gün sonra kaldırılıyordu.

● 25 Mayıs'ta İstanbul Valisi Vefa Poyraz, yeni yapılacak genel seçimlerde, «AP'den milletvekili adayı olacağını» açıklarken, 29 Mayısta Adana'yı sel basar. Hem de 14 kişiyi öldürerek...

İstanbul'da aynı gün **Milliyetçi Hareket Partisi**'nden istifa eden bir **komando**'nun cesedi **şişlenmiş** olarak bulunmaktaydı.

*
* *

Yaşam, sürekli **dönüşen** durumlar ve gelişmelerle yollarını aralamaktaydı.

*
* *

O arada yaşanan ilginç bir olayı Türkiye kamuoyu ancak bir süre sonra öğrenecektir. **1971 Rejimi** öncesinin çok tartışmalı **ulusal demokratik devrim** tezini kendine özgü yaklaşımlarla dile getiren **Türkiye Komünist Partisi**, iç yapısında önemli bir değişimi gerçekleştirmişti.

Resmi açıklamalara göre, 24 Mayıs 1973'te gerçekleştirilen Parti Merkez Kurulu toplantısında, geçmişin **milli demokratik devrim** tezinden sorumlu yöneticiler değiştiriliyor ve yeni kadrolar işbaşına getiriliyordu.

Bundan sonra ortaya çıkarılacak yeni parti programı, daha çok **kapitalist üretim** ilişkilerine sahip Fransa'da örnek olarak Fransız Komünist Parrtisi'nin önerdiği biçimde, **ileri demokrasi** tezinin genel çizgilerini taşıyacaktı. Türkiye'de de, modern sosyal sınıf ilişkilerine sahip sivil toplumların tüm **ulusal** güçleri arasında, daha ileri ve geniş bir **demokrasi** yolunda somut işbirliklerinin gerçekleştirilmesi savunulmaya başlanacaktı.

Feodalizm, yarı-feodalizm ve benzeri tartışmaların son ve kesin çöküşüydü bu...

Türkiye'de de, kendilerinde en keskin devrimci görevleri bulan **gençlik solculuğu** karşısında, **toplumcu politik parti, program** ve **örgüt** sorunları alanındaki ana ayrımlar gittikçe belirginleşiyordu.

1971 Rejimi, kaçınılmaz diyalektiğini **sol** açısından da sonunda işletmiş bulunmaktaydı.

4

UMUTLARIN VE SORUNLARIN YÜKSELDİĞİ «SICAK YAZ»

I

1973 YAZINDA TÜRKİYE

1973 YAZI yaklaştıkça, Türkiye'de uzun bir **dar geçit** arkada bırakılıyordu.

1971 Rejimi, kolay unutulmaz bir deneyimdi. Ama yaşam, bir süre sonra, geçmişin anıları kadar tortularını da **törpülemek** gibi bir özelliğe sahiptir. Toplum açısından günün en büyük sorunu, **yarına doğru** sağlıklı bir geçişi başarmaktır **Gelişim**'in yine hızlandığı, umutları büyümüş insanların yeniden kentleri ve kırları kapladığı; dinamik, gürbüz, sesi duyulan bir Türkiye ortamı yaratmak, modern toplumcu güçlerin başlıca umudu ve hedefidir.

İçsel ve dışsal gerçekleriyle Türkiye, 1973 ortalarında, bu özlemlerine iyice yaklaşmış sayılabilirdi. **1971 Rejimi**'nin ilk yazına on bir ilde ilan edilen **sıkıyönetim** altında giren toplum, üç yıl sonra sıkıyönetime bağlı il sayısının dörde kadar indiğini görebilmişti. Yasama organları 1973 Mayıs'ının son haftala-

rında Adana, Kocaeli ve Hatay'dan sıkıyönetimi kaldırırken, AP lideri **Demirel** [hâlâ sıkıyönetim altında tutulan **İstanbul** ve **Ankara** dışında] Diyarbakır ve Siirt'in de sıkıyönetimsiz iller arasına katılabileceğini söyleyebiliyordu (1). CHP, güz aylarında genel seçime gidecek bir ülkede sıkıyönetimin tümüyle kaldırılabileceğini sık sık yinelemekteydi.

«Olağanlaşan bir Türkiye» kavramı, yaşanılan onca bunalımlardan sonra, topluma çok şey anlatır. **1971 Rejimi**'nin **partilerüstü** üç hükümetini izleyen AP ve CGP koalisyonundan kurulu **partiler hükümeti**'nin Başbakanı Talû'nun deyişine göre de, **«sıkıyönetimsiz idare»,** girilen dönemin gereksinimlerinden biridir. Talû, «Sıkıyönetim **olağanüstü** şartların getirdiği bir idaredir. Asıl olan şey, bu idareye ihtiyaç duyulmadan sulh ve sükûn içinde yaşamaktır» diye ekler. Demirel de, «Ümit ederim ki, bir süre sonra bu ihtiyaç tamamiyle **zail** olsun» sözleriyle, Talû'yu destekler. 1973 Mayıs sonlarında Meclis'teki sıkıyönetim görüşmelerinde **Demokratik Parti** sözcüsü, **«12 Mart**'ı, devleti **kızıl uçurum**'un eşiğinde tuttuğu için **değerli** buluyoruz» biçiminde görüşler bildirirken, **CGP** sözcüleri, zorunluklar karşısında birkaç ilde sıkıyönetim sürse bile Türkiye'de bu yüzden seçimin ertelenemeyeceğini söylerler. Bir başka deyişle, siyasal arenada daha liberal orta ve sağ güçler de olağan bir ortama dönüşü gündeme sürebilmekteydiler.

Modern düzenlerde **ortanın solu'**nda yer alan sivil güçlerin yanı sıra, giderek **ortanın sağı'**ndaki siyasal partilerin de ağırlıklarını **sivilleşme** doğrultusunda koymaları, **toplumsal** ve **tarihsel** gerçekliklerin bir sonucudur. Yüzlerce yıllık deneyleri

---

(1) **Son Havadis,** 25.V.1973, s. 1

yardımıyla Türkiye modernleşme, büyüme, ilerleme ve özgürleşmeye dönük refleksler kazanmıştır. Kaldı ki, hiçbir toplum sınırsız bir süre boyunca olağanüstü koşullarda yaşamaya mahkûm kılınamaz. Mahkûm ediliyorsa, o topluma ait **sosyo/ekonomik kuruluş,** olağan koşullarda varlığını koruyamayacak kadar **hastalıklı** demektir. Türkiye'de kapitalist ekonomik kesimin de, önemli iç ve dış darboğazları bulunmasına karşın, 1973 ortalarında ulaştığı genişleme konjonktüründe olağanüstü yöntemlere bağlanmaktan çıktığı görülüyordu. Yaşanan deneyler, **burjuvazi**'ye, halk yığınlarından aradığı desteği bulabilmesi için ne ölçüde **liberal** ve **demokratik** olabileceğini ortaya koymak üzere açık çağrılar çıkarmaktaydı.

Anadolu'nun kendine özgü tarihsel yapısı dolayısıyla geçmişte de çokluk **jandarma devlet** anlayışına direnmek zorunda kalan bütün kesimler açısından, yeni dönem çetin sınavlarla doluydu. Orta sol CHP sık sık, geçmiş uygulamaların, temel hak ve özgürlüklerin özünü tahrip eden bir nitelik aldığı uyarısında bulunuyordu.

Parlamentoda CHP sözcüleri özellikle «keyfi **kitap** toplamaları, **gazete** ve **dergi** kapatmaları, gerçekdışı **ihbarlar** üzerine masum kişilerin **gözaltı'**na alınmalarını ve **işkence** iddialarını», bu geçmişin mirası olarak nitelendirirler ([1]).

Olağana dönüş, bu anlamda, temel hak ve özgürlükleri yeniden onarmak ve toplumsal muhalefetin düşünce, inanç ve özlemlerini demokratik yollardan açıklayabilmesi için gerekli ortamı açmakla eş anlama geliyordu.

---

(1) **Milliyet,** 25.V.1973, s. 1

Düzeni bekleyen görev, bunalım dönemleri biterken topluma ve ekonomiye **dinamizm** katan yeni bir **olağanlaşma** aşamasına hazır olmaktır. Tarih onlara sürekli biçimde bu çağrıyı getirir.

Cumhurbaşkanı Korutürk de yine şöyle konuşur [1]:

«Eski devirlerde ve yeni zamanda bütün dünyada görülen odur ki, **insan hakları'**na saygılı olmayan, kaynak ve kuvvetini **hak** ve **adalet** ilkelerine dayandırmayan bir devlet idaresi **payidar olmamıştır** ve **olamayacaktır.»**

II

BATI AVRUPA'DAN TÜRKİYE'YE VURAN DEMOKRATİK RÜZGÂR

1973 ortalarında Türkiye'de **liberalleşme** ve **sivilleşme** gereği içsel ve dışsal dinamiklerin kesin bir zorunluluğu görünümüne bürünmeye başlar. Türkiye ekonomisi ve toplumu, çağdaş dünya gerçeklerinin bölünmez bir parçasıdır. Dünya, XX. yüzyılın son çeyreğine somutlaşan bir **yumuşama** ve **hoşgörü** eğilimiyle giriyordu. Evrensel ve karşı durulması olanaksız bir oluşumdur bu... En kapalı rejimler çatlamakta, sınır tanımayan «**daha güzel bir dünya**»da yaşama umut ve özlemi, hapsedildiği çerçeveleri paramparça ederek yer yüzeyine taşmaktadır.

---

(1) **Milliyet**, 27.V.1973 s. 1

Kapitalist ve sosyalist sistemlerin uzun sürede **barışçı rekabet** koşullarına yönelmek istedikleri bir ortamda, her toplumun egemenlik odakları gibi, Türk toplumunun karar mekanizmaları da yeni evrensel gelişimi görmek zorundadırlar. Yeni bir **yarın** yaklaşmaktadır. Burada gerçekten de çok daha ileri, hoşgörülü ve geniş kapsamlı düşünmek gerekir.

Çağdaş ortamda **Batı Avrupa**'nın sorunu, **demokrasi** ve **sanayi toplumu** yönünde yeni ilerlemeleri gerçekleştirmektir. Klasik parlamenter düzen bile Batı Avrupa'lılara bazan yetersiz görünebilmekteydi. Ulusal düzeyde olduğu gibi uluslararası düzeyde de bir **Avrupa Parlamentosu** yaratılması ve ilk uluslarüstü parlamento için Avrupa halkları arasında **doğrudan seçim yapılması** gündemdeydi. 1970'ler başlarında **faşist** İspanya'yla Portekiz'i ve askeri cunta rejimiyle birlikte olağanüstü uygulamalar ülkesine dönen Yunanistan'ı bu nedenlerle yapısı içine almak istemeyen AET ve Avrupa Konseyi, Türkiye'de daha liberal ve demokratik bir düzenin varlığını şart koşmaktaydı. Avrupa'dan esen oldukça liberal rüzgârlar, Türkiye içinde de genellikle ilginç biçimde duyulurlar.

1973 Mart'ının cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Türkiye'ye yaptığı gezide, **Avrupa Konseyi Danışma Meclisi**'nin etkili üyesi **Oliver Reverdin,** «Türkiye'nin dostları, Türkiye'de **serbest** seçim yapılmasını beklemektedir» demişti. Reverdin'e göre «burada önemli olan nokta, seçimlerden sonra **en güçlü** olduğu anlaşılan partiye **hükümet kurma** olanağının da verilmesi»ydi [1]. Avrupa Konseyi, ağırlığını, 1973 ortalarında Türk hükümetlerinin programlarında da söz verilmiş bulunan **«sıkıyönetimsiz idare»** yönünde daha da yoğun biçimde koyar. **1971**

(1) **Hürriyet**, 16.II.1973, s. 1

Rejimi'nin **aşılma** süreciyle, **Avrupa Ekonomik Topluluğu**'nun **Türkiye**'ye **yakınlaşma** ve yeni kolaylıklar tanıma çabaları yine yan yana gelişir. Ortak Pazar, kurulmuş ya da kurulmak istenen Türk sanayilerinin AET'nin yıkıcı rekabetiyle karşılaştıkları ya da karşılaşabilecekleri zamanlarda, Türkiye'nin tek yanlı olarak **dışalımı kısma** yetkisini —belirli koşullara bağlayarak— 1973 ilkbahar sonlarında tanır. Bütün bu olguları, dünya gerçekliklerinden ayrı düşünmek söz konusu edilemezdi.

Türk toplumunda yapısal değişiklikler gerçekleştirilmesi gerektiğini, yeni sanayi burjuvazisi adına **İstanbul Sanayi Odası** Başkanı **Ertuğrul Soysal** da şöyle anlatır [1]:

> «**Türk özel kesimi** eğer **altı ay**'ını değil, **altı yıl** sonrasını düşünüyorsa, Türk toplumuna bazı **fedakârlıklar** yapmak zorunluluğundadır. Bunun günü gelmiş çatmıştır.»

Yeni ortam, Türkiye'de halk yığınlarının **siyasal platform**'da yerini alma ve **yaratılan değerden daha büyük pay** isteme dönemidir. Bu da ancak, demokratik hakların toplumda yeni dengeler kuracak kadar güçlü biçimde işleyebilmesiyle olasıdır. **Ekonomik** ve **politik** amaçların birbirleriyle eklemleşmekte olduğu bir çağda, toplumun **ekonomik** yapısıyla birlikte **politik** çerçevesini de **genişletmek** gerekir. Uzun bir sure sendikal çalışmaların kısıtlandığı, toplumcu siyasal parti ve savaşımın önlendiği kapitalist bir toplumda, er ya da geç **liberalleşme**'ye yöneliş kesin zorunluluktur: Önce **genel siyasal af** yoluyla, sonra geçmişin yanlışlarını gideren **anlayış değişiklikleri**'yle... **Türk-İş**'in 9. Genel Kurul çalışmalarını 28 Mayıs 1973'te açarken, Genel Başkan **Seyfi Demirsoy**'un da **genel siyasal af** iste-

(1) **Milliyet**, 26.V.1973, s. 1

mesi (1), Türk halk yığınlarının ve çalışan sınıflarının daha demokratik bir topluma duydukları gereksinimin yeni bir belirtisiydi.

1973, tek sözcükle, Türk toplumunda **demokratik özlemler**'in **kabarış** yılıdır. **Sivilleşme** ve **liberalleşme**'yse, dünyanın ve toplumun geldiği yeni ortamda darboğazları açabilecek başlıca anahtarlardır.

III

ENFLASYON AMA NE İÇİN?

Türkiye gündeminin 1970'ler ortalarına doğru ilginç olgularından biri de, **enflasyon**'un olağanüstü bir **tırmanış**'a geçmeye başlamasıdır.

Fiyat artışları hemen her dönemde çalışan sınıfların ağır eleştirilerine uğrar. **«Varlıklıyı daha varlıklı, yoksulu daha yoksul kıldığı»** söylenen **enflasyon** karşısında, çalışan insanın tepki duymasından doğal şey düşünülemez. Oysa yeni Türkiye'de fiyat artışları, bütün çalışan sınıfların yanı sıra bizzat büyük burjuvazi içinde de giderek farklı eleştirilere yol açabiliyordu. Bazan özel kesimin bir kanadının yaptığı eleştiriler, bir başka sermaye çevresinden yükselen seslerle gizlenemeyecek ölçüde kesin çelişkiler gösterebilmekteydi.

Başbakan Talû'yla sanayi ve ticaret kesiminin sözcüleri arasında İzmir'de 1973 Haziran'ında yapılan karşılıklı görüş-

---

(1) **Yeni Ortam, 29.V.1973, s. 1**

melerde öne sürülen görüşler, bu açıdan Türkiye'nin çelişik sosyal gerçeklerine ışık tutabilecek kadar ilginçtir. Tartışmalar sırasında, fiyat artışları, ekonomik tıkanmalara ve sosyal çalkantılara ortam yaratan çok ciddi bir sorun olarak niteleniyordu. Ege'li sanayicilerin Başbakana sundukları muhtıraya göre, ortada hem **talep**, hem de **maliyet enflasyonu** vardı ve bu iki etken, ekonomiyi birlikte zorlamaktaydı. Ege'li sanayiciler, bunalımdan çıkış yolunu, özellikle **işçi ücretleri**'ndeki artışların dengelenmesinde buluyorlardı. Bu nedenle toplu sözleşme ve grev yasalarında değişiklikler istenmekte; öteki sosyal haklarda da, «özüne dokunulmaksızın, sosyal ve ekonomik yapıya uygun düzenlemelere başvurulması» şart koşuluyordu. **Devlet Planlama** örgütünün de bir süredir **fiyat** ve **ücret** artışlarını incelemek üzere bir **konsey** kurulmasını önerdiği Türkiye'de, daha sınırlı koşullarda çalışan Ege'li sanayicilerin fiyat artışları konusundaki tezleri, ancak belirli bir kapitalist grubun görüşlerini yansıtır. İleri ölçüde gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki fiyat tartışmalarında sanayiciler ücret artışlarını önemli bir neden olarak öne sürüyorlardı. Oysa, aynı günlerde **İstanbul Sanayi Odası** Başkanı **Soysal**'ın dediği gibi, ücret artışları, ileri ekonomilerin gelişim düzeyinden çok uzakta bulunan 1970'ler Türkiye'sinde genel fiyat artışlarının nedenlerinden ancak birisi olabilirdi ama tek ve baş nedeni değildi [1]. Kaldı ki, Batı'da da **aşırı enflasyon**'a karşı yalnız **ücretler**'in değil, onun yanı sıra tüm **fiyat** ve **kiralar**'ın, hatta **kârlar**'ın **denetim** altında tutulması gerektiği tezi yaygınlaşıyordu. **Kapitalizm**'in özüne ilişkin sorunların gündeme geldiği bu noktada,

---

(1) Ertuğrul Soysal, «Sanayiimizde İşçi Ücretleri», **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No. 82, 15.VI.1972, s. 9

kapitalist sistem etkili bir çözüm yolu önerebilmekten daha çok uzaklardadır.

Enflasyon olgusunun Türkiye'de salt **işçi ücretleri**'yle ilgili bir olay sayılamayacağı gerçeği, sanayi dışındaki sermaye sözcülerince de dile getirilir. **İzmir Ticaret Odası** Başkanı **Dündar Soyer**'in, Başbakan Talû'ya fiyat artışlarıyla ilgili açıklamasında şu ilginç tez yer alır [1]:

> «Bazı **monopoller** ve ithal yasakları dolayısıyla iç piyasalarda **hakimiyet** kuran işletmeler, özellikle bazı sanayi üretiminde **sürümden kazanma** yerine, **az üretim** ve **yüksek fiyat** politikası uygulamaya imkân bulmakta ve çoğunlukla bu yolu tercih etmektedirler.»

Sanayi kesimindeki tekelci piyasa koşullarından ve **aşırı kârlar**'dan yakınan **ticaret sermayesi** sözcüleri, bu görüşleriyle, kendilerine bırakılan ekonomik alanı gittikçe daraltan **sanayi sermayesi**'ne duydukları tepkiyi de yavaş yavaş dile getirmekteydiler. Fiyat artışlarından **işçi ücretleri**'ni sorumlu tutan görüşlerle **sanayi monopolleri**'ni eleştiren anlayış arasında önemli çıkar çatışmaları vardır. Fiyat yükselişlerini önlemek amacıyla daha esnek ve geniş bir **dışalım politikası** öneren **ticaret burjuvazisi**, çözüm yolu konusunda da **sanayi burjuvazisi**'nden ayrılır.

1970'lerde yeni **sanayici** kesimler açısından eleştirilen **tekelci piyasa** koşullarının, 1930 ve 1940'lar Türkiye'sinde de gerçekte **ticaret sermayesi**'nin birikimini sağlayan ana **kaldıraç** olduğu kesin bir gerçektir. **Enflasyon** konusunda Türkiye'de bilerek ya da bilmeyerek gözden uzak tutulan nokta, izlenen

---

(1) **Cumhuriyet, 10.VI.1973, s. 1**

kapitalist gelişme modeli içinde **enflasyon**'un aynı zamanda **tasarruf açığı**'nı gideren, bir başka deyişle **sermaye birikimi**'ni hızlandıran bir **araç** işlevini üstlendiğiydi.

O zaman, **enflasyon** ve **fiyat artışları,** ekonominin **yapı**'sına ilişkin **temel** bir soruna dönüşür. **Cumhuriyet**'in ilk elli yılı içinde **değişen şey,** öncelikle **enflasyondan yararlanan** sosyal kesimlerin niteliğidir. Özellikle başlangıçtaki otuz yılda **tarım** ve **ticaret burjuvazisi**'ni güçlendiren fiyat artışları, daha sonraki yirmi yılda **sanayici** kesimi yararlandırmaya başlamıştı. Bu:

● Hem **kapitalist kesimler** arasındaki **yapısal iç değişim** olayını doğruladığı,

● Hem de **enflasyon**'un ekonomide **hangi görevler**'i gerçekleştirdiğini bir daha aydınlattığı için, çok anlamlı bir olgudur.

Türkiye'de bitmek bilmeyen bir gerçek olan **enflasyon,** değişen Türk sosyal yapısı içinde, **farklı sermaye çevreleri** arasında **iktidar kaymaları**'nın bir göstergesi durumuna gelmekteydi. **Ticaret sermayesi**'nin yaşam pahalılığından şikâyetinin, **sanayi burjuvazisi**'nin ağır biçimde eleştirilmesine dönüşmesi, **enflasyondan yararlanma**'nın Türkiye koşullarında ne denli **büyük** bir işlevi üstüne aldığını gösteren tarihsel bir ipucuydu.

IV

BURJUVAZİ İÇİNDEKİ EGEMENLİK ÇEKİŞMELERİ VE SANAYİ KAPİTALİZMİ'NİN KAZANIMLARI

1973 ortalarında ekonominin genel görünümünü belirleyen **enflasyoncu eğilimler** öteki sosyal sınıfları da kapsamına almaktaydı:

Cumhuriyet'in ilk yarıyüzyılı biterken, **işçi sınıfı** ve **köylülük** enflasyondan gittikçe tedirgindir. Özellikle **ücret** artışlarının enflasyonun çok gerisinde kalması, işçi yığınlarını somut bir **gelirin yeniden bölüşümü** mücadelesine götürmek üzereydi. **1971 Rejimi'**nin, bürokrat küçük burjuva gruplara ve bir oranda da tarım burjuvazisine dönük gelir dağılımı ayarlamaları, işçi sınıfını 1973 ortalarında eski durumunu bile kolay koruyamaz duruma düşürmüştü. Enflasyon dalgaları, aynı zamanda, **memur** ordusuna yapılmış gelir transferinin fiyat artışları yoluyla yavaş yavaş **aşındırılması** sonucunu vermekteydi.

Başbakan **Talû'**nun 1973 Haziran sonlarında bu kez İstanbul'da işadamlarıyla yaptığı görüşmelerde **yeniden** altını çizdiği gibi, 1970'ler ortalarına doğru hızlanan fiyat artışlarının temel nedeni, kesinlikle işçi ücretlerindeki sınırlı bazı yükselişler değildi. İşçiler, 1970'ler başlarında satın alma gücü **en az** artırılabilen sosyal gruptu. Fiyatlar, salt ülke içinde bürokrasiye alt satın alma gücünün büyümesi dolayısıyla da yükselmiyordu. **Batı'**lı büyük ekonomilerde kabaran **enflasyoncu dalgalar,** 1973 sonunda yılda **2 milyar dolar'**a erişmesi beklenen **dışalımlar** aracılığıyla Türkiye'ye büyüyen ölçülerde dıştan da **ithal** olunmaktaydılar. Özellikle **spekülasyon'**a uygun alanlarda, **enflasyon** etkilerini şiddetle duyurur.

Ticaret sermayesinin sözcüleri olarak Ticaret Odaları, işte bu koşullarda, para darlığı, kredi sıkıntısı ve üretimin bazı tekellerce kısıtlanması gibi birbirine bağlı bir dizi eleştiriyi daha da yoğunlaştırırlar.

Başbakan Talû, 1973'ün ilk günüyle Mayıs **başı** arasında özellikle **kredi'**lerde **3 milyar lira'**lık **bir artış** olduğunu açıkla-

dığı halde, acaba neden **para darlığı** bulunduğu ileri sürülüyordu?

Bunun temel nedeni, **kredi dağılımı**'nda yapılan değişikliklerdir. Cumhuriyet'in ilk elli yılında **krediler**'den en büyük payı alan **ticaret sermayesi** kesimleri, yerlerini, **sanayi**'nin özellikle **imalat** kesimine kaptırmaktaydılar. Kendi **üretim** birimlerinin yanı sıra **dağıtım** ve **satış** örgütlenişlerini de gerçekleştirmeye başlayan **büyük sanayi** kurumları, özel kesimin eski egemen güçlerine akan fonları bu yoldan da daraltmaktaydı. Kaldı ki, «para **darlığı»** ve **«kredi yetersizliği»** eleştirileri, **yatırım** düzeyinin yükselmekte olduğu bir döneme rastlar.

Enflasyoncu dönemlerin, yatırımların büyüme temposunu hızlandırdığı genel bir gerçektir. Oysa, **yeni sanayi yatırımları'**na yöneltilen **parasal** kaynakların kısa sürede **üretim** sürecine dönüşmesi beklenemez. Bu nedenlerle hem **fiyat artışları,** hem de **para darlığı** gibi çelişkili izlenimini veren bir görünüm ortaya çıkar. **Sistem,** bu aşamada, para stoklarının kısıtlanmasının **ekonomik durgunluk** ve **işsizlik** yaratmaya aday olduğunu öne sürecektir. 1973 Türkiye'sinde İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu'nun **dengeci** bir **istikrar** kavramına da şiddetle karşı çıktığı görülür. **Gelişen kapitalizm**'in hedefi, **durgunluk** ekonomilerine özgü bir **istikrar** değildir. **Sermaye birikimi** ve **ekonomik büyüme** sürecini durduran bir **istikrar dönemi,** Osmanağaoğlu'na göre, ancak sarsıcı bir **genel durgunluk ve işsizlik**'le sonuçlanırdı. Bu da, ekonomik büyümenin durması sonucunda uzun sürede daha büyük bir **sarsıntı** ve **enflasyon çarkı**'nın içine düşmek demekti (1).

---

(1) **Milliyet, 17.IV.1973, s. 1 ve 9**

Neydi bu darboğazdan çıkmanın yolu?

Ticaret sermayesi, çözüm yolu diye, **çok liberal** bir dış ticaret rejimi uygulayarak, 1.6 milyar dolara ulaşan döviz rezervlerini geniş çapta **dışalım'**da kullanmayı öneriyordu. O arada, bazı temel malların **yüksek gümrük resimleri** indirilmeli ve **mali sermaye** kaynaklarının daha büyük ölçüde **ticaret sermayesi'**ne akıtılması sağlanmalıydı.

Yaşam **pahalılığı** ve **enflasyon'**dan en çok yakınması gereken halk yığınlarıyla çalışan sınıflar bir yanda dururken, **burjuvazi'**nin başlıca kesimlerinin bu denli yoğun bir **iç çatışma'**ya sürüklenmeleri gösteriyordu ki, Türkiye'de **sanayi kapitalizmi** önemli bir çok dönemeci birden almıştı:

1. **1971 Rejimi'**nin rahat ve güvenli ortamında, **yüksek gümrük tarifeleri** aracılığıyla, kapitalist Batı sanayilerinin **dış rekabet'**inden korunan Türkiye sanayi burjuvazisi, **iç pazar'**da büyük üstünlükler sağlayabilmişti. Giderek **tekelci piyasa** koşulları oluşmuş, özgürce belirlenen **sanayi ürünü fiyatları'**nın da katkısıyla, önemli bir **sermaye birikimi** ve **sermaye yoğunlaşması** aşamasına geçilmişti. **Pazar egemenliği,** bu ortamda, **sistem'**in özüne egemen olmak anlamına da gelmekteydi.

2. Bankalar, sigortalar ve benzeri **mali sermaye** kaynakları, geçmişte **tarım** ve **ticaret burjuvazisi'**ni beslerken giderek **devlet destekleri'**nden de yararlanan yeni **sanayi burjuvazisi'**-nin egemenliğine kaymaya başlamıştı. Sanayi kapitalizmi, **mali sermaye'**yle ortaklığını pekiştiriyor ve bir gün ondan daha **özerk** biçimde davranabilmesi için gerekli ön koşulları yaratmaya yöneliyordu.

3. Yüksek oranlı **devalüasyon'**un ve 1970'lerin ilk üç yılında **Batı Avrupa'**da görülen olumlu ekonomik konjonktürün sonucunda artan **dışsatım** gelirleriyle **işçi dövizi** girişleri, Ankara'ya önemli bir **dış artık değer** ya da **döviz birikimi** sağlamıştı. **Türkiye sanayi kapitalizmi,** biriken dövizleri yine kendi **hammadde, aramalı** ve **yatırım malı** gereksinimleri için kullanma eğilimindeydi.

Ticaret burjuvazisi'nin tasarıları, **sanayi burjuvazisi'**nin çıkarlarıyla çelişmekteydi:

- Birikmiş dövizleri, **iç pazar dengesi'**ni altüst edecek **liberal** bir dışalım politikasıyla kullanmak, sanayi sermayesinin hem **pazar egemenliği'**ni, hem **de** sermaye birikim ve yoğunlaşmasını kolaylaştıran **fiyat egemenliği'**ni kırabilirdi. Yıllar sonra erişebildiği **hegemonya** durumunu yitirmeyi genç **sanayi kapitalizmi** isteyemez ve onaylayamazdı.

- Birikmiş **dış artık değer'**in **sanayi** yerine, **ticaret** sermayesinin eline geçmesi, sanayi kapitalizminin gereksinimleriyle çelişirdi. **Dış kaynak kullanımı,** en sonunda, büyük bir **içsel belirleme** olanağına dönüşür. Sanayi, döviz rezervlerini, ileride ortaya çıkabilecek olumsuz bazı koşullara karşı ancak **yedek** olarak elde tutmayı düşünebilirdi. Kendi güç durumunu sarsacak biçimde, başka burjuva kesimlere **kaynak** bırakmak özellikle bu aşamada sanayi kapitalizminin gereksinimlerine uymazdı.

Büyüyen **enflasyon** ve **pahalılık** tartışmalarının gizleyemez duruma getirdiği asıl gerçek, modern kentsel **sanayi burjuva-**

zisi'nin **Türkiye**'de **kapitalizm öncesi** tüm ilişkilerin üstünde yükselttiği **iktidar** bayrağıdır.

Bu arada, gölgede kalan bir sorun, sayıları yarım milyonun üstüne tırmanan yurt dışındaki Türkiye'li işçilerin gönderdikleri dövizlerin durumudur. Döviz rezervlerinin büyümesinde önemli rol oynayan **işçi dövizleri,** büyük bir **parasal baskı** kaynağına da dönüşmekteydi. Dövizler **kullanılmaksızın** Merkez Bankası kasalarında birikirken, o dövizlerin devalüasyon sonucu daha da büyümüş bulunan **Türk parası karşılıkları** işçi aile ve yakınlarına ödenmekteydi. Böylece Merkez Bankası bir yandan önemli bir iç parasal gereksinimle karşılaşıyor, öte yandan da Anadolu'daki onbinlerce ailenin eline, Türkiye'de üretilmiş bir **mal** ya da **hizmet**'in karşılığı olmayan ek bir **parasal gelir** geçiyordu.

Ne olacaktı bu **ek parasal gelir?**

İşçi aile ve yakınları, sağladıkları gelirı yine **iç pazar**'a, çeşitli mal ve hizmetlerin **alıcısı** olarak girmek yoluyla kullanacaklardır. Bunun, özellikle buzdolabı, çamaşır makinesi, otomobil, kamyon ve benzeri **dayanıklı tüketim malları** üreten tüm sanayiler üstünde —iç pazarı **genişletmek** açısından— olumlu bir işlevi görülecektir. Ne var ki, et, sebze, meyve, yağ, tahıl ve benzeri yiyecek ya da besinler başta olmak üzere, **tüketim malları** üstünde de aynı nedenle olağanüstü etkin bir **ek istek** yoğunlaşacaktır. Tarımsal üretimde çok önemli sıçramaların sağlanamadığı bir düzende, büyüyen bu **ek tüketim** isteği, **kentlerdeki yaşam pahalılığı**'nı kamçılayan bir başka etkene dönü-

şecekti. **Ulusal üretim** içinde yeterli bir karşıtı olamayan bu iç istek, **tüketim toplumu**'nda, **enflasyon**'u hızlandıran roller oynayacaktır.

Ortam, gerçekte, **enflasyon**'un ardında, **tüketim** istekleri sınır tanımaz biçimde **büyüyen** ama bunları kendi iç olanaklarıyla karşılamakta son derece **yetersiz** kalan bir **Türkiye kapitalizmi**'nin stratejik darboğazlarını somutlaştırmaktaydı.

Sistem içindeki **hegemonya** çatışmaları çözülebilse de, temel **sosyo/ekonomik düzen**'le ilgili olan **tarihsel darboğaz** kolay aşılamazdı.

Orası, **geleceğin bunaltıcı gizilgücü**'ydü.

V

BİR DEĞİŞİMLER DÖNEMİNDE, DEMİREL YENİDEN AP'YE İKTİDAR İSTİYOR...

'73 yazında Türkiye **enflasyon**'u da, **yaşam pahalılığı** denilen olguyu da günden güne bütün boyutlarıyla tanımaya başlayacaktır. Oysa, bu, halk yığınlarını yaşamlarından bezdirecek olan bir büyük iç depremin ancak **«ilk başlangıç»**ından ibaretti.

Örnek olarak, yüzlerce yıllık görkemiyle **Mimar Sinan**'ın eşsiz yapıtı **Süleymaniye Camisi** için 6 Haziran 1973'te konulan değer yine de 1.5 milyar liradan ibaret kalmaktaydı (1). Ara-

(1) **Milliyet**, 7.VI.1973, s. 1

dan bir kaç yıl geçtikten sonra önde gelen holdinglerin yıllık cirolarıyla eş olacak bu değer, o anda, toplumun gözünde çok çarpıcı bir düzeyi simgeleyebiliyordu.

Uluslararası arenada 1973 yazı dünya kapitalist ve sosyalist sistemleri arasındaki güç çekişmeleriyle başlar. **ABD'**-yle **SSCB**'nin karşılıklı ilişkilerinde, tüm **yakınlaşma** görüntülerine karşın, gözden kaçmayan bazı **sürtüşmeler** yoğunlaşmaktadır. Sovyet önderi **Brejnev,** 16 Haziran 1973'te gösterişli bir **Birleşik Amerika** gezisine başlarken, Başkan **Nixon** hemen ertesi günü, 17 Haziranda, **Çin Halk Cumhuriyeti**'nin yaşlılık ve hastalık belirtileri gittikçe ortaya çıkan başkanı **Mao'**ya özel bir Amerikalı doktor grubunu gönderir. **Brejnev**, Atlantik ötesinde Başkan **Nixon** ve öteki ABD yetkilileriyle yaptığı uzun baş başa görüşmelerin ardından 26 Haziranda Paris'tedir ve Fransız Başkanı Pompidou ile görüşmektedir. Brejnev, ABD' yle uzlaştığı konularda Fransa'yı da işbirliğine çağırır ama 27 Haziran'da izlenen sonuç, Paris'in, Brejnev'e de, Nixon'a da, anlaşmak istedikleri dünya dengesi konusunda «hayır» yanıtını verdiği yolundadır.

Uluslararası dengelerde bunlar olup biterken, Türkiye'de **12 Mart**'ın armağanı **yargılamalar** birbirini kovalıyor ve gündeme her gün bir başka sorun ekleniyordu. Hemen her gelişme, **kahkahalar atan** bir başka çelişkiyi bağrında saklar gibidir. Örnek olarak, o dönem Türkiye'sinin belli gerice yörelerinde büyük ün yapmış **soyguncular** vardır. Onların en tanınmışlarından birisi olan **«Hekimo»,** 2 Haziran '73'te İstanbul'da **«boyacılık»** yaparken yakalanıverince, ortalıkta bir şaşkınlık fırtınası eser.

Aynı gün, **12 Mart** askeri eyleminin «planlama'cısı» diye tanınan ve **1971 Rejimi** tarafından emekliye çıkarılan General **Celil Gürkan**'ın gözaltına alındığı görülür. Gürkan, 12 Mart'ın amacından saptırıldığını ısrarla savunmuş olan bir **«radikal»** askerdir.

5 Haziran'da bir başka tartışma patlak verir. Bu kez, okların hedefi, yıldızı gittikçe parlamakta olan **orta sol** CHP'nin Genel Başkanı **Ecevit**'tir. Ecevit'in dokunulmazlığının kaldırılması istenilmektedir. Ecevit bu isteğe ertesi gün aynı kesinlikte bir yanıt verir. CHP lideri dokunulmazlığının kaldırılmasına itiraz etmeyecektir. Ecevit şunu da ekler: «Hesap veremeyeceğim davranışım yoktur.»

Aynı gün, gözaltındaki General Celil Gürkan önemli bir açıklama yapılmaksızın serbest bırakılır.

7 Haziran '73'te, **NATO**'nun adı duyulur: Batı'nın militer kuruluşu, **Türkiye** ve **Yunanistan**'a yardım için bir **komite** oluşturmaktadır.

8 Haziran'daki sıkıyönetim duruşmalarındaysa, **27 Mayıs'**ın genç kurmay subayı ve yeni dönemin başarılı uluslararası kara taşımacılığı yöneticisi **Numan Esin,** beklenmedik bir davranışla, ayaklarını yargıçlara uzatır ve üstündeki yaraları, vurukları gösterir. **Esin,** ayağındaki vurukların **«işkence»** izleri olduğunu söylemektedir. O gün, 53 sanıklı **«işçi kesimi»** davasına da başlanır.

Anadolu, 1973 yılı ortalarında kurak bir yaz yaşamaktadır. Toprak, sarı sıcak altında şahrem şahrem çatlarken, sosyal yapının altındaki **yaralar** da birer birer yeniden fışkıracaktır. Özellikle Türkiye'nin güneydoğusundaki **etnik** açıdan **duyarlı**

yörelerde bu ortamlarda hep bir şeyler olur. Sarsıntı bu kez, **Mardin'**de patlak verir ve Kürt aşiretleri arasındaki bir çatışma 11 Haziran '73'te 12 kişinin ölümüyle biter. Sonraki gün Mardin'de altı köy «kordon» altına alınır.

Kızamık, Haziran'ın ortalarında, Siirt'te 36 kişiyi birden öldürür.

Ecevit, 20 Haziran'da yeniden sahnededir. CHP Genel Başkanı, Meclis Başkanlığı'na başvurmuş ve «Beni derhal mahkemeye çıkarınız», demiştir.

O arada, Meclis «reform tasarısı» adı verilen yasaları görüşmekte ve her yanına ayrı birer ek yapmaktadır. Üniversite düzenine önemli kısıtlamalar getiren tasarı da 20 Haziran'da yasalaşır. 24 Haziran'daysa, toprak reformu uygulaması için 270 milyon lira ayrıldığı açıklanır ve... kuraklık nedeniyle 27 Haziran'da **su** Mardin'de **vesika'**ya bağlanır.

Askeri Yargıtay Başsavcısı, banka soymaktan sanık altı kişi için 25 Haziran'da «**İdam**» ister. 29 Haziran'da da **TİP** yöneticileri **Boran,** Prof. **Sadun Aren** ve arkadaşlarına verilen cezalar kesinleşir. Ancak hapishanelerde esen hava giderek başkalaşmaktadır. Orada, yaklaşan **genel seçim'**e paralel olarak, bir **«genel af»** istemi çoktan dalgalandırılmaya başlatılmıştır bile... Bu istek öylesine derin boyutlara sahiptir ki, İstanbul'un büyük Sağmalcılar Cezaevi'nde salt af isteğiyle 22 Haziran'da bir ayaklanma da gerçekleştirilir.

1973 Haziran'ı biterken, Türkiye kamuoyunun bilincinde iki olayın yankıları kalır:

● Olayların ilki, **«Homongolos»** sözcüğüyle ilgilidir. Türkiye'nin tanınmış romancılarından **Reşat Nuri Güntekin,** yıllar önce bir **«kadın düşmanı»** erkek tipi çizerken kahramanı için bu sıfatı kullanmıştı. Aynı sözcüğü, Erzurum'daki **Atatürk Üniversitesi**'nin öğrencileri, çıkaracakları öğrenci yıllığına —nedense— ad olarak seçerler. Ne var ki, olay, beklemedikleri bir yönde gelişir. Atatürk Üniversitesi Rektörü yetkililere başvurarak, **«Homongolos»** sözcüğünün son hecesini oluşturan **«los»** un tersinden okuyunca **«sol»** çıktığını açıklar ve bu tutumları nedeniyle öğrencilerini **«ihbar»** eder.

Türkiye kamuoyu da böylece yeni bir **«şey»** öğreniverir. Hem de, günler süren alaylar, taşlamalar arasında...

● O arada şiddetlenen **enflasyon'**a paralel biçimde, Türkiye'nin ulusal parası **T.L.**'sı da, değer düşmelerini acı biçimde tadıyordu. Özellikle güçlü Federal Alman Markı'nın değeri, 29 Haziran'da Türk lirası karşısında yüzde 5.5 oranında artırılır. **Mark'**ın satış değeri **5.40 T.L.**, alış değeri de **5.25 T.L.** olarak saptanır.

Bu da, takvimler, sözgelişi, 1980'i gösterdiği zaman aynı Mark'ın değeri 40-50 T.L.'na çıktığında, çok kişiyi güldürecek olan bir başka tırmanışın **«masum»** başlangıcıdır.

1973 Temmuzu kargaşanın arasında çıkagelecektir. Türkiye'de yavaş yavaş saflar belirginleşmekte, herkes kendi **«seçim»**ini yapmaktadır.

Demirel, AP lideri ve 1971 Rejimi'nin görevden uzaklaştırdığı eski başbakan olarak ne istediğini ilk kez 12 Temmuz 1973'te açık seçik anlatacak ve şöyle diyecektir [1]

«AP'ye **iktidar** verin, **Türkiye**'yi **iki misli** yapalım.»

AP lideri, bundan az önce de, yurttaşların **«seçtiklerine sahip çıkmaları gerektiği»** temasını işlemişti. Demirel, saatin istediği yönde işlediğini düşünüyordu. **Güvenlik Mahkemeleri** de aralarında olmak üzere sekiz yasanın 11 Temmuz 1973'te yürürlüğe girmiş bulunmasının verdiği rahatlıkla AP lideri geleceğe güvenle bakmaktaydı. Bu güven ortamı başka bazı çevrelerde de var olmalıydı ki, en «ihtiyatlı» bilinen yüksek bürokratların bile AP'den parlamentoya girme umuduyla o günlerde partiye üye oldukları görülüyordu. Anayasa Mahkemesi'nin eski başkanı Hakkı Ketenoğlu ya da Yargıtay'ın eski başkanı Ferruh Adalı, bu bekleyişlerle AP'ye girenler arasındaydılar.

Ne var ki, 12 Mart'ın iktidardan düşürdüğü **Demirel**'in yeniden tek başına iktidar olma özlemine meydan okurcasına, 27 Mayıs'ın düşürdüğü üçüncü cumhurbaşkanı **Celâl Bayar**'ın seçmenlere bir başka bildiriyi vermeye çalıştığı gözden kaçırılmamalıydı. **Bayar,** oyların **AP**'ye değil, **Demokratik Parti**'ye verilmesini öneriyordu. Önermekle de kalmıyor; seksen yılı çoktan aşan yaşına karşın, **Bayar** kurak bir yaz ortamında **Demokratik Parti** mitinglerine katılıyor ve **Demirel**'in oy tabanını **çatlatmak** için elinden ne gelirse esirgemiyordu. **Bayar, 7** Temmuz 1973'te DP'nin Kocaeli kongresinde de binlerce kişinin önünde konuşacaktı.

---

(1) **Milliyet,** 13.VII.1973, s. 1

VI

REFORM TASARILARI NASIL ÇIKTI?

12 Mart sonrasında Türkiye'nin gündemine gelen çeşitli **reform** önerileri, yasama döneminin ancak en son haftalarında Meclis ve Senato'da tartışılır ve onaylanır. **Toprak, temel eğitim, üniversiteler** ve Başkan Korutürk tarafından veto edilmekle birlikte **maden** reformları böylece değişik bir görünüm alıyorlardı.

Sistem, reformlarını da yine kendi anlayışı içinde geçirtmişti.

Toprak reformu, zaman zaman reform tasarısını düzenleyen Bakan Prof. İlhan Öztırak'ın bile tepkisine yol açacak kadar değişik bir öz kazanmıştı. Yasalaşan toprak reformunda artık ana ilke, **modern kapitalist üretim biçimleri** yaratmaktan ibarettir. Yasa, kapsamı geniş tutulmuş bir **örnek işletme** kavramı oluşturmuştu. Bunlar, tarıma ileride verilmek istenen örnek bir düzenin de ilk çekirdekleridir. Başarısız ve düzensiz kalan özel işletmeler için başvurulacak **kamulaştırma** bedellerinin ödenmesinde tutulan yol da bu açıdan ilginçti. Yasa toprak sahiplerine otuz bin liradan küçük bir ödemeye karşıdır. **Sermaye** üstüne kurulmuş bir ekonomide, **toprak reformu,** böylece doğan büyük kaynaklarla **tarım**'dan öteki kesimlere doğru **sermaye** akışlarına da **aracılık etmiş** olacaktı.

Para'ya verilen önceliğin bir başka görüntüsü, **yüksek öğrenim**'in **paralı** duruma getirilmesinde bulunabilir. Giderek **orta** ve **yüksek** gelir gruplarına yönelen bir **eğitim** düzeninde, **aileler**de eğitimin bir bölüm parasal yükümlülüğünü üstlenmeye çağ-

rılmaktadırlar. Oysa, Türkiye'nin kamu ekonomisi eğitime kaynak ayıramayacak kadar güçsüz sayılmazdı. Ne var ki, **militer** kesim gibi **üretici olmayan** bazı alanlarda **1971 Rejimi** sonrasında büsbütün artmış bulunan **devlet** harcamaları, **eğitim** ve **sağlık** gibi en temel kamusal gereksinimleri karşılamakta ister istemez yetersiz kalıyordu. **NATO** içinde, örneğin, **«askerlik harcamalarını en yüksek hızla artıran ülke»** olma rekorunu elinde tutan Türkiye'nin aynı rekoru **eğitim** harcamalarında da kıramayışının sonucunda, yüksek eğitim **«paralı»** duruma getirilmekteydi. Kır ve kentlerin en alt gelir gruplarından gelen işçi ve köylü kökenli gençlerin bir ölçüde okuma fırsatına kavuşması, yeni düzende ancak etkili bir **kredi ve burs** sisteminin işletilmesine bağlı kılınır.

Temel eğitim yasası ise, **ilk** ve **orta eğitim** arasında **bağlantı kurma** deneyidir. İlk beş yıllık öğrenim döneminde temel bilgileri alan çocuklar, yasaya bakılırsa, daha sonraki üç yılda gelecekteki yeteneklerine göre bir **yönlendirme** dönemine gireceklerdi. **Sekiz yıllık** yeni eğitim düzeninin baş eksiğiyse, Türkiye'de **ilk** ve **orta** eğitimin böyle bir yenileşmeye **kurumsal** ve **yapısal** bakımdan **hazır olmayışı**'ydı. Özellikle **öğretmensiz** kır ve taşra kentlerinde sekiz yıllık eğitim, gelişmiş büyük kentlerde yapılan öğrenim düzeyiyle o tür gerice yöreler arasındaki açığı ancak büsbütün keskinleştirebilirdi. Eğitim düzeyi yetersiz durumdaki okulları bitirmek zorunda kalan küçük öğrencileri, bu dengesizlik, daha sonraki eğitim aşamalarında çok önemli **fırsat eşitsizlikleri**'yle karşı karşıya bırakma sakıncasını taşır. Lise ve yüksek eğitim kurumlarında, niteliği birbirlerinden çok **farklı** okullardan gelen gençler, aralarına kolay aşılmaz engellerin konduğunu görürler.

Üniversiteler'e ilişkin yasa, **yüksek öğrenim** kurumlarının **Anadolu**'ya doğru yayılmasını sağlamak isteyen düzenlemelerin yanı sıra, özellikle **özgürce düşünme**'yi, **araştırma** ve **çalışma**'yı kısıtlayıcı nitelikleriyle dikkati çeker. **Kalıplaşmış görüşler** ve **tutucu anlayışlar**'la sorunlarının açıklanması iyice olanaksızlaşan **yeni Türkiye** ile **bilim**'e verilmek istenen **hoşgörüsüz** çerçeve arasında kesin bir çelişki vardır. Çağdaş Türkiye, **bilimsel özerkliği** kısıtlayarak yetenekli **bilimadamlar**'ını çeşitli yollardan **tasfiye** edip **beyin göçü**'ne zorlamak bir yana, yurt dışındaki bilimadamı, teknisyen ve araştırmacıları da bir an önce gelişme potansiyeline katması gereken bir toplumdur. **Bilimsel özgürlüğü kısıtlamak,** bilimin tüm yaşam alanlarına **pratik** düzeyde inmesi gerektiği bir anda, **cadı kazanları**'nı harekete geçirerek **üniversite**'yi bir **fildişi kule**'ye kapatma sakıncasını taşır.

Türkiye'nin demokratikleşmesi, somut gereksinmeler altında, **1971 Rejimi**'nin **«reform»** tasarılarından bir bölümünü kısa sürede **işlemez** duruma getirdiğinde, bu sonuç hiç yadırganmamalıydı.

Büyüyen toplumlar, öncelikle **özgürlük** isterler. İçinde tüm düşüncelerin, dünya görüşlerinin dolaşmadığı ve birbirleriyle karşılaşıp yeni sentezleri oluşturamadığı toplumlarda, **özgürlük** kadar, **sosyal gelişim** ve **ilerleme** de gerçekleşemez. Özellikle salt bazı güçlü sosyal kesimlerin **kapalı** av alanından ibaret kalmayan, gerçek bir **çoğulcu toplum** yaratılması amaçlanmaktaysa...

VII

ÇELİŞKİLERLE DOLU BİR TÜRKİYE, DEĞİŞEN BİR AFGANİSTAN...

Çelişkilerin bir **çözüm** aşamasına doğru tırmandığı 1973 yazında, **doğa** bile Türkiye'nin **olağanüstülükler**'le **olağan**'a **yöneliş** sancıları arasında şaşırmış gibiydi.

Bir bakılıyordu; 9 Temmuz 1973'te olduğu gibi, Rize'yi **sel** almış ve 13 kişiyi birden götürmüş, 16 Temmuz'da ikinci bir su baskını yine Rize'de altı kişinin ölümüyle sonuçlanıvermiştir. Ama aradan iki gün geçtikten sonra, **bunaltıcı sıcak** nedeniyle Manisa'da bu kez iki kişinin yol ortasında düşüp ölüverdiği de görülüyordu. Isı 45 dereceyi aşınca, 24 Temmuz 1973'te Konya ve Siirt'te iki kişi çıldırır.

Maraş'ta aynı gün Baro Başkanı öldürülür.

Umut, çelişki, belirsizlik ve **ölüm** eleledir.

O arada, liseyi daha yeni bitirmiş yüzbinlerce genç bir başka olayın sarsıntısını yaşar. Üniversiteler ve yüksek okullarda, yeni alınacak her bir öğrenci için en az beş istekli genç ortaya çıkıyordu. Bu nedenle gerekli seçmeleri sağlamak amacıyla **üniversiteye giriş sınavları** 1973'ün 6 Temmuz'unda yapılır.

Ne var ki, daha sınav başlarken, sınav sorularının çalınıp bazı öğrencilere önceden satıldığı da **«ihbar»** edilir

Sınav soruları, basılmakta bulunduğu **devlet basımevi**'nden Bayraktaroğlu adlı birisi tarafından alınarak, bazı öğrenci-

lere verilmişti. Bayraktaroğlu 31 Temmuz'da Tirebolu'da yakalanınca, yapılacak tek iş kalıyordu: Giriş sınavlarını iptal edip yenilemek...

O arada, AP'nin iktidar savaşındaki lideri **Demirel**'le, seçime bile katılmayacağını açıklayan eski lideri **Osman Bölükbaşı**'nın ardından kendisine yeni bir kimlik arayan **Millet Partisi**'nin genel başkanlığına 10 Haziran 1973'te getirilen genelkurmay eski başkanı Orgeneral **Cemal Tural** arasında ilginç bir **tartışma** patlak veriyordu.

Tural önce, «Beni bazı kişiler izliyor» yakınmasında bulunur. MP'nin yeni başkanı, Tural, 21 Temmuzda da, **«Fikir suçu** diye bir **suç** tanımıyoruz» der.

Demirel, yanıtını ertesi gün, aceleyle verir:

«Fikir suçu, cezasız kalamaz.»

*
* *

Önemi ancak çok sonra anlaşılacak olan bir gelişme, o arada uluslararası alanda ortaya çıkacaktır.

Asya'nın «içe dönük» ülkesi diye tanınan **Afganistan**'da, krallık rejimi 17 Temmuz 1973'te beklenmedik biçimde devriliyor ve eski başbakan Muhammed Davut, **«cumhuriyet»** ilân ediyordu.

Saray darbeleri'ne alışmış bir dünyada, bu olay büyük bir sürpriz etkisi yapmıyordu. Göçerliğin ve karmaşık feodal ilişkilerin egemen bulunduğu bir Asya ülkesinde, en sonunda bir taht daha devrilivermişti.

Ama **tarih**'in gözleri açısından olay bu kadar aşırı basite alınamazdı. **Afganistan,** aynı zamanda, **Batı**'nın can damarlarını besleyen **petrol**'ü üreten **Ortadoğu**'nun **stratejik** çevre noktalarından birisiydi. Batı'nın etki alanı içindeki **İran**'la **Pakis'-tan,** dünya dengelerinde **Afganistan**'ın kesin bir **yer kayması'**-na uğramasından son derece etkilenebileceği gibi; Afganistan'ın **Hint Okyanusu**'na doğru sarkması da, o yörelerin yerleşik düzenini temelinden altüst edebilirdi.

ABD'de Başkan **Nixon'**un ayağı altındaki toprak sürekli sarsılır, petrolcu **İslâm** ülkeleri başka umutlarla sahnede yeni bir yer almaya çalışırlarken, cumhuriyet ilân edilen **Afganistan'**-la **Sovyetler Birliği** arasındaki ilişkiler de gittikçe pekiştirilecektir. Ortadoğu satrancında Sovyetler bu yoldan önemli bir dama taşını aşama aşama elde etme sürecine girmekteydiler.

Afganistan'ın tarih boyunca zaten etkisi altında bulunduğu **SSCB'**yle gelecekte daha ileri düzeylerde ilişkilere yönelmesinin, **Türkiye** de aralarında bulunmak üzere, hiçbir bölge ülkesinde etkisiz kalması beklenemezdi.

Batı, böyle bir ortamda giderek **Türkiye'**ye çok daha yoğun biçimde el koymaya çalışacak ve bunun, **kararsız** siyasal yapı üstünde çok yoğun etkileri olabilecekti.

Gündem, **1971 Rejimi** aşılırken, **Batı**'yla **daha uyumlu** bir siyasal iktidarın işbaşına gelmesini zorluyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **sıkıyönetim** sorununu görüşmek üzere 19 Temmuz 1973'te toplantıya çağrıldığında, yolun sonu biraz daha açığa çıkmaktaydı.

VIII

SIKIYÖNETİMSİZ BİR ORTAMA DOĞRU

Sivilleşme doğrultusundaki oluşum, 1973 Temmuz sonlarında yeni gelişmeler gösterir: Sıkıyönetim **Siirt**'ten de kaldırılmış, **Diyarbakır**'daysa ancak bir ay uzatılmıştır.

Sıkıyönetim'in gerçek anlamda sürdürüldüğü salt iki büyük kent kalıyordu:

İstanbul ve **Ankara**...

Türkiye'nin bu iki metropolü, 1971 Rejimi'ni yanı sıra çeken **küçük burjuva** kökenli olayların en yoğunlaştığı merkezlerdi. Sistem, hem sürdürülen **yargılamalar** ve yoğun tepkilere yol açan **yasadışı işlem** tartışmaları, hem de siyasal güvencesi bakımından, seçim eşiğindeki Türkiye'de iki büyük kenti daha bir süre **denetim** altında tutmayı uygun bulmaktaydı.

Ama, denetim **nereye kadar** sürebilirdi ki?...

Sıkıyönetim sorununu görüşmek üzere toplanan Meclis gürültülü bir oturum yaparken, Başbakan **Naim Talû** çözümün nerede olduğunu bütün açıklığıyla yineler ([1]):

«Gayemiz, seçime **sıkıyönetimsiz** gitmektir. Ümit ediyorum ki, seçimler sıkıyönetimsiz yapılacaktır.»

Olağan koşullara dönülmesi, Türkiye'nin döviz rezervlerine büyük kaynaklar sağlayan **Federal Almanya** başta olmak üzere tüm **Batı Avrupa**'nın ana dileğidir.

---

(1) **Milliyet, 20.VII.1973, s. 1**

AET ülkeleri özellikle **cunta** yönetimindeki **Yunanistan'a** belli bir tepki duymakta ve **Atina cuntası** karşısında **Türkiye'**nin sağlıklı bir **demokratik** yaşama kavuşmasını istemektedirler.

Gündem, bütün bu etkenlerle **sivil toplum** kuruluşuna ilişkin sorunlar üstünde gittikçe yoğunlaşmaya başlar. **Sivil toplum,** siyasal iktidarın tüm **devlet** aygıtlarından ya da üniformalı güçlerden koptuğu bir toplum demek değildir. **Sivil toplum'**da, tümüyle tersine, düzenin **sivil** güçleriyle öteki **devlet aygıtları** arasında daha ileri ve uygar bir düzeni geliştirmeye dönük güçlü **iç bağlantılar** oluşur. Siyasal iktidar devlet aygıtlarında böylece **sivil toplum**'a direnmek bir yana, ancak **yardımcı olan** dinamikleri bulur. Sosyo/politik yaşam, birbirini izleyen **dikey** ve **yatay** geçişlerle, kendi doğal örgütlenişi içinde **demokratikleşme**'yi güvenceye almaya başlar.

Önemli yerlerdeki otuz **general**'in görevlerinin değiştirildiği 1973 Temmuz'u Türkiye'sinde, sorunlardan birisi de, **sivilleşme'**ye uygun yeni bir devlet ve kamu ortamı yaratılmasında düğümleniyordu.

«Sıkıyönetimsiz seçim» isteğinin açık seçik gündeme geldiği tartışmalar daha kapanmadan, **Cumhuriyet Halk Partisi** eğilimini belli eder. CHP Parti Meclisi, üniversite, sıkıyönetim, güvenlik mahkemeleri, gösteri yürüyüşleri ve polis yasaları için **Anayasa Mahkemesi**'ne başvurarak, bu yasaların, demokratik olmadığına inandığı çoğu yeni hükümlerinin iptalini isteyecekti.

Takvim, 25 Temmuz 1973'ü gösteriyordu. Son yasaların basıldığı **Resmi Gazete**'nin mürekkebi daha kurumuş bile sayı-

lamazdı. Türkiye'de bir **çoğulcu demokrasi**'den söz edildiğine göre, onun gerekleri de yerine getirilmeliydi. Orta sol **CHP,** çoğulcu bir demokrasinin **baskı, kısıtlama** ve **denetim** öneren yasalar altında yine de işleyebileceği görüşüne katılmıyordu. Oyun, **demokrasi** adıyla oynanıyorsa, onun kurallarına da uyulmalıydı.

CHP'nin bu kararı, bir bakıma, **1971 Rejimi**'nin son aşamasını simgeleyen tüm **«reform»** tasarılarının üstüne bir **Demokles kılıcı**'nın asılması niteliğini taşır. Yasalar iptal edildiği takdirde, durum baştaki görünüme dönmüş olacaktı.

Tarih, sürprizlerini daha o günden hazır tutuyordu.

IX

MAKARİOS'LA ATİNA CUNTASI ARASINDAKİ ÇATIŞMA VE BUZDAĞININ ALTINDA YATAN SORUNLAR...

Yaşanan ortam, gerçekte, Türkiye'yi giderek etkilememesi olanaksız bulunan gelişmelerin tohumlarını bir başka yörede de atmaktaydı.

Askeri **cunta** tarafından önce krallığın sona erdirildiği **Yunanistan**'da giderek **cumhuriyet** rejimine geçiliyordu. Altı milyon Yunanlı 29 Temmuz 1973'te cumhuriyetçi yeni anayasa için oy kullanır. Halkın yüzde 80'inin **cumhuriyet** konusunda verdiği yanıt, **«evet»**tir.

Buna karşılık, **Kıbrıs**'ta biraz daha farklı çizgiler beliriyordu.

Kıbrıs Rum topluluğunun başında bulunan Başpiskopos **Makarios,** savunduğu **bağlantısızlık** siyaseti sonucu, **Üçüncü Dünya** ülkeleri arasında etkin bir yer alabilmeyi başarmıştı. Oysa **Rum ideolojisinin geleneksel özlemi, Kıbrıs'ı Yunanistan'**la tümüyle **birleştirmek** ve **Büyük Yunan devleti**'ni gerçekleştirmek yönündedir. Bu ideolojinin **militer** kolu, eski EOKA önderi **General Grivas** tarafından yıllar boyunca çeşitli biçimlerde örgütlenmiş durumdaydı.

«Enosis»ci ya da Yunanistan'la birleşme yanlısı silahlı grupların, Makarios'a bağlı Kıbrıs Rum **Adalet Bakanı'**nı 28 Temmuz 1973'te kaçırdıkları görülür. Bakan, tam bir ay süreyle Grivas'çıların elinde tutulacaktı. Bunun üstüne, Makarios yönetimi de Grivas yanlısı 150 Rumu tutuklatır. Atina ve daha genelde de Atina'daki askeri rejimin en üst düzeyde bütünleştiği **Batı** sistemiyle yeşil adanın **bağlantısızlık** yanlısı sivil Rum çoğunluğu arasındaki **gerilim** böylece gittikçe gün ışığına çıkıyordu. Öyle ki, Makarios, Yunan ideolojisinin aşırı milliyetçi kanadını simgeleyen **Grivas** için, 1973'ün 3 Ağustos'unda, dünya önünde **«deli»** demekten de kaçınmayacaktı.

Bir **buzdağı'**nın altında biriken bunalımın Türkiye'ye neler getirebileceği —yazık ki— o sırada göze çarpmaz. Çoğu çevreye göre, **Makarios** da, **Grivas** da iki **Rum** yöneticiden ibarettir. İç çelişkilerin karmaşık diyalektiği, Ankara'ya yarının yeni olasılıkları konusunda hâlâ bir şeyler sezinletememekteydi. Atina'da olduğu gibi, çoğu Ankara çevresinde de kullanılan ölçüler çokluk **Batı** militer stratejisine göre ayarlandığından, **Batıcılık**'la **bağlantısızlık** arasındaki ayrımı değerlendirmek, yerleşik ideolojik kalıpları aşan bir sorundur.

Ama o zaman, değil çok öteleri, **1973 Temmuz**'unun **Kıbrıs**'ında bir yıl sonrasını, örneğin **1974 Temmuz**'unda **neler olup bitebileceği**'ni doğru biçimde değerlendirmek bile tümüyle olanaksızlaşıyordu.

Bu, **tarih** önünde, **körleşme** sakıncasıdır.

Geniş bir **olasılıklar süreci** ve o süreci en **önyargısız** bilinç ve sezgi boyutlarıyla algılayabilme gücü, **tarih**'i sağlıklı biçimde kavrayabilmenin özünü oluşturur.

Türkiye insanlarının, önlerine çıkan bir dizi **iç sorun**'la boğuşmaktan bir türlü kurtulamayışları ve bir sorunun bazan tam çözüldüğü umuduna kapılırken, bir başka sorunlar yumağının altına sürüklenmesi —elbet— bir rastlantı değildir.

Dünyayı yöneten akıl, ne yaptığını bilir.
Onun, başka tasarıları, başka planları her zaman için fazlasıyla vardır.

*
* *

Türkiye'nin insanları umutlarını yitirmek şöyle dursun, sürekli yükseltmekteydiler. Halk yığınları, gelecek adına daha **demokratik** olanı istemekten bir an geri kalmıyorlardı.
Gerçi, 1973 Ağustos'unun ilk günü **Kars**'ta **zararlı böceklerle savaş** için kullanılan ilâçlar'ı **«yanlışlıkla» kullanan 37 çocuğun ölümü karşısında, bütün toplum derin bir şok geçirebilirdi. Ertesi gün, Kars'ta sekiz kişi birden kan davasından öldürülebilirdi.**

2 Ağustos'ta uzun bir yasaklama süresinden sonra **Bursa'**da ilk kez işverenleri protesto mitingi düzenleyen binlerce işçi

açısından, bunlar yine de yarından umutsuz olmaya yeterli olgular değildi. Gelişme sancıları çeken bir toplumda, yaşam, usta bir mimarın önceden titizlikle çizdiği yapı gibi yükselmiyordu. Ulusal ve uluslararası düzeylerde yönlendirici sayısız aracının acımasızca işletilebildiği, karmaşık etki ve tepki süreçlerinin birbirlerini izlediği bir ortamda, yığınlar ne siyasal baskılara, ne de kendilerini ezip geçen yaşam zorluklarına katlanmak niyetindeydi.

Grev ve **lokavt** yeni boyutlarla sahneye çıkmaktaydı:

● 2 Ağustos 1973'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı grev ve lokavt yasağının kaldırıldığını açıklıyordu.

● 4 Ağustos'ta bu kez **Türk-İş** Genel Sekreteri **Halil Tunç,** lokavtlar karşısında **genel grev**'e gidebileceklerini duyuruyordu.

● 7 Ağustos'ta Ereğli Demir - Çelik'te grev ve lokavt ilân edilir.

● Grev ve lokavtlar gittikçe yoğunlaşırken, 8 Ağustos 1973'de bu konuda **uzlaştırma** görüşmelerinin başladığı duyulur

Başbakan Talû'yla görüşen Tunç, **genel grev** isteklerini yineler.

Tartışmalar arasında göze yeterince çarpmayan önemli bir olay, **Yüksek Askerî Şûra**'nın çalışmalarına başlamasıdır.

1971 Rejimi'ne kapıları açan **12 Mart Muhtırası**'nın altında, bir komutanlar zincirinin onayları vardı. **12 Mart**'ın Genel-

kurmay Başkanı **Orgeneral Tağmaç,** emekli olup çoktan sahneden çekilmişti. 12 Mart'ın Kara Kuvvetleri Komutanı **Orgeneral Gürler** ise, geldiği Genelkurmay Başkanlığı'nı, 1973 Mart'ının dramatik cumhurbaşkanlığı yarışına katılmak uğruna yitirmişti. Genelkurmay Başkanlığı'nda Orgeneral Sancar vardı ve silahlı kuvvetlerin hem iktidar üstündeki etkinliğinden, hem de radikal eğilimlerden uzaklaştırılmasının beklendiği dönemler yaklaşıyordu. Oysa, **12 Mart**'ın mimarlarından birisi olarak tanınan **Orgeneral Batur,** Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevini sürdürüyordu. Gerçi, bir **havacı'nın** da Türkiye'de **genelkurmay başkanı** olabilmesini savunan **Batur'**un isteğine uymadığından, **Gürler'**in **cumhurbaşkanı** olma kampanyası, Hava Kuvvetleri'nin güçlü komutanının desteğini sağlayamamıştı.

Batur özellikle **12 Mart'**ın iktidarsız bıraktığı ama yeniden işbaşına gelme umudundaki AP lideri **Demirel** açısından yine de **«istenmeyen adam»**dı.

12 Mart sonrasının sivrilmiş bir başka komutanı da gittikçe dikkati çekmekteydi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı **Orgeneral Faik Türün** özellikle bazı sol kesimlerin tepkileriyle karşı karşıyadır. Yargılamalarda sık sık dile getirilen **baskı** ve **işkence'**lerin ulaştığı en son eleştiri halkası da genellikle aynı yetkili oluyordu.

Yüksek Askerî Şûra 11 Ağustos 1973'te çalışmalarını bitirdiği zaman, kamuoyu iki ilginç kararı birarada öğrenir:

Batur da, **Türün** de **emekli'**ye çıkarılmışlardı. Onlarla birlikte emekli edilen **general** ve **amiral** sayısıysa 37'yi buluyordu.

*
* *

Sivilleşme'ye giden ortamın temelleri açılıyordu.

Buna paralel biçimde, **AP** ve **CHP**'nin siyasal iktidar üstündeki savaşımları da büyüyecekti.

Boşalma'ya aday ve yepyeni çözümleri gerektiren bir **Türkiye iktidarı**'nı elde etme sorunuydu bu...

Yaz sonlarına doğru yığınlarda **politik katılma** aynı ölçüde büyüyordu.

Alanlar yeniden doluyordu.

Basın yine özgürleşmekteydi.

Yıllardır AP'nin büyük **genel seçim** başarılarına alışmış bir düzende, bilinmeyen ve tartışılan, bu kez **ne olacağı**'ydı.

Acaba neler yazılmıştı, yığınların bilinç altlarına?

Neler akmıştı, toplumun bilinen ve bilinmeyen kanallarının arasından?...

Demirel'le **Ecevit** bile 1973 yaz sonunda bunun yanıtını kesinlikle verebilecek durumda değillerdi.

Oysa, **yükselen demokratik umutlar**'la durmadan **tırmanan enflasyon ve pahalılık** arasında mutlaka bir ilişki olması gerekliydi.

Geleneksel beklentiler'i bir aşama sonunda **tepetaklak etmeye** aday yepyeni **sosyal tepkiler** boy atıp duruyorlardı artık...

5

EKONOMİK VE SOSYAL BUNALIMIN ARDINDA NELER VAR?

I

KITLIKLAR, DARLIKLAR...

SANAYİ DEVRİMİ'nin başlangıç aşamalarından itibaren **kapitalist** gelişme yolunu izleyen çoğu toplumlarda **pahalılık** ve özellikle **besin kıtlıkları,** sanayi toplumuna **geçiş** aşamalarının tipik bir görüntüsüdür.

Sanayileşme, yapısı gereği, **eski dengeler**'i pek çok açıdan **altüst** eder. Bu sırada **kırsal** kesimden, yeni doğmakta olan modern **kentsel** kesime doğru hızlı bir **sermaye kayması** söz konusudur. Tarımda yaratılan **artık değer**'e böylece yepyeni kullanım biçimleri adına el konulmaktadır. Bu olay, kırların eski göreli ekonomik ve politik üstünlük döneminin sonunu getirecektir. Kırlar ya da tarım, bazan hiç de kolay ve yumuşak geçmeyen büyük sosyal savaşımların sonucunda çok daha arka planlara itilecektir.

Sanayi toplumu salt kentlerde yepyeni üretim birimlerini yükseltmekle kalmaz. Geniş **yedek işçi orduları**'na gerek du-

yan **sanayi,** çok hızlı bir **kentleşme**'nin ve onunla yanyana giden başdöndürücü bir **kentlere akın** ve **nüfus patlaması** olgusunun da kapılarını aralar. Kentlerde **doyurulma**'yı bekleyen insanlara kısa sürede yüzbinlerce yeni **boğaz** katılmıştır. Oysa bu arada **tarım**'ın önemi zaten gerilemektedir. Bir sıçramayı gerçekleştirerek eskisinden kat kat fazla **besin** üretmesi gereken kırlar, bu değişime bir süre yetişemezler. İlk aşamada **yiyecek** fiyatlarının yükselmesi ve giderek **büyük darlıklar**'ın belirmesi, yeni koşullarda kaçınılmaz duruma gelecektir. Örnek olarak, Onsekizinci ve Ondokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa toplumlarının çoğunda bu tür **darlık bunalımları** sık sık izlenebilir ([1]). Yiyeceğe duyulan olağanüstü gereksinim ve işçi ücret lerinin geçim düzeyini karşılamakta yetersiz kalışı, Sanayi Devrimi'nin **kalkış** yıllarında **kapitalizm**'in yol açtığı birbirinden ayrılmaz iki olaydır.

1970'ler Türkiye'sinde de, aradaki belli farklara karşın yine de aynı **tablo**'dan alınmışa benzeyen çizgiler gözlenebilir.

Hızlanan kentleşmeye paralel olarak, barındırdığı yığınlar olağanüstü büyüyen **modern kesim,** aynı zamanda **uluslararası** kapitalist ilişkilerin de etkisiyle, gittikçe **tüketim toplumu** görünümüne bürünmekteydi. Gelenekçi **«bir lokma/bir hırka»** felsefesi bu düzende artık geçerli değildir. Yeni yığınlar, **beslenme**'nin, insanın fizyolojik ve kültürel varlığını geliştirmesinin zorunlu koşullarından birisini oluşturduğunu öğreneceklerdir. Bir zamanlar bazan kuru bir **somun**'la geçiştirilebilen yemek saatları böylece **protein**'lerin, **karbonhidrat**'ların, **yağ**'ların, **vi-**

---

(1) Dr. Sabri F. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları** ve **İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul, İ. Ü. İktisat Fakültesi, 1951, s. 15-16.

tamin'lerin işin içine girdiği, daha modern besin türlerine açılır. Yurt dışındaki yüzbinlerce işçinin ailelerine gönderdikleri gelirlerle Türkiye'de yol açtıkları **ek tüketim** olanakları, **iç** gelişime, bir de **dışsal kaynaklı tüketim patlaması'**nı ekler.

Kırlar ya da tarım, önüne gelen fırsatı, bir **yüksek fiyat** ya da **kıtlık** furyası içinde değerlendirmeye çalışabilir.

İşte, bu aşamada, **kır** ve **kent** arasında bir de **fiyat** mekanizmaları yoluyla **artık değer'**den daha büyük **pay alma** savaşımı belirginleşecektir. Kentlerde çalışan sınıfların zorunlu beslenme gereksinimlerinin çığ gibi büyüdüğü hiç bir kapitalist ekonomi, toplumda yaratılan değerin çok önemli bölümlerine, **yüksek fiyatlar** yoluyla **tarım** tarafından el konulmaya çalışılmasına izin vermez. Kentsel değer fazlalarını kırlara geri göndermek, pahalılığı kentlerde daha da körüklemek anlamını taşıdığı gibi, sanayileşme gerekleriyle de çelişir. Gelirin sürekli kırlara aktarılması, sanayileşme sürecini baltalayacak ve bir süre sonra çok daha derin bunalımların kapılarını aralayacaktır. Bu durumlarda genellikle yeni **sanayi burjuvazisi** kadar, genç **işçi sınıfı** da aynı sonuca yönelen bir tepkiyle, tarımın **ekonomik üstünlük** elde etme çabalarına karşı koyacak, o çabaları kırmak isteyecektir.

Sanayi Devrimi **İngiltere'**sinin özellikle Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında **kentler'**le **kırlar** arasında sürekli **tahıl yasası** savaşımlarına sahne olması bundandır.

Nedir **tahıl yasası?**

Başlangıçta tahıl yasaları, kırsal sermayeyi korumak ve tarımsal üretimi desteklemek amacıyla, dış ülkelerden yapılan ucuz besin alımlarına son derece ağır vergiler koymak için getirilmişlerdi. Büyük toprak sahipleriyle her türlü çiftçi yararına

ayrıcalıklar getiren bu yasalar, kırsal sermaye birikimini hızlandırmışlardır. Ne var ki, birikim gerçekleşip giderek Sanayi Devrimi başlayınca, bu kez tahıl yasaları gerçek bir ayak bağına dönüşmüşlerdi. Ayrıcalıklı toprak sahipleriyle tarımsal üreticilerin yararları adına, ucuz ve bol **besin** dışalımı önlenince, **işçi sınıfı** kesin bir **pahalılık** ve **kıtlık** içine düşmüştü.

İngiliz sanayi burjuvazisiyle işçi sınıfının yeni güçleri o zaman yasayı tersine çevirdiler:

Besin ve tarımsal ürün fiyatlarının en alt düzeye düşmesi için dışalımları özgürleştirmekten başlayarak, ne yapmak gerekiyorsa onların tümünü başarıp İngiltere'yi XX. yüzyıl ortalarına kadar yeryüzünde **en ucuz** besin sağlanabilen ülke durumuna getirdiler.

Türkiye de, XX. yüzyıl son çeyreğinde giderek kendi koşullarına özgü başka **tahıl yasaları**'nı arayacağı bir evreye yönelmekteydi.

II

TÜRKİYE'DE EKONOMİK DEĞİŞİM VE ENFLASYON ÇARKLARI

Dar gelirli sınıfların özellikle Türkiye'de **enflasyon**'dan yakınmaları, yakın **çağlar** tarihi kadar eskidir.

Anadolu, Atlantik ekonomik egemenlik bölgesinin ortaya çıktığı Onaltıncı yüzyıldan itibaren büyük sosyal dalgalanmala-

ra, nüfus patlaması, kentlere akın ve fiyat artışlarına sahne olmuştu.

Ekonomik ve sosyal düzeni altüst eden bu ağır sarsıntıların ardından duyulan ses, halk yığınlarının pahalılıktan çektiği acıydı hep...

Osmanlı, bunları önlemek amacıyla uzun süre besinlere **narh** koymak gibi yöntemlere başvurmuştur. Üreticinin malı böylece belli bir düşük fiyatla kentlere aktarılıyor; kentsel gereksinimler dolaylı biçimde kırlara karşılatılmaya çalışılıyordu.

Ne var ki, **narh** sistemi en son İkinci Dünya Savaşı'nın vurgun yıllarında denenmiş ve **ticaret sermayesi'**nin güçlenmesine yaramıştı. Kırsal üreticinin yeterince yapamadığı **spekülasyon**'u sonuna kadar gerçekleştiren **ticaret sermayesi,** sağladığı büyük çıkarları, kendi gelişimi uğruna kullanabilmişti.

Tarım'la **sanayi** arasındaki egemenlik çekişmesinde, **narh** türü yöntemler yeni dönemlerde aşırı geçerli olamazdı. Burada, kır ve kentlerin göreli fiyatlarını başka bir yapıda oluşturan çok daha dinamik ve karmaşık yöntemler gerekliydi. **Enflasyon** ve **spekülasyon,** kırlar yararına işleyen bir mekanizma niteliğinde bırakılamazdı.

Türkiye'de farklı ekonomik kesimlerin enflasyona katkısı konusundaki ilginç bir değerlendirmeyi, **1971 Rejimi** sonrasında doğan **Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği** (TÜSİAD) böyle bir ortamda açıklar. **Devlet Planlama'**nın ulusal gelir istatistiklerinden yararlanılarak düzenlenen bu araştırmada, Türkiye ekonomisinde **enflasyon** açısından dünden bugüne kadar değişen şeylerin açık bir dökümü ortaya konulur. Kalkınmanın

planlı olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1962/1970 arası dönemi kapsayan sayısal bilgilere göre Türkiye'de **sektörel enflasyon**'da en yüksek artış hızı **inşaat** kesimine aitti. 1962/1965 arasında yılda 4,9 oranında büyüyen **inşaat** kesimindeki fiyat artışları, 1966/1970 döneminde yüzde 6,1'i aşıyordu. Bu durum, hızlı **kentleşme** ve gelişen **konut** gereksinimi dolayısıyla yadırganmayacak bir sonuçtu. Aynı dönemde **ulaştırma** kesiminde enflasyon hızı yüzde 3'ten yüzde 6'ya yaklaşmış; **mali kuruluşlar'**daysa yüzde 4,3'ten yüzde 6,4'e çıkmış bulunuyordu. Buna karşılık, 1962/1970 dönemi boyunca **enflasyon hızı** ortalaması **tarım'**da yüzde 5, **ticaret'te** yüzde 4,9, **sanayi'**deyse yüzde 4,7' dir.

Ne var ki, sektörlerdeki **enflasyon hızı** başkadır; bu sektörlerin ulusal gelirdeki paylarının büyüklüğüne göre yapacakları **enflasyoncu katkı** çok daha ayrı bir etkendir. **Ekonomik yapı'**daki **değişim** açısından daha anlamlı sorun, ekonominin değişik kesimlerinin **enflasyona katkı'**sı ve özellikle bu katkının yıllar boyunca gösterdiği değişikliklerdir. Ulusal gelirde önemli bir payı bulunan **tarım** kesimi, 1970'ler başları Türkiye'sinde enflasyona hâlâ en büyük katkıyı yapmaktaydı. **TÜSİAD'**a göre 1962/1970 yılları boyunca tanık olunan fiyat artışlarında **tarım'**ın katkı ortalaması, **yüzde 27,5'**tur. Bu son derece büyük bir katkıdır ve hemen ardından gelen **sanayi** kesimine ait ortalama **yüzde 12.9'**lik enflasyon katkısıyla **tarım** arasında kolay aşılmaz bir duvar vardı. Sektörlerin genel enflasyondaki payı aynı dönemde **mali kuruluşlar** için yüzde 9,4 ve **inşaat** kesimi için de 7,4 olarak görünmekteydi. Kırsal kesimin enflasyondan son derece zarar gördüğü yolundaki savları, bu sayılar da doğrulamıyordu.

Ekonomik yapının daha ileri düzeyde değişimi, kuşkusuz, tarımı giderek enflasyona en büyük katkıyı yapan kesim olmaktan çıkarır. Sanayinin ulusal gelir içinde artan payı, pek çok yapısal etkenin katılmasıyla birlikte, ister istemez bu yer değiştirmeyi doğuracaktır. Örneğin, **sanayi** kesiminin 1962/1965 yıllarında yüzde 10.5 olan enflasyoncu katkısı, daha sonraki beş yılın ortalamasında yüzde 15'tir. Başka bir deyişle, uzun süre tarımsal kesimde **sermaye birikimi** sürecine bağlı olarak yaşam pahalılığından yakınan halk yığınlarının gelecek dönemlerde yapacağı eleştiri, **sanayi** ürünlerindeki **pahalılık**'la ilgili olacaktı. Eğer **sanayi** daha **bol üretim ve daha düşük kâr oranları**'yla çalışma sürecine giremezse...

Pahalılık yaratan ana etkenin yapısındaki bu büyük yön değişimi, Türkiye'de hem **ekonomik planlama** ve **iktisat siyasetleri** uygulamasına, hem de **Türk kapitalizmi**'nin yarınına ilişkin olarak birçok sorunu bağrında taşıyan kritik bir olgudur.

III

TİCARET SERMAYESİ, «TOPLUMDA YOKSULLAŞMA VAR» DİYOR

Enflasyonun toplumlara nelere malolduğu sorusu, bütün dünyada tartışılagelir. Belirli sosyal sınıfların yaşam koşullarını derinden etkileyen **enflasyon,** karşılık olarak başka bazı sınıflara da **yeni değerler** kazandırmaktadır.

Hangi sosyal sınıflardır bunlar?

Ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde desteklenmesi gereken **gruplar** gerçekten **onlar** mı olmalıdır?

Bu sorular, **enflasyon**'la **kalkınma** süreci arasındaki ilişkileri açığa çıkaracak **«öğretici»** etkenlerdir.

Kalkınma olayının özellikle **kapitalist** sistemde çoğunlukla **enflasyoncu** etkilerle birlikte geliştiği, bu etkilerin son derece geliştirilmiş **planlama** yöntemleriyle bile kolay giderilemediği kesinlikle ortaya çıkmaktaydı. **Modern ekonomik büyüme,** nicelik ve nitelik yönünden geçmiş çağlarla karşılaştırılamayacak genişliklere ulaşır. Bu büyük **kapitalist** dönüşümler, istense de istenmese de, birbirine bağlı bir **etkiler dizisi** içinde **enflasyon**'la sonuçlanırlar. Özellikle yoğun **yatırım** sıçramaları yapılan dönemlerde, kısa sürede **üretim**'in ya da **sunum**'um artırılmasını olanaksız kılan bu süreç, **şiddetli fiyat yükselişleri**'ni birden sahneye çıkarır.

Enflasyon'un **kim**'e, **ne kazandırdığı** sorusu, işte burada ayrı bir anlam kazanır. Ekonominin sürükleyici kesimlerinde kâr marjlarının düşürülmesi söz konusu olmadığı sürece, enflasyon, emekleriyle yaşayan sosyal sınıfları er geç tedirgin edecektir. Bir sanayi toplumunda enflasyondan en çok zarar görebilecek sosyal sınıflar, **işçi** ve **köylülük**'tür. Toplu sözleşmeler, grevler ya da taban fiyatlar ve çeşitli destek siyasetleri, kayıpları ancak sınırlı ölçülerde giderebilir. Olumsuz etkileri tümüyle gidermek hemen hemen olanaksızdır. Kaldı ki, kendine özgü bir **sermaye birikimi** ya da **tasarruf** mekanizması olan **enflasyon,** zaten kaynak yetersizliklerinin de **zorunlu** kıldığı bir olgudur. Böyle bir zorunluluk söz konusu oldukça, enflasyonun olumsuz etkilerini gidermeyi **kapitalist** sistem tümüyle göze alamayacaktır.

Türkiye açısından duruma ilginç bir yaklaşım, **İstanbul Ticaret Odası**'nın 1973 yarısında kamuoyuna açıklanan **Fiat Yükselişleri Hakkında Muhtıra** adlı belgesinde bulunabilir (1).

1973 Haziran'ında düzenlenen belge, 1963/1968 döneminde Türkiye'de yılda ortalma yüzde 4,52 oranında artan fiyatların, 1968/1972 döneminde ortalama yüzde 10,56'lık bir artış hızına eriştiğini saptar. Fiyatların en az **iki kat** yükseldiği bu dönem, gerçekte Türkiye'nin bağlı olduğu **Batı** sisteminde de birden yüzde 7'yi aşan ilk şiddetli fiyat artışlarına denk düşer. Bir başka deyişle, fiyat artışlarında, **dıştan gelen enflasyon**'un da açık etkileri vardır. **Devalüasyonlar,** enflasyon **dışalımı**'nı daha da kesin kılmışlardır. 10 Ağustos 1970 devalüasyonunu yaparken, dışalımda maliyet düşürücü önlemler alan iktidar, hedefine tümüyle ulaşamamıştı. Ticaret sermayesinin en büyük örgütlerine göre, bunun nedeni, dışalım alanında **tekel** kurabilen kamu ya da özel kesim sanayi kuruluşlarının, fiyat düşürücü etkenleri piyasaya yansıtmamalarıdır. **Tekel** durumundaki kapitalist kuruluşlar, önlerindeki kolaylıkları sadece **kâr** oranlarını yükseltmekte kullanmışlardı. Ayrıca, yine **üretim, dağıtım** ve **satış** alanlarında **tekel** olanakları bulunan üretim birimleri, Ticaret Odası'nın deyişiyle, **daha yüksek fiyat konjonktürü**'nün geleceği dönemler adına **stok** da yapmaktaydılar. **Sunum** yükseltilmemekte, böylece **enflasyon** biraz daha desteklenmektedir.

Bu, **sanayi sermayesi** birikiminde, Türkiye'de işletilmeye başlanan tipik bir süreçtir.

---

(1) **Fiat Yükselişleri Hakkında Muhtıra,** İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1973, çoğaltma, s. 1-17

Büyük ticaret sermayesi, içine girilen yeni dönemde enflasyonun toplumsal maliyetine ilişkin görüşlerini duyurur. **Muhtıra**'daki deyişlerle, olumsuz gelişmeler Türk toplumunda şu sosyal değişiklikleri yaratmışlardı:

1. «Şiddetli fiyat artışları, özellikle **orta sınıflar**'ın gelirlerinin ve tasarruflarının değerini düşürmekte, **fakirleşmenin yayılmasına,** orta sınıfların yavaş yavaş erimesine yol açmaktadır. Özellikle, **ücret, kira, emekli** aylıklarıyla geçinenler, fiyat artışlarından zarar gören sınıfları oluşturmaktadırlar.»

2. «Fiyat yükselişleri yatırımların ve ekonomik kararların yanlış yönlere sürüklenmesine, **aşırı kârlar**'ın oluşmasına; **servet** ve **gelirler**'in sınırlı ellerde toplanmasına neden olma eğilimindedir. Bu durum, sosyal tezatları, sosyal huzursuzlukları artıracak, **ekonomik düzen**'le **siyasi düzen**'i tehlikeye maruz bırakacak nitelikte önemli bir etkendir. Şiddetli fiyat artılşarının hükümetleri, rejimleri daima tehlikeye düşüren başlıca etkenler olduğu görülmüştür.»

Bu ilginç yaklaşımların doğal uzantısı, Türkiye'de üretimin artırılması ve bundan **çalışan sınıflar**'a çok daha büyük **pay** ayrılması önerileridir. Burada, **1971 Rejimi** öncesi ve sonrasında **küçük burjuva** sözcülerince dile getirilen bazı bölüşümcü eğilimlerle düşündürücü bir benzerlik bulunabilir. Özellikle **tekel kârları,** tekelci amaçlarla yapılan **stok** biriktirmeleri ve **devalüasyonlar** aracılığıyla **enflasyon dışalımı,** ticaret sermayesi tarafından sert biçimde eleştiriliyordu. Böylece, Türkiye'-yle dış dünya arasında **devalüasyonlar** yoluyla **denge** kurma

eğiliminin yanı sıra, **sanayi sermayesi birikimi** sürecine de karşı çıkılmış olmaktaydı.

Ne var ki, **eleştiri,** oluşumu değiştirmeye yeterli değildir. Toplumların ve tarihin akışı, varolan güçleri, kendilerine düşen rolleri gerçekleştirmeye yöneltir ya da zorlar. Türkiye'de **kapitalist sistem,** kendinde bir **nitelik** değişimi gerçekleştirmek üzere **sanayi sermayesi birikimi** sürecini ancak bu yollardan gerçekleştirmeye yöneliyordu. Hem de, çağdaş **yoksullaşma** sürecine, hâlâ bağımsız kalmaya çalışan bir bölüm geleneksel **ticaret sermayesi**'ni bile katarak...

IV

PAHALILIKLA SAVAŞ, SOSYAL GÜÇLERİN HAKLARINI TANIMA SORUNUDUR

Pahalılıktan şikâyet edilmeyen bir çağı, gerçekte, dünya tarihi de pek görmedi. **Fiyat artışları,** sınırlı bir **dar gelir** karşılığında geçinmek zorunda bulunan toplumsal grupların **ölümsüz** sorunudur. O insanlar, umutları ve umutsuzluklarıyla birlikte yeryüzünden göçüp giderler ama pahalılık her zaman, her yerde kalır.

Enflasyon ile pahalılığı yaratan **ekonomik gerçekler** arasında **ayrılmaz** bir ilişkinin varolduğu hiç kuşkusuzdur. **Pahalılık,** gelip geçici bir olgu değil, genellikle **sermaye birikimi** sürecinin **en klasik** yöntem ve aşamalarından birisidir. **Tasarruf,** başka yöntemlerin yanı sıra, bir de **pahalılık** yoluyla gerçekleştirilir.

Enflasyon sorununda daha yeni olan nokta, işin **sosyal** maliyetinin giderek **tartışma** alanına çıkarılmasıdır. Toplumsal gerçekliğe sırt dönen bazı çevreler için, bu durum kolay anlaşılmaz bir şeydir. Oysa, her iktisadi olay, toplumun farklı kesimlerini, **varlık** ya da **yoksulluk** düzeylerine göre ayrı yönlerde etkiler.

Enflasyonun kendisine ancak **kazandıracağı şeyler** bulunan kesimler için, neden kötü sayılsın pahalılık?

Ne var ki, XX. yüzyılda insan yığınlarını tüm ekonomik ve sosyal gerçeklikleriyle birarada düşünmedikçe çıkar yolun bulunamayacağı görülmüştür. Her **ekonomik** oluşumun giderek, **sosyal** ve **politik** uzantısının arandığı ve araştırılması gerektiğinin bilindiği çağlar başlamaktadır.

İktisat'ın herşeye karşın **sosyal** ya da **politik** gerçeklik dışında kalabileceğini öne süren çevreler, 1970'ler Türkiye'sinde bir siyasal partinin bildirgesinde, «aslında, **pahalılık,** enflasyonun veya fukaralığın ya da her ikisinin birlikte tabii bir sonucudur» (1) diye ilân edildiğini biraz da yadırgayarak okuyacaklardı. Hele bunu dile getiren partinin, Türkiye'de liberal - **kapi**talist eğilimlerin sözcüsü **AP** olduğu görülürse... Bu, ne bir yüzeysel tavrın, ne de bilinçsizliğin ürünüdür. Türkiye Odalar Birliği Başkanı da, «Böylesine hızlı bir fiyat artışı, sosyal ilişkilere, ekonomik hayata çok olumsuz yönde etkiler yapar» diyerek, bir gün toplumsal tepkilerin dayanılmaz duruma geleceğinden kuşku duyduklarını açıklar.

---

(1) **Milliyet,** 19.IX.1973, s. 1

Her ekonomik düzende olduğu gibi, 1970'ler Türkiye'sinde de, **enflasyon** ve **pahalılık** kesinlikle bir **sosyal** olaydı. Toplumsal bir olayı, **demokratik haklar** aracılığıyla halk yığınlarının **ses**'lendiği bir ortamda duymazlıktan gelmek olanak dışıdır. **İktisat'**ın sosyal ya da politik gerçekliğin dışında bir **fildişi kule**'ye çekilebileceğini sananlar, XX., yüzyılın başlarında görülen **jandarma devleti** döneminin ideolojisini yansıtırlar ancak... **Jandarma devlet,** çağdaş dünyada uzun bir dönem boyunca kolay ayakta duramayacak bir **hortlak**'tır. Yeni çağ, düzenlerin uzun süreli güvencesini başka yönlerde arar. **En az geçim düzeyi** ya da **en az ücret** ve benzeri kavramlar, modern dünyada yalnız bir iyiniyet gösterisinin ürünü sayılamazlar. Toplumsal etken ve ağırlık, **kapitalizm**'in yeni ideolojisini, ister istemez, **sosyal** görüşlerle donatır. XX. yüzyılın başlarında çoğu toplumda **çalışma hakkı**'na aykırı olduğu savıyla yasaklanmaya çalışılan **grev,** modern çoğulcu sosyal düzenin nasıl en doğal desteklerinden biriyse, çalışan sınıflara insanca yaşamanın en az koşullarını sağlamak da o denli doğal bir başka hedefidir. **Sosyal patlama** kavramı, **dün** bir **tabu**'ydu. **Bugün** düzenin önünde büyük bir **ölçüt**'tür.

Modern toplumların önemli bir sorunu, emeğiyle **değer** yaratan insana, yarattığı üründen **adaletli bir pay** verilip verilemeyeceğidir. **Pahalılık** ya da **enflasyon,** çalışan insanı hak ettiğinden daha azına mahkûm eden mekanizmanın adıdır. Korkulan sosyal fırtınayı, **jandarma devleti**'nin sürekli bir güvenceye kavuşturamayacağı anlaşılınca, geride tek çıkar yol kalır:

Halk yığınlarından gelen **demokratik** istek ve baskılara, yeniden yaratılan değerin bölüşümünü de gittikçe **adaletli** kılarak karşılık vermek...

Pahalılık ve **enflasyon** karşısında yer almak, ancak yığınların ekonomik ve **sosyal hakları'**nın değerini anlamak yani **derinleşen demokrasi'**nin **yaşayan bir varlık** olmasını tanımakla başarılabilir.

V

DÜŞEN «GERÇEK ÜCRETLER» VE EMEK/SERMAYE İLİŞKİLERİNDE ARTAN GERGİNLİKLER...

Bütün büyük politik bunalımlar, **emek/sermaye ilişkileri** üstünde etkilerini yoğun biçimde gösterirler.

Bonapartist bir rejim, genellikle **emek** kesiminin haklarına **sınırlama** ve **kısıtlamalar** getiren bir özellik taşır. Bu arada da bunalımdaki **kapitalizm'**in yaralarını onarmak, yeni bir döneme hazır duruma getirmek amaçlanılır.

Ne var ki, bambaşka ekonomik nedenlerden kaynaklanan **enflasyon'**un başını alıp gitmesine, Türkiye'de **gerçek ücret artışları'**nın **tümüyle durdurulması** bile yetmemişti. Ücretler genellikle çok az yükseltilirken, enflasyonun olağanüstü büyümesi, işçi sınıfının gerçek **satın alma** gücünü düşürmüş ve geride sadece **büyük toplumsal hoşnutsuzluklar** kalmıştı.

Oysa, ulusal gelirin bölüşümünde **emek** payının bu denli **düşük** tutulmasından Türkiye'de **sanayi kapitalizmi'**nin büyük bir **yarar** sağlayıp sağlamadığı da tartışılabilirdi. Hele, **faiz** oranlarının giderek olağanüstü yükseltildiği ortamlarda, **sanayi** kuruluşlarının kullandıkları **krediler** nedeniyle her yıl ödemek

zorunda kaldıkları kaynaklar, aynı kurumda **işçiler'**e aynı yıl verilen toplam ücretlerin bile üstüne ulaşıyorsa... **Emek** ve **sermaye** tarafından yaratılan **artık değer**'le, bu koşullarda, **sanayi kapitalizmi** kendi **emekçi'**si yerine, bir takım **rantiye** kesimleri destekler duruma gelmiş demektir. Kaldı ki, **modern sanayileşme** pratikte **emekçi** sınıfların niteliklerinde, **yetenek** ve **becerileri'**nde de **köklü değişiklikler'**i zorunlu kılar. **Yetenek** ve **beceri,** bir **emek değerlenmesi** olayıdır da...

Türkiye sanayisinin nitelikli emeği düşük ücretlerle çalıştırmakta direnmesi, **Batı Avrupa**'ya onbinlerce işçinin gittiği bir dönemde, bu kez en yetenekli Türk işçilerinin yurt dışına akınına yol açan bir olaya dönmüştü. Özellikle Federal Almanya, yetişmiş en iyi Türk emekçilerini kendisine doğru çekmişti. Başlangıçta daha çok **İstanbul'**un modern sanayi kesimini ilgilendiren dışa akın giderek **Eskişehir** ya da **Konya** gibi Anadolu'nun sanayileşmeye başlayan yeni merkezlerinden de, yurt dışına nitelikli işçi göçünün yasaklanması yolundaki isteklerin yükselmesiyle sonuçlanmıştı. Ücretlere konulan sınır, böylece, kendisini çok daha ağır bir bunalımla ödetmeye başlıyordu.

Toplu sözleşme ve **grev yasakları'**nın kalkmasıyla birlikte bunalıma bir halka daha eklenecektir. Yeni toplu sözleşme görüşmeleri **birikmiş bunalım'**ın etkisiyle birbiri ardına **çıkmaz'**a girer. Sert emek/sermaye uzlaşmazlıklarını bu kez **grev** ve **lokavt dalgaları** izlemeye başlar. Sendikal özgürlükleri kısıtlayıcı uygulamaların işçi sınıfı açısından yarattığı derin **eşitsizlikler** karşısında, **emek** ödün vermez durumdadır.

Politik alandaki olağandışılıkların yanısıra, ekonomik alanda da **gelir dağılımı'**nı bozarak sınıflararası, gerilimi büyüten

1971 Rejimi, en sonunda, **tarihsel fatura**'sını düzenin önüne koymaktaydı. Artan **gelir bölüşümü kavgası**'nın en kayıtsız kanadı, yine **yabancı sermaye**'li kuruluşlardı. Genellikle belli bir piyasada **modern teknoloji, ileri yönetim** ve **büyük kaynaklar**'la **tekel**'ci duruma geçebilen **büyük yabancı** kuruluşlar, **yüksek kâr marjları** sayesinde işçilere alışılmamış ücretleri rahatlıkla ödeyebilmekteydiler. Oysa, bu da Türkiye'nin emek pazarını sarsan bir başka etkendi. Sözgelişi, bazan yabancı sermayeli bir **petrol** kuruluşu, **hademe** ya da **kapıcı** düzeyindeki hizmetlilerine bile Türkiye'de **bürokrasi**'nin en üst aşamalarına ulaşmış kişilerin gelirini aşan ücretleri verebiliyordu. Yabancı sermayeli bir **otel**, yetenekli bir **barmen**'e ya da yabancı sermayeli bir **margarin** ya da **lastik** tesisi herhangi bir **teknik** adamına ve iş yöneticilerine, yerli sermayeli bir özel kuruluşun kolaylıkla ödemesine olanak bulunmayan ücretleri sağlayabiliyordu. Bunun sonucunda da ortaya iki boyutlu sorunlar çıkar:

1. **Küçük burjuvazi**'nin en yoğun biçimde çalıştığı **kamu** kesiminde, **sivil** ve **asker** bürokrasinin, özellikle çizgi dışı bazı aşırı yüksek ücret ödemelerine bakarak **işçi sınıfı**'nın genel durumuna duyduğu **tepki** büyür. Toplu sözleşme ya da grev haklarından yararlanmak bir yana, **1971 Rejimi**'nin **memur sendikalar**'ını da anayasa değişiklikleri sonucu yasaklaması nedeniyle; işçilerin kullanabildikleri haklara **bürokrasi** içinde sert tepkiler gösterilmeye başlanır. Kapitalist üretim ilişkileri içindeki bir düzende, bir de, **işçi** ya da **memur** statüsünde bulunup bulunmama çatışması belirginleşir. Sistemin doğurduğu çelişki, başka bir deyişle, yüzeydeki **ücret farklılaşması** nedeniyle bu kez **işçi sınıfı**'yla bürokrat **ara tabakalar**'ı birbirlerine düşü-

rür. Sınıf çelişkileri, Türkiye'nin tarihsel **devletçi** yapısı altında, bambaşka bir boyut alır.

2. **Emek** için **yabancı sermayeli** kuruluşlarda ödenen çok yüksek düzeyler karşısında, **özel kesim**'in verebildiği ücretlerin bu düzeylerin —göreli olarak— daha gerisinde kalması, bu kez, Türkiye'nin **sanayi burjuvazisi**'ni de bir ikileme sürükler. Yabancı sermayenin, yüksek kâr marjları altında, yabancı sermayeye **bağımlı** bir ücretliler grupu yaratma stratejisi, Türkiye kapitalizminin alışılmış sınırlarını aşabilen ücret baskılarıyla karşılaşmasıyla sonuçlanır.

1971 Rejimi tükeniş aşamasına girerken, emek/sermaye ilişkileri bu iki boyutlu çelişkiyi de giderek bütün ağırlığıyla yaşayacaklardı. Düşen **gerçek ücretler,** yükselecek olan **politik** ve **sosyal gerilimler** demektir.

«**Huzur**» dönemi, arka planda, **huzursuzluk** döneminin çelişkilerini fazlasıyla üretmiş bulunmaktaydı.

VI

EKONOMİK SORUN, TARİH PLANINDA TÜMÜYLE POLİTİK BİR SORUNDUR

Gündemdeki sorunların hiç birisi, başladıkları noktalarda duramazlar, kalamazlar.

Enflasyon da, **pahalılık** da, **sermaye birikim** ve **yoğunlaşması** da, son çözümde, yadsınmaz birer **sosyo/politik sorun'**-dur.

Kapitalist ekonomi'nin ancak çok **soyut** mantığı içinde **sermaye birikimi** ya da **sermaye yoğunlaşması**'nın, **kalkınma**'ya ilişkin sıradan **teknik** sorunlar olduğu ileri sürülebilir.

Sermaye, özünde, tümüyle, bir **değer** sorunudur; bir toplum içinde yaratılan **artık değer**'in, **neler adına** ve **kimlerin elinde** yoğunlaştırılacağı konusudur.

Birikim, zorunlu olarak, kendi yönünü kazanacaktır... Ve belli bir sosyal gücün —istense de, istenmese de— **yararına sonuçlar** verecektir.

Kâr, ücret, aylık, rant ve benzeri bütün **gelir** çekişmeleri, yine bu nedenlerle, basit bir **ekonomi bilimi tekniği**'ne ilişkin sorunlar düzeyine asla indirgenemeyeceklerdir. **Düzen**'in **sosyal** niteliği, bir yerde **yaratılan değer**'i **bölüşme**'ye dönük karşılıklı gelir çekişmelerine de zorunlu olarak ayrı **bir yön** verecektir.

Artık değer —er ya da geç— sosyal güçlerin belirli bir kesimine doğru akacaktır. Onu güçlendirecek ve onlara özgü bir **mülkiyet** ilişkisi yaratacaktır.

Hiç bir güce, elindekiler, **fizikötesi**'nden verilmedi.

Mülkiyet ve en genelde **üretim** ilişkilerini, **tarih**'i **verili** koşulları altında, **insanlar** ve **sosyal güçler** yarattılar.

Üretim ilişkilerinin iç dokusunda yatan bu temel gerçek var oldukça da, **sosyo/politik sorunlar** ve **çelişkiler** kendilerini tarihsel yasaları altında **yeniden** üreteceklerdir.

Bütün geçmiş dönemler, boyunca olup biten hemen her şeyin kökünde, **üretim ilişkileri**'nin **öz**'üne ait **ana sorun** vardı.

Bugün ve **yarın** yaşanacakların içinde de —benzer koşullar sürdükçe— yine aynı tarihsel ve toplumsal etkenler yer alacak ve **temel çelişki,** sosyo/politik gündemden eksik kalmayacaktır.

6

TÜRKİYE'NİN BÜYÜK DÖNEMECİ: 14 EKİM 1973 SEÇİMLERİ

I

PAX AMERİCANA: DEVRİLEN MARX'CI ALLENDE, SAHNEYE ÇIKAN PETROL SİLAHI, İLK KEZ İSRAİL'İ YENEN ARAPLAR...

TÜRKİYE'de **görülmeyen** ya da bazı boyutları önemli çapta **gözden kaçırılan** olgu, uluslararası arenada ortaya çıkmaya başlayan **büyük değişiklikler** ve onların yan ları sıra çekecekleri **evrensel zorunluluklar**'dır.

Vietnam sonrası'nın tasarıları, birer birer uygulamaya konulmak üzereydiler.

Bütün uygulama modelinde güdülen **belli amaçlar** vardır. Bunlar, kapitalist ve sosyalist sistemleri ayrı ayrı ilgilendirirler.

Kapitalizm ya da **ABD** açısından en stratejik amaç, 1945'li yıllardan beri süregelen **Pax Americana**'nın yeniden doğrulanmasıdır.

Monroe, «Amerika kıtası, Amerika'lılarındır» demişti.

Pax Americana felsefesiyse, **«Batı dünyası,** özde **ABD'nin denetimindedir»** demekteydi.

Bunu gerçekleştirmek, ancak **ABD** ve **SSCB** arasında kesin sınırlar ve etkileşimlerle çerçevelenmiş bir **iki kutuplu dünya** ortamı çizmekle olasılıydı. **Yumuşama** ya da **barışçı rekabet** kavramı da sistemlerce yine bu **iki kutuplu dünya** olgusuyla birlikte düşünülür ya da düşünülmeye çalışılır. **Birleşik Amerika,** her koşul içinde, **kapitalist sistem**'in **belirleyici** ana güç odağı olmak isteyecekti. Washington'un gücü bir daha pekiştirildikten sonra **yumuşama** çerçevesinde yeni bazı **ayarlamalar** yapmak gerekiyorsa, onların sınırlarını da yine öncelikle **ABD** çizmeye çalışacaktı.

Pax Americana, XX. yüzyıl son çeyreği başlarken **Dr. Kissinger** tarafından böyle bir anlayışla somutlaştırılır. **Metternich**'in tarihsel **güç siyaseti,** pratikte, **yumuşama** içinde, **Pax Americana** aracılığıyla, **Washington**'a bağlı bir **üst güç dengesi** oluşturulmasına dönüştürülür.

Sovyetler Birliği'nin aynı dönemde **Doğu Avrupa**'dan **Küba, Vietnam** ve **Afganistan**'a kadar uzanan alanlarda **Pax Sovietica**'yı oluşturma çabalarına paralel biçimde; 1973 güzünde **ABD** de, **Pax Americana** anlayışının güncel taktik ve stratejik gereklerini uluslararası alanda arka arkaya gerçekleştirmeye yönelecekti. Hedef, **ABD etkinliği**'ni en son aşamasına kadar götüren bir **küresel güç** düzeyini yeniden ortaya çıkarmaktır

Pax Americana stratejisi adımlarını 1973 güzünde bir kaç aşama içinde atacaktır:

1. İlk adım, **Batı** sisteminde **«oy yoluyla devrim»** anlayışını yaşama geçirmeye çalışan **Şili'nin Marx'**cı başkanı **Salvatore Allende** üstünde denenir. Uzun bir **iç gerilim** ve **sosyal bunalım** zincirinin ardından, Şili'de silahlı kuvvetler 11 Eylül 1973'te eyleme geçerek Salvatore Allende'nin kalmakta olduğu Şili Başkanlık Sarayı'nı top ateşine tutarlar. Önceleri Allende'nin şarapnel ve kurşunlar altında canverdiği bildirilir. Şili cuntasıysa, Allende'nin **intihar** ettiğini öne sürer. Ne var ki ülke dışına sürgün edilmesinden az sonra Allende'nin eşi, Şili Başkanı'nın intihar etmek bir yana, sarayı basan askerlerce öldürüldüğünü açıklayacaktı.

Latin Amerika'da XX. yüzyıl boyunca o ana kadar biricik **demokratik** toplum olarak kalan **Şili** için böylece kanlı bir sayfa açılmaktaydı. Siyasal tutuklamalar, yargılamalar, kurşuna dizmeler arasında gerçekleştirilen işlem, Şili'de **sol**'un yok edilmesidir. Daha temeldeyse, **«oy yoluyla devrim»** inancı öldürülüyordu.

Allende, varolan **sosyo/politik sistem**'le **devlet aygıtları** arasındaki derin bütünleşmeden söz eden Marx'cı/Lenin'ci kuramı görmezden gelerek, dağınık sağ partiler önünde yüzde 40 dolayında bir oy çokluğuna dayanıp **devrimci bir iktidar** oluşturulabileceğini kanıtlamak istemişti. **Batı'**nın soğuk savaş döneminden beri bir **ABD/SSCB ikilemi** önünde bunalan çoğu ılımlı **orta sol** partileri açısından, Allende, ilk kez, **olmaz** sanılanı gerçekleştirebilecek bir **umut ışığı** yerine geçmiştir. Şili'nin Marx'cı siyaset adamı, ülkesindeki güçlü ABD sermaye ve yatırımlarıyla sık sık çelişkilere düşmüş; onların büyük çıkarlarına, iktidara her açıdan sahipmişçesine meydan okuyabilmişti.

Allende'nin, sonradan resmen doğrulanacağı biçimde, ABD haberalma örgütlerinin ve çok uluslu sermayesinin destek ve yönlendirmesi altında devrilişi (1), belli bir süre için **oy yoluyla devrim** efsanesinin de sonunu getiriyordu.

Sistem ve **Pax Americana** önce **Batı'nın evrensel** gereksinimlerini gözetecektir. Öteki her türlü **yerel** ya da **ulusal beklenti,** ancak bu genel evrensel isterlerin olanak verebildiği ölçüde geçerli olabilirdi. Ama **çizgiler aşıldığı anda,** eldeki güçlü **yönlendirme** araçları işletilir ve sistemin gereksindiği asıl ilişkiler, belli bir **hegemonya** ve **hiyerarşi** anlayışı çerçevesinde, yeniden kurulmaya çalışılır.

Allende'nin sonu, bu anlamda **yumuşama'**ya ilişkin bir **Pax Americana** olgusunun, varlığını, **Batı'**nın tüm **orta sol** ya da **ılımlı sol** güçleri önünde kanıtlaması olayıdır.

Bu sürecin Türkiye'ye yansıması, özellikle gelenekçi ve tutucu kesimlerde, orta sol **CHP'**nin umutlarla dolu önderi **Ecevit** için de bir **«Allende/Bülende»** çağrışımının yapılması biçiminde olacaktı.

Küba'nın **Castro'**su yıkılmamıştı. O, gücünü **SSCB'**yle kurduğu ilişkilerden almaktaydı.

Şili'nin **Allende'**si kısa sürede yıkılmıştı. Zira, Allende **özerk** kalarak **devrim** yapılabileceğini kanıtlamaya çalışmıştı.

Tutucu güç çevreleri, bir **Batı içi ılımlı sol seçenek** olma özlemindeki **Ecevit'**e, bu ilginç olguları yeniden anlatmak ister gibiydiler.

---

(1) Anthony Sampson, **Egemen Devlet ITT,** İstanbul, Koza Yayınları, 1974, s. 278-309

2. **Pax Americana**'nın dünya kapitalist sisteminin uluslararası stratejik gereksinimleriyle ilgili ikinci büyük adımı, **Ortadoğu**'da atılacaktır.

Birleşik Amerika bakımından bölgede salt **İsrail**'e dayalı dengenin gerçekten de kesin sonu gelmiş bulunmaktaydı. İsrail, **dünya yahudiliği**'nin de katkılarıyla, Batı sisteminde **vazgeçilmez** bir güce erişmişti, ama **petrol**'e sahip değildi. **Petrol,** Arap/İslâm halklarının yaşadığı başka yörelerdeydi. XX. yüzyıl sonlarında petrol konusunda Batı ve daha önemli olarak ABD bir kaç etkeni bir arada düşünmek zorundadır:

Modern **sanayi** toplumlarının candamarını oluşturan **petrol;** İsrail'in geniş Arap topraklarını işgali nedeniyle Suudi Arabistan ve benzeri İslâm monarşilerine bile **Batı**'ya **düşman** olmaktan başka hiç bir çözüm bırakmayan bir ortamda güvenceye alınamazdı. **İsrail işgali,** Ortadoğu'da **İslâm radikalizmi'**yle **Sovyetler** arasında büyük bir yakınlaşmaya yol açmış ve Moskova, **Türkiye**'ye gerek bile bırakmaksızın, Ortadoğu'ya inebilmişti. Petrolü güvenceye alabilmek amacıyla, **İsrail işgali** senaryosunu kapatmanın vakti çoktan gelmişti.

— **ABD**'nin 1980'ler ve sonrasında kendi ulusal kaynaklarıyla enerji gereksinimlerini karşılayabilmesi gittikçe zorlaşacağına göre, yeni kurulacak Ortadoğu dengesinde, **petrolcü devletler**'in **ABD yönünde kazanılması,** ekonomik açıdan da zorunluydu. Aynı petrole gereksinme duyan **AET** ve **Japonya'**yı bir yana bırakarak, Arap/İslâm petrol kaynaklarının özellikle **ABD** militer korunma alanına alınması, uzun sürede ekonomik alanda da Birleşik Amerika yararına yeni güç kaymaları yaratabilirdi.

AET ve **Japonya**'nın dünya pazarlarında **ABD**'ye **meydan okur** durumdan çıkarılabilmesi için de, Ortadoğu petrollerinin **su**'dan **ucuz**'a satılması kesinlikle sona erdirilmeliydi. Böylece dünyada **hızlı büyüme** durdurulacak; **pazar, hammadde** ve **enerji** alanlarında Batı çapında yeni bir **varolan olanakları paylaşma** süreci açılacaktı.

1973 güzü, **Pax Americana**'nın bütün bu stratejik amaçları arka arkaya uygulamaya koyduğu bir dönem olur:

● **Mısır**'daki Sovyet militer danışmanlarını geri göndererek **ABD**'ye yakınlaşmaya başlayan Başkan **Sedat,** İsrail'liler **Yom Kippur** bayramını kutlamaktayken, **Mısır** ordularına 6 Ekim 1973'te bir **yıldırım savaşı**'nı başlatma emrini verir. Batı yakası bile İsrail işgali altında olan **Süveyş Kanalı** bu beklenmedik baskınla kurtarılır ve Mısır birlikleri İsrail önünde hızlı ilerlemeler gösterir. Yıllar önce Mısır topraklarına şaşırtıcı biçimde yayılan İsrail bu kez kendini yeniden topladığı zaman önemli engellemelerle karşılaşacaktı; İsrail'den, ABD'yle çelişkiler içindeki **Suriye**'ye ve Golan tepelerine giden yollar ne denli **açıksa, Mısır**'a uzanan yollar da o denli **kapalı**'dır. Ne Araplar hakkında önceden uyarılan ve ne de eskisi gibi gizli bilgilerle donatılan İsrail'in **yenilmezlik efsanesi** böylece çöker. İsrail ancak son anda Mısır'a karşı önemli bazı başarılar kazanırsa da, Birleşmiş Milletler'de ortak bir **ABD/SSCB** karar tasarısıyla durdurulur.

İsrail işgali dönemi bundan sonra giderek geride kalmaya başlayacak ve Ortadoğu'da İsrail/Mısır/Suudi Arabistan arasında, **Batı** ve **ABD** yararına, bir **Arap/Yahudi kutsal** ittifakı oluşturma dönemi açılacaktır.

● 1961'de kurulduğu zaman dikkati bile çekmeyen ve radikal rejimlerden monarşilere kadar tüm petrol üreticilerini bir araya getiren **Petrol Dışsatımcısı Ülkeler Örgütü (OPEC)** de 1973 Ekim'inden itibaren gerçek bir **petrol karteli** görünümünü alır. Petrolcü Arap ülkeleri, ortak bir kararla, Batı Avrupa, Japonya ve ABD'ye karşı **petrol ambargosu** ilan ederler. Tankerlere yapılan petrol yüklemeleri durdurulur. Kentlerin ışıl ışıl pırıldadığı, trafiğin yoğun olduğu saatlerde caddelerin ve bulvarların otomobil kuyruklarıyla tıkanıp kaldığı Batı ülkelerinin kamuoyu —birdenbire— diledikleri anda kendilerini hareketsiz kılabilecek bir **Arap/İslâm dünyası** gerçeğiyle yüzyüze bırakılır. **Petrol ambargosu**'nun verdiği **siyasal bildiri**, Batı'nın ya İsrail'i bu denli tek boyutlu desteklemekten vazgeçmesi ya da kapitalist sistemin duran fabrikalar, yürümeyen taşıtlar, işlemeyen kaloriferler, donan insanlarla karşılaşmaya hazır olması tezidir.

● **Petrol ambargosu**'nu izleyen üçüncü aşama, **petrol fiyatları**'nın birbirini izleyen **OPEC** kararlarıyla **bir yıl** içinde tam **dört kat** yükseltilmesidir. Böylece kuzey yarı kürenin gelişmiş sanayi toplumlarından Arap/İslâm ülkelerine doğru dev kaynaklar akıtılmaya başlıyordu. **1973 Ekim Savaşı** sonunda **utanç dönemi** sona eren Arap/İslâm toplumları, bu yeni olanaklarla hem geri ekonomik ve sosyal yapılarını onarabilecek büyük bir desteğe kavuşacak, hem de uluslararası düzeydeki **sermaye** ve **piyasa** eylemlerinde **Batı**'yla daha derinden **bütünleşme** sürecine yönelebileceklerdi.

Uluslararası ilişkiler, somut olarak yepyeni aşamalara yöneltilmekteydi.

Ortadoğu'nun ve daha genelde **Akdeniz** yöresinin sosyo/politik, ekonomik yasaları değişiyordu.

ABD, yeni koşullara uygun bir **Pax Americana**'nın uzun süreli uygulamalarına geçmişti.

II

BATI'NIN ÖNEMİ BÜYÜYEN STRATEJİK ÜÇGENİ: TÜRKİYE, YUNANİSTAN VE KIBRIS

Sorulması gereken, **Ortadoğu** üstünde ve daha genelde tüm **Akdeniz**'de çok geniş boyutlu etkilerin sahneye çıktığı bir ortamda **Türkiye**'nin durumunun ne olacağıdır.

Türkiye, uluslararası düzeyde tek başına düşünülemez. **Ortadoğu denetimi,** Türkiye olmadıkça tümüyle gerçekleştirilemez.

Türkiye sorunu bir yanıyla **Yunanistan**'a, öteki yanıyla **Kıbrıs**'a da karmaşık biçimde bağlıdır.

Birleşik Amerika'nın dünya kapitalist sistemi adına düzenlediği bütün stratejik tasarılar, en sonunda, **Atina**'yla **Ankara**'yı aynı anda kapsamına alır. **Pentagon**'la **NATO**'nun küresel militer stratejilerinde Türkiye ve Yunanistan belli işlevlere sahiptir.

Bu işlev, **Batı adına**'dır; öncelikle **Ankara** ya da **Atina**'nın **ulusal yararları** adına değildir. Başka türlü olması, **uluslararası strateji** kavramının yapısına aykırıdır. **Sistem,** burada, kendisi için **en iyi** olanın, son çözümde, **bölgesel devlet** için de **iyi** oldu-

ğunun benimsenilmesini ister. Dıştan gelen baskılar önünde **ulusal** düzeyde bir **karşı direniş**'i sürdürmek olasılıdır ama bunun da somut bazı sosyo/politik koşulları vardır. Eşitsiz dış baskılara direniş, ancak gerçekten toplumla etle tırnak gibi kaynaşabilen ve çok geniş etkinliğe sahip bulunan **politik güçler** ve **demokratik iktidarlar** tarafından —belli **ölçüler** ve **koşullar altında**— başarılabilir.

1971 Rejimi yavaş yavaş can çekişirken, **uluslararası strateji** acaba neleri öngörebilirdi?

Öngörülebilecek ilk amaç, **Ankara**'da da, **Atina**'da da geleceğe dönük olarak **Ortadoğu** ve **Akdeniz** yörelerine ait gereksinimleri en rahat biçimde karşılayacak güçlerin **siyasal iktidar**'ını gerçekleştirmeye çalışmak olabilirdi. Bu, somutta, büyük olasılıkla ortaya şöyle çıkabilirdi:

1. **İslâm** toplumları **Ortadoğu**'da güç kazanırlarken, özellikle **Türkiye** açısından **Batı**'ya temelden **yakınlık** daha da zorunlulaşacaktı. **AP** döneminde denenen ve **İsrail**'in derin hoşnutsuzluğuna yol açan **Arap ulusalcılığı**'na yakın politikalar, bir daha Ankara'da yinelenmemeliydiler. Arap/İslâm güçlenişi de, Washington'a göre, gerçekte, Batı'ya **bağımlı** tutulan bir yükselişin ötesine taşırılmamalıydı.

2. **Kıbrıs'ın bağımsız** ve **bağlantısız** statüsü, Batı'nın yeni militer stratejisiyle çok daha kesin biçimde çelişmeye mahkumdu. **Kıbrıs, sivil** güçleri ve **Makarios** eliyle **bağlantısızlık** yoluyla özgürce davranabilen bir ülke konumundan kesinlikle çıkarılmalıydı. Kıbrıs'ın **onaylanılabilir** yeni statüsü, ancak Batı militer stratejisi içinde yeni bulunabilecek bir düzen olabilirdi.

3. Ankara ve Atina, Batı Avrupa'nın **çoğulcu demokrasi** anlayışına yöneldikleri ölçüde, daha **sivil** ve **demokratik** rüzgârları almaya başlayabilirlerdi. Bunun doğal sonucu, Türkiye'de ve Yunanistan'da **toplumsal kuruluş**'un köklü biçimlerde dönüşmeye başlaması olurdu. Bu süreç giderek **yumuşama**'ya söz konusu toplumlarda daha **barışçı** ve **yığınsal** bir içerik kazandırır; geleneksel ilişkileri belli ölçülerde sarsmaya başlayabilirdi.

Sivil, demokratik yaşam bu genel çerçevesiyle, **militer** ve **stratejik** kavramlara çoğu kez **kolay yerleştirilemeyen** bir olgudur.

Oysa, 1970'ler ortalarına doğru Türkiye de, Yunanistan da hızlı bir **demokratikleşme** ve **sivilleşme** çabasındaydılar:

- **Türkiye,** 14 Ekim 1973 seçimleriyle, **1971 Rejimi**'nin somut tasfiyesini başarma özlemindeydi.

- **Yunanistan** da, **krallık**'tan **cumhuriyet**'e geçişin ardından, Türkiye'ye paralel biçimde sivil bir hükümet oluşturmaya çalışır. 8 Ekim 1973'te yeni hükümeti kuran **Markezinis,** asker kökenli hiç bir bakana kabinesinde yer vermez. Altı yıllık **cunta** yönetimi yavaş yavaş güçsüzleşirken, Yunanistan'da **Batı Avrupa**'dan gelen **demokratikleşme** çağrılarının ilk olumlu belirtileri görülmeye başlar. Atina, Türkiye ve Yunanistan'ın yakınlaşmasını sağlamak gerekçesiyle, iki toplum arasındaki uzlaşmazlıkların çözümüne dönük bir **plan** ve **ortak katalog** düzenlenmesini önerir [1] Atina, cunta nedeniyle dondurulmuş bulunan ilişkilerini geliştirmek amacıyla Türkiye'nin AET'de Yunanistan'a destek olmasını bile ister.

---

(1) **Milliyet,** 5.X.1973, s. 1 ve 11

Ne var ki, **Atina**'nın **ortak katalog** önerisinde stratejik sorun yine **Kıbrıs**'la ilgilidir. Yunanistan'ın bu kez **ABD** ve **Batı**'nın önerdiği biçimde —oldukça küçük bir bölümünün Ankara'ya bırakılması yoluyla— Kıbrıs'ın **bölünmesi;** adanın bağımsız ve bağlantısız bir yönetim altında bulunmaktan çıkarılarak **Batı sistemine katılması** düşüncesinde olduğu duyurulur.

Ankara'da da **dış sistem**'den gelen bu tip beklentilere uygun bir **Batı yanlısı** yönetim biçimi ortaya çıkarsa, söz konusu tasarıları uygulamak daha da kolaylaşacaktı.

Yoksa, geriye tek yöntem kalıyordu:

Bütün tarihsel dönemlerde başarıyla kullanılmış bulunan **«böl ve yönet»** strateji ve taktiklerini, yeniden gündeme sürmek...

Sorunlarını, uzun süreli olarak ancak **toplumdan topluma** uzanabilen gerçek **demokratik diyaloglar**'la çözebilecek **Türkiye** ve **Yunanistan,** o anlamdaki bir uluslararası gelişimin henüz uzaklarındaydılar.

Sivilleşme, bu **verili koşullar** altında denenebilecekti.

Seçimler, ancak o çerçeveler içinde kalan **seçenekler** arasında yapılabilecekti.

Bu noktada, Türkiye'nin gittikçe gelişen **modern toplumsal güçleri**'yle **dışsal sistem** arasında, **çelişkiler**'le örülü bir **duvar** yükseltilmeye başlanıyordu.

III

İNÖNÜ VE DEMİREL, BATI'YA «TÜRKİYE DAHA FAZLA SİLAHLANAMAZ» DİYOR...

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ellinci yılında duyulan ilginç bir ses, yine **İnönü'**ye aittir. **CHP'**nin eski tarihsel önderi ilgiyi sürekli olarak **uluslararası ortam'**a çekmeye çalışır. İnönü, **yumuşama** yönündeki geniş Doğu/Batı yakınlaşmaları üstünde durarak, oluşumun Türkiye açısından önemini vurgular. Ne var ki, **Birleşik Amerika** bir yandan **Sovyetler Birliği'**yle yakınlaşırken, öte yandan da Batı Avrupa'lı dostlarından, kapitalist sistemin uluslararası **militer** korunmasını çok daha büyük çapta kendi üstlerine almalarını istemektedir.

ABD'nin Batılılara yaptığı militer alanda daha da güçlenme ve askeri harcamaları arttırma çağrıları, **Türkiye** açısından da **geçerli** midir acaba?

İnönü, Türkiye'nin militer açıdan Batı'ya karşı daha büyük **görevler** üstlenmek bir yana, Batı önünde onlardan yeni destekler bekleyecek durumda olduğu inancındadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci cumhurbaşkanı olarak **İnönü** şunları söyler (1):

> «Türkiye imkânının **sonuna kadar** askeri hazırlığa devam etmektedir. Şu halde Amerika'nın Avrupa'ya karşı şikâyetleri, Türkiye'ye karşı varit değildir. Aksine, Türkiye **alacaklı** durumdadır. Hem **Amerika'**dan, hem de **Avrupa'**dan...»

---

(1) **Milliyet,** 9.VIII.1973, s. 1

Askeri harcamaları daha arttırma çağrılarına direnen İnönü, Türkiye'nin çıkacak herhangi bir **nükleer savaş**'ta «bir ihtilâfın ilk gününde **tutuşma**'ya bulaşma tehlikesine maruz bulunduğunu» özellikle belirtecektir. Tarihsel önder, bütün bu nedenlerle, **ABD** ve **SSCB** arasında **barış**'a dönük ilişkiler kurulmasına Türkiye'nin özellikle **taraftar olması** gereğini savunmaktaydı.

Tarihsel önderin üstünde önemle durduğu nokta, **sivil iktidar**'la **silahlı kuvvetler** arasında sağlıklı bir **uyum**'un bulunmasıdır.

İnönü bu konuda şöyle der:

> «**Türkiye**'nin **ordu**'su ve ordu'suyla **sivil idaresi** arasındaki **irtibat kuvvetli,** her türlü **arızadan arınmış** bir halde bulunmalıdır.»

1971 Rejimi geri çekiliş sürecindeyken, **sivil** ve **üniformalı** kesimler arasındaki ilişkiler de giderek yeni bir anlam kazanıyordu. Bu konuda **AP** lideri, **Demirel** de konuşacaktır. Bir **NATO** tatbikatı nedeniyle o günlerde Türkiye'ye gelen **NATO** Genel Sekreteri **Joseph Luns,** «Türk ordusunun mevcudunun **yüzde elli oranında indirilmesi**'ni isteyenlerin bulunduğunu» ileri sürmüştü (1). **Luns'a** göre, Türkiye yüksek sayıda insanı **silah** altında tutmakla, **Batı**'nın belirli kanatlarındaki **savunma** potansiyellerini desteklemekteydi. Türkiye'nin silah altında tuttuğu asker sayısında azaltma yapması, NATO açısından önemli **açıklar** doğurabilirdi.

---

(1) **Cumhuriyet,** 27.IX.1973, s. 1

Ne var ki, Luns'un hemen hiç değinmediği sorun, Türkiye'nin **Batılılar** adına bu **yük'ü ne pahasına** üstlenmiş olduğudur.

Demirel, ilk kez, 1973 güzünde **militer sorun'a** açıklıkla değinecek ve Batılılara 2.015 yılına kadar ödenmesi gereken ağır **dış borçlar'a** sahip bir Türkiye'nin, salt **Batı** adına böylesine ağır bir yükü üstlenemeyeceğini savunacaktı. Demirel, hem değişen dünya ortamı ve hem de Türkiye'nin somut koşulları altında, **kalkınma**'yla **askeri kaynak kullanımı** arasında bir **ilişki** bulunması gerektiğini belirtmekteydi.

AP lideri, şunları ekleyecektir ([1]):

«Türk ordusu **hazer kadrosu'**nun, ülkenin ekonomik imkânlarının **üstünde** bir seviyeye ulaşması gerçeği artık açıklıkla **münakaşa** edilmelidir.»

Ağır sanayileşme, enerji, alt yapı alanlarında sonsuz gereksinimleri bulunan bir toplumda, kapitalist/liberal politik programı yürüten AP, **militer harcamalar**'a ancak Türkiye'nin somut ekonomik gereksinimlerine uygun düşen bir pay ayrılarak, ekonomik ve militer kaynak kullanımları arasında doğrudan bir bağlantının kurulması gereğini dile getirebilmekteydi. Türkiye 1963/1971 arasında toplam olarak 166 milyar liralık yatırım yapmıştı. Bunların ancak 37.4 milyar lirası **sanayi yatırımı**'dır. Aynı dönemdeki **militer** kökenli harcama toplamıysa, 35.5 milyar lirayı aşmaktaydı.

---

(1) **Milliyet,** 30.IX.1973, s. 1 ve 9

İnönü'den **Demirel**'e kadar değişik görüş ve inançlardaki politik güçlere yansıyan bu kaygılar, ne var ki, **iktidar boşluğu** altındaki bir **Ankara**'nın **kararsızlık ve belirsizlikler**'iyle de üst üste düşmüşlerdi.

Türkiye, çağıyla daha uyumlu bir kaynak kullanımına yönelme çabasındaydı.

Oysa, uluslararası sistem, Batı Avrupa düzeyinde başkalarının kolay üstlenmek istemediği bazı görevleri hâlâ Türkiye'nin sürdürmesinden yanaydı.

Bu **çelişki**, 1971 Rejimi'nden nasıl çıkılacağı tartışılan bir ortamda, görmezden gelinemezdi.

Özde liberal/kapitalist eğilimlere sahip bulunsa da, **Türkiye**'yi **iki kat büyütmek**'ten söz eden, o arada militer kaynak kullanımında köklü değişiklikler öneren bir siyasal eylemin aşırı bir hoşgörüyle karşılanması herhalde beklenilmemeliydi.

O zaman, **iktidar** ardında koşan **AP**'yle **Demirel**'in üstünde durması gereken başka bazı sorular belirginleşecektir.

Bunlar, yığınlarda yükselen umutlara karşılık, onların önüne konulan **çoğu politik programdaki boşlukların** nedenlerini açıklayabilecek olan etkenlerdir.

IV

DEMİREL, ON YIL İÇİN AP'YE İKTİDAR İSTERKEN, ECEVİT «AK GÜNLER» BİLDİRGESİNİ AÇIKLIYOR

14 Ekim 1973'te **genel seçim**'i gerçekleştirmesi kesinlik kazanan Türkiye'nin, büyük uluslararası gelişmeler yaşanan

'73 güzündeki iç politik görünümü ancak bir **kaos** olarak tanımlanabilir. **1971 Rejimi**'nin son açık izlerini yansıtan sıkıyönetim bile —yirmi dokuz ay sonra— 25 Eylül 1973'te **İstanbul'**la **Ankara'**dan da kaldırılmış bulunmaktaydı. Toplum yeniden geniş soluklar alıyor; yığınlar, bu unutulmaz **bunalım** dönemine belli bir anlam vermeye çalışıyordu.

Yaşamın, geniş bir **tarih perspektifi** içinde, gerçek değerlendirmesi o anda yapılabilir miydi?

Bunu yapabilecek güçler var mıydı?

Toplumcu nitelikteki her türlü örgütlü politik çalışmanın tümüyle durdurulduğu bir düzende, bu soruların karşılığı genellikle boşlukta kalmaya mahkumdur.

AP ve **Demirel** yine umutla **iktidar** arayacaktır. Oysa, varolan bütün **iletişim** kanallarından giderek **bambaşka bildiriler** tüm topluma yayılıp durmaktadır. Demirel, orada, AP'nin bile açık işlevlerini uzun süre açık seçik sezemeyeceği bir **yalnızlaştırılma** olgusuyla karşı karşıyadır.

Cumhuriyet'in ikinci elli yılı başlamak üzereyken Türkiye'yi nasıl gördüğünü ve liberal/kapitalist programın neler tasarladığını **Demirel** şu sözlerle açıklar ([1]):

> «Önümüzdeki **on yıl** Türkiye için **hayati önem** taşır. **Başkaları'**nın bize lâyık gördüğü **gelişmemişlik seviyeleri**'ni herhalde **aşmak** ve artık **muasır medeniyet'**i daima **ufukta görmek**'ten **kurtulmak** lâzımdır.»

---

(1) **Son Havadis,** 25.IX.1973, s. 1 ve 7

AP liderine göre özlemlerini gerçekleştirmek amacıyla, Türkiye bir **atılım** yapmak zorundadır. Önündeki önemli fırsatı kaçırmaması için, Ankara'nın kendisine güçlü bir **iktidar** yaratması ve varolan dünya ortamında hızla sağlıklı bir konuma geçmesi zorunludur.

Demirel, yarıda kalmış **liberal program'**ı uygulayabilmek umuduyla yığınlardan AP adına bir tek şey ister:

Tüm oylar yine AP'de toplanmalı ve **liberal parti** bir daha **tek başına iktidar** olabilmeliydi.

Oysa, 1973 güzünde, siyasal arenada geçmiş sosyo/politik bunalımların ve fırtınaların bedellerini derleyen bir **Ecevit** ve **ortanın solu'**nda yer alan bir **CHP** gerçeği de vardır. CHP, **seçim bildirgesi'**ne **Ak Günlere** adını vermiştir. Orada, **orta sol,** belli bir ılımlı, **batıcı** dünya görüşüyle ideolojik çizgilerini saptar ve topluma aşılamaya çalışacağı yeni bildirileri belirginleştirmek ister.

9 Eylül 1973'te ellinci kuruluş yılı kutlanan **CHP'**nin genç önderi **Ecevit,** kalabalıklar önünde, çokluk ceketini de çıkarıp saatler boyu konuşur. Konuşurken kürsülerin üstünden **ak güvercinler** uçurulur. Ecevit, liberal/kapitalist programa karşı, **orta sol'**un tasarılarını coşkun bir anlatımla açıklar. CHP'nin seçim programı, gerçekte, eski **merkez'**ci ideolojinin yerini, büyük çapta **halk güçleri'**nin alacağına söz verilen **halkçı** bir içeriğe sahiptir.

Ak Günlere bildirisi, özellikle üretim ilişkilerine dönük olarak şunları öngörmekteydi (1):

(1) **Ak Günlere/CHP 1973 Seçim Bildirgesi,** Ankara, CHP, 1973, s. 73

«Ekonomide **tekelcilik,** ekonomik gücün tümüyle **devlet**'te toplanması biçiminde de, tümüyle **büyük sermayedar** gruplarında toplanması biçiminde de belirse, **rejim** bakımından benzer sonuçlar çıkar ortaya: Birisi **sol totaliter rejim**'e, öbürü **sağ totaliter rejim**'e götürür toplumu... **CHP,** totaliterliğin her türlüsüne, **solcusuna da sağcısına da karşı**'dır. CHP, **devlet**'in de, **bir avuç insan** elinde biriken **servet**'in de **halkı ezmesi**'ne, **köleleştirmesi**'ne karşıdır. Onun içindir ki, CHP, siyasal ve sosyal alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da **çoğulculuğu** ve **özgürlüğü** sürdürmekten yanadır. CHP **girişim özgürlüğü**'ne değil, girişim özgürlüğünü **tekel**'lerine almak isteyenlere karşıdır. **Özel girişim**'in **atılımcı** ve **yaratıcı gücü,** demokrasiye canlılık katar. Fakat bu canlılığın sürekli, yapıcı ve topluma yararlı olabilmesi için, **özel girişim,** sosyal adaletle **gemlenmek** ve kendi içinde **dengelenmek** gerekir.»

Ecevit **CHP**'si, **küçük burjuvazi**'nin geleneksel **ulusalcı** ve **dengeci** özlemlerinin doğal bir yansımasıyla, **metropol**'un dışa açık **büyük sermaye**'si karşısında, **Anadolu sermayesi**'ni daha geniş ölçüde destekleyeceğini açıklıyordu. Türkiye'de **özgürce ve hakça** bir **sanayi toplumu** kurabilmek amacıyla CHP değişik bir **sanayileşme stratejisi**'ni önerir ([1]).

«**Sınaileşme politikası** uygulanırken göz önünde tutulacak **temel stratejik kurallar** şunlardır:

● Çağımız ölçülerine uygun bir **bağımsız sanayi toplumu** düzeyine erişebilmek ve dünya pazarlarına açılabilmek

---

(2) **A.g.k. s. 87**

için gerekli **büyük sanayi işletmeleri**'nin kuruluşuna ve **temel mallar sanayii**'nin geliştirilmesine **kamu sektörü** öncülük edecektir. Kamu sektörünün gücü ve olanakları bu yönde daha iyi değerlendirilecektir.

Devlet, düzenli, hızlı ve güçlü sınaileşmeyi **plan disiplini** içinde sağlayıcı yetkilerle ve olanaklarla donatılacaktır.

● Sınaileşmeyi **plan disiplini** içinde hızlandırmak üzere uygulanacak **teşvik tedbirleri** öncelikle, **halk sektörü'**ne yönlendirilecektir. Öylelikle, **halk ortaklıkları'**nın **büyük sınai işletmeler** kurabilecek, **dünya pazarları**'nda **varlığını duyurabilecek güce erişmesi** kolaylaştırılacaktır.

● **Özel sektör**'ün, plan disiplini ve sosyal adalet ilkeleri içinde, gerçek sınaileşmeye katkısı arttırılacaktır.»

CHP'ye göre, halk kaynaklarını toplulaştırıp **halk sektörü** adıyla ekonomide bir **üçüncü kesim'**e dönüştüren; **kooperatifleşme**'yi büyük çapta destekleyen; hakça bir kaynak kullanımı, bütçe ve maliye politikası öneren program, **kalkınmayı köylü**'den başlatacaktı. Türkiye'de böylece **«tabanı güçlendiren»** bir kalkınma yolu açılacaktı (1):

«Halkın üstünde egemenlik olmayacaktır bu düzende. **Devlet**'e de **servet'**e de **kul olmayacak'**tır hiç kimse...
CHP, böyle bir düzeni kurma yolunda **içindeki engeller'**i aşmıştır; bütünleştiği halkın desteğiyle **dışındaki engeller**'i de aşacaktır. **İnsanlık ülküsü**'nün **ak günler'**ine, insanca yöntemlerle ulaşacaktır.»

---

(1) **A.g.k., s. 4**

CHP, yurtta ve dünyada **barış** siyaseti güdecek, yaşanan büyük bunalımın ardından beklenen **genel af'fı** çıkaracak; uluslararası alanda **yumuşama** siyasetini izlerken, **Kıbrıs'ta** da **federasyon** yoluyla **Türkler'in toprak mülkiyetleri** ve **ekonomik hakları** güvenceye alınacaktı.

Mavi gömleğiyle Ecevit'in Anadolu kentlerinde yüzbinlerce insana iletmeye başladığı bildiri, yaralı Türkiye'ye yepyeni bir gelecek önerir (1):

> «Bir düzen ki herkes kendi yaşamından mutlu, çocuğunun geleceğinden daha da umutlu olabilsin. Bir düzen ki herkes güvenle bakabilsin yaşlılığına...
>
> Emeğin yarattığı değer, emeği verenlerde biriksin. Çalışanlar elele yüceltebilsin ülkeyi. İnsan insanı, yabancılar yurdu sömürmesin.
>
> Ne **yoksulluk** ne **baskı**... Ne **ezilen** ne **ezen**... **İnsanca, hakça bir düzen**...
>
> Kaynaklar daha güçlü akacaktır o düzende..., Türkiye daha **bağımsız,** insanlar **özgür** olacaktır. **Barış** gelecektir topluma.
>
> **Ak günler** ülkemize öyle bir düzenle doğacaktır.»

Halkçılık ya da **populizm** âdeta büyüleyici bir **türkü** olup çıkmıştı. Bu **sürükleyici** görünümün, **baskılar, enflasyon** ve **acılar**'la bunalmış bir düzende beklenmedik genişlikte bir ilgi görmesi çok doğal olacaktı.

---

(1) **A.g.k., s. 229**

V

SAĞDA İSLÂM'CI MSP, BAYAR'DAN DESTEKLİ DP, TÜRKEŞ'Lİ MHP, AP'NİN OY TABANINA YENİ BİLDİRİLER SUNUYOR...

AP'ye ve **Demirel**'e salt **sol**'dan meydan okunmayacaktır.

Gerçekte, Türkiye'nin **orta**'dan **sağ**'a doğru uzanan platformunda yer alan bütün güçler de, 1973 ortalarında değişik **bildiriler**'le **savaş** alanındadırlar.

Özellikle **MSP**'nin, daha **genel başkan** sıfatını almamakla birlikte, gerçek önderi olan **Prof. Erbakan,** belli **İslâm**'cı halk kesimlerine, özellikle Türkiye'nin **duyarlı** bazı yörelerinde, bir başka **sosyal muhalefet dinamizmi** getirmekteydi.

Prof. **Erbakan,** konuşmalarında **CHP**'yi **solcu** ve **AP**'yi de **kapitalist/renksiz** ilan edip ikisinin de **yabancı** ve **batıcı** kökenli olduğunu belirttiği bu siyasal programlara karşı, **MSP**'yi, halkın **milli görüş**'ünün biricik temsilcisi diye sunuyordu. **MSP** iş başına geldiğinde, kökü dışarda **montajcı kapitalist sanayileşme**'nin yerine, **ağır sanayileşme**'yi başa alarak gerçek, bir **ulusal sanayi** yaratacaktı. Bunun yanı sıra, parti **inanç özgürlüğü**'nü tümüyle gerçekleştirecek, bir İslâm ülkesi olan Türkiye'yle önemli bir bölümü komşuları durumundaki 1 milyar kişilik **İslâm âlemi** arasındaki bağları güçlendirecekti. MSP **ahlâklı bir toplum** yaratılmasını da hedef olarak ilan ediyordu.

Ecevit'in **sol** ve Erbakan'ın **İslâm**'cı açılardan verdikleri bu bildirilerle **Anadolu**'nun geniş yığınları, **merkez**'al dinamik-

leri zorlayan ilginç açılışlarla karşılaşmaktaydılar. Yeni görüşler, resmi ideolojinin **tabular listesi** içinde yer alan çeşitli kavram ve düşünceleri de birer birer sahneye çıkaracaklardır.

Anadolu'nun bu bildirilere yanıt veremeyecek durumdaki gruplarıysa, kendilerine uygun başka bildirilerle karşı karşıyaydılar:

● Doksana yaklaşan yaşına karşı **Celâl Bayar** özellikle **Demokratik Parti** aracılığıyla Türkiye'ye yine değişik bir öneri sunuyordu. **Gelenekçi milliyetçiler**'le işbirliği yapan **Bayar'a** göre, **1961 Anayasası, Atatürk**'ün yaptığı **1924 Anayasası**'yla temelden çelişkiliydi (1). 1924 Anayasası, «hakimiyet, kayıtsız şartsız milletindir» ilkesinden yola çıkarak, **parlamento'**yu ve parlamento içinde de iktidarı elde eden partinin **yürütme gücü'**nü olağanüstü yetkilerle donatırken; **1961 Anayasası** tersine, **yürütme**'nin gücünü kırmış; **yargı, yürütme** ve **yasama** arasında **güçler ayrılığı** anlayışını getirmişti. Türkiye kurtulmak istiyorsa, yine o eski anayasaya dönmeliydi.

● **CGP'li Feyzioğlu** da kentsel ve bazı kırsal çevrelerin orta ve büyük burjuvazisine dönük bildirilerle, öncelikle **ortanın solu'**ndan tedirgin eski CHP'lilerin desteğini sağlama çabasındadır. Feyzioğlu, **ortanın solu'**nu **komünizm'**e giden yol diye niteliyor; **güçlü devlet** yaratmak için tüm milliyetçilerin elele vermelerini istiyordu.

● **Radikal milliyetçi** kesimin gittikçe yükselen sesini, **MHP** ve **Türkeş** dile getirmekteydi. Türkeş, **komünizm** ve **kapitalizm** karşısında **milli devlet'**i savunuyor; **Anadolu'nun din,**

---

(1) **Milliyet**, 23.IX.1973 s. 1

mezhep ya da **etnik** çelişkilere sahip yörelerinde, **taşra'**nın kabaran hoşnutsuzluklarını **radikal milliyetçi** kanada çekmeye çalışıyordu.

Gerçekte, Türkiye ayrışıyordu ve bu **politik dağılış** nedensiz olmamalıydı.

VI

CEHENNEM ÇİÇEKLERİ AÇAN BİR ORTAMDA, AP'NİN «TEK PARTİ» İKTİDARI KURUP KURAMAYACAĞI TARTIŞILIYOR...

Genel seçim eşiğindeki Türkiye'de, sosyo/politik yaşamı ve büyük halk yığınlarını boğmaya başlayan **temelde yatan sorunlar,** politik platformun tartışma konularına asla dönüşemezler.

Partiler ve liderler, milyonlarca insanın önünde ancak birbirlerini zor duruma düşürecek bir yığın **«sözde sorun»**u bulmanın ustasıdırlar.

Ama, sorunların **derin'**inde yatanlar nelerdir?

Nedendir bu **bitmeyen azap?**

Ne içindir bütün bu **yükselişler** ve **düşüşler,** bu bitmeyen **siyasal yargılamalar, suçlamalar, ölümler** ve **öldürmeler?**...

Bunlar, sistemin tartışmaya **kapalı tutulan** alanlarıdırlar.

Toplum önünde sanki sonsuz bir **gizli oturum** yapılmaktaydı. Sözkonusu **gizli oturum**'a filozof **Sartre**'in ünlü oyununun kahramanları bile kolay katlanamazlardı herhalde...

1973 Eylülü'nde AP'sinden CHP'sine ve en küçük siyasal örgütüne kadar politik partilerde heyecan konusu olabilen tek sorun, **aday**'larını belirlemekten ibaretti. Tüm partilerde toplam 2.716 **aday adayı**'nın katıldığı **önseçim** 2 Eylül 1973'te gerçekleştirilirken, ilginç bir olay, **Talû**'nun geçiş hükümetinde yer alan bazı **AP**'li bakanların bile yoklamayı kazanamamalarıydı. Sağlık alanında somut sonuçlar alma çabasıyla bazan hızlı çıkışlar yaptığından o yıllarda **«jet bakan»** adı verilen Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan, yeniden milletvekili adayı olma şansını elde edememişti. Köyişleri Bakanı Kürümoğlu, «bir bakan harcandı» diyerek, kendi durumuna ağıt yakıyordu.

Yığınlar olup bitenleri renkli bir çekişmeler dizisi gibi izlemekteydiler.

1 Eylül 1973'te Ereğli Demir Çelik'te beş bin işçi greve başlamıştı. 4 Eylül'deyse, «Mihri Belli Grubu»ndan yirmi sekiz kişi, birle on yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmaktaydılar. Ertesi gün, İzmir **Ziraat Bankası** soygununu gerçekleştirenler için **«idam»** istenecekti. 17 Eylül'de İstanbul sıkıyönetim savcılığının bir başka dava nedeniyle istediği **idam** cezaları, yirmi kişiyi kapsayacaktı. 20 Eylül'de de «Birleşik Cephe» diye tanınan davanın sanıklarına beşle yirmi yıl arasında **hapis** cezaları öngörülecektir.

Bütün bu **cehennem çiçekleri** sanki kendiliğinden açmış şeylerdir. Belirli **sonuçlar**'ın, ancak belli **nedenler**'in birer yansımasını oluşturduğu sürekli gözden uzak tutulacaktır.

Yaşamın bağrındaki **bunalım,** dinmek bilmiyordu. 9 Eylül 1973'te ilk kez 215 işçi **açlık grevi** yapacaklarını açıklar. 16 Eylül'de Afyon'da işçi taşıyan bir kamyon devrilmiş, yirmi iki kişi birden canvermişti. Eğridir'de frenleri patlayan bir başka kamyon devrildiğinde can veren insan sayısı, 16 Eylül 1973'te otuzu bulacaktı.

Buna karşılık, Türkiye'nin bazı yörelerinde **politik partiler** dışında, **bağımsız** olarak ortaya çıkan adayların sayısı 164'e ulaşmaktaydı.

Siyasal süreç, doğal akışı içinde bile bazı gelişmelerin karşılığını yeterince veremediğini anlatır durumdaydı.

*
* *

Öncelikle AP ve CHP durumlarını güçlendirmek amacıyla politik savaşımı 1973 sonbaharı boyunca tırmandıracaklardır.

Demirel, bunalımdan kurtulmak isteyen bir Türkiye'nin biricik çözüm yolu olarak, **koalisyonsuz iktidar** yaratılmasını savunacaktır. AP liderine göre, bu nitelikteki bir **tek parti iktidarı** doğmadıkça, bunalımdan çıkışın yolu bulunamayacaktı.

Orta sol **CHP**'nin lideri **Ecevit,** tek parti iktidarı umudundaki **Demirel'e,** İstanbul'da seçim kampanyasını açarken 9 Eylül 1973'te tümüyle ters yönde bir yanıt verir [1]:

«Hiç bir parti **tek başına** iktidar **olamaz.»**

Üstünden sürekli **ak güvercinler** uçurulan **Ecevit, AP**'nin

(1) **Cumhuriyet, 10.IX.1973, s. 1**

sandık'tan **tek başına iktidar** olarak çıkma umutlarına yanıt vermekle uğraşmaktaydı, henüz...

Oysa, **iktidara en yakın parti AP** değil de, **CHP** olursa, ortaya nasıl bir görünüm çıkardı?

Olayların, beklentileri aşan hızı karşısında **hazırlıksız yakalanma**'nın doğal sayıldığı bir düzende, geleceğin başka **iktidar seçenekleri**'ni düşünmek o anda hiç gerekli görünmemekteydi.

14 Ekim 1973 seçimlerinde, 16.865.000 kişi oy verme hakkını elde edecekti. Cumhuriyet'in ilk on yılı biterken, on yılda 15 milyon kişi yaratabilmek, **marş** konusu olacak kadar mutlu bir olaydı. Elli yıl sonra, seçmen sayısı bile Cumhuriyet'in onuncu yılının toplam nüfusunu aşmaktaydı.

Bu insan yığınları için çok başka **açıklamalar,** çok daha ileri, ayrıntılı ve sağlam **programlar** gerekliydi.

Partiler bir yana, günlük basında yapılan seçime ilişkin çoğu değerlendirme bile on yıl öncesine ait değer ölçülerini kolay aşamamaktaydılar. Çoğu yorumculara bakılırsa, **köylüler,** oylarını elbet yine AP'ye vereceklerdi. Kentlerin gecekondularını dolduran ve kırlardaki eski yaşantılarına oranla çok daha mutlu koşullar bulan yüzbinlerce **işçi** için, AP'den başka bir seçenek nasıl düşünülebilirdi?

İlerici kesimler'se —aynı çözümlemeyi sürdüren bazı çevrelere bakılırsa— belirleyici olamayacak kadar küçük bir **azınlık**'tan ibarettiler.

Varılan sonuç, **AP**'nin herhalde çoğunluğu alacağı sanısı **oluyor** ama bunun Meclis'te **226 oy**'luk sınırı da aşacak kadar

kesin bir çoğunluğa dönüşüp dönüşemeyeceği tartışmalı kalıyordu.

VII

DİSK VE SOL, CHP'YLE GEÇİCİ İTTİFAKI BAŞLATIRKEN, SON ŞANSINI DENEYEN AYBAR...

TİP'in varolmadığı 1973 genel seçiminde, **orta** ve **sağ** kesimler kadar **sol**'da da değişik algular görülür.

Güleryüzlü sosyalizm tartışmalarıyla birlikte **Mehmet Ali Aybar**'ın **TİP** içinde ortaya çıkardığı **çatlama**, seçim öncesinde sosyalist potansiyel üstünde yoğun bir iktidar kavgasıyla sonuçlanıyordu:

● Aybar, **güleryüzlü sosyalizm** açıklamaları ve **merkezdışı**'cı eğilimleriyle Türkiye'de sosyalist gücü kendisinin temsil ettiği inancındadır. Boran, Aren ve tüm TİP üst yönetimi hapisteyken, Mehmet Ali Aybar 5 Eylül 1973'te beklenmedik bir açıklamayla, kendisiyle birlikte TİP'ten ayrılan sekiz arkadaşının **Türkiye Birlik Partisi** listesinde, **bağımsız aday** olarak yer alacaklarını açıklar. 20 Eylül 1973'te Aybar ikinci bir bildiri verir. Parlamentoya girmelerinden sonra, Aybar ve arkadaşları **sosyalist** bir **yeni parti** de kuracaklardır.

● Önemli yöneticileri **TİP**'in kurucularından oluşan **Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)**, 13 Eylül 1973'te, işçi sınıfına daha değişik bir yaklaşım önerir. İşçiler, oylarını, Türkiye'ye daha geniş bir **demokrasi**'yi öneren ortanın solundaki **CHP**'ye vermeliydiler. DİSK, işçi sınıfı partisinin artık öz-

gürleştirilip yasallaştırılması isteğini de gündeme yükseltiyordu. CHP, işçi sınıfının, sosyalist ve devrimcilerin desteğine karşılık, Türkiye'de **demokratikleşme** yolunda gereken adımları atmaya başlayacaktı.

1973 seçimleri, yasal sosyalist partinin kapatılmasından sonra, **sosyalist potansiyel**'e gelecekte kimlerin, nasıl egemen çıkacakları ve işçi sınıf partisinin hangi yöntemle Türkiye politik arenasındaki yerini alacağı sorununun da dolaylı biçimde dile getirildiği ilk seçim olarak nitelenebilir.

Solun, geniş bir amaçlar bütünü adına oyunu **orta sol** yararına kullanması, '73 güzünün sola dönük genel bildirisidir. Başka bir yol öneren **Aybar** açısından, katıldığı seçim, TİP eski liderinin **sosyalist potansiyel** üstünde ne ölçüde etkinliği bulunduğunun da kanıtını ortaya koyacaktı.

Hapisaneleri dolduran çeşitli sol kesimlerden DİSK'e, üniversite ve basındaki, sanat alanındaki tüm ilerici aydınlara kadar her kesimden gelen desteklerle **orta sol** böyle bir ortamda giderek alanlara sığmaz olur. Buna karşın, gelenekçi çevrelerde de Ecevit tepkilerle karşılaşmaya başlar. Demirel'in seçim bölgesi **Isparta**'ya yaptığı gezide **Ecevit**'in üstüne 27 Eylül 1973'te **taş** ve **şişeler** atılacaktı. Demirel, saldırıyı üzüntüyle karşıladığını bildiriyordu. Ecevit, buna, Isparta'daki olayları yönetenin bizzat **Demirel'in kardeşi** olduğu yanıtını verecekti.

Sivil politik arena giderek kanlı çatışmalarla karşılaşmak üzereydi.

Hiç bir çevre **siyasal iktidar**'ı bir başkasına bırakmak istemiyordu.

Türkiye'nin yeni bir **karar verme çağı**, gelip çatmıştı.

VIII

«MAYINLI ALANLAR» İÇİNDEKİ BİR SİYASAL KARAR ALMA ORTAMI...

İnsanın, sosyal çevresinin ürünü olduğu gerçeği, özellikle bir **dünya görüşü değişimi** ve **değerler sistemi dönüşümü** sürecinde ayrı bir anlam kazanır.

1973 yılında Türkiye, **sanayileşme, kentleşme** ve toplumsal ağırlığın **kırsal alan**'dan **kentsel kesim**'e kayması sonucunda, siyasal iktidar'ın **kararlaştırıcı** çoğunluğunun ilk kez **kentler**'in eline geçtiği bir aşamaya girmekteydi. Daha önceki bütün **seçimler,** nicel ve nitel açıdan, **kırlar** ve öncelikle **köylülük** tarafından belirlenmişlerdi. 1960'larda hızla bozulmaya yönelen bu görünüm, 1970'lerde kentsel dengeyle yer değiştirmeye başlar. Bunun, tüm siyasal yapıda çok derin yansımaları ortaya çıkacaktır ([1]).

Kent, sanayi toplumlarında yoğunlaşmanın, işbölümünün, sınıflaşma ve ortak değerler çerçevesinde öbekleşmenin gerçekleştiği **yepyeni** bir yaşantı biçimidir. Kentsel modern kesim, **meslek sınıf, statü** ve **denetim gücü**'nden oluşan çok boyutlu bir yeni sosyo/politik yapıya ulaşır. Kırların **fantastik** ve **duygusal** etkenlere büyük pay ayırabilen eski ideolojik çerçevelerinin yerini böylece somut toplumsal kökleri bulunan çok daha **akılcı** tutumlar ve davranış biçimleri alacaktır. **Fizikötesi**'nin yerine, büyük ölçülerde **nesnel fiziksel dünya** geçecektir.

---

(1) Ali Gevgilili, «Bu Seçim, Kentlerin Seçimidir», **Milliyet,** II.X.1973, s. 9

1970'ler Türkiye'si bu yönde bir **başlangıç durağı'**ydı. Gelişim yolunda belli bir nokta aşılmış; buna karşılık **sanayi toplumu'**nun ana yapısı tümüyle gerçekleşmemişti. **Geçiş toplumu,** eskiyle yeni arasındaki dengenin kolay kurulamadığı, korkunç çelişkilerle dolu bir ortamdır.

Siyaset teorisi, **siyasal karar alma** konusunda belli gerçekliklerin altını çizer ([1]):

Bir toplumda varolan **partiler,** her grubun özlemlerini **çok duyarlı** biçimde yansıtmıyorsa, bu **farklılık** iktidarda bulunan ve bulunmayan partiler arasında **oy kaymaları** için **özel bir dinamik** oluşturur. **İktidarda** olan partinin uygulamalarıyla seçim öncesinde açıkladığı program arasında bu özelliğin sonucu tam bir birbirlerine uygunluk yoktur. Uygulama sonucunda b-kledikleriini bulamayanlar, bu partiden **uzaklaşıp** muhalif partiye **destek** olacaklardır. Muhalefet, **durumlarından mutlu olmayanların toplandığı** bir yer niteliğine dönüşecektir.

Bu **özel dinamik** 1945'lerden 1973'e dek Türkiye'de çok ilginç biçimlerde işleyebilmişti. Tarihsel **merkez**'ci parti **CHP'**-nin yirmibeş yılı aşkın süreyle bir **tek parti** olarak toplumu başbaşa bıraktığı **seçeneksizlik** karşısında, **liberal/kapitalist** programlar 1969 seçimlerine kadar büyük burjuvazinin - en geniş anlamıyla - çoğu emekçi sınıfların ve köylünün oylarını **DP** ya da **AP** yararına kullanabilmesini sağlayabilmişlerdi. CHP'-ye duyulan çok boyutlu sosyo/politik tepki, liberal programı, **İktidar** olduğu dönemlerde bile bir **muhalefet partisi**'nin dinamikleriyle desteklemiş, beslemişti.

---

(1) İlhan Tekeli, Raşit Gökçeli, **1973 ve 1975 Seçimleri/Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977, s. 17-18.

Oysa, 1973 seçimlerine **AP** bu kez gerçekten de bir **iktidar partisi**'nin bütün **yük** ve **bunalımlar**'ını **sırtında** duyarak giriyordu. CHP, 1965 başlarından beri iktidarın uzağında kalmanın yanında, **ortanın solu** kavramıyla yenilenmiş görünmenin üstünlüklerinden yararlanmaktaydı. Toplumda biriken büyük muhalefeti, sol kesimde duyarlı biçimde yansıtabilecek bir başka seçenek yok gibiydi. İkisi de **Anayasa Mahkemesi** tarafından kapatıldığı halde, **sol**'daki **TİP**'in tüm yöneticileri **hapis**'te; **İslâm**'cı **MNP**'nin yöneticileriyse **MSP**'nin öncüleri olarak sahnedeydiler. Bunalımın ağırlığını üstünde duyan AP ve Demirel, bir de **MSP**'den **DP** ve **MHP**'ye kadar geleneksel sosyal tabanı üstünde oynayan geniş bir **ideolojik yelpaze**'yle karşı karşıyaydı. **Ecevit**'in **«kendisine karşı»** yapıldığını öne sürerek istifasını verdiği **1971 Rejimi**, tarihin ilginç bir rastlantısıyla, CHP'ye yönelişi, yeni kentsel kesimler açısından **tek seçenek** kılmış bulunuyordu.

Bu, bir **intikam alma** olgusuna da benzemekteydi.

Adalet Partisi'ni **12 Mart**'ta **iktidarsız** bırakan güçler, Demirel de iktidarsız kılmıştı.

Demirel bir daha **iktidar** ararken, bunu istemeyen tüm güç odakları da arkada **mayınlı alanlar** bırakmaktaydılar.

Kentler'in ve modern güçlerin dünyalarını arayışları bu durumda ancak o **mayınlı alan** içinde denenebilecektir.

IX

LİBERAL/KAPİTALİST PROGRAM, SİYASAL YAŞAMININ BÜYÜK YOL AĞZINDA...

Bütün bir **bunalım** ve **olağanüstülükler dönemi** yeni bir **genel seçim**'le noktalanırken, tarihsel sorun yeniden gün ışığına çıkmaktaydı.

Şimdi **ne** olacaktı?...

Halk yığınları kimi ya da kimleri seçecekti?...

1950'den beri doğal koşullarda halk yığınlarını ardı sıra sürükleyebilen **liberal/kapitalist program** hâlâ, geçerli miydi?

Eğer 14 Ekim 1973 seçimi benzersiz olağandışılıkların değil de, doğal bir sürecin sonunda gerçekleşen bir halk oylaması olsaydı, sorunların yanıtları, seçimden sonra daha nesnel biçimde tartışılabilirdi. Oysa, kentsel kesimin belirleyici bir konuma geçmeye başladığı 1970'ler Türkiye'sinde, neredeyse seçimi **AP'nin kazanmaması** amacıyla gerçekleştirildiği izlenimini veren bazı süreçler işlemekteydi. Öyle ki, 14 Ekim öncesinde AP liderliği en sonunda kendi boyutlarını aşan bazı etkenlerin varlığını görmeye ve ortada bir **kasıt** bulunduğunu ileri sürmeye başlar. **Demirel,** özellikle de yaşam pahalılığından bunalan halk yığınlarına, sorumlunun başkaları olduğunu söylemek istercesine, «hükümetleri iki yıldır **AP** seçmiyor» diye haykırır ([1]).

1969 genel seçimlerinden **mutlak çoğunluk** alarak çıkan AP iktidarı, 12 Mart 1971'e kadar olan sürede modern Türkiye tarihinin en geniş kapsamlı uygulamalarından bazılarını gerçekleştirmişti:

● **Ankara**'nın **ABD üstünlüğü**'nden çıkarak **Batı Avrupa'ya doğru kaydırılışını simgeleyen AET'ye geçiş** döneminin başlatılması, uluslararası açıdan çok yanlı bir seçimdi. Demirel, ana çözümü, böylece **ABD** ve **SSCB** diyalektiği yanında,

---

(1) **Milliyet,** 7.X.1973, s. 7

bir üçüncü **güç** olmak özlemindeki **Batı Avrupa çoğulculuğu** içinde aramak istemişti.

● Varlıklı sınıflara, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde **sanayileşme**'nin gereklerine uygun vergiler getiren **Finansman Kanunu, sanayi toplumu** adına, **burjuvazi**'nin vergi dışı kalabilmiş belirli kesimlerine önemli bir meydan okumada bulunmuştu.

● Uygun bir dış konjonktürde Türkiye'nin **dışsatım** ve **işçi dövizi** gelirlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilen yüzde 66 oranındaki **devalüasyon,** petrol zamlarının başlatıldığı ana kadar, Türkiye'yi bir milyar doları aşkın döviz rezervine sahip kılabilmişti. Bu, Türkiye'ye, ekonomik gelişiminde, ilerisi adına umut veren bir sürecin ilk ipucuydu.

● Demirel, öğrencilerin **üniversite yönetimi**'ne katılması, **toprak reformu** yapılması gibi tasarıları da 12 Mart öncesinde yasama organlarının önüne getirmeye hazır durumdaydı.

Demirel, uluslararası alanda da **soğuk savaş**'ın kalıpları dışına çıkarak, **Sovyetler Birliği**'yle Türkiye'de yüz milyonlarca dolarlık **yatırım** projelerini gerçekleştirmiş; **ABD**'yle DP ve 27 Mayıs dönemlerinde yapılan **ikili anlaşmalar**'a yeni bir düzen vermiş ve ABD'nin baskılarına karşılık, afyon ekimine son vermeyi onaylamamıştı.

AP, giriştiği işlerin yaratacağı ağır bunalımların herhalde bilincindeydi. 1970 yılının başlarından itibaren AP lideri **Demirel**'in, «gerekirse bir dahaki seçimleri **kazanamama** pahasına da olsa, gereken **her şeyi yapmaya hazır** bulunduklarını»

sık sık yinelediği görülmüştü. Demirel, başka bir deyişle, 14 Mayıs 1950 genel seçiminden sonra Türkiye'de hiç bir zaman **seçim** yoluyla gerçekleşememiş bulunan **iktidar değişimi** olasılığını benimser. DP'li başbakan Menderes'e 27 Mayıs'tan sonra yöneltilen **anayasayı çiğneme** savı, 12 Mart sonrasında AP'li başbakan Demirel'e karşı ileri sürülememişti. Bunlar da, **liberal** programın mantığı içinde bazı işlevlerin gerçekleştirilebildiğini anlatır.

Ne var ki, **AP'**nin ve **Demirel'**in dile getirmediği sorun, bu değişimin, sistemin öteki güç odaklarınca aynı ölçüde olumlu karşılanıp karşılanmadığıdır.

1971 Rejimi, bir yerde, ,sorunun yanıtını vermişti.

Demirel ve izlediği program, iki yıl boyunca gündemin dışında bırakılmıştı. 1973 ilkbaharında kurulan Talû hükümetine kadar hükümete verdiği bakanları seçme hakkı bile AP'ye tanınmamıştı.

Buna karşılık, AP'nin 1970'de getirdiği ekonomik önlemler, **1971 Rejimi** boyunca varlıklı sınıflar adına sürekli değişikliklere uğramıştı. Devalüasyona karşı alınan önlemler gevşetildikçe, o döneme kadar ancak **Latin Amerika** ülkelerinde görülen türden **enflasyon** ve **pahalılık** dalgaları Türkiye'de de belirginleşmekteydi. **Latin Amerika** tipi **enflasyon,** o toplumlarda hemen hiç bir **sivil iktidar'**a bir kaç yıldan fazla işbaşında kalabilme şansını tanımamıştı. Demokratik yapısı gelişememiş ülkelerde kapitalist üretim ilişkilerini güçlendirirken, çalışan sınıfları ezen böyle bir sürece **dayanmak** zordur. Sonuçta ya **sivil iktidarlar** arka arkaya devrilirler ya da **bonapartist** baskı rejimleri ortaya çıkarlar.

Bu koşullarla, **siyasal iktidar**'a gerçekten **egemen** olabilecek kadar güçlü bir **tek parti** iktidarı beklenebilir miydi?

Kurulan herhangi bir **siyasal iktidar,** kat kat yükselen **petrol** dışalım faturalarının da eklenmesiyle artacak olan ağır **dış borç yükleri'**nin ve yeni **enflasyon** dalgalarının önünde uzun süre nasıl ayakta kalabilirdi?

Başta **Kıbrıs** olmak üzere, patlamaya hazır bekleyen uluslararası sorunlarla, gücü gittikçe tükenecek hükümetler yeterince baş edebilirler miydi?

Türkiye'de gerçekten **özgür** bir **seçim,** ancak bu **tarihsel olgular** ölçüsünde söz konusudur.

X

SİYASAL YELPAZEYİ TEPETAKLAK EDEN 14 EKİM'DE, AP İLK KEZ AZINLIĞA DÜŞÜYOR

Bir **büyücü** mü dolaştı 14 Ekim 1973'te Türkiye'nin üstünden?

Esrarlı kuytusundan çıkan bir **cin** mi çarptı ülkeyi?

Yoksa bütün bunlar **dünyayı yöneten akıl'**ın o inanılmaz **olasılıklar hesabı** içindeki karmaşık yeni planların kaçınılmaz bir özeti miydiler?

Tarih ana öncelikle karşısında gördüklerine bakar. Onun açısından **nesnel** olguların daha ötesi salt bir **masal'**dır. Doğu'nun fantastik dünyasındaysa, masalların ne sonu olur ve

hatta ne de bir başı vardır. Masal, masalı üreterek süregelir durur.

Oysa, **14 Ekim**'de Türkiye'de oy sandıklarının başına **insanlar** gittiler.

İnsan olma, **yurttaş** olma onurlarını korumak için geldiler.

Kendilerinin de, bu sonu gelmez **savaşımlar,** bu bitmez tükenmez **olasılıklar** arasında özgül bir payları bulunsun istediler.

Bilinen, umulan, sanılan yani **ideolojik üst yapı** açısından **değişmez** ve **kesin** diye **veri alınan** ne varsa, tümü de 14 Ekim 1973'te **tepetaklak** oldu.

16.798.164 Türkiye seçmeninden, 11.223.843'ü **genel oy**'unu kullandı.

Katılma oranı yüzde 66.8'di.

Karmaşık oylama sistemi nedeniyle tam 500.185 oy'un üstüne **iptal** damgası basıldı.

Sandıklara **atılan** ne bir **remil**'di, ne bir **fal**... Sandıktan çıkan, **bilinç**'in ve **bilinçaltı**'nın ardındaki açık ve kapalı tüm gerçekliklerdi.

15 Ekim 1973'te bambaşka bir Türkiye vardı [1]:

---

(1) **14 Ekim 1973 Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Sonuçları, Ankara, DİE, 1974, s. 6**

1. **Türkiye kapitalizmi**'nin 1945'lerden beri alanlardan alanlara koşturup duran **kırat**'ı şaha kalkmak bir yana, tökezleyip kulvarlara mecalsiz yığılmıştı.

Adalet Partisi 3.197.897 kişinin oyunu sağlayabilmiş yani oy kullananların yalnız **yüzde 29.8'i AP** için **olumlu** tavır almıştı. 450 milletvekilinin yer alacağı 1973 Millet Meclisi'nde AP'ye ait sandalyaların sayısı 149'dan ibaret kalacaktı.

Kapitalizmin politik partisi yıllar sonra ilk kez gerçek anlamda **seçim**'i yitiriyordu.

İlk kez, her **on** seçmenden ancak **üç**'ünün **oyunu alabilir** duruma düşüyordu.

1965'ten beri Meclis'te **mutlak iktidar** olabilen **Adalet Partisi** açısından, bu sonuç, genel oydaki payının 1965 seçimlerine oranla yüzde 23.1 ve 1969 seçimlerine oranla da yüzde 16.7 oranında **düşmesi** demekti.

Sonuç, daha genelde, **1971 Rejimi**'yle düşürülen **Demirel**'in bir de **oy** yoluyla **devrilme**'si olayıdır. **Kırat**'ın **jokey**'i, **ara rejim**'e karşın yine de yerinde kalmış, binbir engeli aşmış ve Türkiye'nin bir daha **genel seçim** yapabilmesine ideolojik eğilimleri ölçüsünde katkıda bulunmuştu. Ama, alınan sonuç tartışma götürmeyecek kadar kesindi. **Demirel** sonucu, tek sözcükle, «millet, AP'ye muhalefet görevini vermiştir» diye özetleyecekti.

CHP'nin tarihsel önderi **İnönü** bakımından **14 Mayıs** neydiyse, AP'nin bunalımdan bunalıma yürümüş önderi **Demirel** açısından da **14 Ekim** oydu.

Liberal/kapitalist program, özellikle 1970'li yılların Türkiye'sinin yeni sosyo/politik dokusu ve gelişim düzeyi önünde giderek **savaşı yitirme** sürecine giriyordu. O savaşı yeniden kazanmak, ancak tüm AP sosyo/politik felsefesini bir başka evrensel diyalektiğe yönlendirebilmekle olasılıydı. Geçmişin kolay **tarih**'i, AP açısından, 1970'lerle birlikte kapanır.

2. Yığınların «**Umut**» dediği, yağız teninden ötürü «**Karaoğlan**» diye nitelediği **orta sol** eğilimli **Ecevit** ve **CHP** açısından, 14 Ekim, bir **yeniden doğuş**'un ilk durağıydı. 3.570.583 seçmen, başka bir deyişle, oy kullananların **yüzde 33.3**'ü **CHP**'ye **evet** demiş; Millet Meclisi'ne 185 CHP milletvekilini göndermişti.

CHP için, sürekli gerileyen bir parti olma dönemi bitmiş; kazanılabilecek yeni bir dünyanın belirtileri sahneye çıkmıştı.

Bu grafik, eğer toplumsal platformdaki **bildiri** doğru biçimde ortaya konulabilirse, sürekli olarak yukarıya yükseltilebilirdi.

3. Dışa açık **AP**'yi liberal/kapitalist programıyla başbaşa bırakan **gelenekçi milliyetçiler** ve **Bayar** DP'lileri açısından da 14 Ekim önemli bir başarı sayılabilirdi. **Demokratik Parti,** seçmenlerin yüzde 11.9'unu oluşturan 1.275.502 kişinin oyunu almış ve Meclis'e 48 milletvekiliyle geri dönmüştü.

Kırksekizler, bu anlamda hiç bir şey yitirmemişlerdi.

Onlar, kendilerini kıl payı farkla izleyen **İslâm**'cı politik güçle birlikte, Türkiye'nin **üçüncü partisi**'ydiler.

Anadolu gelenekçiliği, bir süre boyunca A.P.'den kopuşunu böylece tarih önünde de doğrulamıştı.

4. **Merkez/çevre** diyalektiğinin en dramatik yansıması, İslâm'cı **Milli Selâmet Partisi**'nin 14 Ekim'de gösterdiği sıçramadır. **Prof. Erbakan**'ın manevi önderliğindeki MSP, her yüz seçmenden 11.8'inin desteğini sağlamış ve 1.265.771 oyla Millet Meclisi'ne 48 milletvekili göndermişti.

Sayısal açıdan, **MSP**, Türkiye parlamentosunun **anahtar parti**'si olmuştu.

Burada, **sistem**'le derinden çelişkili bir başka sosyo/politik **çevre dinamiği**'nin geleceğine ilişkin **tarih sorunları** da apansız açığa çıkıyordu. **Çevre**'yle ilgili çeşitli somut sorular, istense de istenmese de, bir gün gündeme yükseleceklerdi.

5. **1971 Rejimi**'nin siyasal iktidardaki yıldızı ve tarihsel merkezci ideolojinin **burjuvazi**'yle bütünleşmiş kanadı olan **Cumhuriyetçi Güven Partisi** bakımından, 14 Ekim bir **çözülüş**'ün başıdır. CHP'den sürekli kopuşlarla Meclis içinden beslenen parti, halk yığınları önündeki sınavda çok şeyler yitirmişti.

564.343 kişiden ya da seçmenlerin yüzde 5.3'ünden aldığı destekle **CGP** Meclis'e ancak 13 milletvekili gönderebilmişti. Satır'cı kanat erimiş; Feyzioğlu/Melen kanadı güçlükle belli yörelerde bir varlık gösterebilmişti.

6. **Radikal milliyetçi** ideoloji, 14 Ekim 1973'ü sınırlı bir iyimserlikle karşılayabilirdi. Albay **Alpaslan Türkeş**, iki **MHP** milletvekiliyle birlikte Millet Meclisi'ne girebilmişti.

Ne var ki, **Milliyetçi Hareket Partisi**'nin 362.208 oyu, seçmenlerin yüzde 3.4'ünü oluşturmakla birlikte, **Anadolu**'nun bağrına atılmış bir başka **tohum**'du.

Oradan da fışkırabilecek başka nice karmaşık filizler olacaktı.

7. Özellikle **Alevi** kökenli oyları yönlendirmek amacıyla kurulan ve sosyalist oylara egemen olma umudundaki TİP'in eski önderi **Mehmet Ali Aybar**'la birlikte siyasal şansını deneyen **Türkiye Birlik Partisi,** yitirenlerin bir başkasıydı. **Aybar** ve yanındaki kanat, kesin **yenilgi**'ye uğramıştı. Türkiye'nin işçi sınıfı ve toplumcu kesimleri, kendilerine verilen **bildiri**'ye uyarak bu darboğazı aşmak amacıyla **orta sol**'u desteklemiş ve gelecek adına böylece işçi sınıfı partisiyle ilgili olarak bir başka **politik çizgi** yaratabilmişti.

Toplumcu güçler giderek kendi tarihsel partilerinin özgürlük ve yasallığını da isteyeceklerdir.

TBP, seçmenlerin yüzde 1.1'inden ibaret kalan 121.759 oyuna karşılık, Meclis'te ancak tek sandalyeyle varolabilecekti.

8. Yıllar yılı **Bölükbaşı**'nın **halk muhalefeti**'ne sahne olan **Millet Partisi** de, 14 Ekim'de yokoluşunu ilan eder. **Yeni önder Turcl**'la alınan oy toplamı 62.377 ve genel oy içindeki pay ancak yüzde 0.6'dır. Meclis'te bu koşullarda tek bir MP'li bile bulunamayacaktı.

Sistem'in bir başka olağanüstü olayı, 1973 Genel Seçimlerinde **bağımsız** oy gücünün neredeyse bir **patlama** sürecine girmesidir. **Yerel, etnik, dinsel** ve benzeri özgül nedenlerle **CHP** ve **AP**'nin **liste dışı** bıraktığı belirli **çevre önderleri** başta olmak üzere, siyasal arenaya **bağımsız** olarak çıkanlar 303.218 oy sağlayabilmişlerdi.

Bu, oyların yüzde 2.8'i demekti.

Türkiye Millet Meclisi'nde ilk kez **altı** bağımsız milletvekili yer alacaktı.

Onlar, varolan siyasal yapıya meydan okurcasına, parlamentonun kapısından ilk adımlarını atmaktaydılar.

Sol, üstünden akan **1971 Rejimi**'nin kan ve acılarına karşılık yine de belli bir **iç derleniş**'e yönelmekteydi.

Liberal çizgi, artık huzursuz muhalefetin birikebileceği biricik **«açık bırakılmış kanal»** değildi.

Ortadan **sağ'a** doğru uzanan geniş platformdaysa yüzbinlerce **karınca** bambaşka umutlarla, yeni amaçlara doğru yürüyüşe çıkıyordu.

Buzdağı bu kez sarsılmak bir yana, birdenbire **bambaşka** bir **görünüm** kazanmıştı.

Orada, **doğru tanılar** konulabildiği zaman, gerçek bir **Türkiye çoğulculuğu'**nu yaratma savaşımları için gerekli olan bütün **gizilgüçler** sonuna kadar vardılar.

Türkiye'de Kapitalizm'in Gelişim Düzeyi ve Politik Sorun

1

CUMHURİYET'İN İLK YARIM YÜZYILINDA TÜRKİYE KAPİTALİZMİ'NİN MADDESEL YAPISI

I

1923/1973 ARASINDAKİ KESİTTE YAŞANAN POLİTİK AŞAMALARIN ARDINDAKİ EKONOMİK GERÇEKLİKLER...

TÜRKİYE'de sosyo-ekonomik **düzen**, evrile evrile, dönüşe, dönüşe, yepyeni bir durağa gelmişti.

Gerçekler alt alta dizildiklerinde **yepyeni yarınlar** adına bulunması gereken çok şeylerin toplumda artık varolduğu görülebilirdi.

Herkes giderek bir **yeni Türkiye**'den söz ediyor ama pek az kesim, o dönüşen toplumu gerçekten tanıyordu.

Oysa, onu, **yaradan**'ın kimliğini bilirmiş gibi **tanımak** gerekliydi.

Önünde **selâ** verip saygıyla eğilmek gerekirdi.

Yazık ki, tarihsel **küçük burjuvazi**'nin bilinen ayak bağları yetmezmişcesine, ortada, bir de, gelişen **büyük burjuvazi**'nin

—doğal olarak kolay kaçamayacağı— sınıfsal çıkarları ve somut gereksinimlerinin yarattığı kısıtlamalar vardı. Bu sınırda, çıkarların nesnel dünyası, birer **ideoloji**'ye dönüşür ve sınıf yararları adına tarihin dönüşüm sürecini bazan durdurma ya da dondurma girişimlerinde bulunmaktan bile kaçınılmaz.

Bu tuzağa düşmemek mi?...

O zaman, **nereden** gelinip **nereye gidildiği** sorusuyla apaçık bir daha **hesaplaşmak** zorunludur.

Cumhuriyet'in ilk yarı yüzyılının tarihi kapanırken, bu, kaçışı olamayacak bir görevdi.

*
* *

Tarih, 1923/1973 kesitinin altına, **Türkiye** adına kısaca şu notları düşer:

Cumhuriyet'in 1927'de gerçekleştirdiği ilk sayımda 13.648.270 kişiye sahip bulunan Türkiye, 1945'te 18.8 milyon, 1948'de 20 milyon, 1950'de 20.8 milyon, 1960'da 27.5 milyon, 1965'te 31.4 milyon, 1970'deyse 35.605.170 insana ulaşmıştır. Bu nüfusun başlangıçta ancak yüzde 16.3'ü, on bin ve daha fazla nüfuslu kentlerde yaşarken, 1970'de **kentsel** oran yüzde 35.8'i aşmış bulunmaktaydı. Aynı Türkiye **okur yazarlık** oranını 1935'te yüzde 20.4 iken, 1945'te yüzde 30.2'ye, 1950'de yüzde 32.4'e 1955'te yüzde 40.9'a, 1960'da yüzde 39.5'e, 1965'te yüzde 48.7'ye ve 1970'de de yüzde 54.7'ye çıkarabilmişti [1]. **Bir çember** kırılmış; **Ali Suavi**'nin «kurtulmak mı istiyorsunuz? **Öyleyse, önce eğitiniz!**» diye haykırdığı umutsuz dönemler, belirli biçimde geride kalabilmişlerdi.

---

(1) DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, s. 78-79.

2. Cumhuriyet'in ilk yarı yüzyılı, yüzyıllardır beklediği **ekonomik yapının dönüşümü** yolunda da Türkiye'ye eşsiz kazanımlar getirmiştir. Sayılar, o konuda tartışma götürmez bazı gerçekleri anlatırlar.

TÜRKİYE'DE GAYRI SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH), NÜFUS ve KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR

	GSMH		Nüfus		Kişi Başına GSMH	
	1968 Fiyatlarıyla	10 yıldaki Artış	Nüfus (kişi)	10 yıldaki Artış	1968 fiyatlarıyla	10 yıldaki artış
	(Milyon TL.)	(%)		(%)	(TL.)	(%)
1925	14.717	—.	13.007.000	—	1.131	—
1935	22.962	56.0	16.046.000	23.4	1.431	26.5
1945	23.128	0.72	18.929.000	18.0	1.222	—14.6
1955	56.642	144.9	23.859.000	26.0	2.374	94.3
1965	90.368	59.5	31.151.000	30.6	2.901	22.1
1975	181.383	100.7	40.063.000	28.6	4.527	56.0

	GSMH	Nüfus	Kişi başına GSMH
50 Yılda (Kat)	12.3	3.0	4.0
10 Yılda Bileşik Faiz Hesabıyla Ortalama (%)	65.2	25.2	32.0
1 Yılda Bileşik Faiz Hesabıyla Ortalama (%)	5.15	2.15	2.8

Kaynak : (Ord. Prof. Ömer Celâl Sarc) Editör Prof. Dr. Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923 - 1973**, İstanbul, Akbank, 1981, s. 28

- Türkiye'de elli yıl içinde **gayrı safi milli hasıla** yaklaşık **12 kat** büyümüştü.

- **Nüfus,** tam **üç kat** artmıştı.

- **Kişi başına gelir** de **dört kat** yükselmişti.

Eğer sorunlar salt **ekonomik büyüme**'nin bu dış görüntüleriyle çözülebiliyor olsaydı, Türkiye bütün bu oluşumdan ayrı bir mutluluk duyabilirdi. En sonunda, bir **sivil toplum'a** geçişin ara sokakları ortaya çıkmıştı.

Ama, yüzlerce yılın bilgeliğine sahip halk yığınları elbet bu görüntülerle yetinmeyeceklerdir. Onlar, şunları da unutmamışlardı:

- **Türkiye'de ulusal gelir,** 1935/1945 arasındaki on yılda büyümek bir yana ancak **sıfır'**da kalmış, hatta **kişi başına gelir** yüzde 15 dolayında **düşmüş'**tü. Üstelik, bazan bir kaç gün içinde yapılan büyük vurgunlarla **milyoner** olunabilen bir ortamda... iktidarın baskısı, ancak **yoksul'**a, **arkalıksız** ve **unutulmuş'**a karşı işlemiştir. Sistem, bir eliyle gelişen **ticaret kapitalizm'**ini, öte eliyle de siyasal iktidarı denetiminde tutan **küçük burjuvazi'**yi ve tüm **bürokrasi'**yi desteklemişti.

1950'lere doğru **büyüme** yeniden hızlanırken, tarih katarı **CHP'**yi elbette yol ortasında **yalnız** bırakacaktı.

İnsanlar, **vermeden alan** bir **tanrı'**ya katlanabilirler ama **siyasal iktidarlar** asla **tanrı** değillerdir ve olamayacaklardır.

Büyüme olayı yaratılan değerleri tüm topluma **vermek'**le eş anlamlı değildir. Ekonomik büyüme ancak **halk yığınları'**na

daha fazlasını **verebilme** potansiyelini ortaya koyar. Toplumun beklentilerini karşılayabilmek bir **politik** sorundur.

Ekonomi durduğu zaman, o andaki **iktidarın adı** ulusalcı **CHP** de, liberal kapitalist **DP** ya da **AP** de olsa, milliyetçi, radikal, bonapartist ya da bir başka nitelik de taşısa, **sonuç** kaçınılmaz gibidir:

Durgunluk ortamlarında ayakların altındaki topraklar gidip gelmeye başlayacaklardır.

Türkiye'de **büyüme, değişim** ve **modernleşme** peşinde koşan pek çok aydın kuşağı, **ekonomik büyüme**'nin yanı sıra **üretim ilişkileri**'ne ait sorunlara hemen hiç bir zaman açık yanıtlar verememişlerdir. Oysa, yanıt verilemeyen sorunun bağrında, tarihin en büyük **sosyal muhalefet** potalarını kızıştıran yangınlar gizlidir. Gerçek **tarihsel düğüm,** üretim ilişkileri ve üretim biçimleriyle doğrudan ilişkilidir.

3. Elli yıl boyunca Türkiye'de **sosyal yapı** da dönüşmüştü. Bu, **kırlar**'la **tarım**'ı geriletirken, **kentsel** kesimi **sanayi** ve **hizmetler** alanında **iktidar tahtı**'na oturtan bir süreçtir. Kırlar böylece **masal çağı**'na veda ederler; «işte benim azığım, bana yeter» demekten çıkarlar. Bu durmadan akıp giden sürecin, bu dönüşüp duran çarkın, bu sürekli büyüyen ekonominin **kimler için** olduğunu sorarlar.

Sormuşlardır da...

TÜRKİYE'DE TARIM, SANAYİ ve HİZMETLERİN GAYRI SAFİ YURTİÇİ HASILADAKİ PAYI (%)

	T	S	H	Toplam
1925—34	46.7	19.9	33.4	100.0
1935—44	46.4	21.9	31.7	100.0
1945—54	45.0	23.0	32.0	100.0
1955—64	39.8	28.6	31.6	100.0
1965—74	29.5	36.0	34.5	100.0

T : Tarım, ormancılık, balıkçılık

S : Sanayi, Madencilik, Yapı, Ulaştırma, Enerji v.b.

H : Hizmetler ve öteki işler

Kaynak (Ord. Prof. Dr. Ömer C. Sarc). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, s. 30

Tarım geriler, sanayi gittikçe ön plana çıkarken, bu değişimin getirdiği **artık değer** yığınının yol açtığı **tasarruf/yatırım düzeyi** de sürekli gelişmiştir. 1923/1949 kesitinde gayri safi milli hasıla'nın genellikle ortalama yüzde 10'nu dolayında kalan **yatırımlar**, 1950/1953'te birden yüzde 15'e çıkmış ve Cumhuriyet'in ellinci yılına kadar GSMH içinde ortalama **yüzde 13'**ün daima üstünde bulunan bir payı alabilmişlerdir.

YILLIK ORTALAMA YATIRIM DÜZEYİ ve GSMH İÇİNDEKİ YATIRIM PAYI

Dönemler	(1)	(2)	(3)	(4)
1924—1929	460	1.000	—	10.97
1930—1933	526	1.143	1.143	9.33
1934—1939	778	1.691	1.479	10.19
1940—1945	715	1.554	919	9.52
1946—1949	890	1.935	1.245	10.29
1950—1953	1.772	3.852	1.991	14.99
1954—1958	2.109	4.585	1.190	13.89
1959—1962	2.469	5.367	1.171	13.37
1963—1967	3.246	7.057	1.315	13.52
1968—1972	5.042	10.961	1.553	15.30

1) Yıllık ortalama yatırım düzeyi (1948 fiyatlarıyla milyon TL)

2) Yıllık yatırım düzeyi sabit temelli indeksi (1924—1929=100)

3) Yıllık yatırım düzeyi zincirleme indeksi

4) Yıllık ortalama yatırım/yıllık ortalama GSMH (yüzde olarak)

Özellikle 1950'leri izleyen dönemde erişilen **yatırım düzeyi**, somutta, **Türkiye sanayi kapitalizmi**'nin yükselişiyle eş olarak ele alınabilir. Özellikle **büyük burjuvazi** ve **girişimci kesim**, 1960'ları izleyen **planlı kalkınma** döneminde, geniş çapta **sana-**

Kaynak (Ord Prof. Dr. Ömer C. Sarc), **A.g.k.**, s. 59

yi kesimine yönelmiş ve gücünü sürekli büyütmüştür. **1950**'de **özel kesim**'deki yatırımların ancak **yüzde 37.9**'u, **makine ve donanım** yatırımlarına ayrılabilmekteydi. Oysa, **1972** sonunda kapitalist kesim, yaptığı toplam yatırımların **yüzde 47.9**'unu, başka bir deyişle yaklaşık yarısını, **makine** ve **donanım** için kullanabiliyordu.

Modern **sanayi kapitalizmi,** böylece doğar, serpilir ve varolan yapıya kendi imzasını atar.

TÜRKİYE'DE KAMU ve ÖZEL KESİMLERİN YILLIK ORTALAMA MAKİNE - DONANIM ve TÜM İNŞAAT YATIRIMLARI

	(1948 fiyatlarıyle milyon TL)		Paylar (%)	
Dönemler	**İnşaat**	**Makine Donanım**	**İnşaat**	**Makine Donanım**
1924—1929	370	90	80.4	10.6
1930—1933	419	107	79.7	20.3
1934—1939	587	191	75.4	24.6
1940—1945	534	181	74.7	25.3
1946—1949	622	268	69.9	30.1
1950—1953	1.175	597	66.3	33.7
1954—1958	1.589	520	75.3	24.7
1959—1962	1.663	806	67.4	32.6
1963—1967	2.392	854	73.7	23.3
1968—1972	3.514	1.528	69.7	30.3

Modern sanayi kapitalizmi ne **esirgeyen** ve **bağışlayan** ve ne de gönüllü **özveri**'de bulunan bir güçtür. İlk **klasik** iktisat ku-

Kaynak (Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl Sarc), **A.g.k.,** s. 60

ramcılarından beri **kapitalist ekonomi**'nin değişmeyen yasası, **sermaye**'nin **büyüme** zorunluluklarına dayanır.

Sermaye, en etkin ve en hızlı biçimde büyüyeceği alanları arayacaktır.

Büyüdükçe de, belli biçimlerde toplulaşıp yoğunlaşacaktır.

Bunlar, birbirlerini karşılıklı etkileyip belirleyen bir sürecin tarihsel halkalarıdırlar. Eğer **kapitalist** ekonominin gerçekten **düzenleyici** bir **gizli eli** varsa, bu belki de ancak **kâr** adı verilen tapınakta bulunsa gerekir.

Türkiye kapitalizmi'nin elli yıllık **Cumhuriyet dönemi** gelişimi, bu açıdan da tırmanan bir **sanayi katma değeri**'ni gösterir 1948/1972 döneminde, 1968 yılı fiyatları sabit alınarak yapılan hesaplamalara göre, Türkiye **imalat sanayisi**'nde **1948** yılında **1.7 milyar lira**'nın biraz üstünde olan **sanayi** kesimine ait **katma değer,** 1972 sonunda **11.7 milyar lira**'ya yaklaşır. Sanayi kesimince yaratılan bu ticaret katma değerinin yanında, **tarım** ancak 2.4, **hayvancılık** 1.4 milyar, **ormancılık** 558 milyon ve **madencilik**'se yine 1 milyar lira düzeyinde bir ticaret katma değeri yaratabilme olasılığına sahiptir.

TİCARET KATMA DEĞERİ
(1968 Yılı Fiyatlarıyla - Milyon TL)

Yıllar	İmalat Sanayisi	Tarımcılık	Hayvancılık	Ormancılık	Madencilik
1948	1.743.9	185.8	288.0	88.0	260.3
1950	1.944.9	206.9	323.1	97.4	352.6
1955	3.246.2	448.4	447.8	129.6	483.1
1960	4.010.5	805.2	616.2	201.2	569.8

Yıllar	İmalat Sanayisi	Tarımcılık	Hayvancılık	Ormancılık	Madencilik
1961	4.408.2	820.7	648.0	197.3	559.7
1962	4.654.6	924.8	706.6	241.1	546.7
1965	5.976.7	1.173.6	853.2	328.2	755.1
1970	9.214.0	1.964.7	1.224.5	427.9	872.6
1971	10.163.8	2.338.3	1.348.9	528.7	978.0
1972	11.684.6	2.441.4	1.431.5	558.0	1.031.8

Kaynak DİE, **Türkiye Milli Geliri 1948 - 1972**, Ankara, DİE, 1973 s. 85, Tablo: 4-6.

Gerçek anlamda **birikim,** özellikle Demokrat Parti liberalizminin, «**bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler**...» diyen yeşil ışıkları yakmasıyla birlikte, bu sürecin eşliğinde oldu.

Sermaye büyüdükçe, kendi yolunu, kendi elleriyle açmanın yeni yöntemlerini de aradı.

Ona, koşullarda bazan **politika** bile **dar** gelmeye başlayacaktı.

Fiyatlar Türkiye'de asla boşuna yükselmemiştir.

Piyasada dolaşan **banknotlar** —hiç kuşkusuz gereksiz yere artıp durmamıştır.

Bankalar sistemi, krediler, sermaye piyasası eylemleri, tek sözcükle, **finans kapital** de raslantısal nedenlerle sıçramalar göstermiştir.

Dış borçlar, Cumhuriyet'in ellinci yılında **2 milyar 654 milyon ABD Doları'na** eşit olan düzeylerine de salt bazı **beceriksizler** dolayısıyla ulaşmamıştır.

Bunların hepsinin içinde de yine **büyüme sancıları** arasındaki **Türkiye kapitalizmi'nin** somut gereksinimleri ve **gelişim yasaları** vardır.

TÜRKİYE'DE TOPTAN EŞYA FİYATLARI, TEDAVÜLDEKİ BANKNOT DÜZEYİ ve GSMH'NİN DEĞİŞME ORANLARI

(Bileşik Faiz Hesabıyla yüzde olarak)

Dönem	Toptan Eşya Fiyatları İndeksi	Tedavülde bulunan Banknotlar ve Ufaklık	GSMH
1925—29	3.1	1.2	6.6
1929—34	— 12.6	0	4.5
1934—38	4.6	7.0	8.0
1938—46	19.9	20.5	— 1.8
1946—53	2.2	4.6	8.9
1953—59	14.6	16.9	4.8
1959—69	5.0	10.3	5.7
1969—72	13.4	20.7	7.5

Kaynak: (Ord. Prof. Dr. Ömer C. Sarc), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923 - 1978,** s. 109

Kapitalist dönüşüm, en sonunda, yansıttığı bütün olguların bir toplamıdır.

Modernleşme, salt **özgürlük** şarkıları söylenerek elde edilemez. Yenileşmenin daha gerisinde ve özünde, **üretim ilişkileri'**ne ayrılmaz biçimde bağlı bulunan temel sorunlar vardır.

4. **Üretim ilişkileri** çerçevesinde **kapitalist toplum**'da insanlar ya **üretim araçlarının sahibi** olurlar ya da **emek**'lerini üretim araçları sahiplerine sunarlar. **Emek** ve **sermaye** çevresindeki genel **toplumsal ayrışma,** kapitalizm'in doğasındaki bu büyük olguyla birlikte başlar.

Özellikle **kapitalizm**'in çok daha düzenli biçimde geliştiği 1962/1972 arasındaki ilk on yıllık **planlı kalkınma** döneminde, **Devlet Planlama, Türkiye**'nin işgücü içindeki **statü** dağılımlarını ilginç çizgiler içinde belirler (1):

● **1962** Türkiye'sinde toplam **sivil işgücü** sunumu **13** milyon 133 bin kişidir. Buna karşılık, toplam sivil işgücü istemi ancak 12 milyon 643 bin kişiden ibarettir.

Nereye gitmiş ya da ne olmuştur aradaki **istenmeyen** emek gücü fazlası?

— Onların 950 bin kişisi, **tarım**'daki **işgücü fazlası'**nı oluşturur. Bunlar en geniş biçimde **tarımsal gizli işsiz ordusu'**durlar.

— **Kentsel** kesimdeyse, 150.000 kişi iş arayan **işsiz** durumundayken, 340.000 kişi de **iş bulma umudu bile kalmamış işsiz** konumundadır.

---

(1) **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979 - 1983,** Ankara, DPT, 1979, s. 26.

Böylece, Türkiye, her yüz insanından **11'**ine **iş** üretemez. Bu, 1.440.000 kişinin **işgücü fazlası** ya da **yedek işçi ordusu** olarak beklemesi demektir.

● **1972** yılı biterken Türkiye'de toplam **sivil işgücü** sunumu 15 milyon kişiyi aşar. Oysa sivil işgücü istemi 13 milyon 917 bin kişi dolayındadır. Başka bir deyişle, her **yüz** kişiden **13.3**'ü yani iki milyon insan **işgücü fazlası** durumundadır.

Ne yapar bu insanlar?...

— İşgücü fazlasının 900.000 kişisi, yine **tarım**'ın **gizli işsiz'**lerini oluşturur.

— Yaklaşık 200.000 kişi kentlerde bir iş bulma umuduyla **gerçek işsiz** olarak çırpınıp durur.

— Ve 897.000 kişi **«iş aramayan işsiz»**, başka bir deyişle, «**iş bulma umudu kırılmış işçi**» durumunda yine bir kıyıda bekler.

Kır'da onca **gizli işsiz** varken, bir orta sol **CHP** bile yine **kırdan başlayacak kalkınma'**dan söz eder ya da bazan **kentlere akın**'ın **durdurulması** önerilir.

Bunlar da, düzenin iç dokusundaki bir başka **tarihsel yanılgı**'yı oluştururlar.

Sosyal ayrışma açısından, görünüm daha da anlamlıdır. **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**'nın verileri, Türkiye'nin sınıfsal statüsü için şunları söyleyecektir ([1]):

---

(1) (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Nusret Ekin), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923 - 1978**, s. 673

● Türkiye'de toplam işgücü içinde **ücretliler** 1962 yılında her yüz kişiden ancak 19'unu oluştururken, 1973'e girilirken her yüz kişiden 28'i **ücretli emek** statüsünü kazanır.

● Toplumda **işveren** ya da **kapitalist** diye nitelenenler, 1962 yılında olduğu gibi, 1973 başında da toplam işgücü içinde her yüz kişide —en geniş tanımla— 1 kişiden ibarettir.

● Modern kapitalist üretim ilişkileri yine de yeterince gelişemediğinden toplumda geniş bir kendi işinde **bağımsız çalışanlar** grupu vardır. 1962'de her yüz kişiden 29'u **bağımsız** çalışırken, on yıl sonra bu oran 1973 başında yüzde 26'ya geriliyordu.

● Geleneksel kesimin ve geleneksel ilişkilerin belirli ölçülerde varlığını sürdürdüğü **geçiş toplumu** niteliğindeki Türkiye'de **kadın, çocuk** ya da **yaşlı** kişilerden oluşan **ücretsiz aile yardımcıları,** işgücünün bir başka bölümünü ortaya koyar. **1962** Türkiye'sinde işgücü içinde her yüz kişiden 51'i yani yarıyı aşkını **ücretsiz aile yardımcısı** statüsünü taşımaktaydı. Ne var ki, Cumhuriyet'in ellinci yılına girilirken, ücretsiz aile yardımcılarının payı bile yüzde 45'e gerilemiş bulunuyordu.

Gelecek dönemlerde, kapitalist üretim ilişkileri gelişerek, **ücretli emek** gittikçe açık seçik belirginleştikçe, hem **bağımsız çalışanlar**, hem de **ücretsiz aile yardımcıları** sayıca daha da düşeceklerdir.

Ücretliler, sürekli büyüyeceklerdir.

Oranı hiç artmayan —belki de gerileyecek olan— tek grupsa yine **işverenler** olacaktı [1].

Ancak, **kapitalist** kesim içinde yer alan grupların oransal olarak artmayışı, onların gücünde hiç bir gelişim olmadığı anlamına gelmez. Tümüyle tersine, XX. yüzyılın son yirmibeş yılına girilirken Türkiye kapitalizmi içindeki **sermaye birikimi** ve **yoğunlaşma**'sı da olağanüstü boyutlara erişmekteydi.

İKİNCİ ve ÜÇÜNCÜ PLAN DÖNEMLERİNDE YENİ KURULAN ANONİM ŞİRKETLER

Yıl	Şirket sayısı	Sermaye (TL.)
1968	210	986.600.00
1969	242	895.100.000
1970	249	1.128.100.000
1971	231	758.000.000
1972	364	2.067.700.000
1973	470	2.256.600.000
1974	636	2.851.200.000
1975	671	2.730.300.000
1976	1.196	4.009.400.000
1977	1.584	6.422.800.000

Kaynak : **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 19

(1) On yıl sonrası, **1982 yılı** için, **Dördüncü Plan** işgücünün her yüz kişisinden **1**'ini **işveren**, buna karşılık **37**'sini **ücretli emekçi** ve **24**'ünü **bağımsız çalışan**, **38**'inlyse **ücretsiz aile yardımcısı** olarak öngörmüştür (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Nusret Ekin, **A.g.k.**, s. 673)

Bunlar da şunları öğretirler:

- Türkiye'de **İkinci Plan** döneminde 1968/1972 arasında toplam olarak 1.296 anonim şirket kurulmuşken, yalnız 1977'de kurulan şirket sayısı 1.600'e yaklaşıyordu. 1973/1977 dönemindeki yeni kapitalist kuruluşların onda altısıysa, **imalat sanayileri**'nde ortaya çıkacaktı.
- **Sermaye yoğunlaşması**'nın en üst durağını simgeleyen **holding**'ler, Cumhuriyet'in ikinci yarısında Türkiye kapitalizminde özgül bir ivme kazanacaktır. 1972 yılına kadar olan dönemde kurulan tüm **holding**'lerin sayısı 34'ken, bu sayı 1977'de 150'ye yaklaşacaktı. **Kayıtlı sermaye** bakımından, **holding**'lerin yaklaşık yüzde 61'i **10-30 milyon** lira arasında sermayeye sahip görünürken, tüm holdinglerin en önde giden yüzde 6'sı 200 **milyon lira**'nın üstünde bir sermayeye erişecekti.

Bunların, **emek/sermaye** ilişkileri kadar, yaratılan **katma değer** ve **çalışan başına düşen sermaye** açısından da ortaya çıkaracağı çok köklü değişiklikler olacaktı. 1965/1975 arasında imalat sanayilerinde işçi başına sermaye 36.5 milyon liradan 75 milyon liraya ulaşmış bulunuyordu.

İMALAT SANAYİSİNDE ÇALIŞAN İŞÇİ BAŞINA DÜŞEN SERMAYE (1965 fiyatlarıyla — TL.)

	1965	1970	1975
Kamu sanayileri	49.721.000	72.014.000	92.596.000
Özel sanayiler	26.054.000	38.716.000	65.896.000
Tüm imalat sanayisi	36.515.000	51.013.000	75.540.000

Kaynak **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 20

Kapitalizm, son çözümde, Türkiye'de daha çok **emek** yerine, daha çok **sermaye** ve **teknoloji** kullanma aşamasına geçmek üzereydi.

Bunun da hiç kuşkusuz **üretim ilişkileri** çerçevesinde doğuracağı dinamik sonuçlar vardır:

I. İlk sonuç, **sermaye**'nin **artık değer**'den alacağı payın sürekli büyümesidir.

II. İkinci sonuç, **sermaye**'ye oranla **emek** tarafından **ulusal gelir**'den alınan payın **göreli** olarak azalmasıdır.

Her iki olgu da, Türkiye'de hem bir **sistem** olarak **kapitalizm**'in ülkeye yerleşimini, hem de **işçi sınıfı**'nın gitikçe özgül ve dinamik bir sosyo/politik konum kazanışını anlatır.

Sayılar, her iki olguyu da tartışılmaz biçimde doğrular [1]:

● **1963** Türkiye'sinde **kamu** elindeki tüm **imalat sanayisi** kuruluşları **işçi başına** 24.866 liralık **katma değer** yaratırlarken, **özel kesim** elindeki imalat sanayisi kuruluşlarında işçi başına katma değer henüz 11.560 lirada kalmaktaydı.

● **1970** yılındaysa, on ve daha fazla işçi çalıştıran tüm büyük işyerlerinde işçi başına katma değer 56.586 liraya ulaşıyor, ondan az işçi çalıştıran işyerlerinde bile 11.550 lira oluyordu. İşçi başına katma değer, **ana metalurji sanayileri**'nde 97.464 liraya kadar erişiyordu.

1963 yılında Türkiye'de on ve daha fazla işçi çalıştıran tüm **imalat sanayileri işyerleri**'nin sayısı 3.012'ydi.

(1) **Türkiye İstatistik Yıllığı 1977,** Ankara, DİE, 1978, s. 205-207

1973'te —on yıl sonra—, imalat sanayisi işyerleri sayısı yüzde yüz artarak 5.937'ye ulaşmış bulunuyordu.

1963 Türkiye'sinde imalat sanayilerinde 325.000 **işçi** çalışıyordu.

Elfinci yıl Türkiye'sinde imalat sanayilerinde çalışan işçi yığını bir katlık bir artışla 637.617 kişiye çıkmıştı.

On yıl içinde sabit fiyatlarla **üretim değeri** imalat sanayilerinde 44.6 milyar liradan [yüzde 200'ü aşan bir artışla] 141.2 milyar liraya erişmişti.

Bir zamanlar ancak **besin** ve **dokuma** sanayilerinde etkinlik gösterebilen **Türkiye kapitalizmi,** çok daha önemlisi, **aramal** ve **yatırım** sanayilerinde **sıçramalar** yapmaya başlamıştı.

Besin sanayilerinin üretimdeki payı on yılda yüzde 36'dan yüzde 26'ya düşmüştü.

Dokuma sanayilerinin yeri, yine aynı on yılda yüzde 22'den yüzde 17'ye gerilemişti.

Buna karşılık, **metalurji, makine** ve **ulaşım aracı** üreten kesimlerin payı, yüzde 11'den on yıl sonra yüzde 20'ye çıkmış bulunmaktaydı.

Kimya sanayilerinin payı artık yüzde 11'i değil, tüm imalat sanayileri üretiminde bir ikinci yüzde 20'yi oluşturur duruma gelmişti.

1948/1978 arasındaki otuz yıllık zaman kesitinde, 1948 değerleri 100 alınarak düzenlenen indekslere göre;

- Türkiye'de **gayri safi milli hasıla** içinde **tarım**'ın payı değerce yüzde 121,
- **Hizmetler**'in payı yüzde 389,
- **Sanayi** kesiminin payıysa tam yüzde 611 artmıştı.

TÜRKİYE'DE ÜRETİM KOLLARINA GÖRE GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA

(1968 fiyatlarıyla - Milyon TL)

Kesimler	1948	1955	1963	1972
Tarım	16.437	21.235	29.139	36.402
Sanayi	4.753	8.333	14.370	34.155
Hizmetler	15.875	27.073	40.679	77.797
Toplam	37.065	56.641	84.188	148.354

Kaynak : **Türkiye Milli Geliri 1948-1973**, Ankara, DİE, 1974, s. 118

Türkiye'de **sanayi kapitalizmi** böyle büyüdü.
Böyle güçlendi.
Böylece **tekelleşme** sürecine kadar ulaştı.

1970'lere girilirken, bin'i aşkın işçi çalıştıran 79 büyük sanayi işletmesi, tüm sanayi üretiminin onda üçünü sağlamaya başlamıştı.

Küçükler, önemlerini yitirdikçe yitirdiler.

Büyükler, büyüdükçe büyüdüler.

Kapitalist üretim ilişkileri, son çözümde, Türkiye'nin tüm sosyo/politik oluşumlarının ana yapısını belirler oldular.

SANAYİDE İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜRETİMİN DAĞILIMI ve ARTIŞI

Çalışan işçi sayısı	İşyeri sayısı 1963	İşyeri sayısı 1970	Üretim yüzdeleri 1963	Üretim yüzdeleri 1970	Sanayi üretim endeksi 1963=100 (Cari fiyat)
10— 49	2.199	3.391	17.7	13.8	246
50— 99	334	604	9.2	8.4	289
100—199	201	337	8.9	8.1	304
200—499	147	283	20.4	20.4	344
500—999	71	126	16.2	18.6	366
1000 +	60	79	27.6	29.2	367
Toplam	3.012	4.820	100.0	100.0	320

Kaynak D.İ.E. İlgili Yıllar Sanayi Sayımı Sonuçları.
Özlem Özgür, **Sanayileşme** ve **Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, **1976**, s. 208

II

ARTIK DEĞER ORANI'NIN BÜYÜDÜĞÜ VE İŞÇİ SINIFI'NIN YÜKSELDİĞİ YENİ YAPI...

Eğer modern dönemlerin ekonomi politiğinde **gelir dağılımı** ve **gelir bölüşümü** adlı çok stratejik önemde bir olgu bulunmasaydı, Türkiye'de gerçekleşen olay salt **burjuvazi'**nin üstünlüğü elde etmesinden ibaret sayılabilirdi.

Oysa, **kapitalizm** büyürken, **sermaye** birikim ve yoğunlaşması, önceleri tasarlanılması zor görünen boyutlara erişmeye başlar.

Sermaye, düzene **tanrısal** bir güç tarafından bağışlanılmamaktadır.

Sermaye'nin ardında, gittikçe yükselen bir **artık değer** kesiti ve sürekli tırmanan bir **artık değer oranı** vardır.

Marx'tan beri **kapitalist üretim**'de bir malın **değer**'inin üç bölümden oluştuğu söylenir ([1]):

- **Değişmeyen sermaye** ve üretim araçlarının **aşınma** payı,
- **Değişen sermaye** ya da **işçi ücretleri,**
- Çalışma süreci içinde yaratılan **değer fazlası** ya da **artık değer.**

Kapıları yüksek **gümrük** duvarlarıyla kapatılan ve oldukça geniş bir **iç pazar**'da **en kârlı tekelci** koşullarıyla çalışabilen bir sanayi, **artık değer oranı**'nı da elbette **özgürce** yükseltecektir.

Yükselen **artık değer oranı**, giderek **kapitalizm**'in gereksindiği **sermaye yoğunlaşması**'nın gerçek anahtarlarını verecektir.

İşçi, çalıştığı süre içinde yarattığı değerin gittikçe daha az bir bölümünü **kendisi adına** üretirken, üretimin sürekli büyüyen asıl gövdesini **artık değer** olarak geride bırakacaktır.

---

(1) Karl Marx, **Kapital**, c. I, Ankara, Sol Yayınları, 1974, s. 635 ve sonrası; **Kapital** c. III. Ankara, Sol Yayınları, 1978, s. 47-84; **Ücretli Emek ve Sermaye.** Ankara Sol Yayınları, 1978 (4. Baskı) s. 126-129

Marx'ın, **Türkler**'in **«kapitalist** üretim biçimine **yatkınlık** ve **istek göstermedikleri»**ni söylediği yüzyıl öncesi artık çok gerilerde kalmıştı ([1]).

Türkiye'nin özellikle 1950'lerden sonraki tarihi, bir **yükselen artık değer oranı** grafiğinin tarihidir.

Şöyle ki ([2]):

- **Demokrat Parti'**nin işbaşına geldiği 1950 yılında **sanayi** kesiminde üretilen her 100 liralık **değer**'in 37 lirası **işçi**'lere ve 63 lirası da çeşitli **varlıklı** sınıflara kalmaktaydı.

- Cumhuriyet'in ilk yarı yüzyılının bittiği 1973 yılında her 1000 liralık değerden **emekçi**'nin aldığı pay, ancak 22.5 liradan ibarettir. Buna karşılık, 77.5 liralık bölüm, **sermaye**'ye ya da ona bağlı bulunan çeşitli egemen kesimlere aittir.

TÜRKİYE'DE ARTIK DEĞER ORANI

Yıllar	Artık değer (TL)	Ücretler (Tl)	Artık değer oranı (%)
1950	419.062.000	235.660.000	178
1959	3.365.847.000	1.559.119.000	216
1963	4.001.993.000	1.519.229.000	263
1973	37.618.810.000	11.032.060.000	341

Kaynak : Özlem Özgür, **Sanayileşme** ve **Türkiye**, s. 210

(1) Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, İstanbul, Sander Yayınları 1973, s. 154; **Karl Marx, Theorien über den Mehrwert**, Berlin Marx/-Engels, **Werke**, C. XXVI. 1968, s. 441'den alıntı.

(2) Özlem Özgür, **Sanayileşme** ve **Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 210-211.

Sermaye'nin yoğunlaşması ve **teknoloji**'nin üretim içindeki payının durmadan genişlemesi, Türkiye'de **artık değer oran**'ını sürekli **kapitalizm** yararına yükseltiyordu. Böylece, **işçi** sınıfı emeğinin 1950'de 2 saat 53 dakikasını **kendisi için** kullanır, 5 saat 27 dakikasınıysa **sermaye**'ye verirken; 1973 Türkiye'sinde bir **işçi** sekiz saatlik iş gününün salt 1 saat 48 dakikasını **kendisi** ve 6 saat 12 dakikasını da **kapitalist kesimler** adına kullanır durumuna gelmiştir.

Türkiye'de **işçi** sınıfı içinde **örgütlenme**'nin neden arttığını, **sendikalar**'ın güoünün ne için büyüdüğünü, sanayi ilişkilerinin **grev** ve **lokavt** helezonları arasında niye bunaldığını ifşa eden bütün ipuçları da burada apaçık görülebilir.

Kaldı ki, Türkiye'de **artık değer oranı** yukarıya doğru tırmanışını sürdürürken, **enflasyon** da yerinde durmamıştır. Bunun doğal sonucu, ücretlerdeki göreli artışların bile enflasyon eliyle bir daha etkisizleştirilmesi olmuştur.

1963/1973 döneminde **geçinme indeksleri** on yılda yüzde 143.6 oranında yükselmişlerdi.

Oysa, aynı dönemde **işçi ücretleri**'ndeki artış da yüzde 182.4'ü bulmuştu. On yıllık toplam **gerçek ücret artışı**, yüzde 37.8'den ibaretti (1).

Türkiye'nin yüzbinlerce emekçisi bu koşullarda son çözümü, **sendikalar** aracılığıyla örgütlenmekle bulabileceklerdi.

---

(1) **A.g.k.**, s. 245

İŞÇİ SENDİKALARI ve ÜYE SAYILARI

Yıllar	Sendika sayısı	Üye sayısı
1963	565	295.710
1964	595	338.79
1965	668	360.285
1966	704	374.058
1967	798	384.680
1968	775	1.057.928
1969	797	1.193.908
1970	737	2.088.219
1971	631	2.362.787
1972	642	2.672.857
1973	637	2.658.393

Kaynak : Çalışma Bakanlığı, **Çalışma Dergisi,** C. I, No. 1, 1974, s. 170

Türk-İş'in salt **ücret artışı** ardında koşan gelenekçi sendikacılık anlayışının yanında **DİSK**'in gösterdiği dinamik gelişim gerçek nedenlerini yine burada açıklar. İşçiler, toplu sözleşmelerle alınan ücret artışlarının, yaşam koşullarının görülmemiş pahalılanışıyla kısa süre içinde ellerinden kaçtığını görürler.

Özellikle **büyük enflasyon** dönemlerinde, bu koşullarda önce grevler yoğunlaşacaktır (1).

1963'te ancak 1.514 işçinin katıldığı sekiz grevde 19.739 işgününün yitirildiği Türkiye'de, 1973 yılında grev sayısı 55'e, greve katılan işçi sayısı 12.256'ya ve yitirilen işgünü sayısı da 671.135'e ulaşmışsa, ,bütün bunlar bir rastlantı sonucu olmaya-

(1) Prof. Dr. Metin Kutal, «Grev ve Lokavtlar Yoğunlaşırken», **İktisat ve Maliye,** C. XXI, No: 12, s. 504

caktır. İşçiler, tezgâhlarını çok basit şeyler uğruna bırakmazlar. Onları sert sanayi ilişkilerine iten ana etken, yaşama koşullarının geride başka hiç bir seçenek bırakmayışıdır.

Hiç bir emekçi, greve gözü kapalı biçimde koşarak gitmez. Önemli olan, **sistem**'in, giderek **grev**'e gitmenin ya da **ücret artışı** sağlamanın bile gelir dağılım ve bölüşümündeki eşitsizlikleri gidermeye yetmeyeceğinin anlaşıldığı noktaya ulaşmış bulunmasıdır.

Politika ama **sıradan** değil, **gerçek** anlamıyla politika, bu aşamadan itibaren daha da billurlaşmaya başlar.

TÜRKİYE'DE GREVLER

Yıllar	**Grev sayısı**	**Greve Katılan İşçi sayısı**	**Yitirilen İşgünü sayısı**
1963	8	1.514	19.739
1964	83	6.640	238.161
1965	46	6.593	366.836
1966	42	11.414	430.104
1967	100	9.463	344.112
1968	54	5.179	175.286
1969	86	20.155	323.220
1970	72	21.150	220.189
1971	78	10.916	476.116
1972	48	14.879	659.362
1973	55	12.256	671.135
1974	100	36.628	578.249

Kaynak: (Prof. Dr. Nusret Ekin), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi** 1923-1978, s. 723

O zaman, **neden** soruları alt alta dizilmeye başlanır.

Örnek olarak, Türkiye'de toplam işgüoünün yüzde 72'ini oluşturan 10.3 milyon düşük gelirli **tarımcı**'nın, ulusal gelirin ancak yüzde 22.4'üyle yetinmek zorunda kalmasının sırları aranır. Toplam işgücünün yüzde 0.65'i kadar olan 95.000 **girişimci**'nin, nasıl olup da ulusal gelirin yüzde 24.4'üne sahip çıkabildiği tartışılır (1). **Düzen**'in **tarihsel** ve **sosyal** nitelikleri, **üretim ilişkileri**'nin biçimi ve düzeyi, **politik yapı**'nın yeterliliği ve yetersizlikleri birer birer teşrih masasına yatırılır.

En sonunda, **neden** sorularının ardından, **nasıl** soruları çıkagelir.

Politika denilen çağdaş olay, somutta, bir **neden/sonuç** ilişkilerini **açıklama** ve açıklanılanları da **nasıl** **sorusunu** yanıtlayarak **değiştirme** eyleminin ta kendisidir.

Modern **çalışan sınıflar**, onların dostu olan **toplumcu aydınlar**, toplumsal yaşama baktıkları zaman, bütün bu gerçekliklerin arasındaki **nedensellik** ilişkilerini çözerler ve düşüncelerin giderek maddesel bir güç kazandığı modern çağlar politikasını üretirler.

III

KAPİTALİZM'İN EŞİTSİZ GELİŞİM YASASIYLA BİRLİKTE GELEN DEĞİŞİM DÖNEMİ...

Yirminci yüzyıl Türkiye'sinin büyük bir ozanı olarak **Fazıl Hüsnü Dağlarca**, bir zamanların Anadolu'suna bakıp «**Uyandırmasan, uyanacak değil**» diye haykırmıştı.

---

(1) Prof. Dr. Yüksel Ülken, **20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 974, s. 310

Türkiye, yüzyılların düşlerinden **modernleşme** ve **kapitalizm** süreciyle birlikte uyandı. Gelişen **kapitalizm,** tarihsel **eşitsiz gelişim** yasalarını da toplum önüne koymuştu.

1. **Sanayileşme** Anadolu'nun aynı anda dört bir yanında değil, önce **gelişimine en uygun** yörelerinde doğmuştur. Bunun sonucunda, **Zonguldak/Ankara/İskenderun** çizgisinin **batı yakası,** Türkiye sanayileşmesinin yüreği olmuştur. **İstanbul-Kocaeli-Bursa üçgeni** içinde, ilk gerçek **Türkiye sanayi metropolu** doğmuştur. **İzmir ve yöresi,** ikinci bir sanayileşme odağına dönüşürken, güneybatı Anadolu'da **Mersin/Tarsus/-Adana/İskenderun** sanayi halkası, kuzeybatı Anadolu'da da **Ereğli/Zonguldak** çevreleri sahneye çıkmıştır.

Zonguldak/Ankara/İskenderun ekseninin **doğu yakası** içinde kalan bölge, **Diyarbakır, Gaziantep, Kayseri, Sivas** gibi belli bazı yörelerdeki önemli sanayi yoğunlaşmalarına karşın; Türkiye'nin **batı yakası**'na oranla göreli olarak **geri** kalmıştır.

Bölgesel geri kalma, öncelikle, **Anadolu**'da sanayinin yarattığı **tüm katma değer** olanaklarından da çok **eşitsiz** biçimde yararlanılabilmesiyle kendini gösterir **Kişi başına sanayi katma değeri** 1974 yılında **Ege** ve **Marmara** bölgesinde (1968 fiyatlarıyla) 2.078 lirayı bulurken, **Doğu Anadolu**'da ancak 181 liradan ibaret kalır.

TÜRKİYE'DE BÖLGELERE GÖRE KİŞİ BAŞINA İMALAT SANAYİLERİ KATMA DEĞERİ (1968 fiyatlarıyla)

	1968			1974		
Bölgeler	**Nüfus (bin kişi)**	**Katma Değer (Milyon (TL.)**	**K.D. Bölü Nüfus (TL)**	**Nüfus (bin kişi**	**Katma Değer (Milyon (TL.)**	**K.D. Bölü Nüfus (TL.)**
Ege ve Marmara	9.265,7	11.850,2	1.278	11.079,7	23.027.3	2.078
İç Anadolu	7.901,3	1.750,4	222	9.169,0	2.388,7	261
Karadeniz	5.800,0	3.353,3	578	6.316,7	3.767,5	596
Akdeniz	5.027,2	2.382,7	474	6.038,8	4.238,8	702
Doğu Anadolu	5.845,4	1.115,8	191	6.772.9	1.222,9	181
Toplam	33.839,6	20.452,4	604	39.377,1	34.645,2	880

Kaynak : DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 74

2. Türkiye'deki toplam hanelerin ancak **yüzde 8.5**'inin barındığı **İstanbul**'un sanayide yaratılan katma değerin yüzde 13.9'unu alabilmesine karşılık, hane halkının yüzde 14.7'sinin yaşadığı bir **Doğu Anadolu**'nun, sanayi gelirinin salt yüzde 9.9' uyla yetinmesi, yalnız bir **ekonomik** gerçeklik düzeyinde kalmaz. Buradan, **merkez/çevre diyalektiği**'nin tarihsel menevişlerini dokuyan yepyeni dinamikler de fışkırır.

HANE HALKININ ve TOPLAM GELİRİN BÖLGELERE ve ÜÇ BÜYÜK İLE GÖRE DAĞILIMI (1973)

Bölgeler	Hane halkı Sayısı	Hane halkı yüzdesi	Toplam gelir (Milyon TL.)	Toplam gelir yüzdesi
İç Anadolu	1.206475	17.5	30.725	18,0
Karadeniz	999.702	14.5	26.830	15,8
Ege-Marmara	1.611.696	23.3	35.524	20,8
Akdeniz	1.046.734	15,2	22,398	13,2
Doğu Anadolu	1.010.482	14.7	16.839	9,9
Ankara	302.820	4.4	9.233	5,4
İstanbul	587.871	8.5	23.613	13,9
Izmir	129.341	1.9	5.108	3,0
Türkiye	6.895.122	100.0	170.269	100.0

Kaynak DPT, **Gelir Dağılımı 1973,** Ankara, DPT, 1973, s. 38

Ankara, İstanbul ve **İzmir**'den oluşan üç **metropol**'un toplam hanelerin ancak yüzde 14.8'ine sahip bulunmalarına karşın, Türkiye'de tüm gelirin yüzde 22.3'ünü elde edebilmesi, bu kentlerin **neden** bir büyük **politik sıçrama** yapabildiğinin de asıl anahtarlarını verecektir.

Gelişme olayı **değişim**'le özdeştir.

Değişim'se, **politik** bir olgudur.

3. **Sanayileşme**'yle **kentleşme,** çağdaş yaşamda birbirleriyle çokluk yanyana giden iki olgudur. **Sanayileşme**'nin yeterin-

ce hızlanamadığı yöreler, somut olarak, **kentleşme**'den de yeterli payı alamayan çevrelerdir.

Kentleşme'nin eşitsiz düzeyi, toplumda bir başka **ikili yapı** doğuracaktır.

İkili yapı, daha genelde, yine **merkez/çevre diyalektiği**'ni çok yanlı olarak etkisine alan bir **ikili politik ortam** demektir.

BÖLGELERİN KENTLEŞME ORANLARI

Bölge adı	1950 (%)	1960 (%)	1970 (%)
Marmara	35.5	43.3	52.4
Güney Anadolu	21.7	31.6	39.8
Ege	24.1	30.3	34.1
İç Anadolu	19.9	24.8	36.1
Anadolu	15.1	16.1	23.0
Doğu Anadolu	8.5	13.4	22.2
Karadeniz	7.1	11.4	17.7
Türkiye ortalaması	18.5	25.2	33.5

Kaynak DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı,** s. 70

4. **Sanayileşme** ve **kentleşme** alanındaki **bölgesel geri kalmalar,** son çözümde, bu yörelerdeki **üretici güçler**'in **gelişim düzeyleri**'ni de son derece derinden etkileyecektir.

Gelişim düzeyleri **yetersiz kalan** gruplar, yüzyıllar boyunca olduğu gibi, bu duruma **sessiz** de kalmayacaklardı.

Onlar, toplumda **eğitim, ulaştırma, iletişim** ve **kültür** etkinlikleri aracılığıyla, kendi dışlarında **neler olduğu**'nu da açık seçik göreceklerdir.

Bunun doğal sonucu, **neden** ve **nasıl** soruları başlangıçta daha çok **metropol** yörelerde araştırılırken, aynı sorunların aşama aşama **en gerice** yörelerde bile tartışılması olacaktır.

Türkiye'de **hane halkı gelir düzeyi,** 1970'lere girilirken ([1]):

- **Metropol** niteliğindeki **İstanbul, Ankara** ve **İzmir'**de ortalama 26.470 TL.
- 50.000 ve daha büyük nüfuslu kentlerde ortalama 10.700 TL.
- 50.000 - 15.000 nüfuslu kentlerde 11.482 TL.
- 15.000 - 2.000 nüfuslu yörelerde 9.979 TL.
- 2.000'den daha az nüfuslu çevrelerdeyse ancak 8.181 liradan ibaretti.

İnsanlar, **eşitsizlikler**'in de bir rastlantı olmadığını kavrarlar.

Yığınlar, varolandan daha iyisini, daha güzel ve yararlısını bulabilecekleri koşulları, yöntemleri ararlar.

Aramak, sosyal ve politik açıdan artık bir kıyıda **sessiz durmamak** olayıdır.

Seslenip dile gelme süreci, yığınların, **kısır döngüler'**i kırıp yaşam içinde bir **yer,** bir **tutum** almaları olayıdır.

---

(1) Tuncer Bulutay, Serim Timur, Hasan Ersel, **Türkiye'de Gelir Dağılımı/ 1968,** Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971.

5. Türkiye'de **eşitsizlikler** salt bölge ya da yöreler arasında değildir. Daha temelde, en gelişkin yörelerde de bu kez değişik toplumsal gruplardan gelen insan yığınları arasında, gittikçe derin **dağılım** ve **bölüşüm** eşitsizlikleri somutlaşmaya başlayacaktır. Örnek olarak:

— Türkiye'de hane halkının **en düşük gelirli** olan yüzde 20'si 1963 yılında toplam gelirin yüzde 4.5'ini alırken, bu pay 1968'de 3.0 ve 1973'te de yüzde 3.5 olmuştur.

— Buna karşılık, **en yüksek gelirli** yüzde 20'lik kesim içinde yer alan varlıklı hane halkları, 1963'te toplam gelirin yüzde 57.0'sini elde ederlerken, paylarını 1968'de yüzde 60.0'a çıkarmışlardır. Bu kesimin gücü, Cumhuriyet'in ellinci yılına girilen 1973'te yüzde 56.5'i buluyordu.

Ulusal gelir'in **yarı'yı** aşan bölümü, başka bir deyişle, toplam hane halkının **en varlıklı** kesimlerinden gelen beşte birinin elindeydi.

DÜŞÜK GELİRLİLERDEN YÜKSEK GELİRLİLERE DOĞRU AİLE YÜZDELERİ ve GELİR PAYLARI (1963/1973)

Hane halkı (Aile) yüzdeleri	**Gelir yüzdeleri**		
	1963	**1968**	**1973**
Birinci yüzde 20	4.5	3.0	3.5
İkinci yüzde 20	8.5	7.0	8.0
Üçüncü yüzde 20	11.5	10.0	12.5
Dördüncü yüzde 20	18.5	20.5	19.5
Beşinci yüzde 20	57.0	60.0	56.5
Gini oranı	0.55	0.56	0.51

Kaynak DPT, **Gelir Dağılımı 1973**, s. 24

Eğer bir toplumun derinlerdeki **temeller**'i dönüşmekteyse, bu değişimler düzenin en ırak köşelerine değin yaşamın dört bir yanını etkilerine almakta asla gecikmeyeceklerdir.

Yeni ekonomik, sosyal, politik ve kültürel değerler, gelişme eşitsizliklerini bastıran bir diyalektikle, yöreden yöreye at koşturacaklardır.

Orada giderek ne **ağa**'nın, ne **şeyh**'in ve ne de geçmişin her türlü **kalıntı**'larının —uzun sürede— güçlü bir yerinin kalması beklenebilir.

Soran insan, kendi yazgısı üstünde **kendisi için karar** verme aşamasına adımını atmakta olan gerçek bir **yurttaş**'tır.

Yurttaşlık, insanlara verilen sıradan bir **kimlik kartı**'yla eş tutulamaz.

Yurttaşlık, tüm toplumsal yaşama **katılma** ve onu yeni baştan **örgütleyip düzenleme** bilincinin de özüdür.

Onlara, kaldı ki, yalnız **Türkiye**'nin **kapıları** açılmamıştır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde bir **Anadolu** bozkırı insanına metropol **İstanbul, Ankara** ya da **İzmir**'in yanında, **Münih, Köln, Brüksel** ya da **Bern**'de de rastlanabilir. Batı Avrupa emek pazarlarının çekici gücü, bazan kırından ilk kez dışarı çıkan yoksul Anadolu köylüsünü bile modern Batı **sivil toplumu**'nun en renkli ve dinamik ortamına çekivermiştir. Sözgelişi, bir **Bursa, Sakarya** ya da **Gaziantep** kenti insanının daha tanık olmadığı modern yaşama alışkanlık ve törelerini, Anadolu insanı, oralarda apansız karşısında bulmuştur. Bozkırın insanı, çağdaş Avrupa'da politik demokrasiyi, sivil hak ve özgürlükleri tanımış; onlarla el sıkışmış ve onlarsız olamaz duruma gelmiştir.

Sivil toplum böylece Türkiye'yi de aşan bir ivmeyle girmektedir Anadolu'ya ve daha da girecektir.

Bunlar, yüzyıllar boyu süregelmiş bir **kâbus**'un sonudur.

Uygarlık artık Türkiye'de salt daracık bir mutlu azınlığın tekelinde değildir ve kalabilmesi de bir daha asla beklenemez.

2

SIRADAN POLİTİKA'DAN MODERN POLİTİKA'YA GEÇİŞ AŞAMASI

I

TÜRKİYE'DE SÖYLENENLER, NEDEN «SÖYLENMESİ GEREKENLER» OLAMADI?

TÜRKİYE'DE toplum önünde **söylenenler** ya da **söylenebilenler**, genellikle asıl **söylenmesi gerekenler** değildiler.

Oysa, uzun yıllar geçmiş ve ekonomisi, politikası, sosyal ve kültürel yaşamıyla Türkiye **sanayi toplumu**'na **geçiş aşaması**'nın en dramatik noktasına gelip dayanmıştı.

Bütün **üst yapı,** en sonunda, sosyo/ekonomik ve sosyo/politik gelişimin **arkasında** kalmıştı.

Alışılmış yöntemler giderek hemen hiç bir ana sorunu çözemiyorlardı.

Bonapartizm kolay yürümüyordu.

Bir **yeni çözüm** gerekliydi.

Ne var ki, **yeni** diye ortaya çıkanlar da en çok **halk**'tan söz etmekle yetiniyorlardı. **Yığın** üstüne coşku verici güzellemeler yapıyorlardı. Gidebildikleri en ileri nokta, «halktan alınanı, halka verme» türküsünden ibaretti. Sosyal tarihin **populizm** ya da **halkçılık** diye nitelediği ulusalcı **romantik** ya da **ütopik** eğilimler, binlerce kez denenmiş tasarıların üstüne değişik giysiler konularak yine birer birer sahneye sürülüyorlardı.

Gerçekte, **eski**'nin de **eski**'siydi bu...

Hamlet, «ortalıkta **çürümüş** bir şeyler var!» demişti.

Bu **eski** yeni'nin içindeyse, çürümemiş hemen hiç bir şey yoktu belki de...

Her toplumsal düzen, kendi sorularına **özgül yanıtlar** ister.

Tarih, ne hazır kalıpların, ne boş umutların ve ne de uçarı ağustos böceklerinin yeridir. Somut koşulların ancak en somut değerlendirmeleridir ki **özgül** çözümleri üretir ve gerçekten **yeni** olabilene giden yolları aralar.

Geniş anlamıyla yüzelli ya da ikiyüz yıldır sürüne sürüne gelişen ama giderek son yarım yüzyıl içinde tarihsel ivmesini kazanan Türkiye'nin **modernleşme, değişim** ve **demokratikleşme**'si, yirminci yüzyılın son çeyreğinde şu **belirleyici** soruların yanıtlarını beklemekteydi:

● **Geçmiş dönemler,** doğruları ve eğrileriyle birlikte bir daha asla **yinelenme** olasılığı bulunmayan bir çağdır. Artık gidilmesi gereken, tarihin eski aşamalarının hiç kapsamadığı ve kapsayabilmesi de zaten olanaksız bulunan yepyeni duraklardır.

Tarihsel **ilerleme,** bir **doğru çizgi** değil; **nicelik** ve **nitelik** dönüşümlerinin varolduğu, **sıçramalar**'la dolu bir alandır.

Sıçrama diyalektiği, özellikle **küçük burjuva** duyarlıklarıyla hiç bir çözümü bulunamayacak bir olgudur.

Öyleyse, Türkiye giderek hangi **ileri duraklar**'a doğru yönelmekteydi ve bu süreç Türkiye'nin doğal akışını hangi aşamalarda, nerelere sıçratabilirdi?

Yeni toplumsal güçler, bu büyük devinime kuşkusuz **soyut** düzeyde bir yanıt da veremezlerdi. Yanıtı getiren, onların **toplumcu** teorik ve pratik çalışmalarıdır; deney ve kazanımlarıdır.

Öyleyse, **praxis** nasıl maddeleşecek ve yalnız başına kaldıkça ancak bir **gizilgüç** niteliğini taşıyan **halk** yığınlarını **toplumcu** oluşumun dinamizmi içinde kimler ete ve kemiğe büründürebileceklerdi?

Özgürleşme ya da **demokratikleşme,** en sığ ve yetersiz koşullarda bile varlığını sürdürür. Ancak onlar da her şeyden bağımsız birer olgu değildirler. **Özgürlük fetişizmi,** bir başka **çıkmaz sokak**'tır. **Özgürlük,** uzun erimde, toplumsal insanı, **zorunluklar**'ın alanından, tüm yaşamı ve geleceği üstünde gerçek bir **özgür belirlenişler** ortamına götürebilmek içindir. **Özgürlük,** bu yanıyla, **bilinçli** ve **örgütlü** bir sosyo-politik edimdir.

Öyleyse, özgürlüğün toplumsal özünü yansıtan **bilinç** ve **örgütleniş** nereden doğacaktır?

Bunlar, yazık ki, yarım yüzyıl boyunca hemen hiç bir zaman açık seçik dile gelebilen sorunlar olamadılar.

Olamadıkları için de, Türkiye labirentler arasında çıldıran bir **bakar kör'**e döndü.

Seçim yapmak kadar önemli olan şey, **seçilmeye değer** seçenekleri ortaya koyabilmektir. Bir anlamda, hiç bir **hazır** yeni çözüm yoktur. **Çözüm,** varolan sosyo/politik seçenekler arasındaki bitip tükenmez diyalektikle oluşur ve belirlenir. **Tez**'le **antitez** arasındaki çatışmadan, onların hiç birisinin tek başına kavrayamayacağı bir **sentez** doğar.

Türkiye'nin trajik çıkmaz sokağı, **antitez** alanındaki korkunç **boşluk'**tur.

Antitez, ısmarlama olarak varolmaz.

Antitez'i yaratan da, yine kendi **praxis'**idir. Önerilenlerin, uygulama yoluyla sürekli **sınanma'**sıdır.

Bir ortam ki, gelişen modern **toplumcu** güçlerin dünya görüşlerini, teorik ve pratik deneyimlerini özgürce ortaya koyabilmeleri sürekli engellenir; orada **kim, nasıl** tutarlı ve kendi kendisini sürekli yenileyip dönüştüren bir **karşı çözümler** bütününü ortaya çıkarabilir?

Onun için, yıllar boyunca söylenenler, **söylenmesi gerekenler** olamadı.

Söyleyenler de, yapılması gerekeni karşılayamadılar.

Antitez, onların tümünün yüzeysel dünyasını aşmıştı.

II

NE YIĞINLARI KÜÇÜMSEME, NE TEKNOKRAT OLİGARŞİSİ VE NE DE KORPORATİF MECLİS...

Özellikle **modern sanayi toplumu'**nun ileri, devrimci, demokratik dünya görüşünü ortaya koyan toplumcu politik dinamiklerden yoksun kalınan bir siyasal ortamda, **sıradan politika'**nın bunalım batağına saplanmak kaçınılmaz gibidir.

Sıradan politika, çağdaş düzenlerin tez/antitez diyalektiğini asla karşılayamaz ve onun yerini dolduramaz.

Bunalımlar, yığınlara yalnız daha iyi **yaşama,** daha sağlıklı **beslenme,** daha güzel **barınma** olanakları önermekle de çözülemez. Yaşama dinamizmine sahip br düzenin asıl işlevi, **genişleyen bir yeniden üretim** için zorunlu bulunan nesnel **sosyal** ve **politik koşullar'**ı sağlayabilmektir. Bu iş, yığınların uzun süreli gelişimini belirleyip yönlendirecek **toplumcu** örgütlenişten ayrılamaz.

Tarih planında, daha modern bir sosyo/politik yapı arayışı, sürekli biçimde **iktidar** savaşımları üstünde odaklaşır:

— **Alt** ve **üst yapılar** arasındaki derin **tutarsızlıklar** nasıl yokedilip çok daha ileri bir **üst denge** yaratılabilecektir?

— Gereken **sıçrama'**nın **ana** sosyal güçleriyle onların **yardımcı'**ları ve **bağlanım halkaları** neler olacaktır?

— Gelişimin somut ve güncel **dinamiker'**i nelerdir?

Bu stratejik soruların dile geldiği aşamalarda düzenleri yeni **tarih yanılgıları'**ndan kurtarabilecek olan şey, temel gerçek-

ler üstündeki geniş boyutlu değerlendirmelerdir. Ancak o zaman **sıradan politika**'nın kara dünyasından çıkılarak, sosyal güçlerin daha özgür, yaratıcı, **dogmatizm**'in her türlüsünü olumsuzlayan, analitik ve bilimsel modern politikasına yönelinebilecektir.

Şunları da unutmamakta yarar var:

1. Sosyal gelişmenin gittikçe dinamik aşamalarına giren bir toplum, **yığınları küçümseme** tavrıyla da güvenilir çözümlere götürülemez. Bir toplumun kurtuluşu, onun yeni bir **sosyal kuruluş**'a doğru götürülebilmesiyle olasılıdır. Bu iş, çağdaş halk yığınlarının **somut** ve **etkin** katılımı varsa başarılabilir.

2. Uzun süreli çözümler, yetenekli oldukları varsayılan bir takım **uzman, bürokrat** ya da **teknokrat**'ı yönetime geçirerek de bulunamaz. **Eflatun**'un **ütopik cumhuriyet** özleminden bir türlü ayrılamayan orta sınıf aydınlarının anlayamadıkları gerçek, **diploma** ya da **uzmanlık** gibi olguların ancak **teknik** düzeydeki şeyler olduklarıdır. Oysa, **karar alma** ve **karar verme** tümüyle **sosyo/politik** bir olaydır. **Teknokrasi,** en sonunda, söz konusu grupların dayandıkları sosyal sınıf ve katmanların **ideolojik** bir yansıma alanıdır.

Bir toplumsal düzense, herhangi bir orta sınıf ideolojisinin **deney** alanı değildir.

Teknokrat oligarşisi, yeryüzünün hiç bir toplumunu kurtaramamıştır.

3. Salt çeşitli **meslek** temsilcilerinden oluşan bir **korporatif meclis** tasarısı da, çağın aradığı çözümü veremez. Modern toplum, **yaratıcı** ve **ileri dönük** sıçramalar gereksinimindedir.

Korporatif meclis, küçük **meslek çıkarları** çevresinde dönen **didişme** ve **dağılma**'ları getirir.

Onun son durağı da çokluk **faşizm'**e çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ikinci yarı yüzyılının **Türkiye'**si bu üç olasılıkla da çözüme varamazdı.

Türkiye, sosyal, ekonomik, kültürel ya da siyasal bunalımlarını, modern **yığınsal** yöntemlerle aşmak isteyen bir toplumdur. Sosyal güçlerin tümünün de, yığınsal köklerden gelerek **yasama/yürütme** erklerini **paylaşma**'sı, tutarlı bir **demokratik çözüm**'ün ilk halkasıdır. Gerçek toplumsal etkinlik, özellikle **sıradan politika** önünde, **modern politika'**nın ortaya çıkışını hızlandıran ileri dönük, toplumcu dünya görüşlerinin siyasal arenaya apaçık yansıyabilmesiyle birlikte başlar.

Söylenmesi gerekenler, söylenemediyse; yapılması beklenenler gerçekleştirilemediyse; bu tek tek **kişilerin suçu** değildi.

Onlar, kendi dünya görüşleriyle, en çok o kadarını yapabilirlerdi.

Eleştirilmesi gereken, olsa olsa, politik alanda, **toplumcu aydınlar** kadar, **işçi** ve **köylü** kesimlerinden de gerçek önderlerin, öncü kadroların **politik arena**'ya yeterince çıkarılamayışı olmalıydı.

Tartışılması gereken sorun, ileri dönük bir demokrasi savaşımının, ona sahip çıkacak tarihsel işçi sınıfı partisiyle birlikte sürdürülemeyişi olmalıydı.

Bu başarılamayan işleri, ancak büyük demokratik atılımlar ve toplumcu dönüşümler göze alabilirler.

Tutarlı anlamıyla **politika,** temeldeki sorunlara **somut** ve **açık** biçimde eğilebilen, onun gereksindiği çözümleri bulup dayandığı sosyal güçler adına siyasal arenaya yükseltebilen sağlıklı bir eylem alanıdır.

III

TÜRKİYE'DE MODERN BİR SOSYO/POLİTİK YAPININ ANA ÇIKIŞ NOKTALARI

Türkiye'de 1945'lerle birlikte yaşama geçen **iki partili** ve daha sonralarının **çok partili** politika deneyleri, son çözümde, **doğrular**'ı ve **eğrileri**'i aynı anda bağrında büyüten bir süreçtir.

Derin **eksiklik** ve **sığlık**'larına karşın söz konusu yıllar yine de çoğu sorunların dar bir **merkez**'ci otoritenin elinden çıkıp **yığınlara doğru indirilebilme**'sini sağlamış bulunmaktadır. Ne var ki, yapısı içindeki modern güçlerin örgütlenmesine, teorik ve pratik düzeylerde kendisini aşabilmesine olanak vermeyen bir sistem, **siyasal tuzağı**'nı da yine kendi elleriyle yaratmış olur.

Geçmişin siyasal çabaları bir yerde hep **sıradan politika**'nın ağlarına takılmışlarsa, bir **kısır çekişme** görünümünü taşımışlarsa, bunun ilk nedeni, ortaya konulan temel **tez**'lerin açık bir **antitez meydan okuması**'ndan yoksun kalmasıdır.

Türkiye yıllarla birlikte **kapitalist sanayi toplumu**'na evrilmeye başladıktan sonra bile **çoğulcu** bir sistemin yasaları yaşama geçirilememiştir. **Öcüler**'in, **hayalet**'lerin, **cadı kazanları**'nın

kaynadığı bir düzenle **çoğulculuk** arasında aşılmaz dağlar vardır.

Daha ilerisini yaratabilmek için gerekli araçları oluşturmaya hiç bir zaman yaklaşılmamıştır.

Buna rağmen de, olağanüstü iyi işleyebilen bir siyasal ortamın varolması beklenebilmiştir.

Neden değişsindi o ortam?...

Gelenekçi politika'nın üretebildiği şey, ancak önüne konulmuş bulunan alanın zorlayabileceği şeylerden ibarettir.

Sonuçlar belli **nedenler**'in doğal birer yansımasıdırlar. **Nedenler**'in köklerine inilmedikçe, tek başına sonuçlarla boğuşmak, nitel değişiklik yaratamayacak olan bir uğraştır. Sonuçları belirleyen, nedenlerin iç yapısıdır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin **kapitalizm öncesi** ilişkileri tasfiye etmeye başladığı bir düzende, politik arenanın hızla **sıra**dan politika'ya **meydan okuyan** yepyeni **demokratik seçenekler**'le dolması gerekir.

Türkiye'nin gerçek politik yarası, buradadır.

*
**

Çağdaş **sistemler** içindeki eylemler giderek **içsel** ilişkilerle **de** sınırlı kalmamaktadırlar.

Tek boyutluluk bir süre için bazan geçerli olabilse bile onun da bir sonu vardır.

Uzun süreye damgasını vuran geniş **uluslararası etkileşimler** zinciri, yirminci yüzyıl sonu dünyasının asıl anlamını verir.

Bundan kaçış olanaksızdır. Dengeli bir ulusararası etkileşimin dışında kalmak, ancak başka bazı uluslararası güçlerin aynı işlevleri bu kez çok daha **egemen** ya da **dolaylı** biçimde üstlenmesiyle sonuçlanacaktır. İkinci Savaş'tan sonraki uluslararası gelişmelerin hemen hiç birisi, **tek** bir **odak**'ta belirlenmemiştir.

Daha sonraki dönemlerde belirlenebilmesi de fazla beklenilmemelidir.

***

Son çözümde, Türkiye'de otuz yılı aşkın sürede bir **çoğulcu düzen** yaratma çabaları, iki yoğun **ders'i** getirirler:

1. **Politika'**yı **dar** bir sorun olarak ele almak ya da **sıradan politika'**dan ibaret saymak, önemli bir **tarihsel yanılgı'**ya yol açabilir.

Politik süreç, modern sosyal güçlerin **yaşama katılma aracı** olabildiği ölçüde, gerçek işlevini üstlenir.

Politik süreç, aynı zamanda, gelişmek isteyen tüm **çevre'**nin **en geniş katılım'**ını da içeren ve sunacağı değişik **tez ve antitez'**ler ortasında yepyeni bir **diyalektik sentez** üretilebilmesi gereken alandır.

2. Modern çağların **politika'**sı, **uluslararası** oluşumun ötesindeki bir olgu değildir. Çağdaş uluslararası diyalektiği temel özellikleriyle birlikte yansıtamayan her düzen için, **bunalım** kapılarda bekler.

Çözümler, **iç** ve **dış** yaşamları **bir arada** kapsamalıdırlar.

IV

İLERİ TÜRKİYE'NİN YENİDEN UYANIŞ ÇAĞLARINA DOĞRU...

Yine ozan **Dağlarca,** yüzyılların kuytuluğu altında durgun ve sessiz kalan **Anadolu'**nun portresini şöyle çizmişti ([1]):

«Öyle dalmışlardır ki karanlığa
Su akmaz,
Öyle yitmişlerdir ki
Durur inancı
Uykusu düşü karanın...»

Bu yüzyılların umutsuzluk ya da dalgınlığı, bir yarım yüzyıl içinde parçalanıverdi.

Değişimin şiddeti, izbesinden çıkmak istemeyeni bile sarstı, silkeledi ve Türkiye'nin yeni gerçeklikleri önünde ayağa kaldırdı.

Bazıları direnseler de, ortalığı tozu dumana katarak gelen bu **değişim,** toprak altındaki en cılız tohumu bile yeşertirdi. Değişen bir dünyayı gösterip daha nice **değiştirilebilir olan'**ın bilincini verirdi.

Türkiye'nin **yeniden uyanış** ya da **Rönesans'**ı bir büyük **tarihsel gecikme açığı'**yla da olsa işte böyle gerçekleşti.

***

---

(1) Dağlarca, **Çukurova Koçaklaması,** «Delice Böcek,» İstanbul, Cem Yayınevi, 1979, s. 34

Başlayan, daha genelde, bütün **Türkiye tarih öncesi**'nin de ertelenmez **çözülüş** sürecidir.

O, **yükselten** bir çözülüştür.

Düşürürken bile tüm kendisinden öncesini aşan yükselişleri çağıran bir süreçtir.

Türkiye'de tarihi anlamak, ancak bu gerçeklikler bütününü kavramak ve onun gittikçe **canlı, devinen** bir parçasına dönüşebilmekle olasılıdır artık...

Modern çağlar, **korku** çağları değil; **aydınlanma, umut** ve **yükseliş** çağlarıdırlar.

Selâm olsun gerçek özgürlük alanlarına, gerçek özgürlük çağlarına!

Selâm olsun açılan, birbirleriyle bütünleşerek toplumculukla tek tek insan varlığı arasındaki köprüleri kuran yeryüzünün güzel yarınlarına!

Ve selâm olsun öyle bir çağ içindeki cânım **Türkiye'mize!**

Dizin

KURUMLAR VE ÜLKELER

YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞ

ALİ GEVGİLİLİ

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMIN 1945'TEN BU YANA İLK OTUZ YILLIK TARİHİ

Cumhuriyet'in kuruluşundan yarım yüzyılı aşkın süre geçtikten sonra, Türkiye hâlâ çözümler arayıp duruyor.

Bitmek bilmeyen yükselişler ve düşüşlerle dolu olan bütün bu geçmiş dönemlerin daha arkasında acaba neler var?

Hangi koşullar altında kısır döngüler böylesine yinelenip durmaktadırlar?..

Ali Gevgilili, burada, Türkiye'nin çok partili yaşama geçişinden beri olup bitenleri, iç ve dış ilişkileriyle birlikte ele alıyor. Araştırma içinde, "tek parti" CHP ve lideri İnönü'nün, Stalin ve Sovyetler Birliği ile ABD ve Batı arasında kesin seçimler yapmak zorunda kaldığı 1945'lerden başlanarak, Türkiye'de 1950'lerin, 1960'ların ve 1970'ler başlarının büyük olayları ve dönüm noktaları birer birer değerlendiriliyorlar. Türkiye'nin yaşama ve varolma savaşımları böylece bir yükseliş ve düşüşler zinciri halinde yeniden önümüze geliyor.